T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

BAĞDAT KÖLEMENLERİ ve SON VALİSİ DAVUT PAŞA (1749- 1831)

DOKTORA TEZİ

AVNİ LÜTFİOĞLU

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR

GAZİANTEP, Mayıs 2024

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

Tezin Başlığı: Bağdat Kölemenleri ve Son Valisi Davut Paşa (1749- 1831)
Adı ve Soyadı: Avni LÜTFİOĞLU
Tez Savunma Tarihi: 11/06/2024

Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR danışmanlığında hazırlanan bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından oybirliği ile bir Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri: (Unvanı, Adı ve SOYADI)	İmzası
Prof.Dr. Ahmet GÜNDÜZ (Jüri Başkanı)	
Prof.Dr. Halil ÖZŞAVLI	
Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR	
Dr.Öğr.Üyesi Erdinç GÜLCÜ	
Dr.Öğr.Üyesi Mustafa DEMİR	

Bu tezin gerekli şartları sağlayarak yukarıda belirtilen jüri tarafından Doktora tezi olarak kabul edildiğini onaylarım.

Prof. Dr. Abdurrahman UZUNASLAN
Enstitü ABD Başkanı

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
SBE Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygunolarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etikkurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarakkaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimibeyan ederim.

İmza:……

Adı ve Soyadı: Avni Lütfioğlu

Öğrenci Numarası:180504211002

Tezin Savunma Tarihi:11.06.2024

ÖZET

BAĞDAT KÖLEMENLERİ ve SON VALİSİ DAVUT PAŞA (1749- 1831)

Lütfioğlu, Avni
Doktora tezi,
Tarih Ana Bilim Dalı,
Yakın Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı,
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat Çelikdemir
Haziran 2024, 443 Sayfa

Çok fazlaca araştırılmadığı hâlde, Osmanlı'nın Irak memâliği konuları jeo-politik sebeplerle son vakitlerde önem kazanmaya başlanmıştır. Yakın çağ Osmanlı'nın çalışmaları günümüzle daha bağlantılı olmasıyla bir kat daha öneme haizdir. Bu çalışmada 1704 yılından başlayarak, salt Kölemenler dönemini hazırlayan ve Kölemen zümresi hükümet kademelerinde fiilen hâkim olan 46 yıllık süreç arkasından, 1750'den itibaren 1831'e kadar artık Bağdat valiliğine Kölemenler dışından başka vali tayin edilmesi zorlaşan 127 yıllık bir Osmanlının Irak memaliği ele alınmıştır. Bu dönem içerisinde, 1816- 1831 arası son Kölemen Vali Davut Paşa'nın devri bariz bir yer işgal etmektedir. Kendi hayat seyri, yönetimi, uyguladığı siyasetler, Bab-ı 'Âli ile ilişkiler, zamanında Irak memâliğindeki aşiret vaziyetleri, sosyal ve ekonomik durumları örnek bir yansıtma olması açısından daha kapsayıcı bir şekilde araştırılmıştır. Osmanlı'nın Irak memâliği Musul Vilayeti ile beraber Merkez Vilayet Bağdat, Basra ve Şehrizor vilayetlerinden müteşekkil olduğu hâlde, Musul Valisi Kölemenler dışından ve İstanbul tarafından tayin edildikten dolayı, Musul olaylarına Kölemenlerle ilgisi kadar değinilmiştir ve bu sebeple Davut Paşa devrindeki Musul hadiselerine daha fazla yer verilmiştir. Araştırmanın temel kaynaklarını oluşturan o dönem yerel tarihçilerin Osmanlı Türkçesi'yle ve Arapça'yla yazdıkları orijinal eserler araştırmanın temel kaynaklarını oluşturması yanında hem Osmanlı arşiv belgeleriyle hem de birbiriyle karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir. İmparatorluğun diğer bölgeleri gibi, her ne kadar Irak memaliğinde de çalkantılar yaşanmışsa bile, Kölemenler döneminin olumlu ve yararlı bir dönem olduğu kanısına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Davut Paşa, Irak Kölemenleri, Bağdat Valisi, Irak Tarihi, Osmanlı'nın Irak'ı.

ABSTRACT

BAGHDAD MAMLUK'S AND ITS LAST GOVERNOR DAVUT PASHA (1749- 1831)

Lütfioğlu, Avni
Doctorate Thesis,
History Depatment,
Modern History
Supervisor: Assoc. Prof. Murat Çelikdemir
June 2024, 443 Pages

Although not extensively researched, the issues related to the Ottoman Iraq province have recently gained importance due to geopolitical reasons. The contemporary relevance of Ottoman studies makes the period from the year 1704 onward even more significant, as it lays the groundwork for the era of the Mamluks and the 46-year period during which the Mamluk class effectively dominated government positions. This study focuses on the Ottoman Iraq province from 1704, progressing through the era of the Mamluks to the year 1831, when the appointment of governors outside the Mamluk class for the Baghdad governorship became increasingly difficult, spanning a total of 127 years. Within this period, the period between 1816 and 1831, under the rule of the last Mamluk governor Davut Pasha, holds a prominent place. His life trajectory, governance, implemented policies, relations with the Sublime Porte, tribal conditions in the Iraq province during his time, and the social and economic situations have been extensively researched to provide a comprehensive representation. While the Ottoman Iraq province, along with the Mosul Vilayet, comprised the Central Vilayet of Baghdad, Basra, and Shahrizor, the events in Mosul are emphasized as much as their connection to the Mamluks, especially since the governor of Mosul was appointed from outside the Mamluk class and by Istanbul. Therefore, the events in Mosul during the era of Davut Pasha are given more prominence. The primary sources for this research consist of original works written in Ottoman Turkish and Arabic by local historians of that period. These sources, written in the language of the time, complement the study by being compared and evaluated alongside both Ottoman archival documents and each other. Despite the turmoil experienced in the Iraq province, as in other regions of the empire, it is concluded that the Mamluk era was a positive and beneficial period.

Keywords: Davut Pasha, Iraqi Mamluks, Governor of Baghdad, Iraqi History, Ottoman’s Iraqi.

ÖN SÖZ

Kölemenler dönemi Osmanlı'nın Irak memâliği hakkında, Osmanlı Türkçesi ve Arapça yanında yabancı dillerle yazanlar olmuştur. Yerli tarihçiler, günümüze ilk elden değerli kaynaklar bırakmışlardır. Yabancı seyyahların müşahedeleri analiz süzgecinden geçirildiğinde aynı değeri taşımaktadır.

Muasır Irak'lı tarihçiler, daha fazla yerli eserlerden veya yabancı seyyahların müşahedelerine dayanarak Kölemenler dönemini yazmışlardır. İstisnalar hariç, dil engeli vaka nüvislerin tarihlerine ve Osmanlı arşiv belgelerine ulaşmalarına dil farklılığı engel olmuştur. Ancak mahalli kaynaklara dayanmaları, vaka nüvislerin ve belgelerin çatı bilgilerini ve resmi görüşü aşarak çok yönlü bilgiler sunmalarına imkân vermiştir.

Muasır Türk tarihçilere gelince, genel olarak dört yüzyıl süren Osmanlı'nın Irak memâliği tarihine ve Kölemenler dönemine fazla eğilmemek yanında, yine dil farklılığı Irak'lı tarihçilerin yerel eserlerine ulaşmak engellemiştir. Ancak az olsa bile, yazılan Türkçe eserlerde çatı bilgiler ve resmi görüş iyice yapılabilmiştir.

Bu çalışmada dil engeli aşılabilmiş olduğundan, Kölemenler dönemi tarihi mümkün mertebede iki taraftaki kaynak bilgileri kapsayacak ve birbiriyle karşılaştırılarak ortaya bir tez koymaya çalışılmıştır. Dönemin oluşmasını sağlayan 1704'e Bağdat Valisi olan Hasan Paşa'dan başlayarak Davut Paşa'nın 1831'de azline kadar bütünleşen Irak memâliğinin yönetim, idarî, siyasî, askerî, sosyal, kültürel gibi çok yönlü vaziyetlerine değinilmiştir. Her vali devrindeki önemli olaylara yer verilmiş, müphem olan yönleri izah edilmiş, tartışmalı konulara açıklık getirilmiş, yerine göre yanlış iddialar yorumlanmış ve bazı meseleler değerlendirilmiştir.

Tüm yönleriyle Irak memâliği vaziyetleri Davut Paşa devrinde yoğunlaşması açısından, bu devrin detaylı analizi önem kazanmaktadır. Davut Paşa'nın kökeni, siyasî ve ilmî şahsiyeti, yönetimi, aşiretlerle teamülleri, mahalli güç odakları, dış ilişkileri, ticaret ve ekonomik politikaları, imar (bayındırma) ve ıslahatı, kültürel aktivitesi, Musul vilayetiyle davranış tarzı, Bab-ı 'Âlî ile ilişkisi, gerçek azil sebepleri gibi çok çeşitli konulara üçüncü bölüm tahsis edilmiştir.

Bu tezin alınmasından tamamlanıncaya kadar geçen süreçte, danışman olarak her türlü katkı ve manevi desteğiyle yanımda olan saygı değer hocam Doç. Dr. Murat Çelikdemir'e teşekkür etmeyi bir boyun borcu bilirim. Ayrıca Tez izleme komitesi üyeleri Prof.Dr. Ahmet Gündüz ve Dr.Öğr.Üyesi Erdinç Gülcü'ye; Jüri üyeleri Prof.Dr. Halil Özşavlı ve Dr.Öğr. Üyesi Mustafa Demir'e; Tarih bölümü hocalarımdan üzerimde kıymetli emekleri olan Prof.Dr. Hilmi Bayraktar, Prof.Dr. İsmail Kıvrım ve Doç.Dr. Yüksel Babanınoğlu'na; Tezin dizgi ve düzenleme gibi teknik hususlarında yardımcı olan Dr. Mustafa Aslan'a teşekkürü borç bilirim.

Avni LÜTFİOĞLU
Gaziantep 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**
ABSTRACT ..... **ii**
ÖN SÖZ ..... **iii**
İÇİNDEKİLER ..... **iv**
KISALTMALAR ..... **xviii**
EKLER LİSTESİ ..... **xxi**

GİRİŞ

A. Araştırmanın Alanı ve Kapsamı 2
B. Araştırmanın Konusu ve Hipotezleri 12
C. Araştırmanın Kaynakları, Yöntemi ve Zorlukları 34

BÖLÜM I
KÖLEMENLER DÖNEMİNE GİDEN SÜREÇ

1.1. Osmanlı Irak'ında Vilayetler ve İdare Tarzı 39
1.1.1. Irak İdaresi Karakterlerine ve Zorluklarına Genel Bakış 41
1.1.2. Vali Tayininde Kölemen Zümresinin Baskısı 46
1.1.3. Kölemen'ler Özerkliğe Özendiler mi? 48
1.2. Kölemen Dönemini Hazırlayan Süreç 51
1.2.1. Bağdat Valisi Cedit Hasan Paşa (1116- 1136/ 1704- 1724) 51
1.2.1.1. Arap ve Kürt Aşiretlerin Iğtişaşları: 52
1.2.1.2. İran'a Karşı Askeri Harekât ve Hasan Paşa'nın vefatı 54
1.2.1.3. Cedit Hasan Paşa'nın Islahatı 55
1.2.1.4. İç Dairesi'nin Kurulması ve Önemi 57
1.2.2. Bağdat Valisi Ahmet Paşa 58
1.2.2.1. Bağdat Valisi Ahmet Paşa: Birinci Dönem Valiliği (1136/ 1724- 1147/ 1734) 58
1.2.2.1.1. Bazı Arap Aşiretlerin Kargaşası 59
1.2.2.1.2. İran'la vakalar: Afganlı Eşref Han 59
1.2.2.1.4. İran'la Vakalar: Afşarlı Nadir Şah 61
1.2.2.1.5. Ahmet Paşa'nın Halep Valiliğine Tayini 62
1.2.3. Kısa Süreli İki Vali: 62
1.2.4. Tekrar Bağdat Valisi Ahmet Paşa: (1149/ 1736- 1160/ 1747) 63

1.2.4.1. Yeniçerileri Düzene Sokmak 63
1.2.4.2. Kamu Düzenini Sağlamak harekâtları 63
1.2.4.3. Nadir Şah'ın Irak Memaliğine Saldırısı 65
1.2.4.4. Ahmet Paşa'nın Vefatı 65
1.2.4.5. Kölemen Dönemine Geçişte Ahmet Paşa'nın Ciddi Etkisi ve Kölemenler Hakkında bir değerlendirme 67
1.3. Yönetimde İstikrarsızlık ve Kısa Süreli Valiler Geçiş Sürecini Hızlandırdı 68
1.3.1. Süleyman Paşa'nın Vali edilmesi için Kölemenlerin çabası 68
1.3.1.1. Bağdat Valisi olarak, Devlet'in Hacı Ahmet Paşa'yı Tayini (1160/ 1747- 1162/ 1748) ve Kölemenlerin Direnç Göstermesi 69
1.3.1.2. Bağdat'ta Yeniçeri İsyanı ve Hacı Ahmet Paşa'nın Nakli 70
1.3.2. Çok Kısa Süreli İki Vali (1162/ 1748- 1749) 71
1.3.2.1. Kesriyeli Ahmet Paşa ve Tiryakî Hacı Mehmet Paşa Bağdat Valileri 71
1.3.2.2. Tiryakî Mehmet Paşa'yla Basra Valisi Süleyman Paşa'nın Çekişmesi 71
1.3.2.2. Süleyman Paşa'nın Valiliği Hakkında Bir Değerlendirme 73

BÖLÜM II
KÖLEMEN DÖNEMİNİN BAŞLAMASI

2.1. Bağdat Valisi Süleyman Paşa (1163/ 1749- 1750)- (1175/ 1762) 74
2.1.1. Süleyman Paşa'nın İdaresinde Önemli Hadiseler 75
2.1.1.1. "İç Daire" Geleneğinin sürdürülmesi ve Güvenliğin Sağlanmasına etkisi. 76
2.1.1.2. Baban Hadiseleri 77
2.1.1.3. Bu Arada Basra ve Müntefik Hadisesi 78
2.1.1.4. Yeniden Baban Hadiseleri 78
2.1.1.5. Sincar'da Yezidî'lerin Hadisesi 80
2.1.1.6. Şammar Aşireti Hadisesi 81
2.1.1.7. Süleyman Paşa'nın Eşi Adile Hatun ve Yönetimle ilişkisi 81
2.1.1.7.1. Adile Hatun'un yönetime müdahale iddiaları 82
1.1.7.2. Adile Hatun'un Müdahale Ettiği konular Nelerdir? 82
2.1.1.7.3. İddiaların Kaynakları Hakkında Değerlendirme 83
2.1.1.7.4. Adile Hatun'un Meclisi 84
2.1.1.7.5. Adile Hatun ve Ahmet Ağa'nın idamıyla İlgisi 86
2.1.1.7.6. Adile Hatun'un Babanlar Vakasıyla ilişkisi ve Yönetime karışması meselesi 89
2.1.1.7.6.1. Baban Harekâtının Seyri 89

2.1.1.7.6.2. Babanlı Selim Paşa'nın İdamı 91
2.1.1.8. Yeniçeri Ağa'sından Şikâyet Etmesi 93
2.1.1.9. Süleyman Paşa'nın Vefatı ve Döneminin Değerlendirmesi 93
2.2. Bağdat Valisi Ali Paşa (1175- 1177/ 1762- 1764) 95
2.2.1. Tayin Süreci 95
2.2.2. Vali Adayı Seçme ve Tayin Yönteminde Değişimin Kalıcılığı 96
2.2.3. Ka'ab Aşireti Bozgunculuğu ve Aşiret İsyanı Hakkında bir yorum 97
2.2.4. Babanlı Süleyman Paşa Olayı ve Kardeşinin Tayini 99
2.2.5. Yeniçeri Ağası'nın Katli 99
2.2.6. Cami' Yaptırması 100
2.2.7. Ali Paşa'nın Kişiliği ve Bir ığtişaşta Katli 100
2.2.7.1. Ali Paşa'nın Kişiliği 100
2.2.7.2. Ali Paşa'ya Karşı İsyan ve Iğtişaşta Katli 102
2.2.7. Ali Paşa'nın Vezaret Süresi 104
2.3. Bağdat Valisi Ömer Paşa (1177/ 1764- 1190/ 1776) 104
2.3.1. Haz'al Aşireti Olayı 105
2.3.2. Müntefik Emirliği ve el-Şavî'nin Katli 105
2.3.3. Şavî'nin Katlinden Dolayı Doğan 'Ubeydî Aşireti İsyanı 106
2.3.3.1. Tüm kollarıyla 'Ubeydî'lerin İsyanı 106
2.3.3.2. Vaka Hakkında Değerlendirme 108
2.3.4. Bağdat'ta Vebâ: Doğal Afetler ve Etkileri 109
2.3.5. Acem Mehmet'in Divitdar Vazifesine Atanması 110
2.3.6. Baban Kardeşleri Çekişmesi ve İran Hanı Zendî'yle savaş 110
2.3.6.1. Baban Aile İçi İhtilaftan Doğan Gaile 110
2.3.6.2. Babanlılar Bahanesiyle İran'ın müdahalesi 113
2.3.6.3. Baban olayları hakkında bir Değerlendirme 115
2.3.7. Basra'nın Kuşatılması, Devletin İcraat Şaşkınlığı ve Ömer Paşa'nın Azli ve Öldürülmesi 116
2.3.7.1. Basra'nın Kuşatılması 116
2.3.7.2. Devlet İcraatında Şaşkınlık 118
2.3.7.3. Ömer Paşa'nın Azil Süreci ve Öldürülmesi 119
2.3.7.4. Ömer Paşa Devri Hakkında Değerlendirme 120
2.4. Bağdat Valisi Ispanakçı-Zade Mustafa Paşa (1190/ 1776 Başlarından 8 veya 9 Ay) ve Arkasından Abdi Paşa (17 veya 40-45 Gün) 121
2.4.1. Basra'nın İran'a Teslim Olması 121

2.4.2. Abdullah Ağa'nın İsyanı ve Mustafa Paşa'nın azli ve Katli 123
2.4.2.1. Isyan'ın Sebepleri 124
2.4.2.2. Mustafa Paşa'nın Azli ve Katli 124
2.4.2.3. Mustafa Paşa Devri Hakkında Değerlendirme 125
2.5. Bağdat Valisi Abdullah Paşa (1191/ 1777- 1192/1778) 125
2.5.1. Basra Sorununda Bağdat'ın Kusuru ve Kerkük Valisi ile Babanlı'ların harekâtı 126
2.5.1.1. Kerkük Valisi ile Babanlı'ların Harekâtı 126
2.5.1.2. Baban Paşa'ların Davranışı Hakkında yorum 127
2.5.2. Kapu Kethudasını Basra İşiyle Görevlendirilmesi, Acem Mehmet'in Kethuda'lığa tayini ve Abdullah Paşa'nın Vefatı 128
2.5.3. Vali Abdullah Paşa'nın Vefatı Akabinde Çıkan Karışıklıklar 129
2.5.3.1. Bağdat Mahalleleri Savaşına Dönüşen Acem Mehmet ve Sabık Kethuda Rekabeti 129
2.5.3.2. Olaylar Hakkında Yorum 131
2.6. Bağdat Valisi Hasan Paşa (1192- 1193/ 1778- 1779) 132
2.6.1. Bağdat'ta Muhaliflerin Durumu ve Kürdistan'daki Gelişmeler 132
2.6.2. Basra'daki Gelişmeler 133
2.6.2.1. İranlı'nın Müntefek'le Savaşta Hezimete Uğraması 133
2.6.2.2. İran Basra'yı Savaşsız Bırakıyor 134
2.6.2.3. Süleyman Ağa Basra Valiliği yolunda 134
2.6.2.4. Bağdat'taki karışıklar, Hasan Paşa'nın Bağdat'tan Ayrılması ve Azli 135
2.6.2.5. Süleyman Paşa'nın Bağdat Valiliğine Tayini 136
2.6.2.6. Hasan Paşa Devrinden Çıkarılacak Bazı Değerlendirmeler 136
2.7. Bağdat Valisi Büyük Süleyman Paşa (1193/ 1779- 1217/ 1802) 138
2.7.1. Basra'dan Bağdat'a geçmesi ve İsmail Ağa Katli Hakkında Bir Yorum 139
2.7.2. Acem Mehmet ve Haliloğlu Ahmet Ağa Kargaşasını Bitirmek 139
2.7.3. 1781- 1800 Arası Haz'al Aşireti Vakaları 140
2.7.4. 'Ubeydî'ler/ Süleyman el-Şavî Vakaları 143
2.7.4.1. Şavî Şeyhlerin ve 'Ubeydî Aşiretinin Yönetimde Yeri 143
2.7.4.2. Vezirle el-Şavî' Arasında İlişkiler Neden Bozuldu? 143
2.7.4.3. Süleyman el-Şavî'nin Isyanı ve Kardeşlerinin durumu 144
2.7.4.4. 'Ubeydî'lerle Müharebe 145
2.7.4.4.1. Süleyman el-Şavî'nin Kardeşleri Kendisinden Ayrılmaları 146
2.7.4.4.2. 'Ubeydî Vakası Hakkında Bir Değerlendirme 146

2.7.5. Isyanın Müntefik ile Basra'ya Sıçraması ve Haz'al Aşiretinin Katılması. 147
2.7.5.1. Isyancılara Karşı Süleyman Paşa'nın Asker Hazırlaması 147
2.7.5.2. İsyanı Bastırmak Harekâtı ve Zafer Sonrası icraatlar 148
2.7.5.3. Yeniden Süleyman el-Şavî vakası 149
2.7.5. Babanlı Paşaların Vakaları 151
2.7.6.1. Babanlı Mahmut Paşa ile Sabık Bağdat Kethudası Kargaşası 151
2.7.6.2. Mahmut Paşa ile Halit Paşa münazaası 152
2.7.6.3. Mahmut Paşa ile İbrahim Paşa münazaası 152
2.7.6.4.Mahmut Paşa İran'da Öldürülmesi ve Oğlu Abd-ül-Rahman'ın Afvü ..153
2.7.6.5. İbrahim, Osman ve Abd-ül-Rahman Paşa'lar/ Seri Azil ve Tayinler 153
2.7.6.6.İbrahim Paşa Hadisesi 154
2.7.6.7. Babanlı'lar Havadisi Hakkında Bazı Yorumlar 154
2.7.6. Basra Mütesellimi Kürt Mustafa Ağa Vakası 155
2.7.6.1. Basra Mütesellimi Basra Kaputanı'nı öldürüyor 156
2.7.6.2. Basra Mütesellimi'nin Isyan Sebepleri 156
2.7.6.3. Kaputan'ın Katil Sebepleri Nedir? 156
2.7.6.4. Vezir'in Basra'ya Hamle Düzenlemesi 157
2.7.6.5. Osmanlı Devleti'nden Ayrılma İddiası Hakkında yorum 159
2.7.6.6. Kethuda Ahmet Ağa'nın Katil Vak'ası 160
2.7.6.6.1. Ahmet Ağa'nın Katil Sebebi 160
2.7.6.6.2. Katillerin Cezalandırmama Sebepleri ve Sü-i kastçının Kethuda'lığa atanması 161
2.7.7.7. İki Yıllık Kıtlık, Bağdat'ta Açlık Yürüyüşü ve Vebâ Dalgaları 162
2.7.7.8. Irak Memâliği Güneyinde Vehhabî'lerin Zuhuru 163
2.7.7.8.2. Vehhabî'lerin Müntefik ve Semava Taraflarına Çıkışları 164
2.7.7.8.3. Lahsâ'ya (İhsâ'ya'a) Büyük Hamle ve Sonuçları 164
2.7.7.8.4. Haz'al Aşireti Necef Civarında Vehhabî'lere ait bir kafileye taarruzu 165
2.7.7.8.5. Vehhabîlerin Kerbelâya Saldırısı 166
2.7.7.9. Rakka Aşiretlerinden Mıli'lerin İsyanını bastırmak 166
2.7.7.10. Süleyman Paşa'nın Vefatı, Değerlendirmesi ve Eserleri 167
2.8. Bağdat Valisi Ali Paşa (17 Ramazan 1217/ 11 Ocak 1803- 26 Ağustos 1807) .169
2.8.1. Vezaret Fermanına Kadar Yaşanan Süreç 170
2.8.1.1. Yeniçeri Ağa'sı Ayaklanması ve Mahalleler Kavgasına Dönüşen Rekabet 170

2.8.1.2. Ayaklananlar Selim Ağa'yı Kaimmakam nasp ediyor 171
2.8.1.3. Ali Paşa Bağdat'ı Zapta alıyor 171
2.8.1.4. Ali Paşa'ya Bağdat Vezareti Tevcihi 172
2.8.2. Belbas Aşireti ve Yezidîler vakaları 172
2.8.3. Muhammed el- Şavî ve Kardeşinin Katli Sebebiyle Doğan Vakalar 174
2.8.3.1. Katil Sebebi Nedir? 174
2.8.3.2. Casim el-Şavî, 'Ubeydî'leri ve Aşiretleri Ayaklandırıyor 175
2.8.3.3. Aşiretlerin Karmaşık Vakaları Hakkında Bir Değerlendirme 176
2.8.4. Babanlılar Vakası 177
2.8.4.1. İki Babanlı Paşa Kavgasından Doğan Olaylar 177
2.8.4.2. Babanlı Abd-ül-Rahman'a Karşı Harekât ve İran'a Dehaleti 178
2.8.4.3. İran'la Sınırlı Çatışma ve Baban Paşaları Arası Kavgalar 179
2.8.4.3.1. Vezir Feveranla İran'a Sataşıyor 179
2.8.4.3.2. Babanlılar Arası Kavga ve İran'la Çatışmalar 180
2.8.4.4. Babanlılar Olayı Hakkında Bir Değerlendirme 181
2.8.5. Vehhabî'lerin Vur Kaç Taktikli Saldırıları 182
2.8.5.1. Vehhabî'lerin Kerbelâ, Necef ve Basra'da Görülmeleri 182
2.8.5.2. Vehhabî'lere Karşı Hareket Fermanı 183
2.8.5.3. Vehhabî'ler Güney Taraflarını Tekrar Rahatsız Ediyorlar 183
2.8.6. Ali Paşa'nın Sü-i Kastle Öldürülmesi 183
.8.6.1. Sü-i Kast Nasıl oldu? 184
2.8.6.2. Sü-i Kastın Sebepleri 184
2.8.6.3. Ali Paşa Devrinin Değerlendirmesi 185
2.9. Bağdat Valisi Küçük Süleyman Paşa (1223/1808- 1225/ 1810) 185
2.9.1. Küçük Süleyman'ın Tayin Süreci 185
2.9.1.1. Sü-i Kastçıların Katli ve Merkezden gönderilen Vali Tayini Çabası 186
2.9.1.2. İstanbul'da Fransız Elçisinin Tavsiyesi 186
2.9.1.3. Hazineye Mali Taahhütlerin Tayinde Etkisi 187
2.9.2. Yeniden Abd-ül-Rahman Paşa ve diğer Babanlı'lar Arası Çekişmeler 187
2.9.3. Celilî Zade'ler: Musul'da Valilik Kavgası 189
2.9.4. Mardin, Urfa ve Diyarbekir Harekâtı 191
2.9.5. Süleyman Paşa'nın Azil Süreci ve Mağduren Katli 192
2.9.5.1. Gözden Düşme Sebepleri 192
2.9.5.2. Halet Efendi'nin Bağdat Teftişine Görevlendirilmesi 193

2.9.5.3. Halet Efendi Musul'a Gelip Azil Yetkisi Alıyor 194
2.9.5.4. Azil Anlaşılınca Vezaret'i Talep Edenler Çıktı 194
2.9.5.5. Hâlet Efendi Azil İçin Ordu Hazırlıyor 195
2.9.5.5. Bağdat'a İntikal Eden Savaş 196
2.9.5.7. Azil Hadiseleri Hakkında Bazı Yorumlar 197
2.9.5.8. Bir Aşiret Tarafından Süleyman Paşa'nın Katli 197
2.9.5.9. Süleyman Paşa'nın Kişiliği ve Devri Hakkında Değerlendirmeler 198
2.9.5.9.1.Süleyman Paşa'nın Kişiliği ve İcraatı 198
2.9.5.9.2. Süleyman Paşa ve Vehhabîlik Meselesi 199
2.9.5.9.3. Olaylarda Rekabet Çekişmeleri ve Sosyal Değerler Mülahazası ...200
2.9.5.9.4. Hatalarının Temel Sebebi Gençliği ve tecrübesiz olduğudur 200
2.9.5.9.5. Süleyman Paşa'nın azil sebebiyle ilgili Bir yorumun Değerlendirmesi 200
.2.10 Bağdat Valisi Tütüncü Abdullah Paşa 201
2.10.1. Abdullah Paşa'nın Tayinine Değin yaşanan Gelişmeler 202
2.10.1.1. Bağdat'ta Vezaret Makamı Çekişmeleri 202
2.10.1.2. Kaimmakam Abdullah Ağa'ya ve Babanlı Abd-ül-Rahman Paşa'ya tepki..... 203
2.10.1.3. Hâlet Efendi Abdullah Ağa'yı Vali İlan Ediyor 204
2.10.2. Babanlı Paşa'ların Müzmin Kavgaları ve Neticeleri 204
2.10.2.1. Babanlı'ların ihtilafı Abd-ül-Rahman Paşa'yla ilişkinin bozulması ...204
2.10.2.2. Abd-ül-Raman'ın Azil Konusu ve İran'la Gerginlik 205
2.10.2.3. Baban Olayları Hakkında bir yorum 206
2.10.2.4. Yine Çekişmelerin Hortlaması ve İran'ın Askeri Müdahalesi 206
2.10.2.3. Baban Paşaları Hakkında Bir Değerlendirme 208
2.10.3. Sait Beğ'in Müntefik'e Dehaleti, Müntefik Seferi ve Abdullah Paşa'nın Katli 211
2.10.3.1. Sait Beğ'in Hayatından Endişe Duyması ve Müntefik Şeyh'ine Dehaleti 211
2.10.3.2. Dehalet Örfünün Olaya Etkisi 212
2.10.3.3. Abdullah Paşa'yla Müntefik'in Savaşı 214
2.10.3.4. Abdullah Paşa'nın Tutsaklığı ve Katli 215
2.10.3.5. Müntefik Olayları Hakkında Değerlendirmeler 215
2.11. Bağdat Valisi Sait Paşa (1 Cümazeyilahir 1228/ 1 Haziran 1813- 10 Rebiulahir 1232/ 26 Şubat 1817) 217
2.11.1. Sait Paşa'nın Tayin Süreci 217

2.11.2. Yetki Makamlarında Kölemen'ler Dışından Atamalar ve Etkisi 218
2.11.2.1. Atamalarda Kölemen'lerin Gözetilmemesi 218
2.11.2.2. Müntefik Şeyhi Nüfuzunun artması 220
2.11.2.3. Kölemenler Dışından Tayinler Hakkında Bir Yorum 220
2.11.3. Baban Mukata'alarındaki Gelişmeler 221
2.11.3.1. Abd-ül-Rahman Paşa'nın Vefatı ve Oğlu Mahmut Paşa'nın Atanması..... 221
2.11.3.2. Kürdistan Mukata'alarında Atamalar 221
2.11.3.3. Babanlı'lardaki Gelişmeler Hakkında Bazı Değerlendirmeler 224
2.11.4. Bazı Arap Aşiretleriyle Asayiş Sorunu 225
2.11.5. Ebu- 'Akleyn Oğlu Hümmadî'nin Atanmasından Doğan Sorunlar ve Bir Ahlakî Şüphenin Değerlendirmesi 226
2.11.5.1. Defterdar tayin Edilen Hümmadi'nin Kimliği 226
2.11.5.2. Gayri Ahlakî töhmetin Analizi 227
2.11.6. Sait Paşa'nın Azil Süreci: Davut Efendi'nin Bağdat'tan Süleymaniye'ye kaçışı, Vali Olarak Geri Dönmesi 231
2.11.6.1. Bağdat Kölemenler'in Tedirginliği ve Sarraf Azra'nın Oyunu 231
2.11.6.2. Davut Efendi'nin Bağdat'tan Kaçışı 232
2.11.6.3. İki Taraf Arasında Babanlı Paşa'ların Değişik Tutumları 233
2.11.6.4. Sait Paşa'nın Bağdat'ta durumu Düzeltme Teşebbüsü ve Azil Fermanı.... 233
2.11.6.5. Kerkük'lülerin Davut Efendi'yi Desteklemesi, Desteği Çekmeleri ve Bu Esnada Kendisine Vezaret tevcihi 234
2.11.6.6. Davut Efendi'nin Bağdat'tan Çıkışından Dönüşüne Değin Gelişmeler..... 236
2.11.6.6.1. Babanlı Paşa'ların İhtilaflı Hareket Etmeleri 237
2.11.6.6.2. Kerkük'lülerin Çelişkili Tutumları ve Sebebi 237
2.11.6.6.3. İki Tarafın Kuvvet Toplaması ve Hareket Taktikleri 239
2.11.6.6.4. Davut Efendi'ye Vezaret Fermanı ve Sait Paşa'nın Direnişi 240
2.11.6.6.5. Bağdat'ta Çözülme ve Sebepleri 240
2.11.6.7. Sait Paşa'nın Katli ve Katli Hakkında İki Rivayetin Değerlendirmesi..... 241

BÖLÜM III
BAĞDAT SON KÖLEMEN VALİSİ DAVUT PAŞA
3 Müharrem 1232/ 24 Kasım 1816 – 1247/ 1831 244

3.1. Davut Paşa'nın Hayat Seyri 244
3.1.1. Davut Paşa'nın Kökeni ve Çocukluğu 244

3.1.2. Davut Paşa'nın Yetişkinlik Çağı 245
3.1.3. Davut Paşa'nın Ailesine Karşı Vefası 246
3.2. Bağdat'ta Hükümet Teşkilatı 249
3.2.1. Saray 250
3.2.2. Meclis 251
3.2.3. Kethuda 251
3.2.4. Kapucular Kethudası 252
3.2.5. Malî Teşkilat 252
3.2.5.1. Haznedar (Hazinedar) 252
3.2.5.2. Defterdar (Defteri-i Bağdat) 253
3.2.5.3. Darphane 253
3.2.6. Dinî Teşkilât 253
3.2.6.1. Kadı 254
3.2.6.2. Müftü 254
3.2.7. Askerî Teşkilât 255
3.2.7.1. Yeniçeriler 255
3.2.7.2. Kölemen Birlikleri 256
3.2.7.3. Aşiret Savaşçıları 257
3.2.8. Bab-ul- Arap (Arap Kapısı) 259
3.3. Davut Paşa Karşıtlarını Ortadan Kaldırması ve Bu Konuda Genel Siyaseti 260
3.4. Davut Paşa Döneminde Arap Aşiretlerin Durumu 261
3.4.1. Aşiretlerin Yerleşiklik itibarıyla Sınıflandırılması 262
3.4.2. Aşiretler ve Asayiş Sorunu Sebepleri 263
3.4.3. Arap Aşiretlerin Asayiş Vaziyeti 266
3.4.3.1. Bağdat Etrafında Beni-Temim, Şammar'dan el-Bavî ve Bazı Aşiretlerin Tedibi 266
3.4.3.2. Düleym, Şammar el-Cerbâ, el-Yesar ve 'Inize Aşiretleri 266
3.4.3.3. Şammar Toga Aşireti 269
3.4.3.4. Zübeyd Aşireti, Sadık Beğ'in Dehaleti ve Firarî Casim el-Şavî 269
3.4.3.5. 'Inize/ Sukur, Şammar, 'Afek, Haz'al ve Başka Aşiretlerin Bir Kısmının Baş Kaldırması, Diğer Kısmı ise Hükümetle olması 271
3.4.3.5.1. 'Inize Kollarından Sukur'ların Çıkardığı Iğtişaş 271
3.4.3.5.2. Şammar Kollarından el-Züveynî'lerin Iğtişaşı 271
3.4.3.5.3. Necef Ahalisinden Şimrit ve Zıgrıt Güruhları Iğtişaşı 272
3.4.3.5.4. 'Inize Şeyh'lerin Tutuklanması ve Yandaşları Buay'ic'i Kırmak 272

3.4.3.5.5. ‘Afek ve Cüleyhe Aşiretlerinden Mirî İstihsali ve Genel Düzenlemeler 273
3.4.3.6. Müntefik Şeyh’liği (Aşiret Emîr’liği) 274
3.4.3.6.1. Davut Paşa Devrinde Müntefik’in Durumu 274
3.4.3.6.2. Müntefik Şeyhi ve Davut Paşa Arasının Açılması 275
3.4.3.6.2.1. Zübeyr’de Bin-Züheyir Hadisesi 275
3.4.3.6.2.2. Aynı Sülaleden Rakip Şeyh’lerin Bağdat’a Sığınması 276
3.4.3.6.3. Müntefik Şeyh’in Azli ve Neticesinde Çıkan Vakalar 276
3.4.3.6.3.1. Şeyh Hümud’la İran’a Kaçan Mehmet Ağa Meselesi 277
3.4.3.6.3.2. Rakip Şeyh’lerin Bağdat’ta Yığılması ve Hümud’un Azli 277
3.4.3.6.3.3. Hümud’un Basra’yı Almaya Çalışması ve Yeni Şeyh Merkezine gitmesi 278
3.4.3.6.3.4. Şeyh Hümud’un Akibeti Hakkında Bir Tespit 278
3.4.3.6.3.5. Hümud’un Azil Sebepleri Hakkında Bir Değerlendirme 279
3.4.4. Davut Paşa’nın Arap Aşiretlerle Politikası 280
3.4.4.1. Uygulanan Aşiret Politikaların Temelleri ve Bir Değerlendirme 281
3.4.4.2. Aşiretler Arası Barış Politikası ve Başarısızlığı 282
3.4.4.3. Aşiretlerle Temel Sorunlar ve bir yorum 283
3.4.4.3.1. Kölemenler Dönemi ve Davut Paşa devrinde Aşiret sorunların Sebepleri 283
3.4.4.3.2. Bazı iddialar Hakkında Bir Yorum 283
3.4.4.3. Davut Paşa’nın Aşiretlerle Teamül Üslubu 284
3.5. Davut Paşa Döneminde Kürt Aşiretlerin Durumu 285
3.5.1. Kürt Aşiretlerin Sosyal Yapısı 285
3.5.2. Kürt Aşiret Beğ’likleri ve Aşiret Birlikleri (Toplulukları) 286
3.5.2.1. Behdinan Aşiretleri Beğ’liği: 286
3.5.2.2. Yezidî Aşiretleri Beğ’liği: 286
3.5.2.3. Soran (Suhran) Aşiret Beğ’liği: 287
3.5.2.4. Babanlı Aşiret Beğ’liği: 287
3.5.2.5. Caf Aşireti Beğ’liği: 289
3.5.2.6. Belbas Aşiret Beğ’liği: 290
3.5.3. Davut Paşa Döneminde Baban Hadiseleri ve İran Müdahalesi 290
3.5.3.1. Baban Paşa’ları, İran ve Bağdat’ın Güç Kudretleri 290
3.5.3.1.1. Babanlı Paşa’ların Durumu: 290
3.5.3.1.2. İran tarafında durum: 291

3.5.3.1.3. Bağdat Hükümeti durumu: 291
3.5.3.2. Baban Paşa'ların Çekişmeleri ve İran'la Savaş 292
3.5.3.2.1. Mahmut Paşa'yla İlişkinin Seyri 292
3.5.3.2.2. Mahmut Paşa'yla Gerginliğin İran'la Savaşa Dönüşmesi 293
3.5.3.2.2.1. İran'ın Üç Koldan Saldırısı 293
3.5.3.2.2.2. Baban Vakaları Hakkında Bir Yorum 294
3.5.3.2.3. Mirza Mehmet Ali Kendisi Hamle Başına Geçiyor 294
3.5.3.2.4. İran'ın Barış istemesi ve Geri Çekilmesi 295
3.5.3.2.4.1. Barış Anlaşması Şartları 295
3.5.3.2.4.2. Sığınmacı Baban Paşa'ların İran'daki Durumu Hakkında Yorum.. 296
3.5.3.2.5. Baban Paşa'ların Tekrar Çekişmesi ve Bir Kısmı Tekrar İran'a Sığınması 297
3.5.3.2.6. Babanların Sığınmaları Hakkında Belgeli yorum 299
3.5.3.2.8. Mirza Mehmet Ali Kürdistanı ve Bağdat'ı Hedefliyor 302
3.5.3.2.9. Kethüda Mehmet Ağa'nın Hıyaneti Konusu ve Bir Değerlendirme 303
3.6. Davut Paşa ve Dış Tehditler 305
3.6.1. İran Tehdidi 305
3.6.1.1. Şehzâde Kerkük'e ve Bağdat'a Yöneliyor 306
3.6.1.2. Savaşın Van ve Erzrum Cihetlerine Yayılması 307
3.6.1.3. Şehzâde Barış Öneriyor 307
3.6.1.4. Olaylarla ilgili Babanlar Hakkında bir yorum 308
3.6.1.5. Mirza Mehmet Ali'yle Barış Görüşmesi 308
3.6.1.6. Vakalardan Çıkarılacak Bazı Değerlendirmeler 309
3.6.1.7. Mirza Mehmet Ali'yle Barış ve Vefatı 310
3.6.1.8. Mirza Abbas'ın Savaş Sürdürmesi ve Genel Barış Anlaşmasına Varılması. 311
3.6.1.9. Barış Anlaşması Hakkında Değerlendirme 312
3.6.1.10. Sabık Kethuda Mehmet Ağa'nın Hille'yi Ele Geçirmesi 313
3.6.2. Vehhâbî Tehdidi 313
3.6.2.1. Vehhâbî'lerin Irak'a Etkileri 314
3.6.2.2. Vehhabî'lerin Lahsâ'den Çıkarılması 316
3.6.2.2.1. Mısırlı İbrahim Paşa Dır'iye'yi zapt ediyor 316
3.6.2.2.2. Davut Paşa Lahsâ'ya (İhsa'ya) Beni-Halid ve Müntefik Aşiretlerini Yolluyor 316

3.6.2.2.3. İbrahim Paşa'nın Lahsâ Emiri ve Bani-Halid 318
3.6.2.2.4. Belgeler Işığında Lahsâ Olayının Değerlendirmesi 319
3.6.3. İngiliz Nüfuzunun Artması ve Tehlikesi 320
3.6.3.1. Basra Körfezinde İngilizlerin Nüfuzu 320
3.6.3.2. Fransa'yla Savaş Britanya'nın gözünü Basra- Bağdat' yoluna Çevirtti 321
3.6.3.3. Bağdat Balyozunun İç İşlere Karışması 323
3.6.3.4. Davut Paşa'yla Bağdat Balyoz'un Arasında Gerginlik 325
3.6.3.4.1. İki Tacirden Fazla Vergi Almaktan Dolayı Kızışan İhtilaf 325
3.6.3.4.2. Davut Paşa'nın Şikâyeti ve Konsolosluğun Rivayeti 326
3.6.3.5. Davut Paşa'nın Balyozla İlişkisi Hakkında Değerlendirme 328
3.7. Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve Bağdat'a Yansıması 328
3.7.1. Yeniçeri Ocağı Kaldırılmasının Bağdat'ta Uygulanması 328
3.7.2. Yeniçeri Ocağı Kaldırılmasının Musul'da Uygulaması 329
3.7.3. Bağdat Askerî Gücün Geliştirilmesi 330
3.8. Davut Paşa Devrinde Musul Vilayeti Hadiseleri 330
3.8.1. Celilî ve Ömerî Sülalelerin Valilik Rekabeti 331
3.8.2. İki Celilî'nin Çekişmesi: Yahya Paşa ve Abd-ül-Rahman Beğ 331
3.8.3. Celilî Yahya Paşa ve Ömerî Kasım Efendi Çekişmesi..... 332
3.8.4. Çekişmelerin Davut Paşa Hakkında Menfî Düşüncelere Yol Açması 333
3.8.5. Yahya Paşa'nın Musul'a Dönmesi ve Davut Paşa Hakkında yansımaları .....
.....334
3.8.6. Musul'da Kıtlık ve Talan Edilen Yahya Paşa'nın Malları Sorunu 335
3.8.7. Abd-ül-Raman Beğ'in Direnişi Davut Paşa'yla Yahya Paşa'nın arasını açtı...
..... 337
3.8.8. Yahya Paşa'nın Musul'dan Ayrılıp Abd-ül-Rahman'a terk Etmesi 338
3.8.9. Celili Adb-ül-Rahman Paşa'nın Sü-i Kastla Öldürülmesi ve Celilî M. Emin Paşa Valiliği 339
3.8.10. Kargaşaların Devamı: Ömerî Kasım Efendi Ayaklanması, Celilî M. Emin Paşa'nın Musul'dan Çıkması ve Davut Paşa'nın çelişkili duruşlarının İstanbul'da Menfî Yansımaları 339
3.8.11. Davut Paşa'nın Azil Sürecine Değin Belirsizliğin Sürmesi ve Kasım Paşa'nın Mütesellim'liği 341
3.9. Davut Paşa'nın Azil Süreci 342
3.9.1. Davut Paşa'nın Cimriliği 342
3.9.2. Devletin Davut Paşa'ya Bakışı 342
3.9.2.1. Davut Paşa'nın Tahriratı Bab-ı 'Âlî'de İrdelenmesi 342

3.9.2.2. Devlet'in Davut Paşa'ya Karşı Düşüncesi Hakkında Değerlendirme ...344
3.9.3. Devlet'le Davut Paşa Arasının Açılması 344
3.9.3.1. Bedeliye İstihsali İçin Tayyıbî Efendi'yi Memuren Bağdat'a gönderilmesi 345
3.9.3.2. Defterdar-ı Şıkk-ı Evvel Sadık Efendi'yi Özel Görevle Bağdat'a Gönderilmesi 346
3.9.3.3. Sadık Efendi'nin Bağdat'a Varışı ve Davut Paşa'yla Gergin Görüşmeleri.. 349
3.9.3.4. Sadık Efendi'yi Öldürme Kararı Nasıl Alındı? 350
3.9.3.5. Sadık Efendi'nin öldürülmesi 351
3.9.3.6. Davut Paşa'yı Azil Girişimi 353
3.10. Halep'ten Azil Harekâtı ve Bağdat'taki Gelişmeler 357
3.10.1. Bağdat Üzerine Yürüyüş 357
3.10.2. Davut Paşa'nın Afv Edilmesi ve Afv'ün Gizlenmesi 358
3.10.3. Bağdat'lıların Aldığı Tavır 360
3.10.4. Kasım Paşa'yı Bağdat'a Davet ve Ahalisi Tarafından Öldürülmesi 361
3.10.5. Bağdat Ahalisi'nin Direnmesi 364
3.10.5.1. Bağdat'lılar Durumlarını Bab-ı 'Âli'ye Arz Ediyor 364
3.10.5.2. Bağdat'lıların Direniş Sebepleri 365
.10.5.3. Bağdat Haberleri Bab-ı 'Âlî'ye Nakil Şekli 366
3.10.5.4. Bağdatlılar Önerdiği Vali kabul edilirse, Taahhüt Ettikleri Salyâne Miktarı 366
3.10.5.5. Bağdat'ın Elinde Kalan Askerî Güç 367
3.10.6. Ali Paşa'nın Bağdat'a Ulaşması ve Bağdat'ı Kuşatması 368
3.10.7. Bağdat'lıların Sur Dışı Çıkış Taarruz Harekâtları 368
3.10.7.1. Bağdat Dışına Birinci Çıkış Hareketi 369
3.10.7.2. Bağdat Dışına İkinci Çıkış Hareketi 369
3.10.7.3. Bağdat Dışına Üçüncü Çıkış Hareketi 369
3.10.8. Bağdat'lıların Teslim Olması ve Davut Paşa'nın Akıbeti 371
3.10.8.1. Bağdat'lıların Teslim Olması 371
3.10.8.2. Davut Paşa'nın Akıbeti 372
3.10.9. Davut Paşa'nın İdam Edilmemesi hakkında Değerlendirme 375
3.10.10. Kölemen'lerin Kılıçtan Geçirilmesi ve Sistemin Çökertilmesi 376
3.10.11. Azil Süreci Hakkında Değerlendirme 377
3.11. Davut Paşa'nın İmar ve Islahatları 378

3.11.1. Askerî Alanda 378
3.11.2. Vakıflar, Camiler ve Medreseler Alanında 379
3.11.3. Genel Kültür Alanında 380
3.11.4. Ticaret, Ziraat ve Sanayi Alanında 383
SONUÇ 386
KAYNAKLAR 391
EKLER 411

KISALTMALAR

TÜRKÇE KISALMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser.

Ank.: Ankara

A.Ü.: Ankara Üniversitesi.

B.E.: Basım Evi.

B.D.A.G.M.: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

B.O.A.: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

bas. : Baskı, baskısı.

bk., bkz.: Bakınız

böl. : Bölüm

c.: Cilt.

çev. **:** çeviri, çeviren.

dr.t.: Doktora Tezi

Düz.: Düzenleyen.

Fak.: Fakültesi.

F.Ü.: Fırat Üniversitesi.

haz.: Hazırlayan.

m., mak.: Makale

mat.: Matba'a, matba'ası

mr.t.: Master Tezi

neş. : Neşriyat, neşir.

İst.: İstanbul.

İ.Ü.: İstanbul Üniversitesi

O.A.D.B.: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

T.C.: Türkiye Cumhuriyeti.

TDVİA: Türkiye Diyanet Başkanlığı Vakfı İslam Ansiklopedisi

ter. : tercüme

t.y. : Basım tarihi belirtilmemiş. Basım tarihi yoktur.

T.T.K.: Türk Tarih Kurumu.

T.Y.E.K.B.: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Üniv. : Üniversite

Yay.: Yayın.

Yr.y. : Basım yeri belirtilmemiş, Basım yeri yoktur.

ARAPÇA ve OSMANLI TÜRKÇESİ KISALTMALAR

تح.: تحقيق. (Hazırlayan, İnceleyen)

تر.: ترجمة. (Çeviren)

تع.: تعريب. (Arapçalaştırmak, Arapçaya çevirme)

د.س.: دون سنة طبع. (Basım yılı belirtilmemiş)

د.م.: دون مكان طبع. (Basım yeri belirtilmemiş)

ج.: جلد، جزء. (Cilt, Cüz).

و. : ورقة.

ص. : صفحة.

ر.د.: رسالة دكتوراه.(Doktora Tezi)

ر.م.: رسالة ماجستير. (Master Tezi)

ط.: طبعة. (Baskı)

م.س.: مصدر سابق. (Adı geçen eser)

مخ.: مخطوط، مخطوطة. (Yazma eser)

مط. مطبعة. (Basım evi)

مق.، م.: مقالة. (Makale)

EKLER LİSTESİ

Ek 1. Bağdat'tan Basra'ya ve Iran sınırına Kadar Irak memaliğindeki Şehirleri, kasabaları, aşiretleri ve bulundukları bölgeleri gösteren Osmanlı Haritası.....411
Ek 2. Orta ve Güney Irak Memâliği: Dicle ve Fırat havasından İran sınırına kadar uzanan aşiretleri ve bulundukları bölgeleri gösteren Osmanlı Haritası.....412
Ek 3. Irak memâliği güneyi: Fırat ve Dicle havzalarından Basra Körfezine kadar uzanan arazide bulunan aşiretleri ve bataklıkları gösteren Osmanlı Haritası.....413
Ek 4. Irak memâliği orta kesiminden Iran sınırı dahilini kapsayan aşiretleri ve bulundukları bölgeleri gösteren Osmanlı Haritası. 414
Ek 5. Basra'da Müntefik aşiretleri ve etraflarındaki aşiretler ile bataklık bölgelerini gösteren Osmanlı Haritası. 416
Ek 6. Irak memâliği Bağdat, Fırat ve Dicle ile Müntefik aşretlerin doğusundan İran sınırına kadar arazide bulunan aşiretlerin ve bataklıkların bulunduğu bölgeleri daha detaylı gösteren Osmanlı Haritası. 417
Ek 7. Bağdat'ın kuzeyi, Kerkük havalisi ile Süleymaniye bölgesindeki şehirleri, kasabaları ve aşiretleri gösteren Osmanlı Haritası. 419
Ek 8. Bağdat, Musul ve Şehrizor Vilayetleri ile İran tarafındaki şehirleri, kasabaları, aşiretleri gösteren ve coğrafi bölgelere ve bazı etnik gruplara işaret eden Alman Haritası. 420
Ek 9. Şehrizor arazisinin dağlık bölgelerini ve topoğrafik yapısını gösteren Osmanlı Haritası. 421
Ek 10. Musul Vilayetini ve Sancaklarını (Musul, Kerkük ile Süleymaniye) gösteren Osmanlı Haritası.....423
Ek 11. Kerkük coğrafyasını ve etrafındaki aşiretleri gösteren Osmanlı Haritası. 424
Ek 12. Dicle ve Fırat havzası ile İran arazisinde bulunan şehirleri, kasabaları ve oralarda bulunan aşiretleri gösteren Osmanlı Haritası. 426
Ek 13. Musul Vilayetinin idari sınırları dahilinde önemli şehirleri ve kasabaları gösteren Osmanlı Haritası.....427
Ek 14. Erbil ve Süleymaniye dahil Musul'dan İran sınırına kadar Irak memâliği kuzeyindeki nehirleri, şehirleri, kasabaları, aşiretleri ve topoğrafik yapıyı gösteren Osmanlı Haritası.....428
Ek 15. Orta ve güney Irak memâliği şehirlerini, kasabalarını, bataklıkları, aşiretleri ve bazı etnik kökenlere işaret eden Alman Haritası.....430

Ek 16. Bağdat Vilayeti (Bağdat, Kerbelâ ve Divaniye Sancakları) nehirlerini, şehirlerini, kasabalarını ve aşiretlerini gösteren Osmanlı Haritası.....431
Ek 17. Davut Paşa'nın Davudiye Kalkanı unvanında, kayıp ve başka yerde bulunamayan, 51 beyitlik Arapça kasidesi ile iki Arapça beytin tahmisini ve Davut Paşa'nın bazı ıslahatını havi belge mesabesinde nadir ve temel kaynak bir makale.....433
Ek 18. Kendisi Gürcüstan dilini bilmediği için, Davut Paşa; 2/8/1821'de Saray Kâtibine Gürcü'ce yazdırdığı anasına mektubudur. Rus Kafkasya Hâkiminden ailesini kölelikten kurtarmasını ve ailesiyle ilgili başka hususlar ihtivâ etmektedir. Bu belgeyi Yusuf İzzeddin, a.g.e.'inde tespit ettiği gibi, Rusyadaki arşiv kaynaklarından temin etmiştir .....
.....453
Ek 19. Bağdat Valisi Abullah Paşa'yla ihtilafa düştüğü sırada, Sait Beğ'in (sonrası Bağğdat Vailisi) İngiliz Balyoz'una yazdığı mektuptur. Balyoz'un Irak memâliği iç işlerine ne denli karıştığını göstermektedir. Bu belge, Yakup Serkis'in a.g.e.'i; c.1, 44. sayfasından alınmıştır.....456

GİRİŞ

Irak'ı Arap ile Irak-ı Acem'in bir kısmı, Kanunî Sultan Süleyman'ın Sefer-i Irakeyn harekâtıyla Osmanlı Devleti'ne Katılmıştır. Ordusuyla Tebriz'den hareket edip Bağdat'ın doğusunda bulunan Hanekin yoluyla 1534'te Bağdat'a ulaştığında, Safavî Muhafız Bağdat'ı terk ettiğinden Sultan Süleyman şehri savaşsız ele geçirmiştir. Bağdat'ta bir müddet kalıp gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra Kerkük yoluyla tekrar Tebriz'e ve oradan İstanbul'a dönmüştür. Bu sefer neticesinde Yavuz Sultan zamanında zapt edilen Musul'un tabiiyeti pekiştirilmiş ve Bağdat ile Kerkük ve Şehrizor arazileri birinci dünya savaşına kadar Osmanlı Devleti hakimiyetine girmiştir. Bağdat fethinden üç yıl sonra, 1538'de Basra hâkimi Emir Mıgamıs bin Râşid hediyelerle Basra'nın anahtarını göndermesiyle gönüllü olarak Osmanlı Devleti'ne tabi olmayı kabul etmiştir.[1] Böylece Irak memâliği tümüyle Osmanlı hâkimiyeti altına alınmıştır ve büyük sayılmayacak değişiklerle günümüzün Irak Devleti sınırları da belirlenmiştir.

Sefer-i Irakeyn'den sonra Osmanlı Devleti ile İran arasında sükûnet sağlanmamıştır. Nispeten küçük çaplı çarpışmalar ve sınır aşırı hareketlerden başka, Bilinen Bekir Sübaşı isyanı hadisesi vesilesiyle, 1623'te İran Bağdat'ı tekrar işgal etmiştir. Yeniden Osmanlı'ya geçmesi 1638 yılını beklemeyi gerektirmişti. Bağdat'ı kurtarma akabinde, 1639 Kasr-ı Şirin anlaşması imzalanmışsa da gergin ilişki devam etmiştir.[2] Irak memâliğinin homojen sosyal yapısı olmayan halkı ve isyanlara müsait topoğrafik coğrafyası da iç kargaşaları eksik etmemekteydi.

Tarihî İpek yolu ticareti İran ve Rusya tarafından kesildiğinden dolayı, Osmanlı İmparatorluğu için Hindistan ticaretini Basra ve Bağdat'tan Anadolu'ya geçen, buradan da Avrupa'yı bağlayan yol, Osmanlı İmparatorluğu için hayati öneme haiz idi. Aynı zamanda Dicle ve Fırat gibi iki büyük nehre sahip olan Irak memâliği getirileri Hazine-i 'Âmire'yi zenginleştirmek bakımından da önem taşımaktaydı.

---

[1] - Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, T.T.K. yay., Ank. 1988, ıı. Cilt, s.351- 352.

[2] - Yusuf Sarınay (proje yöneticisi), ııı. Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri, T.C. B.D.A.G.M., O.A.D.B. yayın No. 64, Ank. 2008, s.2.

A. Araştırmanın Alanı ve Kapsamı

Böyle bir ortam içinde, kurumlaşması Bağdat Valisi Cedid Hasan Paşa'yla (1704-1724) başlayan ve Gürcistanlı bir köle olan Süleyman Paşa'yla 1750'de kurumlaşan Bağdat Kölemen'leri dönemi başlamış ve son Kölemen Vali Davut Paşa'nın azliyle 1831 yılında sona ermiştir.

Osmanlı Devleti dağıldıktan sonra tesis edilen Irak Devleti, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'yle sınır komşuluğunu paylaşması hasebiyle, askıda kalan veya tartışmalı duran sorunların var olması inkâr edilemezdir. Pek fazla değinilmeyen Irak Osmanlısının yakın tarih araştırmalarına daha ziyade eğilmek, bu gibi sorunlara ve çözümlerine ışık tutmakla beraber, bazı konuların gerçek yüzünü de ortaya çıkaracaktır. Bu tezde, temel konusunu teferruata saptırmadan hakikati gölgelenen bazı hadiselere özetle değinilmiş ve aydınlatılmaya çalışılmıştır. Aynı tutum kanımızca yanlış yorumlanan bazı tarihi vakaları değerlendirmede de izlenmiştir.

Irak'lı tarihçilerin ve yazarların çoğunluğu, bu döneme Arapça ''memlük'' kelimesinin çoğaltması olan ''Memâlîk'' dönemi demektedirler. Arapça'da ''memlük'' kelimesinin bir anlamı köle demektir. Dönemin muasırı yazarlar ise, ister Arapça isterse Türkçe eserlerinde kahir çoğunlukla ''Kölemend'' ya da ''Kölemen'' unvanını kullanmışlardır. Yerinde izah edileceği bazı sebeplerden ötürü, bu tezde ''Kölemen'' kelimesi tercih edilmiştir.

Kölemen'ler döneminde ve son valileri Davut Paşa devrinde Irak Osmanlısının açıklığa kavuşması amacıyla hem valilerin idaresini hem müzmin hâle gelen olayların gelişmelerini kronolojik bir şekilde takip edilmesi gerekli görüldü. Olaylara gelişme süreci içerisinde bakamdan, birbirinden kopuk olarak ele alınması tümcel bir düşünceye vardırması kuşkulu olurdu.

Tezin birinci bölümü, Kölemenler döneminde Irak memâliği baş vilayet olarak Bağdat ile Basra, Şehrizor ve Musul vilayetlerden teşekkül ettiği, Osmanlı Devleti için önemi, idare tarzı ve karakteri, Kölemenler zümresinin vali tayinlerindeki baskıcı tesiri, Devlet'ten bağımsız bir hâl almaya özenip özenmedikleri, sosyal yapıları, aşiret güçleri gibi konulara hem yerli hem yabancı seyyahlar gözüyle genel bir bakış ihtiva etmektedir.

Buna ilaveten, bazı icraatıyla Kölemenler dönemine geçiş hazırlayan Bağdat Valisi Cedit Hasan Paşa'nın 20 yıl süren devrinde; Arap ve Kürt aşiretlerin ığtişaşları, bu devirde İran'a hâkim olan Sünnî Afganlar'la savaşa girmesi, yaptığı ıslahatı ve Kölemenler döneminin teşekkülünde temel etken olan İç Saray müessesesini kurması gibi konular da ele alındı.

Vefatından sonra, 2 yıl kadar arayla iki vali ile bölünen ve toplam 20 yıl süren iki dönem vali vazifesini gören Ahmet Paşa'nın İran'la savaşa devam etmesi, bu devirde Nadir Şah'ın İran'a hâkim olması ve Basra'dan Musul'a kadar Irak memâliğine saldırması, yine devam eden bazı Arap ve Kürt aşiretlerin ığtişaşlarıyla uğraşması, İç Saray müessesesinde eğitilen kadroları Hükümet kademelerinde yerleştirmesine devam etmesi ve dolayısıyla Kölemenler döneminin fiilen kurumlaşmasını ciddi bir şekilde etkilemesi konularına değinilmiştir.

İkinci Bölümde Davut Paşa'nın valiliğine gelinceye değin Bağdat valilerine, her devirde öne çıkan vakalara, sosyal yapının ve değer yargıların olaylara hadiselerde etkisine, hadiselerin analizine ve değerlendirmesine yer verilmiştir.

Ahmet Paşa'nın vefatından sonra merkezden tayin edilen valiye Kölemenler zorluk çıkardılar. Yönetimin üst kademelerine yerleşen Kölemenler'in zorluklarına ancak bir yıl dayana bildi. Arkasından yine merkezden tayin edilen iki vali de ancak bir yıl kadar tutuna bildiler. Neticede, Gürcistan Kölemenler'den Ahmet Paşa'nın damadı ve Âsitane'den de kabul gören Süleyman Paşa 1750'de vali makamına tayin edildi ve vefatına değin 12 yıl makamında kaldı. Bu tayinde Kölemenlerin belirgin baskısı kalıcı bir adet hâlini alarak gerçek Kölemenler dönemi tesis edilmiştir.

Süleyman Paşa'nın en başarılı icraatı, Babanlı Paşa'ların sülale arası ihtilaflardan doğan kargaşaları ve İran'ın müdahalesini; Arap aşireti Şammar'ın ve Sincar'da Yezidî'lerin baş kaldırısını; Basra Kaputanı ve Mütesellimi isyanını bertaraf ederek Irak memâliği sathında genel bir sükûneti sağlamaktır. Bu devirde tartışma konusu olan eşi ve Ahmet Paşa'nın kızı Âdile Hatun'un nüfuzu ve yönetime müdahalesi irdelenmiştir. Süleyman Paşa devri hakkında da bir değerlendirme yapılmıştır.

Süleyman Paşa vefat ederken 7 Kethuda'sını toplayarak aralarından birisini uzlaşıp valiliğe namzet göstermelerini tavsiye etti. Âsitâne ise Rakka Valisini tayin etti, ancak Bağdat'a varmadan vefat ettiği için Kölemenler'in adaylığı öne çıktı. Bab-ı 'Âlî'ye gönderilen Bağdat'lıların mahzarında her yedi Kethuda'nın valiliğe layık olduğu ve birisinin tayini arz edilmişti ve buna göre Kethuda Ali Ağa tevcihe nail olmuştur ve yaklaşık iki yıl vali makamında oturmuştur. Ancak Kölemenler arasındaki rekabet yüzünden uzlaşma tavsiyesine uyulmamıştır ve devam eden rekabet kargaşalarında Ali Paşa öldürülmüştür. Ali Paşa'nın öldürülmesiyle sonuçlanan kargaşa sebebi analiz edilmiştir.

Ali Paşa'dan boşalan makama, yine Kölemenler'den Ömer Paşa tayin edilmiştir (1764-1776). Devrinde Babanlı Paşa'lar, Haz'al; Müntefik Arapları, Şeyh el-Şâvî Beğ'in katli yüzünden uzunca yaşanacak Ubeydî aşireti ile çalkantılar yanında, İstanbul'dan Basra'ya kadar yayılan vebâ, Dicle nehri taşkını ve İran zaaftan yararlanarak Irak memâliğine saldırması ve Basra'yı işgal etmesi sorunları yaşanmıştı. Devlete sadakatli ve itaatkâr

olmasına rağmen, el-Şâvî'nin katli ve Acem Mehmet'in Divitdar (maliye kâtibi) olarak tayini gibi ileriye dönük hatalar işlemişitir. Tezde Babanlar'la, Basra işgaliyle, Acem Memhmet'le, Ömer Paşa'nın azliyle ve devriyle ilgili yorumlar ve değerlendirmeler yapılmıştır. Basra işgalinden dolayı Âsitane'de ve Bağdat'ta doğan icraat şaşkınlık Ömer Paşa'nın azli ve mağduren katli ile sonuçlandığı da izah edilmiştir.

Arkasından Âsitâne, Kölemler'i yönetimden alıkoymak girişimini denemiştir. Ancak Merkezden tayin edilen beceriksiz vali 8-9 ay kadar bir süre makamına muhafaza edebilişti. Hem Basra konusunda kusuru hem de Kölemenler'den Abdullah Ağa'nın direnişi neticesinde azledilip İstanbul'a çağrıldı ve Diyarbekir'de idam edildi. Yerine de duruma hâkim olan Abdullah Ağa tayin edildi (1777- 1778).

Devlet'in önceliği Basra sorununu çözmek iken; yeni Vali Abdullah Paşa hem hasatlığı hem de eğlenceye dalışından dolayı bu konuyu ihmal etti. Kerkük (Şehrizor) Vali'si Hasan Paşa'ya da Basra için Bağdat'a yardım etmesi görevi verilmişti. Bu sıralarda Babanlı Paşa'ları sülale içindeki rekabeti ve bir kolu yine İran imdadıyla diğer koluyla kapışması yüzünden, 12.000 İran'lı Kürdistan[3] mukataalarına müdahil olmuştu ve Hasan Paşa'yı uğraştırıyordu. Tezde izah edildiği şekilde, Devlet'in gönder akçayla resmi ve Babanlı Paşa'lardan bir kuvvetle İran'ı püskürttü ve Bağdat'a destek için harekete geçti.

Paşa Mendeli taraflarında göstermelik bir hareket uyguladıysa da Basra konusunda fiilen yarar göstermemeye devam etmekteydi. Dizginleri elde tutmak için Âsitâne Kapu Kethudası Bağdat'a gönderildi. Bu da sefahate dalıp Basra için hiçbir şey yapmadığı gibi, yukarıda adı geçen Acem Mehmed'in hediyeline karşı Bağdat Kethudası olmasına vesile oldu. İhmal ve yolsuzlukları yüzünden de geri çağrılıp akıbet idam edilmiştir. Abdullah Paşa da hastalıktan vefat etmiştir.

Abdullah Paşa'dan boşalan makam için Acem Mehmet'in, sabık Bağdat Kethudası'nın ve Yeniçeri Ağası'nın baş çektiği Kölemenler arasında rekabet, Bağdat mahalleleri çatışmalarına dönüşüyor. Bu hengamede Bağdat Valiliği Kerkük (Şehrizor) Valisi Hasan Paşa'ya tevcih ediliyor (1778- 1779). Leventler Ağası eskiden beri Hasan Paşa'ya dargın olduğu için, o da direnişe katılıyor.

Mahalle çatışmaları, bir kısım asilerin Bağdat yakınlarında Bakuba'da yerleşmeleri, Acem Memed'i Bağdat'lılar ve Devlet aslâ kabul edemeyeceği, el-Şâvî'nin arabuluculuğu ve Musullu aşiretiyle beraber 'Ubeydî'ler ile Bakuba'da yerleşen asiler karşı savaşı

[3] - Irak tahriratında ve tarih kitaplarında ''Kürdistan'' ifadesi, Şehri zor Vilayeti zımnında özellikle Babanlalar mukataalı merkezi Süleymaniye, Köy sancak, Harir Sancakları ve İran sınırına uzanan dağlık bölgelerdeki idari birimleri, mukataaları ve aşiretleri kapsayan coğrafî bir mıntıkayı anlatmaktadır. ''Kürdistan'' isminde bir idarî birim oluşmadığı gibi, sadece coğrafya ve mıntıka ismi olarak kullanılmıştır. Sırf coğrafya ve bölge anlamını taşımaktadır. Bazen de bölgedeki idarî birimlere ve mukataalara, bu anlamın açık ifadesi olan ''Kürdistanlar'' denilmektedir. Bu tezde de aynı anlamla kullanılmıştır. Örnek olarak bk. HAT.809/ 37200-B, 2 Recep 1231; HAT.809/37200, 28 Recep 1231; HAT.763/ 36031-J, 26 Zilhicce 1231; HAT.763/ 36031, 8 Müharrem 1232; HAT.792/ 36828-A, 28 Zilhicce 1236.

kaybetmesi, savaşın Bağdat'a dayanması gibi kargaşalar hengamesinde Hasan Paşa Bağdat Sarayında oturduğu izah edilmiştir.

Hasan Paşa da Bakuba âsileri ile meşgul olduğundan; Basra için ileriye doğru bir adım atamamıştır. Ancak o tarafta Müntefik Arap Emirliğiyle Basra'yı işgal eden İran kuvvetleri arasında çetin bir savaşta, Müntefik aşiretleri büyük ve beklenmedik bir zafer gerçekleştirdiler. Bu sırada İran'da taht kavgaları da çıkmıştı. Hiç beklenmediği bir şekilde İran'lılar Basra'dan çekilmeye karar veriyorlar. Yaklaşık dört yıl süren ve Âsitâne'yi çözüm şaşkınlığına uğratan Basra, savaşsız hâlde bir daha Osmanlı'ya dönüyor.

Direnişlerle baş edemeyen Hasan Paşa'nın valiliği 18 ay sürmüştür. Nihayet Bağdat'tan ayrılıp Diyarbekir'e gitmek zorunda kalmıştır. Abdullah Paşa ve Hasan Paşa devirlerinde cereyan eden Basra ihmalleri, yönetim hataları, rüşvet ve irtikâp konusu, Bab-ı 'Âlî'nin icraat şaşkınlığı, Babanlı'ların istiklale yeltenme iddiası, Bağdat'lıların vali tayinlerinde yerleşen etkileri, Hükümet'in (yani Bağdat valisinin) yönetim üslubu hakkında bazı iddiaları, Osmanlı ile İran arasında güç dengesi ve benzeri konular hakkında kısa da olsa yorumlara ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Görüldüğü üzere, Süleyman Paşa (Ebu-Leyle) vefatı (1762) ile Büyük Süleyman Paşa'nın 1776'da Bağdat Valisi olana kadar keçen 14 yıla; İran'ın Basra'yı işgal, Kölemen'ler arasında kanlı kavgalar, idarede şaşkınlık, iç Kargaşalar, vebâ salgınları ve nehir taşkını gibi hadiseler damgasını vuran olumsuzlukla ve başarısızlıkla nitelendirdiğimiz bir süreçtir.

Büyük Süleyman'nın 22 yıl civarında süren devrinde, birçok olumsuzlukların üstesinden gelinmiştir. En önemli başarısı kamu güvenliğini sağlamasıdır. Bağdat'ta oturur oturmaz Acem Mehmet'in ve Yeniçeri Ağası'nın isyanını bitirdi. Haz'al aşireti, Babanlı Paşa'lar ihtilafında doğan kargaşa, Basra Mütesellimi isyanı gibi, her dış savaştan sonra çokça hortlayan aşiret başkaldırılarını bastırdı. Bab-ul-Arap Beğ'i 'Ubeydi Şeyhi ile ihtilafa düşmesi büyük bir isyan hareketine dönüşmüştür. Süleyman Paşa devrinde, ilk defa Irak memâliğinde Vehhâbî tehdidi ortaya çıkmıştır. Ayrıca, önemli olaylardan; Kölemenler arası bir ihtilaf neticesinde, kendi yetiştirmesi ve Kethuda'sı olan Ahmet Ağa'nın sü-i kastla katli, bu devirde iki yıllık kıtlık ve vabâ tahribatı da yaşanmıştır.

Tezde, tüm bu olaylar ve olaylarla ilgili bazı iddialar hakkında gerekli ve yeterli analiz, yorum ve değerlendirmeler getirilmişitir. Bu kadar meşakkatli ortamda Süleyman Paşa'nın ıslahatı ve devri de yararlı olarak değerlendirilmiştir.

Vefatı sırasında (1802), Kölemen başları ile el-Şavî'yi toplayıp ihtilafa düşmemelerini ve Kethuda Ali Paşa etrafında birleşmeyi her ne kadar tavsiye ettiyse, yine mahalleler kavgasına bile dönüşen ihtilaflara düşüldü. İsyan sırasında Ali Paşa'nın Şi'a mezhebinde oluşu ortaya atıldı. Tezde bu konu da araştırıldı. Ayrıca, iki 'Ubeydî Şeyhi'nin katli ve

Casim el-Şavî'nin isyanı olayı ve Babanlı Abd-ül-Rahman Paşa hakkında da yorum yapılmıştır. Ali Paşa'nın sü-i kastla biten beş yıllık devri ve kişiliği hakkında olumlu ve olumsuz yanlarıyla değerlendirmeler yapılmıştır.

Bağdat'ta Ali Paşa'yı katleden sü-i kastçılar da katledildikten sonra, Âsitâne merkezden bir vali tayin etmeye çalıştıysa da hem merkezdeki hem Bağdat'taki gelişmeler bunu uygulamaya fırsat vermemiştir. Bağdat'tan gönderilen istirham mazbatasına göre, 1808'de üş yıllık vali olacak Küçük Süleyman Paşa tayin edildi. Hem hatası hem sevabı olan bu devrin de değerlendirilmesi yapılmıştır, gözden düşmesi sebepleri ve azli hakkında bir iddia da irdelenmiştir. Bağdat'tan kaçışı sırasında bir soyu düşük Arap aşireti tarafından katledilmesiyle bu devir kapanmıştır.

Azil kuvvetleri Bağdat'ta yığılmıştı ve yeni vali tayin yetkisi Âsitâne'den gönderilen Hâlet Efendi elindeydi. Beklendiği gibi, makama nail olmak için başlıca iki kutupta toplanan bir çekişme, Kaimmakam kürsüsünde oturmakta yaşanmıştır. Babanlı Abd-ül-Rahman Paşa'nın da desteklediği Kethuda Abdullah Ağa ve Yeniçeri Ağası'nın desteklediği, daha zayıf taraf olan Büyük Süleyman Paşa oğlu Sait Beğ idi. Memleket ehli, Babanlı Abd-ül-Rahman'ın defalarca İran'a sığınmasından dolayı kendisinden hoşnut değildi ve desteklediği Abdullah Ağa'yı Kaimmakmlık'tan kaldırmak istiyordu. Hâlet Efendi Abdullah Ağa'dan yanaydı. Sait Beğ'i Kaimmakam naspetmek için geceleyin mahallelere yine metrisler kuruldu ve ikindiye kadar kavgaya girişildi. Kavgalar üçüncü bir şahıs olan Kerküklü Kasım Ağa'nın Kaimmakam tayini ile bitti. Fitneleri yatıştırmak isteyen Hâlet Efendi, elindeki yetkiyle Abdullah Ağa'yı vali olarak ilan etti.

Ancak tezde izah edildiği gidişattan ötürü, Abdullah Paşa'yla Babanlı Abd-ül-Rahman Paşa'nın arası açılmıştı ve onu azil etmişti. Babanlar arasında bir kez daha yaşanan ihtilaflar valiyi Abd-ül-Rahman Paşa üzerine yürüttü ve ağır bir hezimete uğrattı. Bu hengamede, yanlış ve sonradan pişman olduğu bir kararla İran'la anlaşarak askerlerini Irak memâliğine sokma izni vermiştir. Bu uğraşılar ortamında, Bağdat'ta Sait Beğ'in kendisini azil teşebbüsünde olduğu haberlerini aldı ve hemen Geri döndü. Sait Beğ de Müntefik Şeyhi'ne dahîl olarak sığındı ve o da dehaletini kabul etti.

Müntefik Şeyhi'nin ara buluculuğunu kabul etmemesi ve Şeyh'in de dehalet geleneği gereği Sait Beğ'i teslim etmemesi üzerine doğan savaşta, Abdullah Paşa yenilerek öldürüldü ve olayların gelişmesinde Sait Beğ Vali tayin edildi.

Tezde, bu devirde yaşanan Babanlı'lar arasındaki müzmin ihtilaflar ve Abd-ül-Rahman Paşa ile istiklal almaya yöneliş iddiası hakkında yorumlar yapılmıştır. Ayni şekilde, Müntefik'le ilgili istiklale yöneliş iddiası, dehalet ve aşiret geleneklerin olaylara etkisi, Hükümetle (Bağdat Valisiyle) ihtilafın Saltanat itaatine yansımamasının vurgulanması gibi konulara işaret edilmiştir.

Böyle bir kanlı Kölemenler arası ihtilaf akabinde, umurun şirazesinden kaymaması emr-i vaki gereği, adet üzere Bağdat'lıların tanzim ettiği mazbataya göre ve Müntefik Şeyhi ağırlığıyla, Sait Beğ vilayet tevcihini aldı.

Pek doğal olarak, Sait Paşa'nın ilk işi sabık vali taraftarlarını tasfiye etmek ve kendine yakın kadroyu oluşturmaktı. Ancak yeni atamalarda Kölemenleri gözetmemişti ve bir kısım Kölemen olmayanları tayin etmişti. Bu davranışı Kölemenleri endişelendirmiştir. Saygın Kölemenler'den Defterdar Davut Efendi'yi (ileride Davut Paşa) kısa süre vekâleten Kethuda görevine getirdiyse de annesinin ısrarıyla tekrar eski görevine iadesi de uygun olmamıştır. Sonradan onu azledip yerine Kölemenler dışından ve halk tabakasında Hümmadi isminde birisini Defterdar olarak tayin etmesi büsbütün bir hata sayılmıştır. Hatta ona bu derecede yakınlığı kendisine gayrı ahlakî bir töhmet yöneltilmesine sebep olmuştur.

Yanı sıra, bu devirde Babalı Abd-ül-Rahman Paşa vefat etmiş ve Baban mukataası oğlu Mahmut Paşa'ya tevcih edilmiştir. Üç amcası ile doğan ihtilaf ve her zamanki gibi ihtilafın İran'a yansıması konusunda Sait Paşa'nın müdahalesi tutarsızlığı da tepki getirmiştir.

Hille taraflarında Haz'al Arap aşiretinin yaptığı çapulculuklarına karşı düzenlediği hamlede, netice almış olmasıyla beraber, yeteri kadar tedbir almadığı görüldüğü için Cezire ve Şamiye (Fırat batısı) diğer aşiretleri de zafiyet fırsatını kullanmaya sevk ettiği de izah edilmiştir.

Bu devirde Babanlar olayları hakkında bir yorum yapılarak, Babanlı Paşa sayısının artması yüzünden aralarındaki ihtilafların da çoğalmasına yansıması, bu kadar dallanmaları hem Bağdat'a hem İran'a yük olması, Sait Paşa sancak tevcihinde sırf malî getiriyi gözetmesi, sınır aşırı Kürt aşiretlerin iki taraf arasında sorun oluşturması konularına işaret edilmiştir.

Fazlaca tepki çeken ve tarihçilerin üstünde durduğu Sait Paşa'nın Defterdar tayin ettiği ve Kethudalığa yükseltmesine çalıştığı Hümmadi, aynı zamanda ona bu derecede önem vermesi kendisine gayri ahlakî bir töhmete ve (kanımıza göre) bir iftiraya vesile olduğu için, bu konu detaylı olarak ele alınmayı analiz etmeyi gerektirdi.

Tüm bu meseleler ve beceriksizlik, Sait Paşa'ya karşı şiddetli bir tepki ve bezginlik çıkarmıştır. Böyle bir tepki ortamında, muhaliflerin bir komplosu sanılan Âsitâne'ye kendi adına akçe bastığı hadisesi sızdırılmış ve muteber Kölemenler'den Davut Efendi'yi öldüreceği söylentileri dolaşmıştır.

Sonunda Davut Efendi Bağdat'tan kaçıp Süleymaniye'de karşı güç toplayıp Âsitâne'ye Sait Paşa'yı şikâyet arz-ı halleri göndermiş ve valiliğin kendine tevcih edilmesi istirhamında bulunmakla beraber her taraftan bu şekilde şikâyetler ve kendinin vali edilmesi dilekleri tanzim etmiştir.

Yine kanlı geçen ve karışık bir azil süreci başlamış, Sait Paşanın Bağdat'ta katliyle ve Davut Paşa'nın Vali olmasıyla bitmiştir. Azil sürecinde yaşanan ve bir kısmı tartışmalı veya açık olmayan bazı hadiseler hakkında bulgular ve Sait Paşa'nın katli hakkında değişik rivayetler analiz edilmiştir.

Tezin üçüncü bölümü Kölemenler Dönemi son valisi Davut Paşa'ya tahsis edildi. Çocuk yaşta Gürcistan'dan bir köle olarak getirilen Davut Paşa'nın kökeni, ailesiyle ilişkisi, Bağdat müesseselerinde yetişmesi, ilim tahsili ve ilmî seviyesi, Bağdat Vezaretine kadar idarî hiyerarşide yükselmesi ve azil edildikten sonra da afv edilerek Medine-i Münevvere Haremi Şeyhliğine varıncaya değin vazifelere nail olması gibi merak uyandıran kişilik bilgiler ele alınmıştır.

Davut Paşa devri, Kölemenler zümresi yönetimini, Bağdat ve Irak memâliği halkını, dönemin siyasi ve sosyal karakterlerini, kültürel yapısını ve sosyal değerlerini, tüm bunların olaylarda etkileşmesini temsil etmesi açısından Irak Osmanlı'sını yansıtmaktadır. Denilebilir ki; bu devri okumak Irak Osmanlısını mercekle okumaya benzemektedir. Önemine binaen; bu bölümde, yani bu devirde, tüm bu konulara özetle olmuşsa bile doyurucu olacak kadar değinilmiştir.

Bu meyanda ele alınan konular içinde Bağdat Hükümeti teşkilatı, büyük Arap aşiretler topluluğu ve yerleşiklik vaziyetlerine göre sınıflandırılması ve kesim kesim asayiş tavırları, asayiş sorun sebepleri, aşiret geleneklerin ve sosyal değer yargıların hadiselerde etkisi, Davut Paşa'nın aşiretlerle izlediği politikalar ve bazı iddiaların değerlendirmesi vardır.

Ayni minval üzere Kürt aşiretlerin sosyal yapıları ve büyük aşiret toplulukları ele alınması yanında, özellikle Babanlı Paşa'ları ihtilafını ve sınır aşar aşiret göçlerini kullanan İran ve bu devirde iki kez Bağdat'ı tehdit altına alan savaşa da değinilmiştir. Bu meyanda, Babanlı Paşa'ların istiklale yönelmesi ve Davut Paşa model alınarak Bağdat valilerin aşiretleri birbirine kırdırma politikası güttüğü gibi iddialar hakkında yorumlar yapılmıştır. İran'ın gerçek amacı, aralarında çekişmeye giren Babanlı Paşa'ları kayırmayı aşmış olması, Irak memâliğini ele geçirmek için maşa olarak kullanmaları ve hatta dizginlerini elde tutmak maksadıyla İran'a sığınan Paşa'lar ailesinden birisini yanlarında rehin tutmak adet haline geldiğini belgeyle tespit edilmiştir.

Geçmiş devirlerden bu devre intikal eden Irak Memâliğinin maruz kaldığı dış tehditlerin başında gelen ve Irak topraklarını aşıp Erzurum taraflarına saçan İran'la iki savaş ve doğurduğu sonuçlara değinilmiştir. Yine dış tehditlerden Vehhâbî hareketi ile ilgili Davut Paşa'nın Lahysâ'yi (İhsâ'yi) kurtarma harekâtın Saltanat'ça çok övüldüğü belgelerle tespit edilmiştir. Davut Paşa ile İngiliz Balyozu arasındaki ihtilafı ele almakla, dış tehdit olarak yabancı balyozların nüfuzuna ve özellikle İngilizlerin ve Fransızların Irak topraklarındaki iştahlarına ışık tutmuştur.

Eskiden beri Musul valiliği için, Celilî ve Ömerî sülaleleri arasında çekişmeler yaşanıyordu. Bağdat Valisiyle uyumlu çalışabilmesi gözetilmekle beraber, Âsitâne tarafından layık olan seçilmekteydi ve Bağdat Valisi'nin de görüşü itibar bulmaktaydı. Davut Paşa devrinde de iki sülale arasında kanlı bir makam çekişmesi ortaya çıktı. Bu çekişmede taraflar arası gelişmeler ve hadiselere karşı Davut Paşa'nın davranışları Bab-ı 'Âlî'de tasvip görmemesi ve maksadı taraflardan para koparmak şüphesini uyandırması belgelerle izah edilmiştir.

Bu esnada dış savaşlardan dolayı Osmanlı Devleti Hazinesi Paraya ihtiyacı olduğu ve vilayetlerden bedeliye topladığı hâlde Davut Paşa'nın çekimser duruşu Devletle arasını büsbütün açmıştır. Irak memâliği idaresinde dirayetinden, iki defa İran istilasını püskürttüğünden, Yeniçeri Ocağını kansız bir şekilde kaldırmayı başardığından, Lahsâ'yi Vehhabî'lerden kurtarmasından ve diğer hizmetlerinden nail olduğu güveni kaybetmiştir ve ismine cimrilik damgası vurulmuştur artık.

Gelişen olaylar sürecinde, belgelere dayanarak izah edildiği şekilde bedeliye tahsili için Âsitâne'den gönderilen Defterdar-ı Şıkk-ı Evvel'in Bağdat'ta öldürülmesi, Davut Paşa hakkında azil ve idam fermanını gerektirdi. Azil vazifesini üstlenen Halep valisi'nin harekâtı, Bağdat'lıların tutum ve duruşları, Olayların meçhulde kalan bazı safhaları, belgeler ışığında ve detaylarıyla ortaya konulmuştur. Davut Paşa kanlı bir çekişmeyle geldiği gibi, kendisi idam edilmemesine rağmen Kölemenler zümresi dönemini bitirmiş olduğu kanlı bir vakayla gitmiştir. Sonuçta kendisi afva nail olmuştur, tekrar valilik ve başka vazifeleri görmüş, en son da Medine-i Münevvere Harem Şeyhi vazifesini icrâ ettiği sırada vefat etmiştir.

Davut Paşa'nın askerî, vakıfalar, camiler, medreseler, okullar, genel kültür, ticaret, ziraat ve sanayi alanlarında gerçekleştirdiği ıslahat da ele alınmıştır. Davut Paşa, ıslahatıyla her alanda dalgalandırdığı kalkınma hareketi, meşhur olduğu gibi Irak Osmanlı'sında ıslahat hareketini başlatan 38 yıl sonra Bağdat Valisi Mithat Paşa değildir, gerçek ıslahatı başlatan Davut Paşa'dır.

Irak'ın Osmanlısı araştırıldığında hemen akla gelen soru, meşakkatle idare edildiğini gördüğümüz; Basra, Şehrizor, Musul ve merkez olarak Bağdat Vilayetlerinden oluşan Irak memaliği, Osmanlı Devleti için nasıl bir önem taşımaktaydı ki oraları ısrarla elde tutmaya çalışmaktaydı.? Bu soruya cevap olarak; Irak memâliği Osmanlı için en başta iki yönden büyük önem taşımaktaydı:

a- Özellikle Irak'ın tarımsal ve hayvansal zenginlikleri Bağdat hazinesi ve oradan da Hazine-i 'Âmire için önemli gelir kaynağı idi. Bu kesimlerden Mirî denilen

vergiler hazine gelirlerin ana unsuru idi. Dünyanın en büyük nehirlerinden olan Dicle ve Fırat bu zenginliklerin temel kaynaklarındandır.

b- Basra ve Basra Körfezi sahil şeridi ile Bağdat, Anadolu'yu ve Şam'ı Hindistan'a bağlayan; aynı zamanda başka devletlerin egemenliği ve denetimi altında olamayan tek işlek ticaret yolu idi. Bu yol, Anadolu'nun kan damarı ve teneffüs edecek ciğeri olduğu denilebilir. Süveyş Kanalı açıldıktan sonra bile bu yol önemini kaybetmedi. Yanı sıra, uluslararası mal akışının yarattığı ekonomik canlılık ve gümrük gelirleri Bağdat hazinesinin de önemli kaynaklarındandı.

Osmanlı Devleti için Irak memâliğini can damarı kılan bu noktalar, İran, İngiltere ve Fransa gibi devletlerin gözünü bu tarafa çevirmekteydi. İran coğrafyası Osmanlı Devleti ile uzak doğu arasında bir set oluşturma tehlikesini taşıdığı için bu yolu açık ve güven altında tutmak devletin önemli stratejilerindendir. İran için dinî ve manevî değerler ayrıca bir dürtünün eksik olmaması her zaman bir potansiyel tehdit durumundaydı. Savaş sahasında her defasında yenildiği hâlde, zaaf noktası yakaladıkça yeniden savaş kapısını açıyordu. Her taraf için bu kadar zengin ve verimli olan bu topraklarda, savaşlar ve kargaşalar dinmek bilmiyordu. Ancak Osmanlı Devleti için Irak memâliği sadece bir mali gelir kaynağı değil, ölüm kalım derecesinde bir mesele idi.

Bazı yazarlara göre Osmanlı Devleti'nin Irak memâliğinden tek beklentisi malî gelir olduğu sanısı ve dolayısıyla Osmanlı'yı ''sömürgecilikle'' veya ''işgalcilikle'' nitelendirmeleri,[4] kapsamlı değerlendirme sıfatından yoksundur. Bu yöndeki görüşlerin en büyük kusuru, Osmanlı Devleti yıkılışından ve yeni doğan devletlerin doğuşundan sonra oluşan ve günümüze aktarılan ''milletçilik'' ve ''vatanperverlik'' akımların muhâkeme mantığıyla geçmişi mercek altına almaktır. O zamanlarda ''milliyetçilik'',

[4] - Örneğin Iraklı tarihçi el-Kahvatî doktora tezinde, Kanunî Sultan Süleyman'ın ve 4. Murad'ın Bağdat'ı almalarını ''iki Osmanlı işgali'' olarak nitelendirmektedir. Aynı yazarın tutarsızlığı, Osmanlı'nın iki defa Bağdat'tan kovduğu İran'lı Savavî'leri de ''iki Savavî işgali'' ile nitelendirmesinde görülmektedir. Uzun zamanlar boyunca bir yerden hep bir işgalci diğer işgalciyi kovmakta ise, o toprakların müstakil durumu varmıdır ki işgalcisi olsun? Irak'lı Yazar Halil Ali Murat da yüksek lisans tezinde Osmanlı'yı işgalci olarak nitelendirmektedir. Birçok Irak'lı tarihçi Osmanlı'ya bu sıfatı vermekten kaçındığı da görülmektedir. bk. القهواتي، حسين محمد، تاريخ العراق بين الإحتلالين العثمانيين الأول والثاني، (ر.م. غير مطبوعة)، كلية الآداب، جامعة بغداد، كانون الثاني 1975، ص.1 و24 و41 و85 و179 و265 و277 و356؛ مراد، خليل علي، العراق في العهد العثماني الثاني، الرافدين للطباعة والنشر، بيروت، 2018، ط.1، ص.27.

‘’vatancılık’’, ve ‘’istiklal’’ gibi kavramlar mevcut ortamlarda oluşmamasına rağmen, sırf siyasî ve hissî baskılarla asırlar önceki olayları sonradan oluşan kavramlar ışığında yorumlamak elbette doğrulanamaz. Yerel halk açısından bile bakılırsa, bu gibi görüşlerdeki ana kusur sayılan ve ihmal edilen yönü, Osmanlı Devleti tüm bölge halklar tarafından kabul gördüğünü ve hiçbir zaman Devlet’ten kopmak arzusu belirlenmediği görmezden gelinmesidir. Ortaya çıkan isyanların özünde ve kahir çoğunlukla malî yükümlülükten kaçınmak müşahede edilmektedir. Bu tezde, yer yer aşiretlerin isyanı mali yükümlükten kaçınmak sebebiyle olduğuna ve ödemelerden kaçınmaları devlete karşı isyandan değil; bedevî geleneklere dayandığına işaret edilmiştir.

Önemle vurgulanması gereken bir konu da siyasî ve hissî baskılar altında kalmayıp, Osmanlı Devleti’nin genel olarak Arap topraklarında yayılmasını ‘’işgal’’ veya ‘’sömürgecilik’’[5] ifadesinden kaçınarak, ‘’ilhak’’, ‘’katmak’’ ve ‘’genişlemek’’ gibi sözlerle açıklayan ciddi tarihçiler de az değildir. Osmanlı Devleti’nin tüm Arap topraklarına açılma sebebini, dünyada gelişen güçlere karşı imparatorluğu korumak ve Safavî/ İran gücünün artması yanında Avrupa’da gelişen güçlerin de Arap topraklarını tehdit etmelerine bağlamaları, Irak ve Şam bölgeleri askerî kuvvet kullanılarak ‘’ilhak’’ edilmiş ise de Irak’ın güneyi, Hicaz, Yemen ve Kuzey Afrika gibi bölgeler gönüllü olarak ‘’katılmaları’’ tespitleri dikkate şayandır.[6]

Özellikle Avrupa devletlerin Afrika’ya ve Arap topraklarına yayılma emellerine bakılırsa, Avrupa ile bu bölgeler halkları ve ümitleri arasında uyum sağlanamayacağı dinî ve kültürel çelişkiler düşünülürse, bunun yanında Avrupa’nın bu bölgelerde yayılmasına karşı koyacak en muktedir İslam devleti Osmanlı olduğu hatırlanırsa, kapsamlı düşünen Arap tarihçiler ve bölge halkı neden Osmanlı’ya ümit bağlayarak kurtarıcı saydığı ve hatta çağrıldığı anlaşılmış olacaktır. Osmanlı tarafından bakıldığında ise, izah edildiği vecihle,

---

[5] - Örneğin İslam tarihini detaylı bir şekilde yazan ve kitabın 8. cildini Osmanlı Devleti’ne ayıran önemli Mısır tarihçisi Mahmut Şakir; Osmanlı’ya sömürgecilik, işgalcilik ve gasp çetelerine bile kurtuluş ve istiklal hareketi sıfatları; ‘’Hiristiyan batının’’ yakıştırmaları olduğunu vurgulamaktadır. bk. شاكر، محمود، التاريخ الإسلامي، العهد العثماني، المكتب الإسلامي، بيروت، 1421/ 2000، ط.4، ص.14.

[6] - Örneğin, tarihte İsalm dünyasının uluslararası ilişkilerini araştıran geniş bir akademik grubun önemli eseri olan: مصطفى، نادية محمود (المشرف العام ورئيس الفريق) ، العصر العثماني من القوة والهيمنة إلى بداية المسألة الشرقية، المعهد العالمي للفكر الإسلامي، القاهرة، 1417/ 1996، ط.1، ص.37.

bu bölgeler imparatorluğu devamı ettirmek için damarlarda kana benziyordu. Bunlara ilaveten; Osmanlı Devleti genelde İslam âlemin ve özelde Sünnî İslam âlemin koruyucu pozisyonunda bir imparatorluk gereği idi ve Irak memâliği dahil Arap topraklarında bulunmasını lazım kılmaktaydı. Sonuçta, ister Irak memaliğinde isterse Arap topraklarında Osmanlı Devleti varlığını işgal ve sömürücülük sayan bazı tarihçileri ve çoğunlukla yazarları tasvip etmek doğru olamayacaktır. Tersine, Osmanlı koruyucu bir devlet mahiyetindeydi. Irak memaliğini İran'a karşı savunması da tarihçilerin övgüsüne mazhar olduğunu vurgulamamız gerekmektedir.

B. Araştırmanın Konusu ve Hipotezleri

Irak Kölemen dönemini değerlendirmek için, kimlere ''Kölemen'' denildiğini, Kölemen dönemi nasıl oluştuğunu, yerel halkla kaynaşmaları olup olmadığını, hatta aslen köle olduklarına rağmen kabul görmeleri sebeplerini kısaca da olsa tespit etmek gerekmektedir.

Kölemen'ler dönemi doğuşunu hazırlayan veya dönemi başlatan gelişmeler, Cedit Hasan Paşa ve oğlu Ahmet Paşa valilikleri sırasında oluşmuştur. Hasan Paşa devrinde ordu ve yönetin kadrosu Kölemenler'den teşekkül ettiği için, bir kanıya göre Irak'ta Kölemen dönemi Hasan Paşa'dan başlatılması lazım olduğudur. Ancak yaygın ve daha doğru kanıya göre Kölemen'ler dönemi 1163/ 1750'de fiilen Kölemen olan ilk vali Ebu-Leyle lakaplı Süleyman Paşa'yla başlamaktadır. Sait Paşa'nın 1817'de azli ve katline müte'akip 1831'e kadar vali olan Davut Paşa ise son Kölemen validir. Her hâl ve kârda, Kölemen dönemini anlamak Hasan Paşa'dan başlayarak, bu süreç içinde Irak memâliğindeki önemli bazı idari ve siyasi durumların göz önüne sermeyi gerektirmektedir.

Ardı arkası kesilmeyen savaşlar, tehditleri püskürtecek, asayişi sağlayacak Bağdat merkezli ve kendine yetecek bir gücün oluşturmasını gerekli kılmıştı. Defalarca Yeniçeri'lerin denetim dışına çıktıkları denendiği için Bağdat Valisi Cedid Hasan Paşa (1704- 1724), İstanbul Sarayı'ndaki hizmetinden esinlenerek, sadakatli, düzenli ve eğitimli askerî ve idarî kadrolar yetiştirmek amacıyla ''iç Dairesi'' tâlim ocağını kurdu. Muktedir bir vali olan oğlu Ahmet Paşa da çoğunlukla Gürcistan'dan getirilen ve Bağdat'ta satılan çocukları ''İç Dairesi'' ocağında yetiştirmeye devam etti. Bu iki valinin toplam 41 yıl Irak'ı yönetmeleri ve en fazla ''İç Dairesi'' kadrolarına itimat etmeleri; yönetime hâkim Kölemen zümresini ortaya çıkarmıştır.

Irak'ın idaresine âşinâ, birbiriyle korunma ve evlilik akrabalığı bağıyla bağlanan, zamanla bir nispette Bağdat halkıyla kaynaşan ve yerelleşen bu zümre, Devlet'çe pek sindirilmediklerine rağmen, Irak'ın zaptı ve idaresi için vazgeçilmez hâle gelmiştir. Kölemen valiler, Âsitâne'ye itaat ve yarar göstermişlerse de Bağdat valiliğini kendi aralarında devretmek konusunda direnç gösterdikleri için Devlet'in gözünde kuşkulu bir ''güruh'' (zümre) idiler. Devlet, her ne kadar ''gürüh''laşmalarından kuşku duyduysa dahi, Irak'ı ezeli tehdit oluşturan İran'a teslim etmelerine ihtimal vermemiştir. Ancak Irak'ı idare etmeleri açısından kendilerini kanıtladıkları için Bağdat Valiliği boşaldığında, Kölemenler'den birisine ve âdet şeklini alan Kölemen zümresinden olan Kethuda'ya verilmesi zarureti doğuyordu ve sonuçta merkezden vali tayin çabası tasvip edilmiyordu.

Ancak zaman süreci içinde Kölen zümresinin hem azat edildikleri hem de yerelleştikleri görülmektedir. Üst ve alt düzey Kölemenler'in sosyal durumları tetkik edildiğinde, mahalli halkla ve özellikle Bağdatlı'larla karıştıkları anlaşılmaktadır. Kölemenler'in evleri aynı semtte ve toplu halde bulunmuyordu; mahallelere dağılmaktaydı. Bu durum halkla kaynaşmalarını ve evlilik rabıtasıyla bağlanmalarını sağlamıştır. Üst kademe Kölemenlerin hepsi köle olmadığını da anlaşılmaktadır. Ayrıca, sayıları ve oranları belirlenmemekle beraber, ''İç saray'' müntesipleri sadece Gürcü kölelerden ibaret olmadıkları, aralarında yüksek sınıf Bağdatlı aile çocukların ve köle olmayanların varlığı da bilinmektedir. Hem ''İç Saray''da yetiştikten ve çeşitli görevlere atandıktan sonra, içlerinde köle olanlar efendileri ile ilişkileri daha ziyade bir nevi kamu hiyerarşisi bağlılığına dönüşmekteydi.[7]

Kölemen'lerin pozisyonuna ve bu zümreyle teamül zeminine ışık tutmak için, toplumda ve sosyal yaşayışta kölelerin durumunu göz önüne sermek de gerekmektedir. Genel olarak sosyal hayatta Irak'lı zengin ailelerin hizmet işlerine bakan kölelerin yaşam şartları iyi durumdaydı. Bir köle bir yıl hizmet ettikten sonra tekrar satılmamaktaydı. Kusuru görülürse ancak evden kovuluyordu ve ağır bir şekilde cezalandırılırsa komşular ve yakınlar tarafından kınama gelirdi. Azat (hür) edilme kapısı da daima açık idi. Efendisiyle Hac'a gitmek gibi, belli münasebetlerde mutlaka azat edilmekteydi. Güven

[7] - العطار، عماد عبد السلام رؤوف، الحياة الاجتماعية في العراق إبان عهد المماليك، (ر.د.)، جامعة القاهرة، كلية الآداب، قسم التاريخ، 1976، ص.95.

kazanan köle, efendisine o kadar yakın olabilmekteydi ki; bazen oğluyla mirasta paydaş kılınmaktaydı.[8]

Böyle bir ortamda, köle çocukların eğitilmesi, ‘’besleme’’ veya ‘’evlatlık’’ hâlde olmaları, ilim sahibi olanlara ve yetenek kazananlara saygıyla bakılması ve yüksek sınıf zengin çocuklarla beraber eğitimleri yadırganmamaktadır. Zaten Kölemen’lerin çoğu azat (atik) edilmekteydiler ve toplum nezdinde saygı görmekteydiler. Hatta azat edilen Kölemenler, Ahmet Paşa gibi hür (köle olmayan) bir önemli valinin damatları olarak kendisi tarafından seçilebiliyordu. Bu açıdan bakıldığında, yaygın kanıda ‘’köleler hâkimiyeti’’ gözüyle bakılan bu döneme, bir devşirme sistemine daha fazla benzediği nazarıyla bakılması daha doğru olacak kanısı hasıl olmuştur. Bağdat Sarayı, İstanbul Sarayı kopyasına benzetilir ise, bu görüş açısı pekişmiş olacaktır.

Muhakkak ki ‘’İç Sarayı’’ kuran Cedit Hasan Paşa ve devamını sürdüren oğlu Ahmet Paşa, bu müesseseden bir ‘’hâkim Kölemen’’ zümresi çıkmasını planlamamışlardır. Ancak toplumun kölelere davranış tarzı, muharebe dahil Kölemenler’in çeşitli yönetim alanlarında yeteneği, Kölemen’ler arasında cemaat ve sosyal bağın güçlenmesi, Bağdat halkıyla kaynaşmaları ve köklerinden kopup yerelleşmeleri böyle bir zümrenin oluşma zeminini hazırlamıştır. Tüm Irak memâliği tarafından kabul görmelerinde en etkili unsur ise, Hilafet çatısı altında kalmaktır ve Saltanat’ın tayin ettiği valiye itaat gereği inancıdır. Kölemenler’in Hükümeti[9] ve yetki mesnetleri Devlet’e bağlandığı için Bağdat’lılar ve cümle aşiretler ve Irak halkı, Kölemen’lerin hakimiyetini kabullenmektedir ve meşru’ bulmaktadır. Bu noktada da Şer’i Veliy-yül-emr olan Saltanat’a itaatin etkisini görebiliyoruz. Saltanat’a itaatin birçok vakada belirgin etkisi görülmüştür.

Kölemen dönemi valilerin asıllarına hızlı bir bakış, bu tespitleri biraz daha netleştirecektir. Örneğin, Süleyman Paşa (Ebû-leyle) aslen bir hür valinin azat edilmiş kölesi ve damadıdır. Sait Paşa, âzât edilmiş Büyük Süleyman Paşa’nın hür doğmuş oğludur. Küçük Süleyman Paşa serbest iradesiyle Kölemen’lerden olan dayısı Abdullah Paşa yanına gelmiş olması; öz Kölemen’lerden farklı konumunu ve yerlileşmesini göstermektedir. Bağdat’a Köle olarak gelmediğine de işaret etmektedir. Hatta kendisini Abbasî soyuna bağladığı da duyulmuştur. Bu doğru ise, demek Abdullah Paşa’nın bacısı bir Abbasî ile evlenmiştir. Yine Küçük Süleyman Paşa’nın süt kardeşi Ahmet Beğ’e de

[8] - العطار، عماد عبد السلام رؤوف، الحياة الإجتماعية، م.س.، ص.290- 291.

[9] - Irak’lıların tarih kültüründe Bağdat Valiliğine Hükümet ve Saltanat makamına Devlet denilmektedir.

(aynı zümre içinde sayılmasıyla beraber) öz Kölemen olmadığı gözüyle bakılabilir. Bu örneklere benzer durumlara da yeri geldiğinde işaret edilmiştir. Bundan dolayıdır ki Kölemen zümresine, birçok çevrede yaygın olan ‘’köle sınıfı hâkimiyeti’’ sıfatıyla bakmamak ve devşirme sıfatıyla görmek daha doğru olacağını söylemiştik.

Âsitâne, Bağdat valisi ataması konusunda gözettiği en önemli konu güvenlikti. Özellikle Irak memâliğinde zapt-u raptın şirazesinden çıkması ve dolayısıyla İran istilası endişesi gölgesinde, ‘’Rum’’ valisi tabir edilen merkezden gönderilen bir vali yerine, tam manasıyla arzu etmemiş olsa bile Kölemenler’den bir vali tayin etmekteydi.

Kölemenler dönemi yönetim sisteminin başı ve en üstü Âsitâne tarafından tayin edilen vali idi. Vali emri ve denetimi altında çalışan, aynı zamanda idaresine yardımcı olan teşkilatlar izah edilmiştir. Muhakkak Yönetimin başında olması münferiden karar alması anlamına gelmemektedir.

Bağdat Valisi üç tuğlu vezir rütbesiyle tayin edilip Irak memâliğini ‘adem-i merkeziyet (yerel yönetim) sistemi içerisinde müstakillen ve geniş çaplı yetkiyle donatılarak idare etmekle mükellef kılınmaktaydı. Adaletin icrası, halk arasında hukukun yürütülmesi, güvenliğin temini, kamu düzenini sağlaması, ekonominin idaresi, Osmanlı Devleti sınırlarını koruması, yabancı devletlerle varılan anlaşmaları uygulaması gibi Devletin yükümlü olduğu tüm vazifeleri üstlenmekteydi, icrası için tüm yetkilere sahipti ve Âsitâne önünde tek sorumluydu.

Tüm Arap şeylerin, Babanlı ve diğer Kürt aşiret paşaların tayin ve azli Yetkileri dahilindeydi. Kural olarak bu tayinler aynı sülale ve aile içindeki şeyhlerden ve beğ/ paşalardan yapılmasına riayet edilmekteydi. Her yıl Irak varidatından 2000 kise Hazine-i ‘Âmire’ye yollamaktan başka, ihtiyaç zamanlarında ilave malî tekliflere ve gerektiğinde Irak memâliği dışında askerî harekâtlara da katılması zorunluydu. Adalet sistemi konusunda, Bağdat kadısı münhasıran Âsitâne tarafından tayin veya azil edilmekteydi. Askerî yetki açısından sınır aşırı harekât için kesinlikle Saltanat izni gerekmekteydi.

Üç tuğlu vezir rütbesi; Şehrizor, Basra ve merkez olan Bağdat valiliğine işarettir. Şehrizor ve Basra vilayetleri sadaretin marifetiyle Bağdat Valisi tarafından tayin edilen mütesellim’lerin idaresine bırakılırdı. Azilleri de elindeydi. Musul Valisi ise Âsitâne tarafından tayin edilmekteydi. Musul Valisi ile Bağdat Valisi dayanışma içinde çalışmaktaydılar. İster tayinleri isterse güvenlik konusunda, Bağdat Valisi’nin tavsiyeleri ve önerileri Âsitâne’de riayet buluyordu, ancak son karar Âsitâne’de alınırdı.

Dönemin izah edilen yönetim teşkilatı çerçevesi dahilinde, Bağdat Valisi (Veziri) Irak memâliğinde müstakillen karar merci’i olmasına rağmen, herhangi bir sistemde olduğu gibi, karar almayı etkileyen odakların bulunması da kaçınılmazdır. Resmi makam sahipleri, nüfuzlu şahsiyetler, dinî makamlar, Saray meclisi toplantıları ve danışmaları yoluyla her türlü karara katkıda bulunmaktaydılar ve kararlara yön vere bilmekteydiler.

Fiili güç oluşturduğu odaklar, bazen dış baskıyla da kararları etkileye biliyordu. İran'a dehalet eden Babanlı Paşa'lar vasıtasıyla mütemadiyen tayinlerine müdahalesi veya Müntefik Şeyhi'nin Sait Paşa lehine vaziyet doğurması yahut Ahmet Paşa'nın kızı Âdile Hatun'un nüfuz kullanması, güç odakların kararlarda etkisine örnektir.

Vezir'in denetimi altında çalışan ikinci adam Bağdat Kethudası karaları etkileyen en önemli güç odaklarındandır. Yeniçeri Ağası ve Saray Kethudası gibi makamların da etkisi yer yer görülmüştür. Yeniçeri Ağası dahil, bunların hepsi Kölemenler'den oluşları itibariyle, zümre içinde nüfuz çakışması bazen veziri ya da kethuda'yı öldürmeye varan kanlı ve kasvetli ihtilaflara dönüştüğü görülmüştür.

'Ulemâ, müfti, müderris, imam ve hatip gibi din tabakasının görüşü temel şer'iyyet unsurlarından idi. Halkı etkileme noktası itibariyle ilave güç kazandıkları ve olaylara yön vermeleri defalarca ortaya çıkmıştır. Bağdat ve Musul valileri tayininde Âsitâne kararlarına bile önemli etkisi vardır. Fetvâlardan başka, âyânlarla beraber Vezir'in meclisindeki müzakerelerde görüşlerine önem verilmekteydi.

Mahalleler meclislerini de yönlendiren âyânlar, vali tayin ya da azlini ve olayların gidişatını etkilemekteydiler. Valiler arası bazı çekişmelerde tarafgirlik yaparak Bağdat mahalleleri birbiriyle ve Bağdat Sarayı ile çarpışıyorlardı. Bazen Kölemen Ağa'ların halkla evlilik ve komşuluk ilişkileri vasıtasıyla mahalleyi hizipleştirme ortamına sevk etmeleri de görülmüştür.

Kölemenler dönemi boyunca, Bab-ul-Arap kurumu yoluyla Arap aşiretleri temsilcilik vazifesini icra eden 'Ubeydî aşireti Şeyh'leri el-Şavî'ler geniş nüfuz sahibiydi ve her safhada kararları etkilemekteydi. Arap aşiretlerinden başka, Vezir adına İran'lılar ve Vehhâbî'ler nezdinde elçilik vazifesine teklif ediliyorlardı. Sefer hallerinde savaşçılarıyla hamlelere katılmaktaydılar. Bağdat'ta varlığı olan 'Ukaylî ve Musullu[10] gibi aşiretler de kararları ve olayları önemli ölçüde yönlendikleri görülmüştür.

Bağdat dışından ise de Musul Valileri, Müntefik Şeyh'leri, Baban Paşa'ları, Basra ve Kerkük Mütesellim'leri ve Basra Balyozları dahi başka başka derecede Bağdat'ı etkiliyordu.

Ticarî hayata canlılık verilmesine ve ticaret akışının açık tutulmasına binaen, Doğu Hindistan Şirketi temsilcisi İngiltere Balyoz'u da gün geçtikçe bazı kararları etkiliyordu ve bazı iç sorunlara Bab-ı 'Âlî nezdinde nasihat mahiyetinde müdahil olduğu da görülmüştür. Örneğin, Abdullah Paşa'yla sonra Vali olan Sait Beğ ihtilafında Bağdat Balyozu'nun önemli derecede arabuluculuk yapmıştır ve Basra Balyozu'nun katle mahkûm edilen bir Ağa'nın afv edilmesine vasıta olmuştur. Bab-ı 'Âlî'de kabul

[10] - Musullu veya Muslu bir aşiret ismidir. Musul şehrine intisapla ilgisi yoktur.

görmemekle beraber, Bağdat Balyozu tavsiyesi üzere; İstanbul'da İngiliz Sefiri Davut Paşa'nın ipkası için bir fikir beyan etmiştir.

Irak memâliği idaresini zorlaştıran birçok sebep gözetilmiştir. Kölemen'ler, Süleyman Paşa (Ebü-leyle lakaplı), Büyük Süleyman Paşa, Davut Paşa ve başka yetenekli valiler çıkarmaları; Irak memâliği idaresinin yapısal zorluklarını bertaraf edememiştir. Irak'ın karışık jeo-politik ve sosyo-politik vaziyeti, tutarlı ve oturaklı bir idare ve toplum düzeni teşekkül etmesini engellemekteydi ve hâlâ de engellemektedir.

Yönetimi etkileyen ve idareyi çoğu kez zora sokan unsurlardan birisi de Irak halkının sosyal omurgası aşiretlerden oluşmasıdır. Aşiret örfleri, adetleri ve değer yargıları sosyal ve siyasal davranışları ciddi bir şekilde etkilemektedir. Aşiret bağdaşlıklar (antdaşlıklar), düşmanı bile olsa müsafire dokunmamak ve teslim etmemek, dehalet'i kabul edileni kendi canı ve ırzı gibi korumak, öç almak, kan bağı dayanışması, aşiret Şeyhi'ne ya da Beğ'ine itaat gibi değerler yanında topluma ve kamu düzenine zarar verebilen akıncılık ve yağmacılıkla kıvanç duymak, Devlete vergi vermemeyi övgü saymak gibi örf ve âdetler bu kabildendir. Bu gibi aşiret yargı değerleri kamu düzeniyle ters düştüğü açıktır. Müntefik Şeyhi'nin dehalet'e ne denli bağlı olduğu ve bir vezirin öldürülmesine, diğerinin tayinine sebebiyet verdiği, Casim (kasım) el-Şavî'yi korumak ve teslim etmemek aşiretlerle birçok savaşlar doğurduğu görülmüştür.

Özellikle Arap aşiretleri soy itibarı ile iki köke bölündükleri, Mudar ve Rabi'a aşiretleri olarak iki camia teşkil ettikleri ve her camia arasında geleneksel bir dayanışmanın süregeldiği bilinmektedir. Soy birliği ile dehalet, nusret ve akrabalık değerleri pekişince Hükümete[11] karşı ciddi direnişler çıkabiliyordu. Örneğin: Müntefik Şeyhinin baş çektiği Şammar, Haz'al, Zübeyd'i, Meyyâh, Guzzî, Âl-Saray ve Beni-Halid bir aşayir antdaşlığı (bağdaşlığı) 1708 yılında Hasan Paşa'ya karşı 100.000 kadar savaşçı toplamıştır.[12] Buna benzer bir olayda, 1725 yılında Ahmet Paşa'ya karşı Şammar, beni-Lâm, Sa'idî ve başka aşiretler Zilkifil'de toplanıp Hükümet'e (yani Bağdat Valisine) karşı direnme anlaşması yapmışlardı.[13] Bu gibi durumlarda, bir değer yargısı olarak Arap namus ve desturları manasına gelen ''Araplık'' anlayışı çokça kullanılırdı. ''Araplığa'' aykırı davranmak şerefsizlik sayılmaktaydı. Bağdaşlarla dayanışmamak, nusretten geri kalmak, dehalet edeni teslim etmemek, aşireti savunmak, merdanelik ve fütüvvet değerleri gibi ''Araplık'' değerleri çok defa Hükümet'le çelişkiye düşürdüğü olmuştur.

Önemli sosyal/ kültürel değer yargılarından Veliyyül-nimet'e sadakat ve Halife olan Padişah'a dini açıdan itaat gerekliği çok kez olaylara yön verdiği de görülmüştür. Bu dinî açıdan Saltanat makamına itaat anlayışı olumlu sayılan bir değer yanında, şeyhlere ve Kürt

---

[11] - Irak'ta Hükümet denildiğinde Bağdat Veziri, Devlet denildiğinde Saltanat kastedildiği söylenmişti. Rum Valileri ya da askerleri denildiğinde ise Bab-ı 'Âli'den gönderilenler kast edilmektedir.

[12]- الوردي، علي، لمحات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث، انتشارات المكتبة الحيدرية، قم، إيران، 1417، ط.1، ج.1، ص.97.

[13] - العزاوي، عباس المحامي، موسوعة تاريخ العراق بين احتلالين، الدار العربية للموسوعات، بيروت، 2004، ط.1، ج.5، ص.214.

paşalarına itaat yargı değeri ile Vali'ye itaat çakışa biliyordu. Bazen kavramlar birbirine de karışıyordu ve karma bir durum oluşmaktaydı. Muğlak ve içe dönük aşiret gelenekleri fertleri bağlayan bir hukuk manzumesi oluşturduğuna değinilmiştir. Aşiret hukuku ve geleneği ferdin Şeyhi'ne veya Kürt paşasına itaati önemli bir değer yargısıdır. Yönetimle ters düşüldüğünde, aşiret hukukuna ve örflerine uymak daha üstün gelmekteydi. Aslında resmi hiyerarşi dahilinde bile, bir sosyal değer ve sadakat anlayışı olarak, Vali'ye veya bir üst makama hıyanet edene, yediği tuz- ekmeğe hıyanet manasında ''nemek be-haram'' denilerek ayıplanıyordu. Aşiret hukukunun şeyhlere ve aşiret paşalarına bağlayıcılığı, tuz-ekmek hakkı olarak Veliyyül- nimet'e itaat yargı değerinin, sadakatin, sözde durmanın ve mertliğin gereği; dinî vecibe olan hilafet/ saltanat itaatiyle iç içe girip yer yer toplu bir tezahürü çıkabiliyordu.

Arap veya Kürt aşiretler, tüm ihtilaflarda Valiyle ihtilafın ötesini aşmadığını da önemle vurgulamak gerekmektedir. Defalarca ihtilafların Devlet'le, yani Saltanatla ilgili olmadığı açıkça vurgulanmıştır. Kölemen valiler arasındaki çekişmelerde de Saltanat-ı Seniye fermanları doğrultusunda duruş ve hareket edildiği ve etkin oldu görülmüştür. Hâlet Efendinin Baban Paşa'sını, Musul Valisini ve özellikle Şammar-Cerbâ aşiretini valinin azil hareketine katmasının önemli dayanağı en üst veliy-ül-nimet olan Padişah'a itaat vecibesiydi. Hilafete itaat değer yargısının etkin ve aynı zamanda zorluklar kefesinde değil olumlu yönde olduğunu vurgulamak lazımdır.

Değer yargıların karma tezahürü, Abdullah Paşa'yla Sait Beğ arasında ihtilafta, Müntefik Şeyhi topladığı bağdaş (antdaş) aşiret şeyhleri huzurunda hitabesinde bulunmaktadır. Hutbesinde dehalet edenin teslim edilmesi ''Araplıkta'' 'âr (şerefsizlik) olduğunu, Said'in babası Süleyman Paşa'ya vefasızlık yapmayacağını, Saltanat itaatine aykırı harekette bulunmadığını ancak vali Abdullah Paşa dehalet değerine riayet etmeyip anlaşmaya yanaşmadığını vurgulaması, karma gelenek ve yargı değerlerin duruş ve kararları etkilemesi hakkında tipik bir örnektir. Çatışma sırsında, Abdullah Paşa'nın ordusu hiç ummadığı vakitte ve zafere yaklaşırken, tüm Kölemen'lerin veliyyül- nimet'i olan Süleyman Paşa'nın oğluna ve destekçisi Müntefik'e karşı savaşmak tuz-ekmeğe hıyanet olacağını belirterek saf değiştirmesi, bu değer yargısının kararlara ve tutumlara etkisini göstermektedir. Yine Saltanat/ Hilafet fermanına uyarak, Sait Paşa'yla Davut Paşa arasındaki ihtilafta, ayni şeyh bu defa Sait Paşa'yı yüz üstü bırakmıştır.

Irak toplumları gibi özel ve aşirete muğlak sosyal hukuk çerçevesi dahilinde, aşiret geleneklerin ve yargı değerlerin kamu düzeni üstünde tutulması ve topluluklar davranışlarına hâkim olması, kamu yönetimini ne kadar zorlaştıracağı kolayca tasavvur edilebilir. Irak memâliğinde toplumların homojen olmadığı da kamu yönetimine ilave bir zorluk yüklemektedir. Değişik Örf, âdet, sosyal ve kültürel değerlerin Olaylara yansıması her safhada da görülmektedir. Toplulukların değerleriyle uyuşmaya çalışan valiler daha başarılı olmuşlardır. Çoluk-çocukları ve kadınları esir almayan Hasan Paşa, Ahmet Paşa ve Süleyman Paşa, dinî anlayış ve toleranslı davranış üslubunu kullanan Davut Paşa gibi

yargı değerlere riayet eden vezirler, idarede daha başarılı oldukları söylenmeden geçilmeyecektir. Tam tersine, Ömer Paşa'nın Abdullah el-Şavî gibi bir şeyhi, öç almak geleneğini ve aşiret hukuk sistemini göze almadan, meçhulde kalan bir şüpheyle öldürmesi büyük gaile doğurduğu görülmüştür. Sonuçta, aşiret yargı değerleri, muğlak şekilde aşireti bağlayan hukuk anlayışı, aşiret örf ve âdetleri kamu düzenine ters düşmekteydi ve yönetimi zorlaştırmaktaydı söyleyebiliriz.

Tüm bunların yanında, Irak memâliği idaresini zorlaştıran bir faktör de kamu düzenini bozan veya baş kaldıran aşiretlere savunma ve sığınak sağlayan ve takiplerini engelleyen ucu açık çöller, bataklıklar ve dağlardan oluşan topoğrafik yapıdır. Esasen Mirî vergilerden kaçınmaya, akıncılığa, çapulculuğa ve yol kesmeye yatkın olan aşiretler, topoğrafya himayesine sığınarak cezadan kurtaracağı imkânı, kamu düzenini bozmak cesaretlerini artırmaktaydı ve gerçekten yönetimin sırtına zorluklar yüklemekteydi.

Güney Irak'ın batısından orta ve kuzey kesimlerine kadar uzanan Badiye ve Cezire çölleri kurak ve ucu açık bölgeler idi. Şehirler ve mamur kasabalar Dicle, Fırat, Şat el-Arap ve bu nehirlerin kolları kenarında oluşmaktaydı. Çöllerin kuraklığı, uçlarının açık olması, su kuyuların sınırlı sayısı ve şekavet ettiklerinde; 'Urban'lar (yani bedevi Arap'lar) küçük gruplara ayrılıp çöllerin derinlerine dalmaları, tedip hareketlerini zorlaştırmaktaydı. Bedevilerin küçük zümrelere bölünüp çöllere yayılmak ve kurak arazilerde korunmak, eskiden beri ananevi ve etkili savunma taktiği olması yanında, Mirî vergileri vermemeyi teşvik etmekteydi. Arap yarımadasından Fırat batısına uzanan çöllerde su ve yol bulmak zorlukları, aşiretlerin bölgeyi iyi tanımasından ve geleneksel savunma alışkanlığı olan takip edildiklerinde su kuyularını kumla doldurmak taktiğinden kaynaklanmaktaydı. Düleym aşiretlerini takip sırasında bu gibi zorluk defalarca görülmüştür ve çoğu kez orta bir noktada anlaşmalara zorlamıştır. Ayni sebepten dolayı Ali Paşa'nın Lahsâ (İhsâ) hamlesi akamete uğramıştır.

Irak'ın güney doğu taraflarındaki bataklıklar da baş kaldıran aşiretlere savunma ve sığınma teşkil etmekteydi ve dolayısıyla da isyana teşvik etmekteydi. Bir oranda takiplerini gerçekleştirmek için nehirlerin akışını değiştirmek gibi meşakkatli işlemler yapıldığı defalarca tekerrür ettiğine rağmen, yeni isyanların arkası kesilmiyordu.

Kuzey Doğu dağlık bölgesi ise, İran arazileri içine kadar uzanmaktadır. Soğuk ve nemli hava iklimiyle beraber bölgenin sarplığı, askerî harekâtı zorlaştırmaktaydı ve aşiretleri şekavet işlerine özendirmekteydi. Asayişi bozan Belbas ve Baban gibi Kürt aşiretleri için elverişli savunma sağlanmasını mümkün kılıyordu. Hem soğuk ve nemli hava şartlarına alışık olmayan askerler, hastalıklara duçar olmaktaydılar. Kethuda Mehmet Ağa'nın tüm gayretine rağmen yenik düşmesi ve arkasından kendisi de isyan durumuna sürüklenmesi, ordunun böyle bir hastalığa duçar düşmesinden olduğu anlaşılmaktadır. Başkaldırılara genelde İran'ın destek çıkması durumları daha da ağırlaştırıyordu. Uzaklığı itibarıyla İran desteğinden mahrum kalmasına rağmen, Irak'ın kuzey batısında (Musul şehri Batısında)

Sincar dağlık bölgesi Yezidî'ler için benzer şekavet olanakları sağlıyordu. İklim Şartların Bağdat güçlerini zorlaması defalarca görülmüştür ve kamu güvenliğini bozmaya teşvik etmiştir.

Bu topoğrafik şartlar Irak'ın zaptını ve asayişin sağlanmasını zorlaştıran unsurlardandır. Özellikle İran'la sınırdaş olan bölgelerdeki aşiretlerin İran tahrikine uğraması ve başkaldırıları teçhizatlı askerle desteklemesi hatırlanırsa, topoğrafik şartların ne denli ağır olduğu anlaşılacaktır.

Tüm bu gerçekler, Irak'ta sosyal yapıya ve bölgesel şartlara adepte (uyarlanmış) ve uygulamaya elverişli bir yönetim biçimi ortaya koymayı gerektirdi. Düzen sağlanmasına uygun, gerektiğinde savaşçı temin edecek ve Mirî vergileri ödemeğe yararlı olacak bir sisteme gidilerek; bu vecibeleri yerel aşiret Şeyh'lerine ve Kürt Paşa'lara dayandırmayı elzem kılmıştır. Kürt bölgelerinde aşiret Beğ'liği ve Paşa'lığı, Arap bölgelerinde Beğ'lik ve Paşa'lık yerine kaim olan aşiret Şeyh'liği kurumlaşmıştır. Aşiret Paşa'ları ve Şeyh'leri münhasıran Bağdat Veziri tarafından tayin ve azil ediliyordu. Mirî vergilerin edası (Kölemen döneminde iltizam usulü ile tahsil edilmekteydi) ve lüzumunda aşiret savaşçıların temini yanında ticaret yolların güvenliği gibi vazifelerle mükellef olan Şeyhler ve Paşalar, yükümlükleri yerine getirmediklerinde azil edilirdi ve yerine aynı aşiretten ve sülaleden başkası tayin edilirdi.

Kölemen döneminde, Irak Memâliği yönetimini zorlaştıran en önemli mesele İran'ın geniş çaplı veya kısmî saldırılarıydı. Gerçekte İran saldırıları ve müdahaleleri Irak'ın Osmanlı Devleti'ne katıldıktan beri hiç eksik olmamıştır. Süregelen İran tehditleri sadece bir dış ülkeyle savaş hâlini aşıp, arkası kesilmeyen iç kargaşalara da sebep olmaktaydı. Savaşlar ve iç kargaşalar memleketi büyük hasarlara uğratıyordu. Kölemen'ler döneminde yeni bir tehdit olarak Vehhâbî hareketi de eklenmiştir.

Hasan Paşa devrinde İran'ın kışkırtmasıyla Caf aşireti (kürt) ve Ben-i Lâm aşireti (Arap) bazı vakalar olmuştur. Ancak İran'da bölünmeler neticesinde zafiyet belirlenince, Ser-asker tayin edilen Hasan Paşa İran topraklarına girebildi (1135/1722). Savaş sırasında vefat etmesi üzere Ser-askerliği Bağdat valisi tayin esilen oğlu Ahmet Paşa devir aldı. Tarihin akışına bakılırsa, Bağdat'ın İran arazisinde askerî harekâtın sonuncusu bu devirdeydi. Arkasından hep İran'ın harekâtı ve müdahaleleri olmuştur. Aşiretler vasıtasıyla müdahaleleri nazara almamış olsak bile, Kölemen'ler döneminde Nadir Şah iki kez Bağdat'ı işgal etmeye kalkışmış, Bağdat'ın imdat yolunu kesmek amacıyla Kerkük'ü facia denilecek bir şekilde fiilen işgal etmiş, Musul'u kuşatmış ancak işgal edememiştir. Aynı dönemde, Şehzade Mirza Mehmet Ali de iki kez Bağdat'a karşı geniş taarruzda bulunmuştur. Zendî Kerim Han ordusu Basra'yı dört yıl boyunca işgal ettiğini de görmüştük. Oysa Hasan Paşa ve Ahmet Paşa harekâtlarından sonra, Osmanlı Devleti'nin genel politikası Irak memâliği sınırlarını savunmak ve fırsat doğarsa bile İran'a müdahil olmaktan uzaklaşmak üzerinde karara kavuştuğunu görmekteyiz. İran'ın

saysız müdahalelerine rağmen, bu politika Kölemen'ler dönemi boyunca devam etmiştir. Devlet'in bu politikası, İran'ın karışık ortamı ve zaptın imkânsızlığına dayandırılmaktaydı. İran'da şahlık kavgaları ile çalkalandığı dönemlerde, bazı hanların yardım talebi nazikçe reddedildiğini söylemiştik.

Osmanlı Devleti'nin İran topraklarına müdahale etmemek ve Irak memâliğini korumakla yetinmesi stratejisinin temelinde; o tarafın zapt edilmesi zorluğu Devlet'e sırtında sorun olacağı yanında, Irak ticari yollarının açık ve çalkantılardan uzak tutulması yatmaktadır. Irak ve Basra Körfezi yolları Devlet için hayatî önem taşıdığına işaret etmiştik. Tüm zorluklara rağmen elde kalması kesilmeye uğramaması elzem idi.

İran ise özellikle Osmanlı'nın Irak memaliğine müdahaleden geri kalmıyordu. Malum ziyaretgâhları ve ziyaretçilerini korumak, sınırdaş aşiretlerin iki tarafa geçişleri ve vergi aidiyetleri her zaman savaş veya müdahale bahanesi oluyordu. İşin gerçeği ise, Osmanlı ziyaretgâhların tezyin ve tamirinde kusur etmediği gibi İran kendi tarafından yapmak istediği katkıları de reddettiği görülmemiştir. Sınırdaş aşiretler konuları da Bağdat Valisi'yle veya diplomatik yollarla çözüme gidildiğini müşâhede etmekteyiz.

Şia'lık bağnazlığına karşılık, Kölemen'ler döneminde dindar valiler ve Davut Paşa gibi İslam alimlerin de vali olmasına rağmen; Sünnî alimlerin kınamasını çekecek kadar mezhep bağnazlığından uzak bir kamu politikası izlendiğini vurgulamamız gerekmektedir. Şia hatipler aşiretler arası dolaşıp Hz. Hüseyin'in şehadetini duygusal bir şekilde okumaları, Zubeydî şeyhleri Sünnî iken sonradan Şia'lığa dönüştüklerini sahabeleri sövdüklerini Bin-Sened anlatmaktadır. Devlet-i 'Aliyye bu konuda ihmal gösterdiğini, bu hatiplerin aşiretler arasında serbestçe dolaşmalarını engellemensi, oralara Sünnî mezhebi öğretecek âlimlerin gönderilmesi gerektiği ve bu konu Emir-ül-Mümin'in (yani Hilafet makamının) sorumluluğunda olduğunu vurgulamıştır. Devlete aykırı düşen mezhepçiliğin iç fitneler çıkarabileceğine ve dış müdahaleye yol açacağına dikkat çekmektedir. Bu konuda gevşeklik tenkitleri; valileri aştığı ve Saltanat makamına eriştiği görülmektedir.[14] Vakaların takibinden anlaşıldığına göre, Kölemen'ler döneminde İran tehlikesinden sakınmak saikiyle; valilerin ve kamu yönetim sorumlularında Sünnî'lik gözetilirken, halk arasında mezhep ve itikat konularında yönlendirme ve girişim olmuyordu. İran tarafı ise, mezhepçiliği duraklamadan kullanmaktaydı. Bu durum, Irak memâliği yönetimini fazlaca yorduğu ortadadır.

Özellikle güney bölgesi aşiretlerin çoğunluğu Şi'î mezhepte olması, Arap aşiretlerine karşı kamu güvenliği uğruna askerî hareketleri Sünnî mezhebi taassubuyla yorumlamak, basit bakışta kabullenir gibi bir tema verirse bile, aslında gerçeklerle ilgisi yoktur. Tarih safhalarında aşiretlere karşı mezhep bağnazlığı etkisiyle hareket edildiği görülmemiştir. ''… Devlet'in uyguladığı kanunlar ve nizamların aynısı Şi'a ve Sünnî aşiretler üzerinde

[14] - الوائلي، عثمان بن سند البصري، مختصر مطالع السعود بطيب أخبار داود (خمسة وخمسون عاما من تاريخ العراق: 1188- 1242)، اختصره: أمين بن حسن الحلواني المدني، تح. محب الدين الخطيب، مط.السلفية، القاهرة، د.س.، ص.169- 170.

eşit bir şekilde icrâ edilmekteydi. Devlet'in Sünnî ve Kürt aşiretlerine karşı düzenlediği savaş hamleleri düzeyi de Şi'î aşiretlerine karşı düzenlediğinden kesinlikle daha az olmadığı, Osmanlı'yı Şi'a karşıtlık yandaşlığı töhmetinden uzak tutmaktadır''.[15]

İran tehlikesi ve Basra yolunun güvenliği, İster Devlet'in isterse Bağdat Hükümeti'nin her zaman zihninde hazır bulunması pek doğaldır. Merkezden gönderilen kısa dönem idare edebilen valilerin beceriksizliği, Âsitâne'nin tam arzusu olmadığı halde ''Rum Vali'leri'' ataması yerine Kölemen'lerden valiler tayin etmesinin arka perdesinde İran tehlikesi de vardır. Kölemenler de Bağdat halkı tarafından benimsenmelerini, Irak idaresinde daha muktedir olmalarını ve Devlet'in bu endişesini kendi leylerine kullanmışlardır. Aynı zamanda Bağdat'lıların da Kölemen valileri ''Rum'' valileri üzerine tercih etmeleri arkasında İran endişesi yatmaktadır. Ancak Kölemen Valiler her ne kadar sorun ve sıkıtı geçirmişseler, Devlet'e sadakatlerini bozmamışlardır ve hiçbir hâlde İran tarafına geçmeyi düşünmemişlerdir. Bu noktayı özellikle vurgulamak ve tespit etmek gerekmektedir.

İran, özellikle iki sınırın iki tarafına geçiş yapan ve sınıra yakın olan Arap ve Kürt aşiretler vasıtasıyla Irak memâliği işlerine karışmaktaydı. Sınırdan uzak kalan aşiretler vasıtasıyla müdahil olmasının kısıtlandığı görülmektedir. Orta kesimde bulunan Ben-i Lâm, Şammar-Toga gibi sınırın iki tarafına gidip gelen aşiretlerin aidiyet ve vergi meseleleri ihtilaf kaynağı olabilmesi yanı sıra, sınırdan yakınlıkları hasebiyle savaş zamanları İran tarafına kaymaya da teşvik edilmekteydiler. Bir örneği, Davut Paşa'yı Bağdat'tan kovmayı açıkça hedef tutan Şehzade ordusu hanlarından İmanî Han; Şammar-Toga aşireti Şeyhi'ne gönderdiği Arapça mektupta,[16] Davut Paşa'nın zevalinden başka maksatları olmadığını, kendisini İran tarafına bu maksadı gerçekleştirmek için daha önce iki mektup göndererek çağırdığını ancak cevap gelmediği ve İran tarafına uyarsa beklediği mükâfaatları alacağını yazmasıdır. Bu mektup, Irak memâliği idaresi zorlulukları yanında; İran'ın müdahale boyutları açısından da ibret vericidir.

Genelde Basra'nın doğusunda ve Şat-ul Arap'ın İran'a doğru karşı yakasında kalan arazide Beni- Ka'ab aşireti yerleşmiştir. Asılda kuraklık ve geçim sebebiyle Arap Yarımadası'ndan göçüp ve güneyde yerleşik aşiretlerin zorlamasıyla, o dönemde Şat-tul-Arap doğusundaki Osmanlı'ya ait topraklarda tutunmaya çalışan bu aşiret, iki tarafın baskısı altında kalıyordu. Aşiretlerin temel derdi olan mirî'yi kaçırmak için taraf değiştiriyordu. Güvenlikte gevşeklik bulunduğu zamanda Şat-tu-Arap gemilerine korsanca baskın yapıyordu. Ka'ab aşireti, İran'a bölge yakınlığını kullanmasına rağmen, diğer aşiretlere göre fazlaca etkin olamıyordu, ancak bazen iki taraftan da vergi kaçırmayı

[15] - السعدون، خالد حمود، الأوضاع القبلية في ولاية البصرة العثمانية (ر.د. غير مطبوعة)، جامعة ام القرى، كلية الشريعة والدراسات الإسلامية، الدراسات العليا التاريخية، 1405 هجرية، ص.87.

[16] B.O.A., HAT. 801/37086-G, 25 Cümaziyelahir 1238 (9 Mart 1823).

başara biliyorlardı. Kamu denetimi gevşediği zamanlar yol kesmekten ve küçük teknelerle Şat-tul-Arap nehrinde ticaret gemilerine baskın yapmaktan hâli kalmıyorlardı.

Aşiretler ile İran meselesinde iki tipik örneğe işaret etmekte ve bir çeşit karşılaştırma yapmakta ve öne sürülen bazı yorumlara izah etmekte yarar vardır. Birisi Müntefik Şeyhilği, diğeri Baban Paşalığıdır.

Güney ve orta kesimde nüfuzu Basra'ya ve İran'a uzanan ve Basra'nın, aynı zaman da Baban Paşalığından daha geniş öz yönetime ve daha fazla savaş gücüne sahip Müntefik Emirliği,[17] vaziyete göre 40.000- 100.000 aşiret savaşçısı toplaya biliyordu ve bazen Basra'yı ele fiilen geçirebiliyordu. Müntefik aşiret bağdaşlılğında (antdaşlığında) Şia ve Sünnî aşiretler karışık olduğu hâlde, şeyhleri Sünnî idiler ve yönetimle ilişki anlayışları nispeten istikrarlı ve olgun hâlde olduğu için şeyhlik ihtilaflarında bile İran emellerine âlet olmuyorlardı. Hatta Kerim Han Basra'yı zapt ettiği zaman, kendi aşiret imkânlarıyla Iran ordusuyla Müntefik Şeyh'i çarpışmıştı ve büyük bir hezimete uğratmıştı. Müntefik Şeyh'i, Vehhabî'lerle savaşmakta da baş çekiyordu. Vehhabî'lere karşı bir harekâtta Müntefik Şeyh'i Lahsâ'de (İhsâ'de) öldürüldüğüne değinmiştik.

Köklü bir Arap Emirliği olan Müntefik Şeyh'leri aynen diğer Arap şeyleri ve Baban Paşa'ları gibi Bağdat Valisi tarafından tayin ve azil ediliyorlardı. İstisnalar hariç ve aşiret hukuku gözetildikçe Bağdat Hükümeti ile Müntefik Emirliği Şeyhleri ilişkisi istikrarlı ve düzenliydi. Dehalet ve ''Araplık''[18] gelenekleri gibi aşiret hukukuna yüksek düzede bağlılığı görülen Müntefik Şeyhleri, çok kez dehalet eden asi aşiret şeylerini ve bir defa dehaletçi (sığınmacı) bir İran'lı hanı teslim etmemekte ısrar etmiş, avf edilmelerine vesile olmuş ve bazen uğurlarına Hükümetle savaşmıştır.[19] Aşiret hukukuna bağlılık ile yönetime (yani Hükümete) bağlılık arasında dengeli bir seviyeyi hep korudukları müşahede edilmektedir. Bu durumun tipik bir örneği, Sait Beğ'in dehaleti yüzünden Müntefik'in Vezir Abdullah Paşa'yla savaşması ve neticesinde Sait'in Bağdat valisi tayin edilmesidir. Sonrası Sait Paşa azledilip Davut Paşa tayin edilince, iki taraf da uzun süre mülayim ve istikrarlı bir ilişki içinde olmuşlardır. Ancak Müntefik Şeyhi'nin azli ve yerine aileden başka birisinin tayini düzgün ilişkileri bozmuştur. Azil olayı aile içi şeylerin teşvikiyle olduğu bilinmekte olduğu hâlde, Davut Paşa'nın para hırsı ve Sait Paşa Müntefik Şeyhi sayesinde vezir olmasına mükâfaat olarak birçok Basra mukataatları

---

[17] - Arap geleneklerinde, tarihi süreçten gelen bağdaşlıklar (antdaşlıklar, حلف، أحلاف) çerçevesi dahilinde aşiretler toplulukları bir aşiret emirliği ve bayrağı altında dayanışma halini alırlar. Bu bir aşair emirliğidir. Irak aşiretleri dört ana emirlik altında toplanmışlardı. Babanlı Paşa'ları gibi, tüm Arap aşiret Şeyh'lerinin, (ki bazıları geleneğe göre emirlerden oluyordur) tayin ve azilleri Bağdat Vezir'i yetkisindeydi.

[18] - ''Araplık'' kavramı, Arap geleneklerinden ve hukuklarından oluşan yüksek ve saygın yargı değerlerin tümünü ifade eder. Siyasi bir kavram olan ve 19. Yüzyılın sonralarında oluşan ''Arap Milliyetçiliği'' kavramıyla karıştırmamak gerekir

[19] - السعدون، حميد حمد، حكايات عن المنتفق، وقائع من تاريخ العراق الحديث والمعاصر، مكتبة الذاكرة/ بغداد ودار وائل للنشر/ الأردن، د.س.، ص. 41- 43.

fazladan ona tevcih edilmesi de azil sebebi olabilir. Bab-ı ‘Âli’ye aşırı güce sahip hâle geldiği manasındaki Davut Paşa’nın yansıtmaları pek inandırıcı değildir.

Bazı tarihçiler ve yazarlar, Babanlı Paşa’ların hareketlerini Devletten kopma arzusu ve istiklal hevesi ile yorumladıkları gibi, daha özerk ve güçlü konumda olan Müntefik’in de aynı heves ve arzu içinde olduğunu iddia etmektedirler. Osmanlı Devleti yıkılışından sonra pekişen bugünün milliyetçilik doygularını ve temennilerini geçmişteki olaylara öyle aksettirenler çıkıyor ki; Müntefik şeyhi Hümud Thamir el-Sa’dun veya Hasan Paşa devrinde Şeyh Sa’dun, istiklal için çok uğraştıklarına rağmen meramlarına nail olmamışlardır deniliyor. Ulaşmış olsaydı bölgenin tarihi çok değişecekti ve iyiye gidecekti gibi ifadelerle hissî yorumlar getirmektedirler.[20] Oysa ihtilafa düşen şeyhlerden ve aynı şekilde Babanlı paşalardan, bu kabil bir yöneliş görülmemiştir. Adı geçen Şeyh Hümud savaşçılarıyla 1813’te Sait Paşayla beraber neredeyse Bağdat’ı ele geçirmesine rağmen, böyle bir tezahürde bulunmamıştır. Değindiğimiz meşhur Arap şeyleri meclisi hitabesinde de Saltanat’a ihlasını vurgulamıştır. Müttefik aşiretleri şeyhlerine mensup bir tarihçinin ciddi bir tespitine tamamen katılarak denilebilir ki; Arap ‘’Aşiret kargaşalarını Osmanlı Devletinden, hatta Devlet egemenliğinden ortak olmak gibi Arap milliyetçiliği hareketleri olduğunu düşünmek; geçmişteki hadiselere taşımayacağı kavramlar yükleyecek açık bir aşırı abartıdır… zira kabile şeyleri başkaldırıların zirvesi hâllerinde bile Sultan’a tam bağlılıklarını ve sadakatlerini ilan etmekten tereddüte düşmemişlerdir.’’[21]

Diğer tarafa gelince, Dağlık bölgesi olan kuzey cihetlerinde sınır aşar Kürt aşiretleri karşılıklı olarak yazın İran yaylaklarına, kışın da Irak yaylaklarına geçiyorlardı. Tabiiyetleri ve dolayısıyla da vergileri hangi tarafa ödeyecekleri hayli problemler çıkmaktaydı. İran, Kürt bölgelerinde aşiretlerin yaylak ve göç hareketlerini bahane ederek, özellikle Baban Paşa’larının çekişmelerini de kullanarak müdahalelerde bulunuyordu.

Azil edilen akraba Baban Paşa’ları İran’a sığınmayı âdet edinmişlerdir. Kendi akrabaları olan diğer paşaları azil ve kendilerini onların yerine yeniden tayin etmek için Bağdat üzerinde İran’ın siyasî baskısı devre girebiliyordu ve emellerine ulaşmak maksadıyla kendilerine tâbi’ savaşçılardan başka İran’dan askerî medet alabiliyorlardı. İran bu fırsatlarda Irak memâliğine göz dikmeden başka, tayinine vesile olduğu Babanlı paşalardan hem katsı kadar savaş masrafları alıyordu, hem de yıllık olarak mukataa varidatından bir miktar pay alıyordu. Hatta tahsil için bir tahsildar da gönderiyordu.

En önemli Babanlı Paşa’larında Mahmut Paşa, bir yandan İran’ın ağır vergi talepleri ve kahredici baskıları, diğer yandan gönülden tâbi olduğu Bağdat Valisinin İran’la malî

[20] - السعدون، حميد حمد، حكايات عن المنتفق، م.س.، ص.49 و55 و61.
[21] - السعدون، خالد حمود، الأوضاع القبلية، م.س.، ص.88.

ilişkisini kesmek zorlaması baskısı altında inlediğini ifade etmektedir.[22] Davut Paşa'nın Mahmut Paşa'ya gönderdiği bir mektuptan anlaşıldığına göre, 30.000 Tümen istihsali için Kermanşah Şehzadesi tarafından yollanan Bakır Han isminde birisi Süleymaniye'de Mahmut Paşa yanında bulunmaktadır ve Davut Paşa onu geri döndürmesini talep etmektedir.[23] Yine en önemli Babanlı Paşalardan; babası Abd-ül-Rahman Paşa'nın İran'a bağlılık ve verdiği taahhütleri yerine getirmek garantisi karşısında oğlu Mahmut Paşa'nın rehin konulduğunu ve bu sebeple Şehzade huzurunda idam edilmekle karşı karşıya kaldığını kendi diliyle rivayet etmesi, sığınmacı Babanlı'ların İran'daki perişanlıklarını izah etmeye yeterlidir.[24]

Başka bir yönden, Bağdat tarafından tekrar atanmaları için azle uğrayan Baban Paşa'ların İran'a sığınması, o taraflara yük olduğu ve sığınmalar yüzünden İran mahalli hanlarla bazı problemlerin doğması da Bağdat nezdinde tekrar tayin girişimlerini ve bir dereceye kadar İran müdahalesini pekiştiriyordu. Abd-ül-Rahman Paşa ve Babası Mahmut Paşaların İran'da bazı hanlarla çarpışmalarına değinmiştik. Yani İran Babanlı paşaları kullanırken, bir taşla birkaç kuş vurabiliyordu. Müzmin bir hastalık hâline dönüşen Babanlı paşaların aile içi rekabet kavgaları, onları İran'ın yayılmacı politikası aracına çevirmiştir ve birkaç kez tehlike Kürdistan coğrafyasını aşıp Bağdat'ı tehlikeye sokmuştur. Ancak kesin bir şekilde vurgulamak lazımdır ki; bu mesele Babanlı paşaların aile içi mevki ve makam kavgaların ötesine geçmemiştir ve ailenin azil edilen kolu diğer koluna muhalefet ederken, iş başında olanlar Hükümet'le (yani Bağdat'la) beraber hareket etmekten geri kalmamışlardır.

Hâl böyleyken, Bazı yazarların sevk ettiği iddialara göre, iki devlet arasında doğan boşluktan yararlanarak siyasî kazanım sağlamak için Babanlılar manevra yaptıkları hiç görülmemektedir. Sadece aile içi makam ve kazanım sağlamak ortadadır. Yine bazı iddialara göre Osmanlı Devleti'nden kopup bağımsızlığa özendikleri de hiç görülmemiştir ve hayal bile edilmemiştir. Kölemen'ler dönemi tarih seyri içinde bu noktalara yeri geldikçe değinilmiştir.

Irak'ın yönetimini zorlaştıran güney tarafında Vehhâbî hareketinin orta çıkmasıdır. Vehhabî hareketi Arap Yarımadası'nda güç kazanarak gelişmesi ve Irak memâliğine saldırıya geçmesi, birkaç yönden Kölemen vezirleri yormaktaydı. Vehhabî güçleri ile Irak memâliği arsında ilk sıcak temas, Büyük Süleyman Paşa devrinde; 1211/ 1796 yılında Basra Vilayetine tabi Lahsâ'yi (İhsâ'yi) ele geçirerek Basra Körfez sahillerine ulaşmalarıyla olmuştur. O zamanlar Lahsâ, Basra Vilayetine bağlıydı. Bölgenin aşiret

---

[22] - ريج، كلوديوس جيمس، رحلة ريج المقيم البريطاني في العراق عام 1820، تر. اللواء بهاء الدين نوري، الدار العربية للموسوعات، لبنان، 2008/ 1329، ط.1، ص.84.

[23] - ريج، كلوديوس جيمس، رحلة ريج، م.س.، ص.112.

[24] - ريج، كلوديوس جيمس، رحلة ريج، م.س.، ص.146.

hâkimleri Ben-i Halid'i Bağdat'a kaçmaya zorladılar. Zaferlerinden cesaret alan Vehhabî'ler, Şubat 1798'de Müntefik taraflarını yağmalamaya başladılar, oradan da Semavat (Semava) cihetlerine yöneldiler ve Şammar-Cerbâ, Züfeyir, Bu'ayic ve Zıgarıt aşiretleri ile de çarpıştılar. Aşiretlerle vur-kaç usulü ile savaştıkları için kendi yerlerine çekildiler. Bu denli tehlike teşkil etmeleri üzerine ve Saltanat Fermanı uyarınca, Süleyman Paşa geçirmiş olduğu vebâdan sendelediğine rağmen Lahsâ'ye (İhsâ'ye) bir ordu yolladı ve Müntefik Şeyhi ile Ben-i Halid Şeyh'lerini de orduya kattı (Ekim 1798). Başta çöl şartlarında lojistik tedarikâtın zorluklarına ilaveten, hamle esnasında Müntefik Şeyhi'nin gizemli bir şekilde sü-i kastla öldürülmesi hamleyi fiilen başarısızlıkla sonuçlandırmıştır ve Nisan 1799'da geri dönülmüştür. Arkasından hep Irak memâliğine Vehhabî'lern akınları vuku bulmuştur. Akınların en büyüğü ve etkilisi, 1802'de Kerbelâ'ye saldırıp merkatlar dahil her şeyi talan ve her yeri tar-u mar ederek karşı koyma fırsatı bırakmadan yerlerine geri döndükleri akındır. Artık Bağdat'ın çöl savaşı hevesi kesilmiştir. Ancak Davut Paşa Vezaretine gelince ve Mısır ordusu Vehhabî'leri Lahsâ'ye kadar sıkıştırınca, Bağdat ordusu Lahsâ'yi (İhsâ'yi) kurtarış hareketine geçmiştir. Büyük Süleyman Paşa'dan itibaren başlayan bu hadiseler, Vehhabî hareketi Kölemenler Hükümetini askerî yönden ne kadar zorladığı anlaşılmaktadır. Vur-kaç yoluyla cezalandırmaktan kurtulan Vehhabî savaşçılar, aşiretler gözünde zayıf düşürdüğü için kamu düzeni bozmaya cesaretlendiğini de hatırlamak gerekir. Hem stratejik öneme haiz Lahsâ'yi ve sahil şeridini kaybetmek ve kurtarmasında aciz kalmak, Devlet nazarında olumsuz bir eser bırakacağı muhakkaktır. Nitekim Davut Paşa'nın gönüllü kurtarış hareketi Padişah'ın övgüsünü ve iltifatını kazanmıştır.

Başka yönden bakılırsa, Arap Yarımadası'nda cereyan eden hareketler, özellikle iç savaşta mağlup olan aşiretler Irak'a doğru göçe geçiyorlardı ve yerli aşiretlerle göçenler arasında yıllarca süren yaylak ve su kavgalar başlıyordu. Kamu güvenini korumakla mükellef olan Hükümet (Bağdat yönetimi) birbirleriyle uyuşturmaktan çoğu kez aciz kalmaktaydı ve bir tarafı kayırmak zorunda kalınca diğer tarafla savaşmak zorunda kalmaktaydı. Göç ızdıraplarına en bariz örnek, 1638'den beri dalga dalga Irak arazisine göç eden ve Vehhabî'lere uymayıp 1205/ 1791'de Irak'a göçen Şammar'ın bir kolu ile ardından göç eden 'Inize aşiretleri arasında süregelen çatışmalar gösterilebilir. Vehhabî hareketleri sırasında Arap Yarımadası/ Şammar Dağı denilen bölgeden son dalga Şammar göçü bir sürü aşiret çatışmalarına sebep olduğunu görmüştük. Göçu seçen aşiretlerden Zufeyr (1219/ 1795), 'Inize ve Şammar ile çarpışmıştır. 'Inize aşireti ise 1800, 1816, 1818, 1823 ve 1824 yılları diğer aşiretlerle savaşmıştır. Davut Paşa'nın aşiretleri dini öğütlerle yatıştırma ve savaşmaları dindirme çalışması da başarılmadığına değinmiştik. Vehhabî hareketinin hortlattığı aşiret göçleri Irak yönetimi zorluklarına ilave bir zorluk yüklediğini söyleyebiliriz.

Lahsâ'yi (İhsâ'yi) ele geçirmek, Basra, Kerbelâ, Necef ve Hille etrafına saldırılar, Hükümet (Bağdat yönetimi) üzerine taşıması ağır bir güvenlik sorunu yüklemesi yanında

Şi'î merkatları ve İran ziyaretçilerin tehlikeye sokulmaları bahanesiyle müdahalesini pekiştirmesi, Vehhâbî hareketinin dolaylı körüklediği İran tehdidini artırmaktaydı. Merkatlar ziyaretçilerini aşiret saldırılardan savunması, merkatların Vehhâbî'lerden korunması, ziyaretçilerden alınan rüsumat, müteveffaların mirası gibi konular ardı arkası kesilmeyen müdahale bahanesi olduğuna değinilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu için bu kadar ehemmiyetli olduğu halde, aynı zamanda muhafazası ve idaresi bu kadar zor şartlar altında olan Irak memâliğinin Kölemen valiler idaresini değerlendirmek ilk akla gelen konudur.

Başta söylenmesi gereken bir husus, yaygın ve doğru olan Kölemen valilerin Irak memâliği idaresinde başarı gösterdikleri kanısı; merkezden tayin edilen ve ''Rum'' adı verilen valilere beceriksiz damgası vurulması anlamına getirilmemesi gerektir. Kölemen dönemini ortaya çıkaran ve 20 yıl başarılı bir valilik sürdüren Hasan Paşa merkezden tayin edilen bir vali idi. Kamu düzenini sağlamak açısından Mirîleri ödemeyen, yol kesen ve kargaşa çıran Arap ve Kürt aşiretlerini, yargı değerlerini gözeterek, yola getirdi. İran tehlikesini başarıyla püskürttü ve askerî harekâtı İran topraklarına taşıyan son vali oldu. Bağdat surunu yeniledi. İç Saray askerî ve mülkî eğitim ocağını kurmak Irak Osmanlısı tarihine yön veren bir hadisedir. Hukuk ve adalet alanında önemli gelişmeler ortaya koydu. Hanlar ve müsafir haneler yapmak, vergileri düzenlemek, yolları temin etmek, nehirleri ihyâ etmek, köprüler inşâ ve tamir etmek gibi ticareti geliştirecek icraatları yanında camiler, medreseler tesis etmek, tüm Şi'î merkatları tamir etmek gibi hatırı sayılır ıslahat uygulamıştır.

Hasan Paşa'nın arkasından oğlu iki devre olarak yine 20 yıl valilik makamında oturan Ahmet Paşa da merkezden tayin edilmiştir ve Irak memâliğini başarıyla idare etmiştir. Bu devirde Nadir Şah'ı Bağdat, Kerkük ve Musul'dan Ahmet Paşa'nın hikmetle püskürtmesi en önemli başarılarından sayılmaktadır. İran'ın geniş saldırısı akabinde doğan asayiş sorunlarını ve yıkımların tamirini çözmek Ahmet Paşa'nın övülecek icraatlarındandır.

Bu iki başarılı vali merkezden tayin edilen ''Rum'' valilerdir. Başarı sebepleri başında uzun süre vali kalmalarıdır ve dolayısıyla tüm problemleriyle Irak memâliği idaresine âşina olmalarıdır. Nitekim akasından tayin edilen ''Rum'' valiler, âciz kaldılar ve kısa süreler içinde değiştirildiler. Irak memâliğine mahsus zorluklardan başka, âciz kalmak sebepleri arasına Kölemen güruhunun çıkardığı engellemeler de ilave edilecektir artık. Sonuçta, bir kural olarak merkezden tayin edilen valilerin yeteneksiz oldukları hükmine varılamaz. Ancak Kölemen valiler, bu kadar zorluklara ve merkezin kendilerinden hep kuşkulandığına rağmen, Irak memâliğini yeterince sağlıklı idare ettiklerini söyleyebiliriz.

Kölemen'ler dönemini genel bir değerlendirmeye tabi tutmak için başarısı kanıtlanmış olan valileri gözden geçirmek yararlı olacaktır. Dönemin oluşum sürecini teşkil eden toplam 40 yıllık Hasan Paşa ve oğlu Ahmet Paşa'nın başarılı yönetimlerine müteakip,

1750'den itibaren 12 yıllık Kölemen Süleyman Paşa (Ebü-Leyle) devri başlamıştır. Eşi Âdile Hatun'un idareye müdahalesi ve Babanlı Selim Paşa'nın katli olayları gibi tenkitler ele alındıktan sonra, Süleyman Paşa'nın yönetim değerlendirmesinde, kamu güvenliği, Hükümet'e saygınlık, kültür ve bayındırlık, İç Saray'ın sürekliliği, sabık iki valinin oluşturduğu yönetim kadrolaşmasını devam ettirmesi, istikrarı devam ettirmek maksadıyla arkasından yedi Kethuda'sından birisi üzerinde ittifak etmeleri ve vali seçmeleri tavsiyesi, Devlet'e sadakati, Bağdat'ta yetiştiği ve güzel hizmetleri için halk nezdinde benimsenmesi konuları itibariyle başarılı bir vali olduğu sonucuna varılmıştır.

Ancak arkasından gelen kısa süreli Kölemen valilerin birbirine düştüğü ve çalkantılı süreçlerin yaşandığı görülmüştür. Bu süreçte İran Hanı Kerim Zendî geniş çaplı bir savaş açtı, Basra'yı 14 ay kuşatmadan sonra 1776'da yaklaşık 4 yıl süren müddet işgal etti, merkezden yollanan valiler bocalama geçirdi ve yönetime fesat karıştı. Kölemen'lerden Büyük Süleyman Paşa 1779'da Bağdat Valisi tayin edilene kadar geçen 17 yıl, Kölemenler'in ve kısmen merkezden tayin edilen ''Rum'' valililerin kötü bir idare sürecidir.

İran saldırıları, Basra'nın işgali, memleketi kasıp kavuran vebalar, her tarafa yayılan baş kaldırılar ve bozulan idare sürecinden sonra vali olan Büyük Süleyman Paşa'nın ilk işi güvenliği sağlamak olmuştur. Müzmin zorluklara Vehhâbî hareketi Irak memâliği güneyinde ilk kez görülmesine rağmen, Yaklaşık 22 yıl süren uzun valilik devrinde ticaret, kültür, ilim, dinî hizmetler, yol ve köprü tamirleri, han ve çarşı imarları, sur ve hendek gibi savunma tedbirleri, bayındırlık faaliyetleri alanlarında birçok başarılı icraatına değinilmiştir. Bu devir hayırla yad edilmektedir.

Büyük Süleyman Paşa'dan ve Yeniçeri Ağası'nın muhalefeti sebebiyle Bağdat mahalleler arası kavgalarına dönüşen kargaşayı bastırdıktan sonra, Kölemenler'in marifetiyle 1803'te tayin edilen vali Ali Paşa devri 5 yıl sürmüştür. Hiddetli ve şiddetli bir karaktere sahiptir. Büyük ölçüde hiddetine ve şiddetine dayandırdığımız devrinde yaşanan Ubeydeydî şeyhleri el-Şâvî'lerle uzun çatışmalar, Babanlılar'dan Abd-ül-Rahman Paşa'nın İran'a sığınma neticesinde sınır çatışmaları ve bir feveran haliyle Bab-ı 'Âli'den izin almadan İran sınırını aşma teşebbüsü gibi kargaşalar yanında, Vehhâbî'lerin Kerbelâ ve Necef etrafında görülmeleri üzerine göstermelik de olsa Lahsâ'ya (İhsâ'ya) bir askerî hamle düzenlemesi olayı, bu kısa devreye çalkantılı devir sıfatı verilirse yanlış saylamayacaktır. Aynı devirde, Kölemen'ler arasında da çetin rekabet kavgaları yaşanmıştır ve kendisi de bu çekişmeler hengâmesinde bir sü-i kastın kurbanı olup hayata vedâ etmiştir.

Ali Paşa'ya sü-i kast düzenleyenlerin valiliği ele geçirme hareketi onların katliyle cereyan eden hadise bastırıldı. Boşluğu Merkezden bir vali tayin çabaları; Devlet'in Rus'larla uğraşısı, Bağdat'ın sükûnete kavuşması, Küçük Süleyman Bağdatlılar tarafından Kaimmakam'lığa oturtması ve bir mazbatayla valiliğe layık olduğunun

bildirilmesi, 1808'de onun tayinine vesile olmuştur. Yine Kölemen'lerden birisini tercih kanısı üstün gelmiştir.

Bu devirde Musul Vilayetinde Celilî'ler ile Ömerî'ler arasında yaşanan valilik çekişmesinde Bab-ı 'Âlî'de beğenilmeyen Süleyman Paşa'nın çelişkili kararları, bu hengâme esnasında komuta ettiği Mardin, Urfa harekâtında Diyarbekir Vilayeti haddini aşması ve taahhüt ettiği akçeleri Hazine-i 'Âmire'ye yollamaması gibi sebeplerle gözden düşmüştür. Süleyman paşa, yaklaşık iki yıl süren devirde bazı ıslahata teşebbüs ettiyse de gençliğine ve deneysizliğine dayandırılan hataları yüzünden azil edildi ve azil sırasında çıkan çatışmalardan kaçarak sığındığı densiz bir Arap aşireti tarafından öldürüldü. Bu kısa süre adalet ve vergi sisteminde önemli ıslahata kalkıştıysa da tamamlanmasına fırsat kalmamıştır. Dindar şahsiyeti, iyi niyeti ve trajedik ölümü, onu Bağdatlı'lara sevdirmiştir. Ancak devrinin kısalığı, yapıcılıkla nitelendirmesine imkân vermemektedir.

Süleyman Paşa'nın azli sırasında ve azil arkasından yaşanan rekabet kavgaları Bağdat mahallelerine kadar yansımış, birkaç baş Kölemen'in katline ve aralarında hizipleşmeye varmıştır. Nihayet Kölemenler'den Tütüncü Abdullah Paşa Bağdat valiliğine tayin edilmiştir. Dirayetsizce idaresi, yaklaşık 2 yıl 5 ay süren devri çalkantılarla geçmiştir. Özellikle Babanlı Paşa'ların ihtilafına vebalini sezmeden İran'ı 60 bin kişilik bir orduyla sokması ve sonrası pişman olması dirayetsizliğine örnektir. Zaten aşiret geleneklerini gözetmemek dirayetsizliği de kendi katline ve Sait Paşa'nın vali olmasına sebebiyet verdiği bahsedilmiştir. Bu devir kuşkusuz olumlu değerlendirilemez.

Arkasından emr-i vakiyle 1813'te tayin edilen Sait Paşa devri 3 yıl 9 ay sürmüştür. Sait Paşa da yönetim deneyiminden yoksun ve eğlence düşkünü bir genç oluşu Irak memâliği idaresini berbat etmiştir ve Kölemenleri; dirayetli, yetenekli, deneyimli ve âlim bir Kölemen etrafında toplanmaya sevk etmiştir. Sait Paşa'nın azli ve yine Kölemenler arasında çekişmelerde fecî bir şekilde katliyle biten başarısız idaresi, Davut Paşa'nın 1816'dan itibaren 15 yıl sürecek devri başlatmıştır.

Cedit Hasan Paşa, oğlu Ahmet Paşa, birinci Süleyman Paşa (Ebü-leyle), Büyük Süleyman Paşa devirlerini Irak Osmanlı'sı ve memâliği bir gelişme trendi süreci içerisinde düşünülürse, Davut Paşa devrine bu trendin hem semeresi hem tekâmüle doğru bir yürüyüşün devamı gözüyle bakılacaktır.

Çocuk yaşta Gürcistanlı Hristiyan ailesinden koparılarak Bağdat'ta köle olarak satılan ve şefkatli ellere düştüğü için İç Saray'da eğitilen Davut Paşa, muktedir bir vali olmakla beraber âlimlere icazet veren derece bir âlim ve her kesin şehadet ettiği iyi bir Müslüman olması, bu dönemde Gürcistan asıllı Kölemenlerine Devlet'e hizmetlerine örnektir.

Davut Paşa'nın şahsî hasletleri ve Irak memâliğini geliştirme çabaları bahsedilmiştir. Kısa başlıklar altında toparlamak istenirse alan alan geliştirmelerini şöyle özetlenebilir:

1- Askerî savunma alanında:

Davut Paşa devrinde İran ordusu iki kez Bağdat'ı hedefe aldı. Kölemenler döneminden itibaren Osmanlı'nın İran politikası savunma pozisyona geçtiğini görmüştük. Irak memâliğini savunmak için valiye bağlı süvari, yaya, topçu, tüfekçi ve sair eğitilmiş sınıflardan valiye bağlı yaklaşık 12500 askerî bir ordu oluşturdu. Aşiret savaşçılarıyla beraber seferberlik hâlinde muharebe gücü 100-150 bin nefere ulaşılacağı tahmin edilmiştir. Bab-ı 'Âlî'de de Bağdat valisinin İran'a karşı savunma gücünün kendine yeterli kanısı olduğunu belgelenmiştir.

Davut Paşa, askerî gücü geliştirmek için İstanbul'dan takımlarıyla beraber modern toplar takviyesi almıştır, Avrupa'dan top imalat fabrikası getirmiştir, barut imalathanesini kurmuştur, İngiliz Balyozu kanalıyla Hindistan'dan silahlı gemi temin etmek istediyse de isteği karşılık bulmamıştır. Orduyu geliştirmek için atılan en önemli adımlardan birisi, Napolyon Bonapart'ın emekli bir generaliyle askerî eğitmen olarak anlaşması olmuştur.

Esas savaş tehlikesi İran'dan gelmesine rağmen, Davut Paşa'nın geliştirdiği ordu hem aşiret baş kaldırılarında hem Vehhâbî hareketi tehlikesini bertaraf etmekte ve bu cümleden Lahsâ'yi (ihsâ'yi) kurtarmakta yetenek ve başarı kaydetmiştir.

2- Ticaret, ziraat ve sanayi alanında:

Davut Paşa devrinde Süveyş kanalı henüz açılmadığını ve Mısır, Fransa ile İngiltere arasında işgal ve çekişme sahası olduğu hatırlanırsa, Irak memâliği Hindistan ile Şam, Anadolu ve Avrupa arasında Irak memâliği ne denli önemli bir ticaret yolu olduğu tasavvur edilebilir. Mısır yoluna alternatif, Fırat ve Dicle nehirlerinde küçük buharlı gemilerin çalıştırma projelerine 1826 ve 1829 yıllarında girişilmiştir.

Yabancı mallardan 3%'ü aşan gümrük almak çapası İngiliz Balyozu ile Davut Paşa'nın arasını açmıştır ve Devlet'in anlaşmalarına aykırı düştüğü için Bab-ı 'Âlî tarafından engellenmiştir. Ancak dahilî vergileri ve rüsumat varidatını hayli artırmıştır.

Davut Paşa, ticaret yolları asayişini yeterince sağlamış olması hem ticareti canlandırmıştır hem vergi tahsilini rahatlatırmıştır. Ticareti hareketlendirmek için Bağdat çarşısını tamir etmiştir ve Bağdat köprüsüne giden işlek caddeyi genişletmiştir.

Fırat'tan su alıp Dicle'yle bağlana ve Kurumaya yüz çeviren İsâ (Ebü-Greyb) nehrini ihya etmiştir. Yine Fırat'tan beslenen ve kurumaya yüz çeviren Nil adında bir nehrin ihyası için 5000 işçi çalıştırmıştır.

İran'dan gelen bir sanatkârın mecrası çukur olan nehirlerden, akış gücünü kullanarak yüksek kenarına su çeken ve sulama çarkı yapabilen ve asiyapları çalıştırabilen İran'dan gelen bir sanatkârdan haberdar edilince, ona gereken malzemeleri temin ve harç tahsis etti, işin başarılmasını bizzat kendi takibine aldı.

Bu sistemle çalışan su çarkı ziraat kesiminde ve asiyap sanayiinde yeni bir gelişmeydi.

3- İlim ve sosyal hizmetleri alanında:

Vakıf, cami ve medreseler, sosyal yardımlaşma, ilim hizmetleri müesseseleridir. Aynı zamanda bu müesseselerin kurulması imar ve ticaret faaliyetidir. Davut Paşa döneminde bu müesseseler çok genişledi ve bizzat kendisi birçok vakfiye, cami, medrese ve kütüphane inşa ve tamir etti.

Bağdat'ta eskiden kalma ve yeni tedrisat icra eden Medreselerin sayısı 28- 30 ulaştı. Devletin ve dini azınlıkların da okulları vardır. Davut Paşa'nın en önemli ilim hizmeti, Hayderhane mahallesinde kendisi yaptırdığı cami, medrese ve kütüphaneden oluşan külliyedir. Külliyede İslam ilimleri yanında matematik ve astroloji gibi gerekli bilimler de okutulmaktaydı. Kütüphaneyi sayılamayacak kadar kitaplarla donattı, icra edilecek faaliyetler için maaşlı kadrolar tayin etti ve külliyenin idaresi ve devamı için de zegin vakfiyeler tahsis etti.

4- Genel kültür alanında:

Davut Paşa 'ulemalara icazet verecek derecede bir âlim olması yanı sıra, bir şair idi. ''Hâkim'' mahlası ile yazdığı şiirlerin çoğu kaybolduğu hâlde, bir günümüze ulaşan bir miktarı iyi bir şair olduğunu göstermektedir. Bazı evrakta bulunan ve nadir sayılan 51 beyit Arapça kasidesi tamamen unutulmaya yüz çevirdiği için tam metnini eklere ilave edilmesi uygun bulunmuştur.

Davut Paşa zamanında, kültürel hareketin yeniden dalgalandığı hakkında söz birliği vardır. Meclisinde şiir müsamereleri ve edebiyat münazaraları olurdu ve kendisi de münazaralara katılmaktaydı. Kültürel faaliyetleri de desteklemiştir. Kendi talebi üzerine Abd-ül-Kadir Şehrebanî, Davut Paşa dahil 68 şairi kapsayan Şuarâ Tezkeresi eserini yazmıştır. Resul Havî Kerküklü ve Osman bin-Sened de iki önemli tarih kitaplarını kendi isteği üzerine yazmışlardır.

Gerçi azledildikten sonra tahrip edildiğini düşündüğümüz, yaptığı en önemli kültür hizmeti Bağdat'a ilk matbaayı getirmesidir. O tarihte Bağdat'ta başka matbaa bulunmamaktaydı. Günümüze ulaşan Kerküklü'nün yazdığı ve taş baskı olmayan kaynak eser, 18- 28 Ekim 1830'da bu matbaada basıldığını kesin kanıtlarla teyit ettik. Nüshaları günümüze ulşmadığı halde, yabancı bir seyyahın rivayetine göre, bu matbaada basılan Türkçe ve Arapça basılan Irak Jurnali, Osmanlı Devleti haberlerini, Valinin emirlerini ve uygulanacak icraatını bildiren bir neşriyat ordu komutanlarına, yüksek kademeli sorumlulara dağıtılırdı ve halkın okuması için birkaç adedi Saray'ın duvarına asılırdı.

Bazı yazarların Irak'ta kültürel uyanışı Vali Mithat Paşa'ya bağlamaları, tarihçiler tarafından doğrulanmamaktadır. Tarihçiler, Kültürel hareketin gerçek dalgalanması Davut Paşa zamanında başladığı görüşünde birleşmektedirler.

Tüm Kölemen'ler döneminde olduğu gibi, Davut Paşa devrinde de yönetimin başlıca teşkilatları şöyle özetlenebilir:

1- ‘Âyanlar, üst sorumlular, vücehâlar, nüfuz sahipleri, ilim ve irfan ehli zatların vali nezdinde hazır oldukları meclis; bir istişare vazifesi görmekteydi. Özellikle Davut Paşa bu meclis erkânının sözlerine riayet ettiği görülmektedir.
2- Kethuda’lar yönetimin önemli erkânlarındandır. Davut Paşa kendine ihlaslı kethuda’lar seçmeye özen gösterdiği için idareyi iyice zapt etmiştir. Kethuda Mehmet Ağa’nın kendine mahsus sebeplerle İran’a kaçması ve Davut Paşa’ya kafa tutması bir istisnâ sayılır. Bu konuya temas edilmiştir.
3- Müftü, nakib-ül-eşraf, kadı ve ve diğer dinî teşkilat mensupları ile Davut Paşa’nın arası çok düzgün olduğu söylenebilir. Kendi de bir âlim olması uyumlu ilişkiyi pekiştirmiştir. Dinî kurumlar mensupları idarenin düzgün yürümesi ve hatta Davut Paşa’yı sıkışık vakitlerde kayırması birçok vakada ortaya çıkmıştır.
4- Malî teşkilâtın da iyi çalışması, Davut Paşa’nın hedeflediği kamu gelirin artmasına ve birçok ıslahatın uygulanmasına yardımcı olmuştur elbette.

Davut Paşa’nın yönetim üslubunda tolerans, müsamaha, barışa eğimli olmasına rağmen; hata saydığı, düzen bozucu olduğu ve sadakate aykırı düştüğü durumlarda şiddet kullanmakta geri kalmamaktaydı. Bu plitikasını Sadarete gönderdiği bir belgede[25] şu Arapça bir beyitle açıkça ifade etmiştir: ووضع الندى في موضع السيف بالعلى// مضر كوضع السيف في موضع الندى. Anlamı: Yüce işlerde kılıç kullanacak yerlerde yumuşaklık uygulamak, yumuşaklık kullanacak yerlerde kılıç uygulamak kadar zararlıdır.

Bu denge üzerine kurulu Arap Kürt aşiretlerle uyguladığı politikalarında yansımasını defalarca görülmektedir. Arap aşiretler arasında dinî anlayışa dayanarak yol kesmek ve birbirlerine garet (akın etmek) haram oluğunu öğütlemek, çatışmalardan önce selametle teslime ve veli-yül-emre itaat dinen itaate davet etmek bu kabil politikalarındandır. Ancak karşılık almadığı zaman kılıçtan geçirmeyi de uygulamaktaydı. Bu politika neticesinde çoğu zaman ya barışçı yollarla aşiretleri kazanıyordu veya Devlet’in ve Hükümetin (yönetimin) heybetini sağlıyordu. Sonuçta Irak memâliğinde iç barış yüksek sayılacak düzeyde gerçekleşmiştir. Arap ve Kürt aşiretlerin baş kaldırı sebepleri ilgili yerde izah edilmiştir.

Ayni politika uygulamasının bir başarısı da kansız geçen Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasında ve aslında Kölemenlerden oluşan Ocak mensuplarının direnişsiz teslimlerinde görülmüştür. Şiddetle bastırmak tedbiri aldıktan sonra, yalvararak yeniçerilerin teslim olmalarını öğütlemesi, idareyi büyük bir çalkantıdan korumuştur.

Devlet’e yararlı hizmetleriyle, Davut Paşa Hatt-ı Hümayun’la tespit edilen övgülere mazhar olmuştur. Ancak cimriliği de Saltanatça ve Bab-ı ‘Âlî mensuplarca bilinmekteydi.

[25]- B.O.A., HAT.783- 36611-E, 7 Zilkade 1238 (16 Temmuz 1823).

Neyse ki, yararları bu kötü haletini kapatıyordu. Musul'da Ömerî'ler ile Celilî'lerin vilayet çekiçmesinde yerinde izah edildiği gibi birkaç çelişkili tutumu ve yanlış hareketi Saltanat nezdinde Hatt-ı Hümayn'la ve Sadaret arzlarında da para çekmeyle yorumlanması Davut Paşa'nın ağırlık keffesinin değiştiği belirlenmeye başlamıştır. Arzlarda: kölemen takımında daha layığının bulunmadığı, hisset mizaç (cimri) olduğu, durumu ve askerî kudreti İran'a karşı durabileceği hâlde her şeyi Devlet'e yüklemeye çalıştığı gibi ibareler Bab-ı 'Âli'de dile getirilmeye ve arzlarda tedavüle başlandı. Yazışmalardan anlaşıldığı kadar, Davut Paşa hakkındaki görüş değişmesinden haberdar değildir.

Devlet'in Rus ve Balkan ve özellikle Kırım savaşları neticesinde malî sıkıntıya düşmüştür. Mısır, Halep, Trablus gibi vilayetlerle, zengin bir vilayet olan Bağdat Vilayeti'ne de bir bedeliye[26] biçmiştir. Davut Paşa, Devlet'in bedeliye tahsili için gönderdiği Tayyibî Efendi'yi mazeretlerle boş döndermiştir. Davut Paşa'nın 6000 kise bedeliye ödememesi, gerçekten kıtlık, vebâ ve savaşlar mazeretlerinden doğan imkânsızlıktan mı? yoksa tasarladığı ıslahat projelerini sürdürmek için mi? yahut cimriliği ağır basmış mı oldu? Sebep meçhulde ve tahminde kalmıştır. Ancak azlinden sonra zapt edilen mal varlığı ve mütevellisi olduğu vakıflar belgelerine bakılırsa[27] ve tekrar vali tayin edilir ise Bağdat'lıların yıllık salyaneyi 20 kiseye çıkaracakları arzı hatırlanır ise, diğer iki sebep düşünceden uzak kalmamakla beraber cimriliği ağır basmış olduğu tercih edilecektir.

Bağdat'a gönderilen Sadık Efendi'yi ise yerinde izah edildiği ortamda öldürtmüş ve Bab-ı 'Âliye hastalıkla öldüğüne kandırmaya çalışmıştır. Her ne kadar Sadık Efendi'nin öldürülmesi ilk baştan sert davranarak Davut Paşa'yı azil etmesiyle gerginlik çıkarmış olduysa ve suş birkaç kişinin ortak kararıyla alınmış ise, Davut Paşa'nın bilgisi ve denetimi altında gerçekleştiği için, bu katlin birinci derece suçlusudur. Bu hadise, Davut Paşa'nın azlini ve idam ile cezalandırmasını gerektirmektedir. Ancak afv istirhamında bu işin hata olduğunu ikrar ettiği hâlde, fiilen afv edildiği ve hatta Devlet hizmetine tekrar alındığı düşündürücüdür. Afva nail olması ve bir anlamda redd-i itibar edilmesi sebebi de tahminlerin ötesine geçmeyeceği için tezde bahsedilmemiştir

Azil sürecinde Davut Paşa suçunu ikrar ederek afv talep etmesi ve fiilen de afv edildiği, Davut Paşa kaderine teslim olması hâlde yerinde belirtilen gelişmeler sonucunda Bağdat'lılar yeni Vali Ali Paşa'nın ordusuna karşı direnmesi Davut Paşa'nın dışında oluştuğu, Ali Paşa'ya afv fermanı ulaştığı hâlde azil işi zora sokulmaması için her kesten saklandığı ve bundan dolayı öldürülmediği ve benzeri karanlıkta kalmış başka olaylar, belgeler ışığında detaylı tespit edilmiştir. Davut Paşa tutuklandıktan sonra Ali Rıza Paşa tarafından takdirle karışlamasını, özel otakta ağırlandığını ve izzet ve ikramla İstanbul'a

[26] - Asker göndermek yerine her vilayetin askerî kudreti kadar asker teçhizatı kadar bir bedel parasıdır.
[27] - Örneğin: HAT. 389- 20705-A, 15 Cemazeyilahir 1247 (21 Kasım 1831); HAT. 389- 20705-B, 30 Cemazeyilahir 1247 (6 Aralık 1831); HAT. 389- 20705-C, 13 Cemazeyilahir (19 Kasım 1831).

yollanmasını, tarihçilerin gizli tutulan afv fermanına ulaşmadıkları için Ali Paşa'nın müsamahasına ve hoş görüsüne veya başka sebeplere atfetmektedirler. Oysa Ali Paşa Bağdat'ı savaşsız alması karşılığında eman verdiği Kölemen'leri Bağdat'a girdikten üç gün sonra kılıçtan geçirmiştir. Yani Davut Paşa'ya bu şekilde davranması hoş görü saiki ilgisi yoktur, sırf afv fermanına uymak gereği olmuştur.

Azil arkasından vefatına kadar Davut Paşa'nın hayat seyrine göz atılırsa, neden redd-i itibar sayılacağı açığa çıkacaktır: 29 Aralık 1831'de Bursa'da tahsis edilen ikamet yerine vardı. Yaklaşık Bir yıl sekiz ay sonra Vezir rütbesiyle Bosna Valisi, 2 yıl sonra vezaret rütbesi ibkasıyla İstanbul'a nakili, 3 yıl sora Bab-ı 'Âlî Dar-ı Şürâ Reyisi, 1 yıl sonra Ankara ile Kangırı (Çankırı) ve Çorum Mutasarrıfı (Müşîr rütbesi), 1 yıl sonra yine İstanbul'a nakil, 6 ay sonra (10 Nisan 1846) Medine Şeyh-ül- Haremi olmuştur ve bu son vazifesinde 8 Şaban 1267/ 8 Haziran 1851 vefat etmiştir.

Bazı tarihçiler ciddi kanıt göstermeden Davut Paşa'nın bağımsızlığa yeltendiğini söylemektedirler.[28] Davut Paşa'da böyle bir belirti gözükmediği gibi, İran işgal tehdidi canlı dururken Osmanlı Devleti'nin şemsiyesi altından çıkarak münferiden ayakta durmak şansı yok idi. Müstekillen Devlet'e karşı dayanmak imkânı da yoktur. Hilafet bayrağını taşıyan Saltanat makamına itaat anlayışı da mahalli güçler üzerindeki etkisi böyle bir kopukluğa karşı koymaya ve Saltanat ordusuna katılmaya elverişliydi. Valileri azil hareketlerinde Saltanata itaat ettikleri denenmiştir. Hem Bab-ı 'Âlî' bile Davut Paşa'nın İran'la bağ kurmasından ve sadakatinden şüpheye düşmediğini görmüştük, ancak cimriliğinden sıkıldığını da tespit etmiştik. İster Davut Paşa, isterse Müntefik Şeyh'liği ve Babanlı Paşa'lar hakkında dile getirilen istiklale yeltenmek iddiaları, Osmanlı'dan sonra oluşan milliyetçilik psikolojisi baskısıyla dayanaksız iddialar olduğu kanısındayız. Yeri geldiğinde bu konuda yorum yapılmıştır.

C.Araştırmanın Kaynakları, Yöntemi ve Zorlukları

Irak Osmanlı'sının Kölemenler dönemi hakkında yeni Türkçe bir miktar konusu sınırlı makaleler olduğu hâlde, toplu bir çalışmanın eksikliği mülahaza edilmektedir. Aşağıda değinilen ve Osmanlı döneminde Irak'ta yazılan Osmanlı Türkçesiyle veya Arapça öneneli kaynaklar yeni Türkçeyle basılmamış ve çevrilmemiştir. Irak memâliği merkezden uzak kaldığından, vaka nüvisler ve dönem tarihçiler, çoğunlukla olaylar üzerinde detaylıca durmamışlardır. Belki bu durum ve özellikle Arapça lisan engeli yüzünden, Kölemeler döneminin geniş çaplı araştırmalara konu olmasını zorlaştırmıştır. Oysa yerel tarihî eserler, Kölemenler dönemini tanımak için orijinal, temel ve birinci el sayılacak yakın eserlerdir. Bu tezde, konuyla ilgili araya bir set gibi dikilen yerel Arapça

[28]-العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.329؛ عزالدين، يوسف، داود باشا ونهاية المماليك في العراق، مط. الشعب، بغداد، 1396/ 1976، ط.2، ص.36- 37؛ الأعظمي، علي ظريف، مختصر تاريخ بغداد أو بغداد في 4000 سنة، مط. الفرات، بغداد، 1344/ 1926، ص.228.

ve Osmanlı Türkçesiyle eserlere ulaşarak mümkün derecede bu engelin aşılmasına çalışılmıştır.

Osmanlı'dan sonra Kölemenler dönemini Arapça yazan özellikle Irak'lı tarihçiler olmuştur. Ancak bazılarının konuya gerçekçi bir gözle bakmalarına perde çekebilen ve önlerinde önemli handikap oluşturan; zamanın koşullarını görmezden gelip günümüzün yargı değerleriyle ve sonradan gelişen anlayışlarla geçmişi muhâkeme yanılgısına düşmeleridir. Bu çalışmada izah edildiği gibi, zamanın şartları dahilinde aşiretlerin kamu düzenini bozucu ve başkaldırı sebeplerini dikkate almayıp; bir kısım Arap'larda ve Kürt'lerde dönem sonraları oluşan milliyetçik ve ülkecilik anlayışıyla veya kurulan devletlerin siyasî ideolojisine uyum göstermekle, başkaldırılarını Osmanlı'dan kopmakla, millî istiklale yeltenmekle ve Türkler'in zulmünden (!!!) kurtarmakla yormak bu kabildendir. İdeolojik bakıştan ve kişisel duygulardan arınarak olayları kendi zaman merceği altında görmek, Arapça yazılan tarihlerin handikaplarındandır. Çalışmada yeri geldikçe üstünde durulmuştur ve bu kabil iddialara izah getirilmiştir. Yukarıda söylenen yanılgı sebeplerinden başka, bazı tarih yazarları Şiî'lik şuur altı duygusunu veya geleneksel İran düşmanlığı hissini aşamayarak yanlış yorumlara düşebiliyorlar. Çalışmada yeri geldikçe, bu tutumlardan doğan noktalara da işaret edilmiştir.

Şunu söylemek lazımdır ki, muasır Arap tarihçilerden Azzavî, Ali zarif, Halit Hümud el-Sa'dun, Nadiye Mahmut Mustafa ve Mahmut Şakir benzeri birçok ciddi tarihçiler bu zorluğu aşmışlardır ve büyük ölçüde objektif bir şekilde tarihi yazmışlardır. Her hâl-ü kârde, tezde tüm görüşler objektif değerlendirmelere ve yorumlara tabi tutulmuştur. Bu vesileyle de gölgede kalan bazı konular gün ışığına çıkartılmıştır.

Şüphesiz yüksek derecede öneme haiz Osmanlı Arşiv belgeleri araştırmanın temel kaynaklarındandır. Ancak içerik itibarıyla olaylara yorum getiren belgelerden, metodik olarak üç yönden değerlendirilerek istifade edilmiştir. Birincisi: Bağdat valisinin tahriratı resmi görüşünü içermektedir ve dolayısıyla bazen abartılı veya yanıltıcı yorumlar içerebilir olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmiştir. İkincisi: Bu kabilden tahriratı İstanbul'dan gönderilen müfettişler ve görevlilerin yazdıkları takrirlerle, bazen de diğer tatarların ve tüccarların kaydedilen ifadeleriyle karşılaştırmak gerekmiştir. Üçüncüsü: Belgelerin içeriğini hakikaten cereyan eden vakalarla eşleşip eşleşmediğini ve yerel tarihçilerin rivayetlerine uyup uymadığını da süzgeçten geçirmek gerekmiştir. Böyle bir yöntemle tez safhalarında birçok hadiseler aydınlığa kavuştuğu görülebilir. Belgelerden başka, araştırmanın temel kaynaklarını teşkil eden yerel tarihî eserleri de mümkün mertebede aynı metotla denetlenmiştir.

Çalışmaya ilk elden kaynak teşkil eden Osmanlı arşiv belgeleri yanında yine ilk elden ve bazıları belge derecesine yaklaşan kaynaklar vardır. Bunların başında, Davut Paşa devrinde Bağdat Divan (Tahrirat) Efendisi olması itibarıyla hem zamanındaki hem de daha önceki belgelere vakıf olan, hatta bazı muharebelere bizzat katılan Resul Havî

Kerküklü'nün yazdığı ve 1246/ 1830'da Bağdat Dar-üs-Selam matbaasında basıldığı Tarih-i Devhet-ül- Vüzerâ Zeyl-i Gülşen-i Hülefâ eseridir. Az sayıda günümüze ulaşan ve çok yanlışlar ihtiva eden Arapça'ya kötü bir çevirisi Bağdat'ta basılmışsa da hâlâ yeni harflerle gün yüzüne çıkmamış olan bu önemli eser, 1132/ 1719'den 1237/ 1821 arası yılları, yani yaklaşık tüm Kölemenler dönemi tarihini kapsamaktadır.

Yine karanlıkta kalan bazı olayların şâhidi (tanığı) olan Muhammed Said el-Süveydi'nin ''Vürüdü Hadikat-ül Vüzerâ'' Arapça eseri, belge kabilinden sayılabilir. Araştırmaya yarar sağlayan ve 1748 ile 1787 yılları arasını kapsayan bu eserin yazması 44 sayfadır. Basılmış nüshasında bazı satırların okunulamamış veya yanlış okunmuş yerler olduğu için yazmasıyla karşılaştırılmıştır. Tarihin yazarı dürüstlükle ve istikametle tanınması göz önünde bulundurarak, bazı hadiseleri şahsî rivayetle veya belirttiği özel kaynaklardan aktarmakla meçhulde kalan veya doğrusu bilinmeyen birkaç meseleyi açıklığa kavuşturmuştur. Bu gibi konulara tezde işaret edilmiştir.

Kölemenler dönemi Bağdat 'ulemalarından Abd-ül-Rahman el-Süveydi, çoğu vakaları muasırlarından duyduğu bilgilerden alarak yazdığı ''Hadikat-ül-Zevrâ'' eserinde Kölemenler dönemini tesis eden Hasan Paşa ve oğlu Ahmet Paşa'nın tarihini kaydetmekle yaklaşık yarım asırlık süreci; bir görgü tanığı gibi bize aktarmıştır.

Buna benzer ilk elden eserlerden sayılan, babası Kethudalık yapan ve kendisi de sorumluluk kademelerinde hizmet veren Süleyman Faik beğ'in asılda Türkçe yazdığı, ancak yazma nüshasına ulaşılamadığı için tezde Arapça çevirisine müracaat edildiği ''Tarih-ül- Memâlik-ül- Kölemend'' risalesi de bu kabilden bir yakın çevre şahidi kaynaklardandır.

Aynı dönem 'ulemalarından İbrahim bin Fasîh el- Hayderi'nin ''Unvan-ül-Mecd'' eseri hem Bağdat hem Basra havadisi yönünden faydalı olmuştur. Yine Kölemenler döneminde yazılan eserlerden Mahmut Osman el-Reci'nin Hasan Paşa, Ahmet Paşa ve ilk Kölemen vali Süleyman Paşa hakkında kaleme aldığı ''Behcet-ül- İhvan'' Arapça risalesinden istifade edilmiştir. Bu kabilden, 1805 yılında yazdığı, Yasîn el-Umerî'nin Bağdat şehri ve tarihi hakkında ''Gayet-ül- Meram'' Arapça telifinde, kölemenler dönemi ile ilgili yaptığı önemli vurgulardan yararlanılmıştır. Gerçi Şeyh Süleyman bin Abdullah el-Şavî'nın yazdığı ''sekb-ül-Edep'' kitabı sırf Arap edebiyatıyla ilgilidir, ancak Şavî'ler Bab-ul-Arap (Arap Kapısı) olmaları hasebiyle, haşiyelerde kaleme aldığı Kölemen dönemi hakkında bilgilere tanık olarak rivayet etmesi önemini artırmaktadır.

Bunlar gibi önemli mahalli eserlerdeki bilgiler, başta Ahmet Cevdet Paşa'nın tarih-i Cevdet ve Âsım Efendi; Şânî, İzzî; Hâkim, Şem'danî ve Vâsıf tarihleriyle karşılaştırılmıştır ve mukayese edilmiştir. Aynı zamanda, daha önce işret edildiği gibi, Osmanlı arşiv belgeleriyle de karşılaştırılmıştır. Böylece hepsi birden birbiriyle

karşılaştırılmış ve bilgiler tespit edilmiş, doğru olmayan yönler varsa da yorumuna veya düzeltilmesine gidilmiştir.

Irak memaliğinden geçen yabancı seyyahlar de araştırmaya önemli bilgiler katmıştır. Bilindiği gibi yabancı seyyahların gezileri masumane değildir. Gezdikleri doğu ülkelerde Avrupa'nın emperyalist açılımına yarayacak askerî, sosyal, kültürel ve alanda bilgiler toplamaktaydılar. Kölemenler döneminde Irak memaliğine uğrayan Carsten Niebhur, Pietro Della Valle, James Weltead, Bağdat Balyozu maiyetinde çalışan el-Munşî el-Bağdadî ismiyle meşhur olan yabancı Ebu-Talib Han benzerleri seyyahların Arapçaya çeviri eserlerinden yaralandığı gibi bir kısmından da işaret edilerek naklen yararlanmıştır.

Osmanlı arşiv belgeleri ve ilgili dönemde yazılan belge hükmünde eserlerin elde olması, Osmanlı sonrası yazılan eserlerden yararlanmaya manî olmaması elbette bilimsel bir çalışmanın gereğidir. Aslında yirminci yüzyıl Iraklı yazarların kahir çoğunluğu, Türkçe ve Osmanlı Türkçesi bilmedikleri için arşiv belgelerinden ve dönemle ilgili Türk Tarihçilerin eserlerinden mahrum kalmışlardır. Bu kusura ''milliyetçilik'' ve ''Irakçılık'' eklenmiş olduğu durumlarda, objektiflikten uzaklaşmış olunur.

Buna rağmen, aralarında fark gözetmeden hepsinden bir türlü yararlanmaya çalışılmakla beraber, içlerinde Iraklı tarihçi Abbas el-Azzavî'nin ''Tarih el-Irak Beyne ihtilaleyn'' eserinde Kölemenler dönemine tahsis ettiği altıncı cildi özel değere sahip olduğunu söylemek lazımdır. Osmanlı Türkçesi ve Farsça bildiği için mümkün mertebede objektif bakışlarıyla tanındığı hâlde, kanımızca bazı konular hakkında kanaat oluşturmadığından veya kanaatını herhangi bir sebeple belirtmek istemediğinden dolayı, hiç bahsetmemiş veya yorum gerekirken yorumsuz geçtiği görülmüştür. Irak aşiretleri hakkında geniş bilgiye sahip olması, yorumlarına demografik boyut katmıştır. Azzavî'nin Irak aşiretleri konulu eserinden de yararlanarak araştırmaya demografik ve sosyal değerler manzumelerin işleyişleri üzerinde durumuştur. Başka yönden bakılırsa, bazı görüşlerine de ''Irakçılık'' ruhiyeti katıldığı için objektif durmasına gölge düşürmektedir. Tezde bu durumlar yorumlanmıştır.

Yirminci yüzyılda Irak Hükümetinde İngiliz Yürütme Müfettişi Stephen Hemsley Longrigg'in İngilizce yazdığı ''Four Centures of Modern Iraq'' (Çağdaş Irak Tarihin Dört Yüzyılı) eseri Arapça'ya çevirilmiş ve yeni nesil tarihçilere yön vermiştir. Tezde, Arapça çevirisinden istifade edildiği hâlde, yorumlarında haksız yere sinsi bir Osmanlı aleyhtarlığı gözetildiği için, yerine göre bu noktalara da işaret edilmiştir. Aynı tespit Irak'lı tanınmış sosyal bilimci Ali el-Verdi'nin ''lemhât İctimaiyye min Tarih el-Irak el-Hadith'' (Şağdaş Irak Tarihinden Sosyal Lemhalar) kitabı için de geçerlidir.

Irak Kölemenler dönemi, fazlaca araştırılmayan ve aynı zamanda ulaşmak istenilen bilgiler de tarih kitaplarından başka, edebiyat, demografi, coğrafya, akait fırkaları, toplum sosyolojisi, ümran, ilim hanedanları gibi konularla ilgili dağınık kaynaklarda bulunan

geniş kapsamlı bir konudur. Birçok kaynaklar hâlâ Bağdat resmi arşivler raflarında yazma olarak durmaktadır. Yayımlanan ilk elden kaynaklar ise kişisel kitaplıklarda veya dağınık hâlde Irak ortamında serpilmiş olan nadir eserler satıcılarında bulanabiliyor. Kaynak eserlerin tahsilini zorlaştıran mevcut engeller bilinmektedir. Her şeye rağmen, Abd-ul-Kadir Şehrebanî'nin Osmanlı Türkçesiyle telif ettiği ''Şu'arâ Tezkeresi'' yazmasının fotokopi nüshası ve Arapça'ya çevirilen orijinal nüshası gibi yeterli kaynaklar şahsi ilişkilerle temin edilmiş ve Kerküklü'nün ''devhet-ül- Vüzerâ'' gibi bazı basılmayan veya nadir temel kaynak olan kitapların foto-kopileri getirilmiştir, bir kısmı da internet ortamından edilmiştir.

Bu araştırma, bilhassa ışığa çıkmamış Osmanlı Türkçesi'yle veya Osmanlı hakkında yazılan Arapça eserleri umduğumuz kadar tanıtmayı başarmış ise, yeni araştırmalara kapılar açmış ve değişik kaynaklara müracaat yolunu göstermiş ise, kısmen de olsa vazifemizi ifâ etmiş hissinden derin haz ve memnuniyet duyacağız.

BÖLÜM I

KÖLEMENLER DÖNEMİNE GİDEN SÜREÇ

Osmanlı'nın Irak memaliğine yönelmesi, İran'da Safevî'lerin güçlenip Devlet üzerinde tehdit haline gelmesi neticesinde Yavuz Sultan Selim Çaldıran savaşında (1514) Şah İsmail Safavî'yi kesin bir yenilgiye uğrattıktan sonra bölgeye yayılıp hâkimiyet sağlamakla başlamaktadır. Mahalli Kürt aşiretlerin katılımıyla 1517'den itibaren Osmanlı devleti Musul'da varlık göstermiştir. Kanunî Sultan Süleyman Sefer-i Irakayn ile Bağdat'ı Safavî'lerden kolaylıkla ve savaşsız alabilmişti. Basra'nın Arap Emiri ve bölgedeki aşiretler kendi istekleri ile Sulatan Süleyman'a biat ederek Osmanlı Devleti Mardin'den Basra'ya kadar topraklara hâkim olmuştur.[29]

1.1. Osmanlı Irak'ında Vilayetler ve İdare Tarzı

İdarî düzenlemeler ve gelişmelerle Osmanlı idaresinde Irak, 19.cı yüzyılın sonlarına değin şu vilayetlerden oluşmaktaydı:

1- Bağdat Vilayeti: Merkez Vilayet Veziri olarak Bağdat Valisi, Irak'ın diğer vilayetleri üzerinde üst kontrol hakkına sahipti. Bu durum, tarihi süreç içerisinde siyasi, ekonomik ve güvenlik gereksinimlerden doğmuştur. Zaman sürecinde vilayetlerin sınırları ve Bağdat Vezir'i

[29] - Gündüz, Ahmet, Osmanlı İdaresinde Musul, F. Ü. B. E., Elâzığ, 2003, s.23- 25; İsmet Demir ve arkadaşları (haz.), Musul- Kerkük ile ilgili Arşiv Belgeleri, B.D.A.G.M./ O.A.D.B., yayın nu.11, Ank., 1993, s.24; مصطفى ذهني بك (مرتب، بغداد مكتوبجيسي) ، بغداد سالنامه سي، دفعه 4، سنه 1300. ص. 250.

2- yetki alanı genişleyerek veya daralarak birbirlerine geçiş yapmaları görülmüştür.[30]

3- Şehrizor Vilayeti: Musul Vilayeti'nin son genişlemesine değin Paşa Sancağı Kerkük Livası ile Süleymaniye ve Erbil Livalarını kapsamaktadır. Kerkük Sancağı veya Livası, paşa sancağı olması hasebiyle yazışma karışıklığı neticesinde Kerkük Sancağı'na yanlışlıkla Şehrizor denildiği gibi Şehrizor Vilayeti'ne de Kerkük denildiği oluyordu. Şam'da Zor veya Deyr- Zor Sancağı ile Şerhrizor arasında da yazışmalarda karışıklık olabiliyordu. Bu durum, idari ıslahat çerçevesinde genişletilmiş Kerkük Livası asıl adında karar kılınmış ve en son bu şekilde Musul Vilayeti'ne ilhak edilmiştir.

4- Basra Vilayeti.

5- Musul Vilayeti: Musul Vilayeti Diğer vilayetlere göre küçük bir vilayet iken, 1267/ 1850'de idari Tanzimatlar icrasıyla Bağdat'a tabi mutasarrıflığa dönüştürülmüş ve 1295/ 1878'de[31] Musul Mutasarrıflığı (Sancağı) yeni bir düzenlemeyle, Kerkük (Şehrizor) Sancağını da içine alıp, tekrar vilayete çevrilmiştir.[32] Genişletilmiş haliyle Musul Vilayeti, Musul; Kerkük ve Süleymaniye livalarını havidir. Şehrizor Sancağı ile anılan Kerkük Sancağı, 26 Şaban 1310/ 15 Mart 1893'te, eskiden beri adı olan ''Kerkük Sancağı'' ismine yeniden kavuşmuştur.[33] Böylece, son icraatla genişletilmiş sınırları içinde bulunan ve merkezi Kerkük olan Şehrizor Sancağı'nın ismi resmen ortadan kalmıştır. Bu tarihten itibaren Osmanlı'nın Irak'ı bırakana kadar idari teşkilat üç vilayet 'ten oluşmaktaydı: Bağdat, Basra ve Musul Vilayetleri.

Bağdat valisi, başında olduğu vilayetlerin güvenlik, mali ve idari konuların tedbiriyle mükellefti. Bağdat Vilayeti Kethudası'nı, Defterdarını ve kadısını tayin yetkisine sahipti. Bağdat Vilayeti yanında, Basra ve Şehrizor Vilayetleri de uhdesine veriliyordu. Musul valisi merkez yani Âsitâne tarafından tayin edilir ise de görüşüne itibar verildi. Meselâ: 1183 yılında Bağdat Valisinin önerisi üzerine, Celilizâde Abd-ül-Fettah'a Beylerbeyi

---

[30]- نوار، عبد العزيز سليمان، تأريخ العراق الحديث من نهاية حكم داود باشا إلى نهاية حكم مدحت باشا، دار الكاتب العربي، القاهرة، 1968/1387، ص. 7-8. Irak'ın idari taksimatı, zaman süreci içinde uğradığı değişikler ve bir nebze mali varidatları için bk.

Sahillioğlu, Halil, Osmanlı Döneminde Irak'ın İdari Taksimatı (mak.), çev. Mustafa Öztürk, Belleten, T.T.K., Aralık 1990, c.LIV, s. 1234-1254.

[31]- موصل ولايتي سالنامه-ء رسميسي، بشنجي دفعه، موصل مط. سي، 1330 هجري، ص. 104 و 105.

[32]- İsmet Demir ve arkadaşları (haz.), B.D.A.G.M., Musul- Kerkük ile ilgili arşiv belgeleri, a.g.e., s.30

[33]- İsmet Demir ve arkadaşları (haz.), B.D.A.G.M., a.g.e., s.224-226.

rütbesiyle Musul valiliği ihsan edilmiştir.[34] Kölemen'ler döneminde Bağdat Vali'sinin 'uhdesine üç tuğla Vezaret rütbesiyle Basra ve Şehrizor Vilayetleri de bahşediliyordu. Yerel Arap Şeyh'lerin ve Emirlerin, Şehrizor Vilayeti Kürt Beğ'lerin ve Paşa'ların tayini ve azli ise tamamen yetkisi dahilindeydi.[35] Savaş ve kargaşa gibi özel durumlarda yetki sınırları genişletildiği de olmuştur. Örneğin: 1147/ 1734 – 1148/ 1735 yılları arasında Bağdat Valisi olan İsmail Paşa'ya Musul ve Şehrizor valilerini tayin ve azil yetkisi açıkça verilmiştir. Bu meyanda Kürt aşiretlerin ve Basra Valisiyle iş birliği yaparak, Bağdat ve Basra arasında bulunan Arap Aşiretlerin gönüllerini yapmaya ve memnun etmeye çalışması vurgulanmıştır.[36] Pek tabii bu durum Musul vilayeti üzerinde genel bir kontrol yetkisini oluşturmaktadır.

1.1.1. Irak İdaresi Karakterlerine ve Zorluklarına Genel Bakış

Irak'ın homojen olmayan karışık toplumsal yapısı ve İran tarafından sürekli tehdit altında olması, sonrası Vehhabî hareketi ve doğurduğu aşiret göçleri, memleket idaresini zorlaştırmaktaydı.[37] Bedevilerin ve aşiretlerin geleneklerinde vergi ödemekte boyun eğmek gibi bir algılama vardır. Yol kesmek, garet (çapulculuk, akın) ve talan yiğitlik, güç ve özgür yaşam sayılıyordu. Maddi ve manevi kazanımlar sağlamak amacı ile, Şeyh'lik, Kürt aşiret paşalığı ve beğ'liği makamı için çekişmeler bitmiyordu. Çekişmeleri gözetip pusuda bekleyen İran, yayılmacı politikasına âlet ettiğinde dış savaşlar da eksik olmuyordu. Irak'ta Arap ve Kürt aşiretlerin sosyo-ekonomik durumları, gelenekleri ve yargı değerleri kamu düzeniyle uyuşmalarına engel olmaktaydı. Oysa aşiretlerin yargı değerleri ve muğlak sosyal hukuk düzeni, aşiret mensupları davranışlarına daha fazla hâkim idi.

İmparatorluk sathında idarenin bozukluğa ve yozlaşmaya yönelmesi, özellikle merkezden uzak olan vilayetler üzerinde denetim gevşekliği doğurması görülmüştür. Bu hâllerde merkez ile çıkarlarını korumak isteyen yerel idareciler arasında gizli veya açık bir çekişme yaşanması da beklenir. Bu sebeple Osmanlı Devleti sathında huzursuzluk

---

[34]-العمري، ياسين بن خيرالله الخطيب، غاية المرام في محاسن بغداد دار السلام، منشورات البصري/ بغداد، 1388/ 1968، ص.185.

[35]- نوار، عبدالعزيز سليمان، تاريخ العراق الحديث، م.س.، ص. 9.

[36]- السويدي، عبدالرحمن بن عبدالله البغدادي، حديقة الزوراء في سيرة الوزراء، تح. عماد عبدالسلام رؤوف، نشر: المجمع العلمي العراقي/ بغداد، 1423/ 2003، ص. 387.

[37]- لونكريك، ستيفن همسلي، أربعة قرون من تاريخ العراق الحديث، تر. جعفر الخياط، مط. التفيض، بغداد، 1360/ 1941، ص.30 و32.

defalarca ortaya çıkmıştır. Irak memaliği de bu gidişat dışında kalması beklenemezdi. Kölemen döneminde makam rekabeti veya çıkarlar yüzünden Devlet'le çekişmeler yaşanmıştır. Bazen Bağdat'ın merkeze karşı direnci pahalıya mal olmuştur.

Vali, Mütesellim, Kethuda ve Yeniçeri gibi resmi güç odakları arasındaki çekişmelerden dolayı da fitneler ve kargaşalar çıkabiliyordu. Bağdat'ın idare merkezi Âsitâne'den uzaklığı, bazı olayları gizlemeye veya yanlış anlatmaya imkân veriyordu. Gerçekleri saklaya bilmek de şahsi ihtirasları ve sü-i istimal iştahını kabartabiliyor ve istenilmeyen yanlış uygulamalara yol açabiliyordu. Devlet ise kontrolü İstanbul'dan Bağdat'a gönderdiği görevli müfettişler vasıtasıyla sağlamaya çalışıyordu, şikâyetler gizlice ulaşan mahzarlar da teftişe vesile oluyordu ve bazen emr-i vakiye uymak zorunda kalıyordu.

Aşiret isyanlarını ve iç başkaldırılarını bastırmakta valiye bağlı resmi güçlerle beraber aşiret savaşçıları da kullanılmaktaydı. Bağdat'ın elindeki güç unsurları; Yeniçeriler, Yerli askerler (gönüllü Bağdat askerleri) ve nizami olmayan aşiret savaşçılarından oluşuyordu. İran cephesinde doğan savaşlarda Âsitâne'den de destek verilmekteydi.[38] Aşiret savaşçıları, bir yandan Hükümet'in (yani yerel anlamıyla Bağdat Vezirinin) dayanağı oluyordu, diğer yandan hem kendi aşiret içi çekişmelerinden dolayı hem de aşiretler arası çarpışmalardan dolayı, kendileri bizzat problem olabiliyorlardı.[39] İç çarpışmalarda aşiretler sık sık taraf değiştirebiliyordu. Ancak Saltanat-ı Seniye'ye karşı durulmuyordu ve ihtilaflarda sözüne kulak asılırdı.

Resmi güç odakların ve ağaların şahsi ihtiraslar yanında, özellikle Âsitâne denetiminden uzakta bulunmak, arlarında rekabeti körükleyebiliyordu. Yeniçerilerin başını çektiği ve İran'ın Bağdat'ı istilasıyla biten Bekir Subaşı gailesi (1028/ 1619); Vali İbrahim Paşa gailesinde Yeniçeri'lerle diğer bölükler arasında safların ayrılışı (1057-1058h.); ve Bağdat Yerli Askerler ile Yeniçeriler arasındaki top-tüfek savaşına dönüşen ve 40 gün süren ve Bağdat askerî başlarının idamıyla ve Valinin azliyle sonuçlanan ihtilaf olaylarının (1066/ 1655) acı hatıraları Devlet zihninden silinmiyordu.[40] Diğer taraftan,

---

[38]- العزاوي، عباس، موسوعة تأريخ العراق بين احتلالين، ج.5، ص. 68-69.
[39]- نورس، علاء موسى كاظم، العراق في العهد العثماني (1700- 1800)، دار الحرية/ بغداد، 1399/ 1979، ص. 31.
[40]- الأعظمي، علي ظريف، مختصر تاريخ بغداد، م.س.، ص 179 و 194- 195؛ العزاوي، عباس، م.س.، ج.5. ص. 65-69.

Asker sayısını kabartmak maksadıyla Taşralardan alınan gönüllü Yeniçeriler, Ocak disiplinini zayıflatıyordu ve kabadayılık, zorbalık, ahaliye zulüm, hatta başkaldırı gibi düzensizliklere de yol açıyordu.[41]

Devlet idaresinin bozulmaya yüz çevirmesi, Irak gibi denetimden uzak kala bilen yerlerde yeniçeri Ocaklarına ve diğer kurumlara daha bariz bir şekilde yansıması tabiidir. Yeniçeriler çözüm olmaktan ziyade problem olmaya dönüşürken, Hükümet idaresinde sü-i istimal ve yolsuzluk artmaktaydı. Bu durumu, Irak memaliği idarenin zaafına, aşiret geleneklerini ve değerlerini kabartmasına sebebiyet vermesi kaçınılmazdı. Yönetimin (yerel deyimle hükümetin) gevşek bıraktığı alanları aşiretler ve aşiretlerin gelenekleri doldurması doğaldır. Aşiretler, Hükümet'in[42] zaaf zamanlarını fırsat bilerek aralarında geleneksel antdaşlıkları (bağdaşlıkları) pekiştirir, yolları keserler, ticarî kervan yollarını koruma adı altında harca bağlarlar, etraftan ve güçleri yeterse şehirli topluluklardan keyfi harçlar toplarlar, birbirlerine akın düzenlerler ve talan yaparlar. Bir kısmı aralarında kısmî bağlılık ve ittifak kurup, kendilerini başkalarına ve Hükümet'e karşı korumaya yeltenirken, malî nüfuzun ve savaşa bilen nüfus adedinin artması neticesinde Hükümet'e karşı da direnme gücünü ve geleneğini geliştirir. Aşiret ve yerel bölge büyüğüne bağlılığı öne çıkarır. Belki, Hükümet karşıtlığını ananevî yiğitlik ve kişisel özgürlük değeri haline vardırır. Bütün bunlar Irak ortamına yansımaktaydı. Tanzimat uygulamaları gereği, 1276/ 1859 yılında Müntefik Emiri; Paşa rütbesiyle Kaimmakam tayin edilince, aşiret halkı şairlerinden birisinin dizdiği beyitler bu değerleri yeteri kadar yansıtmaktadır: ''Ey yiğit Abu-Ali, Emirimiz Müdür oldu.! Bizim Âdetimiz asker boğazlamaktır. Şimdi o, Müşir'imiz olarak gelirse ne olacaktır!''.[43] Irak'ın orta ve güney bölgelerinde bulunan Müntefik, Haz'al, Zübeyd, Beni-Lâm Şammar, 'Ubeyd, Ka'ab ve Kaş'am gibi büyük kabile ittifakların çıkardığı ığtişaşlar bu durumun yansımasıdır.[44] Hasılat, mukataaların geliri ve koru alanları gibi sebeplerle aşiretler arası, hatta aynı aşiret içinde Şeyh'lik,

---

[41]- Güçlü, Erdinç, 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Bağdat Vilayetinde Meydana Gelen İsyanlar ve Eşkıyalık Hareketleri, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 57. Erzurum, 2016, s.1809- 1837. Makalede aşiretlerin, yönetici ve askeri zümrelerin şekavetlerine, sebeplerine ve özellikle İran'ın Osmanlı'ya karşı güttüğü hasmane politikaların etkisine önemli işaretler vardır.

[42] - Irak'ta Bağdat Vali'si idaresine ''Hükümet'' ve Osmanlı idaresine ''Devlet'' denilmesi yerel söylemlerde yaygındır.

[43]- سركيس، يعقوب، مباحث عراقية في الجغرافية والتاريخ وخطط بغداد، القسم الأول، شركة التجارة والطباعة، بغداد، 1367/ 1948، ص.75.

[44]- الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س. ج.1، ص. 93.

Emirlik, Paşalık ve Beğ'lik kavgaları da bitmemekteydi. Aralarındaki rekabet tahsis edilen gelir kaynakları ve mukataalar bölüşümü kavgalarına dönüşüyor ve muhakkak müdahale zorunda kalan Hükümet'e karşı çatışma haline dönüşmekteydi. Güneyde ve orta kesimde Arap aşiretleri, kuzeyde ise Kürt aşiretlerin hali bu kabildendi.

O zamanlarda aşiretlerin hâkim olduğu alanlarda ve Devlet denetimi dışında kalan bölgelerde kendi lehlerine baç ve harç uyguladıklarını, 1676 yılında Irak'ın batı bölgelerinden geçerek Halep'ten Basra'ya yönelen Fransız seyyah Tavernier'in müşahedesinden de anlayabiliriz. Kervanları 600 deve, 40 erkekten oluşan ve ticari mallar taşıyarak yoldayken, 30 silahlı atlı çıkıp, emirleri (şeyhleri) gelene kadar üç gün yerlerinde beklettiler. Emirleri gelince, Kervanbaşı ona nefis hediyeler sundu. Ancak o, hediyeleri az buldu ve 400 Kravn istedi. (Seyyah Fransız olduğu için Fransa para birimi olarak izah ediyor). Kafile çok zorlandı ve yedi-sekiz gün sonra istenilen parayı paylaşarak toplayıp verdikten sora tekrar yola devam edebildi. Yine geleneklere göre 5-6 pişirilmiş koyunla kafileyi uğurladılar![45] Sonrasında da yolda iki kez başka, ancak hafif sıkıntıya maruz kaldıkları anlaşılmaktadır.[46]

Tavernier'rin hatıratından anlaşılıyor ki, 17. Yüzyılın ortalarında Irak'ın birçok bölgelerinde aşiretlerin hükmü geçerliydi[47] ve kendi geleneklerine göre ticari kervanların güvenliği karşılığında pazarlıkla bir harç alıyorlardı. Seyyah Carrsten Niebhur da 1765-1766'da Bağdat'tan çıkıp, Kerkük- Altunköprü- Erbil yolunu tutarak Musul'a gitmişti. Bu yolda birbirine yakın birkaç şehir bulunduğundan güvenli olduğunu, uzun olduğu halde Bağdat – Halep yoluna tercih ettiğini söylüyor. Yine kendi korumasını sağlamak için bazı külfetlere katlanması gerekmiştir.[48] Konuyla ilgili Kürt aşiretler hakkında da bazı izlenimlerini aktarmaktadır. ''Osmanlı Sultanı'' hâkimiyeti altında, Kalaçoman (Karaçoman) merkezli Bebe (Baban) bölgesi, Kürdistan arazisinin en geniş mıntıkası ve Bebe (baban) aşireti/sülalesi idaresinde olduğunu kaydetmektedir. Yani oralarda da aşiret

---

[45]- .(Tavernier, Jean Baptist) تافرنييه، جان بابتيست، رحلة الفرنسي تافرنييه الى العراق في القرن السابع عشر سنة 1676، تر. كوركيس عواد و بشير فرنسيس، الدار العربية للموسوعات، بيروت، ص.17.

17- تافرنييه، جان بابتيست، م.س.، ص.20 و22.

[47]- الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ص.91.

[48]- الأمين، محمود حسين، (تر. من الألمانية)، رحلة نيبور إلى العراق (Carsten Niebhur)، نشر: وزارة الثقافة والإرشاد/ العراق، 1965/1385 ، ص.89.

hayatı ve gelenekleri sürmekteydi. Baban Paşa'larına tek tuğlu paşalık rütbesi münhasıran Bağdat valisi tarafından verildiğini, dolayısıyla Sultanın bahşettiği tek tuğlu Bey rütbesinin aşağısında olduğunu yazmaktadır.[49] Baban paşaları, aralarında paşalığı kazanmak için sürekli ve tükenmek bilmeyen rekabet halindeydiler. Bağdat valisi ise; rütbeyi sadakat gösterene, askeri hizmeti iyice ifâ edene ve daha fazla tahsilat ödeyene veriyordu.[50] Vali Ahmet Paşa'nın Kuştepe'de kuyu kazdırdığını, yolcu hanı yaptırdığını, bölgeye gelip ziraatla iştigal edenlere toprak tahsis edileceğini ve böylece hem güvenliğin temin edileceğini hem de gelirlerin artırdığını övmektedir. Bu gibi işlerin olmamasını valilerin sık sık ve kısa sürelerde değiştirilmesine, dolayısıyla hızlı yollarla para toplamaya heveslendiklerine bağlamaktadır. Sonuçta fakirleşen çiftçiler, soygun ve yağma için ortalıkta dolaşan Kürt ve Arap hırsızların pençesine düşmekteydiler.[51]

Yine Halep'ten Bağdat'a (1616'da) yola çıkan İtalyan seyyah Pietro Della Valle, ancak kafilesi Fırat kenarlarına yakın ve daha sıkı kasabaları bulunan bir yolu izlemiş olduğu için, Tavernier'in izlediği çölden geçen yola göre daha güvenli olduğu anlaşılmaktadır. Della Valle'nin doğru tespitine göre, bedevi Arapların yaşadığı çöller suyu kıt bölgeler olduğu için, Fars, Rum, Türk gibi hiçbir yabancı tasallutu altına tamamen girmemişlerdir. Ancak kendi içlerinden emirlere tabiiyet gösterirler. Güçlü bir devletin hakimiyetine bu halleri ile uyarlar. Kendilerini ve diyarlarını güçlü devletlerin tam tasallutundan korumak yollardan birisi de gerektiği zamanlarda kıt olan su kaynağı kuyularını yabancıların bulamayacağı bir şekilde tumlamaktır (kapatmaktır). Böylece çölleri aşmak isteyenler çok zorlanacaktır.[52] Her hal-ü kârda, tanzimat dönemine kadar 'adem-i merkeziyetçi sistem gereği, ister Kölemen olsun isterse merkezden tayin edilsin, Bağdat valileri geniş yetkilerle donatılmışlardır. Çöl, dağlık ve bataklık gibi zor topoğrafik şartların gereği, mahalli Arap şeyhleri/emirlerini ve Kürt beğ'leri/paşalarını tayin ve azil, Bağdat valisi yetkisindeydi.

---

[49] - yani bu tuğ Osmanlı Beğ'lerine verilen resmi saltanatın tuğu mertebesinde olmayıp Babanlı aşiret Beğ'lerine bir aşiret sancağı olarak Paşa'lık unvanıyla Bağdat valisi tarafından verilmekteydi. Azil ve naspları da Bağdat valisi yetkisindeydi. Bir anlamda Babanlar oluşumuna Arap'ça ''imaret'' yerine ''paşalık'' denilmesi daha münasip ve doğru ifade olacağı kanısındayız.

[50]- الأمين، محمود حسين، رحلة نيبور إلى العراق، م.س.، ص.74.

[51]- الأمين، محمود حسين، رحلة نيبور إلى العراق، م.س.، ص. 88.

[52]- بطرس حداد،(المترجم)، رحلة ديللا فاليه إلى العراق القرن السابع عشر، الدار العربية للموسوعات، بيروت، 1427/ 2006، ط.1، ص.25-26.

Bazen bu yetki yanlış şekilde kullanılıyordu veya kötü mali uygulamalara ve zulme yol açıyordu. Aşiret şeyhliği ve paşalığı makamından elde edilen malî ve nüfuz çıkarları, ayni aşiret içinde makam namzetlerin rekabeti de bazen isyan ve kargaşa sebebi oluyordu. Bu durumlar hem ‘’Rum’’ valiler hem Kölemen valiler zamanında çıkabiliyordu. Bir örnek olarak, merkezden yollanan vali İsmail Paşa’nın (1734 – 1735) aşiretlerin yol kesmelerini ve çapulculuk doğurması sebebiyle hatalı bulunan kararıyla bazı bedevi şeyhlere bölgelerini muhafaza yetkisi vermesi: ‘’koyunu kurda teslim’’ benzetmesiyle tenkit almıştı.[53] Baban Paşa’larının azledilenleri İran’dan destek alıp isyana geçebiliyorlardı ve bazen iki devlet arasında savaşa sebebiyet veriyorlardı. Bunlar Irak idaresinin oluşturduğu gerçeklerdir. Sonuçta, Irak’ta ‘adem-i merkeziyetçi bir idare sistemi uygulanmaktaydı ve sitemin içinde de şeyhlik, emirlik Kürt aşiret Beğ’liği ve paşalığı unvanıyla çeşitli yerel idare tarzı mevcut idi. Resmi ve yerel güç odaklarının çekişmeleri, İran’ın Irak politikası, Irak’ın sosyal ve jeo-politik dinamiği, istikrarlı bir düzenin oluşmasını engelliyordu. Tüm bunlarla beraber, Irak çapında köklü ve yerel bir hâkim sınıfın oluşmaması; merkezden kopma ve hatta yarı bağımsızlık bir durum ortaya çıkmamıştır.

1.1.2 Vali Tayininde Kölemen Zümresinin Baskısı

Kölemen’ler dönemi başlayana kadar Bağdat valileri saltanat merkezi İstanbul tarafından seçiliyordu. Gerçi düzeni korumak ve sürdürmek maksadıyla bazı hallerde vali tayininde yerel baskılara uyulduğu da oluyordu. İran savaşları ve iç kargaşaların patlak vermesi ve bastırılmasında acizlik görülmesi, valilerin sık sık değişmesinin önemli sebeplerindendi. Bağdat’ın idaresi dirayetle beraber cesaretli ve otoriter valiyi gerektiriyordu. Aslında devlet bu gibi kabiliyetli valileri de tayin ettiği alışıla gelmiştir. Ancak birkaçı da Irak ortamından tamamen yabancı olması, şahsi ihtirası, hatta bazılarının sefahate dalması, Irak’ın idaresine ve devlete zarar vermekteydi. Ancak Kölemen valilerin tayininde özellikle Bağdat âyan ve ‘ulemaların görüşü etkili oluyordu. Bazen Kölemen’ler arasında makam çekişmelerden galip çıkan birisi, idareyi fiilen ele alması durumunda ve ahali de fitneyi bastırmak ya da İran endişesi baskısı altında Bağdat’a tasallut edene rıza göstererek bir mazbata düzenlerlerdi ve vali tayin edilmesini arz ederlerdi. Âsitâne de işler

[53]- السويدي، عبدالرحمن بن عبدالله البغدادي، حديقة الزوراء، م.س.، ص.387.

şirazesinden kayması endişesi ile fiilen muktedir olan Kölemen'i Bağdat vilayetini tevcih ederdi. Kölemenler ahaliyle karıştığı sonucunda Bağdat'laştıkları için, aralarındaki makam çekişmeleri mahalleler arası kavgaya da dönüşebilmekteydi. Genelde Bağdat'lılar Kölemen valilerin idaresini kabullenmişlerdir ve hatta Rum dedikleri Âsitâne'den gönderilen valiler üzerine tercih edilmekteydiler. Âsitâne bu yerel baskılara uyum gösterme sebebi ise Bağdat'ın hassas konumu kısa süre bile başı boş bırakılması tehlikelere yol açacağı endişesidir. Bu nazik denge içinde, Kölemen zümresi yerel ağırlıklı bir güç hâline geldiği açıktır.

Tarihçi Azzavi'ye göre, sağlam ve dirayetli valilerin merkezden bağımsız olarak hareket etmeleri Irak'ın yararına olacaktı. Hatta Irak'ın bağımsızlığı, ilerlemesine vesile olacağı kanısındadır Azzavî. İdarede 'adem-i merkeziyet esas olduğu halde, haddi aşabilecek bağımsızca hareket eden valilere karşı devletin hassasiyetini, özetle şu dört sebebe bağlamaktadır:

A- Bekir Sübaşı başkaldırısı etkileri[54].
B- İran'la mütemadiyen savaş ilişkileri ve herhangi bir başkaldırı hâlinde İran işgal tehlikesi.
C- Bazı valilerin kötü idaresi, sü-i istimal ve irtikâplarla servet edinmeleri baş kaldırı çıkarma ihtimali düşüncesi.
D- Tüm devlet sathında idarenin bozulmaya maruz kalması ve Devlet'in zaafa uğramasından dolayı mahalli güçlerin kopmasından sakınması.[55]

---

[54]- Bekir Sübaşı olayı, Irak'ta devletin güç odakları arsındaki çekişmelere bir örnektir. Bekir Sübaşı, Sübaşılıktan Ağalığa yükselmişti. Kehya Mehmet Kanber Ağa ve Bağdat Valisiyle ihtilafa düşüp, ikisini öldürdü (1028/1621). Sahte fermanla kendini vali tayin ettikten sonra İstanbul'a olayı başka türlü anlatıp, valiliği talep etti. İstanbul bunu kabul etmeyince de İran'ı Bağdat'a çağırdı. Yaklaşık 90 yıl Osmanlı hâkimetinden sonra, 1637'ye kadar Bağdat İran'ın eline geçti. Bu olayın vehameti hakkında bilgiler, sonuçları ve detayları için bk.
لونكريك، ستيفن همسلي، أربعة قرون من تاريخ العراق الحديث، المصدر السابق، ص. 55-61. نورس، علاء موسى كاظم، العراق في العهد العثماني، المصدر السابق، ص.32-36؛ نظمي زاده، مرتضى، كلشن خلفا، (طبعة حجرية)، دار الطباعة المعمورة في البلدة الطيبة القسطنطينية على يد ابراهيم من متفرقكان دركاه عالي، غرة صفر 1141، ص. 67(أ)- 73(ب)؛ العمري، ياسين بن خيرالله، م.س.، ص.171- 172؛ الأعظمي، علي ظريف، مختصر تاريخ بغداد، م.س.، ص. 179- 187؛ بغداد ولايتي سالنامه سي، دفعه 4، سنه 1300، م.س.، ص.251- 253.

[55] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.5، ص.82.

1.1.3 Kölemen'ler Özerkliğe Özendiler mi?

Bu görüşü paylaşan Navvar ve başka tarihçiler, temelde Irak'ın Mısır Hıdivliği gibi bir konuma kavuşması hissî temennilerini aksetmektedirler. Herhangi bir vilayette olursa olsun, kopma imkânına karşı Devlet'in hassasiyetle önlem alması doğrulanmakla beraber, Irak'ta gerçek durum Mısır Hıdivliği benzeri bir konuma erişmesine yol vermemekteydi. İki vilayet arasında jeopolitik farklılık, güç dengeler, iç mekanizmalar ve sosyal yapı faktörleri, Bağdat valileri yeltenseler bile, Irak'ın Mısır gibi bir konuma gelmesine fırsat veremeyeceğini düşündürür. Kölemenler yönetiminde Irak'ın Mısır gibi bir özerk konuma gelmesi önündeki ciddi engellerin birkaçı şunlardır:

a- Bekir Sübaşı hadisesinin devlet hafızasında kazıdığı acı yara ve Irak'ı kaybetmek hatırası canlı iken, Bağdat'ta oluşacak bir hâkim zümre oluşması elbette aşırı refleksle karşılanması beklenir. Özellikle İran'la mütemadiyen savaşları devam ettirmesi ve Irak'ı ele geçirmek için pusuda nöbette durması, Bekir Sübaşı yarasını sıcak tutmaktaydı. Hem Bağdat valileri Devlet desteğini almadan, sınırdaş İran'a karşı koymaktan yoksun olmaları hasebiyle memleketi müstakillen idare etmeleri olanaksızdı. Mısır böyle bir tehdit altında değildi. Bölgedeki siyasi denge, Irak'ın idaresi ya Osmanlı'da ya da İran'da olmasına hükmetmekteydi. Bizatihi bağımsız kalmasına şartlar elverişli değildi.

b- Yanı sıra, Irak'ın doğuyla Anadolu ve Avrupa arası tek açık ticaret yolunda bulunması, bu coğrafyayı Osmanlı'nın şah damarı haline getirmekteydi. Belki Körfez sahil boyunda bulunan Lahsâ'yi Basra Vilayeti'ne bağlı kalması da Hindistan ticaret yolunu denetlemek amacıylaydı. Özellikle İran'ın Irak'a tasallut sevdası mezheple (Şiilikle) ve tarihî duygularla pekişmekte ve dinmesi imkânsız ideolojik bir arzu halinde idi. Stratejik olarak Osmanlı için ise, Irak sadece Sünnilik hâmiliği meselesi değil, Anadolu coğrafyasının hayatî meselesi idi. Zira, Anadolu'dan Beyrut/Halep- Musul- Bağdat'tan Basra'ya uzanan geliş/gidiş ticaret yolu, Basra Körfezi vasıtasıyla Hindistan ve Uzak Doğu'yla bağlantıyı teminat altına almayı gerektiriyordu. Basra girişini koruyan ve Hindistan Okyanusuna açılan körfez limanları ve sahilleri de ayni sebeple önem kazanmaktaydı. Sonuçta ne İran ne de Osmanlı bağımsız bir Irak'a şans verememekteydi. Irak'ın Joe-politik

ve sosyo-ekonomik durumu da kendi başına iki devlete karşı koyacak varlık oluşturamadığına göre, Mısır'a benzer bir konuma gelmesi düşüncesi teorik ve duygusal bir temenniyi aksetmeğe yakındır. Bu önemli yönüyle de Mısır'la mukayese edildiğinde, Devlet'çe Irak'a muhafaza etmek daha ön plana alınması beklenir ve ziyade bir özerkliğe kavuşmasına karşı daha ciddi bir şekilde engel olunur.

c- Irak toprakların zengin kaynakları iki devlet tarafından bilindiğine göre, hiçbirisi diğerine bu hayat kaynağını bahşetmeyi kabullenemezdi ve Irak'ı rakibine karşı başı boş ortada da bırakamazdı. Tarih seyrine bakılırsa, bu durum Irak toprakların kaderi gibi gözüküyor. Irak'ın zenginliği birkaç örnekle göz önüne serilmesi konu hakkında tasavvur oluştura bilir. En kötü durumda bile Irak, Hazine-i 'Âmire'yi besleyen önemli kaynaktı. Örneğin, zaman akışı içinde ve para değeri değişmesine göre sabit kalmamasıyla beraber, 17. Yüzyılda Bağdat Vilayeti salyânesi 14 yük (1.400.000) Akça idi.[56] Hasan Paşa'nın Şehrizor valisi tayinine binaen (26 Zilhicce 1113) Kerkük kadısına gönderilen bir hükümde, ''mütesellim'e vaki' ve zapt ve vaki' olan mahsulat ve rüsumatı kanun ve vakti mucibince ahz ve kabz ettirmek'' emrolunmaktadır.[57] Nazmizâde'nin tespitine göre, Bağdat köyleri ve etrafı emanet usulü ile zapt olunur iken, doğru bir şekilde işlenmediği ve mirî mala zarar gelmemesi hesabıyla, 1060/ 1650 yılında, tümü maktu' olarak tevcih olundu ve buralardan hazineye 100 kise akça gönderiliyordu. Gerçi haklı olarak Nazmizâde; yöntemin değiştirilmesinden doğan mezalimden ve yanlışlardan şikayetini de saklamamaktadır.[58] Bağdat Valisi büyük Süleyman Paşa, 1210/ 1795'te, olağan ödemelerin dışında İstanbul'a 40.000 altın ve başka mallarla beraber toplam 159.966 kuruş göndermiştir. Bonapart'ın Mısır'ı işgali akabinde, karşı ordu hazırlıkları için de 2000 kese kuruş yollamıştır.[59] Resmi istihkaklar dışında kalan bazı örnekler olarak, 1800'de, Bağdat valisi Sadaret'e 500 kise nakit

---

[56] - Artuç, Nevzat, Tanzimat Döneminde Bağdat (mak.), SOBİDER, yıl:5, sayı:32. Aralık 2018; s.155. TDVİA, (Bağdat mad. Müellif: Yusuf Halaçoğlu), İstanbul, 1991, c.4, s.436.

[57] - B.O.A., A. (DVNSMHM.d.. 112) Mühimme defteri, Hüküm 850, Evail Müharrem 1114.

[58]- نظمي زادة، مرتضى، كلشن خلفا، المصدر السابق، ص. 83.

[59] - Güler, Mustafa, Bağdat Valisi Süleyman Paşa ve Faaliyetleri (1779- 1802) (mak.), İslam Medeniyetinde Bağdat Sempozyumu, İstanbul, 2008, s.694- 695.

göndermiştir. Benzer şekilde, 1210/ 1795'te, Âsitâne'ye 800 kise nakit yollanmıştır.[60]

d- Irak'ın homojen olmayan sosyal yapısı da Mısır'la farklılık arz etmektedir. Bir yandan Arap Yarımadasından Irak'a doğru mütemadiyen göç hareketi aşiretleri birbirine salarken; diğer yandan sınırdaş İran'a yakın kuzeyden güneye uzanan Kürt ve Arap aşiretler, kindar komşunun yardımıyla huzursuzluk çıkarmaktan hâli kalmıyorlardı. Aşiretlerin kendilerine mahsus özgün hukuk sistemleri kamu düzenine uymalarını engelliyor ve hatta isyanlara sevk ediyordu. Vaziyet böyleyken, herhangi müstakil bir oluşumun, içerde güvenlik sağlaması ve İran hegemonyasına geçmemesi, yani kendi başına ayakta kalması düşünülemezdi.

Mısır'la Irak arasında bu ve başka farkları göz önünde bulundurursak, hiçbir Bağdat Valisinin Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa gibi bir harekette bulanmadığı daha iyi anlaşılır. Tarihi olaylara sonradan oluşan '' müstakil Irak vatanı'' anlayışı ve milliyetçi şuur etkisiyle değil, hadiselerin zaman ve zemin şartları içinde mütalaa etmek; kişisel duygulardan ve sonraları oluşan ahkâmdan arınmış daha doğru tespitlere ulaşılacağı muhakkaktır.

Irak'ın jeopolitik şartları ve Bekir Sübaşı gibi acı tarihi dersler Devlet nezdinde Bağdat'ta oluşabilecek hâkim bir zümreye karşı haklı olarak hassasiyetle bakılıyordu ve mümkün oldukça valileri denetim altında tutmak isteniliyordu. Bu sebeple valilerin merkezden atanmaları arzu edilmekteydi ve kısa sürelerde değiştirilmekteydi. Ancak Kölemen'ler yerelleştikleri ve Bağdat'lıların rızasını kazandıkları için bir hâkim zümre hâline gelebildiler. İdareleri de Rum valilerden (yani merkezden atananlardan) daha makul ve daha başarılı idi. Ancak bazı tarihçilerin vurguladığı gibi, Irak memaliğinde istiklale doğru bir badireye yeltendikleri görülmedi. Böyle bir pozisyonda ayakta duramayacaklarının bilincindeydiler de. İşte Kölemen'ler döneminde Irak idaresi böyle bir denge üzerine kurulmuştu.

---

[60] عزالدين، يوسف، داود باشا ونهاية المماليك في العراق، دار البصري/ بغداد، 1386/ 1967، ص.7-8 و ص.10- Zaman süreci içinde değer değişikliğine uğramakla beraber, gümüş (akçe) kisesi 500 Guruş; altın (Lira) kisesi 10.000 Guruş idi. O günlerde, devlet denetim imkanlarının zorluğu ve hazinenin ihtiyaçlarından dolayı, valileri daha fazla para göndermeye zorlayabiliyordu. Bir nisbette günün şartlarına uygun olan bu çözüme devlet kademelerinde sü-i istimller katılınca, menfi sonuçların doğması görülmüştür.

1.2. Kölemen Dönemini Hazırlayan Süreç

İran'la savaşlar, iç isyanlar ve Yeniçeri cerbezelikleri gibi birçok Çalkantılar yaşayan Osmanlı'nın Irak'ı, Devlet'in varlığı uğruna iş başına geçen valiler tarafından esaslı tedbirler gerektiriyordu. Bağdat Valisi tayin edilen Hasan Paşa ve oğlu Ahmet Paşa'nın önemli ve kalıcı tedbirler, yararlı çalışmaları yanı sıra uzun dönem idarede kalmaları Kölemenler dönemi tesisine vesile olmuştur. Gelişen aşamaları adım adım takip etmek için Hasan Paşa'dan başlayarak icraatlarıyla Kölemenler dönemine geçiş zemini hazırlayan valiler gözden geçirilecektir.

1.2.1. Bağdat Valisi Cedit Hasan Paşa (1116- 1136/ 1704- 1724)[61]

Dinmek bilmeyen iç ve dış çalkantılar ve karışıklar, Bağdat'a dirayetli, güçlü, otoriter ve ortama aşina olması için uzun dönem idarenin başında kalacak bir vali, yüksek maslahatın icabıydı. Bu Hasan Paşa'nın 21 yıl süren vilayet döneminde gerçekleşmiştir. (1116- 1136/ 1704- 1724). Daha eskiden Bağdat valisi olan (1048-1049/ 1638- 1639) Küçük Hasan Paşa'yla ayırt edilmesi için, bu valiye yeni anlamında Cedid Hasan Paşa denilmiştir. Arkasından da babası kadar yetenekli olan oğlu Ahmet Paşa'nın yine uzun dönem vali olması (1136- 1160), Irak'ın idaresi için uğurlu oldu. Kısa dönemler vilayete getirilenlerin içerisinde dirayetli olanlar da vardı, olmayanlar da. Ancak Irak ortamına aşinalıktan yoksun kaldıklarından, her hal-ü kârda önemli bir eser bırakmıyorlardı. Kendileri ve Âsitane için daha fazla para edinmeye önem veriyorlardı. Sonuçta da malî külfetler ahalinin sırtına yükleniyordu.

Cedit Hasan Paşa, Osmanlı idaresini yeniden temkinli bir şekilde oturtmayı başardı. Kendisinden önceki Vezirler (Bağdat Valileri) Yeniçerilerin tasallutu altındaydılar. Valilerin çokça Yeniçeri Ağalarının iradesine uymak zorunda kalmaktaydılar.[62] Ahali de onların baskılarından ve kasvetlerinden mustaripti. Bu meyanda vergiler, harçlar, gasplar ve iç çarpışmalarda kadınlara dokunmalar da vuku' buluyordu. Bunun baş sebebi ordunun

---

[61]- العمري، ياسين بن خيرالله، غاية المرام، م.س.، ص.178. Azzavî'nin tespitlerine göre, Hasan Paşa'nın vefatı 1Cemazeyilâhir1136/ 26 Şubat 1724'tür. Gün ve ay olarak vefat tarihini Küçük Çelebizade tarihinden aktarmıştır. Neşati de tarihinde; vefat yılını ebced hesabiyle şu mısrayla düşürmüştür: رجا عفوله دركاه كه كلدي حسن باشا ve 1136 yılına mutabık gelmektedir. Ne var ki Azzavî, vefatını miladi tarihe çevirisinde 1723 olarak göstermiştir. Bu tezde tarih çevirileri genel olarak T.T.K. çeviricisine göre tespit edilmektedir. bk. Azzavî, a.g.e., c.5, s. 209.

[62]- فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند في بغداد، تر. محمد نجيب أرمنازي، مط. المعارف، بغداد، 1961، ص.14.

kumandanlarını dinlememesi ve itaat etmemesi idi. Aşireteler, tasalluttan kurtarmak imkânı buldukça, bu veya vergi ödemekten kaçınmak ve yahut başka sebeplerden ötürü, mütemadiyen isyan hallerine düşüyorlardı. Hasan Paşa, bir yandan aşiretleri zapt-u raptı altına alırken, diğer yandan askerlerin kadınlara, çocuklara ve hürmetlere te'addisini men' etti.[63] Devletin amacı, her ne yolla ise memlekette düzeni gerçekleştirmekti. İdarî üslup seçeneği vezirlerin dirayetine bırakılıyordu. Uygun olmayan hadiselere ya göz yummaktaydı veya Irak'ın Payitahttan uzak oluşu; kötü hadiseleri duymaya engel oluyordu. Azzavi'ye göre, doğru olanı ikinci şıktır.[64] Longrigg'e göre de: ''Vilayetlerin İstanbul'dan uzaklığı, hâkim olanların zulümlerini örtebiliyordu. Gerçekleri keşfetmek, Vilayetlerden haber almaktan daha zordu!!''.[65]

Hasan Paşa'nın vezirliği (valiliği) dönemindeki bazı olaylara kısaca göz atmak hem Irak'ın müzmin hallerini hem Hasan Paşa'nın uyguladığı bazı icraatın sebeplerini aydınlatacaktır.

1.2.1.1. Arap ve Kürt aşiretlerin ıgtişaşları:

Vali tayin edildiği yıl (1116/ 1704), el-Grer ve el-Şehvan (Arap aşiretleri) Kerkük-Musul yolunda bozgunculuk ve şekavet çıkarmaktaydılar. Üç bini atlı toplam yedi bin kişilik bir güce sahiptiler. Hasan Paşa, çetin bir savaşla güçlerini dağıttı, mallarını ele geçirdi. Ancak kadınları, çocukları korudu ve esirleri serbest bıraktı.[66]

Aynı yılda (1116/ 1704), Beni-Lâm aşireti kargaşa çıkartmaktaydı. Miri malları ödememek, yol kesmek ve İran'la serhat olduklarından iki tarafın köylerine ve reayasına te'addiyatta bulunmaktaydılar. Onlara da saldırdı, kadınlara ve çocuklara dokundurmadı.[67]

---

[63]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص.122(ب).العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.5، ص. 15.

[64] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.5، ص. 17.

[65]- لونكريك، ستيفن همسلي، أربعة قرون من تاريخ العراق الحديث، م.س.، ص. 30.

[66]- السويدي، عبدالرحمن بن عبدالله، حديقة الزوراء، م.س.، ص.68-74. العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.5، ص.189-190. نظمي زاده، مرتضى، كلشن خلفا، م.س.، ص.123 (ب).

[67]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.5، ص.192. السويدي، عبدالرحمن بن عبدالله، حديقة الزوراء، م.س.، ص.86-82. نظمي زاده، مرتضى، كلشن خلفا، م.س.، ص.124(أ).

Haz'al aşireti ve Semava (Semavat) havalilerindeki aşiretlere karşı bir hamle düzenledi (1117H.), el-Haz'al bataklıklara kaçmak ve oralarda korunmak zorunda kaldı.[68]

Bağdat'a akın etmeği bile ümit eden 40.000 savaşçıdan oluşan Şammar ve yanına aldığı aşiret antdaşların (bağdaşların) Fırat batısında oluşturdukları yığınağı dağıttı ve kadınlara dokundurmadı (1118/1706.).

Aynı yılda, el- Guzzi aşiretinin Kaş'am oğulları şeyhlerine tabi bedevi kolunu bastı.[69]

Zübeydi aşireti üzerine akın düzenledi (1119h.). Müntefik emiri Şeyh Mugamis'ın, 100.000 savaşçı toplayarak Basra'ya tahakküm etmesine karşı, merkez destekli geniş bir güçle harekete geçti (1121h.). Şammar aşiretinin yeniden asayişi bozması; Kaş'am aşireti ile el-Guzzî ve el-Zübeyd aşiretlerin te'adilerinden şikayetleri idi. Basra gailesi dahil, bu ve benzeri olayları, 1121h./ 1709m. Yılına kadar sürmüştü. Yeniden ıgtişaş çıkaran Ben-i Lam'ı tedip etti (1123).[70]

Arada sorunlar biraz dindiği ve sükûnet sağlandığı sürelerde, diğer valiler gibi Hasan Paşa tıkanan nehirlerin yolunu açmak, cami ve medreseler yaptırmak, Hacc kafilesi yolunu temin etmek, fukarayı gözetmek ve adaleti sağlamak gibi yararlı ıslahatı icra ediyordu. Kültür hareketini canlandırmaktaydı. Meclisi ilim, edebiyat, şiir ve irfan sahiplerini bir arada toplamaktaydı.[71] Ancak sükûnet dönemleri uzun sürmüyordu.

Kürt Belbas aşiretinin mıntıkaları dışındaki civar köylere tecavüzatını cezalandırmak için bir hamle düzenlendi. Çetin bir mücadele sonunda dağlara sığınarak canlarını kurtardılar. (1126/ 1714).

Aynı yılda Baban'lı Bekir Paşa'nın Şehrizor Valisine isyanından başka, aile içi çekişmelerde akrabalarından birkaç Baban Beğ'ini ve çocuklarını bile öldürmüştür

---

[68]- نظمي زادة، مرتضى، كلشن خلفا، م.س.، ص.124(ب).

[69]- السويدي، عبدالرحمن بن عبدالله، حديقة الزوراء، م.س.، ص.88-95. العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.5، ص.194. نظمي زاده، مرتضى، كلشن خلفا، م.س.، ص.125(أ). العمري، ياسين بن خيرالله، غاية المرام، م.س.، ص.171-172.

[70]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.5 ص.195- 204. السويدي، عبدالرحمن بن عبدالله، بشأن شمر: ص.99-105، والخزاعل: ص. 88-95 والقشاعم: ص. 105-109 وغائلة البصرة: ص.131-134. نظمي زاده، مرتضى، كلشن خلفا، م.س.، للقشاعم والغزية والساعدة والزبيد وشمر ص.125 (أ)- 125(ب)، وللبصرة والمنتفق وبني لام ص.126 (ب) – 128(ب).

[71]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.5، ص.199-200.

(1126). Üstüne asker gidince çareyi firarda buldu. İran'a kaçtığı düşünülmüştü. Yerine Baban ailesinden başka paşa tayin edildi. Ancak kısa süre sonra, kıyafetini değiştirmiş olarak Bağdat civarında görüldü ve tutuklanıp katledildi.

Cevazir'de (Irak'ın güney batısıda) sulak araziden faydalanarak korunan Ben-i Lâm, yine İran'a bel bağlayıp uygunsuz davranışlara kalkıştılar (1127H.). Her vakada olduğu gibi, İran askerleriyle beraber ağır bir hezimeti tattılar.

Aynı yılda, Sincar'ın Yezidî Kürtleri yol kesmek, köyleri basmak ve malları gasp etmek eylemlerine kalkıştıklarına karşı, üstlerine gidildi ve feci bir cezaya çarptırıldılar.[72]

Caf aşireti (Kürt), (1129/1716), komşu bazı İran hanlarının kışkırtmalarına uyarak Bacalan aşiretinin Beğ'ini ve birkaç kişiyi öldürdü. Vali bölgede güvenliği temin etti. Bazı sınırdaş Han'larının destek ve kışkırtmasından şikâyet ve baskılar neticesinde İran tarafından azledildiler.[73]

Beni- Lâm Şeyhi Abdul- âli, geçmiş olaylarda yakalanıp Bağdat'a getirilmişti ve yerine başka bir şeyh tayin edilmişti. Asayişi bozmamak sözünü vermesine dayanarak serbest bırakılmıştı. Ancak güneyde İran'la komşu Hüveyze bölgesi Urbanlarını toplayıp, Cessan'da bulunan akrabası ve yeni tayin edilen Şeyh üzerine yürüdü. (1130/ 1117). Bu vakada da İran'la mezhep ve bölge yakınlığından yararlanmıştır.[74] Yine Beni- Lâm aşiretinin kendi kolları aralarında vuku' bulan Şeyh'lik rekabetinden doğan iç çatışmalar (1131/ 1718), Valinin bastırması ve hükümet iradesi dışında Şeyh'lik makamında oturmak isteyen şeyhin azliyle sonuçlanmıştır.[75]

1.2.1.2. İran'a karşı askeri harekât ve Hasan paşa'nın vefatı

Bu sıralarda İran'da Sünni Afganlar hakimiyeti sağlanmış oluyorlar. **İran'da** bölünme ve zafiyet belirlenmişti. Bir yandan İran zayıflamış, diğer yandan hakimiyet sağlayan Sünni Afganların ileride nasıl davranacakları belirsizdi. Osmanlı Devleti İran'ın zaafını

---

[72]- نظمي زاده، مرتضى، كلشن خلفا، م.س.، ص.128(ب).
[73]- السويدي، عبدالرحمن بن عبدالله، حديقة الوزراء، م.س.، ص.144. نظمي زاده، مرتضى، كلشن خلفا، م.س.، ص. 129 (أ).
[74]- نظمي زاده، مرتضى، كلشن خلفا، م.س.، ص.130(أ).
[75]- السويدي، عبدالرحمن بن عبدالله، حديقة الوزراء، م.س.، ص. 148-150.

fırsat bilip, bu ezeli düşmanın kol-kanatını kırpmak, Osmanlı'nın iç meselelerine sürekli girişimlerinin yolunu kesmek ve belki Afganların kefesini ağırlaştırmak için; 1135/1722'de, Hasan Paşa ser-askerliğinde merkezden takviyeli bir ordu oluşturarak, Afganların hakimiyeti dışında kalan İran arazilerine girmişti. Hasan Paşa, Belbas'lardan ve Baban'lardan da destek almıştı. Kermanşah'ı almayı başardı. Ancak kendisi İran topraklarındayken ve hamle tamamlanmadan; hastalanıp vefat etti (1136/ 1723). Oğlu Basra Valisi Ahmet Paşa ulaşıncaya değin ölüm haberi gizlendi ve sonrası Cenaze Bağdat'a getirildi. Akabinde oğlu Ahmet Paşa'nın vezir mertebesiyle Bağdat'la Basra Valiliğine ve orduların ser-askerline tayin fermanı geldi.[76] Askerî harekâtların devamında İran'ın derininde Hemedan kalesini ve yöresini Kurban Bayramı sabahı fethetti. Şu beyitte; Ebced hesabı ile (الظهر) kelimesiyle 1136 tarihi gösterilmiştir:

تملكها قهرا، وأعجب ما جرى// بأن فُتِحت صبحا وأُرّخَت الظُهر (Galip gelerek zapt oldu, gariptir ki sabah leyin fethedildi ise de tarihi ''Zuhr'' (öğle) oldu). Harekâtın devamında Revan kalesi de 1137'de alındı.

Bu şekilde Vezir Hasan Paşa dönemi kapanmış ve oğlu Vezir Ahmet Paşa dönemi başlamıştır.

Dikkat edilirse, genellikle Irak'taki kargaşaların temelinde Arap ve Kürt aşiretler ve şeyhler arası nüfuz bölüşmek, Baban aile içi paşalık makamını paylaşmak ve belki fakr-u zaruretten ve gelenekten gelen yol kesmek, rüsumatı ödememek yatmaktadır. Her fırsatta da İran'ın bundan yararlanması ve aynı zamanda yerel odakların İran'dan medet umması vardır. Bu hâl Osmanlı döneminde Irak memaliğinin müzmin hastalığıdır.

1.2.1.3. Cedit Hasan paşa'nın ıslahatı

Cedit Hasan Paşa'nın ıslahatlarından bazıları:

[76]- الرجي، محمود بن عثمان، بهجة الإخوان في ذكر الوزير سليمان، الباب الرابع، الفصل الأول، (نقلا من نص الباب الرابع الذي نشره عماد عبدالسلام رؤوف عن نسخة مخطوطة، في مقالته: قراءة في مخطوطة بهجة الإخوان في ذكر الوزير سليمان، موقع: الألوكة، تاريخ الإضافة 2012/11/24). العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.5، ص.238- 243. السويدي، عبدالرحمن بن عبدالله، حديقة الوزراء، م.س.، ص.188-211.

1- Bağdat kapılarından giren mallardan baç vergisi ve nehir yoluyla Bağdat'a mal taşıyan teknelerden damga vergisini kaldırması.
2- Katili meçhul kalan öldürme cinayetlerinde mahalle sakinlerinden diyet alınmasını ilgâ etmesi. Vergi tahsilatında adalet riayet etmesi.
3- Bağdat civarında Dicle'nin sağı ve solundaki nispeten uzak araziye su ulaştırması.
4- Hüseyniye sulama kanalının kapanmaya yüz çeviren giriş tarafını açması.
5- Bağdat'ın doğu ve batı yakalarında hanlar ve müsafirhaneler yaptırması.
6- Cami ve medreseleri tamir etmesi.
7- Şii'ler nezdinde çok önemli sayılan Hz. Ali'nin makam sandukasını yenilemesi.
8- Hz. Hüseyin'in ve İmam Musa el-Kâzım'ın eskiyen çatılarını yaptırması.
9- Bağdat köprüsünün iki yakadaki mesnetlerini genişletmesi ve tamiri.
10- (Altunköprü'de) Altunsu köprüsünü hazineden gönderilen parayla tamiri ve köprüye bir sorumluyu tayin etmesi.
11- Kerkük- Musul yolundaki diğer köprüleri Bağdat hazinesi akçesinden tamiri.
12- Bağdat ile Kerkük arasındaki Çimen, Narin ve Çöpin cari sular üzerinde kendi kasasından taş köprüler yapması.
13- Bağdat'ın kuzeyinde bulunan Himrin geçidinden baç almaların iptali.
14- Geleneksel Hacc Emirliği'nin (kafilesinin) ihyası, temini, sakaların tayini, yolda fakirlere ihsan edilmesi için maliyet tahsis ve tanzim etmesi.
15- Savunma amacı ile Bağdat Kalesinin tamiratı ve Bağdat hendeğinin yenilenmesi gibi ıslahatlar akla gelmektedir.[77]

Hasan Paşa, adil, insanî ve adaletli davranışlarından dolayı halkın sevgisini kazanmıştır. Güvenlik sağlanmış, ekonomi ve kültür canlanmıştı. Bağdat'ın iki yakasında güzel evler ve bahçeler ma'mur olmuştu.[78] Uzun süre vilayet sürdürmesi, Irak ortamına aşina olmasına ve daha dirayetle idare edilmesine fırsat vermiştir. Belki en yararlı hizmeti, Irak'ta devlet varlığını güçlendirmektir.

---

[77] - السويدي، عبد الرحمن بن عبد الله، حديقة الوزراء، م.س.، ص. 145-148 و168. نظمي زاده، مرتضى، كلشن خلفا، م.س.، ص. 129 (أ) – 129 (ب)- 130 (أ). Hacc Emirliği'nin sosyal, ekenomik, siyasal, güvenlik, askeri ve başka önemli etkileri ile Hasan Paşa ve oğlu Ahmet Paşa dönemlerinde gerçekleşen Hacc Emirik'leri için bk.: السرحان، علي كامل حمزة، إمارة الحج العراقي في عهدي حسن باشا وأحمد باشا، (مق.)، مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية، مجلد 2 عدد1، حزيران 2012، ص. 92- 120.

[78] - نظمي زاده، مرتضى، كلشن خلفا، م.س.، ص.130(أ).

1.2.1.4. İç dairesi'nin kurulması ve önemi

Cedit Hasan Paşa'nın en önemli icraatlarından birisi, ileride çok etkili ve iyi yetiştirilmiş oldukları görülecek mahallî bir askeri ve idari kadronun eğitimi maksadıyla bir eğitim okulu (ocağı) kurmasıdır. Yeniçeri Ocağının yozlaşması, Irak'ın savunması ve asayişin sağlanması; iyi donanmış, sadakatinden ve bağlığından kuşku duyulmayan bir gücün oluşmasına gerçekten ihtiyaç var idi. Hasan Paşa, İstanbul Sarayındaki deneyiminden esinlenerek, Gürcistan ve Kafkaslardan Bağdat'a getirilen küçük yaşta çocukları satın alarak ''İç Dairesi'' ocağında ciddi bir eğitime tabi tutuyordu. Ocaklarda dini (Kur'an Kerim, hadis, tefsir, fıkıh... vs.); üç dilde edebiyat ve yazışma usulü (Türkçe, Farsça, Arapça); malî ve idarî bilgi ve davranışlar usulü; askeri bilgi ve eğitim (atçılık, yüzme, silah) bilgileri verip, mensuplardan her biri kabiliyeti kadar eğitim alıyor ve ona göre idarede yer tutuyordu. İşte bunlar ve bunlara katılanlar, ileride Irak'ta hâkim Kölemen zümresini teşkil edecektir.[79]

Bu okuldan Davut Paşa gibi âlimlere icazet veren âlim ve azlinden sonra Medine'de Şeyh-ül- Harem derecesini kazanan, sabah namazında şehit edilen dini bütün devlet adamları yetiştiren, Irak halkı ve toplum büyükleri tarafından kabullenen ve hatta tercihle karşılanan; hiçbir mesnet ve delil belirtmeden ve sadece hayalde oluşturulan fasit tasavvurlarla, el-Verdi'nin ''bu okullarda ahlaki sapıklık oluştuğu ihtimalini'' dile alması, ihtimal kabilinden olsa bile söylemesi, bilimsel kıstaslara tamamen aykırı olduğu için hayret verici bir durumdur. Özellikle kendisi bile ifade ve işaret ettiği gibi, ''ister geçmişinde, isterse büyüklüğünde cinsel sapıklıkla lekelenenler, Irak toplumunda hakir sayıldıkları ve hiç saygı göremeyecekleri''[80] bilenen bir gerçek iken, Kölemen idarecilerin havas, avam halk ve aşayir nezdinde kabullenmesi ve hatta tercih edilmesi ile bağdaştırmak ve uydurmak mümkün değildir. Verdi'nin bu tür mesnetsiz iftirası ancak kinden ya da psikolojik kompleksten çıkabilir. Yeri gelmişken bu noktaya işaret edilmesi gerekmiştir.

---

[79]- رؤوف، عماد عبدالسلام، قراءة في مخطوطة بهجة الإخوان في ذكر الوزير سليمان (مق.)، الألوكة، إشراف: سعد الجميلي، نشر 11/24/ 2012.

[80]- الوردي، علي، لمحات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث، م.س.، ج.1، ص.152-153.

1.2.2.Bağdat Valisi Ahmet Paşa

Ahmet Paşa'nın Devlet kademelerinde seyri 1134/ 1721'de babası Vezir Hasan Paşa'nın Bab-ı 'Âlî'ye sadakatini ve yetenekli olduğunu arz ederek hizmete sokulması istirhamı neticesinde Urfa'ya vali tayin edilmesiyle başladı. Urfa'dan azil edildiğine (1134/ 1722) Musul Vali'si Sarı Mustafa Paşa'ya konak olarak geldi ve layıkıyla ikram ile karşılandı. Bu esnada geçen bir olay; Devlet'te yüksek makam işgal edenlerin resmi teamül dışında kalan 'âdet ve adâba ışık tutmaktadır. Ahmet Paşa'dan kaçan iki Kölemen Sarı Mustafa Paşa'ya sığınmış idi (dehalet etmişiydi). Sarı Mustafa Paşa'ya sığınma (dehalet) hukuku gereği onların bağışlanmasını istedi, Ahmet Paşa ricasını kabul etmedi. Onları kendisinden satın almayı teklif etti, yine kabul etmedi. Durum bu yere gelince; Ahmet Paşa'ya Musul Vilayeti sınırında durmamasını iletti ve vaziyeti babası Hasan Paşa'ya bildirdi. Ahmet Paşa örf ve âdet hukukuna aykırı davrandığından, babası o'na kızdı ve Sarı Mustafa'nın Paşa tavassutu ve kabulü (şefa'eti) sağlanmadan Bağdat'a sokulmayacağına ant içti (yemin etti). Musul'dan çıkan Ahmet Paşa Bağdat'tın bir mesafesinde bulunan Düceyl'de Sarı Mustafa Paşa'nın şefa'ati tahakkuk edinceye kadar 15 gün beklemek zorunda kaldı. Böylece Bağdat'a geldi ve buradan da Vali olarak Basra'ya iltihak etti.[81]

Ahmet Paşa'nın Vezir rütbesiyle Bağdat Valiliği kısa aralıkla iki döneme ayrılmaktadır:

1.2.2.1. Bağdat Valisi Ahmet paşa: Birinci dönem valiliği (1136/ 1724- 1147/ 1734)

Hasan Paşa'nın İran topraklarında (Kermanşah'ta) askerî harekât başındayken hastalığa yakalanarak ölmesi, orduları üzüntüye boğdu. Âdil icraatından dolayı halk tarafından da çok sevildiği için, herkesi hüzün bastı. Hemen akabinde, sahadaki ordu komutanları, Bab-ı Âli'ye mektuplar yollayarak, babası kadar dirayetli, bilgili, cesür ve Basra'da valilik yapması hasebiyle, Irak'ın yapısına vakıf olan oğlu Ahmet Paşa'ya vilayetin verilmesi cümlenin arzusu olduğu beyan edildi. Bab-ı Âli'de Ahmet Paşa'nın devlet adamlığı bilindiğinden, vezir mertebesiyle Bağdat Valisi ve İran seferindeki

[81]- الكرملي، أنستاس ماري، خلاصة تاريخ العراق، م.س.، ص. 168.

orduların komutanı tayin fermanı ulaştı (1136/ 1724).[82] Bu tayinde, Irak memaliği gibi önemli bir kıtaya hükmeden vali tayini işinde Bab-ı 'Alî'nın mahalli yönelişlere iltifat etmesi dikkate şayandır. ''İç Dairesi'' yanında, Kölemen dönemi kurulmasının ilk ayak seslerinden sayılması mümkündür.

Basra'dan İran'ın Kermanşah'ına iltihak eden Ahmet Paşa'nın ilk işi, dağılmaya başlayan orduyu toparlamak oldu. Arkasından Hemedan'ı ele geçirdi ve Revan'ı ele geçirdiğini söylemiştik. Babasının ve kendisinin de âdet ettiği üzere kadınlara ve çocuklara eziyet vermedi. Savaş anlaşmayla sonlanınca, Bağdat'a döndü.

1.2.2.1.1.Bazı Arap aşiretlerin kargaşası

Her zaman sıkıntıları fırsat bilip, çapulculuktan yararlanmak isteyen bazı aşiretler isyan haline geçebiliyorlardı. Beni-Cemil (Cümeyle) aşiretinin güvenliği ihlal etmesi bu kabildendi. Ahmet Paşa onları tedip etti (1136/ 1723)).[83]

Huzurlu iki yıldan sonra; 1138/1725'te, Şammar'la beraber Beni-Lâm ve Saide güvenliği ihlal ve şehirleri basarak gasp suçları işledikleri için, hareket noktaları Kifil'e hamle düzenledi ve bu aşiret topluğu kurtarışı firarda buldu. Özellikle Şammar'lar toparlanıp, tekrar saldırıya geçmeye kalkıştılar ise de yine dağıtıldılar. Şammar vakasında 600 kadar asker öldürüldüğüne rağmen, çok sayıda esirlerini afvetti.[84] Kısa süre rahatlık bulunca, 1139/1726'da Abd-ul-Kadir Geylani merkatını (yatırını) ve tekkesini tamir etti.

1.2.2.1.2.İran'la vakalar: Afganlı Eşref han

Aynı yılda, Afganlıların İran'da devleti ele geçirdikleri haberleri peş peşe ulaşmaktaydı. Osmanlı Devleti'ne karşı nasıl davranacakları bilinemiyordu. O vakitte Osmanlı elinde olan Kermanşah'ı ve sınırları korumak gerekmişti. İran'ın geniş bölgelerine hâkim olan Afganlı'lar hasmane tavır sergilemekten kaçınmıyorlardı. Tahta

---

[82]- الكركوكلي، الشيخ رسول، دوحة الوزراء في تاريخ وقائع بغداد الزوراء، تر. موسى كاظم نورس، دار الكتاب العربي/بيروت ومكتبة النهضة/ بغداد، ص. 18-19.

[83]- السويدي، عبدالرحمن بن عبدالله، حديقة الزوراء، م.س.، ص.245 و250. الكركوكلي، الشيخ رسول، دوحة الوزراء، م.س.، ص.19-20.

[84]- السويدي، عبدالرحمن بن عبدالله، حديقة الزوراء، م.س.، ص.259 و268-269. الكركوكلي، الشيخ رسول، م.س.، ص.20-21. العمري، ياسين بن خيرالله، غاية المرام، م.س، ص.179.

oturan Eşref Han'ın, (1139/ 1726) Bağdat'a yönelme çabasını Ahmet Paşa'nın karşılık göstermesiyle engellendi.

İyi niyet belirtisi zımnında Sultan'a hediyeler gönderdiyse de (1140/ 1727), arkasından yüz bin kişilik bir orduyla Bağdat'ı zaptetmeye yeltendi. Ahmet Paşa, Devletin desteğiyle büyük bir ordu başında Kermanşah'a yöneldi (1140/ 1727.). Kermanşah'la Asfıhan arasında iki tarafın çarpışmasından Osmanlılar zaferle çıktı. Zaferi Pekiştirmek maksadıyla Asfıhan'a doğru ilerlemeye çalışan ordu; meçhulde kalan ve hayret verici bir şekilde; Ahmet Paşa'ya refakat eden Kürt aşiret savaşçılar ve bazı askerler bile ansızın sahadan çekildi. Yirmi bin kişilik kalan orduyla yine Kermanşah'ı tutabildi ve savaş durumunu sürdürdü. Devletin desteğiyle iyice toparlanarak merkez Şehir Asfıhan tehdit altında kalınca, Eşref Han barışa yanaştı.

Afgan'ların Sünni olması hasebiyle Sultan'a tabi'iyyeti ve Kermanşah'la Hemedan'ı Osmanlı'ya bırakmayı kabul etti. Barış neticesinde, Ahmet Paşa Bağdat'a döndü. Eşref Han ise, durumunu düzeltmek ve özür dilemek mahiyetinde; Sulatan Ahmet'e bir fil hediye gönderdi. Bağdat yoluyla İstanbul'a gönderilen müzeyyen ve terbiyeli fil, hava şartları uyumsuzluğundan ötürü Diyarbekir'de ölmüştü. Şairlerden Hasan Abdul-Baki'nin bu münasebetle yazdığı kasidesinde, satranç taşlarından fil isimi manasına işaretle, ebced hesabı ile tarihini şu mısrada tespit etmektedir:

(والشاه قد سد باب المات بالفيل) 1141. Yani: Şah; 'Mat' kapısını 'Fil ile kapattı.[85]

1.2.2.1.3. İran'la vakalar: Tahmisi şah

Küçük çapta güvenlik olayları dışında sakin geçen yaklaşık iki yıldan sonra, İran'da tahmis Şah, Safavî hakimiyetini yeniden güçlendirince (1143/ 1730), Osmanlı'nın elinde bulunan Hemedan'ı ve Kermanşah'ı geri almaya teşebbüs etti.

---

[85]- العمري، ياسين بن خيرالله، غاية المرام، م.س.، ص.179. السويدي، عبدالرحمن بن عبدالله، حديقة الزوراء، م.س.، ص.278 و282-286. الكركوكلي، الشيخ رسول، دوحة الوزراء، م.س.، ص21-23. Beytin mısrası satranç oyunu terimleriyle izah bulur. Şah Eşref Han barışa yönelmesi ve fili hediye olarak göndermesi ''şah mat'tan, yani ölümden kurtulduğu manasına gelen bu mısrası, bazı tarihçiler satranç oyununu bilmedikleri için anlamını kavrayamadıkları görülmüştür.

Ser-asker tayin edilen Vali Ahmet Paşa, askerleri ve aşiret savaşçılarıyla İran seferine çıktı. Tahmasp Şah'ı, Kermanşah yakınlarında büyük yenilgiye uğrattı ve Hemedan'ı kolayca zapt etti. Yukarı taraflarda da Van Ser-askeri Tebriz'i ve Urumye'yi aldı. Saltanat'tan mütemadiyen askeri imdatlar geldiği haberlerini öğrenen Tahmasp Şah, sulha başvurmak mecburiyetinde kaldı (1144/ 1731).[86]

1.2.2.1.4.İran'la vakalar: Afşarlı Nadir şah

İran'da sular durulmuyordu. Tahmasp Şah'ın sulhunu benimsemeyen ordu başlarından Afşarlı Nadir Ali Han (Tahmasp Kulu), 1145 Sonlarına doğru ve 1146/ 1732'de, idareyi ele geçirerek kendini şah ilan edip hem Afgan'lara ve hem Osmanlı'ya karşı savaşmaya başladı. Ordusundaki Afganları hesaba katarak Sünnîliğe temayül gösterdi.

Irak'ın doğu sınırlarından sel gibi akan Nadir Şah, ordusunun bir kısmını Kerkük ve Musula yolladı, bir kısmıyla da Bağdat'ı kuşattı. (1733'ün başlarında). Bağdat kuvvetleri ve ahalisi kıtlıktan ve açlıktan helak olacak safhaya gelmesine rağmen, Ahmet Paşa Bağdat'ı teslim etmedi. Topal Osman Paşa Ser-asker'liğinde gönderilen destek güçler Bağdat'la Kerkük arasında bulunan Udeym'de (Ethem'de) çetin bir muharebe sonucu Nadir Şahın ordusunu ağır bir hezimete uğrattı. Osman Paşa birçok askerine izin verdi. Nadir Şah ise, beklenmeyen bir şekilde ordusunu yeniden toparlayıp yaklaşık yedi ay sonra, bir koldan Bağdat'ı yeniden kuşattı, diğer koldan Osman Paşa'nın ordu bakiyesini hezimete uğratıp kendisini şedit etti. Kerkük ahalisi şehirlerini Osmanlı'ya yakışır bir şekilde ve ciddi savunmalarına rağmen işgale uğradı. Erbil'i ele geçirip, Musul'u kuşattıysa da ahalisinin direnişini kıramadı. Nadir Şah, İran'da tahtını tehlikeye düşürecek bazı olayları duyunca, Bağdat'tan sulhla çekilmek zorunda kaldı.

İran'lılar çekilir-çekilmez ve hemen akabinde, Ahmet Paşa, Nadir Şah'a Yardım eden Şammar, Kaş'am ve Zübeyd aşiretlerini bastı, dağıttı ve Şeyh'lerinin ellerini- kollarını bağlayıp, Bağdat'a getirdi. Pişmanlıklarını beyan edince, onlardan sadakat sözü aldıktan sonra afvetti. Aslında aşiretlerin savaş safhalarını takip edip, mağlup olanın yolunu

---

[86]- السويدي، عبد الرحمن بن عبد الله، حديقة الزوراء، م.س.، ص. 311-318. الكركوكلي، الشيخ رسول، دوحة الوزراء، م.س.، ص. 26-28. Şem'danî-Zade, Fındıklılı Süleyman Efendi, Mür'i-t-Tevarîh (Şemdanî Tarihi), Düz.: Münir Aktepe, İ.Ü. Edebiyat Fak. Matbaası, 1976, c.1, s.25-27. Burada, Bab-ı Âli'deki cereyan eden sulh istişareleri hakkında bilgi verilmektedir.

kesmek ve gasp etmek bir adet haline gelmişti. Belki bu hâle, aşiret değerleri manzumesinin bir parçası olarak bakılması gerekmektedir. [87]

1.2.2.1.5. Ahmet paşa'nın Halep valiliğine tayini

Ahmet Paşa'nın (1147/1734'de) Halep Vilayetine, hemen arkasından ve yoldayken kendi arzusuyla Urfa Vilayetine tayin fermanı çıkmıştı. Yaklaşık on yıllık birinci dönem Bağdat valiliği bitmiştir. Musul yoluyla giderken, bazı Arap aşiretlerin saldırısına maruz kaldı ve maiyetindeki güçle onları püskürttü.

1.2.3. Kısa Süreli İki Vali:

Ahmet Paşa akabinde Bağdat Vilayeti kısa sürelerle iki valiye tevcih edildi. İlkin 1147/1734- 1148/1735 arası Bağdat valiliği İsmail Paşa'ya verildi. Tecrübeli devlet adamı olmasına rağmen, Irak yapısına ve hallerine aşinalığı olmadığından dolayı başarısız kaldı. İsmail paşa idaresindeki Irak, düzensizliğe dönüşmeye başladı. Düzensizliğe götüren hatalarından birisi, ''koyunu kurda teslim etmeğe'' benzer, sahra bölgelerinin güvenliğini bedevi urban başlarına havale etmesidir. Çapulculuk, mezalim ve keyfî harçlar baş alıp gittiler. Yeniçeriler ise; hem zamanında hem azlinden sonra vali olan Mehmet Paşa zamanında, sürekli problemler çıkarmaktaydılar.[88] Irak'ın idaresi her zaman, kudret ve liyakat yanında, Irak'a mahsus hallere karşı özel bir dirayet gerektirmektedir. Bağdat'lılar Yeniçeriler'in tecavüzatından bıkmışlardı. Neyse ki, birkaç ay sonra İsmail Paşa'nın azil ve Sadaret'e nakil fermanı gelmiştir. Sadaret'ten de 47 gün sonra azledilmiştir.

Arkasından, esbak Sadr-ı A'zam Mehmet Paşa Bağdat'a vali tayin edildi. (Safer1148/ Temmuz 1735- 1149/1736).[89] Bu arada, İran'ın Kuzey yörelerinden Osmanlı'yı tehdit eden Nadir Şah'a karşı Van taraflarında teşekkül eden ordunun başına Ahmet Paşa getirilmişti. Neyse ki, Nadir Şah geri adım attı ve olay yine sulha bağlandı. Bağdat Valisi Mehmet Paşa yetenekli ve deneyimli devlet adamıydı. Ancak nakras hastalığı, vazifesine hakkıyla kalkışmasını engellemekteydi. Irak umuru idaresinde aciz kaldığı için, tekrar

---

[87]- السويدي، عبدالرحمن بن عبدالله، حديقة الزوراء، م.س.، ص.335-373. الكركوكلي، الشيخ رسول، دوحة الوزراء، م.س.، ص.29-35. Şem'danî-Zade, Süleyman Efendi, Şem'danî Tarihi, a.g.e., c.1, s. 32- 34.

[88]- السويدي، عبدالرحمن بن عبدالله، حديقة الزوراء، م.س.، ص.387 و404 .

[89]- الكركوكلي، الشيخ رسول، دوحة الوزراء، م.س.، ص.36-37. السويدي، عبدالرحمن بن عبدالله، حديقة الزوراء، م.س.، ص.374-376 و387.

Hasan Paşa'nın oğlu Ahmet Paşa'nın hizmetine ve dirayetine ihtiyaç duyuldu ve 1149/1736'da ikinci kez Bağdat valisi olarak tayin edildi.

1.2.4. Tekrar Bağdat Valisi Ahmet Paşa: (1149/ 1736- 1160/ 1747)

Irak idaresinde bozukluk ve Ahmet Paşa Irak umurunda deneyimli olduğu için Bağdat Vilayeti kendisine yeniden tevcih edildi.

1.2.4.1. Yeniçeri'leri düzene sokmak

Eskiden beri Yeniçeri'ler Bağdat valilerine musallat oldukları ve kargaşadan halî durmadıkları görülmüştür. Ahmet Paşa, Bağdat'a gelmesinin ikinci gününden itibaren Yeniçeri'lerin adam öldürme ve çeşitli düzensizlik çıkarmaları devam ettiğini gördü. Beklemeden ileri gelenlerini ve suç işleyenlerini idam ve katletti, kimilerini de sürdü. Yeniçeriler, İsmail Paşa'nın müsamahakâr davranmasından yararlanarak ahaliye zulüm ve memleket idaresine tahakküm ettikleri, hatta kendisini bile Bağdat dışına çıkmaya zorladıkları olmuştu. Direnç gösterdiğinde, kendisine tabi güçlere karşı ellerinde bulunan kaledeki toplarla savaştıkları, hâlâ akıllarda canlı durmaktaydı. Ahmet Paşa, demir yumruğunu hemen tepelerine indirdi ve onları itaat ettirdi.[90]

1.2.4.2. Kamu düzenini sağlamak harekâtları

Kısa süreli iki valinin beceriksizliği Irak'ta kumu düzeni şirazesi kaymış ve tarafı kargaşa sarmıştı. Yeniçeri kargaşasını bastırdıktan sonra, Irak'ta gevşemiş hale gelen güvenliği sağlamlaştırmaya soyundu. Giriştiği başkaldırı ve ığtişaş olaylarını bertaraf etmek harekâtları şöyle özetlenebilir:

1- Basra Kapudanı başkaldırısını bastırmak.
2- Basra'ya sefer sırasında Beni- Lâm'ı kovalayıp dağıtmak.
3- Kuzeyde (Kürt) Belbas aşiretinin fesat ve te'addiyatına son vermek (1150/ 1737).
4- Bir kez daha Beni-Lâm aşiretine baskın düzenlemek, Şeyh'lerini Bağdat'ta hapsetmek ve başkasını Şeyh'liğe atamak.

---

[90]- الكركوكلي، الشيخ رسول، دوحة الوزراء، م.س.، ص.38-39، السويدي، عبدالرحمن بن عبدالله، حديقة الزوراء، م.س.، ص.390 و402-406.

5- Beni-Lâm Şeyh'ini hapisten kaçırmaları olayı ve aşiret bağdaşlarından olan Rabî'a ve başka yandaş aşiretlerin isyanı ve isyanı bastırmak için bir hamle düzenleyerek hezimete uğratılmaları; mal ve mühimmatlarına el koymak. Şeyh'lerinin dehaleti üzerine geçmiş vergiler dahil borçlarının tamamını ödemek kaydıyla hepsini afvetmek.

6- Müntefik emiri durumundan şüphelendiği için Bağdat'a alıp hapsettikten sonra, itaat göstermesine binaen salıverilmesine rağmen isyan çıkarması üzerine Müntefik'i bastırmak. (1151/ 1738).

7- Kaş'am aşiretine hızlı bir akın düzenlemek (şiddetli sıcakta yedi gün yolu bir günde katetmiştir) ve mallarına el koymak. Diğer akınlarında olduğu gibi, bu akında da kadınları serbest bırakmak ve Şeyh'lerine ait ganimetleri Şeyh'in kız kardeşine bağışlamak ve onu bol mallarla ikram ederek uğurlamak. (1152/ 1739).[91]

8- Bağdat'ın batısında ve Hille etrafında yol kesen ve kasabaları basan bedevî çeteleri püskürtmek.

9- Müntefik'le beraberce, yine Beni- Lâm'e akın düzenlemek. (1154/ 1741).

10- Musul'un kuzey taraflarında bulunan İmadiye'de bazı Kürt aşiretler asayişi bozarak gasp ve soygun olayları çıkardıkları için üzerlerine bir tedip hamlesi yollayıp düzeni sağlamak.

11- Baban Paşa'larından Selim Paşa'nın rakip akrabalarına karşı İran'dan destek alma temayülü sezilerek ve fiilen bazı cihetlerde bozgunculuk yaptığı için, Ahmet Paşa kendi komutasındaki bir hamleyle üzerine gitmek ve Babanlı Selim Paşa'nın sadakat sözü üzerine afv ettikten sonra geri dönmek.

12- Nadir Şah'ın bahsi gelecek 1156/ 1743 yılında Irak memaliğine karşı kalkıştığı harekât akabinde, her kere İran harekâtlarının akabinde olduğu gibi, düşmana uyum gösteren aşiretlerin tedip edilmeleri asayiş sağlanmak gereklerindendi. Bu kez de İran'la uyum gösteren Zübeydî aşireti şeyhleri, bir hileyle esir alındılar ve asıldılar (1157/ 1744). Daha sonra, beni- Lâm Şeyh'i de ayni sebeple hapsedildi. Şammar üzerine de akın düzenlendi.

---

[91]- الشاوي، سليمان بك بن عبد الله بك، سكب الأدب على لامية العرب، تح. مهند مجيد برع العبيدي، (نسخة ألكترونية ر.م.، سنة 2005)، ص.436.

1.2.4.3. Nadir Şah'ın Irak Memaliğine saldırısı

Nadir Şah'ın yine Osmanlı'ya savaş açması, Basra üzerine 30.000 asker yollaması, Kerkük ve Erbil'i istilâ etmesi, Musul surlarından geri dönmesi ve Bağdat'a Üçüncü kez dayanması, sonunda da meramına ulaşmadan İran'a geri dönmesi, dönemin önemli olaylardandır. (1156/ 1743).

Nadir Şah Bağdat'tan çekildikten sonra, İran'ın kuzey taraflarından Osmanlı Devleti'ne karşı askerî harekâta girişti. Bu harekâtın Musul ve Bağdat'ta tedirginlik oluşturmasına rağmen, bu taraflarda fiilen etki bırakmamıştır. Osmanlı Devleti orduları Van, Erzurum ve Kars taraflarından İran topraklarına girdi ve bazı sınır şehirlerini işgal etti. Nadir Şah yine sulha buyun eğdi. Ne var ki, barış yazışmaları ve karşılıklı hediyeler Bağdat yoluyla yürütülmüştür. Bu süreçte Nadir Şah'ın mezhep değiştirme karşılığında barış müzakereleri ve bu meyanda Bağdat, Basra ve Kürdistan'da bazı haklar talep etme taktikleri oyununa gelinmedi ve taleplerine yanaşılmadı.[92] (1158- 1159/ 1745- 1746).

1.2.4.4. Ahmet Paşa'nın vefatı

Ahmet Paşa, Babanlı Selim Paşa'yı afv edip Bağdat'a dönüş sırasında hastalandı. Diyale'de Delliabbas kasabasına varınca, hastalığı ağırlaştı ve orada vefat etti. (1160/ 1747).[93] Abdul-Rahman el-Süveydi vefat tarihini ebced hesabıyla şu mısrada ifade etmiştir:1160 إلى رحمت الله قد صُيِّرا . Şeyh Muhammed Said el-Süveydi de şu mısra ile tarihlendirmiştir: 1160 مأواه عدن لاحقا بالخير.[94] el-Reci'nin tarih beytinde de akşam veya gece anlamına gelen (غسق) kelimesinin ebced hesabı karşılığı olan 1160 rakamı, vefat tarihine işaret etmektedir: تميت الكون لانعدام ضياه// أحمدَ الخلق أرِخا غسق . (Beytin anlamı: Işıksız olduğu için kâinatın gecesi, halk içinde övülen Ahmedi ''gece'' öldürdü). Vefatı Perşembe 14 Şevval 1160/ 19 Ekim 1747, zevali saatle 8'de olduğunu titizlikle tespit etmesi, bazı

---

[92] - Şem'danî-Zade, Süleyman Efendi, Şem'danî Tarihi, a.g.e., c.1, s.117; 121 ve 128.

[93]- Izzî, Süleyman Efendi, İzzî Tarihi, T.Y.E.K.B., Haz.: Ziya Yılmazer, İst.2019, s.483
السويدي، عبدالرحمن بن عبدالله، م.س.، ص.414-594. الكركوكلي، الشيخ رسول، ص.39-94. العمري، ياسين بن خيرالله، غاية المرام، م.س.، ص. 178-179.

[94]- سركيس، يعقوب، مباحث عراقية في الجغرافية والتاريخ والآثار، شركة التجارة والطباعة، بغداد، 1367/ 1948، القسم الأول، ص. 209.

tarihçilerin müphem koyduğu vefat yılını, gününü ve saatini bile aydınlanmıştır.[95] Abdul-Rahman el-Süveydî'nin eseri zeyli mahiyetinde yazılan Muhammed Said el-Süveydî'nin eserinde vefat tarihi 21 Şevval 1160/ 26 Ekim 1747 olarak tespit edilmektedir.[96] Şemdanîzade ise vefatın Zilkade ayında olduğunu yazmıştır.[97] Her halde vefata geç bir tarih vermesi, haberin İstanbul'a geç ulaşmasından kaynaklanmıştır. Aynı yılda İran şahı Nadir Şah da vefat ettiği için ebced hesabıyla: ماتت كبراء الدنيا (Anlamı: Dünya büyükleri Öldü) ile ikisinin vefat tarihleri bir arada ifade edilmiştir.

Kerküklü'ye göre, Ahmet Paşa'nın Basra valiliği 4 yıl, iki dönem Bağdat valiliği 22 yıl olarak, toplam 26 yıl Irak'ta vazife görmüştü. Ömerî'ye göre ise, iki dönem Bağdat valiliği üstlenmesi arasında yaklaşık 2 yıl Urfa valiliği süresi çıkartılırsa, Ahmet Paşa'nın istiklalen Bağdat valiliği süresi 21 yıldır.[98] Babası Hasan Paşa'nın vezaretinde, Mirmiran rütbesiyle Şehrizor valisi olmuştur (1127). Arkasından vezir mertebesiyle Basra valisi (1128), bir yıl sonra Konya ve Halep valisi (1129), sorası 1131'den Bağdat valiliğine kadar dört yıllık tekrar Basra valisi görevini görmüştür.[99]

Ahmet Paşa, babası Cedit Hasan Paşa gibi, halk tarafından sevilen başarılı bir vali idi. Özellikle idaresi zor olan Irak'ı başarıyla yönetmesinin en önemli sebebi, Irak'ta uzun süre devlet kademelerinde hizmetten kazandığı deneyim ve memlekete aşinalıktır. Kendisi dindar, gazi, Bağdat'ın metin bir kaledarı (koruyucusu), heybetli, cesur, yiğit (bir çöl arslanını tek başına öldürdüğü olmuştur), sözünde duran bir kişi idi.[100] Devlet'e ettiği en önemli hizmet, Irak memaliği sınırlarını İran saldırı karşısında savunmak ve iç güvenliği sağlamaktır.

---

[95]-الرجي، محمود بن عثمان، بهجة الإخوان في ذكر الوزير سليمان، م.س.، الباب الرابع، الفصل الثاني. Buradaki saat 8 zevalî olduğu için, günümüzde kullandığımız vakitlere göre, o günün batışından 8 saat sonrasıyla denkleşmektedir.

[96]- السويدي، مهذب الدين محمد سعيد بن عبدالله بن حسين بن ناصرالدين البغدادي الشافعي، ورود حديقة الوزرا بورود وزارة مواليهم في الزورا، (نسخة مخ.)، و.3(ب).

[97]- شمعداني زاده، فندقليلي سليمان أفندي، ذيل تقويم التواريخ (مخ.)، عثمان فريد بكك كتبخانه سنده كي نسخه دن استنساخ ايدلمشدر)، و.54. (McGill University Libraries/ Islamic Studies No. MS170 yazma nüshası)

[98]- الكركوكلي، الشيخ رسول، دوحة الوزراء، م.س.، ص.95. العمري، ياسين بن خيرالله، غاية المرام، م.س.، ص.182.

[99]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.5، ص.211.

[100]- شمعداني زاده، سليمان افندي، ذيل تقويم التواريخ، م.س.، ص.55.

1.2.4.5. Kölemen dönemine geçişte Ahmet paşa'nın ciddi etkisi ve Kölemenler hakkında bir değerlendirme

Ahmet Paşa'nın (ve babası Hasan Paşa'nın da) uzun süre Irak'ı yönetmesi, Yeniçerilerin şevketini denetim altında tutmak ve kendi kudretini pekiştirmek amacıyla çok sayıda köle edinip, bunlardan eğitilmiş idarî ve askerî bir sınıf yetiştirmesi, Irak'ta yerleşik bir hâkim zümresinin ilk ayak sesleriydi. Hasan Paşa, askerî ve idarî eğitimle donatılmış Kölemen çocukları yetiştirmek için ''İç Dairesi'' ihdas ettiği söylenmişti. Bu daire gelişerek, Ahmet Paşa ve arkasından Süleyman Paşa döneminde 200 kişilik sürekli bir okul hâlini almıştır.[101] Ahmet Paşa döneminde kapı halkı, 1200 köle ve İçağası ve daire halkı olarak, toplam 10.000 kişiye varmıştı.[102] Sebebi her neyse, o günlerin Gürcistan'ında, özellikle Tiflis'ten getirilen, bolca çocuk yaşta köle arzı vardı. İşte bunlar Bağdat'a getirilip satılıyorlardı. Bu iki vali bunları sahipleniyorlardı ve yetiştiriyorlardı. Nasıl ciddî bir eğitimden geçtikleri daha önce bahsedilmiştir.

Köklerinden kopan bu çocuklara, köle vasfından ziyade, devşirme niteliğinde bakmak gerçeklere daha uygun düşeceği mümkündür. Bu yönden bakarak yeni bir değerlendirme yapılması, hem Kölemenlerin gerçek durumuna daha mutabık olur hem soysal ve siyasal yorumlara yenilik katacaktır. Konunun aydınlatılmasına yardımcı olacak bir husus da Osmanlı toplumunda devşirme sınıfıyla Irak Kölemenlerinin benzerlik taraflarını karşılaştırmaktır. Ayrıca, Irak toplum değerlerinde ve özellikle Arap aşiretleri geleneklerinde ve yargı değerlerinde kölelere hor gözle bakılmasına rağmen, Kölemenler hakimiyetinin kabullenmesi de bu zümrenin sosyal konumu hakkında kıstas olarak düşünülebilir. Yanı sıra, sayıları hakkında sağlam bir fikir edinmek mümkün olmadığı halde, Hasan Paşa'nın ve ardından gelen vezirlerin bu okullara ''yüksek zevatın evlatlarını da aldıkları'' söylenmektedir.[103]

Sosyal yönüyle, Kölemen döneminin ortay çıkmasında etkili olan Bağdatlılarla izdivaçlar ve akrabalık ilişkilerini de gözden uzak tutmamak lazımdır. Ahmet Paşa'nın

---

[101]- الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ج.1، ص. 154.

[102]- مصطفى نوري باشا، نتائج الوقوعات، مطبعه-ء عامرة، استانبول، 1296، ج.3، ص.83.

[103] - فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند في بغداد، م.س.، ص.25.

kızı Âdile Hatun'un Kethüda Süleyman'la (sonraları Süleyman Paşa) evlenmesi ve diğer kızı Âyşe Hatun'un önce Ahmet Ağa'yla, idam edildikten sonra da Ömer Ağa'yla (sonraları Ömer Paşa) evlenmesi, yine kız kardeşinin kızı Hatice Hatun'un Kethüda Mehmet (sonraları paşa) ile evlenmesi,[104]artık Kölemenlerin üst idarede akrabalık bağıyla ilişkilenen bir üst sınıf haline dönüştüklerin göstergesidir.

Kölemen'lerin Bağdat'ta büyüyüp yetişmeleri, şehrin mahallelerindeki evlerde oturmaları, Bağdat'lılarla evlenmeleri ve ahaliyle kaynaşmaları, kendini Bağdat'lı addeden yeni bir baskıcı zümre oluşturmuştu.[105] Önceleri merkezden tayin edilen valiler, artık Kölemenlerin baskısı altında kendi aralarından seçilenlerden tayin edilmeye başlanmıştı.[106]

İster bu zümreyi köle statüsünde, isterse devşirme statüsünde görelim, Osmanlı toplumunun sosyal sınıflara bakış tarzını yansıtması açısından da değerlendirmek yeğdir.

1.3. Yönetimde İstikrarsızlık ve Kısa Süreli Valiler Geçiş Sürecini Hızlandırdı

Temel kural olarak Devlet, Bağdat Valiliğini sallantıda bırakmak istemez ve kontrol dışına çıkmasından sakınır. Ancak Ahmet Paşa'dan sonra tayin edilen velilerin Irak memaliği idaresinde beceriksizliği ve Kölemen zümresinin ''Rum'' valileri önüne engel koyduğu, Merkez idareyi de tereddüde düşürdüğü anlaşılmaktadır. Kölemenlerle ''Rum'' valileri arasındaki rekabet askeri çatışmaya dönüşmüştür. Bu ortam Kölemenler döneminin yerleşmesine yol açmıştır.

Bağdat Valisi Ahmet Paşa Basra Valiliğini de bizatihi ve birbaş uhdesinde tutması, vefatıyla Bağdat ve Basra valilikleri boşaltmıştı. Artık Bağdat'ta Kölemenlerin beraberce hareket etmesi, kendilerini bir baskı zümresi haline getirmiştir.

1.3.1. Süleyman Paşa'nın Vali edilmesi için Kölemenlerin çabası

Ahmet Paşa Vefatı akabinde, damadı Kölemen Süleyman Paşa ile diğer damadı Mehmet Paşa Bağdat'a girdiler ve ittifakla Saray tahtında Süleyman Paşa'yı ve

---

[104] - السويدي، عبد الرحمن بن عبد الله، حديقة الزوراء، م.س.، ص.330 و584 و292.
[105]- نوار، عبد العزيز سليمان، تاريخ العراق الحديث، م.س.، ص. 23.
[106]- الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ج.1، ص.149- 152.

Kethudalık makamına (damat) Mehmet Paşa'yı oturttular. Ocaklar ve Bağdat ahalisi adına Süleyman Paşa'nın Vali tayin edilmesi için Devlet-i 'Aliyye'ye iki istirham gönderildi.[107] Bu, Kölemenlerin Süleyman Paşa tayini yolunda atılan ciddi ve kararlı bir adımdır.

1.3.1.1. Bağdat valisi olarak, devlet'in Hacı Ahmet paşa'yı tayini (1160/ 1747-1162/ 1748) ve Kölemenlerin direnç göstermesi

Devlet'ten Bağdat Valiliğine Yek Çeşm (tek göz) ve Irak'ta 'Kör', 'Şehlâ' lakaplarıyla anılan Sadr-ı Esbak Hacı Ahmet Paşa[108] ve Basra Valiliğine Kesriyeli Ahmet Paşa'nın tayin fermanı ulaşınca, istirhamların kabul edilmediği anlaşıldı. Sebep ise, Âsitâne'nin müteveffa Ahmet Paşa'nın görünürde devlete itaatkâr ise de gerçekte itaat seciyesi yetersiz kaldığı ve mutlak olmadığı düşüncesinden kaynaklandığı ve Kölemen zümresi de onun gibi olacaklarından ötürü yollanan istirhamların kabulü uygun olmadığı kanısına vardırmıştı.

Durum değerlendirmesi için üç Kölemen damat (Süleyman Paşa, Mehmet Paşa ve Ahmet Ağa) bir araya gelip, Devletin niyeti kendilerini zayıflatmak ve dağıtmak olduğu sezgisine vardılar. Kendilerini korumak ve kazanımlarını muhafaza için, Devletten masraflarını ve tebaaların masraflarını karşılayacak makamlara nail edilirse kabul edeceklerini, yeterli olmazsa çeşitli mazeretleri bahane ederek kabul etmeyeceklerini aralarında kararlaştırdılar.[109]

Vali tayin edilen Hacı Ahmet Paşa'yı Bağdat yakınlarında itirazsız ve topluca karşıladılar, kendisine ve tebaalarına yetecek hediye, ziyafet ikramlarında bulundular.

Karşılamada, Süleyman Paşa'nın üç tuğla Adana'ya, (damat) Mehmet Paşa'nın iki tuğ ipkasıyla İçel'e tayin fermanlarını bildirdi. Devletin emirlerini kabul etmişlerdi, ancak

---

[107] السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزرا، م.س. و.4(أ)- 4(ب). Muhammed Said el-Süveydî'nin ilgili şahısların yakınında bulunması hasebiyle, olayların içinde olmakla veya şahitlerinden aktarmakla beraber; yerel etkilerden uzakta (Şam'da) yazdığı bu eser, bize Kölemen Döneminin oluşması hakkında çok önemli ve güvenilir bilgiler vermektedir.

[108]- شمعداني زاده، سليمان أفندي، ذيل تقويم التواريخ، م.س.، و.55. السويدي، عبد الرحمن بن عبد الله، حديقة الزوراء، م.س.، ص.404؛ السويدي، محمد حبيب، ورود حديقة الوزرا، م.س.، و. (5) Yek Çeşm ve Irak'ta Kör lakaplı Ahmet Paşa'ya Şehlâ lakabı, M. Habib el-Süveydî'nin yazma eserinde geçmektedir. Arapça kökenli şehlâ kelimesinin anlamı: Siyahına mavi karışmış göz. Tek gözü görmeyene de 'Kör' lakabı takılabiliyor.

[109]- السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزرا، م.س.، و. 5(أ)- 5(ب).

Kölemen damatlar aralarında durum değerlendirmesi de yaptılar. Yolculuğa hazırlanan Mehmet Paşa'nın İçel'e tayininde herhangi zarar ya da art niyet olmadığı, bir sakınca varsa Süleyman Paşa'nın Adana'ya atanmasında bulunacağı düşünülmüştü. Sonuçta, durumun belirsizliği giderilinceye değin Mehmet Paşa yolculuğunu ertelenmesi, Süleyman Paşa'nın valiyle buluşmaması ve kendi aralarındaki ilişkiler Mehmet Paşa tarafından yürütülmesini kararlaştırdılar.

Buna binaen, Süleyman Paşa'nın adına, güzel bir Türkçeyle ve üstün üslupla Mehmet Paşa'nın yazdığı bir istirham, acil tatarla Bab-ı 'Âli'ye gönderildi. Süleyman Paşa, müteveffa Ahmet Paşa'ya sadakatle hizmet ettiğini, hizmetinin semeresi Devlete nihayet döndüğünü, ceberut âsileri kahrettiğini ve taşralarda düşmanların bolca bulunduğunu, devlete yararlı olan askerlerinin dağıtılması zararlı olacağını, Adana'nın geliri ise az olduğundan yetersiz kalacağını ifade ettikten sonra kendisine; ceberutlarını sökeceği, geliri bol ve tehlikesi büyük bir vilayetin tevcihini istirham ediyordu hâlin arzında. Vali Ahmet Paşa yola çıkmakta gecikmesinden tedirgin olmuş iken, Süleyman Paşa halkı arkasına alarak o'nu Bağdat'tan uzaklaştırma yolları arayışına girdi. Müteveffa Ahmet Paşa'nın azlettiği bir defterdarı makamına iade etmesi ve hane vergisi ihdas etmeğe niyetlenmesi ise, Bağdat halkının tepkisini uyandırıyordu.[110]

1.3.1.2. Bağdat'ta Yeniçeri isyanı ve Hacı Ahmet paşa'nın nakli

Bağdat'ta biriken sorunlar galeyana götürmekteydi. Hacı Ahmet Paşa'nın şahsi dirayetine rağmen, Bağdat'ta Yeniçeri sayısının çokluğu, huşunetleri, maaşlarının aylarca gecikmesi ve giderleri karşılamak için ahali sırtına ağırlaşan vergilerin yüklenmesi, valinin de dirençlere karşı gereken şiddet tedbirleri almama temayülünde olması, anarşiye sebebiyet vermişti. Yeniçeri'lerin ayaklanmaya geçmesi sonucu, Vali'ye tabi güçlerle üç gün topla- tüfekle savaş çıktı. Vali'yi Bağdat dışına çekilmeye mecbur ettiler. Bir vazifeden Ötürü İstanbul'dan Bağdat'a gelen Recep Paşa, sorunu çözmek maksadıyla,

[110] - Valiyle Süleyman Paşa arasındaki çekişme hakkındaki bu kıymetli ve detaylı bilgilerin M. Said el-Süveydi gibi olaylara yakın bir kaynaktan elde edinmesi, özellikle bu detayların başka kaynakta bulunmaması, bilgilere ilave değer kazandırmaktadır. bk.: السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزراء، م.س.، و.4(أ)- 4(ب)- 5(أ)- 5(ب).

geçici olarak Vali'nin görevlerini Üstlendi.[111] Devlet-i 'Aliyye, Hacı Ahmet Paşa'da kusur bulmadı, ancak Irak memaliğini idare edemeyeceği kanısı uluştuğu için de elini Bağdat'tan çekti ve İçel mansıbına tayinini çıkardı. Bu olay da güç odağı olarak Yeniçeri'lerin tahakkümünü ve fitne unsuru olduklarını göstermektedir. Çıkardıkları fitne, denge unsuru olarak Irak memaliğinde Kölemen'lere ihtiyacı pekiştirmiştir.

1.3.2. Çok Kısa Süreli İki Vali (1162/ 1748- 1749)

Hızlı gelişmeler, merkezî idaredeyi kısa süre içerisinde ve peş peşe vali tayin etmesi, kararsızlık doğurduğunu göstermektedir.

1.3.2.1. Kesriyeli Ahmet paşa ve Tiryakî Hacı Mehmet paşa Bağdat valileri

Hacı Ahmet Paşa'nın İçel Vilayetine tayini arkasından; Bağdat Valiliği'ne Kesriyeli Ahmet Paşa, Basra Valiliği'ne Abdul-Celil Zade Hüseyin Paşa ve Musul Valiliği'ne Hacı Mehmet Paşa'yı tayin edildi. Yeniçerileri sakinleştirmek için biriken maaşları devlet hazinesinden (merkezden) ödendi. Kısa bir süre geçince, Abdul-Celil Zade Basra'dan Adana Vilayeti'ne nakledildi. Basra Vilayeti'ne ise ileride Irak vezareti yaklaşık 13 yıl sürecek ve Kölemen dönemini başlatacak Süleyman Paşa getirildi.[112] Hızla değişen bu tayinler merkez idarenin kararsızlığını, Süleyman Paşa'nın istirhamının kabulünü ve Kölemen'lerin ağırlık teşkil ettiğini yansıtmaktadır.

Kesriyeli Ahmet Paşa idaresinde de Yeniçeri ığtişaşlarının ardı-arkası kesilmiyordu. Devletçe dirayeti bilinen Musul Vilayeti Valisi sadr-ı esbak Tiryakî Hacı Mehmet Paşa Bağdat Valiliği'ne nakledildi (1162/1748-1749). Kesriyeli Ahmet Paşa Maraş'a nakledildi ise de Bağdat'tan ayrılmadan hastalanıp vefat etti.[113]

1.3.2.2. Tiryakî Mehmet paşa'yla Basra valisi Süleyman paşa'nın çekişmesi

Süleyman Paşa, vazife merkezi Basra'ya iltihak etmeden önce, Tiryaki Hacı Mehmet Paşa'yla sonunda savaşa dönüşen sözlü sürtüşmesi olduğu söylenmektedir. Ne olduysa,

---

[111]- السويدي، عبد الرحمن بن عبد الله، حديقة الزوراء، م.س.، ص. 405- 408؛ Şem'danî, Süleyman Efendi, Şem'danî Tarihi, a.g.e. c.1, s.141-142.

[112]- الكركوكلي، الشيخ رسول، دوحة الوزراء، م.س.، ص.97-100؛ الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ج.1، ص.153؛ Şem'danî, Süleyman Efendi, Şem'danî Tarihi, a.g.e., c.1, s.142.

[113]- Vali Hacı Ahmet Paşa döneminde vuku bulan Yeniçerilerin ığtişaşı ve binaen aleyh vilayetlerde mansıp değişmeleri hakkında bk.: İzzî, Süleyman Efendi, İzzî Tarihi, a.g.e., s. 533- 535.

Süleyman Paşa 700 atlıyla birlikte Basra'dan Heseke'ye hareket etti. Aralarındaki soğukluğun gerçek sebebi, ikisinin de gözü, Basra ve Bağdat valiliğini hep birden ele geçirmek olduğu kuvvetle sezilmekle beraber, el- Şavi'ye göre Süleyman Paşa'nın Basra'ya iltihaktan sonra; Vezirle savaş haline dönüşen 700 atlı ile Heseke ve Hille'ye doğru çıkışı, Basra yörelerinde kıtlığın baş göstermiş olduğu ve ordunun iaşesi halk omuzuna ağır maliyetler yüklediği için o taraflara hareket etmiştir. Ancak olay Bağdat valisine yanlış anlatılarak, Süleyman Paşa'nın isyan ettiğine ve Bağdat'a zorla gireceğine kandırdılar.

Gerçekte hareketinin masumane olmadığı açıktır. İstanbul'daki devlet ricali, Basra valisi Süleyman Paşa'nın Bağdat'ı zapt etmeye yeltenmesi, azlini gerektirmiş olduğu görüşündeydiler. Hatta Vezir Tiryakî Mehmet Paşa, lüzumunda katline ferman ve üstüne asker sevki istemişti.[114] Hâl ne ise, çekişmeler Basra ve daha üstün olan Bağdat güçleri arasında çarpışmaya dönüştü ve Hacı Mehmet Paşa kuvvetleri 700 neferlik Süleyman Paşa'nın askeri karşısında savaşı kaybetti. İyi niyet alâmeti olarak, Süleyman Paşa; tutsak düşen Bağdat ordusu komutanını sâlimen geri yolladı.[115]

Bir yandan Süleyman Paşa Devletin hazırlayacağı güce karşı koyamayacağını bildiği için mütemadiyen sadakatini, devlete hizmetlerini beyan, ve müteveffa Ahmet Paşa'nın 1800 kise borcunu ve esnaftan ödünç aldığı 100 kisenin edasını taahhüt ederken; diğer yandan ve bu esnâda bir vazifeyle Bağdat'ta bulunan Bab-ı Âli Mirahuru mübaşir; Tiryakî Mehmet Paşa'nın iddialarını doğru bulmadığına, İran tehlikesi göz ardı edilmemesi gereğine ve hazırlanan ordu tekalifi yüksekliğine dayanarak hazır Vali'nin azline dair takrir yazması itibariyle, Süleyman Paşa'ya hem Bağdat, hem Basra valiliği bahşedildi (1163/ 1749- 1750).[116] Devlete geçen hizmetlerinden dolayı da, Tiryakî Hacı Mehmet Paşa'yı afvetti.[117] Bu olaylar da resmî güç odakları arasında çekişmelerine bir örnektir.

---

[114]- أحمد واصف أفندي، محاسن الآثار وحقائق الأخبار (واصف تاريخي)، دار الطباعة العامرة/ إستانبول، 1219، ص.212.

[115]- الشاوي، سليمان بك بن عبد الله بك، سبك الأدب على لامية العرب، م.س.، ص.143- 145.

[116]- Şem'danî, Süleyman Efendi, Şem'danî Tarihi, a.g.e., c.1, 151- 152. el- Ömerî'ye göre Süleyman Paşa'nın Bağdat Vezareti 1162'dedir. Doğru olan 1163'tür. Özellikle karışıklık hallerinde, tarih tespitinde ufak kaymalar olması muhtemeldir. bk.: .183. ص. م.س. غاية المرام، ياسين بن خيرالله العمري، İki paşa arasındaki çekişme için bk.: فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند في بغداد، م.س. ص.19- 24.

[117] - الكركوكلي، الشيخ رسول، م.س، ص.103-106.

Müteveffa Ahmet Paşa'nın kölemeni ve damadı (kızı Adile Hatun'un kocası) Süleyman Paşa'nın valiliğiyle Irak'ta Memlüklü (Kölemen) dönemi Başlamış oldu.[118]

1.3.2.2. Süleyman paşa'nın valiliği hakkında bir değerlendirme

Devlet adamı Süleyman Faik Bey, Süleyman Paşa'nın Irak'ta büyüyüp kök saldığı, halk tarafından sevildiği ve dolayısıyla Kölemen idaresinin tesisine vesile olduğu için, ona valiliğin tevcihi bir gaileyi defetmek amacıyla olduğunu düşündüğüne rağmen, tayin edilmesini hatalı bulmaktadır.[119] Tayinde Devletin iradesi üstündeki Kölemen zümresinin baskısı aşikârdır. Ancak o günkü ortamın şartları, Mirahur'un Bab-ı Âli'ye gönderdiği olumlu takriri, Süleyman Paşa'nın Devlete sadakati, ahali tarafından sevilmesi, dirayeti, Bağdat'ı imâr etmesi, Kürt ve Arap aşiretlerini Devlete ita'at ettirmesi ve güvenliği gerçekleştirmesi[120] nazar-ı itibara alınırsa, bu kararın yerinde olduğu anlaşılır.

---

[118]- İzzî, Süleyman Efendi, a.g.e., s.720. İzzî Tarihinde ve Şem'dinî Tarihinde (a.g.e., s.152.), Süleyman Paşa'ya vezaret tevcihi Müharrem 1163/ Aralık 1749'dur. Tevcihin ulaşması ve Süleyman Paşa'nın Basra'dan Bağdat'a varışı bir müddet gerektirdiği doğaldır. Bu sürede miladi yılın 1750'ye gireceği, tarihçilerin Süleyman Paşa'nın valiliği 1749 veya 1750 olması ihtilafını izaha kavuşturur. bk.: الكركوكلي، الشيخ رسول، دوحة الوزراء، م.س.، ص.103-106؛ العزاوي، عباس، م.س.، ج.5، ص.327-342.

[119]- فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند في بغداد، م.س.، ص.22.

[120]- أحمد واصف أفندي، محاسن الآثار (واصف تاريخي)، م.س.، ص.212.

BÖLÜM II
KÖLEMEN DÖNEMİNİN BAŞLAMASI

Irak memaliğinde yerel baş kaldırışların arkası kesilmiyordu. İran da Irak'ı işgal hevesi arka arkaya savaşlara yol açmaktaydı. Bağdat Vezirleri (Valileri) düzenli ve güçlü bir ordu olmadan memaliği koruma imkanları olamazdı. Yeniçeriler de defalarca baş kaldırdıkları için, devşirme usulüne benzer bir usul ile, çocuk yaşta Gürcistan'dan getirilen köleleri satınalıp dinî, askerî ve idarî eğitime tabi tutarak hem Devlet idaresi alanlarında yetenekli hem sadakatli bir kadro oluşturma yoluna gidildi. Bunlar azat olduklarında bile efendilerine itaatten geri kalmadıkları görülmüştür. Başta Vezir Hasan Paşa bu yola baş vurmuştur. Arkasında oğlu Vezir Ahmet Paşa da izinden gitmiştir. Yönetimde ağırlıklı bir zümre olarak Hasan Paşa vezareti sırasında teşekkül ettikleri ve Ahmet Paşa devrinde nüfuzları yerleştiği halde; gerçek temekkün devreleri, Yani Irak Kölemen dönemi, Ahmet Paşa'nın azat ettiği ve kızıyla evlendirdiği Süleyman Paşa'nın Bağdat Veziri tayiniyle başlamıştır.[121] Dönem hakkında toplu bir bakış oluşturmak amacıyla; son Kölemen Vezir Davut Paşa'yla kapanan bu dönemin valileri, izledikleri politikalar, İstanbul'la ilişkileri, zamanlarında yaşanan gelişmeler ve özellikler, kronolojik sıralamayla ele alınacaktır.

2.1. Bağdat Valisi Süleyman Paşa (1163/ 1749- 1750)- (1175/ 1762)

Yukarıda özetle geçen olaylar ve çalkantıların akabinde, Süleyman Paşa'ya Bağdat ve Basra vilayeti Bahşedilmişti. Gerçi Bağdat vezirleri (valileri) tayininde mahalli önerilerin (buna mahalli baskılar da diyebiliriz) nazar-ı dikkate alındığı alışılmış bir hale gelmiş ise de ancak devlet tarafından tayin iradesi hâlâ üstün ve belirleyici idi. Bu sıralarda Irak memaliğinde cereyan eden hadiselerin yanında, Devletin dış savaşlarla meşgul olması, iki

[121] - Güçlü, Erdinç, Bağdat Kölemenler Hükümeti (1749- 1831), mak., Irak Dosyası-1, Tarih ve Tabiat Vakfı, Tarih Serisi-22, İstanbul, 2003, s.219.

vali arasındaki olayların gaile haline dönüşme endişesi, Süleyman Paşa'nın Irak idaresinde deneyimli olması[122], başlarında Süleyman Paşa olarak Kölemenlerin ciddi bir güç odağı olması, maiyetindeki askeri varlığın deneyimi, Irak memaliği idaresinde yeteneği ve birikimi ve devlet hizmetlerinde sadakatiyle tanınması yanında, vali olarak tayininde bir emr-i vakinin ve zorlamanın da bulunduğu gözden kaçmamaktadır. Bundan sonra, merkezden tayin ve merkezin vali seçme ağırlığı zayıfladığı gözetilmektedir.[123]

Araplar içinde Süleyman Paşa'ya: 'Urbanlara geceleyin saldırdığı için Abu-leyle (gece adamı), mızrak sahibinden kinaye ''Abu- semra'', gece baskınları âdeti için ''Devvas-ül-leyl'' (gece baskıncısı), cesaretli olduğu için ''Süleyman el- esed'' (aslan Süleyman) lakapları ile anılıyordu.[124] Lakapları şahsiyetinin bir yönünü yansıtmaktadır. Bu tezde, Süleyman Paşa'yı aynı adı taşıyan ve arkasından gelen diğer valilerle ayırt edilmesi için, Ebu-leyle sanıyla anılacaktır.

2.1.1. Süleyman Paşa'nın İdaresinde Önemli Hadiseler

Süleyman Paşa döneminde dikkati çeken en önemli husus 'iç Saray' geleneğini sürdürmesi ve asayişi bozanları başarıyla bastırmasıdır. Güvenlik konusundaki icraatlarından başka eşi Adile Hatun'un yönetime müdahalesi de çokça dile alındığı için bu konu üzerinde durmak gerekecektir.

---

[122] - Azzavi, Süleyman Paşa'nın iyi idareci oluşunu şu sözlerle övmektedir: cesaretli ve muktedir bir idareci idi...yetenekleri ile zamanın ender kişilerindendi. Makamını hakketmişti. Longrigg ise, Süleyman Paşa'nın herkes tarafından tanındığını, heybetli olduğunu, valiliği sırasında – nadir olaylar hariç- fitne ve fesat vuku bulmadığını, kabile isyanlarını başarıyla bastırdığını, Türk hükümranlığı, bu dönemde oldukça hüsn-ı tedbirle sıfatlandırıldığını ve meselelere tam vakıf ve bir mazbut uygulayıcı olduğunu söyledikten sonra; icraatını ''hikmetle değil mekirle (kurnazlıkla)'' vasıflandırmaktadır. Arkasından da şunu söylüyor: ''Biraz İslam ve insani ilkeler dışında, yüksek değerler fakiri idi'' ... siyasi sistemleri ve temel teorilerini bilmemekteydi, birçok haleller, su-i istimaller ve adaletsizlillerle lekelenmişti. ''Ancak bu hali, muktedirliğini, halkın beğenisini ve uzak görüşten yoksun olmakla beraber çeşitli problemleri çözmekte başarılarını etkilememiştir. Süleyman Paşa güçlü, başarılı, geniş ve zaptı zor bir vilayete hâkim olmuştu''. Bu yorum, Azzavi gibi tarihçilerin görüşlerine ters düşmesi bir yana; kendi içindeki çelişkilerle açık bir şekilde maluldür ve sakattır. İçindeki çelişkileri izah etmeye gerek duymayacak kadar açıktır. Bunun Longrigg gibi bir zattan çıkmasını, ancak ön yargılı ve iç hissiyatlarına uymakla yorumlamak mümkündür. Özellikle İslam ilkelerini yüksek değerlerin dışında tutması hem düşündürücüdür hem hissiyatının perde arkasını bir nebze ele vermektedir. Birçok şarkiyatçılarda bu durum sezilmektedir. bk.: العزاوي، عباس، تاريخ التجارة والطباعة، بغداد، 1373/ 1954، ج.6، ص.13. لونكريك، ستيفن هيمسلي، م.س.، ص. 178- العراق بين احتلالين، شركة 179

[123]- مصطفى نوري باشا، نتائج الوقوعات، م.س.، ج.3، ص. 83. فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكوله مند في بغداد، م.س.، ص.21-22.

[124]- الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ج.1، ص.158. لونكريك، ستيفن هيمسلي، م.س.، ص.178، أحمد واصف أفندي، تاريخ واصف، م.س.، ص.212.

2.1.1.1. "İç Daire" geleneğinin sürdürülmesi ve güvenliğin sağlanmasına etkisi

Süleyman Paşa vilayeti alır-almaz selefleri Hasan Paşa ve Hasan Paşa'nın başlattığı ve her gevşemede bozulduğu güvenliği ve kamu düzenini yeniden sağlamak olmuştur. Irak memaliğinin zor şartlarına rağmen bu alanda epeyi mesafe almıştır. Yine selefleri gibi, başlattıkları 'İç Daire'sinde Kölemenleri eğitmek ve yetiştirmek geleneğini hızlandırarak sadakatli ve yetenekli askeri ve idari sınıfa dayalı bir yönetici kadro oluşumunu pekiştirdi.[125] Her vakit ığtişaş çıkarabilen Yeniçeri tahakkümünü kırdı. Baş kaldırmaya yatkın olan Arap ve Kürt aşiretlere de korku saldı. İsyan hallerinde demir pençesini cesaretle başlarına indirdi. Devletin heybetini yaymak maksadıyla kazandığı zafer haberlerini her yere salıyordu. Bu sayede genelde bir huzur ve rahatlık havası teneffüs edildi. Şehirlerarası yolların güven altına alınması, kervan koruma masraflarını düşürmüş ve ticaret dolaşımını kolaylaştırmıştır. Güvenliğin ticaret hareketine yansımasını, Yengice- Kerkük- Erbil güzergahından Bağdat- Musul yolculuğunun hem kervan koruma masrafları hem gümrük Bacı düşmüş olduğunu, ayni şekilde de Hille'den Basra yolculuğu güvenli olduğu için koruma ve vergi masrafları düşmüş olduğunu, Seyyah Nehbur'dan anlamaktayız.[126] Güvenlik ortamı tesis edilince; ticaret kervanları Bağdat'a akmaya başladığı tespit edilmektedir.[127] Güvenliğin ve kamu düzenin sağlanmasında en etkin faktör Kölemen zümresinin askeri yeteneğidir.

Dönemin belirgin özelliklerinden birisi de Cedit Hasan Paşa'nın başlattığı İç Dairesi'nde dini, askeri ve idari eğitim gören Kölemenlerin silah ve medrese arkadaşlığı, başarılı ve yetenekli bir üst yönetici müntesipleri arasındaki ilişkinin zaman süreci içerisinde sınıf taassubuna dönüşmesidir.[128] Yine zaman sürecinde, Kölemenler Bağdat mahallelerinde oturdukları hasebiyle ahaliyle kaynaşıyorlar ve Bağdatlaşıyorlardı. Bir

---

[125]- Seyyah Niebhur'un bir askeri sınıfından naklettiği bilgiden anlaşıldığına göre: bu sıralarda Bağdat'ta 10.000- 20.000 civarında Yeniçeri bulunmaktaydı. İhtiyaç olduğunda, Paşa 36.000 gönüllü asker bulunabiliyor ve içlerinden 10.000 savaşa elverişli kişi seçmekteydi. Bellidir ki, Niebhur'un bahsettiği askerlerin tümü yeknesak Yeniçeri ocaklı değildir. Bunların önemli kısmı valiye tabi mahalli güçten oluşmaktaydı. Her halde, bu kadar asker iç güvenliği temin için yeterliydi. Bk.: الأمين، محمود حسين، رحلة نيبور إلى العراق، المصدر السابق، ص. 70-71.

[126]- الأمين، محمود حسين، رحلة نيبور إلى العراق، م.س.، ص.101 و ص. 58.

[127]-السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزرا، م.س. و.11(أ).

[128]- لونكريك، ستيفن هيمسلي، اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث، م.س.، ص.174-175. أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، درسعادت، مطبعه-ء عثمانية، 1309، ج. أول، ص.339.

kısmı da Bağdat'ta doğmuş veya büyümüş olacaktır. Öyle Bağdatlaşacaklar ki, Kölemenler arasında rekabet kavgaları çıktığında, bazen mahalle ta'assubu saiki ile bir Kölemeni diğerine karşı savunmak mahalleler arası çarpışmalara dönüşeceği görülecektir.

'İç Saray' eğitim geleneğinin sürdürülmesi hem Irak memaliği güvenliğini sağlamakta etkin bir faktör olmuştur hem Kölemen'lerin kalıcı bir yönetim kadrosu oluşturmuştur. Irak'lılar, Kölemen yönetimini benimsemiş ve kabullenmiştir. Süleyman Paşa'nın 'iç Saray' eğitim geleneğini sürdürmesi sonuçta Devlet için kazanım sayılır.

2.1.1.2. Baban hadiseleri

Kürdistan'da Baban Beğ'leri arasındaki kavgalar bitmek bilmiyordu. Süre gelen çekişmeler hengamesinde göze çarpan olaylardan birisi, 1162/ 1749 yılında Babanlı İbrahim Paşa'nın katlidir. Selim, Süleyman ve Osman Paşa'larla amcazade olan İbrahim Paşa, Âsitâne'ye gelip bazı isteklerini arz etmişti. Ancak eline bir şey geçirememişti. Sebebi, Baban mukataası idaresi müstakillen Bağdat Valisi yetkisinde olduğu ve dolayısıyla İbrahim Paşa Bağdat'a havale edildiği kuvvetle tahmin edilebilir. Meramına nail olmayınca, Divan yazıcılarından Ömer Efendi'yle anlaşarak sahte ferman ve tuğra ile sahte vezir mektubu tezvir edip, Baban Sancağı'nı kendisine tevcihini düzenlemişti. Daha dönüş yolundayken sahteciliği belirlendi ve İzmit'te yakalandı. Hem kendisi hem Ömer Efendi katledildiler.[129] Bu hadise, Baban ailesi arasındaki paşalık ihtilaflarında neden Âsitâne'ye baş vurmayıp; belki İran'dan medet umduklarının birkaç sebepten bir tanesine ışık tutmuş olabilir.

Selim Paşa (Baban), 1163/1749'da amcazadesi Süleyman Paşa'nın elinden Baban tasarrufunu zorbalıkla almıştı. Sabık Vali Ahmet Paşa, Selimin üzerine bir hamle tecrit etmiş idi ve hamlenin dönüşünde Bağdat'a yakın bir yerde hastalanıp vefat etmişti. Boşluktan yararlanan Selim Paşa, mevki'ine muhafaza edebildi.[130] Bu kere, Babanlı Süleyman Paşa (ki amca oğullarıdırlar), İran/ Sine Han'ıyla beraber 24 Şaban 1163/ 29 Temmuz 1750'de, 10.000 – 12.000 askerlik ordu oluşturup, ortalığı karıştırmaya başladı. Vali Süleyman Paşa, Kethuda'sı komutasında bir kuvveti Babanlı Osman Paşa ve Selim

[129] - Şem'danî- Zade, Şem'danî Tarihi, a.g.e., c.1, s. 146.

[130]- لونكريك، ستيفن هيمسلي، اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث، م.س.، ص.190.

Paşa üzerine yolladı. Kethuda'nın beraberindeki Baban Beğ'leri savaş sırasında kaçmalarına rağmen, âsileri hezimete uğrattı ve İran taraflarına geri püskürttü.[131] Baban sülalesi arasındaki çekişmelerde sınır ötesi Iran Han'larından imdat ummaları, dağlık bölgesinde askerî denetimi uygulamak zorluğundan başka, makam temini karşılığında bir miktar meblağ deruhte olmaktaydılar.

2.1.1.3. Bu arada Basra ve Müntefik hadisesi

Ordunun meşguliyetini fırsat bilen Basra Kapudanı'yla Mütesellimi, Müntefik urbanlarını da kandırıp, Süleyman Paşa'nın vezirliğini kabullenmeyerek başkaldırdı. Vali, Kürdistan'dan dönen Kethuda'yı Basra üzerine yolladı. Başarılı harekâtlarla Müntefik urbanlarını dağıttı ve Barsa isyancılarını da kırdı. Kapudan selameti firarda buldu ve iki neferiyle beraber kaçıp kurtuldu. Donanma ise zararsız kurtarıldı.[132] Kethuda, 28 Rabiulevvel 1164/ 24 Şubat 1751'de zaferle Bağdat'a döndü.[133] Bu olay, Kölemenler arsında ihtilaf ve çekişmelerinden erken bir örnektir.

2.1.1.4. Yeniden Baban hadiseleri

Yaklaşık 6 ay sonrası, yani 21 Şaban 1164/ 15 Temmuz 1751 tarihinde, bu kez de Babanla Selim Paşa'nın çıkardığı ığtişaşı bitirmek için, Vezir Süleyman Paşa bizzat Bağdat'tan hareket etmiştir. Baban kıtası tasarrufunu da Süleyman Paşa'ya tevcih etti.[134] Selim Paşa, Köy sancağı Bey'i kardeşi Baban (Bebe) Osman Bey'i de kandırıp yanına alarak ''havza-i haddinden hariç olarak Bağdat müzâfatından Zengabad ve ol havalilere dahi medd-i eyadi-i tasallut ve istilâye cesaret ve sekene ve raiyyesine ihale-i dest-i azrar ve hasaret''[135] eylediğine tahammül kalmadığından, artık bu fitneyi yok etmek

---

[131]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، ج.6، ص.22.

[132]- Resul Havi Kerküklü'nün önemli eseri '' Devhet-ül Vüzera'' nın elimizdeki Osmanlı Türkçesiyle basılmış nüshasının sayfaları numarasız haldedir. Elimizdeki nüshada, bir araştırmacı tarafından kurşun kalemle önlü- arkalı her iki sayfasına bir seri numarası verilmiştir. Burada bu elle numarandırmaya riayet edildi. Yalnız numaralandırılmış ön sayfaya (أ) harfi; numarasız bırakılan arka sayfaya ise, ön sayfanın numarasıyla beraber (ب) harfi işaretleri verildi.
كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء ذيل كلشن خلفاء، (طب. حجرية) دار السلام بغداد، جمادى الاولى سنة 1246، ص.66(أ)- 66 (ب).

[133]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج6، ص.24.

[134]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ص.24-26.

[135]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص.67(أ).
Nevres, cümleyi yanlış çevirerek Selim Paşa Osman Beğ ile
anlaşarak ''… pey der pey Kürt bölgelerine tasallut edip ayrılmayı ve istiklali ilan ettiler…''

gerekmiştir.[136] Muktedir ve Irak'ın hususiyetlerini çok iyi bilen vali, bu harekâtla tüm isyan temayüllerinde olanlara da sağlam bir ders vermek istediği anlaşılmaktadır. Başlattığı harekâtın her aşamasında, önce isyancıları itaate çağırıyor ve devlete uyarlarsa onlara ''ray ve eman'' veriyordu. Bölge ulemalarından Devlet'e uymayanın dinine halel geleceğini herkese hatırlatmalarını istiyor ve uymayanları cezalandıracağı uyarısında bulunuyordu.

Selim Paşa, Zengabat; Tuzhurmatı ve Dakuka etrafında ilerleyen ordunun karşısında direnemeyeceğini kavradığı için, diretmeden bazı tebaaları ile firar etti. Geri kalanları Şafi'i mezhebinden oldukları ve Selim Paşa'nın Şii mezhepte olan bazı İran'lılarla iş birliği yaptığından hoşnut olmadıklarını ve eman alarak ita'ata girdiklerini bildiler. Vali Süleyman Paşa, firarinin amcası oğlu Süleyman Paşa'ya Baban Sancağı tasarrufunu verdi. O dahi kaçanları takip ediyordu. Babanlı'ların idare merkezi olan Kalaçolan'da yerleşip, Selim Paşa'yı merkez yerinden çıkarmış oldu. Köysansağı Beğ'i Osman Beğ de geri çekildi. Ancak daha önceleri bazı Acemlere eziyet verdiğinden dolayı İran taraflarına geçemedi. Ancak nerde barınacağı ve ne yapacağı belli oluncaya değin, vali Süleyman Paşa bir müddet Kerkük'te beklemeyi yeğledi ki; vaziyete göre tavır alabilsin. Bu sıralarda Bağdat'taki kaymakamına ve menzillerindeki aşiretlere zaferlerini bildiren yazılar gönderiyor, itaatte selamet olduğunu her tarafa ifşa ediyordu. Osman Beğ'in 1500 tüfekle dağ başı bir kaleye sığındığını duyunca, Kerkük'ten çıkıp o muhkem kaleyi sardı. Çetin bir mücadele sonucu isyancılar firar ettiler. Ele geçen Osman Beğ ile kardeşleri İbrahim Beğ ve Süleyman Beğ ile Osman'ın oğlu Hasan Beğ, hepsinin kellesi vuruldu ve kesik başları devlete gönderildi. Selim Paşa'nın bir kardeşi; Koç Beğ, tebaasıyla Erbil kalesine can atıp, ahaliden kendine uymayanları dışarıya kovdu ve uyanları yurtlarında bıraktı. Vali durumu öğrenince, Erbil'e yöneldi ve kaleyi sardı. Koç Beğ, ''ray ve eman''la teslim olmayınca, Süleyman Paşa kaleyi aldı ve Koç Beğ'le bazı elebaşlarının kellesini vurdu ve

---

denilmektedir. Ayrılma ve istiklâl diye bir vaziyetin olmadığına göre, yanlış çeviri olduğu ortadadır. bk. Nevres, a.g.e., s.116

الكركوكلي، الشيخ رسول، دوحة الوزراء، م.س.، ص. 116.

[136]- Kürt'çe olarak Kürt Tarihini yazan Irak'lı Muhammet Emin Zeki'nin önemli eserindeki yanlış tespitine göre; Babanlı Selim Paşa çetin bir savaş sonucu çarpışmayı kaybettiği söylenmektedir. bk.:
زكي، محمد أمين، تاريخ الدول والإمارات الكردية في العهد الإسلامي، (تع. محمد علي عوني الجزء الثاني من كتاب خلاصة تاريخ الكرد وكردستان المؤلف باللغة الكردية)، مط. السعادة/ مصر، 1364/ 1945، ص. 419.

İstanbul'a yolladı.[137] İran'a iltica eden Selim Paşa, kısa bir süre geçince; zelil ve melül Bağdat'a döndü ve diğer isyancı elebaşlar gibi idam edildi.[138]

Olayların yakın takipçisi ve bazen şahidi olan 'ulemâ sınıfından Muhammed Said el-Süveydi, Vali Süleyman Paşa; Kürt'lerden Babanlı Osman Paşa zulmünden şikâyet aldığına binaen hamlenin yapıldığını ve hamle neticesinde Osman Paşa'yı, kardeşini ve oğullarını öldürdüğünü nakletmektedir.[139] Kerküklü'nün de ifadesiyle: Babanlı Osman, Bağdat'a tabî ''havza-i haddinden hariç'' Zengabad'a tasallut ve tecavüz etmişti. Zangabad nevahisi Kürdistan haddinden hariç sayılır. Sekenesinin çoğunluğu Türkmenlerle Kürtlerdir. Babanlı Osman bu bölgeye izinsiz el uzatması havza-i haddini aşmaktır. Bölgenin varidatına haksız yerden el koymaktır. Özellikle Kürt ahaliden şikâyet gelince, Vezir Süleyman Paşa harekât başlattığını yazmaktadır.

2.1.1.5. Sincar'da Yezidî'lerin hadisesi

Sincar ve etrafındaki Yezidî aşiretler, 1166/1752'de, Kerkük- Musul yoluna inip, yol kesicilik ve adam öldürme şekavetliğine yeltendiler. Vezir Süleyman Paşa ordusunun başına geçerek Bağdat'tan Sincar'a doğru hareket etti. Birkaç Yezidî aşiret dehalet ederek ''ray ve eman'' talebinde bulundu. Verilen ''ray ve eman''e dayanarak can ve mallarına dokunulmadan yaklaşık 3000 haneleri Mardin'e yollandı. İz'an etmeyenler ise, kendilerini savunmak amacıyla sağlam dağ kayalarından etraflarına hisar oluşturdular. Süleyman Paşa ordusuyla yurtlarına girdi, tenkil etti, mallarını talan ettirdi, ailelerini esarete ve seb'ye uğrattı, kesilen başlarından birkaç yığın yaptırdı ve 300 kadar kesik başı İstanbul'a yolladı. Hâkim Efendiye göre, Ramazan ortaları 1166/ 12-21 Temmuz 1753'te; Şemdanîzade'ye göre ise 10 Şevval 1166/ 10 Ağustos 1753'te İstanbul'a ulaşan kesik başlar, ibret için Bab-ı Hümayun'nun önünde teşhir edildi.[140] ibret olması için; ''Buyuruldu Arabi: Müntefik Şeyhi Abdullah el-Muhammed el-Mani'a'' unvanıyla

---

[137]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، المصدر السابق، ص. 67 ب- 68 أ. العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.24- 27.

[138]- العمري، ياسين بن خير الله، غاية المرام، م.س.، ص.183.

[139]- رؤوف، عماد عبد السلام، "ورود حديقة الزوراء" مصدراً لتاريخ الكرد في القرن الثامن عشر(مق.)، موقع الألوكة الألكتروني، تاريخ الإضافة: 2013/1/8 م.= 1434/2/25 هج.

[140] Hâkim Efendi, Mehmet, Hâkim Efendi Tarihi, T.Y.E.K.B., No.103, Haz. Tahir Güngör, İstanbul, 2019, c.1, s.71-74 ؛

شمعداني زاده، سليمان أفندي، ذيل تقويم التواريخ، م.س.، و.69؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص. 71 أ- 71 ب؛ العزاوي عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص. 28- 29.

yolladığı Buyuruldu'yu; uazak- yakın, gelen- giden tüm aşiretlere okunmasını ve bildirilmesini emretti ve bir genel ilanname şeklinde, Sincar gazasında ve Yezidî'lerin kalesi olan Polatkale'si zaptında 3000 yezidî savaşçının öldürüldüğünü ve 4500 kadın ve çocuğun esir edildiğini her tarafa duyurmuş oldu. Buyuruldu'nun yazılış tarihi 21 Şaban 1166/ 23 Haziran 1753'tür.[141] Bu ilanname, döğüşün çetinliğini yansıtması yanında, Süleyman Paşa'nın isyan heveslerini ürkütmek ve kamu düzenini pekiştirmek amacıyla etrafa korku salma politikasını yansıtmaktadır. Hedeflediği amaca ulaşmak için abartılmış rakamlar ihtiva etmesi düşünülebilir.

2.1.1.6. Şammar Aşireti hadisesi

Birkaç yıl sükûnetten sonra, 1169/ 1755'de, Şammar aşireti şeyhlerinden Bekir Hemmam[142] yol kesmeye, etrafa garet (akın) ve çapulculuk etmeye başlamıştı. Hatta bir defa Bağdat civarına bile varmış ve devecilere saldırıp, develerini yağmalamamıştır. Süleyman Paşa, Hemmam'ın Şammar eşkıyaları tedibi için bir hamle düzenledi. Yağmaladıkları develerle beraber kendi develerini de ellerinden aldı. Bekir Hemmam ve aşireti, canlarını kurtarmak havliyle, mallarını ve çoluk- çocuklarını arkalarında bırakıp, kendilerini Fırat nehrine attı. Kimisi kurtuldu, kimisi de suda boğuldu. Süleyman Paşa, Bekir Hemmam'ın çoluk-çocuğun koruma altına aldı ve kimseye dokundurmadı. Zaten bu gibi hallerde mutat olduğu gibi, bir kısa süre sonra Hemmam dehalet ederek afv istedi. İtaate taahhüt ettiği için afv edildi ve çoluk- çocuğu iade edildi.[143] Süleyman Paşa'nın itaat edenlere müsamaha politikası bir kez daha kendini göstermiştir.

2.1.1.7. Süleyman paşa'nın eşi Adile hatun ve yönetimle ilişkisi

Bir kısım tarih yazarları, Süleyman Paşa'nın zevcesi Adile Hatun'un idareyi yönlendirecek kadar abartılı bir şahsiyet olduğunu vurgulamaktadırlar. Süleyman Paşa'yı da onun emrinde ve tüm isteklerini sorgusuz sualsiz uygulan bir zayıf şahsiyet gibi göstermektedirler. Süleyman Paşa idaresine yakışmayan bu iddiaları ve gerçek izahlarını ortaya koymak gerekmektedir.

---

[141]- سركيس، يعقوب، مباحث عراقية، م.س.، ص. 234- 235.

[142] - Bağdat yakınında Abu-Gryep ile Fellüce bölgelerinde, Şammar kollarından Zoba' aşiretleri bir dalının Şeyhidir. bk. .155- 154.ص ،1.ج ،د.م.، د.س.، لندن/ المروى مكتبة الصفا و موسوعة العشائر العراقية، ثامر عبد الحسن، العامري

[143]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقائع 1169، ص.(73أ) - 73(ب)؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص. 30.

2.1.1.7.1. Adile Hatun'un yönetime müdahale iddiaları

Her şeyden önce şu söylenmelidir ki; özellikle yabancı kaynaklar, Adile Hatun'u kocasına söz geçiren, hüküm sürdüren, kibirli ve hatta kasvetli karakterde olan bir kişi gibi tanıtmaktadırlar. Hayır sever ve ilmi hizmetler yapan yönüne itibar vermemektedirler. Otoriter karakterli ve yönetimde yerine göre sertlik kullanmaktan çekinmediği halde, Süleyman Paşa'nın şahsiyetini de zevcesinin sözünden çıkamayan bir karakter olarak çizmektedirler. Bazı hadiseleri ve meseleleri de yöne yönlendirilerek aşırı yorumlardan sakınmamışlardır. Süleyman Paşa'nın eşi, yani Ahmet Paşa'nın kızı Adile Hatun'dan çocuğu olmadığına rağmen, zamanın adeti üzere başka bir zevceyle iktiran etmemesinde eski efendisine sadakati ve vefası yansımasını görmek mümkün iken, Adile Hatun'un tasallutuyla yorumlayanlar vardır.[144] Tamamen şahsi, duyguyla ilgili ve ailevi olan bu meseleyi eşinin alıkoymasına ve tahakkümüne bağlamak sırf zihin ürünü gibi durmaktadır.

2.1.7.2. Adile hatun'un müdahale ettiği konular nelerdir?

Âdile Hatun'un idareye müdahalesi hakkında iddialar şöyle özetlenebilir:

a- Vali idaresine redif olarak, kendine mahsus bir idare yürütmesi, resmi bir meclis kurup mecliste şikayetleri perde arkasından dinlemesi ve takip etmesi, hatta kadınlı/ erekli mecliste karışık oturması ve bu vasıta ile perde arkasından alınacak kararlarla fiilen idareyi yönetmesi,

b- Babası Ahmet Paşa'nın ölümünden Babanlı'ları sorumlu tuttuğundan ötürü onlara karşı kininden ve öç almak için Süleyman Paşa'yı üstlerine yürütmesi, dolayısıyla onları kasvetle katletmesi, Babanlı Selim'in emanla Bağdat'a geldikten bir gün sonra boğdurması,

c- Yönetime müdahalesini tenkit eden kız kardeşinin eşi Ahmet Ağa'yı idam ettirmesi, kız kardeşi Ayşe Hatun'dan nefret ettiğinden veya yönetim konularında kendisiyle istişare etmediğinden ötürü; ikinci eşi Vali Ali Paşa'nın da öldürülmesini teşvik etmesi.

---

[144] - Başta Carsten Niebhur olmak üzere, özellikle şarkiyatçılara göre ve elle tutulur hiçbir delil göstermeden, Süleyman Paşa'yı Adile Hatun cebren evlenmekten alıkoyduğunu iddia etmektedirler. bk. الأمين، محمود حسين، رحلة نيبور إلى العراق، م.س.، ص.61.

2.1.1.7.3. İddiaların kaynakları hakkında değerlendirme

Abartılmış şekliyle aktarılan bu rivayetlere şüpheyle bakılacağı sebepleri arasında, bu gibi abartıların kaynağı genelde seyyah Niebhur'un rivayetine dayanması yanı sıra, yerel tarihçilerin bu abartılı iddialar üstünde durmamalarıdır.[145]

Niebhur'un Bağdat'a varışı 1767'de olduğuna bakılırsa, rivayet ettiği bu hadiselere bizzat şahit değildir. Yani Süleyman Paşa ve arkasından vali olan Ali Paşa'dan sonra Ömer Paşa dönemine rastlamaktadır. Kendisinin de ifade ettiği gibi, seyahati sırasında halktan dinlediği genel duyumları aktarmıştır. Özellikle Ömer Paşa zamanına gelinceye değin çalkantılı dönemler geçiren Bağdat halkı nezdinde, dilden dile dolaşan duyumlara mübalağaların karışması doğaldır. Halkın dilinden rivayetler ciddi ve sağlam kaynak sayılmaması ve tetkik süzgecinden geçirmeden doğrulanmaması gerekir. Halk rivayetleri sosyal psikoloji etkisi altında kalmaktadır. Hem batılı seyyahların abartılı ve garip rivayetlere temayülleri çokça görülmektedir. Dönemin yerel tarihçileri de bu gibi önemli durumdan ve hadiselerden bahsetmemeleri yanında, hadiselerin seyri ve oluşma detayları da rivayetlerin abartılı olduğunu açığa vurmaktadır.

İngiliz tarihçi Longrigg, tetkik süzgecinden geçirilmeyen hadiseleri nakletmenin yanında, Adile Hatun'un meclisine ilaveli bir abartı daha ekleyerek, güya evinde erkekleri ve kadınları ayni mecliste karşılıyormuş. Ayrıca, örgütsel ve alternatif idare kurup çalışıyormuş.[146] İş Richard Cook'a ulaşınca, Adile Hatun ''meclis kurarak başta oturup, kendisini (davranışlarını, pozisyonunu) beğenen erkekleri ve kadınları hazır'' bulunduruyormuş.[147]

Belli ki, bu rivayetlere yabancı yazarların modern zihniyetlerindeki hayal ve hikâye kurguları karışmıştır. O asırda Bağdat'ın sosyal ortamında erkekli/ kadınlı müştereken

---

[145]- الأمين، محمود حسين، رحلة نيبور الى العراق، م.س. ص.59- 65. لونكريك، ستيفن هيمسلي، أربعة قرون من تاريخ العراق الحديث، م.س.، ص. 179 و183. رؤوف، عماد عبد السلام، عادلة خاتون، م.س.، ص.23.

[146]- لونكريك، ستيفن هيمسلي، اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث، م.س.، ص.179.

[147]- رؤوف، عماد عبد السلام، عادلة خاتون، م.س.، ص.24- 26. Rauf, Adile Hatun'un meclisi hakkındaki Cook'un görüşünü, Mustafa Cevad ve Fuad Cemil'in ''Bagdad Medinetü-s-Selam'' unvanıyla Arapçaya çevirdikleri kitaptan aktarmaktadır

meclislerde oturmak veya yönetim kurumları ortamında rekabet teşkil edecek, belirgin kıyafet ve alametlerle örgütsel/ alternatif idareye intisap etmek kabul edilemezdi.[148]

Doğrusu, bu gibi kötülemeye varan hayalî ve abartılmış kurguları masumane yorumlar saymaya gönül varmıyor. Niebhur'un Adile Hatun hakkındaki şu sözleri: ''Gerçek bir Türk kadının tipik örneği idi... kibirle böbürlenen, despot, rahmet ve şefkatten yoksun, rahmetini ve şefkatini kocasından bile esirgeyerek (çocuğu olmadığına rağmen) kendinden başkasıyla evlenmesini men' eden...''[149] kadın olarak vasıflandırması, Türk kadını hakkındaki ön yargılı ve yanlış ahkâm kendisinin garazlı oluğunu ele vermektedir ve kestiği abartılı ahkâmın masumane olmadığının ipuçlarını ortaya koymaktadır. Bazı tarih yazarları ise bunları kopyalayarak zihinleri bulaştırmış oldukları müşahede edilmektedir.

Yeri gelmişken ve başka örnek olarak, yanlış rivayetlerden münezzeh olmayan Niebhur'un halk dilinden naklettiği bir hatası da: Ahmet Paşa; kızı Adile Hatun'u Süleyman Ağa'yla (sonradan paşa) evlendirmesi sebebini, Ahmet Paşa'nın meşhur aslanla mübareze olayında tek Süleyman Ağa'nın imdada koşmasına bağlamasıdır. Oysa yerel tarihçiler, Adile Hatun'un evlenmesi aslanla mübareze hadisesinden önce gerçekleştiğini bildiriyorlar ve aslan mübarezesi olayında Süleyman Ağa'nın adını zikretmemektedirler.[150]

2.1.1.7.4. Adile hatun'un meclisi

Adile Hatun'un Bağdat'ta özel bir resmi daire kurduğu, örgüt benzeri bir organize uyguladığı, belli prosedürler kullandığı, erkekli ve kadınlı mecliste şikayetleri değerlendirdiği, taraftarlarını belirli kol bentle ve kıyafetle temayüz ettirdiği, alternatif bir idari örgüt gibi şekillendiği ve siyasi vakalara aşırı müdahale ettiği de rivayet edilmektedir.

Bu durum, Süleyman Paşa'nın gerektiği vakit yönetimde sertlik kullanmakta tereddüt etmediğine rağmen, böyle bir çifte idareyi kabullenmesi ile çelişmektedir. Hem Bağdat

---

[148]- رؤوف، عماد عبد السلام، عادلة خاتون، م.س.، ص.25.
[149]- الأمين، محمود حسين، رحلة نيبور إلى العراق، م.س.، ص.61.
[150]- رؤوف، عماد عبد السلام، عادلة خاتون، م.س.، ص.18.

idaresi kurumları ve sosyal ortamı bu vaziyeti içine sindirmesine ihtimal vermemektedir. Hem Bağdat'taki yönetim kurumları buna mahal vereceği düşünülmemektedir. Yine rivayet kaynaklarını da göz önünde bulunursa, bu rivayetlerin abartılı olması kanısına varılır.

Adile Hatun'un bir Vezir kızı ve bir Vezirin eşi olarak sosyal konumu yanında, birçok vakfiyeler kurduğu, medreseler ve camile tesis ettiği, müderrislere maaş bağladığı, ilim talebelerine ve fakirlere yardım ettiği gibi vaziyeti düşünülürse, kendisinin bir nüfuz odağı olması ve mülakat meclisi oluşturması doğaldır. Bağdat Ağaları, aşiret şeyleri, âlimleri, tekye şeyhleri ve hatta mahalle âyanları bile meclisleri vardır ve bir türlü yönetimle bağlantı kurmaktaydılar. Mahalle meclisleri ve başka meclisler, bazen yönetimi ciddi bir şekilde etkilemekteydi. Adile Hatun'un meclisine de bu meclislerden birisi gözüyle bakmak, hatta etkisi ve seviyesi itibarıyla o meclislerin seviyelerine ulaşmayan bir konumda olduğunu görmek daha doğru olacaktır.

Burada kıstas Adile Hatun meclisini abartmadan olduğu gibi mütalaa etmektir. Yani, rivayetlerin mübalağalı olması demek, Adile Hatun'un yönetimde tamamen etkisiz olduğu anlamına gelmez. Konumu ve nüfuzu itibarıyla, nezdine müracaat neticesinde talep ettiği bazı isteklerin kabul edilmesini valinin eskiden efendisi olan Ahmet Paşa'ya sadakatine, hürmetine, vefa borcuna ve böyle bir Hatun'un sosyal şahsiyetine bağlamak gerçeklere daha uygun görünüyor. Süleyman Paşa'nın irade ve idare zaafına bağlamak aşırı yoruma kaçmaktır. Bazı tarihçiler, Süleyman Paşa'yı bu şekilde tenkit etmişlerdir.[151]

Yine kaynak itibarıyla bu rivayetlerin şüpheli ve mübalağalı olmasını hafızadan uzak tutmamak kaydıyla, Adile Hatun'un Süleyman Paşa üzerinde iddia edilen aşırı tahakkümü faraziyesi kabul edilse bile, idari bazı yanlışların düzeltmesinde ve adalete dönülmesinde vasıta olması kusur sayılamaz, ayıplanamaz, bir doğruya vesile olmak için istişare veya rica sayılabilir. Yönetim kurumların ve nüfuzlu şahsiyetlerin talep ve ricaları çokça kabul olduğu görülmüştür. Adile Hatun'un sosyal şahsiyeti ve konumu buna hem elverişlidir hem tenkit edilecek husus değildir. Belki zaman şartları çerçevesi dairesinde ve özellikle halk nezdinde, kadın olması sebebiyle alışılmamış şekilde idareyi etkileyecek bir odak

[151]- الأمين، محمود حسين، رحلة نيبور الى العراق، م.س.، ص. 60 -65. الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ص.154. لونكريك، ستيفن هيمسلي، م.س.، ص. 179.

oluşturması bazı tepkilerle karşılanmış olabilir. Özellikle halk nezdinde bu sebepten dolayı abartılı rivayetler oluşması beklenmektedir. Ancak genel olarak, Hükümet nezdinde akıllı ve hatırı sayılan şahsiyetlerin sözünü dinlemek olağan kabul edilen ve cari bir davranış idi. Bu durum tek Adile Hatun'a mahsus bir durum da değildir. Ancak nüfuzlu bir kadın şahsiyet olması özellik sayılır ve göze çarpar.

2.1.1.7.5. Adile hatun ve Ahmet ağa'nın idamıyla ilgisi

Gerçekten de o zamanda bile Adile Hatun'un müdahalelerini içine sindiremeyenler vardır. Adile Hatun'un kardeşinin kocası Ahmet Ağa, Süleyman Paşa'nın Adile Hatun'a müdahale fırsatı vermesini tenkit etmekteydi.[152] Ancak sırf bu tenkitlerinden ötürü Ahmet Ağa'yı idam ettirmesine Adile Hatun'un gücü yetmezdi. Bu iddia abartma şüphesinden halî değildir. Ahmet Ağa'nın tenkit zemininde, o günün toplum değerleri itibariyle bir kadının böyle bir şahsiyet kazanmasını yadırgamak ve resmi bir güç merkezi olarak müdahalelerden sıkılmak olasılığıyla beraber, Adile Hatun'la arasında değineceğimiz bir gerginliği de hesaba katmak gerekir.

Ayşe Hatun'un ilk eşi Ahmet Ağa'yı öldürülmesini; Adile Hatun'un kız kardeşi Ayşe Hatun'dan nefretine veya Adile Hatun'un idareye müdahalesini tenkit etmesi iddiasına bağlamak iddiaları da inandırıcı değildir. Hakiki sebep, Niebhur'un da halkın diline dayandırarak rivayet ettiğine göre, Ahmet Ağa'nın Süleyman Paşa'yı öldürüp o'nun yerine vali olmaya bazı çevrelerce teşvik edilmesi söylentileri idam cezası zeminini hazırlamış olması gerçeklere daha yatkındır.[153] Tarihçiler Süleyman Paşa'nın birkaç sü-i kasta maruz kaldığını bildirmiştir. Birisine Ahmet Ağa teşvik edilmiş, ancak kendisi kabul etmemiştir. Böyle bir şüphenin yumağına bulaşan Ahmet Ağa ağırlığında bir güç odağı, hem güç odakları arasındaki çekişme ve rekabet ateşi körükleyeceği düşünülürse, idam edilmesi sebebi daha açık anlaşılabilir.

Ahmet Ağa'nın idam Cezasına ortam hazırlayan başka suçlar da eklenmektedir. Adaletiyle ve haksız kan dökmemesiyle anılan, ancak özellikle asayiş, istikrar ve düzen sağlama konularında şiddet kullanmaktan ve idam etmekten kaçınmamakla bilinen

---

[152]- السويدي، محمد حبيب، ورود حديقة الوزرا، م.س.، و.17(أ).
[153]- رؤوف، عماد عبدالسلام، عادلة خاتون، م.س.، ص. 29.

Süleyman Paşa, Adile Hatun'un sırf basit bir şahsi hoşnutsuzluğunu gidermek hevesi uğruna hatırı sayılır, kendisiyle de iyi ilişkisi ve sıkıntılı demlerde taraftarı olan bir Kölemen şahsiyeti ve aynı zamanda efendisi kızının kocası olan Ahmet Ağa'yı idam etmek bilinen dirayetiyle uyuşmamaktadır. Cereyan eden idam olayının ciddi bir sebep-netice bağlamında ele alınması daha mantıklıdır.

Sistemin başını tehdit edebilen bir güç odağı, fiilen sü-i kast teklifini kabullenmemiş ise bile, Potansiyel tehlike pozisyonu yanında da başka suçlara girişir ise, idam cezasına çarptırılması ihtimali siyaset gerçeklerine daha yatkın olur. Nitekim kız kardeşinin (ablasının) Adile Hatun'la aile dostluğu olan Muhammed Said el-Süveydî'nin rivayeti, konuya bu yönden ışık tutmaktadır. Vezir Süleyman Paşa, vakit vakit birkaç Kethüda'sını değiştirmişti. Bir vakit Kethuda Mehmet Rüstem Ağa ve Divan (maliye) Efendisi Veli Efendi'lere darılıp evlerinde hapsetmişti. Askerî harekâtlar sebebi ile Vezir'in Bağdat dışında bulunduğu sırada, bu iki şahıs bir vesileyle durumlarını Adile Hatun'a ulaştırıp yardımını istediler. O'da hallerine acıyarak, kendi evinde müsafir etti. Mehmet Rüstem Ağa konumu ve makamı, Âyşe Hatun'un eşi Ahmet Ağa'ya rakip kıldığı bilinmekteydi. O sırada Ahmet Ağa, Bağdat'ta Vezirin Kaim-makamı olması sıfatıyla ikisini hemen getirtip azarladı, Basra'ya sürdü ve arkasından onları idam edecek adamlar yollayıp katletti. Bu olay da Kölemenler arasında bile şiddete dönüşen makam çekişmesine bir örnektir. Adile Hatun, ''dahîl'' konumunda olan evindeki müsafirleri Ahmet Ağa aldırıp, sürgün ve katletmesine çok kızmıştı. Kocası Süleyman Paşa seferden dönünce şikâyet edeceği tehdidinde bulunmuştu. Bu gerginliğin de Ahmet Ağa'nın Adile Hatun müdahaleleri konusunda Süleyman Paşa'yı tenkit etmesi sebebine izah getirmektedir. Her nedense, o sıralarda Süleyman Paşa nezdinde Ahmet Ağa'ya karşı kışkırtan bir zümre de vardır.[154] tarihçi el-'Umerî, Vezir nezdinde bu zümrenin kışkırtması neticesinde idamın gerçekleştiğini açıkça tespit etmektedir (1167/ 1753).[155]

Yine el-Süveydi'ye göre, Ahmet Ağa'nın bu iki kişiyi katletmesinden başka; kendisini Süleyman Paşa'ya denk gördüğü ve makamına göz diktiği söylemleriyle idam edilmesini

---

[154] - محمد سعيد بن عبد الله السويدي، ورود حديقة الوزراء بورود وزارة مواليهم في الزوراء، تح. عماد عبد السلام رؤوف، نشر: دار الزمان/ دمشق والتفسير للنشر/ أربيل، 2012، ط.1، ص.78-81.

[155]- العمري، ياسين بن خير الله، غاية المرام، م.س.، ص.183.

isteyen bu zümreye Adile Hatun da ‘’uydu/ beraber oldu’’ ve idamı vuku buldu. Hatun’un idamla ilişkisi olduğuna işaret eden tek yerel kaynak budur ve bu şekilde izah etmiştir.[156] Yani, bir etki odağı olarak Adile Hatun (ki etki odağı olmasında şüphe yoktur), birkaç sebeple Ahmet Ağa’nın idam edilmesini kışkırtan bir zümreye uymuştur. Kendisi aslî fail değildir.

Sonuç olarak, Ahmet Ağa’nın Süleyman Paşa karşısında denk tavırlar takınması ve rakip gibi algılanması, Niebhur’un da rivayet ettiği gibi Süleyman Paşa’nın birkaç sü-i kast teşebbüsüne maruz kaldığı bir ortamda, Ahmet Ağa’nın bir sü-i kast komplosuna teşvik edildiği, ancak kabul etmediğini,[157] ve en azından adı komplo söylentilerine karıştığı, Rüstem Ağa ve Veli Efendi’yi Vezire müracaat etmeden idam etmesi, onu ortadan kaldırmak isteyen bir tepki veya rekabet zümresi oluşturmuştur. Adile Hatun’un bu zümrenin düşüncesine katılmakla sınırlıdır. Ahmet Ağa’nın idam konusu Adile Hatun’un münferit müdahalesi ve isteği ile olmamıştır. Süleyman Paşa’ya bu doğrultuda empozede bulunmuştur ve empoze edenlere katılmıştır.[158] Ne Adile Hatun kız kardeşinden ve Ahmet Ağa’dan nefret gibi şahsi meseleler yüzünden, ne de Süleyman Paşa sırf zevcesinin arzusu üzerine idamı uygulamamıştır. Bir sebep- netice silsilesi mevcuttur. İdam zeminini hazırlayan sebep- netice ise keyfi olamadığına göre, suç teşkil edecek meselelere dayandırılması daha mantıklıdır.

Konuyla ilişikli ve bir nebze izah getiren Niebhur’un başka rivayetine değinmek yanlışını düzeltmek yararlı olur. Niebhur’a göre, İdam olayı neticesinde Adile Hatun’la kız kardeşi Âyşe Hatun’un arası ziyadesiyle açıldığını ve Süleyman Paşa onu Ömer Ağa’yla (sonradan paşa) evlendirene kadar aralarındaki kırgınlık devam ettiğini yazmaktadır.[159] olayın gerçek yüzü ise Âyşe Hatun, idam konusunda ablasının tutumundan ötürü dargındı. Olay üzerinden bir yıl geçtikten sonra, Adile Hatun kız

---

[156]- Tarihçi İmad Abd-üs-Selam Rauf’a göre, damat Ahmet Ağa’nın Rüstem Ağa’yı ve Veli efendi’yi katletmesine şahsî kininden başka hiçbir ciddi sebep ve suç yok idi. Süleyman Paşa’nın ciddi gerekçeleri olmasaydı Ahmet Ağa’yı katletmez idi. bk. M. Said b. Abdullah el-Süveydi, haz. İmad Abd-üs-Selam Rauf a.g.e., dipnot s.81. (Arapça)

[157]- الأمين، محمود حسين، رحلة نيبور إلى العراق، م.س.، ص.60.

[158] - Oryantalist Longrigg de Ahmet Ağa’nın idam konusunda Adile Hatun’nun rolü diğerlerine ‘’katılmak’’ olduğunu müphem ve tek bir kelimeyle ifade etmektedir. bk. Longrigg, a.g.e., s.179.

[159]- الأمين، محمود حيدر، رحلة نيبور إلى العراق، م.س.، ص.61.

kardeşini Said el-Süveydi'nin ablası huzurunda evine davet edip, ona evlenmesini öğütledi ve ağalardan birisini seçmesini tavsiye etti.[160] Şahidinden nakledildiği için bu rivayet şüphesizdir. Doğru olan, Âyşe hatunu evlendiren Süleyman Paşa değil Adile Hatun'dur. Diğer yönden, bu olay Adile Hatun'un kız kardeşinden nefret etmediğini göstermektedir. Hem Adile Hatun'un sırf nefreti ve münferit isteği ile idam olayı gerçekleşmiş olsaydı, Âyşe Hatun'u aile dostu huzurunda davet edip yeni koca seçmesine teşvik etmesine karşı şiddetle direnmesi ve hatta idamına sebep olmasını yüzüne vurması beklenirdi.

2.1.1.7.6. Adile Hatun'un Babanlar vakasıyla ilişkisi ve yönetime karışması meselesi

Bir kısım Babanlı'ların isyanını bastırmak ve eman arzına rağmen teslim olmayanların idam edilmesini Adile Hatun'un öç alma güdüsüne kapılarak yapıldığı denilmektedir. Babanlı Selim Paşa'nın katli için de aynı şey denilmektedir. Olayların seyri, bu görüşe hayal ürünü katıldığı imajını vermektedir. Daha gerçekçi bir durumun tasavvuru için ilgil olayın gelişmesine göz atmak yararlı olacaktır.

2.1.1.7.6.1.Baban Harekâtının Seyri

Babanlara karşı uygulanan harekâtı Âdile Hatun'un babası Ahmet Paşa'nın öcünü alma kinine ve hevesine bağlama konusunu yerel tarihçiler zikretmediği gibi; cereyan eden vakalarla karşılaştırınca da inandırıcılıktan uzaktır. Süleyman Paşa'nın genel politikası hiçbir başkaldırıya müsamaha göstermemektir ve şiddet kullanarak bastırmaktır. Herhangi tarafta bozgunculuk çıktıysa, karşı harekât düzenlenmesi tabii görülürken, Baban'lı sülalesinin asî bir koluna karşı harekât düzenlenmesine güvenlik saiki dışında sebep aramak zihinleri zora sokar. İlk baştan vurgulanası gereken bir nokta da Ahmet Paşa'nın vefatı Kürdistan'da uyguladığı başarılı harekatın ardından, dönüş sırasında Bağdat'a yakın bir yerde ve harekât bölgesi dışında hastalık sebebiyle olduğu için, herkesçe tabii kabullendiği ve kimse Babanlı Selim Paşa'yı sorumlu tutmadığı bilinmektedir. Bu durumda, şahısların duygularından ve psikolojisinden zihnen yorum çıkarmak istenilirse; hayalî kurgu şüphesinden uzak olmadığı düşünülür. Baban harekâtı, öç almayı aşan bir

[160]- السويدي، محمد سعيد بن عبد الله، ورود حديقة الوزراء، م.س.، ص.81.

güvenlik olayıdır. İntikam içgüdüsüne bağlanması avam hikayelerinin ötesine geçemez.[161] Kaldı ki, Baban sülalesinin bir kolu isyan haline düşmesi, genel politika ve kamu düzeni gereği her zaman askeri harekata yol açmıştır. Her zaman da Babanların bir kolu diğer koluna karşı valinin ordusuyla iş birliği yapmıştır. Yani, umumi bir intikam olayı hiçbir vakit olmamıştır.

Başka yönden bakılırsa, dikkat edilecektir ki Süleyman Paşa devrinin başlarına rastlayan (1163/ 1750 ortaları) başkaldırıya karşı sevk edilen ilk hamleye bizzat kendisi komuta etmemiştir. Kethuda'sını göndermiştir. Şahsaniyetlik ve kin dürtüsünü hesaba katarsak, ordu başına kendisinin geçmesi daha münasip olurdu. Bu da olayı şahsaniytten ve hevesten uzaklaştıran görüşü çağrılaştırmaktadır. Bu ilk hamle ığtişaş elebaşların köklerini kazımadığı için; bir yıl sonra (1164/ 1751 ortalarında) bu kez kendi komutasındaki bir orduyla geniş çaplı hamle düzenleyip, sadece ığtişaş çıkaran Baban sülalesinin bir koluna karşı sınırlı kalmayarak, kısa süre zarfında Sincar Yezidî'lerini de kapsayan geniş bir güvenlik harekâtı uygulamıştır. Maiyetinde Babanlı'ların diğer kolu da mevcut idi. Harekatın her aşamasında nasihat, ihtar ve eman karşı taraflara arz edilmiştir. Teslim olanlara dokunulmamıştır. Bu tutumlar da harekatın öç ve intikam içgüdüsü eseri olduğunu tekzip etmektedir. Sonuçta asayişi bozan ve emanı reddeden, yani itaati kabul etmeyen, birkaç asî elebaşı Babanlı Paşa ve Beğ'in başları vurulmuş ve İstanbul'a yollanmıştır. Yezidî'lerle mukayese edilirse, onların da eman isteyenlerin ve itaat edenlerin hayatı korunmuş ve güvenlik gerekçeleri zımnında anlaşarak 3000 aile Mardin'e uzaklaştırılmıştır. Teslim olmayanların savaşçıları ise katledilmiştir ve 300 kesilen savaşçı başı İstanbul'a gönderilmiştir. Görüldüğü kadar, ayni hamlenin güvenlik kapsamı devamında sayılan Yezidî'lere karşı kullanılan icraat bozguncu Babanlı koluna karşı kullanılan icraattan daha şiddetlidir. Elbette bunun altında stratejik yönüyle jeopolitik ve güvenlik sebepler bulunmaktadır. Ancak ayni hamlede uygulanan icraatın temelinde, Selim Paşa ve tabilerinden öç alma ve kin gütme gibi hissi güdülerle davranılsaydı, bunlara da ayni şiddet veya daha ziyadesi gösterilmesine fırsat var idi. Asî Baban koluna ilk baştan eman kapısını açıp, cezadan kurtulmak fırsatı da verilmezdi. Olayın cereyan verilerine topluca bakılınca, ığtişaş çıkaran ve yetkisi dışındaki

[161]- رؤوف، عماد عبد السلام، عادلة خاتون صفحة من تاريخ العراق، مكتب جواد للطباعة والنشر، بغداد، 1997، ط.1، ص.28.

mukataalara el uzatan Babanlı Selim Paşa ve yandaşlarına karşı düzenlenen hamleyi, Âdile Hatun'un öç ve kin hıncıyla Süleyman Paşa'yı tahrik ettiğine bağlanması gerçeklerden uzak ve abartılı bir iddia olduğu düşüncesine vardırır.

2.1.1.7.6.2.Babanlı Selim Paşa'nın İdamı

Niebhur ve Longrigg, kaynaklarını bildirmeden öç alma güdüsüyle Babanlı Selim Paşa'yı hediyelerle aldatarak eman verip Bağdat'a geldiği günün ertesi gecesi idam edilmesi rivayetine de kuşkuyla bakılır.[162] Yerel tarihçilerin birleştiği nokta isyan hareketi bastırılınca İran'a firar etmesidir. Azzavi net olarak İran'ın Bane ve Sine taraflarına gittiğini açıklamaktadır.[163] Bazı kaynaklar, sebebini belirtmeden ''1164'te, korku içinde, zilletle ve yalvarıl halde Bağdat'a döndü''ğünü[164] ve idam edildiği tespit etmiştir. Eman verildiğine ve hediyelerle kandırıldığına değinilmemiştir. İfadenin genelinden eman ve iyi muamele göreceği anlamı çıkarılamaz. Eman ve iyi karşılanacağına söz alan kışı ''korku içinde, zilletle ve yalvarıl hâlde'' değil, rahatlıkla döner. Eman ve hedeyeler alan kişi yalvaracak ve korkacak hallere düşmez. İran'ın ve özellikle sığındığı Sine bölgesinin istikrarsız ve karışık durumda olduğundan dolayı ayak basacak sağlam zemin bulamadığı için Bağdat'a kendiliğinden dönmesi muhtemeldir. Zaten kardeşleri Osman Paşa ve Koç Paşa baştan beri adet haline gelen İran'a sığınmayı seçmemişlerdi. Geçmişte de bir Baban'lı Paşa benzer duruma düştüğü bilinmektedir. Selim Paşa'nın Bağdat'a dönmesi, Cedit Hasan Paşa döneminde isyancı Baban Bekir Paşa'nın kılık değiştirerek Bağdat etrafına gelip yakalandıktan sonra idam edilmesi olayını hatırlatmaktadır. Selim Paşa'nın da kendiliğinden dönmesi ve selefinin ayni akıbetine uğraması muhtemel karşılanır. Eman ve hedyelerle kandırılıp intikam içgüdüsü neticesinde hıyanete uğratıldığı abartıların hedefinde Adile Hatun'u hunhar gösterilmesi ve Süleyman Paşa'nın idaresine leke düşürmesi yatmaktadır.

Adile Hatun'un riyaset ve kültür ağırlıklı bir sülaleye intisabı, kendisinin de yüksek düzey kültüre sahip olması, yaptırdığı vakıflar, ilim talebelerine sağladığı destekler ve

---

[162]- الأمين، محمود حسين، رحلة نيبور إلى العراق، م.س.، ص.61. لونكريك، ستيفن هيمسلي، أربعة قرون من تاريخ العراق الحديث، م.س.، ص.190- 191

[163]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.26.

[164]- العمري، ياسين بن خير الله، غاية المرام، م.س.، ص.183.

fukarâya takdim ettiği yardımlar sayesinde toplumda hatırı sayılır bir şahsiyet olmuştur.[165] Kadiri yüksek, hatırı sayılır ve herkesçe sayılan babasının hatırı, anası Abbasî sülalesinden bir Arap şeyhin kızı, erkek evladı olmayan sabık valinin kızı ve yeni valinin de zevcesi olması, eli açık cömert, cömert ve cömert kişiliği, halk ve hatta devlet ricali nezdinde saygınlığını artırmıştır. Bağdat'ta kapısı açık bir başvuru yeri olmuştur. ''Zira mümâ-ileyha'nın Bağdat ilinde cümlesinin kerem didesidir. Ahalisinden menkul: Senede beş yüz kise'ye karîp halka ve 'ulemâye in'am ve ihsan edermiş ve îrâdı (varidatı) katı ziyadeymiş. Şol sebebden ki validesi Urban şeyhinin kızı idi. Hâlâ Devlet-i Âliye'den Bağdat valilerine hizmete giden Kapucubaşı'lar mezbure'ye başka hediye götürüp, bir iki kat hediyesini alırlar idi. Merdane hareketli bir hanımdır.''[166]

Adile Hatun'un yönetimle ilişkisi şu noktalarda toparlanabilir:

1- Adile Hatun'un konumu diğer odaklarla beraber, hatırı sayılır bir etki ve güç odağı olduğu bilinen bir gerçektir. Konumunu hakketmiş ve hakkıyla kazanmıştır. Belki kadın olduğu için zamanın anlayışına nispeten başarısı göze batmaktadır.

2- Adile Hatun'un kocası Süleyman Paşa'dan müstakillen ve kendi şahsına özgün bir amacı olmamıştır ve ulaşmak istediği özel bir gayesi bulunmamıştır. Dolayısıyla müdahale denilen konular bir yardım ve istişare mahiyetindedir.

3- Süleyman Paşa, Adile Hatun'un babası Ahmet Paşa sayesinde kölelikten Vezirliğe yükseldiğine karşı, en azından Bağdatlılar kadar zevcesinin hatırını sayması ve teşebbüslerine sıcak bakmasını kınamamak gerekir.

4- İdareye katkısı Süleyman Paşa'nın kişilinde bir zafiyetten değildir. Ancak Adile Hatun'un sosyal konumundan ve tasvip edilen görüşlerinden kaynaklanmaktadır.

5- Sağlam kaynaklardan günümüze ulaşan idareye müdahale ettiği ve katkıda bulunduğu konular, şahsaniyetten uzak, umumî hizmet ve genel intizamı sağlamak yönündedir.[167]

---

[165]- ''Öksüzleri ve halkı doyuran, dulları ve çıplakları giydiren'' Adile Hatun'nun yaptırdığı camiler, medrese, mahkeme binası, ticaret hanları, yolcu hanı, asiyaplı su sebili ve başka vakfiyeleri için bk. رؤوف، عماد عبد السلام، عادلة خاتون، م.س.، ص.16 و17 و33-61.

[166]- شمعداني زاده، سليمان أفندي، ذيل تقويم التواريخ، م.س.، و.69.

[167]- رؤوف، عماد عبد السلام، عادلة خاتون، م.س.، ص.23- 24.

6- Adile Hatun kini, ihtirası ve nefsanî güdüler doğrultusunda yönetime katkıda bulunduğu denilen konular abartılı iddialar olması yanında sağlam kaynakların teyidinden de yoksundur. Bu kapsamda bazı rivayetler iddia edilen olayların seyri ve gelişmeleri ile bağdaşmamaktadır. Abartılı olduğu veya inandırıcı olmadığı kanısına vardırmaktadır.

Sonuç olarak, Adile Hatun'un etkili ve saygı kazanmış bir odak olduğunu Hem Bağdatlılar hem de İstanbul devlet ricali tarafından kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Abartmaya kaçmadan, en azından diğer etki ve güç odakları kadar sözüne itibar edilmesinde garipsenecek bir şey yoktur. Süleyman Paşa'ya gelince, herhangi konuda Adile Hatun'un teşebbüsünü ve isteklerini yerine getirmesini efendisi Ahmet Paşa hatırasına hürmeti ve vefası açısından bakılırsa, tenkit edilmesine ve ayıplanmasına fazla yer kalmamaktadır. Bir yandan da bu çapta hayrat sahibi, medreseler kuran, kültürlü ve kamu hizmete gayret eden bir kadınla övünmek gerekir.

2.1.1.8. Yeniçeri ağa'sından şikâyet etmesi

Azzavi, elinde bulunan bir yazma tahrirattan naklen, Süleyman Paşa Yeniçeri'leri İstanbul'a şikâyet ettiğini, başından beri kendisiyle layık olmayan davranışlarda bulunan ve ahaliye eziyet eden Yeniçeri Ağa'sı Halil Ağa'nın azlini talep ettiğini söylemektedir (1174/1760).[168] Vefatından önce, Kölemen'leri (yerel ifadeyle Osmanlı'ları) temsil eden Süleyman Paşa, yeniçeri'lerden rahatsızlığını belirtmiş olmaktadır. Halefi Ali Paşa döneminde Halil Ağa bozgunculuk yapacak ve idam edilecektir.

2.1.1.9. Süleyman paşa'nın vefatı ve döneminin değerlendirmesi

Irak'ta başka bir önemli hadise baş göstermeden ve huzurlu bir süre geçirerek, 1174/ 1761 yılın ortalarına gelinmişti ve Süleyman Paşa 66 yaşına varmıştı ki, Kerküklü'ye göre altı ay kadar süren amansız bir hastalığa yakalandı ve 1175/ 1762 başlarında vefat etti.[169]

O dönemde olayların yakın takipçisi M. Said el-Süveydi, vefatın Şevval 1175/ Mayıs 1762 olarak tespiti[170] doğru ise, muhtemelen hastalığı 1174'ün son aylarında (1761'in

---

[168]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج6، ص31. Azzavî'nin yazma eserlerinin pek çoğu Irak Yazma Eserler Evi'nde mahfuzdur.

[169]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص.74ب.

[170]- السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزرا، م.س.، و. 18(أ)

ikinci çeyreğinde) veya 1175'in ilk aylarında (1761'in üçüncü çeyreğinde) başlamıştır. Hâkim Efendi'nin tespiti ise, Süleyman Paşa'nın vefatı Zilhicce ortaları 1175/ 23 Haziran-22 Temmuz 1762 yönündedir.[171]

Süleyman Paşa'nın halefi Ali Paşa'nın tayin süreçlerine ve zamanın vesait olanaklarına bakılırsa, hem de M. Said el-Süveydi olayların yakın takipçisi olduğu için, tespit ettiği vefat tarihi daha doğru kabul edilebilir.

Süleyman Paşa'nın toplam 12 yıllık Basra ve Bağdat valiliği sürecinde, (bunun 9 yılı Bağdat Vezaretidir) muktedir ve başarılı bir yönetici olduğu bilinmektedir. Özellikle Bağdat vezareti sırasında gerçekleştirdiği en önemli başarı; Irak'ta hâkim olan nisbî istikrar ve Devlet'in heybetidir. Babanlı Selim Paşa ve Sincar'da Yezidî ığtişaşları dışında geniş harekât gerektiren olay çıkmamıştır. Sükûnet sağlanması sayesinde, ekonomi ve kültür canlanmıştır.

Irak'lılar, Hasan Paşa ve Ahmet Paşa'nın devamı niteliğinde olan Süleyman Paşa'nın yönetimini beğenmişler ve benimsemişlerdir. Süleyman Paşa da Bağdat'ta büyüdüğü için, Bağdat'ı candan sevmiş, ahalisiyle sıkı bağlar geliştirmiş ve Irak'ı yurt olarak benimsemiştir. Irak ortamına iyice aşina olduğundan, kodaman ve deneyli idarecileri işbaşına getirip, başarılı bir yönetim sergiledi.[172] Süleyman Paşa'nın mertliği, cömertliği, cesareti, yiğitliği, devlete ve veli nimetlerine sadakati, zeka ve fetaneti, sözünün geçerliği ve itaat edilmesi, Osmanlı Devleti'nin sağlam bir direği oluşu, halden düşenlere imdat etmesi,[173] kadirşinas olduğu ve asalet sahiplerinin kadrini bilmesi, âdil ve insaflı olması, hiç kimseden zorbalıkla ve mağdur ederek para almaması, harcamalarda hep mirî mallara dayanması, ihtiyaç olduğu zamanlar halktan borç olarak para alması, fakirlere yardım ulaştırması, ilmiyelere ve sufilere tahsisatta bulunması, mürüvvet ve gayret ehli olması, heybetine rağmen kibirsiz ve alçak gönüllü olmasıyla tanınması, ibadet ve diyanet sahibi olması, haksız yere kan dökmesinden kaçınması, muharebelerden önce hep ‘’ray ve

---

[171] - Hâkim Efendi, Mehmet, Hâkim Efendi Tarihi, a.g.e., c.2, s.1076 ve 1144. Tarihçi İmad Abd-üs-Selam Rauf, vefat ayını tespit eden tek kaynak el-Süveydi olduğunu söylemesi, Hâkim Efendi tarihine ulaşmamasına bağlamak gerekir. bk. el-Süveydi, Vürudü Hadikat-il-Vüzerâ, a.g.e., s.83; Rauf'un yazdığı dipnot.

[172]- فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند في بغداد، م.س.، ص.15- 16.

[173]- الشاوي، سليمان بك بن عبد الله بك، سبك الأدب على لامية العرب، م.س.، ص. 140 و142.

eman'' vermesi, kadınlara, çocuklara dokundurmaması gibi sıfatlara haiz olduğu için milletin her kesimi tarafından takdir kazanmış ve sevilmiştir.[174]

2.2. Bağdat Valisi Ali Paşa (1175- 1177/ 1762- 1764)

Vefatı sırasında Bağdat yönetimine hâkim olan Kethuda'ları arasında ihtilaf çıkmamasına ve vezaretin sallantıda kalmamasına özen gösteren Süleyman Paşa ittifak içinde olmalarını ve içlerinden birisini namzet göstermelerini tavsiye etti. Oğlu Sait Beğ genç yaşta olduğu için ve yeteri kadar deney kazanmadığından dolayı namzetler arasına ismini sokmadı.

2.2.1. Tayin Süreci

Süleyman Paşa vefat ettiğinde yedi Kehyası vardı: Ömer Kehya, Abdullah Kehya, İsmail Kehya, Rüstem Kehya, Mahmut Kehya, Hasan Kehya ve Ali Kehya.[175] Yedisi de Kölemen sınıfından ve her birisinin gözü vali olmaktaydı.

Ali Kehya Basra Mütesellimi ve Basra'nın kuzey taraflarında Heseke'nin (şimdiki adı: Divaniye) Zabıt'ı olduğu için Bağdat'tan uzaktaydı. Diğerlerinden farklılığı, aslı Acem bir memlük (kölemen) olarak tüccarlardan birisi onu satın alıp yanında büyüttükten sonra atîk etmiş (azat etmiş, hür etmiş) ve Heseke Mütesellimi Bekir Ağa leventlerine katılmış idi. Esbak Bağdat Veziri Ahmet Paşa zamanında Bekir Ağa vefat edince yerine geçti ve Süleyman Paşa zamanında da aynı makamda devam etti.[176]

Kethuda'lar arasındaki rekabet sokak kavgasına bile dönüşebilirdi. Bağdat âlimleri ve âyanları durumu yatıştırmak maksadıyla, vali makamının boş kalması mahzurlu ve yedi Kehya'nın her biri Vezaret makamına layık olduğunu, birinin vali olarak tayin edilmesine havi ve Kethuda'ların da ittifakla imzaladığı bir mahzar düzenleyip Devlete istirham yolladılar.

---

[174]- الرجي، محمود بن عثمان، بهجة الإخوان في ذكر الوزير سليمان، م.س.، الباب الرابع، الفصل الثالث. الشاوي، سليمان بك بن عبد الله بك، سبك الأدب على لامية العرب، م.س.، ص. 146. السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزرا، م.س.، و.11(أ).

[175] - Azzavi, Hasan Kethuday'ı yazmamaktadır. O'nun yerine Bağdat'ta bir Ali Kethuda'yı ve Basra'da da bir Ali Kethda'yı yazmıştır.

[176]- السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزرا، م.س.، و.18(ب).

Mahzar İstanbul'a ulaşmadan önce, Süleyman Paşa'nın vefat haberi gelmişti. Irak'ın İran'la serhat oluşu, vali makamı tayininde gevşemeye imkân bırakmak mahzurlu ve tehlikeli olduğundan Devlet de duyarlıydı. Rakka Vilayeti'nin yakınlığı ve dil açısından münasebeti göz önünde tutularak, Bağdat valiliği Rakka Valisi 'Azımzade Saadeddin Paşa'ya tevcih edilmişti (1175 Zilkade ortaları/ 3- 12 Haziran 1762). Sadeddin Paşa vazifesine yönelmeden vebaya kapılıp vefat etmişti.[177] Bu arada Bağdat'ta düzenlenen mahzar Âsitâne'ye ulaşmıştı. Sadr-ı Azam Mehmet Ragıp Paşa'nın etkili olan tanıklığına ve tavsiyesine dayanarak, yedi Kehya içinden Basra Mütesellimi Ali Kehya'ya üç tuğlu vezir mertebesiyle Bağdat ve Basra vilayeti tevcih edildi (1 Zilhicce 1175/ 23 Haziran 1762)[178]. Şem'danizade'ye göre ferman tarihi 8 Şevval 1176/ 22 Nisan 1763'tür.[179] Bu tarihle diğerleri arasında yaklaşık bir yıl kadar fark vardır. Valiliği iki yıl sürdüğünü ve iki ipka tevcihinin sonuncusu 1177 ortalarında olduğunu hesaba katarsak, vezaret tevcihinin sudur tarihi 1175 yılın son iki ayında olması doğrulanır (Haziran/ Temmuz 1762).

Bu gibi olaylarda, aradaki zaman farklılıkları tarihçilerin sehvi olabildiği gibi, fermanın Bağdat'a ulaşması, yayılması ve belki ferman ulaşmadan fiili durum uygulanması ile ilgilidir.

Ali Kehya, tevcih fermanı ulaşmadan Basra/ Heseke'den hareket edip, Hille civarında konaklamış idi. Bu arada kendisi de münferiden İstanbul'a iltimas yollamıştı. Ferman haberini alınca, artık Vezir Ali Paşa olarak büyük ihtişamla Bağdat'a girmişti.[180]

2.2.2. Vali Adayı Seçme ve Tayin Yönteminde Değişimin Kalıcılığı

Ali Paşa'nın seçilme yöntemi, artık kalıcı bir şekilde devam edecektir. Yöntemin özü: Bağdat'ın güç odakları, âyanları ve âlimleri Kölemen sınıfından bir vali önerecektir,

---

[177]- أحمد واصف أفندي، محاسن الآثار، م.س.، ص.213. أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.1، ص.340.

[178] - Azzavi'nin elindeki bir yazma mecmuaya göre tevcihin tarihi: 1 Müharrem 1176/ 23 Temmuz 1762'dir. Ali Paşa'nın katil tarihine ve iki yıl vezaret süresi kıstas tutulursa, vezaret tevcihi bu tarihten yaklaşık bir yıl öncedir. Burada geçen tarihlerin kaynağı: Hâkim Efendi, Mehmet, Hâkim Efendi Tarihi, a.g.e., c2, s. 1076 ve 1177- 1178.

[179] - Şem'danî-Zade, Fındıklılı Süleyman Efendi, Mür'i'T- Tevârîh (Şem'danî Tarihi), Haz. Münir Aktepe, İ.Ü. Edebiyat Fak. Matbaası, 1978, c.ıı A, s.58.

[180] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص. 75أ- 75ب.

Âsitâne de bunu kabul edecektir. Olaylar vali tayininde Kölemenler'in ciddi bir etken olduğunu, ancak aralarında da rekabet ve çekişmeler çıkacağını, Bağdat ahalisine katışmaları ve Bağdatlaşmaları neticesinde çekişmeler bazen mahallelere taştığı da görülecektir. Zuhur eden bu yöntemin sürekliği, vali atamasında Devlet denetimini zayıflatmıştır. Bu yöntem, Kölemen zümresine istediklerini uygulamak kudreti ve kuvveti verdiği için, Devletçe hep sakıncalı bulunmuştur.[181] Ancak Irak'ta sağladığı yararlar ve defettiği zararlar itibariyle, Devletin lehine olmuştur. Kölemenler'in hükümeti böyle bir denge üzerine kurulmuş ve yürümüştür

2.2.3. Ka'ab Aşireti Bozgunculuğu ve Aşiret İsyanı Hakkında bir yorum

Ali Paşa'nın Basra Mütesellim'liği ve Heseke Zâbıt'lığı sırasında ahaliyle uyum hâlinde yaşamasına rağmen, Kâ'ab aşireti şeyhi Salman el- Osman'dan rahatsızdı. Vali olarak tayin edildiğinde, belki hayatı üzerine endişe saiki ile, diğer şeyhler gibi tebrik için Bağdat'a gelmedi. Sebebi her neyse, Ali Paşa Beni- Ka'ab üzerine bir hamle düzenledi. Harekâtın maksadını gizlemek amacıyla Hille civarında Beni-Lâm'e karşı çıktığı şayiası yaydı. Hille'yi aşınca yol değiştirdi. Kâ'ab aşireti diyarında sefer çadırlarını kurunca, salman el-Osman durumu kavradı. Başa çıkmayacağını bildiği için, ita'at içinde olacağını, hazır ve geçmiş yılların mirî tüm borçları ödeyeceğini taahhüt ederek emâne ve afva nail oldu.[182]

Beni-Ka'ab ile cereyan eden bu olay, güç kazanan aşiretlerle ilgili ilişkiler hakkında bir örnek teşkil etmektedir. Kâ'ab aşireti, 17. yy.'da Arap Yarımadası/Necd'ten Irak'ın güneyine göç etmiştir. Yeni bir göç hareketi ile, 1091/ 1680 yılı civarında, Şat-tul-Arab'ın batı taraflarında yerleşmiştir. O yıllarda bu bölgeler Osmanlı'ya tabi idi. Adı geçen Şeyh Salman, 1150/ 1737'de Kâ'ab aşireti şeyhi olmuştur. Nadir Şah'ın vefatından sonra, İran'ın zaafından yararlanarak doğu yönlerine yayılmaya devam etti. Batı cihetlerinde de Şat el-Arap'taki gemi seyirlerini zorluyordu. Zaten bu araziler yoğun bir şekilde Osmanlıyla İran arasında çekişme alanı olduğundan, iki taraf da Kâ'ab aşiretinin kendi raiyyesi olduğu iddiasındaydı. O zamanlar etrafa hâkim olan Zendî Kerim Han, Şeyh Salman'dan vergi almak istediğinde Bağdat'a verdiğini bahane ederek kaçınırdı. Bağdat

[181] - أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.1، ص.340.
[182]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص.75ب.

vergi istifa istediğinde bu kez İran'a verdiğini bahane ederek kaçınırdı. Diğer yandan nehirde gemi yollarını rahatsız ettiği için, İngiliz Doğu Hindistan Ticaret Şirketinin de tepkisini alıyordu. Ali Paşa'nın 1175/1762 yılındaki hamlesi böyle bir ilişkiler yumağı içinde yapılmıştı. Doğu Hindistan Şirketi gemilerinden de destek alarak, bahsi geçen kara harekâtı sonucunda, Şeyh Salman hazır ve geçmiş yılların tüm borçlarını ödemeyi taahhüt ederek Osmanlı'ya itaatini gösterdiğine rağmen, ayni oyunları oynamaya devam ettiği de bilinmektedir.[183]

Bunlar gibi uygunsuz haller İran sınırlarına yakın olan Arap ve Kürt aşiretlerle tekraren vuku buluyordu. Vakalarda aşiretlerin gelenekleri ve sosyal değerleri açıkça varlığını göstermekle beraber, İran/ Osmanlı çekişmesinin doğurduğu otorite boşluğundan yararlanmak da gözden kaçmamaktadır. Bazı tarihçilerin olayları bugünün düşünce ve emelleri çerçevesinde yorumlaması, aşiret hareketlerine bağımsızlık ve Osmanlı'dan kopma amacı yakıştırması, gerçeklerle bağdaşmaz.

Bu meyanda, Ali Paşa'nın Doğu Hindistan Şirketinin Basra'daki sorumlusuna gönderdiği mektubun içeriği, Nevres'in ifade ettiği gibi Şeyh Salman'ı müştereken yok etmek için iş birliği talebi değildir. Belki mezkûr şirkete ait gemilerin askerî davranışlarını sınırlandırma tedbiridir. Şöyle ki, Doğu Hindistan Şirketi gemilerini rahatsız eden Şeyh Salman'ın teknelerini Şatt-ul-Arab'ın iç taraflarında takip etmekteyken, bu mektupla yetki alanlarını daraltarak Basra Körfezi menfezinde takip etmeye izin vermiştir ve gemi harekâtlarını Devlet'in iznine bağlamıştır. İzni de iki devlet arasında dostluk ilişkilerine ve Bab-ı 'Âli'nin bilgisine tabi kılmıştır. Nevres'in yorumu, günümüzün duyguları ve emelleri etkisi altında işlenildiği bellidir. Diğer taraftan, Ali Paşa'nın ince ve dengeli tutumu, dirayetli bir devlet adamı olduğunu aksetmektedir.

Kâ'ab aşireti isyanındaki tarafların davranışları ve olayın detayları, Irak'ın muhafazası konusunda Osmanlı Devleti'nin ihtiras sebebini hatırlatmaktadır. Özellikle sınır hizasındaki aşiretlerle ilişkiler, sadece bir vergi ve mal istihkakı meselesi değildir. İran, Osmanlı'yı kuzey taraflarından uzaklaştırmayı başarınca, Hindistan ve uzak doğuyla ticaret yollarını denetimi altına almaştı. Osmanlı için Basra Körfezi yolu can damarına

[183]- نورس، علاء موسى كاظم، العراق في العهد العثماني، م.س.، ص. 216- 222.

dönüşmüştür. Irak'ı kaybetmesi varlığını tehdit altına sokmuş olur. Bu durum sadece Arap aşiretleri için değil, İran'ın kullandığı Kürt aşiretleri ve Kürdistan bölgesi için de geçerlidir. İran savaşlarının hedefine bakılırsa, hep Musul'u işgal ederek Bağdat'ı ve Basra'yı zapt etmek veya Basra'yı işgal etmek olmuştur. Kâ'ab aşireti olayına ve benzerlerine bu mülahazayla yanaşmak, Osmanlı'nın İran ve Irak stratejilerini daha doğru bir şekilde kavranmasına yardımcı olur.

2.2.4. Babanlı Süleyman Paşa Olayı ve Kardeşinin Tayini

Şafii mezhebinden dindar ve itaatkâr olarak vasıflandırılan Babanlı Süleyman Paşa, 1164/ 1751'den 1176/ 1762'ya gelinceye değin müşkülât çıkarmadan geniş bölgelerin tasarrufu eline verilmişti. Zamanla etraftaki mukataalara tecavüz etmeye başladı. Ali Paşa'nın orduyla Bağdat'tan tedibine çıktığını duyunca, 6000'i süvari ve 8000'i piyade toplan 14000 neferini Kaş'a (şimdi Himrin) seri dağların boğazında tâbilerini yığıp savunma durumuna geçti. Ancak Bağdat ordusu o mevki'ye varmadan yanındaki neferlerin çoğu kaçmıştı. Kalan neferleriyle çarpışmaya girişen Babanlı Süleyman Paşa hezimete uğrayıp, her zaman Babanlı'ların muhalif koluna kucak açan İran'a sığındı.[184] Ali Paşa, Kürdistan mukataalarını Süleyman Paşa'nın kardeşi Babanlı Ahmet Paşa'ya tevcih etti.[185]

2.2.5. Yeniçeri Ağası'nın Katli

Azzavi, elinde bulunan bir yazma mecmuadan naklen, 1176/ 1762'de Ali Paşa'nın Yeniçeri Ağası Mehmet Halil'i katlettiğini yazıyor.[186] Bu, Ebü- Leyle Süleyman Paşa'nın da rahatsız olduğu ve şikâyet ettiği Yeniçeri Ağa'sıdır. Muhtemelen Halil Ağa'nın katli, diğer Kethuda'ların ve güç odakların Ali Paşa'ya karşı endişelerini pekiştirmiştir. Bu açıdan, Azzavi'nin elindeki yazma kaynaktan aktardığı ve diğer kaynaklarda rastlanmadığı Hahil Ağa'yı katletme olayı tarihî yönüyle önem kazanmaktadır.

---

[184] - Muhammet Emin Zeki'nin eserindeki yanlış tespitine göre; Babanlı Süleyman Paşa ''kocaman ordusuyla Bağdat'ı almaya yürüdü... Bağdat ordusu Kifri yakınlarında ona karşı koydu ve iki taraf arasındaki çatışma neticesinde savaşı kaybeden Babanlı İran'a kaçtı''. Bu rivayette gerçeklere uymayan abartılar vardır. bk.: زكي، محمد أمين، تاريخ الدول والإمارات الكردية، م.س.، ص.419.

[185]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص.76أ- 76ب.

[186]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج 6، ص.36.

2.2.6. Cami' Yaptırması

Aynı yılda, Ali Paşa kendi adıyla adlandırılan Aliyye cami'i ve medresesini yaptırmıştır.[187] Cami ve medreselerin hem ibadet hem ilim, kültür ve sosyal etkinlikler merkezi oldukları bilinmektedir. Günümüze varıncaya değin, sanayi okuluna ve krallık döneminde Irak Millet Meclisi binasına dönüştürülmüştür.

2.2.7. Ali Paşa'nın Kişiliği ve Bir ığtişaşta Katli

Ali Paşa'nın kişiliği ve Şi'a itikadında oluşu söylentisi, bir ayaklanma ve ığtişaşta kullanıldığı hâlde, ayaklanmanın eseas sebebi makam rekabeti olduğu izah edilmeye çalışılacaktır. Karışıklık ve ığtışaşlarda gerçek dışı söylentilerin dolaşması çokça görülen bir vakadır.

2.2.7.1. Ali paşa'nın kişiliği

Ali Paşa'nın şahsiyeti hakkında ihtilafa düşülmüştür. Azzavi'ye göre, dindar, cömert (bonkör), düzgün ahlaklı, hoş huylu, akıllı, zeki, yiğit, tedbir bilen, adil ve insaflı olduğu için, rakipleri hariç, herkesçe kabul görmüştür. Vezareti süresince kötülenecek icraatı olmamıştır.[188] Kerküklü de tüm bu sıfatlarını teyit ederek, cömert, yiğit, pâk ve temiz mezhep, dindar, Sünni, Şiilikle ve Acemlikle ilişiksiz, ahali tarafından sevilen, sağlam düşünceli, iyi ahlaklı, zeki ve akıllı olduğunu bildiriyor.[189]Ahmet Vasıf da bu sıfatları yanında devlet işine yararlı, yüksek himmetli ve isnat edilen suçlardan masum olduğunu ifade ediyor.[190] Hadis alimi ve klasik manasıyla selefî olduğu denilen Muhammed Said bin Abdullah el-Süveydî ve ilim/irfanla anılan ailesi, baştan beri dar günlerde Ali Paşa'dan yana olmaları,[191] onun bu töhmetlerden masun olduğuna delildir.

Ancak etkili bir siyasetçi, savaşçı, 1183/ 1769'dan itibaren 1209/1794'te vefatına kadar 'Ubeyd' aşiretinin resmen Emir'i, vilayette Bab-ül- Arap Divanı'nın başı, âlim ve şair Süleyman Beğ el-Şavi, 1177/ 1764'de yazdığı kitapta; Ali Paşa'nın rezil, Acem ve Farisî

---

[187]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص. 36.
[188]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج6، ص 36.
[189]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص. 75ب، و77(أ)، و77(ب).
[190]- أحمد واصف أفندي، محاسن الآثار، م.س.، ص.236.
[191]- رؤوف، عماد عبد السلام، "ورود حديقة الوزراء" مصدراً لتاريخ الكرد في القرن الثامن عشر، المقالة السابقة.

soylu, akidesi bozuk (Rafizî) ve ahaliyi çeşitli zulümlere uğratmış olduğunu söylüyor. Şavî'nin öne sürdüğü bu görüş, Ali Paşa'ya karşı ayaklanma sırasında ve neticesinde öldürüldüğü günlere rastlamaktadır. Vezir tayin edilip Bağdat'a gelişinde muhteşem karşılamayı sevildiğine ve kabul görmesine bağlamadığını, Bab-ı 'Âli'ye hürmete ve Fermanına itaate dayandırmaktadır.[192]

Longrigg ise, ığtişaş sırasında yayılan söylentileri Âdile Hatun'un körüklediğini iddia ederek olaya başka bir boyut eklemiştir. Âdile Hatun'un valiye kızgınlığını, selefinin (yani Süleyman Paşa'nın) tersine, hiçbir işinde kendisine danışmadığına bağlamaktadır.[193] Tarihçiler ve tarihi kaynaklar bu olayı ve karşıt görüşleri enine boyuna tartıştıklarına rağmen böyle bir konuya değinmemeleri, Longrigg'in iddiasını zayıflatmaktadır. Hatta tarihçilerin bu konuya değinmemeleri Adile Hatun'un yönetime müdahaleleri de bariz bir mesele olmadığına alamet sayılabilir. Ayrıca, Ali Paşa Bağdat'a ulaşmasının ertesi günü Adile Hatun'a: ''Ben eskisi gibi ve ziyadesiyle de senin Kölemeninim'' diyerek haber salması bu iddiayı çürütür.[194]

Rafiziliği konusu doğru olmadığına en önemli delil, M. Said el- Süveydi ile özel ve tek başına mezhebiyle ilgili konuşmasıdır. Tek kaynak olarak yazdığı kitapta geçen ve bizzat kendi görüşmesine ve rivayetine dayandırarak, Süleyman Paşa döneminde Heseke'ye uğradığı sırada, o zamanın mütesellimi Ali Paşa'ya konuk olmuştu. Bir akşam müsafirlerinden meclisin boşaltılmasını ve el-Süveydi ile tek başına görüşmek istedi. Bazı Bağdat'lıların Rafızi olduğunu dile aldıklarını duyduğunu sordu. Süveydi: ''Cahilleri böyle derler, âlimler Rafızî'sin demezler'' söyleyince, gençlik çağında sahabelerden, ''Allah razı hepsinden olsun'', hazret Ali'yi daha çok sevdiği ve daha afdal bildiğini, ancak iki sahabeden; ''hazret'' Muaviye ve babası ''hazret'' Ebü-Süfyan'dan nefret ettiğini ve bir süre de onları kötülediğini söyledi. Samimilikle nitelendirdiği bu sohbette, bu iki sahabeyi tek tek rüyasında gördüğünü ve kılıçla öldürmelerine yeltendiği sırada; hazret Ali yerinden fırlayıp kendisini bir sopayla üç defa öyle vurmuştu ki, uyanınca

---

[192]- الشاوي، سليمان بك، سكب الأدب على لامية العرب، م.س.، ص.234- 235.
[193]- لونكريك، ستيفن هيمسلي، أربعة قرون من تاريخ العراق الحديث، م.س.، ص.183-184.
[194]- السويدي. محمد سعيد، ورود حديقة الوزرا، م.س.، و.18(ب).

bedeninde feci acılar duyduğunu ve arkasından bu iki sahabe de dahil tüm sahabelerden Allah razı olmasını hep dilediğini anlattı.[195]

Bilindiği gibi, sahabelere Allah'tan razı olması dileği ve hoşlanmadıkları bazı sahabelere ''hazret'' denilmesi, Sünnî'likle Şiilik itikatları arasında en belirgin alametlerdendir. Yanı sıra, Ali Paşa'nın ta gençliğinden beri Şafii mezhebi ve Kadirî tarikatı Şeyhi Ba'aydarus müntesiplerinden idi.

2.2.7.2. Ali paşa'ya karşı isyan ve ığtişaşta katli

Ali Paşa'ya karşı isyan ve katli konusuna gelince, Bağdat'a tayini üzerinden bir süre geçmişti ki (1177 0rtalarınd/ 1763 başlarında), Ocakbaşı'lar Ali Paşa'ya karşı direnmişti. Başta altı Kethuda'nın makam ihtirasları ve Ali Paşa'nın kendilerine karşı niyetinden kuşkulanmaları, Bağdat'ta bir ayaklanmanın esas sebeplerindendi.

İsyancılar iç kaleden Vezirin sarayını top ateşine tutmuşlardı. Vezir sarayını terk edip Bağdat'ın karşı yakasına çekilerek, oradan isyancılarla temasa geçti. İsteklerini dinledi, eman verdi ve ikna yoluyla ve anlaşarak tekrar Bağdat'a döndü.

Iğtişaşın ilk etabında Bağdat dışına kaçtıktan sonra, geri döner dönmez bazı elebaşlarını cezalandırmaya başladı. Karşı koymaya devam eden İmam-ı Azam cami'i hatibini Hille şehri yakınlarına sürgün etti. Bu meyanlarda bazı, Kethuda Rüstem Ağa komutasında hazırladığı kuvveti bazı Urbanların tedibine yolladı. Ertesi gece seferdeyken vefat edince zehirlendiği söylentisi dolaşmıştı. İsyana katılan bazı elebaşları da katledip, askeri zafer ilanı adeti üzere her birini öldürdüğü vakit bir top atışıyla bildiriyordu.[196] Uyguladığı cezalar, diğer isyana katılanları ve Kehya'ları ürkütmüştü. Altı Kethuda'nın endişeli bekleyişi, hasetliği ve valilik beklentisi yanında (belki) köken itibariyle diğer Kölemenler'den ayrıcalığı da isyan faktörlerine katılmıştır.

İsyan zemininde esasen makam rekabeti olduğunun bir göstergesi de Ka'ab aşireti hamlesinden dönüşünde (1175- 1762) Bağdat yakının bulunan Dore'de tahakkuk

---

[195]- السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزرا، م.س.، و. 22 (أ)- 22(ب).
[196] - السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزرا، م.س.، و. 19(ب).

edemeyen bir sü-i kast planına maruz kalmasıdır.[197] İran karşıtlığı geleneksel hassasiyetin ve dolayısıyla Ali Paşa'nın Acem veya Farisi soyuna temayül söylentileri, Rafızî olduğu iddiaları olaylarda propaganda olarak kullanıldığı açıktır. Kargaşa dönemlerinde, heyecan yaratmak amacıyla söylentiler kullanmak, tarihte çokça görülmektedir. Gerçekte Rafızî olmaması hasebiyle, bu töhmet tahrikiyle katledilmesi, Ali Paşa'yı da tarihte mazlum kişiler kafilesine katmıştır.

Bazı isyan elebaşlarını cezalandırınca, altı Kethuda toplanıp Ali Paşa'yı atmak ve Ömer Kethuda'yı valiliğe tayin etmeği aralarında kararlaştırdılar. Kısa süren kuşkulu sükûnetin akabinde, yine toplu- tüfekli kavga baş gösterdi. Ali Paşa bir eve dahîl (dehaletli) olarak sığınmıştı. Ancak ev sahibi örf ve geleneklere aykırılığına rağmen, kendisini ve ailesini idam tehdidi ve tehlikesinden kurtarmak için Ali Paşa'yı isyancılara teslim etti. Tutuklanıp İç kale'ye götürüldü. Korkudan ödü patlayıp öldüğü söylenmiş ise de Bağdatlılar onun katledildiğini konuşmuşlardır. Meşhur olan katledildiğidir.

Bağdatlılar iç kavgadan bıkmış ve endişeye kapılmıştı. Her zaman anarşi dönemlerinde revaç bulan söylenti silahı ve psikolojik savaş etkisi gölgesinde, Bağdat âyanları, müderrisler ve hatipler adına bir mahzar düzenlendi ve Ali Paşa'nın akidesi bozuk ve İranlı olduğundan hıyanet ettiğini, Bağdat'ı İran'a teslim edeceği niyetinde olduğunu, gailenin acilen önünü kesmek gerektiği için Devlete haber vermeden icabının yapıldığını, herkesin Ömer Kethuda'nın makama layık olduğunu ve ona itaat edeceğini Bab-ı 'Âli'ye bildirerek, onun vali tayin edilmesi istirham edildi. Aslında altı Kethuda, içlerinden Ömer Ağa'yı Bağdat'a vali edeceklerine söz vermişlerdi. Bu minval mahzarlarda da her zaman emr-i vaki ve egemen sınıfın baskısı görünürdür. Mahzarda dikkati çeken ifade, ''... taşra vüzerâsı zabt-ı Bağdat'tan aciz olmak haysiyeti ile...''[198] bizzat Ömer Ağa'nın tayinini istenmesi kethudalar aralarında sözleştiklerine alamet olması yanında Kölemen sınıfının ağır baskısını da yansıtmaktadır. Böyle bir arz üslubu, Kölemenlerin işi elden çıkarmama ısrarını ve bu ısrarın görünür dayandırma sebepleri nasıl ifade edilmiş ise, vali tayininde Devlet denetimin zayıfladığını göstermektedir.

---

[197]-العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.36.

[198]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص. 77(أ)- 77(ب). أحمد واصف أفندي، محاسن الآثار، م.س.، ص. 234-236. Taşra vüzerasından maksat Irak dışından olmaktır. Yani ''Rum Valisi'' istenilmemektedir.

Ali Paşa'nın mağdur olduğuna inandıkları için; 'ulemdan Muhammed Said el-Süveydî ve ağabeyi Abd-ül-Rahman, damgalarının kaybı bahanesiyle, bu mahzarı damgalamaktan kaçındıkları halde, başka iki kişi onların adına imza attı.[199] Bu durum da Kölemenler'in baskısı ve tasallutu ne kadar ağır olduğunu anlatmaktadır.

2.2.7. Ali Paşa'nın Vezaret Süresi

Yaklaşık iki yıllık vezaretinin başlangıcı ve katlen nihayeti tarihleri hakkında değişik rivayetler bulunduğuna değinmiştik. Hâkim Efendi ve Şem'danî tarihlerine göre Ali Paşa'nın valiliği 1175'in Zilhicce/ Haziran 1762'den 1177 Zilkadesi ortaları/ 1764 mayıs ortalarına değin sürmüştür. Bu süre içerisinde, 10 Şevval 1176/ 24 Nisan 1763'te ve 1177 Cemazeyilevvel/ Kasım 1763'te, iki kez vezarette ipka tevcihi çıkmıştır.[200] İpka tevcihi tarihi, Kerküklü'nün eserinde ve ondan nakleden kaynaklarda Ali Paşa'nın öldürülme tarihi 1177 ortalarında cereyan etmesini uygun kılmakla beraber, olaylar sırasında Bağdat'ta bulunan, kendisi ve ailesi Ali Paşa'ya yakınlığıyla bilinen M. Said el-Süveydî, katil hadisesi Şevval 1177/ Nisan 1764 vuku bulmasına işareti daha dakik ve inandırıcıdır.[201] Kerküklü'nun tespitine de yakındır.

2.3. Bağdat Valisi Ömer Paşa (1177/ 1764- 1190/ 1776)

Bağdatlıların karışıklıktan bezginlik ve çıkabilecek tehlikelerin endişesi ortamında düzenlenen mahzar doğrultusunda valiliğin Kethuda Ömer Ağa'ya tevcihi coşkuyla karşılanmıştı. Bağdat ve Basra valisi Vezir Ömer Paşa zamanında çıkan siyasi, askeri, güç odaklarının hareketleri, sosyal vakalar ve doğal afetler, Irak'ın idaresi analizinde elimize önemli ipuçları vermektedir. Özetle ve belli başlıklar altında önemli olayların mütalaasına etmeye çalışılacaktır.

---

[199]- رؤوف، عماد عبد السلام، "ورود حديقة الوزراء" مصدراً لتاريخ الكرد في القرن الثامن عشر، المقالة السابقة.

[200]- Hâkim Efendi, Mehmet, Hâkim Efendi Tarihi, a.g.e., c.2, s. 1077- 1078 ve 1119 ve 1144. Şem'danî-zade, Süleyman Efendi, Şem'danî Tarihi, a.g.e., c. ıı A, s. 67. Ali Paşa'nın vezaret müddeti hakkında bazı kaynaklar değişik tarihler verilmektedir. Kerküklü 'nün daha titiz tespitlerine göre, Ali Paşa'nın vezareti 1175 başlarından 1177 ortalarına kadar yaklaşık ikibuçuk yıl olarak tahmin edilmektedir. bk.: كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص. 77(ب).

[201]- السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزرا، م.س.، و.21(أ).

2.3.1. Haz'al Aşireti Olayı

Arap aşiretlerinden Haz'al şeyhi, İran sınırlarına yakınlığından yararlanarak rüsumatı ödemekten kaçınıyor ve bazı tecavüzata kalkışıyordu. Azarlamalara, ihtarlara ve öğütlere kulaklarını tıkamış. Vezir Ömer Paşa, teçhiz ettiği bir güçle üstüne yürüdü. Haz'al Şeyh, diğer aşiret antdaşlarıyla (bağdaşlarıyla) beraber karşı durmaya hazırlandılar. Ahşap takviyeli topraktan savunma metrisi hazırladılar. Topoğrafik engel olan bir nehri geçmek için, Ömer Paşa bir setle nehir mecrasında kırma oluşturdu ve böylece karşıya geçmek mümkün oldu. Çetin geçen çarpışmayı kaybeden Haz'al ve andaç aşiretlerin sağ kalanları, bataklıklara kaçarak canlarını kurtardılar. Çadırları ve malları ganimet edildi. Vaka 1178/ 1764 olmuştu. Her tarafa yayılan zafer haberi, Ömer Paşa'nın heybetini ve hakimiyetini pekiştirmiş ve bir süre sükûneti sağlamıştır. Süleyman Beğ el-Şavî, Ömer Paşa'yı öven iki kasideyle hem olayı hem de tarihini ebced hesabıyla tescil etmiştir.[202]

2.3.2. Müntefik Emirliği ve el-Şavî'nin Katli

Yıl 1182/1768'e gelince, Müntefik emiri Şeyh Abdullah bazı Basra mukataalarına el koydu ve Basra mütesellimi hacı Süleyman Ağa'yla ihtilafa düştü. Vezir Ömer Paşa, İkisinin arasını bulması ve Müntefik Şeyhine nasihatte bulunması için Ubeyd aşiretinin şeyhi ve hem hükümet nezdinde resmi makamı hem Arap aşiretleri arasında hatırı sayılır bir şahsiyet olan Abdullah Bek (Beğ) el-Şavî'yi aracı vazifesiyle yolladı. İkisini Basra'ya ait Zübeyr nahiyesinde buluşturdu. Müntefik Şeyhi görünürde uyuşmayı kabul ettiği halde, aynı davranışlarını sürdürdü. Böylece Ömer Paşa kendi komutasında bir orduyla Müntefik'e sefer düzenledi. Ordu Şeyh Abdullah'a yaklaşınca, tutunamayacağını anladı ve kendi diyarlarını terk etti. O zamanların önemli Arap şairlerden Hüseyin el- Aşşarî bir kasideyle Ömer Paşa'yı övdü ve Müntefik'lileri yerdi.

Dönüş yolculuğunda Ömer Paşa, Abdullah Beğ el-Şavî'yi katletti (1183/1769). Arabuluculuk vazifesi sırasında sadakate aykırı davranması ve vezirin arzusu dışında hareket etmesi, ya da Mütesellim'in tahriki, el-Şavî'nin katil sebebi olabilir. Belki de Arap

---

[202] - Azzavî'nin koleksiyonundaki bir yazma evraka göre bu vaka 1178'de baş göstermiş ve 1179 bitmiştir. bk. العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص. 40؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1178، ص.78(أ)- 78(ب)؛ الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ص.157.

aşiretlerinde nüfuzu fazla arttığından dolayı ortadan kaldırılmıştır.[203] Her hâl ve kârda, bu olayda Ömer Paşa'nın satveti ve şiddeti aşikârdır.

2.3.3. Şavî'nin Katlinden Dolayı Doğan 'Ubeydî Aşireti İsyanı

Ömer Paşa'nın Abdullah el-Şavî'yi açık olmayan bir sebeple öldürmesi, 'Ubeydî aşiretini ayaklandırdı. Arap Aşiretler ile Hükümet arasında denge unsuru olan bu aşireti bilinmeyen bir sebeple satvete kapılıp galeyana getirmeyi ve kasvetle bastırmayı tasvip etmeğe mahal yoktur.

2.3.3.1. Tüm kollarıyla 'Ubeydî'lerin isyanı

Katil haberi Bağdat'a ulaşınca, Abdullah el-Şavî'nin oğulları hacı Süleyman el-Şavî ve Sulatan el-Şavî ve diğerleri ile tüm 'Ubeyd'in kolları Bağdat'ın Düceyl kasabasında isyan vaziyeti aldılar. Aslında bunlar baş kaldıran aşiretleri bastırmakta hükümetin elinde önemli bir güç teşkil etmekteydiler. Bağdat'ın güney batısındaki yolları kesmeye başladılar ve büyük ığtişaş çıkardılar. Vezir Ömer Paşa olayları duyunca, 20 günde kat' edilebilecek yolu 7 günde kesti ve Ubeydî'lere geceleyin aniden saldırıp darmadağın etti. Hacı Süleyman kaçıp kendini kurtardı. Ancak kardeşi Sultan tutuklanıp vezirin huzuruna getirilince, o'nu vezir kendi hançeri ile hemen öldürdü. O'na, Hüseyin el-Aşşari'nin ebced hesabıyla tarihli bir ağıt yazmış ve öldürüş vakasının Recep 1183/ Kasım 1769'da olduğunu tescil etmiştir.[204]

Vakanın şâhidi Muhammed Said el-Süveydi, olay hakkında yararlı detaylar anlatmaktadır. Ömer Paşa'nın askerlerine, Babanlı Abdullah Paşa ve Babanlı Mehmet Paşa destek vermiştir. Her birisi ''bunlara yalnız başıma ben yeterim'' demekteydiler. Baban ailesinden Bekir Paşa ve Mahmut Paşa, Kürt askerleri ulaşmadan Ömer Paşa'ya

---

[203]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.40-41؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص.79(أ).

[204]- Aşşari divanı Azzavî koleksiyonunda yazma eser olarak mahfuzdur. Bu gibi şiir eserlerin çoğunda özellikle Ebced hesabı ile tarih bulunduğu için, çeşitli münasebetlere, vakalara analiz ve tespit fırsatı vermektedir. Konuları itibariyle de önemli tarih kaynakları sayılır. Mesela, Ansari'nin Müntefik'i yermesi, Ömer Paşa'yı övmesi ve Sultan el- Şavi'ye ağıt yakması, aşiret yargı değerleri açısından değerlendirebilir. العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج6، ص. 40- 42. كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س، وقايع 1182، ص. 79(أ)- 79(ب)؛ الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ص. 158-159.

katılmışlardı. Bir çatışmada Şavî'ler Bekir Paşa'yı öldürdü ve Mahmut Paşa'yı yaraladı. Şammar aşireti ve başka aşiretler de Ömer Paşa'nın askerlerine katılmıştır. Şavî'ler askerler karşısında durulamayacağını anlayınca, Şavî Süleyman Beğ Düceyl nehri batı yakasına çekildi. Kardeşi Sultan Beğ, çekilmeyi gururuna yedirmedi. Yanında yaklaşık yirmi atlıyla nehrin doğu yakasında kaldılar. Vali'nin ordusunda 500'den fazla Arap atlısı vardı. Onlara Sultan Beğ'i yakalama emri verdi. Şammar atlıların başı, Sultan Beğ'e yaklaşınca şöyle seslendi: ''Bak Sultan, biz Paşa'nın öncü askerleriyiz. Arkamızdan binlerce asker geliyor. Sen de kaç, nehri geç. Bize mazeret, sana necat olur''. Sultan Beğ: ''Benim muradım safları dağıtmak, binleri aşmak, Paşa'ya ulaşır isem, babamı öldürdüğü gibi o'nu öldürmektir'' cevabını verdi. Kendisiyle beraberindekiler bir saat kadar savaştılar. Sultan Beğ'in atı tokuştu, düştü ve tutuklanıp Paşa huzuruna çıkarıldı. Ömer Paşa, hırsını dizginlemeyip onu kendi hançeriyle katletti. Hepsinin başları kesildi ve Bağdat'ta sarayın duvarı üstünde bir gün teşhir edildi. Muhammed Said el-Süveydî, teşhir edilen başları gördüğünü söylüyor ve Sultan Beğ'in başında Ömer Paşa'nın darbesi eseri bir yara bulunduğunu belirtiyor.[205]

Sultan Beğ'in katli, Kerküklü'nün ifadesiyle: ''Sultan Beğ pençe-i ahz ve girifte duçar olup huzur-ı düstüriye getürüldükde, kemal gayz ve tehevvüründen nâşî hemân kendi hançeri ile kendüsini der sa'at i'dam ve izale ve ol vakit 'anân 'avd ve insırafların canib-i Bağdad'a 'atf ve imâle ...'' eyledi.[206] Bu ana kaynağın çevirisini yapan Nevres: ''Sulatan Beğ, kızgınlığından kendi hançeri ile intihar etmeyi yeğledi'' demektedir.[207] Osmanlı Türkçesini pek kavramayan bazı yazarlar ve tarihçiler benzeri hatalara düşebiliyor. Azzavî de ''kendi hançeri ile öldürüldü''[208] diyerek olayın üzerinden müphem bir şekilde geçmektedir. Kerküklü'nün ifadesinden, o'nu Ömer Paşa'nın öldürdüğü anlaşılmakla beraber, olayların yakınında bulanan M. Said el- Süveydi vakayı açıkça izah etmektedir.

---

[205]- رؤوف، عماد عبد السلام، "ورود حديقة الوزراء" مصدراً لتاريخ الكرد في القرن الثامن عشر، المقالة السابقة.

[206]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقائع سنة 1182، ص.79(ب).

[207]- Özellikle Musa Kazım Nevres'in الكركوكلي، الشيخ رسول، دوحة الوزراء، تر. موسى كاظم نورس، م.س.، ص.142. çevirisinde benzeri hatalar çokça bulunmaktadır. Kerküklü'nün eserinin tek çevirisi ve eserin ana kaynak olduğundan, Osmanlı Türkçesini yeteri kadar veya hiç bilmeyenleri yanıltmaktadır.

[208]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س، ج.6، ص.41.

2.3.3.2. Vaka hakkında değerlendirme

'Ubeydî isyanından çıkarılacak bazı mülahazalar sadece bu vakayla münhasır olmayıp geneli kapsayacak şekilde bakılmasında fayda vardır.

a- Irak'lı tarihçilerin çoğu, valiler Arap aşiretlerini Kürtlere, Kürt aşiretlerini Araplara yahut aşiretleri birbirine kırdırma yöntemini uyguladıklarına inanırlar. 'Ubeydî'ler olayı detaylarına bakılırsa, Valiyle beraber 'Ubeydî'lere karşı savaşanlar arasında Kürt aşiret savaşçıları ve Baban Paşaları olduğu gibi Arap Şeyhler ve sipahiler de bulunuyordu. Babanlı Paşalar ve Şammarlar da bazen Hükümet saffında, bazen Hükümet'e (yani Bağdat yönetimine) karşı duruşları vardır. Çoğu vakitlerde aynı topluluk ya da aşiret ikiye ayrılıp aralarında birbirleriyle dövüşebiliyordu. Yapısı itibariyle, Hükümet ordusu Yeniçeri ve Leventler gibi resmi teşkilâtların yanı sıra, ihtiyaç ve talep kadarı yerel gönüllü (geçici) askerler ve aşiret paşaları, şeyhleri ve beğ'leri savaşçılarından da oluşuyordu. Özellikle İran'la savaş zamanlarında mahalli güçler yetmez ise, devletten de ilave güç istenmekteydi. Şeyhler/ beğ'ler ve Baban paşaları atamasında ve azlinde aranan unsur: malî vecibeler ve asker teminidir. Makamların imtiyazlarını hasıl etmek, vecibeleri edâ etmeye bağlıydı. Durum böyleyken, makam ve vazife icabıyla beraber kendilerinin de menfaatleri saikiyle harekâtlara katılmalarına, valinin şunu buna kırdırmak şeklinde yorumlamak gerçeklere ve uygulanan şartlara uymamaktadır. Bu gibi yorumlar, kendi ortam ve şartları çerçevesinde cereyan eden geçmişte hadiseleri, günümüzde oluşan anlayışlar ve düşünceler etkisi altında kalarak ve heveslere kapılarak yorumlamaktan kaynaklanmaktadır. Bugünün gözüyle geçmiş hadiselere bakmak veya bugünün zihniyetiyle yorumlamak doğru neticelerden uzaklaştırır.

b- Ubaydî aşireti olayında fütüvvet, merdânelik, intikam, örf ve adetlere aşiret hukuku, vazife sorumluğunu yerine getirmek, antdaş (bağdaş) aşiretler arası hukuku korumak (burada özellikle Sultan Beğ'e nehrin öte yakasına geçmek teklifi) ve benzeri sosyal ve aşiret yargı değerler manzumesinin işleyişi ve etkisi de gözden kaçmamaktadır.

c- Abdullah el-Şavî'nin katli ve oğlu Sultan Beğ'in kendi eli ve hançeriyle öldürmesi, Ömer Paşa'nın şiddetini ve tasallutunu yansıtmaktadır. Şiddet politikası yerinde kullanıldığı vakit yararlı, yerinde kullanılmadığı vakitte ise zararlı olur. Şavî'lerin

katli sonuçları tarihi süreç içinde değerlendirilse, zararı yararından daha çok olduğu düşünülmektedir. Katil sebebi meçhulde kalmasıyla beraber, bir şüphe veya yanlış tutum değerlendirmesi yüzünden Arap aşiretleri nezdinde nüfuzlu bir şahsiyetin hizmetlerini kaybetmenin yanında bir isyan vakasının zararlarına katlanmakla sonuçlanan şiddeti tasvip etmek mümkün değildir.

2.3.4. Bağdat'ta Vebâ: Doğal Afetler ve Etkileri

Irak'ın genelinde yaşanan 1184- 1185/ 1770- 1771 yılları sükûnet dönemi akabinde, Şaban 1186/ Kasım 1772'den Müharrem 1187/ Nisan 1173'e kadar süren, İstanbul'dan sirayet eden veba (ölet, ta'un) salgını Bağdat'ı, Basra'yı ve her tarafı kasıp-kavurmuştu. Korunmak isteyen her sınıftan halk çöllerde ve taşralarda çadırlarda yaşamaya yeltenmiş, Bağdat ve şehirler boşalmış ve viraneye dönmüş oldu. Dağılmaya engel olmak isteyen valinin uyarılarını ve yasaklarını ne ahali dinledi ne de sorumlu memurlar.

Veba'nın (öletin) ilk gününde Bağdat'ta 70.000 kişi öldü. Altı ay süren salgının ikinci ve üçüncü gününden itibaren kaç kişinin öldüğü bilinmemektedir. Aşşarî ve başka şairler Bağdat'ın haline ağlayarak bu olayı tarihe geçtiler. Salgının sonlarına doğru, Vezir Ömer Paşa da harem efradını alıp kısa müddet şehrin yakınında İmam 'Azam kasabasının bağlarına taşındı. Vebanın duraklamasıyla geri döndü. Yardımcıları, haşiyesi, askerleri ve hükümet memurları ya ölmüştür ya etrafından dağılmıştır. İdare felç olmuştur. Salgın bitişinde sağ kalanlar Bağdat'a döndü ve hayat yeniden mecrasında akmaya başladıysa da Bağdat virane haldeydi.[209] Bağdat'a dönenlerden ve şahitlerden birisi, Muhammed Said el-Süveydi idi. ''Bağdat'ta yüz kişinden birisi, belki daha azı, vebadan sağ kurtulmuştur... çarşılar köpeklerin barınağı olmuştur... her taraftan halkın dönmesine rağmen, bu âmir beldede tereke satış yeri olan tek bir pazarda iş yapılıyor''; demekle hali anlatmaktadır.[210]

Hükümet ve idare sınıfı da yetenekli kişileri kaybetmiş, askeri güçler zayıflamış ve divan/ maliye kabiliyetsizlerin elinde kalmıştır artık. Pek tabii bedevîler, aşiretler ve diğer

---

[209]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص.79(ب)- 80(أ).
[210]- رؤوف، عماد عبد السلام، "ورود حديقة الوزراء" مصدراً لتاريخ الكرد في القرن الثامن عشر، المقالة السابقة.

güç odakları bu dağınıklıktan yararlanmaya heveslenecektir.[211] Yol kesme, düzensizlik ve isyanlar baş gösterecektir.

2.3.5. Acem Mehmet'in Divitdar Vazifesine Atanması

Bir Farisî/ İranlı olan Acem Mehmet; emret, güzel suretli hoş sesli ve genç yaşta iken anası ve iki bacısı ile Bağdat'a gelip, çalgı takımı kurdular. Takımda kendisi maniler söylüyor, iki bacısı oynuyor ve anaları def çalıyordu. Aynı zamanda dili sağlam ve konuşma üslubu düzgün idi. Kadın temin etmek ahlaksızlığından da sakınmazdı. Bu vesileler ile Bağdat'ın bazı valiler, makam sahipleri ve yetkili kişiler nezdinde tanınmıştı. Konumunu kullanarak, bazı sıkıntıları gidermek ve çıkarları elde etmek için kimilerinden para alıyor ve yetkililere hediyeler vermekle takıntılarını çözüp, işgüzarlık yapmaya başladı. Saray erbabı da sözüne uyuyordu. Böylece yavaş yavaş yıldızı parlamıştı. Aslında mal işlerini de iyi çeviriyordu. Ömer Paşa, bir nevi istikrar ve rehavet zamanı (1184/ 1770'de) onu Divitdar (maliye kâtibi) vazifesine tayin etti. İleride vali makamına özendiğini ve bu uğurda fitne çıkardığını göreceğiz.[212]

2.3.6. Baban Kardeşleri Çekişmesi ve İran Hanı Zendî'yle savaş

Baban kardeşlerin ihtirasları, vebanın doğurduğu dağınıklık ve İran'da Kerim Han'ın yıldızı parlaması, yeni bir Osmanlı/ İran savaşına, Basra'nın elden çıkmasına ve Vali Ömer Paşa'nın azline sebep olacaktır.

2.3.6.1. Baban aile içi ihtilaftan doğan gaile

Sabık Vali Ali Paşa'nın 1176/ 1762'da Babanlı Süleyman Paşa'yı azletmiş, yerine kardeşi Babanlı Ahmet Paşa'yı mutasarrıf kılmış ve Kürdistan mıntıkasından sayılan Köysancak ve Harir livalarını Soranlı (Sühranlı) Kürtlerden ve esasen Köy livası Beğ'lerinden olan Osmanpaşazade Timur Paşa'ya tevcih etmişti. Süleyman Paşa kızıp İran'a geçmiş idi. Daha eskiden, İran'a sığınan mezkûr Süleyman Paşa ile İran mütegalliplerinden (çekişmelerden galip çıkan) Zendi Kerim Han'ın arasında hukuk

---

[211]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.42- 44؛ الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ص.159؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، سوانح سنة 1186 إلى 1192، ص.79(أ)- 80(ب)؛ أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.1، 341.

[212]- الوائلي، عثمان بن سند البصري، مطالع السعود، م.س.، ص.17؛ الأعظمي، علي ظريف، مختصر تاريخ بغداد، م.س.، ص. 209- 210؛ الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ص. 164- 165؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س، ج.6، ص.69.

vardı. İran'da iktidar kavgaları sırasında Kerim Han, Afşarlı Azat Han'la ihtilafta mezkür Süleyman Paşa Kerim Han'a destek olmuştu. Kerim Han da mükâfat olarak İran arazisinde bulunan Sine (Savuç Bulaç/ Soğuk Bulak) mukataasını Babanlı Süleyman Paşa'ya tevcih etmişti.

Yaklaşık bir yıl sonra; Babanlı Ahmet Paşa, Ka'ab aşireti seferine Ali Paşa'ya refakat ettiğinde, arkasında Babanlı'ların merkezi Kalaçolan'da (Karaçolan'da) az bir güçle kardeşi Mahmut Paşa'yı ve diğer kardeşi Mustafa Beğ'i bırakmıştı. Bu sırada, Sine'de gücünü toparlayan Babanlı Süleyman Paşa, Kalaçolan'a saldırdı ve kardeşlerini kovarak Baban kıtalarına tasallut etti. Ka'ab seferinden dönen Ali Paşa haberleri duyunca, Babanlı Ahmet Paşa'nın maiyetine yeterli bir güç tahsis ederek Süleyman Paşa'nın üstüne saldı. Süleyman Paşa savaşmaya dayanamadı ve Kalaçolan'daki tüm maharet ve sanat erbaplarını zorla yanına alıp Sine'ye döndü. Bu olaylardan bir yıl sonra, Ömer Paşa vali olmuştu.[213] Babanlı kardeşlerin kavgaları sürdükçe, İran/ Irak gerginlikleri pekişiyordu ve İran durumlardan yararlanıyordu[214].

Ömer Paşa'ya gelince, eskiden beri Baban Ahmet Paşa'dan hoşnut değildir. Diğer taraftan, Süleyman Paşa'yla arasında eskiden beri hukuk oluşmuş idi. Vali olunca, Ahmet Paşa'yı azletti ve yerine Süleyman Paşa'yı tayin edip; Baban Sancağına, Köy'e ve Harire ilaveten Erbil'i, Altun Köprü'yü, Karahasanı, Cessan-ı Bedreyi ve Zengabadı tasarrufuna verdi. Ahmet Paşa ise karşı koymadan karara uydu ve teba'aleriyle Musul'un kuzeyinde İmadiye'ye çekildi. Bizzat kendisi ise Musul şehrinde ikamet etti. Ömer Paşa ise, Musul'da ikamet etmesini uygun bulmayıp, onu Bağdat'a çağırdı. Bağdat'ta getirince de fazla ilgi göstermedi.

Böylece Baban'lı Süleyman Paşa hiçbir tepkiyle karşılaşmadan ''Sine memleketini ve cümle Kürdistan'ları ve Erbil ve mukata'at-ı sairey-i mezküreleri kemal istiklâl ile zabt ve tassarruf edup'' bir yıl böyle geçmişti ki, makam çekişmeleri ile ilgisi olmayan ve günlük hayatta vuku bulan meselelerden dolayı cezalandırdığı avamdan bir şahıs,

---

[213]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.44. كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص.81(أ).
[214]- لونكريك، ستيفن هيمسلي، اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث، م.س.، ص.191.أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.1، ص.344.

Süleyman Paşa'yı geceleyin evinde basıp öldürdü.[215] Katil haberi Bağdat'a ulaştığında, Ahmet Paşa bezgin ve hayattan bıkmış haliyle Bağdat'ta idi. Ömer Paşa, Baban kıtaların tasarrufunu yaşı Ahmet Paşa'dan Büyük olan (ağabeyi) Mehmet Paşa'ya tevcih etti.

Bir yıldan sonra, Ömer Paşa'nın Haz'al seferi hazırlıkları zımnında, Baban Mehmet Paşa'dan asker istedi. Mehmet Paşa 2000 cengaverle sefere katıldı. Bağdat'a dönünce, Ömer Paşa'dan ağır bulduğu bazı yükümlülüklerden dolayı, ona içten darıldı. Ayni vakitte, halinden bezgin kardeşi Ahmet Paşa'ya da acıyordu. Durum böyleyken, Ahmet Paşa'yla yazıştı ve Kalaçolan'a getirdi. Köysancak ve Karadağ livalarından da kendi iradesiyle vazgeçip tasarrufuna sundu. O vakit, Ömer Paşa iltifat buyurup Kürdistan'ı kendisine tevcih etmesi arzusunu bildirdiyse de Ahmet Paşa kabul etmedi. Böylece iki Babanlı kardeş birkaç yıl uyumlu geçindiler.

Ancak bir süre sonra yine aralarına ihtilaf ve husumet düştü. Ahmet Paşa, kardeşinden sakındığı için Karadağ'dan Zengabat kasabasına intikal etti. Ömer Paşa, geçimine yetmesi için ona Bağdat mukataalarından Mendelçin (Mendeli) ve Bedre/ Cessan'ı tevcih etti.

Bu esnada vebâ salgını yayıldı. Mehmet Paşa, kardeşi Ahmet Paşa'ya terk ettiği Köysancağı'nı geri aldı. Köysancak'ta bulunan Mehmet Paşa'nın zaafını öğrenen Ahmet Paşa, fırsatı kollayıp kardeşini söküp-atmak istedi. Savaşçılarıyla Köysancağ'a yönelişinde, Kerkük'le Erbil arasında Altunköprü kasabası civarında durakladı. Küçük Zap nehrinin taşması sebebiyle karşı yakaya geçemeyip beri tarafta kaldı. Mehmet Paşa haberdar olunca, o da savaşçılarını topladı ve nehrin öte tarafında karargâhını kurdu. Ona Mütemadiyen Köysancak'tan atlı ve piyade savaşçı iltihak ediyordu. Yağmur dinip su azalınca, Mehmet Paşa nehri geçmek için yol bulmaya çalışıyordu. Kavgayı engellemek

---

[215]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص.81(أ). Kerküklü'nün ifadesinde bölgelerin tanıtımı titizlikle yapılmaktadır. ''Sine memleketi'' ile ''cümle Kürdistanları'', (ki metinde geçen izaha göre bunlar: Baban sancağı, Köy ve Harirdir) ve ''Erbil ve mukta'atı sairey-i mezküreyi...'', (ki bunlar Erbilden başka Altunköprü, Karahasan, Zengâbad ve Bedre/Cessan'dır), ayrı ayrı zikredilerek, başka başka coğrafyalar olduğunu belirtmektedir. Osmanlı döneminde yazılan tarih kitaplarında bu durum çokça tekrarlanmaktadır. Bu gibi ifadelerin anlamını, Özellikle Irak'ta, günümüze yansıtılmasında yarar vardır. Üstünde durulması gereken bir ifadesi de ''Kemâl istiklâl ile zabt ve tasarruf'' cümlesidir. Osmanlı üslubuna aşina olmayan bazı Irak'lı yazarlar ve tarihçiler, bundan siyasi bağımsızlığa varan anlamlar çıkartmaktadırlar. Oysa ''zabt ve tasarruf'' kelimeleri, mukata'aların tasarrufu münferiden ve kardeşlerinden halî ve fârig olarak, yani diğer Babanlı akrabalarından müstekillen Süleyman Paşa'ya kaldığını açıklamaktadır. Siyasi ve idari istiklal anlamı taşımamaktadır.

ve barış sağlamak amacıyla, ‘ulema, seyyitler ve şeyhler Kur’an Kerim kaldırarak iki tarafı sulha çağırdılar ve barışı kabul ettirdiler. Anlaşma gereği, Ahmet Paşa yine Köysancağ’ı ve Karadağ’ı geri aldı, Mehmet Paşa ise hükümetinin merkezi Kalaçolan’a döndü. Vali’nin hareketsiz kalmasında vebadan doğan dağınıklık sezilmektedir.

İki kardeşin bu hâlleri bir yıl çekti. Sonrasında aralarına yine ihtilaf girdi. Mehmet Paşa kardeşi Ahmet Paşa’yı Kızılca’ya davet etti. Karadağ’dan Kızılca’ya gelince, orada hapse attı. Ahmet Paşa’nın yanında bulunan küçük kardeşleri Mahmut Paşa’yı da yakalamak umuduyla Karadağ’a baskın düzenledi. Mahmut Paşa’nın haberi olunca, Bağdat’a sığındı.

Vezir Ömer Paşa, Bağdat’a sığınan Mahmut Paşa’yı gereken ikramla ağırladı ve ona Kızılrabat (Kızlarbat) mukataasını tahsis etti. Ancak vebâ tesiriyle otorite zaafından dolayı, Mehmet Paşa’ya söz geçiremiyor, çeşitli mazeretlerle valinin isteklerini sallantıda bırakıyordu. Zendi Kerim Han’la da irtibatta bulunuyordu. Bu durumda, vezir Kürdistan’ın zaptı ve bölgedeki aşiretleri itaat çemberine alınması lüzumunu kararlaştırdı ve Mehmet Paşa’yı azletti. Ahmet Paşa Kalaçolan’da mahpus olduğu için Mahmut Paşa’yı Baban mukataalarına tayin etti. Kethudası hacı Süleyman Ağa komutasında bir güç teçhiz ederek, Kerkük leventlerini ve elli bayraklık[216] sipahisini de emrine verdi. Süleyman Ağa Kalaçolan’a yöneldiğinde, Mahmut Paşa da ordusuna katıldı. ‘’Canib-i memur sevk-ı semend satvet edüp, Kerkük askeri dahi ma’iyyetine iltihak ile Kürdistan hududuna kadem nihâde-i vürud oldukda’’,[217] Mehmet Paşa başa çıkamayacağını anladı ve Sine’ye gidip durumu Kerim Han’a şikâyet etti. Süleyman Ağa ise Kalaçolan’a direnişsiz girdi ve Ahmet Paşa’yı kardeşinin esaretinden kurtardı. Mahmut Paşa Kalaçolan’a varınca, Baban kıtasının umurunu usulün gereği Ahmet Paşa’ya bıraktı.[218]

2.3.6.2. Babanlılar bahanesiyle İran’ın müdahalesi

Kerim Han himayesi altına giren Mehmet Paşa bir süre hareketsiz bekledi. Vebânın doğurduğu zaaf, Kerim Han’ın iştahını kabartmıştı. Bağdat valisinden Mehmet Paşa’yı

---

[216] - Bir Bayrak, savaşçıları ve hademeleriyle beraber 25 ilâ 50 neferden oluşmaktadır.

[217] - Tarih kitaplarında çokça tekrarlandığı gibi, Burada da Kerkük’ten ve Bağdat’tan çıkan orduların Kalaçolan’a yönelerek Kürdistan sınırlarına varmaları ifadesi, Kerkük’ün Kürdistan coğrafyasından sayılmadığını belirtmektedir. كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص.82(ب).

[218] - أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.2، ص.52.

eski konumuna döndürmesini talep etti. Validen karşılık bulmadı. Gelişmeleri fırsat bilerek, sahip olmadığı yetkiyle Mehmet Paşa'yı kendi tarafından Baban kıtalarına iade kararı aldı. İran'li Ali Murat Han'nın emrinde topla, tüfekle tam teçhizatlı 10.000 kişilik bir ordu teşkil etti ve Mehmet Paşa'nın iadesi bahanesiyle beraberinde Kürdistan kıtalarına gidiler.

Bu esnada, Süleyman Ağa maiyetindeki ordunun çoğu dağılmıştı. Az miktar askeriyle Kalaçolan'ın yakınında bir dağ eteğini ve mağarasını savunma sığınağı tutarak çetin bir mücadele yürüttü. O kadar az miktarda asker İran'lıyı kırabildi ve 400- 500'ünü öldürdü, gecenin yarısına yakın firarileri takip etti, hayli ganimet ele geçti ve Ali Murat Han'ın kendisi esarete düştü. Süleyman Ağa, tutuklu Ali Murat Han'ı lütufla muamele etti ve Bağdat'a gönderdi. Vezir Ömer Paşa da ayni şekilde muamelede bulundu ve ikramla Kerim Han'a yolladı.[219]

Kerim Han bu hezimeti hazmedemedi. Bir kez daha, kardeşi Sadık Han'ın emrine 20.000, Şaki Han'ın emrine 12.000 ve Nazar Han'ın emrine 8.000 kişilik ordu verdi. Sadık Han Basra'ya yöneldi. Bu arada Süleyman Ağa gelişmeleri izlemek amacıyla bir süre beklemişti. Ancak Kürdistan mıntıkası, erzak temini ve hava şartları itibariyle uzun müddet ordu idaresine elverişli olmadığından, Kerkük'e dönmüştü.[220] Sadık Han'ın komutasında teçhiz edilen ordu ise Basra'ya yönelip dört yandan ablukaya aldı (müharrem 1189/ Mart 1775).[221] Diğer kol Kürdistan ve Kermanşah taraflarından sınırı aştı, köyleri talan ve ahaliyi perişan etti. Birkaç Ağa ve az miktar sipahi dışında, çeşitli mazeretlerle Süleyman Ağa'nın ordusu başından savuşmuş idi. Baban'lı Ahmet Paşa da medetten ümidini kesiti.

Diğer yandan Vezir Ömer Paşa, çaresizliğine; zafiyetine ve Kerim Han'la düşmanlığı soğutacağı düşüncesine mebnî, Ahmet Paşa'nın azlini ve Mehmet Paşa'nın tekrar

---

[219] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص. 81(أ)- 82(ب).

[220] - Diğer tarihçiler gibi, Kerküklü'nün: ''…müntaziren Kürdistan'da tevekkuf ve istikrar etmişiyken Kürdistan'ın öteden berü Osmanlu askerini müdde-i tavile idareye isti'dadı olmadığı üzere… serasker mumâ-ileyh ma'iyytinde olan asker ile zaruri gelüp Kerkük'de ikamet eyledikden sonra…'' ifadesinden, yine bedâheten anlaşılıyor ki Kerkük'ün Kürdistan bölgelerin dışında bir bölge olduğu bilinen bir hâldir. Bu konu şimdiler Irak'ta sıcaklığını koruduğu için işaret edilmesi uygun görülmüştür. bk.: Kerküklü, a.g.e., vakayi: 1186- 1192, s.79(B).

[221]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.2، ص.53.

atanmasını kararlaştırdı. Babanlı kardeşi Mahmut Paşa ve Köy mutasarrıfı Soranlı Temir (Timur) Paşa tebaalarıyla, Kerkük'e ikamet için mecburen gelmiş oldular.

Ancak bu tedbirler düşünüldüğü gibi savaş ateşini söndüremedi. Hatta, vezirin zaafını sezerek, Kerim Han'ın hırçınlığını artırdı denilebilir. Nazar Ali Han kolu, Kermanşah tarafından yürüyüp ''Derne ve Bacalan sancaklarını, Kerkük müzafâtından olan Pirhayatî ve Cebbarî ve Karahasan'a varıncaya dek zarb ve nehb'' etti.[222] Daha yukarıda Şaki Han ise Sine (Senendeç) taraflarından kuzeydeki köylere garet ediyordu. Bu kötü haber Kerkük'e gelince, Babanlı Ahmet Paşa karşı koymak maksadıyla takiplerine çıktı. Köyleri yağmaladıktan sonra geri döndükleri için, İran'lılarla çarpışma gerçekleşmedi. Derbend'e gibi[223] ulaşan İran askerleri, Mehmet Paşa'ya birkaç gün refakatten sonra geri çekildiler. Süleyman Ağa ise, şehrin savunması için, yanında duran az miktar askerle Kerkük'te kalmıştı. Ömer Paşa'nın Mehmet Paşa'yı makamına iade etmesi Kerim Han'ı teskin etmediğini görünce ve üç koldan İran saldırısına karşı koyamayacağını anlayınca, Devlet'ten medet istedi. Süleyman Ağa'nın yanında geri kalan askerler de dağılmaya başladılar. Soranlı Temir (Timur) Paşa, Köysancağı'na çıkmaya ısrar edince, Süleyman Ağa o'nu tutukladı ve konuyu Ömer Paşa'ya bildirdi. Ömer Paşa, Temir (Timur) Paşa'yı azletti ve Köysancağ'a ve Harir'e ilaveten Erbil'i ve Altunköprü'yü de Ahmet Paşa'ya tevcih etti. Süleyman Ağa ile Ahmet Paşa ve Mahmut Paşa, Köysancağı'nı zapt etti. Süleyman Ağa Birkaç gün orda kaldı ve tekrar Kerkük'e döndü.[224]

2.3.6.3. Baban olayları hakkında bir değerlendirme

Bir durum değerlendirmesi yapılırsa, günümüzde bazı yazarların iddia ettiği gibi; Babanlı'ların ve genellikle aşiretlerin baş kaldırılarında Devlet ve Saltanat karşıtlığı veya Osmanlı'dan kopma arzusu görülmemektedir. Özünde aile veya sülale içi koz paylaşımından ibaret bir durum vardır. Genelde de İran, rekabet ve çekişmede mağlup olan Baban'lı Paşa'ya arka çıkmak bahanesiyle, Irak Osmanlı'sından pay koparmaya

---

[222] - Burada da Kerküklü, Kerkük'e ait Pirhayati, Cebbari ve Karahasan nahiyeleriyle Kürdistan addolunan Derne ve Bacalan sancakları arasındaki ayırımı titizlikle ortaya koymaktadır. bk.: Kerküklü, a.g.e., s.83(B).

[223] - Kerküklü: ''Derbend'e gibi'' ulaşma tabirini ayni sayfada iki defa kullanmıştı. Derbend'e yakın bir yerlere ulaşma anlamında olan ifadeyi, Azzavî bir yer olarak ''derbendki'' okumuştur. bk.: Kerküklü, a.g.e., s.83(B). Azzavî, a.g.e., s.50.

[224] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.48- 50.

çalışmaktaydı. Desteklediği Baban başarıya ulaşmış olur ise, bir miktar harç ödemekteydi. Olayların akışı derinine takip edilirse, bu durum açıkça hissedilecektir. Özellikle lisan anlama zaafından ‘’… Sine memleketini ve cümle Kürdistanları ve Erbili ve mkataat-ı saire-i mezküreleri kemal istiklal ile zapt ve tasarruf…’’ gibi ibarelerden aile içi veya dışı rakiplerden halis anlamı yerine siyasi istiklal anlamağa ve bunun üstüne yorum kurmağa ne denilmelidir.? Bazı yazarlar, bugünün gözüyle bakarak ve belki duygusal temennilere kapılarak, olaylara bugün oluşan ve kendi zihniyetlerinde teşekkül eden Osmanlı’dan kurtarma veya bağımsızlık çabası gibi anlamlar yüklemektedirler. Bu gibi iddialar gerçeklere uymamaktadır. Hem yeri gelmişken tekrar işaret edelim ki; bu gibi ifadelerde kesin bir şekilde ‘’Kürdistanlar’’ ile adı geçen bölgeler arasında bir jeopolitik ayırım konulmaktadır.

2.3.7. Basra’nın Kuşatılması, Devletin İcraat Şaşkınlığı ve Ömer Paşa’nın Azli ve Öldürülmesi

Babanlı kardeşlerin rekabetiyle başlayan İran’lıların Basra’yı kuşatması, Devlet’in hem Rus gailesiyle meşgalesi hem durum değerlendirme yetersizliği hem de çözüme mükellef paşaların ciddiyetsizliği icraatta şaşkınlık doğurmuştur. Sonuçta da Ömer Paşa azledilip ve mağduren öldürülmüştür.

2.3.7.1. Basra’nın kuşatılması

Zendi Kerim Han’ın kardeşi Sadık Han, 20.000 kişilik ordusu Basra’ya ulaştığını ve kuşatma altına aldığını söylemiştik. O vakitte Basra mütesellimi olan Kölemen Süleyman Ağa cesur ve sebatlı kişiliğiyle yılmaz bir savunma durumuna koyuldu. Veba etkisiyle ordusu ve idaresi zayıf düşen Vali Ömer Paşa imdat yetiştirmekten yoksundu. Bir küçük kuvvet gönderdiyse de yolda Cüleyhe aşiretine takılmış ve onlara mağlup olmuştu. Ancak sırf Basra’nın ümidini zinde tutmak için gerçek olmayan Devlet’ten imdat geldiği haberlerini yolluyor ve bazı vaatlerde bulunuyordu. Müntefik Şeyh’lerinden Thamir bin Sa’dun ve Thüveyni bin Abdullah yardım etmek istediyseler de Acem askerinin çokluğuna karşı savaşmaktan çekinmişlerdi.[225]

[225]- الوائلي، عثمان بن سند، مختصر مطالع السعود، م.س.، ص.9. العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.51-52. كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1186- 1192، ص84.

Zaten Ömer Paşa, vebanın doğurduğu zaaf ortamında üç koldan (Sine, Kermenşah ve Basra'dan) saldıran İran'a mahalli güçlerle karşı koyulamayacağını bildiğinden, Âsitâne'den acil takviye istemiş idi. Bu aralarda devlet Kırım/ Rus meselesi dahil, birkaç meseleyle birden uğraştığı için Bağdat'a imdat göndermekte duraklamıştı[226].

Diğer taraftan, Irak harekâtı sebebi Ömer Paşa'nın İran ziyaretçilerine uyguladığı kötü ve tutarsız davranışlarından kaynaklandığı hakkında Kerim Han'dan Bab-ı Âli'ye takrirler ulaşmış idi. Kars Muhafızı tarafından Devlete sunulan rapor, Ömer Paşa'nın tahriratına mutabık iken; Şehri-Zor/ Kerkük valiliğine tayin edilen Celili Süleyman Paşa'nın takriri İran'a karşı Ömer Paşa'nın davranışlarını kusurlu gösteriyordu.[227] Belki bu konular Ömer Paşa'nın makamına göz dikenler tarafından abartılıyordu. Oysa Ömer Paşa'nın uzlayıcı bazı icraatına rağmen, Kerim Han'ın hamlesi dinmemişti. Bağdat'ta ve ziyaretgahlarda vebada vefat eden İran'lıların terekeleri için veraset iddia eden akrabalarına vermemesi İran'ın savaş bahanelerinden iken,[228] belki malî sistemin çökmesi yanı sıra, salgında ölenlerin çokluğu veraset hakkı ispatını zorlaştırmasından ötürü Ömer Paşa irs ve veraset taleplerine uyamamıştı.

Gerçek manasıyla tam bir devlet şeklinde henüz oluşmayan Kerim Han iktidarı, istişare ettiği bazı İran hanları Basra ve Bağdat'ı savunacak gücün bulunmaması fırsatını kullanmasına teşvik ediyorlardı. Kerim Han da heveslerine ve çıkarlarına uymuştu. Rusya İmparatoriçesi Katarina ile haberleşip, Rus'ları Rumeli cihetinden; İran'lılar Anadolu cihetinden saldırı konusunda uzlaşma olduğu da söylenmektedir.[229] Zendi Kerim Han'ın idaresi aşiret beyliğine benzer bir tarzda olduğu ve kendisinin mektep tahsili hatta okuyup yazması bile olmadığı halde, kendini şah ilan etmekten sakındığı için şah vekili olarak sunması, İran'da kıyasıya rekabet haline düşen hanların karşı tepkisini çekmekteydi. Basra ve Bağdat'ı hedef göstermesi bu tepkilerin hafifletmesini sağlamıştır. Baban Paşa'ların

---

[226] - Şem'danî, Süleyman Efendi, Şem'danî Tarihi, a.g.e., c.ıı A, s.67.

[227]- نورس، علاء موسى كاظم، العراق في العهد العثماني، م.س.، ص.247؛ أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.2، ص. 54- 55؛ منصوري زادة، مصطفى نوري باشا، نتايج الوقوعات، اخوت مطبعه سي، إستانبول 1327، ط.1، ج.4، ص.15.

[228] - Azzavî, (Farsça Tühfe-î 'Âlem'den naklen), a.g.e., c.6, s.52- 53. منصوري زاده، مصطفى نوري باشا، نتايج الوقوعات، م.س، ج.4، ص.15.

[229]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.2، ص.53- 54 و111؛ زكي، محمد أمين، تاريخ الدول والإمارات الكردية، م.س.، ص.296 و306 و311.

bir kısmına arka çıkmasından da maksat, kendisine uymayan bazı hanlara karşı Kürt aşiretleri savaştırmaktı.

Basra ve Bağdat'ı ele geçirmek de bazı hanları memnun edip yanına almak ve geleneksel düşmanları olan Osmanlı'ya karşı dış savaştan doğacak siyasi ve mali kazanımlardan yararlanmak ve onları dış savaşla oyalamak olduğu düşünebilir. Basra'nın üzerinden kuşatmayı kaldırmak karşılığında Mütesellimden ve Doğu Hindistan Şirketi'nin İngiliz Vekil'inden bir miktar para istemesi bunun bir göstergesidir. Doğu Hindistan Şirketi Boşehr Liman'ındaki faaliyetlerini durdurması ve dolayısıyla Basra'da ticaretin inkişafı, Kerim Han'ı Basra'yı ve deniz ticaretinin yolunda olan Umman Liman'ını da ele geçirme hevesine sevk etmiştir. Bu konular hakkında şirketin İngiliz Vekiliyle yazışmaları vardır.[230]

2.3.7.2. Devlet icraatında şaşkınlık

İstanbul'a çelişkili raporlar ulaşması Ömer Paşa'ya güveni sarstığı gibi, durumun değerlendirmesinde de şaşkınlığa sebebiyet verdi. Dikkati çeken husus, Bağdat'taki İngiltere Balyoz'un İran üç koldan saldırıya geçtiği raporu Bab-ı 'Âli'ye geldikten sonra konu ciddiyetine iltifat edilmesi ve buna dayanarak durumun keyfiyeti ve çözüm arayışlarına girişilmesidir. Binaen aleyh, Kerim Han'a bir elçi gönderildi. Kerim Han, savaşı durdurmak yönünde elçiye elle tutulur bir madde belli etmeden geri yolladı.[231]

İşte bir yanda çaresiz kalan Ömer Paşa, bir yanda tereddüte düşen Devlet, diğer yanda Kürdistan'daki saldırı ve Basra'nın kuşatma buhranı iç içe ve kat kat ağırlaştırıp devam etmekteydi. Aynı sürede Devlet'i ciddi bir şekilde meşgul eden Rus gailesinin nispeten dinmesiyle, Bağdat'ın durumundaki bazı belirsizliklere rağmen, Devlet tedbir almaya başladı.[232]

Alınan icraatlar zımnında, İlkin Kerkük mutasarrıflığı Musul valisi Celilî Emin Paşa'nın oğlu Süleyman Paşa'ya tevcih edildi. Kerim Han yanından İstanbul'a dönen elçi

---

[230]- نورس، علاء موسى كاظم، العراق في العهد العثماني، م.س.، ص.241 و251 و260.

[231]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.2، ص. 53؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص. 49-50؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1186- 1192، ص.83(ب).

[232] - Şem'danî-zade, Süleyman Efendi, Şem'danî Tarihi, a.g.e., c.II A, s.67.

de eli boş dönünce, görünürde Ömer Paşa'ya imdat mahiyetinde (Keki) Abdi Paşa'ya ''Bağdat Vilayeti verilip... Ser-asker nasp olunup ma'iyetine dört Üç-Tuğlu'' tayin olundu (22 Cemazeyilahir 1189/ 20 Ağustos1775).[233] Ispanakçı-zade Hafız Mustafa Paşa, 1189 Ramazan'ın 15'ında (9/10/1775) Bağdat Valisi nasp olundu ve Zilhicce'nin 6'sında (28 Ocak1776) Bağdat Yakınlarına vardı.[234] Diyarbekir valisi Uzun Abdullah Paşa 3.000 askerle daha önceleri Kerkük'e ulaşmıştı. O vakitte Köysancak'ta kalmayı uygun görmeyen ve Kerkük'e dönüp bekleyen Süleyman Ağa da Uzun Abdullah Paşa'ya refakat edip, beraberce Bağdat'a gittiler. Birkaç gün arkasından (6 Zilhicce 1189/ 28 Ocak 1176) Ispanakçı-zade Hafız Mustafa Paşa ve memuriyetinde Mirmiran Keki Abdi Paşa, yaklaşık 2.500 askerle Bağdat yakınlarına ulaşmışlardı. Arkalarından Kerkük Valisi tayin edilen[235] Celilî Süleyman Paşa 1.000 askerle geldi. Ömer Paşa'yla Bağdat ahalisinin ızdırapları sakinleşmiş gibi olmuştu ve Basra'yı muhasaradan kurtarma ümidi artmıştı. Ancak açlıktan perişan olan Basra'yı kurtarmak konusunda çeşitli mazeretlerle Ömer Paşa'yı oyalıyorlardı. Gizledikleri azil Fermanı'na uygun ortamı hazırlamaktaydılar. Belli ki Âsitâne, Kerim Han saldırısını Ömer Paşa'nın kötü davranışlarına bağlayanların ve azil edilir ise fitnenin kalkacağı sözüne kanmıştır.[236]

2.3.7.3. Ömer Paşa'nın azil süreci ve öldürülmesi

Birkaç gün geçince (1190/ 1776 yılı başlarında), Ömer Paşa'nın Bağdat'tan azil Ferman'ını izhar ettiler. Gerçekte, aynı zamanda Diyarbekir'e nakli de ferman edilmişti.[237] Bağdat ve muhasarada olan Basra Vilayet'lerini, yığınak yapan ordu paşalarından Ispanakçı Mustafa Paşa'ya tevcihine[238] ve Ömer Paşa'nın azline havi Ferman'da ''itaat ve inkıyad etmediği takdirde ta'assi ve temerrüdüne göre mu'amele olunmak... vezir-i müşarün ileyh ise dindar ve ita'atkâr olmakdan naşî, azlinin fermanı

---

[233] - Şem'danî-zade, Fındıklılı Süleyman Efendi, Mür'it-Tevarih (Şem'dani-zade Tarihi), Haz. M. Münir Aktepe, İst. Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1981, c.III, s.33.

[234] - Şem'danî-zade, Süleyman Efendi, Şem'dani Tarihi, a.g.e., c.III, s.34 ve 35.

[235] - Kerkük, Şehrizor Vilayeti'nin Paşa Sancağı olmasına rağmen ''Kerkük Valisi'' ifadesinin kullanılması, Kürdistan kıtalarıyla Kerkük bölgeleri arasındaki farkı ve başkalığı göstermektedir.

[236] Şem'danî-zade, Şem'danî كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1186- 1192، ص.84(أ)- 84(ب)؛ Tarihi, a.g.e. c.II A, s.67.

[237]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.2، ص.56.

[238] - Bağdat ve Basra eyaletleri Ispanakçı Mustafa Paşa'ya tevcih edilmeden önce, Celili Emin Paşa'ya tevcih edilmişti. Oğlu Süleyman Paşa'ya ise Kerkük/ Şehrizor ve Musul vilayetleri tevcih olunmuştu. Ancak Emin Paşa'nın ani ölümü neticesinde O'nun yerine Ispanakçı Mustafa Paşa atandı. bk. Azzavî, a.g.e., c.6. s.54.

âşikâr olduğu birle imtisâl ve ita'ate ibtidâr ve müsâra'at'' etti,[239] ve gecikmeden Bağdat'tan çekilerek, tedarikini tamamlamak maksadıyla nehrin karşı yakasında konakladı. Mustafa Paşa da hiçbir engel olmadan Hükümet Saray'ında yerini tuttu. Belki Ömer Paşa'nın mallarına el koymaktan başka,[240] görünürde hiçbir ciddi sebep yok iken, isyana geçecek vehmi veya bahanesiyle Bağdat dışında konakladığı çadırlara anasızın ve geceleyin baskın düzenlenmişti.[241] Sabaha kadar kendini ve beraberindekilerini yiğitçe savunduktan sonra, konağını hızlıca boşalttı ve çekilme sırasında attan düşüp boynu kırıldı ve düştüğü yerde vefat etti. Takipçilerden birisi başını kesip Mustafa Paşa'ya götürdü. O da kesik başı Âsitâne'ye yolladı. Âsitâne, katli Ömer Paşa'ya revâ görmemişti ve hatta melamet etmişti[242]. Böylece selefini tarih mazlumlarına kattığı gibi, kaderin cilvesiyle kendisi de mazlumlar zincirlerine katılmış oldu.

Ömer Paşa'nın vezareti 1177/ 1764'te başlamıştır. Süleyman Beğ el-Şavi vezarete tayinini ebced hesabıyla şu (acizane düzelttiğim) beyit'te tespit etmiştir:

عناصر الدنيا وافتنا مُؤَرِخةً// يقنت بالعدل وبالإحسان يا عمر (1177).[243]

Katli ise 1190/ 1776'nın başlarında vuku bulmuştur. Vezaret süresi yaklaşık 13 yıl kadardır.[244]

2.3.7.4. Ömer Paşa devri hakkında değerlendirme

Ömer Paşa'nın mizacında ve icraatında şiddet ve kasvet vardır. Vezarete atanmasında bir zümre olarak Kölemen'lerin devlete baskısı ve devletin bazı zaruretler hükmüyle bu

---

[239]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1186- 1192، ص.84(ب).

[240] - منصوري زاده، مصطفى نوري باشا، نتايج الوقوعات، م.س.، ج.4، ص.15.

[241]- Azzavî'nin elinde bulunan bir yazma mecmuaya göre, Ömer Paşa'nın Yehudî sarrafı ve kardeşi Abraham tutuklanmış ve uzun süre hapsedilmişler. Ailelerinden bazı kadınların talepleri üzerine salıverilmişler. Başka ihtimaller yanında, bu hadise de Ömer Paşa'nın katlinde malına el koymayı akla salmaktadır. bk. Azzavî, a.g.e., c.6, s.54.

[242]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص.85(أ).

[243]- Bu beytin Ebced'le tarih ihtiva eden mısra'ını el- Azzavi ve el-Verdi gibi tarihçiler Sekb-ül-Edeb yazmasındaki yanlışı ile nakil ederek şu şekilde aktarmışlardır: وقمت بالعدل والإحسان يا عمر . Bu şekliyle, hiçbir olayı yansıtmayan 1161h. yılını göstermektedir. Yazma eserin dizilmiş nüshasında da mısra'ın ayni şekilde geçtiğine göre, yazmada istinsah hatası düşünülmüştür. Biz burada, anlamını değiştirmeden; Aruz kalıbına uygun ve özellikle el yazması imlâ itibariyle benzerlik gösteren harflerle mısra'ın kelimelerini düzelterek 1177h. tarihe mutabakatını sağladık. Aslının da bu şekilde olması kaçınılmazdır.

[244]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج6، ص. 39. أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.2، ص.56. كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص.84(ب).

baskılara uyması görülmüştür. Kendisi dirayet sahibi, muhkem tedbirli, cesur, dindar, devlete itaatkâr ve yararlı bir yapıdaydı. Veba salgınına değin Devlet heybetini sağlamayı başarmış ve salgının tahribatına rağmen bütün vezareti süresince Devlet lehine canhıraş mücadele etmiştir.

Yaşanan gerçekler, İran saldırısına sebebiyet verdiği iddiasını çürütmektedir. Azil Ferman'ına uyduğu halde, Devlet iradesi hilafına ve mazlum öldürülmüştür. Zulmen öldürüldüğü Devlet'in ve tarihçilerin kanaatına kesin olarak yerleşmiştir. Ancak selefi Ali Paşa'nın ve sertliğinden naşî başka kişileri katletmesi, İlahî adaletin kendi kaderine yansımış olduğunu tarihçiler tekraren ifade etmişlerdir.

Kölemen'lerin baskı unsuru olmasından rahatsızlık duyan Devlet, orduların Bağdat'ta oluşan yığınak ortamında yeniden vali atama dizginini eline geçirmeyi düşünmüştür elbette. Devlet herhangi bir zümrenin müdahale ve baskısından hoşlanmadığı ve bertaraf etmeye çalışması lazımdır.

2.4. Bağdat Valisi Ispanakçı-Zade Mustafa Paşa (1190/ 1776 Başlarından 8 veya 9 Ay) ve Arkasından Abdi Paşa (17 veya 40-45 Gün)

Ispanakçızade veya Ispanakçı lakabıyla tanınan Mustafa Paşa'ya vezaret tevcihi 15 Şaban 1189/ 9 Ekim 1775 olduğu halde, 1190/ 1176'nın ilk aylarında (büyük ihtimalle Müharrem/ Şubat ayında) Ömer Paşa'nın katliyle gerçekleşmiş sayılır. Başarısızlığı ortaya çıkınca, 9 ay kadar kısa sürede azledildi ve yerine Bağdat'a gönderilmiş olan Abdi Paşa tayin edildiyse de sayılı günler sonrası o da azledildi. Bu devrede Basra sorunu karma karışık olduğu gibi bir sürü çalkantılar da vuku bulmuştur.

2.4.1. Basra'nın İran'a Teslim Olması

Basra'yı kuşatma harekâtı 1188/ 1774'ten itibaren başlamış ve Müharrem 1189/ Mart 1775 her yandan sarılmış idi. Mustafa Paşa, Keki Abdi Paşa, Uzun Abdullah Paşa ve Musullu Celili Süleyman Paşa esasen Basra'yı kurtarmak için gönderilmişlerdi. Aralarında Ispanakçı Mustafa Paşa, İran'la savaşın Ömer Paşa'dan kaynaklandığına öyle inanmıştı ki, Kerim Han'a: ‘’Senin uğruna Ömer Paşa'yı katlettim, kardeşin Sadık Han'a

söyle Basra'dan çekilsin'' diye mektup göndermişti.[245] Belki de Ömer Paşa'nın katliyle sulhun gerçekleşeceğine kanarak, vilayeti alır-almaz paşalara ruhsat verip ordularını geri yolladı. Devlet'e de durumu bu minvalde aktardı. Bin-Sened'in rivayetine göre ''paşalar Sultan'la Kerim Han'ın barıştığını, yakında Basra'dan çekileceği söylentisini yaymakla kalmayıp, konu hakkında düzmece ferman da uydurdular''.[246]

Ondört ay Kuşatma altında perişan olan muktedir Basra Mütesellimi Süleyman Ağa (daha sonra Bağdat valisi) ve açlıktan kedileri, köpekleri ve sıçan/ fareleri bile yiyen Basra ahalisi imdat beklerken, Mustafa Paşa Basra'ya yardım etmekten yoksun olduğunu ve İran'lılarla bir türlü anlaşmayı tavsiye ettiğini bildirdi. Devlet'e ise İran'lıların Basra'dan çekildiğini yazdı.[247] Süleyman Ağa yeni valinin yazısını ibraz edip, söz sahipleri, erkân ve âyanlarla istişare neticesinde, 1190 Safer ayı son çarşamba günü/ 17 Nisan 1776'da cana ve ırza dokunmamak emaniyle Basra'yı Sadık Han'a teslim etti. Ancak Sadık Han sözünde durmayıp, her türlü mezalimi yapmaktan çekinmedi. Üç gün geçmişti ki, bedelini vermek sözüyle herkesten silahını aldı ve bedelini ödemedi, sahabeleri sövmeyi emretti, Şii mezhebine göre ezanı değiştirdi, kimde mal varsa elinden aldı, kadın/ erkek demden saklı mal iddiasıyla insanları işkenceye uğrattı ve akla gelen her türlü mezalim uyguladı.[248] Süleyman Ağa'nın saygınlığını korumakla beraber Kerim Han'a tutsak olarak yolladı. Mustafa Paşa'nın yanlış davranışları Basra'yı kaybettirmiştir, durum değerlendirmesinde yanılmıştır ve üstelik devleti de aldatmıştır.[249]

Kerim Zendi'yle İngiliz Doğu Hindistan Şirketi arasında anlaşma gereği, Sadık Han şirketin varlıklarına dokunmadı. Hatta kuşatma sırasında, şirketin topla donatılmış iki gemisini Hindistan'a çekilmesine yol vermişti.[250] Belki bundan dolayıdır Longrigg yapılan mezalimi görmezden gelmekte ve Sadık Han'ın Basra'ya girişini överek muntazam olduğunu, şiddet ve düzensizlik görülmediğini, kendisi kolaylık gösterdiğini, ancak beraberinde bulunan Mehmet Han sert huylu olduğunu söylemektedir. Yapılan mezalimden yalnız halkın elinden mallarını almakla sınırlandırıyor ve dolaylı olarak suçu

---

[245]- السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزراء، م.س.، ص.120

[246]- الوائلي، عثمان بن سند، مختصر مطالع السعود، م.س.، ص. 9.

[247]- الأعظمي، علي ظريف، مختصر تاريخ بغداد، م.س.، ص.202؛ الوائلي، عثمان بن سند، مختصر مطالع السعود، م.س.، ص.8 و10.

[248]- السويدي، محمد سعيد بن عبد الله، ورود حديقة الوزراء، م.س.، ص.122- 123؛ الوائلي، عثمان بن سند، م.س.، ص،11.

[249]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.59-63.

[250]- نورس، علاء موسى كاظم، العراق في العهد العثماني، م.س.، ص.275.

Mehmet Han'ın kasvetli seciyesine ve Basra zenginlerinin fakirler üzerine çullanmalarına yüklemektedir.[251]

Basra işgalinden sonra, Müntefik Şeyh'liği üzerine hamle düzenleyen Sadık Han'ın ordusu, Arap'ların şiddetli direnişi karşısında yenildi. Kılıca yem olmayan ve Fırat'ta boğulmayan askerleri perişan halde Basra'ya can attıklarına çok kızdı ve yeniden ikinci hamle düzenledi. Bu seferde Şia mezhebinde olan Ben-i Ka'ab aşireti de Acem ordusu yanında yer aldı. Savaşı önlemek çabası olduysa da Şeyh Thamir ve Şeyh Thuveyni sahabeyi sövme şartını reddettiler ve savaşıp Acemlerle Ben-i Ka'abı hezimete uğrattılar.[252] Müntefik Şeyh'liği savaşçıların İran'lıları iki defa ağır yenilgiye uğratması, Basra'yı kurtarmakla görevlendirilen paşaların ve valilerin idari aczini ortaya çıkarmaktadır.

Basra hadisenin gerçek yüzünün anlaşılmasıyla, Rusya'yla Kaynarca anlaşması tadilat müzakeresi tamamlanmadan ve Kırım tehlikesi durumuna rağmen, 18 Cemazeyilahir 1190/ 5 Temmuz 1176'da İstanbul/ Paşakapısı'nda istişare sonucu İran'la cephe savaşı tedariki kararı alındı ve gereksinimlerine başlandı. Aylar süren hazırlıklar ve konuyla ilgili Gürcistan'la ve İran'ın bölgesel hanlarla yazışmalar ve durum değerlendirmeleri 1191'e sarkmıştı.[253]

2.4.2. Abdullah Ağa'nın İsyanı ve Mustafa Paşa'nın azli ve Katli

Ispanakçı Mustafa Paşa'nın eski beceriksizliği Basra'nın elden çıkması, Bab-ı 'Âliden gerçeklerin gizlenmesi gibi hatalar eklenince, azline ve arkasından katline ferman çıkmıştır. Valilik devri, Irak memâliği idaresinde Kölemenler zümresinin daha liyakatli olduğunu göstermiştir.

---

[251]- لونكريك، ستيفن هيمسلي، أربعة قرون من تاريخ العراق الحديث، م.س.، ص.204.

[252]- الوائلي، عثمان بن سند، مختصر مطالع السعود، م.س.، ص.13- 14. Bu önemli olayın detaylıları, elimizdeki kaynaklardan tek bu kaynakta geçmektedir. Müellif Basralı müerrih olması hasebiyle güvenmeye şayandır.

[253] - Şem'dani zade, Şemdani Tarihi, a.g.e., c. III, s.37 ve 45. -60 أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.2، ص.

2.4.2.1. İsyan'ın sebepleri

Vali Mustafa Paşa'nın Basra konusunda rehaveti, Devleti yalan bilgilerle oyalaması ve Kölemen'lere kuşkuyla davranması ortaya çıkınca, Ömer Paşa Kethuda'larından Abdullah Ağa ayaklandı (1189/1775). Büyük bir kütlenin desteğini kazanıp, Bağdat'ın doğusundaki köy ve kasabaları ele geçirdi.[254] Her halde Irak'ın merkezden uzaklığı, çalkantılardan dolayı posta yetersizliği ve bürokrasinin hantallaşmış olduğundan, Basra'nın durumu ve Mustafa Paşa'nın davranışları gibi önemli haberlerin gerçek yüzü İstanbul'dan saklanabiliyordu.[255]

Ayaklanmanın temel sebebi Mustafa Paşa'nın Kölemenlere güvenmemesi ve her fırsatta görevlerinden uzaklaştırmalarıdır. Bunu devletin Irak üzerinde etkin denetim sağlaması ve Devlet lehine Kölemen zümresini pasifleştirmek için mi yapıyordu? yoksa Ömer Paşa'yı haksız yere katlettiği için Kölemen'lere güvenmediğinden mi.? Kölemen'lerin tahakküm kazandığından Devlet'in rahatsızlığı sabit ise de bu sorunun açık cevabı meçhuldür. Diğer taraftan, Kölemen sınıfı da Mustafa Paşa fırsat buldukça kendilerini teker teker tasfiye ettiğini ve edeceğini sezmekteydi. Abdullah Ağa isyan bayrağını çekince, birçok Osmanlı askeri (yani Kölemenler) ona iltihak etmişti.

Mustafa Paşa isyancılarla baş edemeyince, Abdullah Ağa'yı İstanbul'a şikâyet etti. O esnada Abdullah Ağa da Vali'nin beceriksizliğini, Basra'ya ihmalen imdat göndermediğini ve vezaretin kendisine tevcihini istirham ettiğini yazmıştı. İki yazının Âsitâne'ye ulaşmasıyla, Bağdat'ı tutmakta aciz kalan Mustafa Paşa, Basra'yı kurtaramayacağı kanısı sabitleşmiştir. Dolayısıyla azledildi ve yerine Serhoşzade Ali Paşa oğlu Abdi Paşa'ya ferman buyuruldu.

2.4.2.2. Mustafa Paşa'nın azli ve katli

Mustafa Paşa fermana uyarak Bağdat'tan çıktı ve Diyarbekir'de durakladığı sırada, Bağdat'taki İngiltere Balyoz'undan ulaşan yazılar ve özellikle başka bir görev ismi altında, gerçekte Bağdat'ın hallerini yoklamak için gönderilen Der-saadet ikinci

---

[254]- الوائلي، عثمان بن سند، مختصر مطالع السعود، م.س.، ص.15.

[255]- الأعظمي، علي ظريف، مختصر تاريخ بغداد، م.س.، ص.203؛ منصوري زاده، مصطفى نوري باشا، نتايج الوقايع، م.س.، ج.4، ص.15؛ أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.2، ص.57.

Mirahur'u Mustafa Ağa'nın yolladığı takrirden Basra işgal edildiği ve sebebi de Mustafa Paşa'nın ihmali olduğu kesinleşmiştir. Diyarbekir'e bir mübaşir gönderildi ve orada idam edildi.[256] Devleti aldatma ve Basra konusunda ihmal kusurlarına ek olarak Rusya savaşında da gevşeklik ettiği ve orduya yem ve yiyecek temininde ahaliyi zarara uğrattığı mülahazası vardır.[257] Tarihçilerin ifadesiyle, Ömer Paşa'ya tattırdığı zulmün cezası ilahi adalet mahkemesinde bir daha tecelli etmiştir.

Mustafa Paşa'nın Vezareti 1190 başlarından itibaren 8 ya da 9 ay sürdü. Arkasından Abdi Paşa 17 ya da 40- 45 gün Vezareti devralmıştı. Günlerle sayılan Abdi Paşa'nın vezaretinde hiçbir değişiklik olmamıştır.

2.4.2.3. Mustafa Paşa devri hakkında değerlendirme

Mustafa Paşa devri, yani 1190/ 1776 yılı, başta Bağdat valisi olmak üzere Basra'yı kuşatmadan kurtarmak için gönderilen paşaların ihmali yüzünden şehrin İran'a teslim edilmesi, gerçek vakaların Âsitâne'den gizlenmesi, nüfuz sahibi resmi güç odakları birbiriyle bu şekilde çekişmesi ve Âsitâne'nin de Irak memaliği idaresinde şaşkınlığa ve kararsızlığa düşmesi ile geçmiştir.

Ömer Paşa'dan sonra merkezden tayin edilen, o zamanlarda yaygın ibareyle ''Rum Valiler'' Irak idaresinde âciz kalınca, Ebu-leyle Süleyman Paşa Vezaretinden itibaren tayinlerinde Kölemen baskısından rahatsız olan ve bertaraf etmeye çalışan Devlet, bu defa da ağırlıklarını kabullenip, Mustafa Paşa ve Abdi Paşa'nın ardından yeniden bir Kölemen vali tayinine baş vurmuştur.

2.5. Bağdat Valisi Abdullah Paşa (1191/ 1777- 1192/1778)

Özellikle Basra'yı kurtarmak amacıyla, Abdullah Ağa'ya adet üzere üç tuğlu Paşa rütbesiyle Bağdat'la Basra Vezareti ve Mardin Voyvodası Hasan Paşa'ya Kerkük Eyaleti ferman buyuruldu. İkisi de Ebu-Leyle Süleyman Paşa'nın Kölemen'lerindendir. İstanbul'da Kapu Kethudası (eski Tershane Emini) Selim Sırri Efendi'nin tarifi ve uygun

---

[256]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع وسوانح از 1186- 1192، ص85(ب).
[257]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.2، ص.58- 59.

görmesi Abdullah Paşa'nın tayininde önemli rolü vardı[258]. Böylece, Devlet'in Irak'ta Kölemen tahakkümünden haz duymamasına rağmen; liyakatli olduklarına inanmıştır. Abdullah Paşa'nın tayini, artık kurumlaşan Kölemen zümresinden vali seçme geleneğini pekiştirmiştir.

Abdullah Paşa ile sabık Vali devrelerinde güç odakları rekabeti, resmi makam sahipleri çekişmesi; merkez idarede şaşkınlık, dış ve iç tehlikeler gibi birbiriyle karışan ve çetrefil sorunlar yumağı içine düşen Irak memaliği, süre gelen sorunlara örnek teşkil etmektedir.

2.5.1. Basra Sorununda Bağdat'ın Kusuru ve Kerkük Valisi ile Babanlı'ların harekâtı

Devlet Basra sorununu kesin sonuca bağlamak arzusundaydı. Hasan Paşa'yı asker ve parayla Kerkük'e göndermesi bu amaçlaydı. Hasan Paşa kuzey taraflarında Babanlı Paşa'ları destekleyerek harekete geçerken Bağdat Valisi Abdullah Paşa'ya tarafında su yeri sudan serin idi.

2.5.1.1. Kerkük valisi ile Babanlı'ların harekâtı

Kerkük Valisi Hasan Paşa hemen Basra için icraata soyundu. İran'ı kuzey taraflarda pasifleştirmek ve Basra üzerindeki baskıyı dağıtmak maksadıyla Köy ve Harir Sancakları mutasarrıfı Ahmet Paşa (Babanlı) ile Baban mutasarrıfı Mehmet Paşa'yı Çarhacı (Çarkacı) unvanıyla harekete soktu ve her birine 40.000 Kuruş tedarik masrafı verdi.[259] Ahmet Paşa'yı Kermanşah'a yönlendirdi. Mehmet Paşa maiyetine 2000 Rum (Anadolu) askerini ve Kerkük Sipahilerini katıp Sine (Senendeç) koluna yolladı. Mehmet Paşa kolu 14 Rabiulevvel 1191/ 22 Nisan 1777 Salı günü Bane Hanı Salih Hanı mağlup etti. Sine (Senendeç) Hanı Hüsrev Han haberi alınca 12.000 (veya daha fazla) asker topladı. Hasan Paşa'dan imdat alan Mehmet Paşa 27 Rebiulevvel 1191/ 5 Mayıs 1777'de Hüsrev Han'ın kuvvetini dağıttı, askerlerinden 1000- 2000'ni katletti, 233'nün kellesini Kerkük'e

---

[258]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.2، ص.58 و69. كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع وسوانح از Şem'dani zade, Şem'dani Tarihi, a.g.e., c. ııı, s.48. Selim Efendi, Tersane Emini .(ب)86.ص ،1192 -1186 iken zimmetine para geçirmekten sorgulanmış ve beraat etmiştir. Ancak İstanbul'da yaptırdığı şatafatlı konak dillerde dolaşmıştır.

[259] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص.86(ب)، أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ص.67. Ahmet Cevdet, tedarik masrafını Kuruş, Kerküklü altın, Azzavi ise o vakitlerde tedavül edilmeyen Dinar olduğunu söylemektedir. Zamanın verilerine göre Kuruş hesabı daha doğrudur.

gönderdi ve Hasan Paşa oradan İstanbul'a yolladı. İstanbul, Hasan Paşa'yı 10.000 ve Mehmet Paşa'yı 4.000 altunla ikram etti.[260]

Sudan sebeplerle, belki konumu gereği Mehmet Paşa'ya daha ziyade iltifat edildiğinden, Hasan Paşa'ya kırgınlık duyan Ahmet Paşa, Zehav/ Kermanşah kolunda sınıra yakın bir yerde durdu ve saldırı konumuna geçmeyip sınırın muhafazasıyla yetindi. İki Babanlı kardeşler arasında Vali Ömer Paşa zamanından beri şiddete dönüşen bir çekişme ve müzmin bir rekabet olduğu hatırlanmaktadır.

Bu sırada Bağdat Vali'si Basra'yı kurtarmak yönünde hiçbir çaba harcamıyordu. Hasan Paşa'dan harekât haberi ulaşınca, Kethudası İsmail Kehya'yı gösteriş mahiyetinde bir miktar askerle Mendelçin (Mendeli) sınırı cihetine sevk etti. Kerim Han ise, Kelb-i Ali Han komutasında yine 12.000 askeri Babanlı Mehmet Paşa özerine yolladı. Babanlı Ahmet Paşa ise durduğu yerde hiçbir mukavemet göstermeden sırtını çevirip Kelb-i Ali'ye katıldı. Mehmet Paşa direnemeyeceğini anlamıştı ve kendi hükümet karargâhı Karaçolan'ı bile terk ederek çekilip Köysancağı mutasarrıfı Temir (Timur) Paşa yanında oturdu.

Diğer yandan Hasan Paşa, Vezir Abdullah Paşa'dan imdat veya Kethuda İsmail'in kuvvetini göndermeyi talep ettiyse de karşılık alamadı. İran askeri direnişsiz Kürdistan'ı tar-u mar ediyor, malları talan, ahaliyi ve çoluk- çocuğu esir alıyordu. Ancak Ahmet Paşa zatında dindar olduğu için, dini hamiyeti uyanıp, çoluk- çocukları ve tüm esirleri ısrarla Kelb-i Ali'nin elinden kurtardı ve yerlerine döndürdü. Amaçlarına ulaşan İran'lılar da çekilip yerlerine döndü.

2.5.1.2. Baban Paşa'ların davranışı hakkında yorum

Baban olayları hakkında muasır bazı tarih yazarlarının ön yargılı analizlerine burada tekrar işaret etmek isteriz. Olaylar hakkında alışagelmiş önyargılı söylemlerine bakılırsa, Babanlı'lar bir nevi bağımsızlık çabalarıyla Osmanlı ile İran arasında manevralar yaptıklarını ileri sürmektedirler. Buradaki hadiselerde de olduğu gibi, vakaların tarafsızca analizi bu gibi iddiaları tekzip etmektedir. Babanlı Ahmet Paşa'nın pasif duruşu Mehmet Paşa'yı öne çıkıp ziyade kazanım sağlamasından sakınmaktandır. Hadiselerin özünde, her

[260]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.2، ص. 68- 69 و120.

zaman olduğu gibi, aile içi iki kol arasındaki makam rekabeti, çekişme ve kıyasıya döğüşmeler olduğu açıkça görülüyor.

Bağdat Vezirleri azil ve tayin yetkisini bir kola karşı ceza kırbacı olarak kullandığı çokça görülmüştür. Makamını kaybeden Babanlı kol da İran tarafından kendi amaçları için kullandığı çokça görülmüştür. Bazen düşman kardeşler veya amcazadeler de bu vesile ile sülale içi rakiplerine karşı şahsi amaçlarına bu yolla ulaşabiliyordu. Defalarca karışıklık çıkardıkları, sırf aralarındaki ihtilaftan kaynaklandığını, valiye veya Develet'e karşı olmadığını beyan ettikleri ve meramlarına ulaştıklarında validen afv diledikleri belgelere yansımıştır.

2.5.2. Kapu Kethudasını Basra İşiyle Görevlendirilmesi, Acem Mehmet'in Kethuda'lığa tayini ve Abdullah Paşa'nın Vefatı

Abdullah Paşa'nın istiskâ hastalığına yakalanması[261] ve hastalıkla uğraşması, rehavetine ve gevşemesine sebebiyet vermesi muhakkaktır. Sefahate ve eğlenceye daldığı ve safdil olduğu da söylenmektedir.[262] Ancak sebep ne olursa olsun, Devlet nezdinde Basra'yı kurtaramayacağı kanısı hasıl olmuştu. Vali tayin edilmesinden de pişmanlık duyulmuştu.

Kapu Kethudası Selim Sırri Efendi'nin tarifi üzerine tayin edildiği için, o da melamete maruz kalmıştı. Selim Efendi paçasını melametten sıyırmak için, Basra'yı kurtarmak sözüyle kendisini yetkili olarak Bağdat'a gönderilmesini talep etti.[263] Devlet tarafından gönderilip Bağdat'a ulaşması, herkesin ümitlerini tazelemişti. Ancak Selim Sırri Efendi'nin de eğlence temayüllü olduğundan, Ömer Paşa zamanında Divitdar (Hazine Kâtibi) tayin edilen ve şimdiki Abdullah Paşa döneminde Haznedar'lık görevine ulaşan Acem Mehmet'in sinsi ağlarına iyice takılmıştı. Acem Mehmet'in hediyeleri ve eğlenceleri esas yükümlülüğü olan Basra'yı kurtarma görevini bir süre unutturmuştu.[264]

---

[261] - İstiskâ hastalığı: karaciğerin ya da bedenin başka organının su toplamasıdır. Azzavî veremle öldüğünü söylemesi doğru değildir. bk. .68ص ،.س.م ،العراق تاريخ ،.العزاوي .87ص ،.س.م ،(أ)87 .كركوكلي، تاريخ دوحة الوزراء

[262]- الوائلي، عثمان بن سند، مختصر مطالع السعود، م.س.، ص.16.

[263]- الوائلي، عثمان بن سند، مختصر مطالع السعود، م.س.، ص. 20.

[264]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج2، ص.69- 70.

Devlet kendisinden haber beklediğini hatırlayınca, söz sahipleriyle danışma neticesinde ilim ve dirayet sahibi olan Muhammed el-Şavî beğ'i Kerim Han'a elçi olarak gönderdi.

Diğer yandan, Acem Mehmet yüksele yüksele gözünü Vezaret makamına dikmişti. Vezaret yolu Kethuda'lıktan ve Bağdatlıların kabulünden geçmesi Devlet'te adet halini aldığı için, Selim Sırri Efendi'yi hediyelere boğarak, Abdullah Paşa'nın kendisini Kethuda tayini konusuna ikna etmeye vesile olmasını sağladı. Abdullah Paşa da Selim Efendi'nin isteğini yerine getirip, hiçbir sebep yok iken Kethuda'sı İsmail Ağa'yı azil ve Acem Mehmet'i tayin etti.[265]

Böylece Devlet-i 'Aliyye Abdullah Paşa'dan ümidi kesmişken, Selim Efendi Bağdat'ta oyalanıp gününü gün ediyorken, ilmi ve dirayeti ile tanınan Muhammed el-Şavî sefareti sürerken ve oyunbaz Acem Mehmet Kethuda iken; Abdullah Paşa vefat etti. (1192/ 1179). İki yıllık Bağdat ve Basra Vezareti süresinde kayde değer hiçbir iş beceremeyiştir.

2.5.3. Vali Abdullah Paşa'nın Vefatı Akabinde Çıkan Karışıklıklar

Devlet'te adet haline gelen teamül, mahlul Bağdat Vezaret'ini ahaliyi temsilen ulema ve âyanların istirhamıyla Kethuda'ya tevdi edilmesi idi. Ferman gelene dek Selim Sırri Efendi Devlet nezdinden gönderildiğine hürmeten ittifakla Kaimmakam oldu.

2.5.3.1. Bağdat mahalleleri savaşına dönüşen Acem Mehmet ve sabık kethuda rekabeti

Acem Mehmet vezaret ümidiyle Kethuda İsmail'i bertaraf ettirip onun makamında oturmuş idi. Amacına ulaşmak için bonkörlük ediyor; sağa sola para dağıtıyordu. Böylece Bağdat mahallelerinden bir kısmını tarafına çekebildi. Sırf Selim Sırri Efendi'nin Devlet temsili sıfatı ve Acem Mehmet'e bel çıkması sebebinden, Bağdat'taki Osmanlı'ların (Kölemen'lerin) büyük bölümü ve Yeniçeri'lerin tümü yanında durdu.

Sabık Kethuda İsmail Kehya da boş durmamaktaydı. O da tarafına çekebildiği Bağdat mahallelerin bir kısmı ile geri kalan Osmanlı'ları tarafına aldı. Dayanakları ise Acem

---

[265]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.2، ص.111؛ الوائلي، عثمان بن سند، مختصر مطالع السعود، م.س.، ص.18. -el Vailî, Devlet'in Basra'yı kurtarmak için gönderdiği parayı Acem Mehmet kendi zimmetine geçirdiğini ve uyduruk masrufat evraklarıyla Abdullah Paşa'yı kandırdığını yazmaktadır.

Mehmet vezir olursa Bağdat'ı İran'a teslim edeceği idi. Yeniçeri Ağasına da aynı şüpheyi yöneltiyorlardı Her biri de Vezir makamına göz dikmişti.[266]

Acem Mehmet, Yeniçeri'lerle beraber, Bağdat'ın iç kalesine, İsmail Kehya ise kendi evine yerleşip siper ve mevzilerini kurdular ve toplu- tüfekli atışmalar başladı. Bağdat mahalleleri iki taraf arasında bölüşülmüşken, Dicle'nin batı yakası Şii çoğunluklu olduğuna rağmen tarafsız duruyordu. İsmail Kehya onlardan isnat istediyse de karşılık almadı. Yeniçeri Ağa'sına haber ulaşınca batı tarafı halkını ürkütmek için top ateşine tuttu. Bu hareketi, onları İsmail Kâhya'ya destek olmaya itekledi. Acem Mehmed'i Sünnî mahallelerin desteklediği hatırlanırsa, Bağdat toplumu temayüllerinde rol oynayan tek faktör mezhep olmadığını bir kez daha düşündürür.

Durumu teskinde aciz kalan Kaimmakam Selim Sırri Efendi, bir dargınlık yüzünden müteveffa vali zamanında Bağdat'tan uzaklaşan Hacı Süleyman el-Şavî'nin nüfuzundan yararlanmak niyetiyle geri gelmesini talep etti. Şavî'nin öğütleri iki tarafı ancak birkaç gün sakinleştirdi.

Bu arada Kerim Zendi Han'a Bağdat'tan elçi gönderilen Muhammed el-Şavî, yanında Kerim Han tarafından gönderilen bir elçiyle beraber, geri döndü. İran elçisi, müteveffa Vali Abdullah Paşa'ya yazılan ve sulh şartları ihtiva eden bir mektup getirmişti. Yeni vali tayin edilmediğinden mektup kimseye teslim edilemediği gibi, sulh şartları da belli olamadı.

Bağdat'ta iki taraf tekrar kavgaya tutuştular. Selim Efendi'nin talebi üzere Hacı Süleyman el- Şavî araya girdi. Kavga iki şahsın ihtilafı yüzünden olduğu için, İstanbul'dan tevcih fermanı ulaşana kadar her ikisinin de Bağdat'tan uzaklaşıp Kerkük Valisi Hasan Paşa yanında barınmaları kararlaştırıldı. İsmail Kehya dindar ve mülayim olduğu için Kerkük'e yüzleşti. Ancak Acem Mehmet anlaşmayı uygulamadı. Şavî, Acem Mehmet taraftarlarını soğutmaya çalıştı, Devlet'in Acem asıllı birini vali etmeyeceğini ne kadar anlattıysa da ikna edemedi. Kerkük'e gitmeyince de el-Şavî karşı yaka ahalisini kışkırttı; Musullu (Muslu) aşiretini de kendi savaşçılarına kattı ve Acem Mehmet'e karşı Bağdat'ın

[266]- الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ج.1، ص.116؛ أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.2، ص.111

iç semtlerine kadar ilerlemeye geçti. Meşhur bir handa yerleştirdiği savaşçıların tüm iaşe/ ibate masraflarını kendisi karşılıyordu. İki taraf arasında topla tüfekle çatışmalar oluyordu.

Acem Mehmed'in durumunda zafiyet belirlenmeye başladı. O sıralarda Kerkük Valisi Hasan Paşa'ya gücenen sabık Başağa'sı Haliloğlu Ahmet Ağa, Levent'lerini alıp müteveffa Vali'nin hizmetine geçmiş idi ve Bağdat'a yakın Bakuba civarında çadırlara yerleşmiş idi. Takviye olarak, Levent'lerini Acem Mehmet taraftarı mahallelerinden Meydan Mahallesi yakınlarına yolladı. [267]

İç savaş mahiyetinde devem eden kavgalar beş aydan beri sürmekteydi. Bağdat'ta yağmalar, hırsızlıklar, talanlar ve soygunlar ahaliyi perişan ediyordu. Kürdistan'da da sular durulmamıştı. Daha önceleri Selim Sırri Efendi hakkındaki mülahazalara ilaveten Bağdat'taki yanlışlıklar eklenince, İstanbul'a çağrıldı ve Diyarbekir'de hapsedildi, malları tasfiye oldu ve idam edildi.[268]

2.5.3.2. Olaylar hakkında yorum

Kargaşaların zemininde İran'a endişeler ve eksik olamayan tehditleri ve Basra'nın işgali bulunduğu kadar, resmi şahsiyetlerin makam ve mevki çekişmeleri de müşahede edilmektedir. Zamanın araç- gereçleri imkanları sınırlı kılması yanında, idare merkezinden uzak bulunmak ve fasit ve yeteneksiz devlet adamların kusurları merkezin denetimini kısıtlamaktaydı. Özellikle fasit ve beceriksiz denetimden uzak kalan paşalar, kendi çıkarları uğruna Devleti aldatıyorlardı ve şaşırıyorlardı. Ancak er veya geç hakkettikleri cezalara çarptırıldıkları görülmektedir.

---

[267]- الوائلي، عثمان بن سند، مختصر مطالع السعود، م.س.، ص.21- 24؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، ص.88(أ)-88(ب)؛ السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزراء، م.س.، ص.133- 134.

[268]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.2. ص.112-113؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، ص. 89(أ)- (ب)-90(أ)؛ الوائلي، عبد الرحمن بن سند، مختصر مطالع السعود، م.س.، ص.24-27؛ الأعظمي، علي ظريف، مختصر تاريخ بغداد، م.س.، ص.205؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ص.75- 79؛ السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزراء، م.س.، ص.134- 135. Süveydî vakalar hakkında tek bu kaynakta geçen orijinal bilgiler vermektedir. El-Vaili'nin (a.g.e.)'inin 25. sayfası dipnotunu yazan Muhibb-üd-din el-Hatib sabık Başağa'nın Levent'lerini, isim benzerliğinden kaynaklanan yanlışlıkla ''Musul'un güneyinde bir Kürt aşireti'' olduğunu sanmıştır. el-A'zamî de bunları ''Levent Aşireti'' adlandırmıştır

2.6. Bağdat Valisi Hasan Paşa (1192- 1193/ 1778- 1779)

Vakalar bu minvalde cereyan ederken, Bağdat ve Basra Valilikleri Hasan Paşa'ya tevcih buyuruldu. Karışıklar esnasında, Âsitâne'ye hem İsmail Kehya hem Acem Mehmet taraftarlarından hem de Kerkük Valisi Hasan Paşa'dan Bağdat Valiliği istirhamları gitmiş idi. Devlet, 5 Rebiulevvel 1192/ 3 Nisan 1778 tarihinde Bağdat ve Basra Valiliğini Hasan Paşa'ya tevcih etti.

2.6.1. Bağdat'ta Muhaliflerin Durumu ve Kürdistan'daki Gelişmeler

Hasan Paşa'nın vezareti öğrenilince, Acem Mehmet ve destekçisi olan Levent'ler, Bağdat'tan çıkıp, Bakuba'da konaklayan sabık Başağa Haliloğlu'nun Levent'leriyle birleşti. Yine yandaşı olan Bağdat Yeniçeri Ağası ve Mataracısı ise Bakuba doğusunda Mendeli/ Deşhuru taraflarına çekildiler. Oralarda isyancı topluluklar oluştu. Düzeni oturtmak için Hasan Paşa'nın hızla Bağdat'a gelmesi gerekli iken, Kürdistan'daki gelişmelerden dolayı gecikmişti.

Şöyle ki: Kelb-i Ali Han'ın desteğiyle Babanlı Ahmet Paşa, kardeşi (Ağabeyi) Mehmet Paşa'yı Köysanğı'na kovaladığını söylemiştik. (Rebiulevvel 1191/ Nisan 1777'de). İran ordusu çekildiğinde Ahmet Paşa yalnız kaldı ve kış mevsimi geçip bahar gelince (1192/ 1778'de), Mehmet Paşa kardeşini Baban sancağı merkezi Kalaçolan'dan kovmağa yeltendi. Her ne kadar Hasan Paşa onu kardeşine karşı bu sert tutumdan caydırmak istediyse de başaramadı. Nihayet bir Miktar Hasan Paşa'nın askeri ile Temir (Timur) Paşa'yla beraber, Ahmet Paşa askerlerinden daha ziyade miktarda askerle savaşa tutuştular ve üstünlüklerine rağmen beklenmedik bir yenilgiye uğradılar. Ahmet Paşa Temir Paşa'yı hemen idam etti ve kardeşlik bağına riayeten Mehmet Paşa'yı bir kalede hapsetti. Galibiyetten sonra, bu süre içinde Vezir olan Hasan Paşa'dan avf istirham etti. Zorunlu durumlar hükmüyle Hasan Paşa onu afvetti ve resmen Baban, Köysancak ve Harir Livaları tasarruf hıl'atını giydirdi.

Baban olayları bu şekilde biryan olunca, Hasan Paşa Kerkük'ten çıkıp 7 Rabiulahir 1192/ 5 Mayıs 1778'da Bağdat'a vardı. Acem Mehmet ve sabık Başağa isyanını bastırmak için tayin ettiği Baban'lı Ahmet Paşa'dan asker göndermesini istedi. Ahmet Paşa ise biraz

gecikmişti. Gecikme sebebi, Kalaçolan'ı bırakırsa Mehmet Paşa orayı ele geçirip tekrar kendisini kovacağı endişesi idi. Dolayısıyla, önce kardeşinin (Ağabeyinin) iki gözünü çıkardı, sonrası hareket etti. Ancak Bakuba'ya varmadan ecel pençesine yakalanıp öldü.

Kürdistan'da boşluğu doldurmak için, Hasan Paşa ailenin küçük kardeşi Mahmut Paşa'ya Baban, Köysancak ve Harir sancakları tasarrufunu tevcih etti ve maiyetindeki askerleri göndermesini emretti. Mahmut Paşa Kürtleri, el-Şavî'lerin 'Ubeydî sipahileri ve Hasan Paşa tayin ettiği Kethuda'nın askerleri hepsi bir arada toplanıp, Acem Mehmet ve sabık Başağa Haliloğlu Ahmet Ağa Levent'lerini hezimete uğrattı ve ikisi de doğu tarafında Mendeli cihetlerine firar etti.

2.6.2. Basra'daki Gelişmeler

Hasan Paşa Bağdat içine ve etrafına tam hakimiyet sağlamadığından ötürü, Basra konusunda ciddi bir faaliyete girişemedi. Ancak Basra tarafında hızlı gelişmeler vuku bulmaktaydı. Bir yandan İran hanları arasındaki rekabet kavgaları, diğer yandan Müntefik aşiretlerinin Bağdat kuvvetinden müstekillen giriştiği savaşta İran'ı büyük bir yenilgiye uğratmaları, Basra'daki dengeleri değiştirmiştir.

2.6.2.1. İranlı'nın Müntefek'le savaşta hezimete uğraması

Sadık Han İran'a dönüp Basra'da Ali Mehmet Han'ı vekil kılmıştı. Bu da Tasallutunu Müntefik Şeyh'liğine yaymak hevesine düştü. Mevcut kuvvetinin 2000'ini Basra koruması için arkada koyup, 10.000 askerle Müntefik Şeyh'i Thamir'i dize getirmek istedi. Sınır bölgesinde yer tutan Ka'ab aşireti de İran ordusuna katılmıştı. Şeyh Thamir her ne kadar savaştan kaçınmak istediyse de dinî hamiyeti Ali Mehmet Han'ın ağır şartlarına uymasını engelledi. Eşit olmayan iki gücün çetin bir savaşı neticesinde, Şeyh Thamir'in bile beklemediği zafer sahasında, Ali Mehmet Han'ın iki kardeşi dahil, İran'lı askerlerinden ya kılıçtan geçirilmiş cesetleri geri kalmış ya da nehirde boğulup kaybolmuşlardı. Yalnız 35 asker Basra'ya sağ olarak dönebilmişti.

Basra'da kalan güç korumasına yetmeyeceği için, Sadık Han küllî bir ordu başında acilen döndü. Dönüşünün hemen arkasından (13 safer 1193/ 2 Mart 1779'da) Zendi Kerim

Han'ın vefatı, amcası Zeki Han'ın tahta el koyması, taht kavgasında Kerim Han'ın amcası oğullarını ve akrabalarını katletmesi haberleri Basra'ya ulaştı.

2.6.2.2. İran Basra'yı savaşsız bırakıyor

Belki Müntefik'e yenilgi etkisi altında da kalarak, Sadık Han iki tehlikeye maruz kalacağını beklemekteydi: ya Bağdat toparlanıp üstüne yürüyecektir veya Zeki Han kendisini Basra'da tutuklattırıp ve diğer akrabaları gibi katledecektir. Böylece Basra'dan savaşsız çekilme kararını aldı. Böylece Osmanlı Devleti'ne, fazla çaba harcamadan, Basra'yı tekrar kucağında bulma fırsatı çıkmıştır.

İran'da süregelen Han'lar arası çekişmede, Ömer Paşa zamanında Kürdistan'da tutsak düşüp Bağdat'a yollanan ve akabinde salıverilen Ali Murat Han, birkaç ay sonra Şiraz'ı ele geçirecektir, Zeki Han'ı katlettiği gibi Sadık Han'ı de katledecektir.[269]

Süleyman Ağa ise Şiraz'da tutsak iken özellikle Zeki Han'dan takdir kazanmıştı. Sadık Han Basra'yı bırakınca, Zeki Han Süleyman Ağa'yı serbest bırakıp kendi adına eski makamına iade etti.

Zeki Han Basra'yı muhafaza edecek kudrette olmadığını anlamış olmalıdır. Dolayısıyla Süleyman Ağa'ya kendi adına Basra hâkimiyetini vermekte son bir çare ummuş olacaktır. Ancak Süleyman Ağa'nın Osmanlıya sadakati galip geleceği görülecektir.

2.6.2.3. Süleyman Ağa Basra valiliği yolunda

Tam bu arada, Hasan Paşa Basra'ya Mütesellim göndermişti. Aslında Süleyman Ağa tayin edilen Mütesellime karşı dururken İran'a yanaşıp Basra'yı yeniden tehlikeye sokma ihtimali ortadaydı. Ancak böyle bir yola sapmadı. Süleyman Ağa hem Basra âyanları hem Hasan Paşa hem de İngiliz Balyozu kanalıyla eski makamının iadesi için Der-Saadet ile yazışmalara geçti.[270]

---

[269]-الأعظمي، علي ظريف، مختصر تاريخ بغداد، م.س.، ص. 207- 208؛ أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.2، ص.114- 115؛ كركوكلي، رسول حاوي، م.س.، ص.90(ب)- 91(أ)؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6. ص.79- 81؛ نورس، علاء موسى كاظم، العراق في العهد العثماني، م.س.، ص.283- 284.

[270]- فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند، م.س.، ص.30- 35.

Yalnız Basra ahalisi kendisinden hoşnutluk duymakta iken, Müntefik Şeyh'i Thamir el-Sa'dun bir kırgınlık yüzünden Süleyman Ağa'yı istememekteydi. Süleyman Paşa'dan yana kaderin bir cilvesinde, bu sırada Haz'al aşayırı ile Müntefik aşayırı arasında bir savaş patlak verdi. Müntefik yenildi ve kavgada Şeyh Thamir öldürüldü. Şeyh'lik münferiden Thüveyni el-Abdullah'a kaldı. Thuveyni'nin Süleyman Ağa'yla arası eskiden beri iyiydi. Onun desteğini alarak Süleyman Ağa Basra'ya girip zapt etti ve bir emr-i vaki yaparak Hasan Paşa'nın Mütesellim'ini tutukladı.

Bu karmaşık hâl üzerinden birkaç gün geçmişti ki kendisine Vezaret rütbesiyle Basra Vilayeti tevcihi geldi. Artık Bağdat'ın sükûnete kavuşmayan durumunu gören ve izleyen, vezaret rütbesiyle Basra Valisi iltifatını kazanan Süleyman Paşa'ya, Âsitâne'den Bağdat Vezaretini de istirham yolu açılmıştır. Nitekim bunu talep etti.

2.6.2.4. Bağdat'taki karışıklar, Hasan Paşa'nın Bağdat'tan ayrılması ve azli

İran'da devam eden Han'lar arsındaki mücadele sürerken, Acem Mehmet ve Haliloğlu Ahmet'in Murat Han yanlılarına verdikleri desteğin karşılığında yardım alıyorlardı ve direnişe devam ediyorlardı. Hasan Paşa ise, emri altındaki Osmanlı'lara (Kölemen'lere) ve aşiretlere tamamen güveni olmadığı için, isyancıların Bakuba'ya yayılıp köy ve kasabalara tasallut etmelerine rağmen, ciddi bir püskürtme harekatıyla karşı koymamaktaydı. Ubeydî'ler ile bazı aşiretleri üzerlerine yollamıştı, ancak mağlup olmaları muhalifleri büsbütün azdırdı ve Hasan Paşa'yı daha fazla yıldırdı. Öyle ki isyancılar o zaman Bağdat'ın bitişik kasabası ve şimdi bir mahallesi olan Azamiye'ye dayanmışlardı. Bağdat'lılarda Hasan Paşa'dan sıkılma alametleri belirlenmişti.

Birisi Acem Mehmed'in taraftarı Meydan mahallesinden, diğeri karşıtı bir mahalleden olan (Çarşamba 3 Şaban 1193/ 13 Ekim 1779'da) iki kişinin sıradan bir kavga konusunda, Hasan Paşa'nın gevşek davranması görüşüne kapılan ahaliyi kınama gösterisine sevk etti. Perşembe günü (14 Ekim) karşılıklı mahalle metrisleri kuruldu ve özellikle Acem Mehmet taraftarı Meydan'lılar Saray'a yürüdü. Cuma günü (15 Ekim) Hasan Paşa Bağdat'ın karşı yakasına çıkmak zorunda kaldı. Birkaç gün sonrası Diyarbekir'e yöneldi. Devlet, haklı olarak Hasan Paşa'da kusur bulmadığı için, ona Diyarbekir Vilayetini tevcih etmişti. Diyarbekir'e vardıktan kısa süre sonrası hastalandı ve vefat etti.

Hasan Paşa'nın Bağdat'ta hükümet süresi 17 ay 28 gündür. Bağdat'ın karşı yakasına geçişi olan (5 Şaban 1193/ 15 Ekim 1779) tarihinden itibaren hükümeti süresi düşürülüp geri sayılırsa, Vezaret'e atanması 10-15 Rebiulahir 1192/ 8-12 Mayıs 1778 tarihine denk gelecektir.[271]

2.6.2.5. Süleyman Paşa'nın Bağdat valiliğine tayini

Hasan Paşa Bağdat'tan ayrılınca, ahalinin ittifakıyla İsmail Kehya Kaimmakam olduysa da Devlet'çe Celilizade Süleyman Paşa bu makama tayin edildi. Ortada kalan İsmail Kehya itirazsız Devlet'in emrine uydu.

Bir vazifeyle Bağdat'ta bulunan Başçuhadar vasıtasıyla Der-Saadet'e durumu izah eden arz, bir mahzarla yollandı ve neticesi beklendi. Bu esnada Süleyman Paşa'nın istirham ve talepleri de ulaşmış idi. Perşembe 25 Şaban 1193/ 5 Kasım 1779'da[272] Süleyman Paşa'ya Basra'ya ilaveten Bağdat ve Şehrizor Vilayetleri tevcihi ulaşmıştı.

2.6.2.6. Hasan Paşa devrinden çıkarılacak bazı değerlendirmeler

Hasan Paşa vezareti zamanında cereyan eden olayların analizi hem Irak memaliğindeki durumları hem Kölemen'ler Hükümetinin tüm dönemi hakkındaki gerçekleri aydınlığa kavuşmasında yararlı olur:

1- Dikkati çeken husus, Hasan Paşa'nın Süleyman Paşa (Abu- Leyle) Kölemen'lerinden olmakla beraber, Devleti'n başka vilayetinde hizmeti hasebiyle Bağdat Kölemen'leri ile sıkı bir bağı olmaması yanında; vali tayini sürecinde Kölemenler'in safları da

---

[271]- نورس، علاء موسى كاظم، العراق في العهد العثماني، م.س.، ص. 285- 286؛ الوائلي، عبد الرحمن بن سند، مختصر مطالع السعود، م.س.، ص.27- 30؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.81- 84؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص.91(ب)- 92(أ)؛ أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.2، ص.116- 117.

[272] - Kerküklü, olayların tarihini ve gün isimlerini kaydetmesi dakik bir bilgiye işarettir. Miladi tarihe çevirisinde gün isimlerine göre düzeltmeler yapılmıştır. Gün esasına göre Miladi tarih bir gün öne alınmıştır. Ancak kaynakta geçen 15 Ş. 1193 Perşembe günü, daha önce vurgulayarak kaydettiği Çarşamba 3 Şevval ve arkasındaki Perşembe ve Cuma günleri bilgisini titizlikle kaydedilmiş olarak kabul edersek, 15 Şevval Perşembe değil Pazarertesi olması gereklidir. Ayrıca, Hasan Paşa'nın Bağdat'ı terk etmesiyle müjde Ferman'ının bu kadar kısa sürede ulaşması zor görülmektedir. (Yaklaşık on gün veya daha az sürede). Dolayısıyla, muhtemelen 15 Şevval denilmesi sehven olmuş. 25 Şevval olarak düzeltilmesi düşünülürse ve daha önce icra edilen güne bağlı tarih çevirisi de uygulanırsa, öngörülen 25 Şevval 1193 tarihi, kaynakta geçtiği Perşembe günüyle 4 Kasım 1779 tarihi mutabakat sağlayacaktır. Ayrıca, posta geliş- gidiş süresiyle daha uyumlu olur. Burada böyle bir düzelmeye gidilmesine ihtiyaç duyulmuştur. bk. Kerküklü, a.g.e., s.92(A).

birleşik olmadığı görülmektedir. Yani yaygın bir şekilde tasavvur edildiği gibi, yeknesak hareket etmemektedirler. Bunun anlamı Kölemenler hâkim bir sınıf olarak teşekkül halini almamışlardır. Daha ziyade bir zümre halinde görünüyorlar. Bu durumum, Hasan Paşa'nın tayininde yansımaktadır. Denilebilir ki, bir istisna olarak, Kölemen Hasan Paşa'nın tayininde ne Kölemenler'in baskısı ne de Devlet'in Kölemenler'den sakınması ön plana çıkmamıştır. Belki tayininde önemli unsur Basra konusunda ve Kürdistan bölgesinde İran karşısında meydana koyduğu yarar ve ciddiyettir. Öne çıkan beklenti Bağdat'ı idareye muktedirliği ve Basra'yı kurtarmakta cidiyetli görülmesidir. Başka ifadeyle Devlet'in yüksek menfaati önde tutulmuştur. Aynı hassasiyeti tüm Kölemenlerin vezir olarak atanmalarında mülahaza edilebilir. Ne var ki, kendi kusuruyla ilgili olmayan gelişmeler, Hasan Paşa'yı Irak memaliği idaresinde başarısız kılmıştır.

2- Geçmiş dönemlerde olduğu gibi, Hasan Paşa döneminde de mevki kapışması saikiyle resmi makam sahiplerin savaşmaya varan çekişmeleri devem etmektedir. Aynı minvalde çekimeler Arap şeyhleri, Kürt beğ ve paşaları arasında da cereyan etmektedir. Hem remi makam ve güç odakları hem aşiret şeyhleri ve paşa/ beğleri bölünebiliyorlardır. Her kesim aralarında çarpıştıkları gibi, Hükümetle de çarpışa biliyorlardır. Gerçek şudur işin içinde en belirleyici etken şahsi çıkarlardır. Aşiretlerin genel idare tarzı, Hükümet için belli vazifeleri yerine getirmek kaydıyla her topluğu kendi kurallarıyla yönetmektir.

3- Vali tayininde özellikle Bağdat ahalisinin tesiri büyüktür. Kölemen zümresi Bağdat ahalisiyle ve mahalleleriyle kaynaşmış görülmektedirler. Diğer güç odakları yanında, vali atanmasında ve azlinde, dolayısıyla yönetimde de Bağdat ahalisinin ve hatta mahalle halkının kuvvetli etkisi açık bir şekilde mülahaza edilmiştir.

4- Cereyan eden hadiselerde mahalli Arap ve Kürt aşiretleri, şeyhleri/emîrleri ve beğleri/ paşaları, aynı şekilde resmi ve askeri güç odakları; kendi aralarında hem de Hükümet'in gücüyle çelişip kavgaya süründüklerini ve isyana düştüklerini görmüştük. Kendi çıkarları uğruna, Arap, Kürt, Şiî, Sünnî ve her kesimden güç odakları; birbirleriyle savaştığı ve çoğu kez dış taraftan yardım alıp/ verdiği gibi; Devlet-i 'Aliyye'yi temsil eden Hükümet tarafın yanında ya da karşısında yer alabiliyordu. Hareket tarzı ve taraf ayrışmalarında menfaat ve kudret kıstası açık bir şekilde ağır basmakla beraber, üst çatı

şer'iyyete (yasallığa) sahip Devlet-i 'Âliyye teveccühüne itaat ve uymak önemli bir faktör olduğu da görülmektedir. Yanı sıra, inanç ve mezhep ile aşiret hukuku ve sosyal yargı değerleri de olayların seyrinde kendini göstermiştir.

5- Kargaşaları bastırma yöntemlerine ve kullanılan güçlerin sosyal intisaplarına titizlikle bakıldığında, bazı muasır Irak tarihçilerin Arap aşiretleriyle Kürt aşiretleri (veya tersi), ya da Şii aşiretleriyle Sünni aşiretleri (veya tersi) birbirine kırdırma politikası güdüldüğü kabilinden alışılagelmiş iddiaları pek tutarlı görülmüyor. Kölemenler Hükümet'in esas amacı düzeni ve zapt-u raptı sağlamak veya dış tehlikeyi bertaraf etmek sırasında, sosyal intisap üstünde durulmaksızın her kesimden her kesime karşı katılım oluyordu. Bu katılım verilen makamın gereği sayılmaktaydı. Askeri teşekkülün yapısı bunu gerektirmekteydi. Ebette Devlet'in ve Hükümet'in yanında duranlar askeri ve mali imtiyazlardan yararlanmaktaydı ve bunun yapmak gerekliydi. Tabii olanı da budur. Yaklaşık tüm olaylarda bu ortadayken, bir kesimi diğer kesime kırdırmak politikası güdülmüş olduğu yorumu fiilen cereyan olaylarla mutabakat sağlamaz.

Sebebi her neyse, İran'ın Basra'dan çekilme tarzı ve her fırsatta Osmanlı'ya karşı mütemadiyen savaş açması göstermiştir ki, İran Osmanlı Devleti'yle başa çıkamayacağı gibi Osmanlı da İran'ı bertaraf edemeyecektir. Gerçekten Osmanlı bu durumu kavramış, İran'ın bataklık olduğunu anlamıştır. Bundan ötürü, Nadir Şah'tan sonra hortlayan iç savaşta, İran parçalanmak eşiğineyken bile, bazı Han'ların ve mütegalliplerin (üstünlük sağlayanların) yardım taleplerini Osmanlı Devlet'i tarafından reddedilmiştir. Ancak görülen şudur ki, İran'lılar her fırsatta Irak sathında Osmanlı Devlet'inden bir pay koparmaya devam etmektedir ve edeceğini de göreceğiz.

2.7. Bağdat Valisi Büyük Süleyman Paşa (1193/ 1779- 1217/ 1802)

Kölemen zümresinin önemli vezirlerinden Süleyman Paşa, döneme damgasını vuran bir validir. Büyük Süleyman Paşa lakabı ile anılması, hem heybetli ve korkuttuğu kadar sevildiği, hem büyük işlere kalkıştığı,[273] hem de daha sonraları vali olacak başka Süleyman'la ayrıştırılması içindir. Kendisine Ebu-Said de deniliyor. Aynı zamanda Büyük lakabı ile anılması, Ebu- leyle Süleyman Paşa'yla da ayrıştırmaya vesile olmuştur.

[273]- أداموف، ألكسندر، ولاية البصرة في ماضيها وحاضرها، تر. هاشم صالح التكريتي، الوراق للنشر/ لندن، ط.1، 2009، ص.428.

Ömer Paşa dönemindeki veba salgını tahribatından bu yana (1772 m.) Irak memaliği ne iç düzen ne de aşiretler bazında istikrara kavuşmamıştır. Büyük Süleyman Paşa'nın ilk hedefi istikrarı sağlamak olmuştu.

2.7.1. Basra'dan Bağdat'a geçmesi ve İsmail Ağa Katli Hakkında Bir Yorum

Bağdat, Basra ve Şehrizor Vilayetleri uhdesine verilen Süleyman Paşa, işin başında Müntefik Şeyhi savaşçıları yardımıyla Basra'da düzeni sağlama almak oldu.

Basra'da düzeni oturttuktan sonra, 1 Rabiulevvel 1194/ 7 Mart 1180'de, Şeyh Thüveyni ile beraber Basra'dan Bağdat'a yüzleşen Süleyman Paşa, Hille ve Kerbela civarlarına varınca Kehya İsmail Ağa ve birkaç mutemedi huzuruna geldiler. İsmail Ağa'yı idam etti ve el-Thüveni'nin Basra'ya dönmesine izin verdi. Oralarda, 'Ubeydi aşireti atlılarıyla Süleyman Beğ el-Şavi karşılamaya geldi. Bağdat'a çok yakın daha ileri bir aşamada, 1194 Cemazeyilahir sonları/ 1780 Haziran sonlarında, Celilizade Süleyman Paşa, ulemalar ve âyanlar da karşıladılar. Hepsini terhis etti, bazı düzenlemeler yaptı ve Bağdat'ın içine dalmadan kapısında çadırlarını kurdu.[274]

Hasan Paşa Bağdat'ı terk ettikten sonra ahali ve âyan tarafından Kaimmakam nasp edilen Kehya İsmail Ağa, Saltanat tarafından Celilizade Kaimmakam'lığa tayin edilince Kemal-ı itaatle makamı teslim etmişti ve Süleyman Paşa'yı karşılamakla uyumlu davranış sergilemişti. Katledilmesinde hiçbir ciddi mazeret görülmemektedir. Belki Bağdat'lılar tarafından sayılıp Kaimmakam nasp edilmesi, ileride Süleyman Paşa'ya rakip olabileceği endişesi kendisini ürkütmüştür. Oysa tutumları böyle bir konuma geçmesine ihtimal vermemektedir. Kölemenler'den olduğu halde öldürülmesi, Kölemenler arasında rekabete başka bir örnek olduğu gibi, aynı şekilde Kölemen'ler sağlam ve uyumlu bir sınıf halinde olmadıklarına da bir örnektir.

2.7.2. Acem Mehmet ve Haliloğlu Ahmet Ağa Kargaşasını Bitirmek

Süleyman Paşa, Bağdat'a varışının ikinci gününde, maiyetindeki 4000 süvari ve Babanlı Osman Beğ'in 500 atlısı ve bazı Arap aşiretlerle, Haliloğlu Ahmet Ağa ve Acem

[274]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالي، م.س.، ج.6. ص.84- 86؛ أحمد جودت باشا؛ تاريخ جودت، م.س.، ج.2. ص.175.

Mehmet'in üzerine yürüdü. Karşı tarafın 10.000 kadar kuvvetine rağmen, çarpışmada tutunamadılar. Haliloğlu Ahmet öldürüldü ve Acem Mehmet İran'a kaçabildi. Acem Mehmet 1205/ 1790'da Şeyh el-Şavi'ye sığınarak İran'dan döndü. Vezir'in talep etmesine rağmen, müsafiri ve sığınmacıyı teslim etmek Araplık geleneklerine aykırı olduğu için el-Şavî onu teslim etmedi. Acem Mehmed'in tüm teşebbüsleri başarısız kalınca Mısıra gidip orada öldü denilmektedir. Muharebede yarar gösterdiği için, Babanlı Osman Beğ'e Paşa rütbesi verdi. Bölgedeki köy ve kasabaların umurunu düzene sokana kadar bir ay o civarlarda kaldı ve Ramazan ayı başında/ Ağustos sonunda Bağdat'a döndü.[275] Böylece Süleyman Paşa bu gaileyi bitirmiştir.

2.7.3. 1781- 1800 Arası Haz'al Aşireti Vakaları

Haz'al aşireti ve antdaşları (bağdaşları) esas sebep Mirî istihkaklarını ödememekten dolayı, 1781 ile 1800 yılları arasında birkaç kez başkaldırı durumuna düştüler. Her defasında askeri baskınlar altında büyük zarar çektiklerine rağmen, vergi ödemeği küçüklük sayan aşiret yargı değerinin etkisiyle tekrar başkaldırıya dönüyorlardı. Yine her seferinde Hükümet bir hamle tecrit ederek vakayı bir türlü çözüme bağlayıp başkaldırıyı sonlandırmıştır. Cereyan eden olayları şöyle sıralıyabiliriz:

1- Haz'al Hareketi (1195/ 1781)

Vezir Süleyman Paşa Basra'dan ayrılıp Semava'ya (Semavat'a) vardığı sıralarda, şekavet işlerine bulaşan Haz'al Şeyhi Hamed el- Hümud resmi merasim gelenekleri icabı karşılamaya gelmişti. Vezir Ona ikram etti ve Şeyh'liğini onayladı. O ise yine isyancı davranışlarını sürdürdü. Dolayısıyla, Süleyman Paşa üzerine yürüdü (1195/ 1781) ve yerine Şeyh Muhsin el-Muhammedi'yi tayin etti.

Aşiret geleneklerine uyarak, Haz'al kollarından ikisi ve başka bazı koalisyon (antdaş, bağdaş) aşiretler birleşerek, savunmaya elverişli bataklık bölgelerinde direnişe koyuldular. Vezir'in kendisi de askerlerle birlikte belinde yük taşıyarak, üstün bir himmetle bataklıkları besleyen Fırat Nehri bir büyük mecrasını iki ay süresi içinde

[275]- السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزراء، م.س.، ص.137- 138؛ الأعظمي، علي ظريف، مختصر تاريخ بغداد، م.س.، ص.209؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص.93- 93(أ)؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6. ص. 112.

değiştirmeyi başarınca, Haz'al koalisyonu durumun berbat olacağının farkına vardı. İhtiyarları ve çoluk- Çocuğu dehalete gönderdiler. Vezir dehaleti kabul ve Hamed el-Hümud'a Şeyh'liği iade etti. Rüsumatı ve hizmet taahhütleri alıp geri döndü.[276]

2- Haz'al Hareketi (1198/ 1783)

Her halde yeni konumundan memnun olmayan Şamiye (Fırat'ın batı bölgeleri) kolu Şeyh'i Muhsin el-Muhammedî şekavet işlerine başladı (1198/ 1783). Üstüne yürüyen Vezir Süleyman Paşa'ya karşı direnemedi. Mallarını ganimet olarak terk edip firar etti. Zaten isyancılığı mirî rüsumatı ödememesine dayandırılmış olduğundan, ganimeti borçları karşılığında alınmış oldu. Mirîyi. Ödemeyen aşiretler böyle muamele edilmekteydi. Şeyh Hamed el-Hümud sadakatini ve itaatini beyan etmekle, ona Şamiye Şeyh'liğini de ilaveten tevcih etti.

3- Haz'al Hareketi (1199/ 1784)

Hem Cezire (Cevazir: Irak'ın güneyinde), hem de Şamiye Şeyh'i olan el-hümud'ten beklenen hizmetlerin ifası görülmedi. Süleyman Paşa yeni bir hamleyle tekrar üstüne yürüdü (1199/1784). Bataklıklar düzenli çarpışmaya engel olduğu halde, Haz'al aşayırna çok zarar verebiliyordu. Yine nehir mecrasını kesince, akıbetin vahametinden sakınarak, Vezir'e dehalet gönderdiler ve afv talebinde bulundu. Saldırıyı durdurmak karşılığında, Şeyh el-Hümud bütün taahhütlerini yerine getirdi, borcunu ödedi ve Şeyh'lik yeniden uhdesine verildi. Bu sıralarda Acem Mehmed'in de ortalıkta dolaştığı söylentileri yayıldığı hâlde kendisinden bir eser görülmemiştir.[277]

3- Haz'al Hareketi (1208/ 1793)

Gerçi 1201/ 1786 ve 1202/ 1787'de de değişik taraflarda Haz'al Şeyh'iyle küçük çaplı çatışmalar olmuştur, ancak 1208/ 1793'te çıkan çatışma kadar değillerdi. Şeyh Muhsin el-Muhammed mirî aidatı ödemediğinden, Vezir (11 Rebiulevvel 1208/ 17 Ekim 1793'te)

---

[276]- الوائلي، عبد الرحمن بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.32- 33؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص.93(ب)- 94(أ)؛ السويدي، محمد سعيد، م.س.، ص. 139.

[277]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، 93- 94؛ السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزراء، م.س.، ص.139؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع1198 و1199 ص.97(أ)- 97(ب).

Kehya Ahmet Ağa'nın kumandasında bir kuvveti Bağdat'tan yola çıkarttı. Haz'al Şeyh'i muharebede bitap kalınca ihtiyarları, kadınları, çoluk- çocukları vesile ederek dehalet etti ve afv istedi. Kehya dehaleti kabul ve şeyhi afv etti. Bir yıllık mirî varidatı aldı, Muhsin'in Şeyh'liğini ipka ettikten ve birkaç kişiyi rehin alıp, 20 Cemazeyilahir/ 23 Ocak 1794'te Bağdat'a döndü.

Tekalifi toplamak için Şeyh Muhsin'in uyguladığı baskıdan bıkan şeyhlerin ve ayanların çoğu, rakibi şeyh Hamed el-Hümud'a temayül gösterdi. Bunu fırsat bilen el-Hümud, tüm hizmetleri taahhüt ederek Şeyhliği talep etti. O sıralarda karışıklık çıkaran el-Şavî'ye temayül etmemesi için de Şeyhliğe nail oldu.[278]

Süleyman Paşa, gövde gösterisi ve maslahat icabı, 10 Rabiulevvel 1210/ 24 Eylül 1795'te Kehya'yı tekrar bölgeye gönderdi. Mirî'yi topladı ve iki ay oralarda kalıp geri döndü.

4-Haz'al Hareketi (1212/ 1797)

Mirî'leri ödemeyen Hamed el-Hümud'un üzerine yeni bir hamle düzenlendi (26 Rabiulevvel 1212/ 18 Eylül 1797. Bu defa da dara düşmesiyle, yine dehalet üslubunu kulandıysa da Kehya kulak asmadı. Sebti el-Muhsin'i Haz'al Şeyh'liğine tayin etti, Şamiye'ye de bir vekil tayin etti ve toplam iki bin tağar çeltik/ pirinç, çok miktarda para, mirî'leri tahsil etti ve 26 Cemazeyilahir/ 16 Aralık'ta Bağdat'a geri döndü.[279] İşaret edilmesi gereken bir husus, bu hamleye tarihçi Resul Havi Kerküklü de bizzat katılmıştı.

5-Haz'al Hareketi (1215/ 1800)

Haz'al aşireti Âl-Selman kolu, yol kesmeleri ve özellikle Vehhabî'lerin bir kafilesine saldırması neticesinde arzu edilmeyen vakalar doğduğundan, bu kolun tedibi gerekti. Bu amaçla Kethuda Ali Ağa 21 Cemazeyilahir 1215/ 9 Kasım 1800'de Bağdat'tan sefere çıkartıldı. Selman kalesine sığınmaları yenilmelerine çare olmadı. Yine bataklık bölgesine

---

[278]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س، ج.6، ص. 100 و102 و112-113؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س، ص.101(أ).

[279]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص.108(ب)؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص. 114-115 و120.

çekilerek savunmada kalkan olarak kullandıklarında, setlerle su yolları kesildi ve canlarını kurtarmak için koyup- kaçtılar. Bu hamlede de çok miktarda davar, mal ve 10.000 tağar çeltik/ pirinç ganimet edildi. Hamle üç ay yirmi gün sürmüştü.[280]

2.7.4. 'Ubeydî'ler/ Süleyman el-Şavî Vakaları

'Ubeydî aşireti ve Şeyh Süleyman el-Şavî'nin ısyan vakası gelişmeleri, Hükümet'le Arap aşiretleri arasında geniş çaplı bir gaileye dönüştü. Olayların detaylarında; Irak memaliğindeki aşiretler ile yönetimin teamül tarzını, aşiretlere özgü hukuk kurallarını, aşiret örf ve yargı değerlerin etkilerini, Irak toplumunda savaş kudreti dengelerini, sosyal açıdan Kürt aşiretlerle Arap aşiretlerin farklarını ve benzer konuları aydınlatıcı noktalar bulunmaktadır.

2.7.4.1. Şavî Şeyhlerin ve 'Ubeydî aşiretinin yönetimde yeri

'Ubeydî aşireti Şeyhleri olan el-Şavî'ler yönetimde önemli bir güç odağı teşkil ediyorlardı. Genelde dirayet, ilim ve irfan sahipleri idiler. Vezir'ler nezdinde söz sahibi ve itibarlı şahsiyetlerdi. Bağdat'ın idari teşkilatı içinde işgal ettikleri yere Bab-ül-Arap (Arap Kapısı) deniliyordu. Sözleri aşiretler üzerine geçebildiği için Vezir ile aşiretler arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde yardımları oluyordu. Kargaşaları bastırmakta savaşçıları kullanılıyordu. Dış ilişkilerde de dirayetlerinden ve nüfuzlarından yararlanıyordu. Irak memaliğinde faal bir rolleri görülmüştür. Genelde, duruşları Devlet'ten yanaydı. Diğer toplumsal güç odakları gibi, özel aşiret hususiyetlerini ve varlıklarını korumaktaydılar. Şeyh lakabı yanında Beğ (Bek) lakabını da taşıyorlardı. Bu da geniş nüfuzlarının ve saygın makamlarının bir göstergesidir.

2.7.4.2. Vezirle el-Şavî' arasında ilişkiler neden bozuldu?

Ömer Paşa dönemi 1769'da idam edilen Abdullah el-Şavî ve dolayısıyla 'Ubeydi'lerin öç alma isyan hareketi başı, şimdiki Şeyh el-Hacc Süleyman Beğ (Bek) el-Şavi idi. Âlim, dindar, şair, merdane, fütüvvet huylu, cesur, savaşçı, mürüvvetli ve dirayetli bir şahsiyet idi. Davranışlarında hiddet ve sertlik vardır. Merasime pek riayet etmezdi.

---

[280]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص. 112(ب)- 113(أ)؛ العزاوي، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ص.139- 140.

Süleyman Paşa tarafından çok takdir görmesine rağmen, el-Şavî'nin gururlu ve haşin davranışları Paşa'yı kızdırıyordu. Birkaç kez imayla veya açıkça, hatta kızgınlıkla uyarmasına rağmen, bu huyundan vazgeçmemişti. Görünürde bu sebepten ötürü, onu Bağdat'tan uzaklaştırmak arzu ve isteğinde olduğu söylenmektedir.

Bazı yorumlara göre el-Şavî, Mühürdar Ahmet Ağa'ya (1200/ 1785'te Kethuda oldu) üstten bakması aralarındaki ilişkiyi bozuyor ve bunu Vezir'e aksettiriyor. Sonuçta Vezir ile Süleyman el-Şavî'nin arasına soğukluk düşüyor. Ahmet Ağa'nın kendi hâlinde bir aileden türediği için el-Şavî gibi asilzadeler ona hor gözle baka biliyor ve küçümseye biliyordu.

Başka bir yoruma göre, Süleyman Paşa'nın siyasetinde Kölemen'ler hariç her türlü güç odağını zayıflatma ve dağıtma icraatı mülahazasına bağlamaktadır.[281] Ancak Vezir ile arasının açılmasını bu sebebe bağlamak hissi ve zihnîdir, sabit dayanağa dayandırılmamaktadır. Zira Süleyman Paşa'nın yönetiminde önemli yer tutan ve deneyim kazanan ve kendisi de aynı zümreden olan Kölemenler'e itimadı doğaldır. Zaten kendisine önceki devirlerden miras kalan sistem de Kölemenler'in idaresindeydi. Bununla beraber, Kölemenlerin dışında kabiliyet ve bağlılık gördüğü kişileri de hizmet payelerine getirdiği olmuştur. Basra Kaputanı Hicazi-zade, Mütesellim Kürt Mustafa Ağa ve Kethuda Ahmet Ağa tayinleri, buna birkaç örnek teşkil etmektedir.

Süleyman Paşa'nın tayinlerde gözettiği şartlar, kamu düzenini sağlamak politikası, tayin edilen makamlardan sadakat, Mirî rüsumat ve askeri vecibeler dahil emirlere itaat idi. Aykırı durumlar karşında, gerekirse şiddet kullanmakta tereddüt etmemek prensiplerine dayanmaktaydı. Aynı zamanda, müsamahakâr davranışları yanında şahsî heybetini korumaya da özen göstermekteydi. Şavî'nin kibirliği, merasime riayet zafiyeti, Süleyman Paşa heybetine ters düşmesi açısından aralarını bozması beklenmektedir.

2.7.4.3. Süleyman el-Şavî'nin ısyanı ve kardeşlerinin durumu

Süleyman Paşa'nın sözlü bir şakasına tahammül edemeyen ve Paşa'nın özür dilemesine rağmen Süleyman el-Şavî kızgın halde Bağdat'tan ayrıldı (1200/ 1785) ve

[281]- فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند، م.س.، ص.35؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج. 6، ص،96

etrafına ‘Ubeydî ve başka bağdaş (antdaş) aşiretleri de toplamaya başladı. Bir miktar atlı gönderip, kendisine tahsis edilen bazı köylerden mirî hakkını ayırmadan, taşınabilecek kadar tahıl aldı. Bu ters tavırlarına karşı, Vezir de güneydeki bazı tahsisatını zapt etti ve durumunu düzen ihlali saydı. İsyanı önlemek amacıyla bulunduğu tarafa kuvvet sevk edildiğini duyunca, direnemeyeceğini anladı ve ağır (taşınması zor) yüklerini ganimete bırakıp orta kesimlerden kuzey taraflarında Habur’a hızla çekildi. Baban’lı İbrahim Paşa yüklendiği makam gereği, bu harekette Vezir’in kuvvetine katılmıştı.[282]

Süleyman el- Şavî Bağdat’tan çıktığında, kardeşleri Habib Beğ, Muhammed Beğ ve Abdul-Aziz Beğ’ler Bağdat’ta ve Vezir’in hizmetinde kalmayı tercih etmişlerdi. Ancak Süleyman Beğ’in Habur’a kaçmasını duyunca, ona iltihak ettiler.[283] Bu, aşirete bağlılık, mertlik ve fütüvvet geleneklerin yön verdiği bir tutum olmasından doğduğu muhakkaktır.

Bazı yorumlara göre kardeşlerine iltihakları Vezir’in kötü ve sert tavır alma korkusundan sakınarak Bağdat’tan kaçtıkları söylenmektedir. Süleyman Paşa gibi dirayet sahibi bir Vezir, kendine zarar vereceği böyle yanlış politika izlemesine ihtimal verilmemesi daha mantıklıdır. Benzeri durumlarda, ihtilafa düşen aynı aşiret Şeyh’lerinin bir kısmına şiddet uygulayıp, Hükümet’e karşı hepsinin birleşmesine yol açacak davranışlar uygulamamıştır. Hep kendi işlerini kendi bünyeleri içinde çözmek yolunu tutmuştu. Dirayetin gereği de budur. Nitekim ileride eman talep edecek bir kısım Şavî kardeşleri afv etmesi buna alâmettir.

2.7.4.4. ‘Ubeydî’lerle müharebe

Birkaç ayı Habur’da geçiren el-Şavî, Irak’ın batı tarafında Âne civarlarına gitti (1201/ 1786). Üstüne yollanan, Baban’lılar ve Köysancak Paşa’sı Temür (Timur) takviyeli kuvvetlere, oğlu Ahmet el-Şavî karşı koydu ve büyük bir yenilgiye uğradı. Savaşta

---

[282]- الوائلي، عبد الرحمن بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.38؛ السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزراء، م.س.، ص.139.

[283]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1200، ص.99(أ)؛ السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزراء، م.س.، ص.140. Kerküklü, araya fesat ehli girmiş ve Şavî kardeşleri endişelendirdiğini söylüyor. el-Süvedî’nin rivayetine göre, Vali’nin niyetini sınamak için malî külfet ödemeyi arz etmişlerdir. Külfetler yüksek tutulunca niyetinden endişeye kapılmışlar ve Ağabeylerine iltihak etmişlerdir. Külfetleri güneydeki hasılatlarına el koymaya bağlamak mümkündür. Her hal-ü Kârda, benzer hadiselerde de olduğu gibi, tarafların tutumunda malî konuların önemli yeri vardır. Bedevî ve aşiret geleneklerinde vergi ve rüsumat ödemek zaaf ve hatta zillet sayılabiliyor.

Köysancaklı Bekir Paşa öldürüldü, Babanlı Mahmut Paşa ve Kethuda Halit Ağa da tutsak düştüler. Halit Ağa'yı zincire bağlayan Süleyman el-Şavî, Baban'lı Mahmut Paşa'nın atını iade etti ve serbest bıraktı. Belki bu hareketin karşılığını bulmaması, ileride el-Şavî'nin Babanlı Osman Paşa'ya karşı tepkili tavrına bağlanır.[284]

Arkasından, el-Şavî Bağdat'ı hedef aldı ve ciddi tehdit oluşturdu. Bağdat'ın yakın çevresini ele geçirebildi. Özellikle Arap 'Ukayli aşiret savaşçıların mücadelesi ve desteğinden yararlanan Vezir saldırıyı durdurmuş ve kırabilmişti.

2.7.4.4.1. Süleyman el-Şavî'nin kardeşleri kendisinden ayrılmaları

Süleyman el-Şavî'nin kardeşleri kendisinden soğumuştu ve Bağdat'ı zorlamasından soğutmuşlardı. Soğumaların sebebi ise: Bağdat'ı almanın doğuracak zararlarına, Müslüman öldürülmesinin haram olmasına, hasımlarının (yani Valinin) amacı meşru' olduğuna ve asli vazifesi olan dini korumaya ziyan düşeceğine dayanmaktadır. Uygun bir çıkış yolu ise, göstermelik olarak Bağdat yakınlarından kısa mesafe geri çekilerek bir süre bekledikten sonra ve birkaç çadırlık mal bırakıp çatışmaksızın başka yere gidilirse, firar ârından ve ayıplamasından sıyrılmış ve karşı orduya mazeret verilmiş olunmasını düşünmüşlerdir. Sonuçta fiili durum bu şekilde geliştirildi.[285] Kardeşleri ve oğlu Ahmet Beğ de Vezir'den eman ve afv talep ettiler ve ziyade ikramla kabul buldular. Yalnız Ahmet Beğ Musul Valisine gitti. Süleyman Beğ ise, afv istemeyi gururuna yedirmedi ve güney taraflara çekildi.[286]

2.7.4.4.2. 'Ubeydî vakası hakkında bir değerlendirme

Bu vaka safhalarında;

a- Vezir'in saffında duran Arap aşireti 'Ukayli'lerin Bağdat savunmasındaki sadakati ve önemli rolleri,

b- Biraz önce işaret edildiği gibi el-Şavî kardeşlerin eman ve afv istemelerin sebepleri ve Vezir tarafından kabul edilmesi,

---

[284]- الوائلي، عبد الرحمن بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.39- 40؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6. ص.99.

[285]- السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزراء، م.س.، ص. 141- 142.

[286]- السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزراء، م.س.، ص.144.

c- Ahmet Beğ'in Musul Valisi tarafından kabullenmesi ve benzeri diğer detaylarda, dini değerlerin etkisi yanında aşiret bağı, örfler, mertlik (fütüvvet), dehalet ve sadakat anlayışı gibi yargı değerlerin şahıslar ve tutumlar üzerindeki etkisi dikkat edilmeye şayandır. Birçok vakada yargı değerlerin olaylara yön vermesi görülmektedir.

2.7.5. Isyanın Müntefik ile Basra'ya Sıçraması ve Haz'al Aşiretinin Katılması

Süleyman el-Şavî, aşiret ilişkilerinden ve geleneklerinden yararlanarak Müntefik Şeyh'i Thüveynî'den nusret (kayırma) isteği kabul buldu ve ilaveten Haz'al'lerin Şeyh'i Hamed el-Hümud'a da konuyu açtı. İkisi de Arap aşiret geleneklerine göre nusretini (kayırmasını) üstlendi. Böylece güçlü bir ittifak oluştu. Devlet-i Âliyye'ye Süleyman Paşa'nın Vali'liğe layık olmadığını, Thüveyni'nin ehil olduğunu, eğer Bağdat ve Basra'ya vali kılınırsa Saltanat'a sadakatle hizmet edeceğini ve memleketi Acem'lerden koruyacağını yazdılar.[287]

Thüveynî, Basra'ya savaşsız el koyda bildi ve Mütesellim İbrahim Efendi'yi tutuklayıp Maskat'a sürdü. İbrahim Efendi'nin fısk-ı fücuru diller destan olduğu için çok yeriliyordu ve nefret toplamıştı. Daha önceleri Süleyman el-Şavî'nin eline esir düşen Halid Ağa'yı Basra'ya Mütesellim ilan ettiler. Çatı yükseltip Hanefi Müftüsü eliyle Devlet-i 'Aliyy'ye bir mahzar yollayıp ya Halid Ağa'yı ya da Süleyman el-Şavî'yi Bağdat valiliğine tayin talebinde bulundular. Talepleri Asitâne'de kabul görmedi. Hurma ve çeltik (pirinç) varidatından gayrı, üç tuğlu bir paşa yanında Mekke Şerifine denk ve Bağdat gümrüğü kadar gümrük varidatı olan Basra'nın elden çıkması, Vezir'i hemen ciddi icraat almaya zorladı.[288] Özellikle de İran tehdidi her zaman hazır pusuda bekleyişi, Devlet'in dış ticaret damarını kesme tehlikesini de canlı tutmaktaydı.

2.7.5.1. Isyancılara karşı Süleyman Paşa'nın asker hazırlaması

Gelişmelere karşı, Süleyman Paşa ordusunu hazırlamak icraatı zımnında; Baban, Köysancak ve Harir kıtaları mutasarrıfı İbrahim Paşa'dan ve Derne ve Bacalan kıtaları mutasarrıfı Abd-ül-Fettah Paşa'dan kendileri ile refakatlerindeki savaşçıların gelmesini

---

[287]- أداموف، ألكسندر، ولاية البصرة في حاضرها وماضيها، م.س.، ص.429- 430؛ الوائلي، عبد الرحمن بن سند، مطالع السعود، م، س.، ص.41- 42.

[288]- السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزراء، م.س.، ص.146- 147.

emretti. İkisi de itaat etmişti, ancak yolların uzaklığını iyice takdir etmediklerinden zahire ve mühimmat konusunda aksaklık görülmüştür. Bundan dolayı Vezir, ikisini de azletti. İbrahim Paşa yerine Mahmut Paşa oğlu Osman Paşa'yı ve Abd-ül- Fettah Paşa yerine amcası Abd-ul-Kadir Paşa'yı tayin etti. Ceza olarak azil ve mükâfaat olarak tayin yetkisi yanında makamı kapışmak için sanki pusuda otururmuş bekleyen akrabalar görünmektedir.

Diğer tarafta, yine pusuda bekleyen bir akraba: Müntefik Şeyh'lerinden, Şeyh Thüveyni'nin kardeşi oğlu Hümud bin Thamir el-Sa'dun yüz kadar cengaveriyle Vezir Süleyman Paşa'ya katıldı. Bu olayın savaşçılar üzerinde manevi etkisi büyüktür.

2.7.5.2. İsyanı bastırmak harekâtı ve zafer sonrası icraatlar

Vezir Süleyman Paşa, hazırlıklarını tamamladı ve ilkin Haz'al aşiretinin başını çektiği Hamed el-Hümud'un gücünü darmadağın etti ve el-Hümud canını firarla kurtardı.

Haz'al vakası arkasından Müntefik'liler üzerine yürüdü. Müntefik Emirliği kuvvetleri, top dahil, Haz'al'lerden daha teçhizatlı ve yetenekliydi. Babanlı Osman Paşa ve azledilmesine rağmen İbrahim Paşa da savaşa faaliyetle katıldılar.

Pazar günü 1 müharrem 1202/ 14 Ekim 1787'de Thüveyni bin Abdullah'ın ve yandaş aşiretlerin 10.000 atlı ve bir o kadar da yayan ordusu top atışlarıyla savaşı başlattı. Vezir kılıcını kınından sıyırarak sahada ve saflar arasında savaşıyordu. Vezir'e iltihak eden Hümud bin Thamir el-Sa'dun'un ve 'Ukayli'lerin savaşta bulunması etkisini göstermişti. Çarpışmada Thüveyni ve yandaş aşiretler 3000 atlı ve sayısızca yayan savaşçısını kaybetti, ibret için kesik başlardan üç küme yapıldı ve geri kalanlar canlarını firarla kurtardılar.

Bu önemli zaferden sonra, Müntefik Şeyh'liğini Hümud bin Thamir el-Sa'dun'a, Haz'al Şeyh'liğini Muhsin el-Hamed'e, Basra mütesellim'liğini Haznedarı Kürt Mustafa Ağa'ya tevcih etti ve Başağa Tekeli İsmail Ağa'yı bir cümle Levent'lerle Basra himayesine bırakıp, Bağdat'a döndü. Bağdat'tan sefere çıkışı 12 Cemazeyilevvel 1201/ 2 Mart 1787; dönüşü ise 8 Rebiulevvel 1202/ 18 Aralık 1787'deydi.

Haz'al Şeyhi, Ka'ab Aşireti vesilesiyle ve Halit Ağa bir İran Han'ı vasıtasıyla avf dilediler ve günün yaygın siyasi adetlerine ve teamüllerine uyarak dilekleri kabul buldu. Tayin edilen Şeyh Hümud, aşiretlerden fazla teveccüh bulamadığı için, Şeyhlik yine Thüveyni'ye devredildi.

Süleyman el-Şavî ise, çöllerde dolaşmaktan başka çaresi kalmamıştı. Bir yıla yakın bir süreyi bu şekilde geçirdi ve sonunda (1203/ 1788'de) Vezir'den avf diledi. Geçmiş hizmetlerini göz önünde bulunduran Vezir; onu afvetti, zapt ettiği mülklerini geri verdi ve Bağdat'ın yakınında bir yerde ikametine izin verdi.[289]

2.7.5.3. Yeniden Süleyman el-Şavî vakası

Hiç beklenmeden Acem Mehmet, 1205/ 1790'da Bağdat yakınında konakladığı yerde Süleyman el-Şavi'ye geldiği duyuldu. Vezir, el-Şavî'den onu tutuklu olarak Bağdat'a yollamasını istedi, ancak el-Şavî geleneklere uyarak isteğini kabul etmedi. Müsafiri ve dahîli (sığınmacıyı) teslim etmek Araplık geleneklerine aykırılığı ve âr olacağı, bu ârı işlerse Hitem Suleyb aşireti gibi aslı belli olmayan aşiretler seviyesizliğine düşeceği gerekçesiyle Vezir'in talebini reddetti. Ara çözüm olarak, onu serbest bırakıp, güvenli bir yere kadar ulaştırmasını teklif etti. Ancak Vezir kabul etmedi ve bunu İsyan saydı. Hemen bir hamle başında Kethudası Ahmet Ağa'yı üstüne yolladı. Sözünün eri olan el-Şavi, hamleye karşı koymak imkânı olmadığı için, misafirini alıp çöllere kaçtı. Kethuda Ahmet Ağa da yerinde bıraktıkları davarları ve malları ganimet edip Bağdat'a döndü.[290] Acem Mehmet Mısır'a yöneldi ve eceliyle orada öldüğü deniliyor. Şavi ise yine Habur taraflarına gitti ve oralarda kaldı.

Bir kargaşa çıkartmasından sakınan ve endişe eden Vezir, yine Ahmet Kethuya'yı üstüne yolladı (8- 26 safer 1207/ 25 Eylül- 13 Ekim 1792). Çatışmaya girmeden el-Şavî Bağdat batısındaki çöllere çekildi. Bir süre sonraları bir kez daha Habur taraflarına döndü. Bu şekilde çatışmaya girmeden aşiretiyle çöllerde dolaşmaktaydı.

---

[289]- السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزراء، م.س.، ص.150.
[290]- الوائلي، عبد الرحمن بن سند، مختصر مطالع السعود، م.س.، ص.51- 53.

Artık aşireti de kovalamalardan ve koşturmadan yorulmuştur. ‘Ubeydi aşireti kollarından olan Elbu-Şâhir Şeyh’i Muhammed bin Yusuf el-Harbi, Şeyh Süleyman el-Şavi’yi öldürdü ve bu işe son verdi (1209/ 1794). Katli Vezir’in tertibiyle olduğu söylenmektedir.

Şeyh Süleyman el-Şavî, Merdane, yiğit, cengâver, dindar, âlim, şair ve hikmet sahibi kişiliğiyle, Irak’lıların ve Arap aşiretlerin beğenisini kazanmıştır.[291]

2.7.5.4. Olaylarda Aşiret Yargı Değerlerin etkisine bir bakış

Bu olaylarda da aşiret değerlerin, örf ve âdetin ağırlığına ve etkisine çok kısaca değinmek ve işaret etmek, Irak memaliği idaresi hakkında aydınlatıcı olacağı umulur.

1- Baban’lı Osman Paşa bu savaşta etkin faaliyet göstermesi, ileride el-Şavî’nin ona zarar vermesi sebebine ışık tutar. Aşiret geleneklrinde misliyle karşılık vermek vardır. Yeri geldiğinde işaret edilecektir.

2- Vezir savaştan kaçanların takibinden alıkoydu. Sadece yerinde bıraktıkları malları ganimet etti. Bu davranış İslam savaş kurallarına uygunluğu dikkate şayandır.

3- Müntefik’lerle savaş sonrası kasten yerinde bıraktıkları tüm kadınlara da Süleyman Paşa hürmetle muamele etti ve kendi otağı bitişiğinde bir çadırda korumaya aldı. Thüveyni’nin geri bıraktığı kadınlardan birisi, kendi zevcesi ve yeni Şeyh’in bacısı idi. Maksadı bacısını esir düşürüp aşağılayarak Şeyh Hümud’a hakaret etmek ve ‘’malımıza, ailelerimize kıyan Vezir’in yanında savaşmakla kendi bacına saldırmak kabahatini işledin’’ demesidir. Hem de hakaret etmek maksadıyla zevcesini boşamak anlamına gelir.[292] Örf ve adetlerde bu gibi tavırlar sinsi intikamlar vardır.

4- Kesik başlardan da küme yapmak o günlerin zafer ve göz kırma geleneklerinden idi.

5- “Araplık” geleneklerinden olan, Süleyman el-Şavî’nin dahîlini (sığınmacısını) ve misafirini teslim etmemek için savaşmayı bile göze almak, yargı değerlerin ve aşiret

---

[291]- الوائلي، عبد الرحمن بن سند، مختصر مطالع السعود، م.س.، ص.55؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص. 109 و112 و113.

[292]- السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزراء، م.س.، ص.148؛ الوائلي، عبد الرحمن بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.43؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.101- 102.

geleneklerin duruşlar hadiseler üzerinde etkisine örnektir. Bu gibi geleneklere riayet etmeyen ve saygı göstermeyen yöneticilere veya aşiret mensuplarına hor bakılır ve ayıplanırlar.

2.7.5. Babanlı Paşaların Vakaları

Babanlı Paşa'larla yaşanan sorunların başlıca sebebi, aile içi mevki rekabetidir. Kürdistan mukataalarından birisi, herhangi sebeple Vezir tarafından bir Paşa'ya tevcih edildiğinde aileden bir diğeri direnişe geçmektedir ve bazen İran'la savaşa götüren seri sorunlar çıkmaktadır.

2.7.6.1. Babanlı Mahmut Paşa ile Sabık Bağdat kethudası kargaşası

Süleyman Paşa Basra'dan gelip Bağdat içerisine yerleşmeden önce, Diyale'de Haliloğlu ve Acem Mehmet isyanını bitirmişti. Bu harekâta Baban, Köysancak ve Harir kıtalarına mutasarrıf olan Mahmut Paşa oğlu Osman Beğ 500 savaşçısıyla katılmıştı.

Bağdat'a yerleşir yerleşmez, uyguladığı icraatlardan birisi de Sabık Vali'nin Kethuda'sı Osman Ağa'ya Mendeli kıtasını tevcih etmesidir. Bu, bir anlamda onu Bağdat'tan ve Kethudalıktan uzaklaştırmak idi. Ancak Mendeli geliri masraflarına yetmediğinden şikayetçi olduğundan, ona Kerkük Mütesellim'liğini tevcih etti. Osman Ağa'nın beklentisi eski vazifesi Bağdat Kethuda'lığıydı.

Babanlı Mahmut Paşa da Süleyman Paşa'ya karşı şüphe ve endişesi vardı. İkisi de Mahmut Paşa'nın oğlu vasıtası ile Süleyman Paşa'dan huzursuzluklarını paylaştılar.

Bir arada toplandıklarını da duyan Vezir, Babanlı'ların merkezi Kalaçolan'a doğru sefere çıktı (1196/ 1782). Babanlı'lar ve Osman Ağa, savaşçılarını Derbent boğazında topladılar. Vezir, Kerkük'ten Derbend'e hareket ettiği sırada, Babanlı Hasan Beğ ve tebaasındaki savaşçılar Mahmut Paşa'dan ayrılarak Vezir tarafına geçti.[293] Baban sülalesi arasında makam ve intikam hırsı bir kez daha hortlamıştır.

[293] - Hasan Beğ, Mahmut Paşa'nın ağabeyi Süleyman Paşa'nın oğlu Katîl Halit Paşa'nın oğludur.

Vezir, Mahmut Paşa'yı azletti ve Hasan Beğ'e Paşa rütbesiyle Baban livasını tevcih buyurdu. Mahmut Paşa'nın dengesi bozuldu. 'Ulemâ ve Şeyh'leri araya sokarak, azil hariç her şartın kabulü karşılığında afv istedi. Osman Kehya'nın uzaklaştırılması, Köysançak'tan ve Harir'den vazgeçmesi, 300 kise para ödemesi, itaat yoluna girmesi ve bir oğlunu ailesiyle beraber Bağdat'ta rehin vermesi şartlarıyla afv talebi kabul oldu. Şartlara binaen, Baban kıtası Mahmut Paşa'da kalmışken, Köysancak ve etrafı Temür (Timür) Paşa'nın oğlu Halit Paşa uhdesine verildi. Bu olayda da makam hırsı, aile içi çekişmeler ve 'ulemâ'nın etkisi yüzünü göstermektedir.

2.7.6.2. Mahmut Paşa ile Halit Paşa münazaası

Mahmut Paşa'nın üstünden asker baskısı kalkar- kalmaz, hemen Temür Paşa oğlu Halit Paşa'yı Köysancak'ta kuşatıp, bu kıtayı geri almak istedi.

Vezir, Mahmut Paşa'yı Köysancak'tan püskürtmek için Haznedarı Mustafa Ağa komutasında bir miktar askeri Halit Paşa'ya imdat yolladı. Haberi alan Babanlı Mahmut Paşa adeti üzere geri adım atarak saygı duyulan bazı zevatın aracılığıyla yaptığına pişman olduğunu, kuşatmayı açtığını iletti ve birçok taahhütle Köysancak ve Harir livalarını istirham etti. Vezir, bu iki kıtanın idaresini oğlu Osman Beğ'e vermemek ve kardeşi Ahmet Paşa oğlu İbrahim Beğ'e vermek kaydıyla Mahmut Paşa'nın uhdesine vermeyi kabul etti. Temür Paşa'nın oğlu Halit Paşa'yı da Bağdat'a çağırdı.[294]

2.7.6.3. Mahmut Paşa ile İbrahim Paşa münazaası

Mahmut Paşa sözünde durmayan bir yapıda olduğundan dolayı, Vezir'in gözünü doldurmuyordu. Köysancak'ı ve Harir'i İbrahim Paşa'ya vermesini söylediğinde, Mahmut Paşa itiraz göstermeden kabul ettiyse de fiilen emri gerçekleştirmedi. İbrahim Paşa ise Mahmut Paşa'yı bırakmak temayülü gösteriyordu. Bu vaziyet, zapt-u raptı elden bırakmayan Vezir'in yeniden askeri müdahalesini gerektirdi.

Süleyman Paşa, ordusu başında Kerkük'e ve oradan da Baban taraflarına yönelince, Mahmut Paşa Bazyan Derbend'ini (geçidini) tahkim edip kapattı ve savunmaya durdu

[294]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1196، ص. 95(أ)- 95(ب).

(1197/ 1783). Babanlı İbrahim Beğ'le kardeşleri ve başka Kürt aşiretlerden de bazı Beğ'ler Mahmut Paşa'ya karşı savaşa hazırlandılar. Vezir'in de Baban'la Köysancak'ı ve Harir livalarını Paşa mertebesiyle İbrahim'e tevcih edildiği duyulunca, beklendiği gibi, Mahmut Paşa'nın yanındaki asâkir İbrahim Paşa tarafına geçti. Mahmut Paşa çadırlarını söktü ve İran'a sığındı.[295]

2.7.6.4.Mahmut Paşa İran'da Öldürülmesi ve Oğlu Abd-ül-Rahman'ın Afvü

Mahmut Paşa ve iki oğlu abd-ül-Rahman Beğ ve Osman Beğ, İran'da teveccüh buldu. Aslında Mahmut Paşa'yı bu defa İran kendi iç çekişmelerinde kullanmak amacıyla kendisine Savuç (soğuk) Bulak kıtasını tevcih ettiler.

Bölgenin İran'lı hâkimi Budak Han tevcihe uymadı ve Mahmut Paşa'yı bölgeden uzaklaştırmak için 10.000 asker hazırladı. Mahmut Paşa'nın maiyetinde 500 kadar savaşçı olduğu için çarpışmak istemiyordu, ancak oğlu Abd-ül-Rahman beğ'in ısrarıyla savaşa girdi ve Mahmut Paşa çarpışmada öldürüldü (1198/ 1783).

Abd-ül-Rahman Beğ İran Han'larının birkaç oyununa düştükten sonra ve öldürülmek istenildiğini anlayınca Revanduz'da Belbas aşireti beğ'lerin korumasına sığındı ve oradan Musul'un kuzeyinde İmadiye'ye geçti. Başlarından geçtiklerini ve âciz haletini Vezir'e arz edip afv istirham etti. Vezir'den eman ve afv aldı, Bağdat'ta ikramla karşılandı ve kendisine bazı mukataalar tevcih edildi.[296]

2.7.6.5. İbrahim, Osman ve Abd-ül-Rahman Paşa'lar/ seri azil ve tayinler

Müntefik ile el-Şavî ve Haz'al'lilerin vakalarında Babanlar Vezir'le birlikte savaşmışlardı (1202- 1203/ 1788). Babanlı İbrahim Paşa toplanan ordu hazırlıklarında kusur bulunduğu için azledilmişti ve yerine Baban'lı Osman Paşa tayin edilmişti. Yine her ikisi de meydanda kusur etmediklerini ve kazanılan zafere önemli katkıları olduğunu söylemek lazımdır. Ancak izahı verilecek Basra Mütesellimi Kürt Mustafa olayına

---

[295]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.90- 91.

[296] - İran'da Mahmut Paşa'nın katli ve Abd-ül-Rahman Paşa ile Osman Paşa'nın uğradıkları hadiseler için bk.

كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1198، ص.96(ب)- 97(أ).

karışması kuşkusundan dolayı bu defa Osman Paşa azledildi ve Bağdat'tayken vefat etti (1203/ 1788).

Kardeşi Abd-ül-Rahman Beğ, Bağdat'ta vefatını hayra yormadı ve hadiseden dolayı endişeye düştü ve korkuya kapıldı. Hızlı bir kararla, ailesi ve tabileriyle İran/ Kermenşah'a geçtiler (1204- 1789). Arkasından ve oradayken afv iltimasında bulundu. Vezir de afv talebini kabul etti ve Bağdat'a geldiğinde ikramla karşılandı. İbrahim Paşa bir kerre daha azledildi ve Baban, Köysancak ve Harir livaları Paşa mertebesiyle Abd-ül-Rahman'a tevcih edildi.

2.7.6.6.İbrahim Paşa hadisesi

Kalaçolan'dan çekilmesi sırasında, Abd-ül-Rahman Paşa'nın kardeşi Selim Beğ ile yolları kesişti.

İbrahim Paşa sırf ailesini korumak maksadıyla bir miktar kuvvetle kardeşi Abd-ül-Aziz Beğ'i görevlendirdi ve yol alırken Selim Beğ'le karşılaştı. İkisinin arasında çatışma çıktı. Selim Beğ galip geldi ve çatışmada yaralanan Abd-ül-Aziz Beğ'i tutsak olarak Bağdat'a gönderdi. Vezir'e nasıl anlatılmışsa, onu o haliyle hapse attı.

İbrahim Paşa'nın yolları bu şekilde kesilince mecburen İran'a yöneldi. Vezir ise olayın gerçek yüzünü anlayınca Abd-ül-Aziz Beğ'i salıverdi. İbrahim Paşa'ya da Muhammed Beğ el-Şavî eliyle özel eman ve avf mektubu gönderdi. Zaten mecburen İran arazisine geçen İbrahim Paşa, Vezir'in eman vermesine ve davetine dayanarak Bağdat'a geri döndü (1205/ 1790).[297]

İbrahim Paşa uzun süre yönetimden uzak kalması ve mülayim tavırları mülahazasıyla, Vezir kendisine Baban Livasını tevcih etti (1212/1797). Abd-ül-Rahman Paşa'nın uhdesinde Harir ve Köysancak livaları ipka edildi.

2.7.6.7. Babanlı'lar havadisi hakkında bazı yorumlar

Yukarda bahsi geçen havadisten kısaca bazı tespitler çıkarılabilir:

---

[297]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.107- 108.

1- Bu olaylar, Baban ailesi arasındaki kanlı çatışmaya dönüşebilen ve asayişi bozan rekabetin şiddetini bir kez daha göstermektedir. Olayların takibinden, İbrahim Paşa'nın daha sakin ve daha yumuşak huylu olduğu da anlaşılmaktadır. Uyumlu tavırları Vezir'den takdir kazanmıştır ve karışlığını bulmuştur. Yerine göre Vezir'in çabaları, dirayet ve akıllıca idaresi sayesinde; vefatına kadar Kürdistan ve Baban mukataalarında, kısa ve küçük kesintiler hariç, yirmi yıl kadar güvenlik sağlanmıştır.
2- Arap aşiretlerde olduğu gibi, Babanlı'larda da aile içi rekabet yüzünden çatışmalar, baş kaldırılar, mevkilerini kaybedenlerin sınır ötesine geçmeleri, sonunda Hükümet'le baş edemeyip teslimiyetler ve avf dilemeler; ders alınmadan hep tekrarlanmaktaydı. Bu olaylarda, İran'a sığınan bazı Babanlı paşaları sadece Irak memaliğine müdahalede değil, kendi iç kavgalarında da araç olarak kullana bildikleri ortaya çıkmıştır.
3- Bazı tarihçilere göre Babanlı'lar, İran'la Osman'lı arasındaki mücadeleden doğan boşluğu istiklal veya Osmanlı'dan ayrılmak amaçlarını pekiştirmek için kullandıklarını iddia etmektedirler. Burada geçen cereyanlar bu yönden analiz edilirse, böyle iddiaların tutarsızlığı ve gerçeklere uymadığı anlaşılacaktır. Her aşamada Babanlı paşalar, kendi ihtirasları peşinden koşmakla yetinmişlerdir. Hiçbir aşamada rakiplerini yenmek tavrını iki Devlet arasında müstakil bir konuma ulaşmak hedefi görülmemektedir. Ancak kuzeyde Arap aşiretlerinden Ka'ab aşireti gibi, rekabet çekişmesine düşen bazı Babanlı paşalar, İran'ın amaçlarında toyca denilebilecek şekilde kullanımışlardır. Genel olarak sonda hüsrana uğrayınca da af dileyip kısmetlerine razı olmuşlardır. Birçok paşaları cengaverlikle meşhur oldukları halde; kamu yönetimi, devlet dirayeti ve siyaset bilinci konularında yoksunlukları zahirdir. Hiçbir zaman savaşları kendi kişisel ihtiraslarını aşıp bağımsızlık veya Osmanlı'dan kopmak gibi ''milli'' bir tavra erdikleri gözetilmemiştir.

2.7.6. Basra Mütesellimi Kürt Mustafa Ağa Vakası

Basra'da ve Irak memaliği güneyinde Süleyman Paşa'nın vezaretini sarsacak derece ve beklenilmeyen bir ısyan hareketi doğmuştur.

2.7.6.1. Basra Mütesellimi Basra kaputanı'nı öldürüyor

Müntefik gailesini çözen Vezir Süleyman Paşa, beslemesi Kehya Kürt Mustafa Ağa'ya Mütesellim'liği tevcih etmişti. Babanlı Osman Paşa ve el-Şav'i gibi, Mustafa Ağa da Vezir'in Kehya'sı Ahmet Ağa'dan hoşlanmıyorlardı. Müntefik'lerle savaş sırasında Osman Paşa ülfet eden Kürt Mustafa Ağa, ikisi de Ahmet Ağa'dan hoşnut olmadıklarını konuştular ve şayet izalesi bahis konusu olursa Osman Paşa bu işte ortak olacağını söyledi.

Vezir, nimetinde yetiştirdiği ve güvendiği Hicazi-zade Mustafa Paşa'yı Şatt-ul-Arap Kapudan'ı tayin etmişti ve Basra'da olup bitenleri kendisine özel olarak bildirmesini yüklemişti. Mütesellim Mustafa Ağa bir gün onu meclisine çağırdı ve gafleten öldürdü. Basra Kaputanı'nı öldürmek büyük bir gailenin başlangıcı olmuştur.

2.7.6.2. Basra mütesellimi'nin İsyan sebepleri

Elle tutulur verilere göre, Mütesellim'in müstakillen bazı davranışları (Thüveyni'yi tekrar Şeyh'liğe getirmek gibi), arzusu doğrultusunda olmadığından, Vezir'i kızdırmıştır. Kaputan Paşa'nın katli, aradaki ipleri koparmıştır. Bu gelişmeyle, Mütesellim kellesini kurtarmak için isyandan başka çaresi kalmamıştır. O dönemlerde bir vilayete emr-i vaki ile hâkim olana vilayet tevcih edebildiğinden, fiili durum oluşturmak için, maddi çıkar ümitlerinin tahrikiyle güç odaklarından destek bekledi. Bazılarına Vezirden zarar gelmişti ya da Kethuda tayin ettiği Ahmet Ağa'nın üst makamlara çıkmasını kendine yedirmemişti. Yine de yazıştığı ve görüştüğü tüm tarafalar tam destek vermedikleri için, Mütesellim'in umduğu çıkar koalisyonu gerçekleşmemiştir.

2.7.6.3. Kaputan'ın katil sebepleri nedir?

Katil sebebi hakkında değişik rivayetler vardır. Olayları yakından bilen el-Süveydi'ye göre; Mütesellim bazı hususları Vezir'e yanlış anlatmıştır. Kaputan Paşa ise Vezir'e doğruları yazıp bildirmiştir. Vezir de Kaputan Paşa'nın yazılarına dayanarak Mütesellim'e azarlama mektubu göndermiştir ve bundan ötürü Kaputan Paşa'yı kızış ve öldürmüştür.

Kerküklü'ye göre ise, Mütesellim Basra'yı ele geçirmek maksadıyla; Şeyh Thüveyni ve Basra'ya tayin edilen Levent Başağası Tekeli İsmail Ağa'yla ile Baban'lı Osman

Paşa'yla bir ittifak kurup, Vezir bir vesileyle ittifakı sezmiştir ve Mütesellimi izale etmek istemiştir. Kaputan Paşa'yı öldürme sebebine gelince, Vezir ittifakı sezince Kaputan Paşa'ya gizlice Mütesellim'i öldürme emri veriştir. Mütesellim de bu emri bir türlü öğrenince Kaptan'ı öldürmüştür.[298] Bu rivayetin zaaf tarafı, böyle bir gizli ve hassas emir mütesellim'in bilgisine ulaşmasının zor olduğudur. En makul görülen rivayet, son vakitlerde açığa çıkarılan ve olaylara yakın olan el- Süveydî'nin rivayetidir. Vezir'e sadık Kaputan Paşa'yı Mütesellim'in katletmesi ise, elbette izalesi için haklı sebeptir.

2.7.6.4. Vezir'in Basra'ya hamle düzenlemesi

Vezir Süleyman Paşa, 11 Cemazeyilevvel 1203/ 7 Şubat 1789'da Baban'lı Osman Paşa'nın da katılımıyla, isyanı bastırmak amacıyla Bağdat'tan sefere çıkmıştır. İsyan hareketine katılan taraflar ve gelişmeler hakkında kısa bilgiler vermek olayın kavramasına yarar sağlamaktadır:

1- Levent Başağası: Kerküklü'ye göre, Mütesellim'le Levent Başağası İsmail Ağa'nın ittifakından Vezir'in haberi oldmuştur ve bir ceza da hak ettiğine rağmen, onu Basra'dan Zengabad'a nakille yetinmiştir. Doğrusu, Vezir'in sire-i hayatından böyle bir rehavet beklenmemektedir. Ancak Başağa'nın Kehya Ahmet Ağa'dan nefreti bilinmektedir. Bir de tevcih edilen vazifeden pek memnun değildir. Mütesellim de Basra'ya Vali tayin edilmesini Âsitane'den talep ettiği bilinmektedir. Birkaç tarafa mektup gönderip, şayet Basra'ya vali tayin edilir ise, varidattan pay vadiyle kandırmaya çalıştığı da bilinmektedir. Edinen izlenimlerde hâlis ve fazla yandaş bulamamıştır. Başağa'nın Mütesellime meyli bu sebeplere bağlanabilir. Her neyse, bu sıralarda fiilen Basra'ya iltihak etmiştir.
2- Süleyman el-Şafi: Bağdat dışında kaldığı hâlde af edilmiştir. İsyana katılmamaktaydı. Kardeşi Muhammed el-Şavî Bağdat'a dönmüş idi ve isyan alametleri ortaya çıkmadan önce, Vezir tarafından Mütesellim Mustafa Ağa'ya nasihat için gönderilmişti. Kerküklü'ye göre bu ziyaretinde el-Şavî, Mütesellim'i öldürme emrini Kaputan Paşa'ya taşımış idi, ancak göz boyaması için nasihat bahanesini izhar etmiştir. Sonuçta Mütesellim Kaputan Paşa'yı öldürdü ve bu katil ısyan ilanıydı.

---

[298]- السويدي، محمد سعيد، ورود حديقة الوزراء، م.س.، ص. 154- 155؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1203، ص.102(أ)- 102(ب).

3- Mütesellim'in teşebbüsü ile Şeyh'liği iade edilen Thüveyni hem Vezire kini beslemesi hem Basra varidatından pay tahsisi saikiyle isyana destek olmuştu.
4- Vezir sefere çıkmak kararı alınca ve ordusunu hazırlamak aşamasına geçince, talebi üzerine Babanlı Osman Paşa da savaşçıları başında Bağdat'a ordusuna iltihak etti.
5- Sevkiyat gelişmeleri esnasında, Süleyman el-Şavî, kendisine Osman Paşa'dan gelen bir mektupta Mütesellim'le anlaşmış olduğunu ve ona katılmayı teşvik ettiğini gizlice haber verdi. Mektubu Ahmet Kehya'nın Mutemedi eliyle Bağdat'a ulaştırdı. İsyana destek vermeyen el-Şavî'nin bu bilgiyi ifşa etmesinde, daha önce ifade ettiğimiz gibi geçmişte kendisine karşı harekâtlarda ciddi katkısı olan Osman Paşa'dan öç alma duygusunu sezmek mümkündür.
6- Kerküklü'ye göre, bu bilginin ifşası sevkiyat sırasında değil, Süleyman Paşa sefere çıkışından iki-üç ay önceydi. Vezir, Osman Paşa'yı tatmin etmek için Bağdat'a çağırıp ziyade ikram etmiş, Kehya Ahmet Ağa'nın kardeşini Osman Paşa'nın kız kardeşiyle evlendirmiş ve sefere katılması baharda için (Şubat ayı Bağdat'ta bahardır) askerleriyle birlikte gelmesini emretmiştir. Fiilen de o vakitte geldi ve sefere katıldı. Ancak bu mektuptan dolayı, onu sefer dönüşünde tutuklamıştır.
7- Olayın gidişatı, Kerküklü'nün söylediği erken vakitte bilginin ifşasına şüphe düşürmektedir. Şayet Vezirin eline ulaşan mektuba göre Osman Paşa'dan kuşkulanmış olsaydı, Bağdat'tayken ve sefere çıkmadan yakalanması daha doğru olurdu ve geri döndürmesine lüzum kalmazdı. Hem nasıl gelişeceği kestirilmeyen böyle önemli hamlede, savaş esnasında ya da harekâtın bir aşamasında ordunun bir kısmı karşı tarafa kaya bilen bir orduyla sefere çıkmak Süleyman Paşa'nın dirayetiyle bağdaşmaz gibidir. Mektubun var oluşu kesin olmakla beraber, ifşa vakti hamlenin daha ileri bir aşamasında oluğu kuvvetle muhtemeldir. Aslında Süleyman Paşa'nın Babanlı Osman Paşa'ya bu kadar mülayim davranması, mektubun içeriği net ve açık olarak Basra mütesellimi'ne iltihak ifade etmesini şüpheye düşürmektedir. Ağır cezalar vermekten çekinmeyen Süleyman Paşa'nın Osman Paşa'ya şiddetli ve fevrî ceza vermemesi, belki mektubun içeriğinde açık ihanet ve Mütesellime kesin destek olmadığındandır.
8- Vezirin kolayca Basra zaferi ve Bağdat'a dönüşü: Vezir'in ordusu Basra'ya doğru yönelişinde, Müntefik'e yaklaşır yaklaşmaz, Thüveyni çöllere kaçtı. Mütesellim Kürt Mustafa Ağa da tutunamayacağını anladı ve Basra'yı bırakıp Küveyt'e kaçtı. Böylece

Süleyman Paşa bu gaileyi çarpışmaya girmeden bertaraf etti. İdari düzenlemeler zımnında, Müntefik Şeyh'liğine yine Hümud bin Thamir bin Sadun'u ve Basra'ya yeni mütesellim tayin etti. Her tarafı düzenledikten sonra 30 Ramazan 1203/ 24 Haziran 1789'da Bağdat'a döndü.

9- Osman Paşa'nın tutuklanması ve Baban mukataalarında atamalar: Vezir Bağdat'a ulaşınca, Osman Paşa'yı tutukladı ve İbrahim Paşa'ya Baban livasını, Temür Paşa'nın oğlu Mahmut Paşa'ya Köysancak ve Harir livalarını tevcih etti. Osman Paşa'ya yazdığı mektup gösterildiğinde umudu kesildi ve kahirden hastalandığı denilmektedir. Âyanlardan birisinin evine nakledildi, bakımı için doktor tahsis oldu ve itinaya rağmen birkaç gün içerisinde vefat etti. Beraberinde hamleye katılan savaşçıların çoğu İbrahim Paşa'nın emrine girdi. Şaşkın kalan bir kısmı da yurtlarına döndü ve bazıları yolda Urbanlar tarafından soyuldu ve öldürüldü.[299] Bu olayın ardından Abd-ül-Rahman Paşa'nın İran'a gidişi ve diğer gelişmelerin bahsi daha önce geçmiştir.

2.7.6.5. Osmanlı Devleti'nden ayrılma iddiası hakkında yorum

Özellikle Babanla Osman Paşa'yla Mütesellim ve ikisinin Kürt olması, diğer taraftan da Levent Başağası, Müntefik Şeyhi ve el-Şavi'ler gibi geniş çaplı ve çok taraflı bir ayrılıkçı ittifakın oluştuğuna kesin gözüyle bakan bazı yorumcular, Irak memaliğini Osmanlı'dan kurtarma harekâtı gibi mesnetsiz bir mütalaa üretmiştir. Bu iddiayı çürüten bazı göstergeler şöyledir:

1- Olayların gelişme safhalarına bakılırsa, özellikle el-Şavi tarafından Osman Paşa'nın mektubunu açığa çıkarması, Vezir'in Osman Paşa hakkında sert icraat almaması, esasen taraflar arasında sağlan ve ciddi bir ittifakın olamamasına delalet ettiği gibi Vezir Süleyman Paşa'nın da bu ittifakın varlığını sezmediğine işarettir.

2- Bilahare Irak memaliğini Osmanlı Devlet'inden ayırmak tarzında ne bir ittifak ne de bir düşünce yoktur. Olayların takibinden, tarafları birbirine yaklaştıran ve isyana sevk eden sebepler arsında güç odakların birbirine tahammülsüzlüğü, Kehya Ahmet Ağa'dan hoşnutsuzluk, makam ihtirası gibi kişisel meseleler ve yüksek çatı teşkil etmeyen noktalar mülahaza edilmektedir.

---

[299]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص. 106.

3- Devlet-i ‘Aliyye’ye yazı gönderen isyancılar, Bağdat vezaretini ya da Basra valiliğini belirledikleri bazı şahıslara tevcih edilmesi istekleri, Osmanlı Devlet’inden kopmak düşüncesinin olmadığını kanıtlamaktadır.
4- Özellikle Musul, Kerkük, Irak’ın orta ve batı kesimiyle isyanla hiçbir ilişkisi yoktur. Yani isyan hareketi Basra ve civarıyla sınırlıydı. Bu alana nasıl Irak memaliği denile bilir ki; Irak memaliği Devlet’ten ayrılmak konusu doğrulana bilsin?
5- Ayrıca o zamanda İran Han’ları iç savaş bataklığına batmış iken İran’ın arka çıkacağı kısmı bir kopuş ihtimali de yoktur. Faraza böyle bir hareket düşünülür ise bile, desteksiz kalır ve Devlet’in gücü karşısında ayakta duramayacağı kesindir.
6- Baban’lı Osman Paşa’nın Vezir’le harekâta katılması da ilgili taraflar arasında bağlayıcı ve ciddi bir ittifakın olmadığını göstermektedir. Basra Mütesellim’in yandaşlarından sayılan Osman Paşa bile isyanı bastıran hamleye itirazsız katılması, Devlet’ten kopma düşüncenin bulunmadığına alamettir.

2.7.6.6. Kethuda Ahmet Ağa’nın katil vak’ası

Kethuda Ahmet Ağa’nın katli, özellikle hâkim zümrenin ve güç odakların arsındaki rekabet ve Bağdat’ta siyaset idaresi hakkında önemli işaretler bulunmaktadır. Ahmet Ağa’dan hoşlanmayan birkaç örneği görmüştük.

2.7.6.6.1. Ahmet Ağa’nın katil sebebi

Vezir Süleyman Paşa’nın yetiştirmesi ve beslemesi Ahmet Ağa’yı kabiliyetine ve sadakatine göre, Mühürdar’lıktan Kehya’lığa ve Kethuda’lığa yükseltmişti. Ordunun düşük işlerinde çalışan yerli halktan bir babanın oğlu olduğu için Kölemen’ler zümresi ve asilzadeler onun aşağısı mertebede çalışmayı çekemiyorlardı. Kendisi de makamına güvenerek onları hafife alıyordu. Makamını korumak endişesiyle, kabiliyetli kişileri horluyor ve karartıyordu. Birilerine Vezir iltifat gösterseydi, ona düşman kesilirdi ve her türlü yola baş vurup uzaklaştırmaya çalışırdı. Yolunda duran bir kısım Kölemen’leri de bertaraf ettirdi. Ancak işinde çok becerikli idi ve Vezir’e tam bağlılığı vardı. Özellikle varidatın artırmasında mahareti görülmüştür.

Süleyman Paşa, kızını Kölemenler’den Haznedar Ali Ağa’yla evlendirmek istedi. Kethuda Ahmet Ağa, Vezir’i niyetinden caydırabildi. Vezirin damadı olmak makamlara

kapı açtığı hasebiyle bu bir rekabet ve haset işiydi. Haznedar da konuyu yakın arkadaşlarına açtı ve Kethuda'yı ortadan kaldırmayı kararlaştırdılar. Bir gün Kethuda Ahmet Ağa Vezirin huzurundan ayrıldığı sırada, Haznedar Ali Ağa'nın ilk vuruşuyla başlayan, arkasından Tüfekçi başı Abdullah Ağa ve birkaç komplocu o'nu kılıçtan geçirdiler (2 safer veya Ramazan 1210/ 18 Ağustos 1795 veya Mart 1796).

2.7.6.6.2. Katillerin cezalandırmama sebepleri ve sü-i kastçının kethuda'lığa atanması

Vezir sü-i kasta çok kızmıştı. Ali Ağa ve işbirlikçileri tenkil etmek niyetiyle Yeniçerileri, 'ulemaları, askeri sınıfları ve âyanları topladı ve niyetini açıkladı. Kölemen zümresi Ali Ağa'yı kayırmakta inatlaştı. Mecliste hazır olan Muhammed el-Şavî, Ali Ağa'nın tenkiline gidilirse bir fitne hortlamasından, sağlanan istikrarın sarsılmasından, Devlet de gelişmeleri duyduğunda Rum'dan vali tayin edeceğinden, Arap ve Kürt aşiretler intizamı halele uğrayacağından sakındırdı ve kamuya Vezir'in tedbiriyle öldürüldüğünü bildirmekte maslahat olduğunu öne sürdü. Meclistekiler de bu görüşü uygun buldu.

Bab-ul- Arap Şeyhi el-Şavî'nin: ''… Şimdi yerli askerler ile Kölemenler'in tedibine kıyam olunsa bir büyük arbede…'' çıkacak ifadesiyle tembihinden ve Bab-ı 'Âli'ye Süleyman Paşa'nın tedbiri ile Kethuda Ahmet Ağa'nın katledildiğini kamuya bildirmesinde maslahat olduğu görüşünden ve sü-i kaste birkaç Kölemen elebaşı katılmasından, olay sırf bir nefret ve şahsi kin meselesini aşmış olduğu anlaşılmaktadır. Hatırı sayılır bir askeri güç olan Kölemen'lerin inatlaşması ve ısrarı, zümrelerinden olmayan ve mevki vasıtasıyla ileride Vezaret namzedi olan Ahmet Ağa'nın izalesi ve yerine zümrelerinden olan Ali Ağa'yı oturtmak gayesini ve bu yönde baskıcı olduklarını açığa çıkarmaktadır.

Süleyman Paşa su-i kastı kınamasına rağmen Ali Ağa'yı hemen Kethuda makamına getirmesi, hem de afv edilmesi ortamındaki koşullarda, siyasi zaruretler baskısı altında kaldığını göstermektedir. Hatta Süleyman Paşa, yerli askerler (yani Yeniçeri ve Bab-ul-Arap emrine tabi Bağdat askerleri) ile sü-i kastçı Kölemenleri tedip edilmesini düşündüğü halde, kendisi de bir Kölemen olarak zayıflayacağından, çıkacak fitne Bab-ı 'Alî'de yansımış olursa kendisinin azlinden ve yerine bir Rum (yani merkezden) vali tayininden sakındığı için tenkil düşüncesinden caydığı anlaşılmaktadır.

Haznedar, yine Vezirin huzuruna çıkmaya cesaret edemiyordu. Ancak Vezir'den üstüne mühür basılmış bir Kur'an-ı Kerim ve Kethuda'lık tevcihini alınca, avf edildiğinden emin oldu. Buna rağmen Kethuda nasbı merasim meclisi huzuruna beline tabancasını alarak gelmişti. Artık Kethuda Ali Paşa olmuştu. Sonradan Vezir'in kızıyla da evlendi. Hadiseden sonra Süleyman Paşa'yla ilk karşılaşmasında: ''Kurduğum binayı sarstın. Elbette bir gün yaptığının cezasını çekeceksin'' demişti ona. Vezir, Şeyh Sehreverdi türbesini ziyaretlerinde, kabristanda gömülen Katîl Ahmet Kethuda'nın kabrine uğrardı ve: ''Allah'ım; Ahmed'e gadredene belâ yağdır'' derdi.

Kerküklü hadiseyi başka türlü rivayet etmektedir. Rivayetine göre: Kethuda Ahmet Ağa şahsi çıkarları uğruna, Süleyman Paşa'yı kızını Haznedar Ali Ağa'yla evlendirmesinden caydırmaya çalışıyordur. Vezir'i kızdırmış ve ona sü-i kast düzenlemeye kalkışmış. Yani Kethuda Vezir'in tedbiri ile katledildiğini söylemektedir.[300]

Ancak yukarıda izah edildiği gibi, sabit olan vakanın gelişmeleri Kerküklü'yü desteklemiyor. Bazı tarihçiler Bab-ı 'Alî'ye yansıtılan şeklini gerçek saymaları beklenen bir durumdur. Ancak analizden geçirilmemiş nakildir. Ali Ağa'nın Kethuda'yı katletmesi ve onun yerine geçmesi, istikbalde kendine valilik yolunu açmayı hedefleyen, Kölemen zümresinin çıkarlarını koruyan ve hâkim zümre arasında rekabet ve nüfuz çekişmesinin şiddetini, acımasızlığını ortaya koyan tipik bir cebir ve kahir kullanma hareketi olduğu aşikârdır. Hâkim zümre Kölemen'lerin safları da kanlı çekişmelerden masun değildir.

2.7.7.7. İki yıllık kıtlık, Bağdat'ta açlık yürüyüşü ve vebâ dalgaları

Irak'ta iki buçuk yıl süren kuraklık ve kıtlık aşayiri ve halkı öyle perişan etti ki insanlar barsak, ot, kedi ve köpek gibi yenilmeyen şeylerden ne bulurlarsa yiyorlardı (1200 Rabiulahir/ 1786 Şubat). Sokaklarda açlıktan ölen insanlara rastlanıyordu. Narh fiyatına kulak asılmıyordu. Süleyman Paşa ambarlarındaki hububatı ahaliye narhın aşağısından sattığı ya da bedava dağıttığı halde, kıtlıkla baş edemedi. Kıtlıktan kaçanlar her taraftan

[300]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص. 115- 118، الوائلي، عبد الرحمن بن سند، مختصر مطالع السعود، م.س.، ص.56؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1210، ص.107(ب)- 108(أ)؛ أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، ج.8، ص.205- 206.

Bağdat'a akın ediliyordu. Bedevi aşiretler Kuzey'e (Anadolu ve Şam illerine) göçmeye başladı. Nüfus hareketleri güvenlik sorunları yaratıyordu.

Bağdat'ta Şeyh Abd-ul-Kadir Geylanî Cami ve Türbesinden bayrak açan ve açlık çığlıkları atan bir cemaate yollardaki kahvehanelerden de katılanlar, saraya doğru yürüdüler. Kıtlık Vali'nin kötülüklerine ilahî bir ceza olduğu kanaati içlerine yerleşince, yürüyüş azil bağrışmalarına dönüştü. Kıtlık baskısı altında gevşemiş olan kamu düzeni de tehlikeye sokulmuştu. Yürüyüş Kehya'nın sarayı önüne varınca, bir miktar sipahi üzerlerine saldırdı. Kimini öldürdü, kimini yakaladı. Yakalanların birkaçı hemen darağacına asıldı. Bir kısmı da darpla cezalandırıldı. Yürüyüşte hz. Geylanî bayrağını kaldıran ise meczup hasebiyle Basra'ya sürüldü. Yürüyüşün azil yaygarasına dönüşmesi, Hasan Paşa döneminden kalan muhaliflerin tahrikiyle olduğu söylendiyse de aslında açlıktan kıvrılan insanların çaresizce tepkisinden doğmuştur.

Kıtlığın akabinde vebâ (ta'un, ölet) salgını başlamıştır. Bu salgın dindikten sonra, arkasından benzer bir ölet salgını, 1214/ 1799'da Diyarbekir'den Musul'a, Süleymaniye'ye, Kerkük'e ve 1116/ 1801'de Bağdat'a sirayet etti. Hastalıktan korunmak için Büyük Süleyman Paşa Bağdat dışına çıktı. Keza, 1217/ 1802- 1803'te yeni salgın dalgası bir daha geri döndü. İlk başta günde 100 kişi civarında ölüyordu. Sonraları günlük ölen sayısı 400 kişiye ulaştı.[301]

2.7.7.8. Irak Memâliği güneyinde Vehhabî'lerin zuhuru

Arabistan Yarımadası/ Necd'inde, Muhammed bin Abd-ül-Vehhab adında bir 'alim, özellikle Müslimanların türbelerden ve vefat eden evliyâlardan medet istemeyi şirk addederek safî tevhide dayalı bir görüşe davet etmeye başlamıştı (yaklaşık 1142/ 1730'dan itibaren). Görüşünü gerekirse şiddet kullanarak uygulamaya koymayı cihat biliyordu.[302]

---

[301]- الصوفي، أحمد علي، أرض السواد، مط. الإتحاد، 1374/ 1955، الموصل، ص.99- 100؛ الأعظمي، علي ظريف، مختصر تاريخ بغداد، م.س.، ص.121- 213؛ السويدي، عبد الرحمن بن سند، مختصر مطالع السعود، م.س.، ص.39؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.97-98؛ الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ج.1، ص.188.

[302] - Muhammed bin Abd-ül-Vehhab ve Vehhabi hareketinin doğuşu, Suut Oğullarıyla ilişkisi, Arabistan Yarım Adasındaki savaşları ve gelişmeleri için bk. عماد الآلوسي، محمود شكري، أخبار بغداد وما جاورها من البلاد، تح. عبد السلام رؤوف، الدار العربية للموسوعات، بيروت، ط.1، 1429/2008، ص.403- 432؛ بن بشر، عثمان بن عبد الله، عنوان المجد في تاريخ نجد، تح. عبد الرحمن بن عبد اللطيف بن عبد الله، مطبوعات دارة الملك عبد العزيز، 1402/ 1982، ط.4، ج.1، ص. 33- 47 وما بعدها؛ أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، مطبعه-ء عثمانيه/ در سعادت، ايكنجي طبعى، 1309، ج.6، ص. 121- 124.

2.7.7.8.1. Lahsâ'ya (İhsâ'ya) ulaşan Vehhabî'lere karşı hamle

Arabistan aşiret şeyhlerinden Abd-ul-Aziz bu davanın yaymasına gönül vermişti ve 1211/ 1796'da sahile değin tüm Lahsâ'yi (İhsâ'yi) Beni-Halit aşireti Şeyh'i Berrak'tan almıştı. Lahsâ sancağı Basra Vilayetine tabi idi. Vezir, Devlet'in emri mucibince Müntefik Şeyh'i Thüveynî'yi Abd-ul-Aziz'in üzerine yürümeyi teklif etti. Müntefik'e tabi aşiretler ve Beni-Halid'le beraber, Basra'dan da beş top ve Tüfekçi birlikleri ile desteklenmiş büyük bir ordu oluşmuştu. Thüveynî kocaman orduyla Lahsâ çöllerinde ilerlerken Abd-ul- Aziz'e tabi aşiretler korkuya düşüp geri çekiliyorlardı.

Bu sırada dengeleri alt-üst eden bir hadise yaşandı. Beni-Halid'e ait bir köle (ya da siyahi bir Arap) Thüveynî'yi öldürdü. Thüveynî öldürülünce, Şeyh Berrak saf değiştirip karşı tarafa geçti. Kesin olmamakla beraber, denilmişti ki, Thüveynî Lahsâ'yi kurtardıktan sonra Berrak'ın rakibi bir şeyhe verme temayülünde olduğu için Berrak onu öldürttü. Bu olayda da makam rekabeti kanlı yüzünü göstermektedir. Ordu ric'ate geçti ve hamle akamete uğradı. Müntefik Şeyh'liğine Hümud b. Thamir b. Sa'dun tayin edildi.[303]

2.7.7.8.2. Vehhabî'lerin Müntefik ve Semava taraflarına çıkışları

Abd-ul-Aziz'in oğlu Su'ud ordunun geri çekilmesinden cesaret alarak, 1212 Ramazan/ 1798 Şubat'ta Müntefik yörelerine (Irak'ın güneyine) saldırıya geçti. Şeyh Hümud peşine düştüyse de ona ulaşamamıştı. Vur kaç taktiği kullanan Şeyh Su'ud yön değiştirip bu kez orta kesimlerde Semava'da (Semavat'ta) bulunan Şammar Cerbâ, Züfeyr (Dufeyr), Bu'ayc, Zıgarit ve başka aşiretlere saldırdı. Çetin çatışmalarda Şammar Şeyh'i ve Beni Halid Şeyh'i Berrak öldürüldü.[304]

2.7.7.8.3. Lahsâ'ya (İhsâ'ya'a) büyük hamle ve sonuçları

Süleyman Paşa hazinesini açtı ve Kethuda Ali Paşa komutasında bir ordu teçhiz etti ve 22 Rabiulevvel 1213/ 3 Ekim 1798'de Bağdat'tan sefere çıktı. Tüm Arap aşiretleri

---

[303]- الوائلي، عبد الرحمن بن سند، مختصر مطالع السعود، م.س.، ص.57- 58؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.121- 125؛ بن بشر، عثمان بن عبد الله، عنوان المجد، م.س.، ج.1، ص.219 و225- 229؛ أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.7، ص. 31- 32.

[304]- الوائلي، عبد الرحمن بن سند، مختصر مطالع السعود، م.س.، ص.63؛ بن بشر، عثمان بن عبد الله، عنوان المجد، م.س. ج.1، ص.237 و140- 141

peyderpey orduya katıldı. Orduda 18.000 at vardı. Bağdat'tan çıkarılan iaşeden başka, Basra'dan da erzak alındı. Körfez sahilleri ve bölge çölleri zorluklarını göz önünde tutarak, taşımada hem gemi hem deve kullanıldı. Sahil yolunan ayrılıp iaşe malzemelerini denizden kara yollarına taşımak için kiralanacak 5.000 kadar deve bulmada zorluk çekildi. Tatlı su bulmakta da zorluklar çıktı. Bir ara hava şartları da ters gitti. Hasılı, Lahsâ'ye varıncaya değin develer ölmeye başladı, topları taşımak imkânı kalmadı. Lahsâ'ye ulaşınca, oradaki iki kale direndi ve topla bile ele geçirilemedi. Böyle zorluklara karşı, 7 Zilkade 1213/ 12 Nisan 1799'da iaşe azlığı baskısı altında geriye dönmek başladı.[305]

Şeyh Su'ud ordunun dönmeye yöneldiği ve yorulduğu bilgisini aldığında, toparlanıp saldırıya geçti. Ali Paşa da ortaya çıkmalarına sevindi ve kovalamaya başladı. Vehhabîler, yüz yüze savaşta karşı koyamayacaklarını anladılar ve dolayısı ile sulh talebinde bulundular. Sonuçta belli şartlarla iki taraf sulha anlaştılar.

Ali Paşa sulhu kabul edip etmeme konusunda erkanları ile danışmıştı. Bazıları kesin zafer kazanmadan ve Lahsâ'yi kurtarmadan dönmek taraftarı değildir. Ancak çöl savaşında sevk ve idare imkanlarını temin etmek kolay bir iş değildir. Bu seferde maruz kalınan badireleri atlatmak bile başarı sayılır. Seferin maliyeti de ağır olmuştu. Yaklaşık on ay süren bu başarısız sefer, 4 Safer 1214/ 8 Temmuz 1799'da Bağdat'a dönüşle bitmişti.[306]

2.7.7.8.4. Haz'al Aşireti Necef civarında Vehhabî'lere ait bir kafileye taarruzu

Sulh'tan bir süre sonra, Vehhabî'lere ait bir kafile Necef civarlarına ulaşmışken, Haz'al aşiretinin Âl-Selman koluna rastladı ve üzerlerine saldırıp kafileden 300 kişi öldürdüler. Vezir buna kızmıştır ve Âl-Selman'a tedip hamlesi düzenlemiştir. Ancak Şeyh Abd-ul-Aziz ölenlerin diyetini istedi. Konunun çözümü için, Abd-ul-Aziz el-Şavî hacc'a gitmişken Şeyh Abd-ul-Aziz'le görüşmesinde diyet olarak Fırat'ın tüm batısını isteyince anlaşma imkânı ortadan kalkmıştır.

---

[305]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج6، ص126- 129؛ الوائلي، عبد الرحمن بن سند، مختصر مطالع السعود، ص.64- 68؛ بن بشر، عثمان بن عبد الله، عنوان المجد، م.س.، ص.251- 253.

[306]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.7، 33- 35؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، 130- 133.

2.7.7.8.5. Vehhabîlerin Kerbelâya saldırısı

Bağdat'ta yine bir veba salgını yaklaşık bir aydan beri başlamıştı ki, Su'ud b. Abd-ul-Aziz'in aşiretleri Fırat'ın batı taraflarında görüldüğü haberleri Müntefik'te duyulması üzerine ve bunları püskürtmek amacı ile, Kethuda Ali Paşa bir hamle başında Bağdat'tan çıkıp aşiretlerin katılmasını beklerken, Vehhabî'lerin Kerbelâ'yı bastığı haberleri ulaştı (18 Zilhicce 1216/ 21 Nisan 1802). Bedevî vur kaç usulü ile düzenlenen ve kuşluk vaktinden öğleye kadar süren saldırıda binlerce insanı öldürdüler, Hz. Hüseyn'in türbesini, altınlarını, mücevherlerini yağmaladılar, şehirde ne varsa ve ellerine ne geçtiyse talan ettiler. Ali Paşa peşlerinden gitti, ancak hemen ve hızlıca topraklarına çekildikleri için yakalayamadı. İran'da hâkim Fetihli Şah yas ilan etti ve ağır üslupla bir tehdit yazısı gönderdi.[307]

2.7.7.9. Rakka Aşiretlerinden Mıli'lerin isyanını bastırmak

Rakka havalisine iskâna tâbî Mıli (Melü) aşireti İskânbaşı Timur, Rakka ve Diyarbekir kasabalarının varidatını kendine alıyordu, mirî mallarını ve idaresini yanında biriktirip vermiyordu ve bu iki vilayet valilerinin hükümlerine kendi idare merkezinde arzu ettiği kadar daraltıyordu ve sınırlandırıyordu. Etrafına başka aşiretleri de toplayıp, defalarca Devlet'in emirlerine karşı baş kaldırmıştır. Rakka ve Diyarbekir Valileri iskân başı Timur'un gailesiyle baş edemiyorlardı.

Bab-ı 'Ali, Süleyman Paşa'yı fitnesini kaldırmaya mükellef kıldı (1205/ 1791). Bağdat ordusunu dış bölgelerde kullanmak nadir olaylardandır. O zamanlarda Mardin ili Musul Vilayetine bağlıydı, ancak Rakka Mardin'e tabi değildir. Bu teklif hem Bağdat'ın nüfuzunun ve askeri gücünün gelişmesini hem de Bab-ı 'Alî'nin Süleyman Paşa'ya güvenini aksetmektedir.

Süleyman Paşa bir hamle başında Nusaybin'e doğru yöneldi ve o etrafta ilk karargâhını kurdu. Gerçi Timur Paşa elinde 15.000 kişilik savaşçı vardı, ancak Süleyman Paşa'ya karşı koyamayacağını bildiğinden yer-yurdunu terk edip dağlara sığındı. Etrafında

---

[307]- الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ج.1. ص.187- 191؛ بن بشر، عثمان بن عبد الله، عنوان المجد، م.س.، ج.1، ص.257؛ أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.7، ص.166- 168؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.144-145.

toplananlar da dağıldılar. Vezir Süleyman Paşa fitneyi kökünden kazımak amacıyla Urfa'ya doğru ilerlemeye devam etti. Yoluna çıkan Mılı'li (Melü'lü) Timur'un bir kardeşini ve amcasını katl etti ve alakalı olan kişileri tenkil etti, ancak Timur'u ele geçiremedi. Oysa Âsitâne onun katlini şiddetle istemekteydi. Dolayısıyla Süleyman Paşa ilerlemesini sürdürdü.

Siverek civarında toplanan bir miktar Mılı'li Timur avenelerini dağıtmak için o taraflara yöneldi (28 Zilhicce 1205/ 28 Ağustos 1791). Onlar da ordunun yaklaşmasını duyunca dağlara kaçtılar. Ele geçenleri öldürüldü ve çok miktar malları ganimet edildi.

Böylece fitne ateşini söndürdükten sonra, Timur'e rakip kardeşi İbrahim Mahmut'u İskânbaşı tayin etti ve hıl'at giydirdi, aşiretleri afvetti ve tutsakları serbest bırakıp geri verdi. Mardin'de yol kesen bazı Yezidî'leri de ordunun tuzağına çekip tenkile uğrattı. Yakalanmadığı halde, Timur Paşa'nın daldalanacak gölgesi ve tutunacak dalı kalmamıştı. Mardin Vovoda'sı teşebbüsüyle Süleyman Paşa'ya dahîl düştü (dehalet istedi, sığındı). Süleyman Paşa, Timur'den itaat sözü alarak, ona ''ray ve eman'' buyuruldusu gönderip Bağdat'a ikramla getirdi ve Padişah'tan da afvuna ferman istihsal etti.

Süleyman Paşa, 27 Rabiulevvel 1206/ 24 Kasım 1791'de Bağdat'a döndü. Sefer müddeti altı ay dört gün çektiğine[308] göre, Bağdat'tan çıkış tarihi yaklaşık 24- 26 Ramazan 1205/ 27- 30 Mayıs 1791'e rastlamaktadır.

2.7.7.10. Süleyman Paşa'nın vefatı, değerlendirmesi ve eserleri

Bağdat'ta ta'un (ölet) vebâsı yayıldığı bir sırada ve halâ Vehhabî'lerin Kerbelâ saldırısı acıları dinmemişken, Büyük Süleyman Paşa'nın nikris (gut) hastalığından şikâyeti arttı ve 50 günden sonra, 8 Rebiulahir 1217/ 7 Ağustos 1802'da[309] yaklaşık 80 yaşındayken vefat etti. Bağdat Vezareti yaklaşık 23 yıl 6 ay sürmüştü.

Ecel vakti yaklaştığında Bab-ul-Arap Şeyh Muhammed el-Şavî Beğ ile hayattayken damatları Kethuda Ali Paşa'yı, Basra Mütesellimi Selim Ağa'yı; hayattayken söz kesen

---

[308]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.6، ص.119- 120؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.،وقايع 1205، ص.105(أ)- 105(ب) و 106(أ) ووقايع 1209 ص.107(أ).

[309] - Cumartesi günü.

ve vefatından sonra kızlarıyla evlenen damatları Haznedar Davut Ağa'yı ve Kapucular Kethudası Nasıf Ağa'yı toplayıp halef olarak Ali Paşa'yı seçmelerini, ona uymalarını ve birlik olmalarını tavsiye etti. Genç yaşta Sait, Salih ve Sadık isminde üç oğluna mansıp iltifatında bulunmaması ve sadece iyi idare edilmelerini vasiyet etmesi dikkat çekmektedir. [310]

Büyük Süleyman Paşa Heybetli, vakur, görünüşü güzel, âlim, dirayetli, muktedir, Devlet'e sadakatkâr ve itaatkâr olan, Devlet'in temkini için yerine göre şiddeti ya da hoşgörüyü uygulayan, çeşitli güç odaklarını baskısı altında tutabilen, cesur, savaş meydanında ön saflarda çarpışan, diplomasiyi iyi bilen, ilmi ve edebiyatı ihyâ eden, medreseleler ve camiler yaptıran, Arap ve Kürt aşiretlerini zapt altına alan, güvenliği sağlayan, ticarete ve bayındırmaya ivme kazandıran, hazineyi ma'murlaştıran, Devlet hazinesine hediyelerden başka yıllık 2.000 kise akçe gönderen ve dolayısıyla her tarafın takdirini ve saygısını kazanan bir vali ve Devlet adamıdır.

Devrin en önemli ve belirgin özelliğinden, Irak memaliği gibi muzdarıp bölgede kamu güvenliğin büyük ölçüde sağlanmasıdır. Kamu güvenliğin sağlanması neticesinde, kervanların rahatça hareket etmesi, ticaretin canlanması ve deniz yolu ticaretin artması görülmüştür.

Süleyman Paşa devrinde kayda değer yeni bir gelişme de İran tehdidi yanında Arabistan'dan Irak memaliğine sıçrayan Vehhabî dış tehdidin ortaya çıkmasıdır.

Büyük Süleyman Paşa'nın sağladığı birçok bayındırlık faaliyetlerden ve bıraktığı eserlerden bazıları bunlardır:

1- Güvenliği sağladığı için ticaret ve ziraat gelişmiştir ve hazine varidatı artmıştır. Her yıl Devlet erkânına bol hediyelerden başka, Hazinesine 2000[311] kise

---

[310]- سركيس، يعقوب، مباحث عراقية، م.س.، ص.54؛ الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ج.1، ص. 197؛ أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.7، ص.168.

[311] - Bir kîse 500 kuruştur. O sırlarda Bağdat'ta iki tür Kuruş vardı: 140 mu'amele (bazar) kuruşu 100 Ayn Kuruşa denk gelirdi ve 3 Ayn Kuruşu 1 Mecidi Altın Lira yapardı. bk. كوركيس، يعقوب، مباحث عراقية، م.س.، ج.1. ص.65.

göndermesi. Mısır seferi masrafları için Hazineye 2000 kese göndermesi Bağdat hazinesi varidat armasının olumlu neticelerindendir.[312]

2- Bağdat surunun tamiri (1209).
3- Bağdat'ın batı yakasında sur ve hendek inşası (1209).
4- Bağdat'ta eski Sara'yı yıkıp yerine yeni saray inşası.
5- Bağdat'ta Süleymaniye camii, medresesi ve külliyesini yapması, birçok vakfiyelerle varidata bağlaması, kitaplarla donatılması, müderrislerine ve ilim talebelerine ödenekler tahsis etmesi (1205).
6- Kaplaniye, Şeyh Muhammed el-Fadl camileri terk edilmiş halde iken yenilemesi ve her birine bir medrese yaptırması (1207).
7- Abbasî'ler dönemine ait Hülefâ Camii'ni yenilemesi.
8- İmam-ı Azam camii minaresinin tepesini altınla kaplaması.
9- Bağdat Saraçlar Çarşısı'nı ve Hanı'nı yenilemesi.
10- Eyvaziyye Bağı bitişiğinde muhteşem bir ev yapması.
11- Diyale'de Çimen, Delliabbas ve Narin nehirleri üzerindeki köprüler kullanılmaz hale geldiği için oralarda üç yani köprü yaptırması (1212 ve 1214).
12- Küt-ül-İmâre'de kale ve hububat ambarı yaptırması.
13- Mendelçin'de (Mendeli'de) bedenli sur inşası.
14- Yıkılan Basra ve Hille surlarını yaptırması.
15- Basra/ Zübeyr kasabasında ve Mardin şehrinde muhkem ve bedenli birer sur yaptırması. Mardin'de çeşitli tamirler yapması, ticaret kafilelerini ve yolcuları korumak ve barındırmak amacıyla Eski Musul'da kale inşası.
16- Bağdat'ta bozulmaya yüz çeviren Mercan Külliyesi'nin tamiri (1215).
17- İlme ve ticarete teşvik neticesinde, birçok medrese, vakıf ve ticaret müesseselerinin oluşması ve gelişmesi.[313]

2.8. Bağdat Valisi Ali Paşa (17 Ramazan 1217/ 11 Ocak 1803- 26 Ağustos 1807)

Büyük Süleyman Paşa Bağdat'ın başı boş kalmasını ve dolayısıyla zorluklarla sağladığı kamu güvenliğin bozulmasını ve çalkantıların hortlamasını önlemeye

---

[312] - أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.7، ص.169.

[313]- الأعظمي، علي ظريف، مختصر تاريخ بغداد، م.س.، ص.211؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 2017، ص.115(ب)، العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.147- 148.

çalışmıştır. Ancak Kölemen'ler arasında mahut rekabet ve şahsi ihtiras sükûnet sularını bulandırdı.

2.8.1. Vezaret Fermanına Kadar Yaşanan Süreç

Ali Paşa'nın vezarete giden yolu sancılı geçmiştir. Büyük Süleyman vefat etmeden topladığı ve ihtilaf etmeden Ali Ağa üzerinde anlaşmaları tavsiyesi, makam ihtirası baskısı altında dayanamadı ve çatlak verdi.

2.8.1.1. Yeniçeri Ağa'sı ayaklanması ve mahalleler kavgasına dönüşen rekabet

Süleyman Paşa'nın tavsiyesi üzerine, ittifakla Kethuda Ali Paşa'nın Vali olmasına hâvi mahzar Âsitâne'ye yollandı. Ancak İstanbul'dan bir cevap gelmeden, önemli bir güç odağı olan Bağdat Yeniçeri Ağa'sı Ahmet Ağa iç kaleye adamlarını topladı, kale kapılarını kapattı, karşı yakayla irtibatı sağlayan köprü yolunu kesti ve hükümet Sarayı'nı top ateşine tuttu. Damat Selim Ağa da Ahmet Ağa'ya temayül gösterdi. Meydan ve Şorca mahalleri Yeniçerileri Ahmet Ağa'ya arka çıkıyorlardı. Deniliyor ki bunun sebebi Ahmet Ağa ve Meydan mahalle halkının çoğunluğu Şia mezhebinden olduğu için Ahmet Ağa'ya yakınlık duymuşlardır.[314]

Ancak bu görüşü zayıflatan nokta Ali Paşa da Şia mezhebinden olduğu söyleniyordu. Başka yönden bakılırsa, geçmişteki Mezhebe dayalı olmayan başka hadiselerde de görülen faktörleri uzak tutmamak gerekmektedir. Daha önceki benzer hadiselerde vali tercihi veya valiye muhalefet konusunda mezhebe bağlı olmayan mahalle halkı hizipleşmeleri görülmektedir. Önceleri çıkan olaylarda, mahalle halkıyla kaynaşan bazı ele başların yiğitlik ve reyislik taslaması, mahalle halkı taassubu, çapulculuk ve talan fırsatı doğması gibi faktörler, kargaşalara katılımın arka perdesinde durduğu çokça görülmektedir. Kaldı ki, mezhep temayülüne dayanan bu yorum doğru kabul edilmesine Şii fıkıh görüşü ve siyasi gelenekleri engel olduğu gibi, mahalle hizipleşmelerinde mezhep unsuru görülmemiş ve alışılmamış bir hâlettir. Ayrıca, kaynaklar bu mahallenin Yeniçeri'leri fitneye ön ayak olduğunu ve ahali fitneyi fırsat bilip yağmaya ve anarşiye giriştiğini teyit etmiştir.

---

[314]- الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ج.1، ص.201- 203.

Her neyse, mahalleler kavgasına dönüşen meselede diğer mahalleler Ali Paşa'yı desteklemiştir. Top- tüfek atışları ve talanlar hengâmesinde mahallelerde metrisler kuruluyordu, mahallerden hortlayan eşkıyâlar dükkanları ve evleri yağmalıyordu, Süleyman Paşa döneminde sokaklarda görünmeye cesaret edemeyen sarhoşlar sokaklarda dolaşıyordu ve kan dökmekten çekinilmiyordu.[315]

2.8.1.2. Ayaklananlar Selim Ağa'yı kaimmakam nasp ediyor

Ali Paşa ile Ahmet Ağa arasında müzakere neticesinde, ikindiye kadar devam eden top atışlarını ve çatışmaları durdurmak için, Ali Paşa Sarayı bırakıp evine çekildi. Bunun anlamı Mahzarın cevabını beklemeye razı olmaktır. Ahmet Ağa vaziyeti lehine sevk etmek amacıyla durumu karıştırmaktan yararlanmak istiyordu. Kargaşa ortamını sürdürmek için diğer damat Selim Ağa'nın Vali olmasını vesile ettiği halde, gerçekte kendisinin gözü valilikteydi.

Ayaklananlar Büyük Süleyman'ın genç yaştaki oğlu Sait Beğ'den sarf-ı nazar ederek Selim Ağa'yı kaimmakam kıldılar. İlk işi, Büyük Süleyman Paşa'nın Hille Livası'na uzaklaştırdığı sabık Baban Paşa'sı Abd-ül-Rahman Paşa'yı ve kardeşi Selim Beğ'i afv edip Bağdat'a getirmek oldu. Amacı bunlardan destek alıp güç kanamaktır.

2.8.1.3. Ali Paşa Bağdat'ı zapta alıyor

Ahmet Ağa'nın zorbalığı ve tasallutu artınca, Ali Paşa geceleyin batı yakaya geçti ve temelde Muhammed el-Şavî Beğ'e tabi 'Ukeyl ve Cubur aşiret savaşçılar ile Osmanlı'lar[316] ve çeşitli asker sınıfları kayıklarla doğu yakaya ulaşıp Meydan Mahallesini ve Saray'ı hızlı bir hareketle zapt edince, Ahmet Ağa'nın taraftarları çözüldü. Sabahtan öğleye vaktine kader mücadele sonunda iç kale de zapt edildi ve müftî ile 'ulemâ; İmam 'Azam bayrağını taşıyan halkla beraber Ali Paşa'yı meşru ilan edip Kale'ye yürüdüler.[317]

---

[315] - Gelişmeler vaktinde Bağdat'a bulunan ve tarihleri gün ismini belirterek titizlikle tescil eden Halepli tüccarlardan ve ilimle meşhur bir Katolik aile mensubu Yusuf bin Dimitri bin Cercis kayıtlarına göre, Pazar gündüzün 15/ C.1/ 1217= 12 Eylül 1802'de el-Şavi ile Ahmet Ağa arasında fite çıktı. Pazartesi'nden Perşembe 19 C1'e kadar Ali Paşa'yı Kabul etmediklerini izhar ettiler. Cuma günü gündüzün Selim Ağa'yı Kaimmakam ettiler. Cumartesi günü Ahmet Ağa, Ali Paşa'yı ve el-Şavi'yi öldüreceğini ilan etti. bk. سركيس، يعقوب، مباحث عراقية، م.س.، ج.1، ص.55- 56

[316] - Bağdat'lıların ıstılahında Osmanlı'ların anlamı Kölemnler ve Yeniçeri olanlardır.

[317]- العمري، ياسين بن خيرالله، غاية المرام، م.س.، ص.1199- 200. el-'Umerî bu harekette Ali Paşa'yı destekleyenlerin Sünnî olmaları vurgulamasına rağmen, gerçekte çekişmelerde mezhep konusu ortaya atılmamıştır.

Ahmet Ağa bir evde saklandı ve orada yakalanıp darp ede ede öldürüldü. Selim Ağa Musul'a kaçtı. Abd-ül-Rahman Paşa ve kardeşi Selim Beğ sur duvarından atlayarak kaçıp saklandılar ve saklandıkları yerde yakalandılar. Ali Paşa, Abd-ül-Raman Paşa'nın katline ve Selim Beğ'in ipkasına emir verdiyse de Muhammed el-Şavî onun kalmasında yarar bulunduğu görüşüne uyarak ikisini de afvetti ve Selim Beğ'e Tikrit mukataası verip oraya gönderdikten bir süre sonra Basra'ya sürdü ve orada katlettirdi. Ahmet Ağa'nın elebaşları da katledildi. Sükûnet hâkim olunca ahali hakkında genel afv ilan edildi.

2.8.1.4. Ali Paşa'ya Bağdat vezareti tevcihi

Bağdat sükûnete kavuştuğu bir ortamda, 17 Ramazan 1217/ 11 Ocak 1803'te Ali Paşa'nın Bağdat, Basra ve Şehrizor üç tuğlu Vezaret mertebesinde Valilik Ferman'ı Bağdat'a ulaştı.[318] İngiliz elçisi Reysbey ile görüşmede Vehhabî ve İran tehlikesi bahsiyle Ali Paşa'nın Vezarete layık olduğuna işaret etmesiyle tayine destek olmuştu. Süleyman Paşa üzerinde kalan 7500 kise bekayâ, 1500 kese Vezaret avarızı ve 500 kese Devlet erkânına hediyeler olarak göndereceğini, böylece yalnız Hazineye 9000 kese taahhüdünü tahrir etmiş idi.[319]

2.8.2. Belbas Aşireti ve Yezidîler vakaları

Kürdistan'da Belbas Aşireti Iran topraklarına girip, çapulculuk yapıyorlardı. Baharda da Köysancağı ve Erbil etrafında köylere ve kasabalara tecavüz ediyorlardı. İran ya bunlara hadleri bildirilmesini ya da kendileri haklarından gelecekler diye bir elçi yolladı. Resmen Sarayda oturmasına üç hafta geçmemesine rağmen (8 Şevval 1217/ 1 Şubat 1803), Vezir Ali Paşa Bağdat'tan sefere çıktı. Seferin baharda başlatılmasından maksadı,[320] Belbas aşireti bu mevsimde davarlarını yaylamak için Köysancak ve Erbil

---

Mahalleler sıfatıyla hizipleşmelerin ilki bu olay değildir. Sünnî 'Ulemâ'nın olaylara katılması ve halkın İmam-ı 'Azam bayrağını açması da ilk değildir. Kaldı ki, Yeniçeri'lerin mezhep rabıtası olamaması yanında, Babanlı'lar gibi Sünnî'ler de Ahmet Ağa'nın saffında yer almışlardır. Bu olaya mezhepçilik unsurunu katmak uygun görülmüyor.

[318]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.7، ص.170؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1217، ص.117(أ)-117(ب)؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ص.149- 152؛ سركيس، يعقوب، مباحث عراقية، ص.56-58. Bu son kaynak, Dimitri'den naklen Ferman'ın 28 Cemaziyelevvel pazar günü ulaştığını aktarıyor (26 Eylül 1802). Cevdet Paşa'nın tespiti ise Vezaret tevcihi 14 Recep/ 10 Kasım 1802'dir. Anlaşılan 26 Eylül'de Kaimmakamlık tayini gelmiş, 10 Kasım'da tevcih Fermanı sadır olmuş ve 11 Ocak 1803'de Ferman Bağdat'a ulaşmıştır.

[319]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.7، ص.171 و172.

[320] - Oralarda şubat ayından itibaren havalar ısınmaya başlıyor.

taraflarına açılmalarıyla eş zamana getirmektir. Altı gün kadar kısa bir sürede Altunköprü'ye vardığında, hamlenin haberini Belbas aşireti almıştı ve hızlı bir şekilde çoluk- çocukların Köysancak ve Erbil'den çekip kendi dağlık bölgelerine döndüler. Çok miktarda davarları ve koyunları ganimet edildi. Babanlı İbrahim Paşa da hamleye katılmıştır ve Belbas aşiretin Köysancak havalisindeki koyunlarını ve davarlarını ganimet alıp; ganimetleri Vezir Kapusu'na teslim etmiştir. Kapu'da toplanan ganimetler, 60.000'den fazla koyun, 2.000 kadar öküz ve 1.000'den fazla beygir vardı.

Hamleye baştan beri Muhammed el-Şavî Beğ, kardeşi Abd-ul-Aziz el-Şavî Beğ ve Altunköprü ve Erbil civarlarında Arap el- 'Ubeyd, Şammar Cerbâ ve Tay Aşireti de katılmıştı.

Bağdat'a dönmeden, Sincar Dağı havalisinde yol kesmeyi adet edinen Yezidî'leri tedip fırsatı çıkmıştır. Ali Paşa, yanındaki aşiretlerle Sincar'ı dört taraftan sardı (Zilhicce 1217/ Nisan 1803 başlarında). Sincar'lılar dağlara sığınarak korunmaya geçtilerse de köylerini bastı, mezraalarını itlaf etti ve bağ ağaçlarını kesti.

Ali Paşa, İmadiye Hâkimi Murat Han'dan (Musul'un kuzeyinde, Kürt) kendisi başta olmak üzere küllî miktarda askerle hamleye katılmasını talep etmişti. Bizzat kendisinin gelmemesi için mazeret göstermişti ve ancak 300 tüfekçi göndermekle yetinmişti. Sincar Harekâtı bitince onu azletti ve yerine Kubat Han'ı tayin etti.

Bağdat'a dönüş sırasında Babanlı İbrahim Paşa hastalıktan vefat etti ve Musul'da defnedildi. Askerlerin çoğu Abd-ül-Rahman Paşa'ya tabiiyet gösterdiğinden, zaruret gereği Baban tasarrufu ona verildi ve hil'at giydirildi. 26 Safer 1218/ 16 Haziran 1803'de Bağdat'a döndü.[321]

Hamleye Arap ve Kürt aşiretlerin sosyal niteliğe bağlılık göstermeden ve itibar etmeden hem Kürt Belbas aşiretine hem Yezidî'lere karşı topluca harekâta katılması ve görev icrâ etmesi, valilerin etnik kimliği kullanarak güç odaklarını birbirine kırdırması söylemine bir kez daha ters düşmektedir. Esas olan kamu güvenini sağlamaya çalışan

[321]- سركيس، يعقوب، مباحث عراقية، م.س.، ج.1، ص.61- 62؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، وقايع 1217 و1218، ص.118(أ)- 118(ب)- 119(أ).

Hükümet emirlerine itaat etmektir ve sosyal kimliği ne olursa olsun; kamu güvenine zarar vereni caydırmaktır.

2.8.3. Muhammed el- Şavî ve Kardeşinin Katli Sebebiyle Doğan Vakalar

Vezir, Sincar vakasından sonra, 1218 Müharrem/ 1803 Mayıs başlarında, Muhammed Beğ el-Şavî ve Abd-ul-Aziz Beğ el-Şavî kardeşleri tutuklayıp boğdurarak katletti.

2.8.3.1. Katil sebebi nedir?

Muhammed el-Şavî gibi ilim, irfan, dini bütün, şair, fazilet ve ikram ehli, aşiretler arası nüfuz ve takdir kazanan, halk nezdinde saygın, çok defa hükümetçe istişare edilen ve elçilik vazifesi yaptırılan gibi bir şahsiyetin sebebi açıkça belli olmadan öldürülmesi hayret vericidir. Kardeşi de böyle sıfatlara haizdir. Kaldı ki Ali Paşa'ya karşı oluşan fitnenin yatıştırılmasında önemli rolü vardı.

Deniliyor ki Öldürülen müfsit Ahmet Ağa'yla ilk başta fitne işine karıştığı ortaya çıkartılmıştır.[322] Bu pek inandırıcı görünmüyor. Deniliyor da hamle sırasında el-Şavî'nin bazı uygunsuz hareketlerde bulunduğu ve yeteri kadar hizmet göstermediği Vezir'i kızdırmıştır. Uygun olmayan hareketin mahiyeti ise muhtemelen Tay Aşireti Şeyh'i ile el-Şavî kardeşler, asayişe muhafaza etmek ve bazı şahısları rehin tutmak kaydıyla Ali Paşa'ya Yezidî'lerle uyuşma tavsiyeleri ve bizzat Tay Şeyh'i Yezidî'lerin soyduğu kervanlardan pay aldığı duyumunu aldığı için bunu hıyanete yormasıdır.[323] Deniliyor dahi el-Şavî'nin Vehhabî'ye gönderildiği elçilik sırasında ilmi müzakerelerde bulunmuş ve bazı görüşlerini benimsemiştir.[324] Bunu doğru saysak bile, bu mesele ilmî meseleler sınırında kalmıştır ve Vehhabî zehaplarına büsbütün kapılmamıştır. Başka alimler de bazı görüşlerine katıldığı olmuştur. Ancak bu vakite değin ne kendisi ne de kendisine tabi aşiretler Vehhabî'lere yardımları görülmemiştir. Tarihte bazı vakaların gerçekleştiği ve eseri sabit iken detayları saklı kalabilir. Bu olayın gösterdiği sabit eserlerden birisi, Ali Paşa dindar olmasına rağmen şiddet temayüllü ve kasvetli bir yapıda oluşudur.

---

[322]-العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.155.

[323]- سركيس، يعقوب، مباحث عراقية، م.س.، ج.1، ص.62؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1218، ص.119(أ).

[324]- الوائلي، عبد الرحمن بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.79.

2.8.3.2. Casim el-Şavî, ‘Ubeydî’leri ve aşiretleri ayaklandırıyor

Muhammed el-Şavî’nin en büyük oğlu Casim (Kasım) Beğ Bağdat’ı terk edip aşireti ‘Ubeyd’e iltihak etti. Cubur, ‘ıgeydât, Bıkara ve başka aşiretle beraber ‘Ubeydi’ler ığtişaş çıkarmaya başladılar. Mılı’lu Timur Paşa’yla ‘Ubeydi’ler arasında eskiden beri düşmanlık bulunduğundan, Vezir’le araları bozulduğunu fırsat bilip ‘Ubeydi’lere saldırdı. Ancak Timur Paşa yenildi ve birçok saklı para ve malları ganimet oldu. Bu olayın tümünde de aşiret antdaşlık (bağdaşlık) rabıtası etkilerini ve geleneksel öç değer yargısını mülahaza etmek mümkündür.

Bunları duyan Vezir Ali Paşa tenkilleri için 6 Recep 1218/ 22 Ekim 1803’te Bağdat’tan hareket etti. Etrafta bulunan Cubur, ‘Igeydât ve Bıkara’lar Kuvvetle karşılaşınca dehalet ettiler ve ‘’ray ve eman’’ alarak dehaletleri kabul gördü. Hedefte olan ‘Ubeydî’ler ise, koyunlarını ve develerini terk edip Fırat’ın karşı yakasına geçerek Arap aşiretlerin savaş usulü üzere korunma barınağı olan çöl cihetlerine yöneldiler.[325] Çöllerin derinliklerine sığınmak ‘Urbanların (bedevi Arapların) geleneksel taktiklerindendir.

Casim (Kasım) Beğ el-Şavî ve ‘Ubeydi Aşireti Habur bölgelerine çekilip oralarda asayiş sorunları çıkardıklarını duyan Vezir Ali Paşa, düzen sağlamak işini ilk etapta Babanlı Abd-ül-Rahman Paşa ve Mehmet Paşa’ya teklif etmiştir. Ancak olaylar ayrı mecraya akmıştı ve ‘Ubeyd Şeyh’leri ile Greyir Şeyh’leri Babanlı Abd-ül-Rahman Paşa’yla Vezir’e karşı beraber olmuşlardı. ‘Ubeyd Şeyh’lerinden Damın el-muhammed’i ve el-Greyir Şeyh’lerinden Hamed el-Hüseyin’i tarafına çekebilmiştiler. Bu gelişmeye göre, 5 Rebiulevvel 1220/ 3 Haziran 1805’te bizatihi Vezir üzerlerine yürümüştü. ‘Ubeydi’ler ve el-Greyir’ler, Baziyan seri dağlarına çekilen Abd-ül-Rahman Paşa’nın yanından ayrılıp el-Cezire ve Habur taraflarına geçtiler. Vezir bunu duyunca, Şammar Cerbâ Şeyh’i Faris el-Cerbâ’yı izlerini sürmeye ve nehri geçip el-Şamiye taraflarına yürümelerini engellemeye mükellef kıldı. Ubeydî’ler ve el-Greyir’ler nehri geçmeye çalışırken çeşitli aşiretlerin saldırılarına uğradılar, Şeyh Damın el-Muhammed dahil birçoğunu öldürdüler ve mallarını ve davarlarını ganimet ettiler. Sefer yolunda olan Vezir, Kerkük’teyken bu zafer haberini aldı.

---

[325]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.158- 159.

Ali Paşa, Habur'da kalan 'Ubeydî aşireti üzerine gitmesini sürdürdü. 'Ubeydî'ler ekinlerini, biçinlerini bırakıp Fırat'ın karşı yakasına geçmek zorunda kaldılar. Yol kesen Kürt Halef Ağa aşiretini de tenkil edip çok miktarda iaşe ve mallarını almış ve itaate boyunlarını eğdirmişti. Arkasından 4 Recep 1220/ 28 Eylül 1805'te Bağdat'a döndü.[326]

2.8.3.3. Aşiretlerin karmaşık vakaları hakkında bir değerlendirme

Vakaların akşında Kürt Mılı aşireti 'ubeydî'lere saldırması, 'Ubeydî'ler ve el-Greyir'liler Babanlı'ların bir koluyla beraber olmaları, Babanlı'ların bir kolu diğer koluyla savaşması, Arap ve Kürt aşiretlerin karışık bir şekilde birbirine karşı savaşmaları, aynı zamanda her sosyal gruptan diğer gruba geçişler ve karışık bir şekilde Bağdat Vali'si yanında ya da karşısında savaşmaları görülmüştür.

Aşiretlerin taraf belirlemesi, valiler tarafından etnik kökene dayalı veya aşiret seçmesinden ziyade, aşiret geleneklerine ve yargı değerlerine dayandığı anlaşılmaktadır. Genel olarak, Hükümet ordusu çeşitli sınıflardan oluşması ve bir kısmı aşiret savaşçıları olması hasebiyle, aşiretler etnik köken saikiyle değil, aşiret gelenekleri, yargı değerleri, belki çıkar ve nüfuz etkisi altında valilerin emrinde hareket ede bildikleri gibi aksine de hareket ede biliyorlardı. Valiler de etnik kökeni ve aşiretçiliği gözetmeden aşiret savaşçılarını istenilen sonucu verecek en uygun şekilde yönetiyorlardı. Zaten askeri yapı böyleyken işin gereği de budur.

Bu olaylarda da Bağdat'ın fiili savaşçı gücünün bir parçasını teşkil eden Kürt ve Arap aşiretlerin beraberlik veya zıtlaşmak kıstası, Hükümet'e bağlılık ile aşiretlerin geleneksel antdaşlığı (bağdaşlığı) ve yargı değerleri arasında tercih etmektir. Buna göre beklenmedik taraf değiştirmeler olabiliyor. Hükümet'in amacı ise kamu güvenliğini sağlamaktır. Bir tarafı başka tarafa kırdırmakla meşgul olamadığı açıkça görülmektedir. Bu olaylarda da Hükümet'in işi, Savaş gücünün bir parçası olan aşiretlerin Hükümet'e sadakatli olanları askerî harekete sevk etmekten ibarettir. Bu da asli vazifesi olan kamu düzenini sağlamak çerçevesi içinde askerî güçleri gereken şekilde kullanmaktır.

---

[326]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.165 و167 و 168.

Bazı yazarların iddiası gibi, valilerin Kürt aşiretleri Arap'lara (ya da tersine), yahut aşiretleri birbirine kırdırma politikası güttüklerini dile almak vakaların tabiatı ile uyuşmamaktadır. Bir sosyal kütlenin başka sosyal kütleyi kırdırmak politikası uygulandığı iddiaları abartılıdır ve zamanın şartları ve gerçekleriyle bağdaşmamaktadır.

2.8.4. Babanlılar Vakası

Haz'al aşiretine düzenlediği bir hamle akabinde (22 Zilhicce 1219/ 24 Mart 1805), Vezir Ali Paşa kamu güvenliği gereği ile kendisine eşlik eden Babanlı Abd-ül-Rahman Paşa ve Mehmet Paşa'yı Hille'de bekletmiştir. Yaklaşık iki ay sonra Bağdat'a dönmelerine izin verdi. Bu arada Casim el-Şavî Şamiye'den (Fırat'ın batısından) Habur taraflarına geçtiği haberi Vezire ulaşmıştır. Zincir halkaları benzeri iç içe gelişen olayların bir halkası da birbirlerine rakip ve düşman Babanlı paşaların çıkarttığı kargaşalardır.

2.8.4.1. İki Babanlı paşa kavgasından doğan olaylar

Vezir Ali Paşa, 'Ubeydî'leri bastırmak vazifesini Abd-ül-Rahman Paşa ve Mehmet Paşa'ya yükledi. Plana göre Abd-ül-Raman Paşa teçhizatını tamamlamak için bir süre Kerkük etrafında bekleyecek ve bu arada Mehmet Paşa Köysancak'a gidip askeri ikmallerini hazırlayarak el-Şavî'ye karşı birleşeceklerdi. Ne var ki; Haz'al seferi sırasında Mehmet Paşa'nın halisâne hizmetlerinden ve yararlarından dolayı Vezir'in beğenisini kazanması, eskiden beri Abd-ül-Rahman Paşa'yla arasındaki rekabeti ve düşmanlığı körüklemiştir.

Daha Bağdat'tan çıkıp Kerkük'e ulaşmadan, beklenmedik bir hareketle Abd-ül-Rahman Paşa Mehmet Paşa'yı öldürdü, tabi'lerin kimisini tutukladı ve kimisinin çadırlarını dağıttı ve talan etti. Bir tahrirle de durumu Vezir'e aktardı ve himmetinde sadakatle devam edeceğini bildirdi. Emr-i vaki hükmüyle siteme maruz kalmakla beraber, Vezir onu afv etti ve tatmin için öldürülen Mehmet Paşa uhdesinde olan Köysancak ve Harir Liva'larını ona tevcih etti ve hıl'atını giydirdi. Kargaşa vaziyetlerinde mahalli güçler ve İran tarafından uygulanan emr-i vakiler hükmüne uymak çokça görülmektedir.

Ancak savaşçıları Kerkük yakınında Dakuk'a (Tavuk'a) varınca köylerde soygunculuk, ahalinin ziraatlarını gasp ve itlaf ediyorlardı. Kerkük Mütesellimi ve bölge

ahalisi defalarca şikâyetlerini Vezir'e ulaştırmaları üzerine her ne kadar Abd-ül-Rahman Paşa'yı öğütlediyse de tahrip faaliyetlerini durdurmadı. Artık yaptıklarına tahammül kalmadığı için Abd-ül-Rahman Paşa'yı azletti ve Baban mukataasını Paşa rütbesiyle Ahmet Paşa oğlu Halit Beğ'e, Köysancak'ı ve Harir'i Paşalık rütbesiyle İbrahim Paşa oğlu Süleyman Beğ'e tevcih etti ve tedibi maksadıyla bir hamle hazırlığına başladı. Böylece Kürdistan mukataaları yine rakip akrabalar arasında el değiştirdi ve aralarındaki müzmin geçimsizlik yüzünden yeni bir karışıklık serisi baş gösterdi.

2.8.4.2. Babanlı Abd-ül-Rahman'a karşı harekât ve İran'a dehaleti

Ali Paşa, 5 Rabiulevvel 1220/ 3 Haziran 1805'te Abd-ül-Rahman Paşa'ya karşı bir hamle başında Bağdat'tan yürümüştü. Abd-ül-Rahman Paşa ise mütemadiyen afv ve merhamet tahriratı yolluyordu. İşte bu sırada bazı 'Ubeydi ve el-Greyir Şeyh'lerini tarafına çektiğini söylemiştik. Ayrıca, 500 atlıyla kardeşini İran sınırında Derne ve Bacalan Livaların merkezi olan Zehav'a (o zaman Irak memaliğinde idi, şimdi İran'dadır) gönderip tahribat ettirdi. Bir yandan afv ve merhamet talep etmesi, diğer yandan Zehav ve köylerde tahribat etmek gibi hareketler Abd-ül-Rahman Paşa'nın tutarsızlığını ortaya koymaktadır.

Diğer yandan, Baban'lı Halit Paşa kuvvetini ikmal etmeden 400 atlıyla Altunköprü'ye geldi. Abd-ül-Rahman Paşa 3000 atlıyla onun savaşçılarını dağıttı ve Altunköprü'yü talan etti. Vezir ise âcil bir şekilde Kerkük'e ulaştı. Abd-ül-Rahman Paşa tutunamayacağını bildiği için Baziyan geçidine sığındı. Halit paşa da toparlanıp bir miktar savaşçıyla Kerkük'te Ali Paşa'ya katıldı. Vezir, saldırı tedbirlerini tamamladı ve dağlar arası meçhul yol bulup Baziyan'ı aşabildi. Abd-ül-Rahman Paşa'ya büyük zayiat verdi, birçok koyun ve mal ganimet edildi. Bu arada, başına neler geleceğini önceden tahmin ettiği için, İran Şah'ından yardım istemişti. Savaş bu şekilde bitince, Halit Paşa ve Süleyman Paşa yeniden hıl'at giyerek hükümet merkezlerine gitmek ruhsatı aldılar.

Abd-ül-Rahman Paşa yenilince İran'da Sine'ye (Senendec'e) göç etti ve dehalet (himaye) istedi. Kaçarlı Şah'tan yardım talep etmesi iki devleti savaş eşiğine sürükleme vahametini önlemek için, Şah Bağdat'a elçi gönderdi ve Abd-ül-Rahman Paşa'nın afvunu ve mansıbına iadesi çözümünü önerdi. İran'ın arzuları kabul edilmediği için karışlıklı

hareketler olacaktır ve bu arada Abd-ül-Rahman Paşa sürekli afv ve itaat iltiması gönderecektir ve yine zarureten emr-i vaki hükmüyle afv edilip makamına döndürülecektir. Ali Paşa da 24 Müharrem 1221/ 13 Nisan 1806'da Bağdat'a dönecektir.[327]

2.8.4.3. İran'la sınırlı çatışma ve Baban paşaları arası kavgalar

Babanlı Abd-ül-Rahman Paşa, Kaçarlı İran Şah'ına dehalet ettiğini, Şah da bir elçiyle mektup yolladığını ve Babanlı Paşa'yı eski haline döndürülmesini ilettiğini söylemiştik. Vezir Ali Paşa da karşılıklı bir elçiyle Şah'a Abd-ül-Rahman Paşa'nın kötülüklerini ve dolayısıyla eski vaziyetine döndürülmeyeceğini iletti. Mazeretler İran tarafından kabul görünmüş gibi oldu, ancak Tahran'da Abd-ül-Rahman Paşa görüşmeler sırasında eski mansıplarına iadesi çabası uğruna, Ali Paşa Vehhabî'lerle meşgalesinden dolayı baskı altında her türlü şartı kabul edeceği kanısını vurguladı ve makamına iade edilirse İran'a büyük miktarda para vermeyi taahhüt etti.

Kaçarlı Şah sınırlı ve tereddütlü destek vermesi ve ağırlıkla arka çıkmayacağının gerçek sebebinden ne Abd-ül-Rahman Paşa ne de Ali Paşa haberdar değildir. Üst Devlet politikasında, bu sularda Napolyon Bonapart Ortadoğu'da İngiliz politikalarına karşı Osmanlı- İran- Fransa arası üçlü bir ittifak kurulması için uğraşıyordu.[328] İran'da iç çekişmeler de daha dinmemişti ve bu zafiyet halinde Osmanlı Devlet'iyle savaş eşiğine götürecek icraattan sakınacak durumdaydı. Dolayısıyla ne İran Osmanlı'yla ne de Osmanlı İran'la kapışmak istememekteydi. İran eline geçmiş fırsatı alışılmış biçimde kullanmak ile bu uluslararası ittifakın yararları arasında dengeli bir seçim yapmak zorundaydı.

2.8.4.3.1. Vezir Feveranla İran'a sataşıyor

Bağdat'ta ikamet eden bir Acem tacir kendi arzusuyla Vezir'den halvet isteyerek Şah'a yakın bazı akrabalarından naklen Şah'ın Abd-ül-Rahman Paşa'yı makamına

---

[327] - لونكريك، ستيفن هيمسلي، أربعة قرون من تاريخ العراق، م.س.، ص.249؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1220، ص.120(أ)- 120(ب) و121(أ)- 121(ب) ووقايع 1221 ص.122(ب) و124(أ).

[328]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.8، ص.51-52.

yerleştirmekle yetinemeyeceği, Bağdat'tan dahi 50.000 Tümen ve çok miktarda hediyeler isteyeceği haberini bildirmişti.

Böyle bir haberin doğruluğunu sınamak yerine, Ali Paşa'nın hiddet huyu galip gelip hemen asakir teçhizine geçti. Haberin sınanması yanında iki önemli noktaya da itibar vermeliydi: Iran'a karşı savaşmak muhakkak Devlet'ten ordu desteğini gerektirecektir ve dolayısıyla muhakkak Saltanat'ın iznini almak gerekmektedir.

Her şeye rağmen, İran'a sefer niyetiyle 12.000 yalnız Irak askeriyle, 7 Rebiulahir 1221/ 24 Haziran 1806'da Bağdat'tan Diyale tarafına yöneldi ve oralarda kendisine katılan Baban Mutasarrıfı Halit Paşa ile Derne ve Bacalan Mutasarrıfı Fettah Paşa ve Feyli Hasan Han'la istişare neticesinde, İran'la savaş için Devlet-i 'Aliyye'nin izni alınması gereği vurgulandı. Bunun üzerine geçte olsa Âsitâne'ye yazıldı ve cevap gelene kadar duraklamaya geçildi. Bu vaka Ali Paşa'nın hiddetini ve cengaverliğini bir kez daha ibraz ettiyse de dirayetsizliğini de göstermiştir. Nitekim Devlet'ten İran'la barış anlaşmasını bozmamak emri gelmiştir.

Ancak Ali Paşa sınıra yakın yerde duraklamış olduğundan, yanındaki bazı aşiretler sınırı geçmiş ve İran köylerine zarar vermiştir. Acem Şah'ı, Sınırı aşmamak kaydıyla sırf savunma amaçlı bir ordu gönderdi.

2.8.4.3.2. Babanlılar Arası Kavga ve İran'la Çatışmalar

Yukarı taraflarda Abda-ül-Rahman Paşa ise, Sine Han'ı ile anlaşarak Babanlar'ın merkezi Süleymaniye'ye yakın bir yere kadar ilerledi. O zamanın olanakları ve şartlarında, birbirine karışan durumlarda kontrolü kaybetme ihtimali büyüktür. Nitekim Süleymaniye'ye doğru ilerleyen İran'lılarla Abd-ül-Rahman Paşa'yı püskürtmek için Ali Paşa, Kethudası Süleyman Paşa'yı (yeğeni: bacısı oğludur ve ona Devlet'ten Mirmiran rütbesini tahsil etmiştir) Serasker tayin etti ve refakatine Babanlı Halit Paşa'yı, Köysancak ve Harir Liva'ları Mutasarrıfını ve bir miktar Kerkük Ocaklı'larını verdi. Kethuda hızlı bir yürüyüşle düşman mevkiine ulaştı ve askeri hiç dindirmeden, hatta üçte biri konaklama yerine ulaşmadan, hemen saldırıya geçince hezimete uğradı ve kendisi tutsak olarak Tahran'a götürüldü.

Orta kesiminde (Kermanşah'da) bulunan Şah'ın oğlu Mirza Mehmet Ali de zafer haberi üzerine sınırı aştı ve bazı köyleri talan etti. Bu defa saha yakınında Ali Paşa'nın kendisine doğru ilerlemesini duyunca İran'a geri çekildi. İki taraf da ciddi savaşa girişmek istemediği anlaşılmaktadır.

Kuzey cihetindeki gelişmeler neticesinde ve Kethuda Süleyman Paşa'nın Tahran'da tutsaklığı baskısı altında, Abd-ül-Rahman Paşa yine itaat arzı ve afv iltimasında bulundu. Emr-i vâk'i icabı iltiması kabul edildi ve makamına döndürüldü. Üç ay 23 gün süren bu seferden Bağdat'a dönüşü Receb'ın son gününde idi (12- 13 Ekim 1806).[329]

2.8.4.4. Babanlılar olayı hakkında bir değerlendirme

Abd-ül-Rahman Paşa'nın Şah'a dehalet kabulü, geleneklere ve zamanın teamülüne uygun ise de İran'ın Irak topraklarından göz kesmediğini ve eline geçen her fırsatı kullandığını da yansıtmaktadır. Böyle durumları kendi çıkarına kullanması sadece Babanlara mahsus değil, özellikle sınır boyunda Arap aşiretlerle de aynı şekilde davranmaktadır. Bazı yazarların şahsî çıkarlar için İran'dan yararlanmak sadece Babanlara özgü bir imaj çizmesi de yanlıştır. Dolayısıyla, bu imajı Babanlara mahsus olarak Osmanlı ve İran arasındaki çekişmeden doğan boşluktan yararlanıp bağımsızlık manevraları gibi göstermeye mahal yoktur.

Başka yönden bakılırsa, Baban Paşa'ların en muktediri sayılan Abd-ül-Rahman Paşa'nın zikzak taraf değiştirmelerinde iki devlet arasında manevra yaparak bir nevi istiklâl ya da ziyade özerklik kazanmak gayesi görülmemektedir. Ortada sadece şahsi makam hırsı ve aile içi güç odaklarının rekabeti mülahaza edilmektedir. Bu gibi yorumlar sağlam mesnede dayanmamaktadır. Doğrusu İran'ın eline geçtiği her maşayı kullanması daha bariz ağır basar iken, Baban ma'zül Paşa'ların İran'la bulaşmasında şahsi çıkarlarını görmezden gelip, ortada hiçbir ciddi belirti yok iken bir nevi istiklâl veya ziyade özerklik çabasında oldukları faraziyesi hadiselerin özü ve cevheriyle uyuşmamaktadır.

---

[329]- لونكريك، ستيفن هيمسلي، أربعة قرون من تاريخ العراق، م.س.، ص.250؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص.123(أ-ب) و124(أ-ب).

2.8.5. Vehhabî'lerin Vur Kaç Taktikli Saldırıları

Vehhabî'ler vur kaç ve çöle sığınma Arap aşiretleri savaş taktiğini kullanarak Irak memaliğin Kerbelâ- Nacef ve güney bölgelerini rahatsız etmekteydiler. Aslında bu taraflara yaptıkları saldırılar bir aşiret garet (akıncılık) niteliğindeydi. Ancak etkileri itibariyle büyük sorunlar doğurmaktaydı.

2.8.5.1. Vehhabî'lerin Kerbelâ, Necef ve Basra'da görülmeleri

Vezir Ali Paşa, 'Ubeydî'lerin izindeyken Vehhabî'ler yeni bir aşiret gazası üslubu ile Kerbelâ ve Necef etrafına yaklaştılar. Faris el-Cerbâ riyasetinde Osmanlı'larla (yerel anlamla Kölemenler'le) beraber Kürt ve Arap aşiretlerden bir kuvveti acilen üstlerine yolladı. Peşlerine düştülerse de kendilerine ulaşamadılar. Irak memaliği çeşitli aşiretleri birbirine kırdırma iddiasını hatırlayarak burada da Arap ve Kürt aşiretleri savaşçılarını sırf Hükümetin askeri gücü olarak bu defa Arap Yarımadası aşiretlere karşı muharip olarak kullanılması, iddianın yanlışlığını göstermektedir. Ali Paşa seferden 4 Ramazan 1218/ 18 Aralık 1803'te Bağdat'a döndü.[330] Arap aşiretlerin vur-kaç akın üslubu, çöllerin ağır şartlarına sığınarak takipten korunmak ve çölün açıklığından yararlanıp savunma taktiği peşlerinden gitmeyi zorlaştırmaktaydı.

Vehbi'ler büyük bir toplulukla Basra tarafına yönelerek kasabası Zübeyr'e eziyet verdikleri haberi üzerine, Ali Paşa Bağdat'tan o tarafa sefere çıkmak zorunda kaldı (19 Müharrem 1219/ 30 Nisan 1804'te). Aldatmaca taktiği olarak, Vehhabî'ler iki-üç günlük mesafe Basra'dan dönmüş gibi yaptılar ve bir daha geri geldiler. Basra da zorlanacaklarını bildikleri için, Zübeyr kasabasını 9 (veya 12) gün kuşattılar, Müntefik'in az adet atlısına rastlayıp çarpıştılar, Basra'nın güney cihetlerini yağmaladılar ve yine Zübeyr'e ve Drehmiye'ye geçtiler. Bir akşam Drehmiye'de topluca tüfek atışıyla güç gösterisi yaptılar, zirai ürünleri ve ele geçirdikleri malları yağmalayıp geri döndüler. Üzerlerine varmadan çekilme haberleri ulaştığı için, Ali Paşa 21 safer 1219/ 1 Haziran 1804'te Bağdat'a döndü. Vehhabî'ler yine vur-kaç aşiret üslubunu kullanmışlardır.[331]

---

[330] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقائع 1218، ص.119(ب).

[331] - بن بشر، عثمان بن عبد الله، عنوان المجد، م.س.، ج.1، ص.279- 281؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1219، ص.119(ب).

2.8.5.2. Vehhabî'lere karşı hareket fermanı

Birkaç ay geçmişti ki; Vehhabî'lere karşı hamle düzenlemesi Fermanı gelmişti. Ali Paşa'nın Büyük Süleyman Paşa zamanında zorluk çektiği Lahsâ (İhsâ) seferi deneyiminden Irak'ın imkanları Vehhabî hareketini bitirmeye yetmeyeceğini yakinen biliyordu.

Sırf Ferman'a itaaten ve riayeten 9 Şaban 1219/ 13 Kasım 1804'te Bağdat'tan Hille taraflarına sefere çıktı. Bir müddet oraların zaptıyla ve ordu ihtiyaçlarının teminiyle uğraştı. Erbil Mirlivası kumandasında Osmanlı'dan (yani Kölemenler'den) ve Sipahi'lerden oluşmuş güçlü bir kuvveti Arabistan'da Şammar Dağı'na yolladı. Kovalamaca bir savaşta rastlanan Vehhabî'lerin hakkından gelindi ve malları ganimet edildi. Ancak kış olduğuna rağmen yine hava şartları ve su kıtlığı gibi sebeplerden dolayı orduda hastalıklar belirlendi ve çöl savaşı zorlukları doğdu için bu kadarıyla yetinildi. Ali Paşa bu seferinden 22 zilhicce 1219/ 24 Mart 1805'te Bağdat'a döndü. O vakitlerde bir vazife ile Bağdat'ta bulunan ve İstanbul'a dönen Haseki Ağa'sı Vali bizatihi sefere çıktığını Der-Saadet'e iletti.

2.8.5.3. Vehhabî'ler Güney taraflarını tekrar rahatsız ediyorlar

Kısa süre sonra (1220/ 1805) Vehhabî'ler yine aynı üslupla Necef civarlarında göründüler, Hille Şehrine sur üstünden tırmanarak girmek istedilerse de şehrin hendeği meramlarını engelledi. Dönüş yollarında el-Guzzî aşiretinin davarlarını yağmaladılar ve el-Haz'al aşireti atlılarıyla kovalamaca çatışmalarına girdiler. Semava (Semavat) atrafındaki bağların ağaçlarını kestiler, ziraatı itlaf ettiler, yollarında Basra ve Zübeyr'lilerle uzaktan uzağa tüfekle atıştılar ve böylece yerlerine döndüler.[332]

2.8.6. Ali Paşa'nın Sü-i Kastle Öldürülmesi

Ali Paşa, defalarca görülen Kölemen'ler arası kanlı rekabet çekişmesi kurbanı olmuştur. Kölemenler arasında kanlı rekabet bir daha ortaya çıkmıştır ve bu defa Ali Paşa'yı bir sü-i kasta kurban edilmesiyle sonuçlanmıştır.

---

[332]- بن بشر، عثمان بن عبد الله، عنوان المجد، م.س.، ج.1، ص.288- 289؛ Antepli Seyyid, Mütercim Ahmet Âsım Efendi, Asım Efendi Tarihi, Haz. Ziya Yılmazer, 1.baskı, İst. 2015, Mega bas., c.1, s.84.

2.8.6.1. Sü-i Kast nasıl oldu?

Batum müteşahhıslarından Medet Beğ üç yıl önce Bağdat'a gelmişti ve Ali Paşa'dan takdir ve ikram görmüştü. Abaza Mustafa Ağa ile birkaç kişilik zümre teşkil edip, Ali Paşa 14 Cemazeyilahir 1222/ 18 Ağustos 1807 Salı günü sabah namazı farzını alışkanlığı üzere cemaatle kılarken birinci rekâtın ikinci secdesinde Medet Beğ'in hançer darbesiyle öldürüldü. Abaza Mustafa da Mühürdarı aynı şekilde öldürüp Kapıcılar Kehya'sı Nasıf Ağa'nın konağına sığındılar.[333] Nasıf Beğ'in hemen Saray'a yürüyüp Kaimmakam'lık davasında bulunması ve sü-i kastçılar hemen konağına gitmesi, katlin sebebi Kölemen'ler ve diğer hâkim resmi güç odakları arasındaki makam rekabetini akla salmaktadır.

2.8.6.2. Sü-i Kastın sebepleri

Sü-i kast olayından önce, Ali Paşa Fellüce'de 'Ubeydî'ler sorunu ile uğraşmaktayken, Bağdat'ta Yeniçeri Ağası evine silah açılmıştı ve kendisi kurtarmıştı. O vakitte Bağdat'ta bulunmayan Ali Paşa'nın Kaimmakamı; kendisinin bilgisi dahilinde yakalananların yedisini idam etmesi ve kalanlarını sürgüne göndermesi; olayda güç odakların çekişmesine ve belki öç alma eylemi olmasına işaret etmektedir.[334] Ayrıca Büyük Süleyman Paşa zamanında:

A- Ali Paşa'nın Kethuda Ahmet Ağa'yı sü-i kastla öldürmesini

B- Ali Paşa'nın Vezaret'ine karşı çıkan Yeniçeri Ağa'sını idam etmesini

C- Geçmişte kargaşa sırasında Nasıf Ağa iki taraf arasında ihtilafta ılımlı davrandığını[335] hatırlamakla beraber,

D- Nasıf Ağa'ya Kethuda'lık yolunun kapatılmasını da düşünürsek, Ali Paşa'nın öldürülmesi bir karışık güç odakları ve makam çekişmesi olarak algılayabiliriz.

E- Sü-i kastı yapanlar hemen arkasından Nasıf Ağa'nın evine gitmeleri, bu iş onun başı altından çıktığını ifşa etmektedir.

---

[333]- B.O.A., HAT 108- 4282, 29 Zilhicce 1222; كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1222، ص.125(أ).

[334]- كوركيس، يعقوب، مباحث عراقية، م.س.، ج.1، ص.63.

[335] - İki tarafın belli noktalar üzerinde anlaşması için ayaklanan Yeniçeri Ağa'sı Ahmet Ağa'yla Ali Paşa arsında mektup ve masajlar taşımıştı. bk. أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.7، ص.170.

F- Hem Süleyman Paşa zamanında Ali Paşa kethudası iken, bacanağı olan Nasıf Ağa da Kapıçılar Kethudası vazifesini o zamandan beri ifâ etmekteydi. Ali Paşa Vezaret tahtında oturunca, kız kardeşinin oğlu Süleyman Beğ'i Kethuda tayin etti ve Bab-ı 'Âli nezdinde iltimasla Mirmiran rütbesini kazandırdı. Nasıf Ağa bu makama kendini daha layık buluyordu. Hem Vezarete giden yolunu kesmiş oluyordu. Bu durum gücüne gitmiştir.

2.8.6.3. Ali Paşa devrinin değerlendirmesi

Ali Paşa öldürüldüğünde yaklaşık 45 yaşında idi. Kaymakamlık dahil Vezaret süresi 5 yıl 3 ay 19 gün sürdü. Büyük Süleyman Paşa'nın Kölemen'lerinden idi. Katilleri de Kölemenler'den idi.[336] İcraatında şiddet, tabiatında hiddet, şüphe duyduğu kimseyi öldürmekten sakınmayan, cengâver, yiğit, hamlelerin başında bulunan, seferlerden dolayı Bağdat'ta az süreler dinlenen, aceleciliği ve hiddeti dirayetine ve idareciliğine gölge düşüren, dindar, Kur'an-ı Kerim hafızı, 'ulamaları ve edipleri meclisinde bulunduran, dervişlere; fakirlere ve ilim talebelerine riayet gösteren, nezih ve iffet sahibi, cömert ve kadirşinas bir kişiliği vardı.[337]

2.9. Bağdat Valisi Küçük Süleyman Paşa (1223/1808- 1225/ 1810)

Büyük Süleyman Paşa'yla ayırmak için Küçük lakabıyla anılan Süleyman Paşa'nın tayininde de alışılmış ve kabullenmiş olan üslupla, Bağdat âyan,'ulemâ ve ahalisi tarafından tanzim edilen mazbata ile önerilen valiyi tayin etmek teamülü uygulanmıştır.

2.9.1. Küçük Süleyman'ın Tayin Süreci

Diğer Bağdat Kölemen Valilerin tayini gibi, Süleyman Paşa'nın da tayin süreci sancılı geçmiştir. Süleyman Paşa'ya ferman tevcih edilmeden önce bir kez daha merkezden vali tayin edilmek istenilmişse de Irak memâliği şartları Kölemenler'den bir vali tayininde maslahat görülmüş ve daha doğru bulunmuştur.

---

[336] - أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، ج.8، ص.205- 206.
[337] - كركوكلي، رسول حاوي، دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1222، ص.125(أ)- 125(ب).

2.9.1.1. Sü-i Kastçıların katli ve merkezden gönderilen vali tayini çabası

Ali Paşa'yı katledenler Medet Beğ ile Abaza Mustafa Ağa, Kapucular Kethudası Nasıf Ağa'nın evine sığındıklarını söylemiştik. Nasıf Ağa kendisini Kaymakamlık makamına layık gördüğü için yandaşlarıyla beraber Saray'a gidip yerleşmeye çalıştılar. Ancak Saray'a varmadan âyanlar ve 'ulemalar Süleyman Paşa'yı iyi bildikleri ve beğendikleri için onu Saray'a kondurmuşlardı. Nasıf Ağa ve zümresi varınca hemen dağıtıldılar ve kaçmak zorunda kaldılar. Arkasından yakalanıp Nasıf Ağa dahil ele geçirildiler ve katledildiler. Hemen Süleyman Paşa'nın da Vâli olması için Der-Aliyye'ye bir mazbata gönderildi.

Âsitâne'de hep merkezden bir vali tayin etmek arzusu vardı. Bu bir Devlet politikasıydı. Ancak bu sürelerde Devlet bir yandan dış tehlikeleri bertaraf etmekle meşgul iken diğer yandan Irak memaliği idaresine muktedir, dış tehlikelerinden (İran ve Vehhabî'lerden) koruyabilen ve ahalinin hoşnutluğunu kazanabilen bir ''Rum'' valiyi[338] temin etmekten aciz kalıyordu.

Bab-ı Âli ilkin Sadr-ı Esbak Yusuf Ziya Paşa'yı Valiliğe naspettiyse de belki Rus Cephesi umurlarıyla uğraştığından Bağdat'a varması gecikmişti ve yerine Bağdat'ta ulaşamayan bir mütesellim göndermekle yetinmişti. Bu arada Bağdat'tan ikinci mahzarın gelmesi ile dört ay süren Yusuf Ziya Paşa'nın tevliyesinden vazgeçildi. Bağdat'ın din âlimleri ve 'ayânları yazdığı mazbatada, İran ve Vehhabî tehlikelerine dikkat çekerek Vezaret'i Süleyman Paşa'ya ihsan buyrulması arz edildi. Tayininde temel sebep Irak memaliği zaptına muktedir ve dirayetli olması gösterildi.[339]

2.9.1.2. İstanbul'da Fransız elçisinin tavsiyesi

Fransız Elçisi de İstanbul'da Reyis Mehmet Sait Halet Efendiyle müzakereler içerisinde Süleyman Paşa'yı tavsiye etmiştir. Hatta Vezaret'in Süleyman Paşa'ya tevcih hususunu takrirle iltimas etmiştir. Ancak Süleyman Paşa'nın ve Irak memaliğinin vaziyetlerini tetkik etmeyi mazeret ederek nazik bir şekilde iltiması nazara alınmamıştı.

---

[338] - Irak'ta merkezden gönderilen valilere ya da askerlere Rum valileri veya askerleri denilmesi eskiden beri yaygındır.
[339] - B.O.A., HAT 108- 4282, 29 Zilhicce 1222

Belki genel ilişkilerin soğukluğu yüzünden Fransız Elçi de bu bahaneyle İstanbul'dan ayrılmaya yeltenmiştir.[340] Gerçekte Fransız Elçisi iltiması Devlet'çe hoş karşılanmamıştır. Ancak Bağdatlıların iltiması ve Devlet'in Irak hassasiyeti Süleyman Paşa'nın tayininde temel etken olmuştu.

2.9.1.3. Hazineye mali taahhütlerin tayinde etkisi

Başka bir etken de Süleyman Paşa'nın Hazine'ye mali tahsisatı düzenli göndereceğine, Ali Paşa'nın zimmetinde kalan 5000 kise borçlarını ve bakiye mali varlığını ödeyeceğine söz vermesidir. Buna ilaveten, ne şekilde tasarruf edileceği beyan etmemesi ile beraber, Bab-ı 'Ali'ye 5.000 kise akçe göndereceğini de taahhüt etmişti. O dönemde Devlet'in mali ihtiyaçları düşünülürse hem Süleyman Paşa'nın tayinine hem de bir bakıma Kölemenler'den neden vazgeçilmediğine cevap bulunur.

Böylece Tevcih Fermanı dört-beş ay gecikmiş olarak 10 Şevval 1222/ 11 Aralık 1807'de sadır oldu, ancak Bağdat'a 4 Müharrem 1223/ 2 Mart 1808'de ulaştı.[341]

2.9.2. Yeniden Abd-ül-Rahman Paşa ve diğer Babanlı'lar Arası Çekişmeler

Baban mutasarrıfı Abd-ül-Rahman Paşa, Bağdat'ta doğan boşluğu fırsat bilerek Köy ve Harir sancaklarını tasarrufuna almağa soyulduysa da sonunda Süleyman Paşa'nın direnmesi meramını engellemiş oldu.

Kerkük'te ihmal edilen Halit Paşa ise Bağdat'ta cereyan eden olayları ve Vezir'in tayinini duyar duymaz, 500 atlı ile Süleyman Paşa'ya arz-ı hizmet için Bağdat'a yakın bir yerde konakladı. Köysancak ve Harir'den geri dönen Abd-ül-Rahman Paşa, Halit Paşa'nın hareketinden tedirgin ve kuşkulanmış olacak ki o da Kifri yoluyla Bağdat civarında Halis kasabası yakınlarına savaşçılarıyla yaklaştı. O etrafta bulunan Süvari Başağa'sı tüm Leventler ile 'Ukayli ve bazı aşiretlerden başka, Halit Paşa'nın kardeşi Abd-ul-Aziz Beğ

---

[340] - B.O.A., HAT 276- 16196, 23 Ramazan 1222.

[341]- فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند، م.س.، ص.37؛ أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.8، ص.204 و207؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1223، ص. 126(أ)؛ Ahmet Âsım Efendi, Âsım Efendi Tarihi, a.g.e., c.2, s.1428. Bu eserde Vezaret tevcih tarihi 10 Şevval 1223 olarak kaydedilmiştir. Ali Paşa'nın katli C.2/ 1222 olduğuna göre ve Ferman yaklaşık dört ay sonra çıktığına bakılırsa, sudur tarihi behemehal 10 Şevval 1222 olmalıdır. Bağdat Vezaretinin 1 yıl 4 ay süre boş kalması görülmemiştir. Ferman'ın 4 M. 1223'te Bağdat'a ulaşması ile de ancak bu şekilde uyuşabilir. Buna göre düzeltilmiştir.

imresinde 300 Babanlı atlısıyla beraber hazır duruma gelince, Abd-ül-Rahman Paşa meramını aşikâr etmeden geri döndü.[342] Belki bir güç gösterisi yapmaya çalışmıştı.

Bu hadisede de bir yandan alışa gelmiş Babanlı Paşa'ların şahsî ihtiras ve rekabetleri görülmekte, diğer yandan kamu güveni amacı ile kullanılan gücün çeşitli unsurdan oluştuğu ve bir Babanlı'ya karşı diğer Babanlı'ların da bulunduğu, yani esasta toplulukları birbirine kırdırmak politikasının bulunmadığı göze çarpmaktadır.

Süleyman Paşa Vezaret makamında oturunca, kendi tasarrufunda olan Baban sancağından başka Köy ve Harir sancaklarına el uzatması gibi olumsuz davranışlarından dolayı Abd-ül-Rahman Paşa'nın cebren azli için 3 Rebiulâhir 1223/ 29 Mayıs 1808'de sefere çıktı. Abd-ül-Rahman Paşa Baziyan geçini tahkim etti ve savunmaya durdu. Süleyman Paşa geçidin önünde iki gün bekledi ve geçidi aşacak yolları araştırdı. Sağ tarafta bir dağdan iki piyade geçebilecek bir yol bulundu. Geceleyin buradan geçen Kerkük Ocaklı'sı, Erbil Tüfekçi'si ve bazı Kürt savaşçıları; sol taraftan ise savaşa iltihak eden Köysancak mutasarrıfı Süleyman Paşa'nın dağı tırmanan askeri ve Babanlı Halit Paşa oğlu Mehmet Beğ ile geçitin istihkâmından saldıran Vezir Süleyman Paşa, hep yenilen ve yenilgiye doymayan Abd-ül-Rahman Paşa'yı hezimete uğrattı. Süleyman Paşa, Baban, Köysancağı ve Harir Livaları tevcihatını buyurdu.

Her şeyini kaybeden Abd-ül-Rahman Paşa'nın yine İran'a sığınması sırasında, tabîlerin çoğu Halit Paşa'ya iltihak etmesine rağmen, ona hiçbir mevki tevcih etmediği gibi Kerkük'te oturtup hiçbir geçim kaynağı bile tahsis etmediği dikkat çekmektedir. Bu isabetsiz tutumu Halit Paşa'nın yukarıda geçen Derbend- Baziyan harekâtına bizzat katılmayıp rehavet gösterdiğinden kaynaklanmıştır.[343] Bu bir cezaysa da ileride zararı görülecektir.

Vezir'in üstüne yürüyeceği haberini aldığı hengamesinde Abd-ül-Rahman Paşa, Kaçarlı Şah'la irtibata geçmiştir. Eğer ki makamına muhafazası konusunda İran'dan destek bulursa karşılığında 20.000 Tümen vermeyi taahhüt etmiştir. Muharebeden sonra

---

[342] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، وقايع 1222، ص.125(ب).
[343]- كركوكلي، رشيد حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1223، ص.127(أ)- 127(ب).

İran'a iltica ettiğinde de Sine'den (Senendeç'ten) yine Şah'la yazışarak destek olması için vereceği parayla iştahını kabartıyordu. Diğer Babanlı'ları kanlı mücadeleyle söküp atmak istemekteydi. Şah ise asker desteği ile değil, afv edilmesi ve makamına döndürülmesi için diplomatik yola baş vurarak, Vezir nezdine elçi gönderdi. Bu vesileyle mevkiler hasıl eden Babanlı'lar, şahsî ihtiraslarını savaşsız bile olsa elde ettiklerinde taahhüt ettikleri meblağı ödemek zorunda kalmaktaydılar.

Gelişmelere karşı tedbir olarak, Baban mutasarrıfı tayin edilen Süleyman Paşa'yı takviye için Sipahi Başağası'na bağlı Bayraklı'lar gönderildi. Bu arada Kerkük'te ihmal edilen ve ümitsiz bırakılan Halit Paşa, beş-altı yüz atlısıyla Bağdat'a gelme bahanesiyle Kerkük'ten çıkıtı ancak orta yoldan İran'da Abd-ül-Rahman Paşa yanına gitti.

Durumun bu şekilde gelişmesi ve daha kötüleşmemesi için Şah'ın tavassutu kabul edildi ve Abd-ül-Rahman Paşa'ya yeniden Baban tasarrufu tevcih edildi.[344]

2.9.3. Celilî Zade'ler: Musul'da Valilik Kavgası

Musul Valisi Celilîzade Numan Paşa'nın babası Vali iken, daha önceleri bile sülâlece inayet gören İnşâ Divanı Kâtibi Yunus Efendi'nin torunu İnşâ Divanı Kâtibi Ahmet Efendi'yi Kethuda tayin etmişti. Numan Paşa felç hastası olduğu için Baban Abd-ül-Rahman'la Derbend Baziyan savaşına Ahmet Efendi'yi yollamıştı. Hem savaşta yarar gösterdiğinden Vezir Süleyman Paşa'nın beğenisini kazandığı, hem de Vezir'in Musul Vilayet'i üzerinde etkisini pekiştirmek için Ahmet Efendi'nin hevesini de okşayarak Bab-ı 'Âlî nezdinde Musul'a Vali olmasına tavassut etti. Zira Musul Valiliği tayini ve azli konusunda Bağdat Vali'sinin görüşü Bab-ı 'Âlî'de riayet bulurdu.

Ahmet Paşa'ya Musul Vilayeti tevcihinde tereddüt etmekle berber, Sadaret birçok iç ve dış sorunlarla uğraştığı için Süleyman Paşa'nın isteği doğrultusunda tevcih Fermanı çıktı. Tereddüt sebebi ise Musul Valiliğini ahalice kabul görmüş bir sülale dışına çıkmasından doğacak sakıncalardır.[345] Ahmet Paşa'ya vilayet tevcih Fermanı 1223

---

[344]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.9، ص.207؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع1223، ص.127(ب).

[345]- شاني زادة، محمد عطاء أفندي، تاريخ شاني، طرابزونلي بقرجي باشي محمد أفندي زاده سليمان افنديناڭ مطبعه سي، سنه 1290، ج1.، ص.343- 344

Zilkade başlarında (1- 10) / 18- 28 Aralık 1808 tarihinde çıkmıştı.[346] Yaklaşık 20 Muharrem 1224/ 7 Mart 1809'da Mirmiran rütbesiyle Musul Valisi olarak şehre dönmüştü ve birkaç gün sonra Sincar Yezidî'lerine; Mardin ve Urfa'daki Arap Zufeyr (Dufeyr) ile Durey'î aşiretleri tedibine Bağdat'tan çıkan ordu harekâtına katılmıştı.[347]

Celilî'ler Ahmet Paşa'nın Vali olmasından hoşnut değillerdi. Mardin/ Urfa seferi dönüşünde Musul ahalisinin çoğu Es'ad el-Celilî etrafında Ahmet Paşa'ya karşı silahlı mücadeleye tutuştu. Vezir Süleyman Paşa durumdan habersiz Musul'dan Bağdat'a yol almak üzereyken, Musul suru dibindeki karargahına tüfek sesleri geldi ve bazı kurşunlar askerlere ulaştı. Serseri kurşunlardan korunmak amacıyla biraz uzaklaştı ve Celilîler dahil Musul Beğ'lerini yanına çağırdı. Es'at Beğ dışında Celilî Beğ'ler de geldiler ve Vezir'e Ahmet Paşa'yla çatışmanın sonucunu beklediklerini söylediler. Musul şehrinde mağlup olan Ahmet Paşa, beraberinde birkaç kişiyle Süleyman Paşa'nın karargâha geldi. Vezir'in yapacak bir şeyi kalmamıştı. Ahmet Paşa maiyetine bir miktar asker verip Bağdat'a döndü. Celilî Beğ'ler ise Musul'a döndüler.

Celilî'ler sur dışında bulunan Ahmet Paşa'yla savaşmaya çıktılar. O, İmadiye mutasarrıfından 3000 atlı ve piyade yardımı yola çıkıp henüz ulaşmadığına rağmen, yanındaki askerle Musul'lulara karşı durdu. Celilî'ler savaşı kaybetti ve Beğ'lerinden birisi tutsak düştü. Ne var ki savaş bitmişken Ahmet Paşa'ya bir kurşun isabet etti ve orada vefat etti ve yeni vali tayin edilinceye değin Es'ad Beğ Mütesellim oldu.

Vaka haberleri Vezir'e ulaşır ulaşmaz süt kardeşi Ahmet Beğ kumandasında bir hamleye memur kıldı. O da Tay, Elbü-Hamdan, Elbü-Süleyman ve Kürt aşiretler ile Mardin civarında bulunan Zıgrıt, Zoba'i ve Şammar- Cerbâ aşiretlerini Musul Köyleri üzerine saldı ve Musul'a saldırdı.

Musul'da karışıklık süresinde, Bab-ı 'Ali'ye Musul'dan gelen tahriratta Ahmet Paşa'dan ve Süleyman Paşa'dan şikâyet edilirken, Süleyman Paşa yolladığı tahriratta ilkin Ahmet Paşa'nın tespiti yönündeydi. Ancak öldürülünce, Celilî'lerden bir Beğ'in tayinini

---

[346] - Ahmet Asım Efendi, Asım Efendi Tarihi, a.g.e., c.2. s.1438.

[347]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ص.186-187 و ص.189-190: نقلاً من العمري، ياسين بن خير الله، غرائب الأثر في حوادث القرن الثالث عشر؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1223، ص.127(ب).

uygun gördü. Oysa Devlet'in araştırması neticesinde, iki tarafın da Musul'a karşı davranışları tasvip bulmamıştı.[348]

Hadiselerin gelişmeleri neticesinde Devlet 1 Şevval 1224/ 9 Kasım 1809'da Musul Vilayeti'ni Mirmiran rütbesiyle Celilî Mahmut Beğ'e tevcih etti ve Musul'a uygulanan baskıların kaldırılmasını emretti. Ahmet Paşa'nın Derbend-i Baziyan dönüşünde 40 gün ve Mardin/ Urfa dönüşünde 6 gün, toplam yalnız 46 gün Musul'da kalmıştı.[349]

2.9.4. Mardin, Urfa ve Diyarbekir Harekâtı

Urfa'da bulunan hayme-nişin (çadırda yaşayan) Zufeyr (Dufeyr), 'ınize ve Dürey'î aşiretleri ile Şammar-Cerbâ aşireti arasında eskiden beri düşmanlık var idi. Şeyh Faris el-Cerbâ Vezir'i kendi emelleri doğrultusunda, o aşiretlerin Irak memaliğine hiçbir dahli olmadığı halde, çeşitli bahanelerle mallarına göz diktirdi. Sincar'da Yezidî'ler de bazı şekavet işlerinden çekinmiyorlardı. Vezir bir kuvvet başında 25 Müharrem 1224/ 12 Mart 1809'da Bağdat'tan Sincar'a doğru çıktı. Yezidî'ler köylerine saldırıya karşı Sincar dağına sığınıp direndiler. Köylerini talan ve ele geçenlerini katlettiyse de dağdaki istihkâmatı aşamadı.

Daha fazla oyalanmadan Sincar'ı bıraktı ve Urfa'da Zufeyr (Dufeyr) aşireti tarafına yöneldi. Bir ay önce Musul Valisi tayin edilen Ahmet Paşa ile Köysancağı Beğ'i Mehmet Beğ de Mardin'le Diyarbekir arasında Şeyb halkıyla çarpışmalar oluyordu ve takviyeye ihtiyaç duyuyorlardı. Vezir'in süt kardeşi Ahmet Beğ kumandasında Mılı'li Timur Paşa, sabık Baban mutasarrıfı Süleyman Paşa ve Faris el-Cerbâ asâkir ve aşayirleri el-Zufeyr özerine yürüttü ve Ahmet Paşa'ya da yardım etmelerini teklif etti. Ahmet Paşa'ya yardım görevi zımnında Diyarbekir sınırlarına girdiler ve bazı köy ve nahiyelerine tecavüzatta bulundurlar. Vezir yetki alanını aştığı hakkında hayli şikayetler tahrir oldu. Sincar'da kayda değer başarı sağlanmadığı gibi bu taraflarda da ne el-Zufeyr ne de Şeyb ahalisi üzerine ciddi bir zafere ulaşılamadı. Vezir'in topladığı aşiret savaşçıları da dağıldılar ve bazen birbirlerine saldırdılar. Artık geri dönüşten başka çare kalmamıştı. Böylece Vezir Musul yakınlarında kısa süre konaklamıştı ve orada çıkan hadiselere binâen Ahmet Paşa

---

[348]- شاني زاده، تاريخ شاني، م.س.، ج.1، ص.342.

[349]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.9، ص.208؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6.، ص.192- 194.

yanına bir miktar asker koyduktan sonra Bağdat'a 4 Cemazeyilahir 1224/ 17 Temmuz 1809 tarihinde dönmüştü. Seferde bulunduğu sürede sabık Hazinedar Abdullah Ağa ve sabık İç Çukadar Ağa'sı Tahir Ağa bazı arzu edilmeyen hareketlerde bulundukları için tutuklanıp Basra'ya sürüldüler.[350]

2.9.5. Süleyman Paşa'nın Azil Süreci ve Mağduren Katli

Süleyman Paşa'nın bazı davranışları Bab-ı 'Âlî'de beğenilmediğinden dolayı gözden düşmüştür ve azli düşünülmüştür. Tarihî yönüyle azil sürecin bazı safhaları tartışmaya açık kalacaktır. Bu konular hakkında bazı yorumlar yapılacaktır.

2.9.5.1. Gözden düşme sebepleri

Küçük Süleyman Paşa'nın bazı kusurları Bab-ı 'Âlî'de hoş bulunmamıştır:

1- Baştan beri söz verdiği 10.000 kise'yi göndermemesi,
2- Bağdat Akça irsaliyesi yıllık 2000 Kise'nin üstüne artırılması,
3- Yetki ve tasarrufu dışında Urfa ve Diyarbekir taraflarına müdahale ve uzanmasından doğan şikâyetler,
4- Harekât zımnında o taraflarda ve Sincar'da başarısızlığı,
5- Musul Valiliğini Ahmet Paşa'ya tevcih edilmesi istemesinde ve katlinden sonra Es'at Beğ'e tevcih edilmesini istemesinde bir taraftan karşı tarafa zıt görüş arz etmesinin Devlet usullerine aykırılığı ve çelişkili tutumları,
6- Bu çelişkili tutumları neticesinde birçok Musul köylerin harap olması,
7- Devlet'te cari bazı usullere muhalefet ederek Vehhabî'lerin söylediğine benzer bid'at diyerek Devlet'in zalim olduğuna gelecek anlamları imâ etmesi,
8- Babanlı Halit Paşa'yla hatalı tasarrufu gibi sebepler,[351] Devlet nezdinde Süleyman Paşa'nın itibarını sarstı ve dirayetine gölge düşürdü.

---

[350]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.9، ص.207؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1224، ص.128(أ)- 128(ب) و129(أ).

[351]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.9، ص.10؛ مصطفى نوري باشا، نتايج الوقوعات، م.س.، ج.4، ص.81.

İyi niyetli, âdil, Devlet ricali dahil her tarafça benimsenen ve birçok ıslahat gerçekleştirmesine rağmen, bunlar gibi dirayete sığmayan hareketleri genç yaşta olduğuna bağlanmaktadır.

2.9.5.2. Halet Efendi'nin Bağdat teftişine görevlendirilmesi

Dirayetli Devlet adamı Reis Hâlet Mehmet Sait Efendi tam yetkiyle Bağdat'ın teftişine memur kılındı (Cemazeyilevvel 1225/ 28 Haziran 1810)[352]. Bazı yanlış davranışları konusunda nasihat ve özellikle Devlet'in paraya muhtaç olduğu bir vakitte Süleyman Paşa'nın taahhüt ettiği kiseleri ödemesi Halet Efendi'nin temel vazifesi idi. Şayet tahakkuk eden mirî malları ödemeyi kabul etseydi ve Devlet'te cari usullerin uygulamasında mülayim tavır sergileseydi; Devlet azil meşgalesiyle uğraşmayacaktı.

Halet Efendi'nin takdim ettiği rapordan; mülayim ve uygun bir dille Devlet'e verdiği sözleri yerine getirmesi ve merasime uyması gerektiği Süleyman Paşa'ya hatırlatıldığı,[353] nasihatleri dinlemediğinde Devlet'le başa çıkılamayacağını nazik bir şekilde söylendiği anlaşılmaktadır.[354] Hatta güvenilir kaynaklara dayandırarak, Hâlet Efendi Vezir'in Mühürdar'ına: ''Paşa'mız ashap mürüvvet ve re'fetten dindar ve erbab-ı liyakat ve ehliyyetten bir Vezir-i zi-iktidar olmakla Devlet-i 'Âliyye'nin böyle duçâr olduğu mesaib-i dahiliyye ve hariciyyesi hengamında Saltanat-ı Seniyye'ye necah ve mucib-i fevz-ü felâh ümidinde idim. Şimdi bu arzular kalmadı. Hiç olmazsa iki bin kise verseler bu mesele hal olunur ve kendüleri dahi makamlarından iz'aç olunmamış olur'' söylediği rivayettir. Mühürdar bu ifadeleri Süleyman Paşa'ya aktarmış ve o da kanar gibi olmuştu. Mecliste bulunan Divan Efendisi Mühürdar'a: ''Be hey Ağa, İstanbul'un ahvâlini bilmez gibi sözler söylersin. Şimdi bu Akçe'yi verirsek ricâl-i Devlet'i tama'a düşürüp artık tekliflerin ardı arkası kesilmez ve her ne kadar versek kârker olamaz. Hemen şimdiden cevab-ı kat'ı verip emellerini kesmek lazım.'' demişti.[355]

---

[352] -Şânizade tarihine göre Safer ayı ortalarında Bağdat'a memur kılınmıştı. Bu durumda yaklaşık iki ay sonrası Bağdat'a ulaşmıştır. bk. Tarih-i Şanî, a.g.e., c.ı, s.406.

[353] - Longrigg'in ifadesine göre Hâlet Efendi Süleyman Paşa'ya: ya akçeleri düzenli bir şekilde öde, ya da Valiliği bırak söylemiş olduğu iddiası isabetli değildir. bk. 243 .لونكريك، ستيفن همسلي، أربعة قرون، م.س.، ص

[354] - Hâlet Efendi'nin takrir metni için bk. 315 -310.أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س. ج.9، ص

[355]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.9، ص.214.

Bu hadise Hâlet Efendi teftiş görevinin özüne, azle doğru giden gelişmelere, İstanbul'un Irak memaliğine karşı tutumlarına, Bağdat Vezir'leri ve resmi makamların davranış ve düşüncü tarzlarına önemli ışıklar tutmaktadır.

2.9.5.3. Halet Efendi Musul'a gelip azil yetkisi alıyor

Neticede Hâlet Efendi'nin Devlet-i 'Aliyy'e memuriyeti ile geldiğini bildirdiği halde; birkaç gün müsafirhane'de görmemezlikten gelindi, arkasından istenilen meseleleri tutarsız mazeretlerle yapılmayacağı anlaşıldı.[356] Dolayısıyla Halet Efendi Bağdat'tan ayrılıp Musul'a gitti ve oradan takririni Âsitâne'ye yolladı. Durumu arz edip ikna' ya da başka yollarla Süleyman Paşa'nın azli gerektiğini ve değişen gelişmelere göre Vali tayini vaadinde bulunması ve görüşü Der-Saadet'te dikkate alınmasının yararlı olacağından yetkili kılınmasını talep etti. Bu takrire dayanarak ve kendisi Musul'dayken isim yeri boş bırakılıp Vali tayini Ferman'ı tam yetkiyle Hâlet Efendi'ye verilmişti.[357] Bazı tarihçilerin sandığı gibi Bağdat'a elinde hazır Ferman ile gelmemiştir.[358] Halet Efendi azil meselesini ve vali tayini konusunda Bab-ı 'Âlî'de tavsiyesi nazara alınacak ümidini etrafa açıklamıştı ancak elinde isim yeri boş bırakılan Ferman bulunduğunu gizli tutmuştu.

2.9.5.4. Azil anlaşılınca vezaret'i talep edenler çıktı

Halet Efendi'yi Bağdat'ta gönderilmesinden Âsitâne'nin Süleyman Paşa'dan memnun olmadığını sezenler, kendi lehlerine bir pay çıkarmak hevesine düştüler. Bu aralarda Basra Mütesellimi Selim Beğ (Büyük Süleyman Paşa damatlarından) Müntefik Şeyh'i ve Baban'lı Abd-ül-Rahman Paşa'yla yazışarak Bağdat Valiliğine tayini için destek istemişti ve Bab-ı 'Âlî'ye de istirham yollamıştı. Haber Süleyman Paşa'nın kulağına değince, Müntefik Şeyh'i Hamed Bin-Thamir'i Mütesellim'e karşı hareket etmesini istedi ve süt kardeşi Ahmet Beğ'i Mütesellim kılarak bir kuvvetle Basra'ya yürüttü. O vakitlerde Hâlet Efendi'nin memuriyet neticesi belli olmadığı için ilk başta rehavet gösteren Şeyh Hümud

---

[356] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1225، ص. 129(ب)- 130(أ).

[357]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.9، ص.213.

[358] - Bin Sened ve ondan naklen bazı tarihçiler bunu yazmıştır. Ayrıca, Bin Sened Halet Efendi'nin Bağdat'tan Musul'a çıkışını Süleyman Paşa'dan korktuğuna bağlamaktadır. Tarihçiler ise Bağdat'ta Vezir'in askere hâkim olması itibariyle azlin sakıncalı olacağı sebebine bağlamaktadırlar. bk. الوائلي، مطالع السعود، م.س.، ص. 111-112

meselenin ciddiyetini kavrayarak Basra'ya girdi ve Selim Beğ direniş göstermeden yalnız başına koyup kaçtı.

Urfa harekâtından Bağdat'a dönüşünde, Basra'ya sürülen sabık Hazinedar Abdullah Ağa ile sabık İç Çukadar Ağa'sı Tahir Ağa hakkında afv çıkarmasına rağmen, Süleyman Paşa'nın afvuna güvenmeyip, Bağdat'a yönelirlerken Loristan yoluyla Süleymaniye'de Abd-ül-Rahman Paşa'ya kaçtılar.

Hâlet Efendi Musul'dayken Babanlı Abd-ül-Rahman Paşa da Bağdat Vilayetine nail olursa kendi yıllık 1000 Kise irsaliyesine 4000 Kise zamla toplam 5000 Kise göndermeyi kendisine arz etmiştir.[359] Yani, Mütesellim Selim Ağa ve başkaları gibi Abd-ül-Rahman Paşa da Bağdat Valiliğine heveslenmişti.

2.9.5.5. Hâlet Efendi azil için ordu hazırlıyor

Musul'da bulunan Halet Efendi, Süleyman Paşa'nın direneceğini hesaba alarak, Devlet'in adıyla bir karşı güç teşkil etmeye başladı. Bağdatlıların ve Irak'lıların üzerinde Devlet'e itaatin ve iradesine uymanın ne kadar etkili olduğunu yakinen biliyordu. İstanbul'a gönderdiği takririn başında şunu ifade etmektedir: Öteden beri insanların çoğundan duyduğumuz şudur ki; Bağdat ahâlisi Devlet-i 'Aliye'ye itaatkâr olduklarından ve boyun eğdiklerinden Vali'leri hakkında Saltanat-ı Seniyye tarafından en az derecede bir hoşnutsuzluk sezerler ise cümlesi hep birden ondan ayrılıp sözünün geçerliliği kalmayacağını… görerek azil ve nasplarına (tayinlerine) mükemmel derecede kolaylık sağlarlar.[360] Hâlet Efendi azil sürecinde Bağdatlıların ve Irak ahalisinin bu hasletini ustaca kullanmıştır.

Vezir'in istenilenleri yerine getirmeyeceği anlaşılınca, Hâlet Efendi'ye azil yetkisi, ne surette olursa olsun gereğinin yapılması izni ve isim yeri boş bırakılarak Vezir tayin Fermanı ulaştığında, oluşturmak istediği askerî güce ilk baştan Musul Valisi Celilî Mahmut Paşa ve Babanlı abd-ül-Rahman Paşa'nın katılmasını sağladı. Mahmut Paşa'yla sefere Musul'dan yola çıktı. Şemamek Beğ'iyle tüm Tay ve Şemamek atlıları ve Mılı

---

[359]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.9، ص.212 و217.

[360] - Olayı izah etmesi açısından önemli bilgiler ihtivâ eden ve şimdiye değin Arap'ça yayımlanmayan bu takrir için bk. .310.أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.9، ص

Şeyh'i Faris el-Muhammedî beraberinde yürüdüler. Kerkük etrafında Abd-ül-Rahman Paşa küllî miktar asker ile el- 'Ubeydî, el-Gureyr aşiretleri ve Bayat'ların yarısı da ilthak etti.

Süleyman Paşa hareket haberini alınca, Kethudası Feyzullah Kehyâ'yı asker ve Osmanlı'lar (Kölemenler) ile Bağdat'ın kuzey taraflarında Halıs Nahiyesine yolladı. İki taraftan koşmaca çatışmalar birkaç gün vuku' bulduysa da ne asker saldırıya heveslendi ne Halet Efendi tarafı metrisleri aşmaya yeltendi.

2.9.5.5. Bağdat'a intikal eden savaş

Bu sırada İrade-i Padışahî'nin tesirini devreye sokan Halet Efendi; Bağdat'a Süleyman Paşa'nın Ferman'la azil edildiğini sızdırdı. Bağdat'ta Musullu Abd-ül-Rahman Ağa ve Musullu aşireti ile bir kısım Bağdatlılar ayaklanıp Yeniçeri Ağa'sını öldürdüler, İç Kaleyi zapt ettiler, kös (savaş davulu) vurdular, İç Kale'nin tam zaptından sonra Meydan'a (Yaniçeri'lerin karargâhı bulunan Bağdat'ın bir mahallesi) yürüdüler ve Süleyman Paşa'ya karşı durduklarını ilan ettiler.

Süleyman Paşa, yanında kalan 200 civarında asker ve Enderun Ağa'ları sabahtan ikindiye kadar savaşmaya tutuşup Musullu Abd-ül-Rahman Ağa ve tarafına geçen Yeniçeri'leri mağlup ettiler. Abd-ül-Rahman Ağa ise öldürülen Yeniçeri Ağa'sının kesik kellesini yanına alıp Musul Valisi Celilî Mahmut Paşa ve Baban'lı Abd-ül-Rahman Paşa'ya firar etti. Bunlar da aldıkları bilgiler üzerine ümitlerini Bağdat ahâlisine bağlayarak Halet Efendi'nin ordusundan acilen ayrılıp Bağdat kasabası 'Azamiye'nin kısa mesafesinde bir yere kadar geldiler. Bu harekete karşılık olarak Kethuda Fayzullah da Halıs civarındayken Bağdat'a çekildi. Süleyman Paşa ise Bağdatlılara güveni sarsıldığından 10 Ramazan 1225/ 9 Ekim 1810 günü kalan tüm askerleriyle Bağdat'ta konakladıkları yerden çıkıp 'Azamiye kasabası yakınında toplanan askerlerle karşı karşıya savaşmaya hazırlandı.

İki taraf arasındaki savaşta, Babanlı Ahmet Paşa oğlu Abd-ul-Aziz Paşa maiyetindeki savaşçılardan yaklaşık 80 kişi öldürüldü, 150 kişi de yaralandı ve abd-ül-Rahman Paşa büyük bir hezimete uğramıştı ki, görünürde akşam vakti yaklaştığı için ordusunu

takiplerinden alıkoydu ve savaşın devamını ertesi güne bıraktı. Pek tabii karşı taraf bir nefes aldırmış oldu.

Her neyse, Süleyman Paşa ordusuyla akşam namazını kıldıktan sonra; yatsıya kadar ‘’mehabet-i Ferman-ı Padışahî’den’’ ordunun yarısı çözülüp Bağdat’a döndü. Yine de kalan askerlerle sabah leyin savaşmaya geçmek isterken onlar da çözülüp Bağdat’a döndüler. Beraberinde kalan 15 kişiyle Diyale taraflarına doğru kaçmak zorunda kaldı.[361]

2.9.5.7. Azil hadiseleri hakkında bazı yorumlar

A- Süleyman Paşa’nın direnişine geçtiği sıralarda, kendisine karşı uygulanan hamleden Saltanat’ın haberdar olmadığına inanmış, Celilî’lerin tertibinden olduğunu düşünmüş ve dolayısıyla Bağdat Kadısı ile Musul eşrafından birisini anlaşmak için Hâlet Efendi’ye göndermiştir.[362] Ancak meselenin gerçek sebeplerini hâlâ kavramadığı gibi, iş işten geçtiğini de anlamamıştır. Şayet kavrayıp teslim olsaydı gidişatlar olumlu ve çok değişik şekilde gelişebilirdi.

B- Kerküklü’nün ‘’tesir-i nefes-i Padışah-i’’ye bağladığı[363] savaştan kaçanları takip etmemek olayını Süleyman Paşa’nın dinî hükümlere dikkat ettiği bir yapıda olduğuna bağlamakla ve şeri’at ahkâmına göre veliyy-ül-emr’e isyan eden (Bugat) Müslimlerin savaştan kaçanlarını takip etmek caiz olamamakla da yorumlanabilir.

C- Gerçekten de zafer kazanan Süleyman Paşa ordusunun akşamdan sabaha kadar savuşup çözülmesinde ve dağılmasında ‘’tesir-i nefes-i Padışahî’, Saltanat’ın Ferman’ına itaat, Devlet’in mehabeti ve gücüyle başa çıkılamayacağı unsuru kendini bir daha göstermiştir.

2.9.5.8. Bir aşiret tarafından Süleyman Paşa’nın katli

Müntefik Şeyh’ine dehalet niyetiyle yola düşen Süleyman Paşa, Şammar Toga aşiretinden el-Difa’i kabilesinin Elbü-Neccad kolu Şeyhine konakladı. Müsafir olduğu halde öldürülüp başını Halet Efendi’ye yolladılar. Aşiretler arasında el-Difafi’e (el-Difa’i) kabilesi ve katleden Şeyh Ali el-Şuayb’ın adı günümüze kadar ‘ar ve rezaletle

---

[361]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1225، ص.129(ب)- 130(أ)- 130(ب)

[362]- الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ص.213.

[363]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1225، ص.130(ب).

anılmaktadır.[364] ‘’Bir adamın müsafirine hıyaneti ya da komşusuna gadrı ve onu kendi yatağında öldürmesi Arap’ların fıtraten nefret ettiği en kötü hıyanettir. Nesillere intikal eden böyle bir rüsvaylığı ve ‘arı celp eden bir rezilliği düşük Araplar, hatta Hetim kabilesi bile, kabul etmezler. Bu olaydan dolayı Süleyman Paşa Katîl ismiyle anılmaktadır’’.[365] ‘’Bu ameliyle kabilesinin tarih sayfasına kara leke sürmüştür (sayfasını karalamıştır)’’.[366] ‘’Şammar Toga büyük kabiledir. Şammar’lar (bunları) kendilerinden olduklarını kabul etmemektedir… Difa’î’ler bunlardandır… nesepleri meçhul, zimmet ve vefaları yoktur. Ahitlerine riayet etmezler, dahîl’lerine icâretleri (sığınanlarını sahiplenmeleri) ve icâret (shiplenme) isteyene korumaları yoktur. Onun için Allah onları bitmeyen bir zillete ve izzete erişemeyen bir alçaklığa düşürmüştür.’’[367]

Tarih olarak Ramazan 1225/ Ekim 1810 aylarının ortalarında Süleyman Paşa’nın öldürüldüğü pek muhtemeldir. Kesik başı İstanbul’a 10 Şevval 1225/ 8 Kasım Perşembe günü ulaştı. Kaimmakamlık’la Vezaret süresi toplam 3 yıl 2 ay 25 gün sürmüştür. Ömrü hakkında birkaç yıl ihtilaf olmakla beraber, öldürüldüğünde 25 yaşı civarında idi.[368]

2.9.5.9. Süleyman Paşa’nın kişiliği ve devri hakkında değerlendirmeler

Süleyman Paşa’nın kişiliği ve üç yıllık kısa Vezaret devri, icraatıyla, adaletli gayretiyle, hatalarıyla, azle maruz kaldığı sebepler itibarıyla ve bir aşiret tarafından trajedik öldürülmesiyle hep tartışılmıştır. Bu konular hakkında bazı tespitler şöyle özetlenebilir:

2.9.5.9.1.Süleyman Paşa’nın kişiliği ve icraatı

Süleyman Paşa aslen Abaza’dır. Bağdat’a getirilmemiş; kendi isteği ile dayısı Ali Paşa yanına gelmiştir. İnsaflı, mürüvvetli, zülüm ve haksızlık etmekten kaçınan, güler yüzlü, alçak gönüllü, güzel görünümlü, geniş mezhepli ve müsamahakâr, merhametli, halîm ve tahammüllü, zihni açık ve zeki, yiğit ve zorluklara dayanan, halkın ve fakirlerin hukukunu gözeten, ağır gelen ve uygun olmayan mirî’leri ve rüsumatı kaldıran, hayra ve sevaba

---

[364]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين. م.س.، ج.6، ص.200.
[365]- الوائلي، عبد الرحمن بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.112.
[366] - الأعظمي، علي ظريف، مختصر تاريخ بغداد، م.س.، ص.216.
[367]- الألوسي، محمود شكري، أخبار بغداد، م.س.، ص.379.
[368]- شاني زاده، تاريخ شاني، م.س.، ج.1، ص.406؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1225، ص.130(ب).

yönelik niyete sahip, ‘ulema ve Salihlere hürmetkâr, çeşitli ilimlerden bir pay sahibi ve yenilikçi olmak yanında Hille Müftî’si şahitliğiyle İslami ilimlerde de iyi derecede ilime hâiz, selef’e (ehl-i Sünnet’e) bağlı sağlam itikatlı,[369] Şeri’at hükümlerin yürütülmesinde gayretkâr, kısastan başka idam cezasını infaz etmeyen ve tüm ahâli tarafından sevilen bir vali olduğu hakkında görüş birliği vardır.

Şahsiyeti fiiliyata yansıması zımnında el-Şavî’lerle barışması ve mahkemelerde kadıların aldığı harçların yasaklaması ve Bağdat hazinesinden yeterli maaşlara bağlamalarını ve ahâlinin şikâyet mazbatasıyla beraber Bağdat Kadısını İstanbul’a yollaması neticesinde Limini Adasına sürülmesi, müsadereyi kaldırması ve Şer’i kısastan başka idam uygulamaması gibi icraatı gösterilebilir.[370]

2.9.5.9.2. Süleyman Paşa ve Vehhabîlik meselesi

Bazı icraatında görülen temel dini kuralların uygulamasını Vehhabî zehabına temayül olarak yorumuna ciddiyetle bakılmadığı durumu, özellikle Bağdat ‘alimlerinin de Vehhabî’lerin tümüyle görüşlerini ret etmemeye dayanmaktadır. Meselâ: Âlüsî, Vehhabî hareketini bir değerlendirmesinde, Sultan’a baş kaldırmalarını, Müslimanlar’ı Hacc vaktinde Mekke’ye sokmamalarını, Ehl-i Sünnet dahil muhaliflerini tekfir etmekte aşırı gitmelerini, Bazı ahkâmları aşırıca zorlaştırdıklarını tenkit ettikten sonra Irak’ta ve Şam’da görülen ve Şeriat’a aykırı olan Allah’tan gayrine yemin etmeyi, salihlerin kabirlerini altın ve gümüşle bezemeyi, altınla kubbeleri süslemeyi ve inşâ etmeyi de tasvip etmemektedir.[371] Süleyman Paşa’nın adil olmayan ve alışıla gelmiş bazı vergileri ve icraatı değiştirmesi dinî hassasiyet saikiyle yaptığı bir kısım icraatı bazen Vehhabî görüşe temayül şeklinde algılandı ise de,[372] genelde hoş karşılanmıştır ve Bağdat ‘ulamasının

---

[369] - Longrigg’in ifadesiyle Süleyman Paşa ‘’İngiliz Balyuzu’yla ilişkisi iyi idi, Avrupalılarla konuşabilecek kültüre sahip, hür (serbest, özgür) diyanetli idi…’’. Dindar ve bid’atlardan sakındığı için bazen Vehhabî temayüllü zannı altında kaldığı halde; farklı ve birbirine ters yorumlara açık ‘’hür diyanetli’’ tanımında ve dolyısı ile ‘’Avrupalılarla konuşabilecek kültüre sahip’’ vasıflandırmasında batılı Şarkiyatçıların değer ölçülerinin şaşılığını, ön yargılı ahkâmları ve haksız yere üstünlük duymaları sezilmektedir. bk. Longrigg, a.g.e., s.244.

[370]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1225، ص.131(أ)؛ أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج9، ص.206 و210؛ فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند، م.س.، ص.38؛ الوائلي، عبد الرحمن بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص113؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص. 210- 102؛ شاني زاده، تاريخ شاني، م.س.، ج.1، ص.267.

[371]- الألوسي، محمود شكري، أخبار بغداد، م.س.، ص.406- 407.

[372]- أحمد جودت، تاريخ جودت، م.س.، ج9، ص.210.

görüşleriyle uyuşmuş olması sebebiyle Vehhabî zehabına temayül olarak yorumlanmasına yer bırakmamıştır.

2.9.5.9.3. Olaylarda rekabet çekişmeleri ve sosyal değerler mülahazası

Süleyman Paşa'nın haince katliyle biten azil olaylarında, Irak'ta resmi asker ve yönetici sınıf güç odakların, aşiret şeyhlerinin ve paşaların aralarında rekabet, gelenek ve yargı değerlerin sosyal hayatta yansıması ve Devlet'in mehabeti ve itaatini etkisi gibi siyasî, sosyal ve kültürel değerleri çok açık bir şekilde takip etmek mümkündür.

2.9.5.9.4. Hatalarının temel sebebi gençliği ve tecrübesiz olduğudur

Azil kararına sebebiyet veren hataları gençliğin verdiği atılganlığa, Devlet geleneklerini ve merasimini iyice takdir etmediğine ve etrafında bazı kişilerin yanlış telkinlerine kulak astığına bağlanmaktadır. Meselâ: Mardin/ Diyarbekir harekâtı konusunda Şammar Cerbâ Şeyh'i şahsi garazları ve diğer aşiretlerle düşmanlığı doğrultusunda Süleyman Paşa'yı etkilemiştir.

Yine Hazinedarı'ın telkiniyle Halet Efendi'ye istenilen meblağın en azından bir kısmını vermemesi azil edilmesinin başlıca sebebi olmuştur ki; Devlet'in isteklerine uymaz ise başına geleceklerden ikaz edilmiştir. O dönemde dış savaşlardan dolayı paraya muhtaç olan Devlet'e söz verdiği borçlarını ya da bir kısmını ödeseydi, azil vakası gerçekleşmeyeceği Halet Efendi'nin takririnden ve azil olayından kısa süre önce (1224/ 1809 Yılında) Devlet'in gönderdiği ipka Ferman'ından anlaşılmaktadır.[373]

2.9.5.9.5. Süleyman Paşa'nın *azil sebebiyle ilgili bir yorumun değerlendirmesi*

Azzavî, Süleyman Paşa'nın bazı davranışları, özellikle Halet Efendi ile tasarrufat tarzı Devlet usullerine uymamasını gençliğine dayandırmak kanısında olmadığını bildirmektedir. Sabık Vezir'lerin uyguladığı zulümleri kaldırıp ıslahat yaptığı için Devlet'i memnun etmediği gibi Devlet'in de ahâliyi değil, tek düşündüğü şey kendi çıkarları olduğuna binaen, Süleyman Paşa'nın başına gelenler Irak uğruna yaptıkları ve

[373]- أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.9، ص.207 و213- 215؛ شاني زاده، تاريخ شاني، م.س.، ج.1، ص.296.

uyguladığı ıslahat yüzünden geldiğini söylemektedir.[374] Bu iddia birkaç yönden tenkit edilebilir:

Birincisi: Azle vardıran gelişmeler, asıl amacın azil olmadığını göstermektedir. İşin ilk başta azil konusu ortada yoktur. Süleyman Paşa Devlet'in hakkı ve haklı olduğu borçları ödemeye yanaşsaydı azledilmesi ortaya çıkmazdı. Devlet'in de hukuku uygulaması ise pek tabiidir. Yerine getirilmez ve uygulanmaz ise maslahat kaçırılır. Süleyman Paşa'nın Devlet kaidelerine fazla inayet göstermediğini de kötü niyetine bağlanamaz ve ancak gençliğin ve deneysizliğin verdiği tavırlara dayandırılır.

İkincisi: O vakitlerde Devlet birçok iç ve dış sorunlarla uğraşırken, Bağdat Vezaret'i gibi başka bir tehlikeli ve hassas uğraşıyı hortlatmak istemeyeceği açıktır. Süleyman Paşa'nın azli ve bizzat kendisi Devlet'in esas maksat olduğu muhtemel değildir. Halet Efendi'nin takririnden de böyle anlaşılmaktadır.

Üçüncüsü: Irak'ta bazı ıslahatı gerçekleştirmek neticesinde vâridatın arttığı söylenmektedir. Bu da doğal olarak İstanbul'a aktarılacak akçenin artması demektir.[375] Şayet Devlet'in tek düşündüğü şey kendi çıkarları ve sırf para toplamak olsaydı, bu ıslahattan hoşnut olmamasına mahal kalmazdı ve Süleyman Paşa'nın azline sebebiyet veremezdi. Ancak Süleyman Paşa yükümlüklerini yerine getirmemesi, Devlet nezdinde suçtur. Bunu Irak'ta yapılan ıslahattan hoşnut olmamaya bağlamak doğru değildir.

Dördüncüsü: Irak'ın ıslahı Devlet'i gücendirdiği ve azil sebebi oluşturduğu geçmişten beri görülmemiştir. Cedit Hasan Paşa, oğlu Ahmet Paşa, Kölemen Ebü-Leyle Süleyman Paşa ve Büyük Süleyman Paşa gibi Irak memaliğinde önemli ıslahat uygulayan valiler azledilmemiştir. Böyle bir iddia Devlet'e karşı mesnetsiz suçlamadır.

2.10. Bağdat Valisi Tütüncü Abdullah Paşa

Süleyman Paşa katlinden doğan otorite boşluğu birkaç yönetici ve mevki sahibine Vali sarayında oturma fırsatını doğurmuştur. Sürecin idaresi deneyimli devlet adamı

---

[374]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.205.
[375]- فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند، م.س.، ص.38.

Reis Halet Efendi yönetimindeydi. Kölemenler'den Tütüncü Abdullah Paşa vali tayin edilene kadar yine rekabet çekişmeleri ve kavgaları yaşanmıştır.

2.10.1. Abdullah Paşa'nın Tayinine Değin yaşanan Gelişmeler

Hâlet Efendi maiyetindeki kuvvet Bağdat'a girdikten ve Küçük Süleyman Paşa'nın katlinden sonra, birkaç mevki sahibi Vezaret makamına göz dikmiş oldu ve dolayısıyla gergin bir süreç yaşandı.

2.10.1.1. Bağdat'ta vezaret makamı çekişmeleri

Süleyman Paşa mağduren katledilince Kethuda'sı Feyzullah ve Haznedarı İsmail Ağa Hâlet Efendi'ye ve beraberinde Musul'dan çıkan kuvvetin önemli kısmının başında olan Babanlı Abd-ül-Rahman Paşa'ya gidip görüştüler. Hem Hâlet Efendi ve Abd-ül-Rahman Paşa'nın görüşü doğrultusunda, Kaimmakam'lığa mevcut ağalardan Abdullah Ağa seçildi. Hatırlanacağı gibi Abdullah Ağa ve Tahir Ağa Süleyman Paşa'nın afvuna güvenmeyip Loristan yoluyla Abd-ül-rahman Paşa'ya iltihak etmişlerdi ve onunla beraber Hâlet Efendi'nin teşkil ettiği güce katılmışlardı. O sıralarda Abd-ül-Rahman Paşa da Hâlet Efendi'ye Vali olmak hevesini bildirmişti. Bu aşamada aralarında iyice pekişen dostluk, Abdullah Ağa'nın Kaimmakam'lığa atanmasında etkiliydi ve aynı zamanda valilik hevesiyle de uyuşmaktaydı. Aldığı bu destek, ileride Valiliği kazanmasına da yardımcı olmuştur.

Ancak Süleyman Paşa'nın katli akabinde, bir kısım ahâlinin Büyük Süleyman Paşa oğlu Sait Beğ'e yandaş olması vesilesiyle, Kethuda Feyzullah Kehya onu birkaç gün Kaimmakam'lığa oturtmuştur. Birkaç gün Kaimmakamlık'ta oturması ileride Abdulla Ağa'nın Sait Beğ'e kuşkuyla bakışına ışık tutacaktır ve Kölemen'ler arasındaki rekabeti yansıtmaktadır.

Haznedar İsmail Ağa da ordu Halıs'tayken başka hevesliler gibi, oda Valiliği kazanmak hevesine düşmüştür ve Hâlet Efendi ile Abd-ül-Rahman Paşa'yla gizlice yazışarak hevesini bildirmişti.

Her halde Kaymakam Abdullah Ağa bunları potansiyel tehlike hesaplamıştır ki; Süleyman Paşa'nın hazinesini istemek bahanesiyle hem Feyzullah Ağa'yı hem İsmail Ağa'yı idam etti. Yanı sıra, bazı düzenlemeler icrasıyla Davut Efendi'yi (ileride Davut Paşa) Defterdar; sabık Çukadar Tahir Ağa'yı Hazinedar ve Yeniçeri Ağası'nın kellesini kesen Abd-ül-Rahman Musullu'yu (Muslu'yu) Yeniçeri Ağası tayin edip altı gün sonra Bağdat'a ihtişamla girdi ve Saray'da müstakillen makamına oturdu.

Askerin Bağdat'a girişinden birkaç gün sonra rakiplerden birisi olan Musul Valisi Mahmut Paşa Celilî vefat etti. Hâlet Efendi, Abd-ül-Rahman Paşa'nın görüşünü alarak, hamlede beraberinde bulunan Celilî Ahmet Beğ'i Musul'da Kaimmakam nasp etti. İstanbul'a dönünce, Celilî Sadullah Beğ Musul Valiliğine daha layık görülerek Vezaret rütbesiyle kendisine tevcih edildi.[376] Mahmut Paşa'nın vefatı Babanlı Abd-ül-Rahman Paşa'nın nüfuzunu daha artırmıştı.

2.10.1.2. Kaimmakam Abdullah Ağa'ya ve Babanlı Abd-ül-Rahman Paşa'ya tepki

Abdullah Ağa'nın Kaymakam oluşunda, Halet Efendi'nin teşkil ettiği ordudaki konumu ve Abdullah Ağa'yla dostluğu itibariyle Babanlı Abd-ül-Rahman Paşa'nın etkisi aşikârdır. Babanlı Abd-ül-Rahman Paşa da birkaç kez İran tarafına geçmesinden dolayı kendisinden hoşnut olamayan memleket ehli ve bazı Osmanlı'lar (Kölemenler) dahi Hâlet Efendi'ye Abdullah Ağa'nın Kaymakam tayininden memnun olmadıklarını gizlice iletmişlerdir. Dahiyane bir siyasetçi olan Halet Efendi de Abd-ül-Rahman Paşa'dan gaile esnâsında yararlandığı halde, Bağdat ahâlisi gibi İran'a defalarca iliştiğini ve Abdullah Ağa'nın Vezir olması vesilesiyle nüfuzunun artmasını sakıncalı bulacağı beklenmektedir.

Babanlı Abd-ül-Rahman Paşa'nın görüşü de alınarak Yeniçeri Ağa'sı tayin olan Musullu Abd-ül- Rahman Ağa, memleket ehlinin de başını çekerek, Babanlı Abd-ül-Rahman Paşa'nın Bağdat'tan çıkarılması, Abdullah Ağa Kaimmakam'lığının kaldırılması ve Büyük Süleyman Paşa oğlu Sait Beğ'i Kaimmakam nasp edilmesi maksadıyla geceleyin metrisler kurdular ve sabahleyin kavgaya durdular ve harekete geçtiler. Bağdat'ta mahalle savaşı bir kez daha baş gösterdi.

---

[376]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1225، ص.131(ب).

Ancak Osmanlı'lar (Kölemenler) ve askerlerin çoğunluğu Musullu Abd-ül-Rahman'a ve memleket ehline tabî olamayıp Babanlı Abd-ül-Rahman Paşa'yla beraber durdular. Musullu (Muslu) Abd-ül-Rahman ikindiye değin karşı koydu ve sonunda hezimete uğradı. Yerine Kerkük müteşahhıslarından sabık Kerkük Yeniçeri Ağası Kasım Ağa tayin edildi. Kaymakam Abdullah Ağa genel afv çıkarttı ve böylece sükûnet sağlandı.

2.10.1.3. Hâlet Efendi Abdullah Ağa'yı vali ilan ediyor

Devlet'çe umurun idaresi Halet Efendi'ye verildiğinden, umurun şirazeden kayması endişesi altında tam bu sırada gerçek yetkisini izhar etti ve isim yeri boş bırakılan Vezir rütbesiyle Bağdat Valisi tayin Ferman'ındaki boş bırakılan isim yerine Abdullah Ağa'nın ismini yazıp, mecliste okuttu ve Bağdat Valiliğini ilan etti.

Asitâne'den teyit edilecek tebşirin gelmesini taleple beraber, Abdullah Paşa Bağdat Valisi olarak makamında oturdu. Tebşir ve teşrif Fermanı 21 Rebiulahir 1226/ 15 Mayıs 1811'de Bağdat'a ulaştı.[377]

2.10.2. Babanlı paşaların müzmin kavgaları ve neticeleri

Baban'lı Paşa'ların akraba arası makam çekişmesi hep Bağdat'la çatışmaya dönüştüğü gibi, zaman zaman İran'la ilişkileri etkilemekteydi. Sınır bölgesinde bulunan Arap ve Kürt aşiretleri kullanmak İran'ın Irak memaliğine müdahalesi için el verişli bir araç idi.

2.10.2.1. Babanlı'ların ihtilafı Abd-ül-Rahman Paşa'yla ilişkinin bozulması

Baban mutasarrıfı Abd-ül-Rahman Paşa, Hâlet Efendi askerlerine iltihak ettiğinde Derne ve Bacalan Mutasarrıfı Abd-ül-Fettah Paşa'yı zorlayarak beraberinde götürmüştü ve hevessiz olduğundan savaşta rehavet göstermişti. Abdullah Paşa'yla dostluğunu kullanarak Abd-ül-Fettah Paşa'yı azlettirdi ve yerine sabık Baban mutasarrıfı Halit Paşa'yı tayin ettirdi. Abd-ül-Fettah Paşa ise sınırdaş Kürt Paşa'ların, hatta bazı Arap Şeyh'lerin, alışılmış adetleri üzere Kermanşah'ta Şehzade Mirza Mehmet Ali'ye sığındı. Yine alışıldığı üzere Şehzade sığınmasını kabul etti ve makamına iade ricasıyla Abdullah

[377]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1225 و1226، ص.131(أ)- 131(ب)- 132(أ)؛ أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.9، ص.217- 218؛ مصطفى نوري باشا، نتائج الوقوعات، م.س.، ج.4، ص.81.

Paşa'ya bir elçi yolladı. Abd-ül-Rahman Paşa Bağdat'ta olduğu için hatırına itibaren Şehzade'nin elçisini mazeretler göstererek geri çevirdi.

Bu arada Mehmet Ali Mirza aynı rica için tekrar elçi gönderdi. Abdullah Paşa da Abd-ül-Rahman Paşa'dan Abd-ül-Fettah Paşa'yı Derne ve Bacalan'a iadesini istediyse de o kibirli tavrıyla Vezire kulak asmadı. Bir yandan Mirza Mehmet Ali tekrarlayarak ısrar ediyor, diğer yandan Abd-ül-Rahman Paşa Vezir'e karşı diretiyordu. Başka emirleri de yerine getirmediği oldu. Böylece aralarındaki dostluk ve beraberlik bozulmaya başladı.

Abd-ül-Rahman Paşa emirlere uymayınca, Abdullah Paşa dostlukları zamanında anlaşarak aldığı kararları tek tek bozmaya başladı. Bu kabilden, Yeniçeri Ağası Kasım Ağa'yı işten çıkarttı, Basra/ Şatt-ul-Arap Kapudanı'nı değiştirdi, Kethuda'yı azletti ve yerine arkadaşı olduğu bilinen Tahir Ağa'yı nasp (tayin) etti.

2.10.2.2. Abd-ül-Raman'ın azil konusu ve İran'la gerginlik

Abd-ül-Rahman Paşa'nın Derne ve Bacalan konusunda diretmesi iki tarafı da kızdırmıştır. Vezir Abdullah Paşa'nın bilgisi ve izniyle Mehmet Ali Mirza 60.000 kişilik bir orduyla Kürdistan'a yürüdü. İkisinin de maksadı Abd-ül-Rahman Paşa'yı azletmek ve Baban mukataalarını Halit Paşa'yla devretmekti. Bu konuda gizlice anlaşmışlardı.

Abd-ül-Raman Paşa bundan habersiz ve hâlâ Bağdat'a umut bağlamış olduğu vaziyette, İran harekâtına karşı koymak için bir miktar savaşçılarını Halit Paşa'ya yollarken kendisi de Mirza'ya karşı koymak amacıyla Zehav (Serpil Zehap) tarafına yola çıktı. Halit Paşa'nın Mirza'ya iltihakını öğrenince başına gelecek vebali anlamış oldu ve Süleymaniye'den çekilip Köysancağı'nda direniş icraatını aldı. Durum bu hâle ulaşınca, Abdullah Paşa devreye girip Halit Paşa'ya Köysancağı, Harir'i ve baban Sancak'larını tevcih etti ve hıl'at'ını yolladı.

Ancak Köysancağı'nı kuşatan Mehmet Ali Mirza galip geldiğinde raiyye'ye büyük zararlar doğmasından ve bu kadar büyük İran ordusundan tehlikeli gelişmeler çıkabileceğinden ve belki Kerkük'ü bile tehdit altına koymaktan endişeye düşerek, Abdullah Paşa yaptığı anlaşmadan pişmanlık duymuştur. Bu defa bölgedeki Kürt aşiretler Beğ'lerine Buyuruldu'lar gönderip Mirza'ya karşı durmalarını emretti. Böylece Mehmet

Ali Mirza'yla anlaşıp geri çevirmeyi ve Abd-ül-Rahman Paşa'yı bir türlü memnun etmeyi daha uygun bularak, Köysancak'ı ve Harir'i kendisine ve Baban Sancağı'nı Halit paşa'ya tevcih etti ve Mirza Mehmet Ali lehine Abd-ül-Rahman Paşa'yı bir miktar para da tazmin ettirerek Kermanşah'a geri çektirdi.

2.10.2.3. Baban olayları hakkında bir yorum

Olayların detaylarından bazı mülahazalar çıkartılabilir:

1- Baban Paşa'lardan en muktediri olan Abd-ül-Rahman Paşa, yetkisi haricinde Derne ve Bacalan mukataaları mutasarrıfını azil ve yerine başkasını tayin etmesi, Ali Paşa'yla Mirza Mehmet Ali'yle anlaşmayı sezmemesi, üstüne yürüyen 60.000 kişilik İran askeri karşında dura bileceğini düşünmesi ve hızlı dönüşler yapması gibi durumlar hep kişiliğine yansımaktadır. Bunlardan da savaşçı ruhu yüksek olması görülmekle beraber, durum değerlendirme ve uzak görüşten (buna stratejik düşünceden de diye biliriz) yoksun olduğu anlaşılmaktadır.

2- Ali Paşa'nın Mirza Mehmet Ali'yle anlaşarak, sırf Babanlı bazı paşaları azil ve tayin uğruna 60.000 İran askerine müdahale izni vermesi, sonradan da pişman olması ve uygun sayılamayacak şartlarla geri döndürülmeleri, onun da dirayetsizliğine delalettir.

2.10.2.4. Yine çekişmelerin hortlaması ve İran'ın askeri müdahalesi

Babanlı Paşa'lar arsındaki ihtilafı çözmek üzerine üç ay geçmişti ki; Abd-ül-Rahman Paşa av bahanesiyle Baban sancağı merkezi Süleymaniye taraflarına savaşçılarıyla yaklaştı. Süleymaniye'yi (Baban Sancağını) elinden almak niyetinde olduğunu sezen Halit Paşa'nın elin elinde Süleymaniye'yi savunacak güç bulunmamaktaydı. Hem bu hareket Mehmet Ali Mirza'nın onayıyla yapıldığını düşündüğünden karşı koyamayacağı kanısına varmıştır. Çareyi Zehav'a ve oradan da Mendelçin'e (Mendeli'ye) çekilmekte buldu.

Vezir Abdullah Paşa durumu öğrendiğinde sefere hazırlandı. Ancak Abd-ül-Rahman Paşa, Süleymaniye boşaldığı halde içerisine girmeyip bir saat mesafede bekledi ve Abdullah Paşa'ya yazıp durumu bildirdi ve kendisinin güç kullanmadığını izah etti. Aslında Halit Paşa'nın zafiyeti ortaya çıkmıştır. Mevsim kış ve o bölgelere hamle

düzenlemesi zor olacağından dolayı, Süleymaniye'yi de (Baban sancağını da) Abd-ül-Rahman Paşa'ya buyuruldu'yla tevcih etti ve hıl'atı'nı yolladı. Mendelçin'i de Halit Paşa'ya tevcih etti.

Abdullah Paşa'nın Abd-ül-Rahman Paşa'ya mükafaat kabilinden sayılacak bu tayinler, kişiliğinde bulunan ve her zaman hüsrana götüren mağrurluğunu bir kat daha artırmış olacak ki; emirlere riayet etmemekten başka kendisine tahsis edilen mukataaların haddini aşarak bazı Kerkük ve Erbil köylerine de el uzatmaya başladı. Abdullah başa bu kadarına dayanamadı ve onu azletti. Baban Sancağını tekrar Halit Paşa'ya, Köysanacak ve Harir sancakları Süleyman Paşa'ya tevcih etti. Abdullah Paşa'nın icraatında kararsızlık ve zafiyet açıktır.

Mevsim yaza geldiği için, artık azlini hazmedemeyen Abd-ül-Rahman Paşa'ya karşı askeri hareket daha münasip olmuştur ve 21 Cemazeyilevvel 1227/ 2 Haziran 1812'de Bağdat'tan sefere çıkmıştır. Kendine aşırı güven mağrurluk hissiyle hamleyi öz yerlerinde beklememek hatasını işleyen Abd-ül-Rahman Paşa, savaşçılarını Kifri kasabası yakınlarında toplayıp çarpışmaya tutuştu. Savaş başında Vezir'in tarafındaki bazı aşâyirler ve Osmanlı'lar (Kölemenler) kırıldılar. Ancak yanında sebat eden Enderun Ağa'ları, bazı Ağa'lar ve hamlede yanında bulunan Babanlar, Tophaneliler ve 'Ukayli aşireti tüfekçileri ile savaş seyrini zafere çevirdi. Savaşta Defterdar Davut Efendi (ileride Paşa) önemli faaliyet göstermiştir.

Mağlup olan Abd-ül-Rahman Paşa'nın kardeşi dahil çok miktarda askeri öldürüldü ve kendisi ancak 20 kadar atlıyla Kermanşah yolunu tutup kaştı. Mehmet Ali Mirza yine dehaletini kabul etti. Makamına iadesi için elçiler eliyle birkaç kez mektup gönderdi. Bu defa da ricaları kabul edilmediği için ordusuyla sınırı aştı ve Kızılrabat'a (Kızlarbat'a) değin ilerledi ve yolundaki köyleri tahrip ve talan etti.

Abdullah Paşa bu seferden 29 Recep 1227/ 8 Ağustos 1812'de dönmüş idi. Ancak Bağdat'a dönmeden önce beklemediği bir gelişme ortaya çıkmıştır. Büyük Süleyman Paşa oğlu Sait Beğ, Abdullah Paşa tarafından öldürüleceği endişesiyle Müntefik Şeyh'ine dehalet etmişti. Bu olay Mehmet Ali Mirza'yla savaş hazırlıklarını su düşürdü. Bu

badireyi bertaraf etmek ön plana çıkmıştır. Mirza Mehmet Ali'yi Kermanşah'a dönmesi için Abd-ül-Rahman Paşa'yı makamına iadeyi ve üstelik savaş tazminatı olarak yarısı peşin, diğer yarısı borç olmak üzere bir miktar para ödemeyi mecburen kabul etti. Halit Paşa'ya ve Süleyman Paşa'ya ise başka mukata'alar tevcih etti.[378]

2.10.2.3. Baban paşaları hakkında bir değerlendirme

Bu olaylarda Baban aile içi çekişmeler bir kez daha kendini gösterdiği kadar, en muktedir Baban Paşalarından olan Abd-ül-Rahman Paşa'nın dirayetsizliği yanında; bazen söylendiği gibi bir Kürt bağımsızlığı ve benzer emeller saiki altında hareket etmediği ve yalnız kendi hesapsız ve iyi ölçülmemiş şahsi ihtiras ve çıkar saiki altında çabaladığını göstermektedir. Bir kısım tarihçilerin ve yazarların bilhassa Baban mukataalarını sanki bağımsız ya da bağımsızlık uğrunda çaba harcayan durumda olduğunu tasvir etmeleri gerçek durumu değil, belki hayallerindeki temennileri aksetmektedir.

İhtirasları ve aile içi çekişmeler saiki ile hareket eden Abd-ül-Rahman Paşa Köysancak'tayken ''Kürt rakibi Halit Baban'a galip gelip Süleymaniye'de hüküm tahtına çıktı… Baban Beyliği iç savaşlardan ötürü zayıfladığı için Osmanlı Sultan'ı ve İran Şah'ı temsilcileri önünde Beyliğin işlerine direkt müdahaleler kapısını açtı… iki taraf Beyliğin işlerine karışıyordu…'',[379] (yani Abd-ül-Rahman Paşa'nın Beyliğine) gibi ifadeler ne kadar yüzeysel vasıflandırmak olduğu ortadadır. Yukarıda geçen olayları; tahta oturmak, zayıfladığı süreçte iki devlet bey'liğin içişlerine müdahale etmek gibi ibareleri ile vasıflandıran Lübnan'lı tarihçi Takkuş; ince ince Babanlı'ları müstakil bir devlet pozisyonunda olduğunu zihinlerde yerleştirmeye çalışmaktadır. Devamında ''… İstiklâl uğruna iki devlet aleyhine seri ayaklanmalara sahne olan 1818- 1820 yılları…''[380] ifadesi bu çabasını açığa vuruyor. Oysa Babanlı'lar ne bağımsızlık alabilecekler konumundaydı ne bağımsızlık gibi bir emel gütmekteydiler, ne de ''içişlerine'' müdahale gibi bir durum söz konusu olabilmektedir. Tam tersine, yenilgilerden ders alman Abd-ül-Rahman Paşa, diğer Babanlı'ları kahretmek için kendi arzusuyla; belki canını kurtarmak niyetiyle

---

[378]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1226 و1227، ص.132(ب)- 134(أ).
[379]- طقوش، محمد سهيل، تاريخ الكرد، دار النفائس، بيروت، 1436/ 2015، ط.1، ص. 104- 105.
[380]- طقوش، محمد سهيل، تاريخ الكرد، م.س.، ص.105.

sığınma ve himaye talebinde bulunup İran'ın Bağdat işlerine müdahale vesilesi oluyordu. Sonuçta İran'la Bağdat arasındaki sürtüşmede iki tarafın elinde ancak bir maşa oluyordu.

Fiilen bağımsızlık veya bağımsızlık çabasında olmayan Abd-ül-Rahman Paşa, İran'la Osmanl'ı arasında bu gibi emeller uğruna iki devletin rekabetinden doğan boşluğu kullandığı iddiası da sağlam bir zeminde oturmamaktadır. Özellikle bu sürelerde Irak'taki sarsıntılara rağmen, İran fırsattan yararlanmak istemediği, iki devlet arasında ciddi savaş hâli hortlamadığı ve tüm sınır boyunda nisbî uyum ve sükûnet mülahaza edildiği için böyle bir iddia inandırıcılığını kaybeder. Bu sürede Iran Osmanlı'yla Rusya'ya karşı müşterek hareket etmek arzusunda olduğu için sıcak ve ciddi bir çatışma hevesinde değildir ki rekabet durumu kullanılsın. Bizzat Abd-ül-Rahman Paşa sorun olduğu vakitlerde konumu hakkında genelde iki tarafın anlaştığı, aşırı icraat alınmaması ve fırsat kullanmaktan kaçınılması dikkat çekmektedir.

İster İran tarafına sığınmalarında ister Hâlet Efendi hamlesi sırasındaki duruşlarında, isterse Abdullah Paşa'yla vuku' bulan olaylarda, tüm taraflarla ilişkilerinde ve tüm olaylarda ön plana çıkan konu kendi şahsi ihtirasları ve çıkarları çerçevesinde aile içi çekişmedir.

Hâlet Efendi hamlesindeki önemli rolünden ve özellikle Abdullah Paşa'yla dostluğundan doğan konumuna dayanarak Vali makamı dahil makamlar tayininde hatırını saymayı da normal çerçevesi dışına taşıyıp bir nevi bağımsızlık çabası olduğu gibi mütala'alar abartıdan ibarettir. Hatta Bağdat valiliğine özenmesi şahsi ihtirasına bağlanması açıktır ve iddia edilen Baban Beyliğini bağımsızlık gibi bir pozisyona taşımakla uyuşmamaktadır.

Irak sathında nüfuz ve güç odakları vali tayinine her zaman bir çeşit müdahil ve etkili olmuştur. Bazen mahalle halkının etkisi bile yaşanmıştır. Tüm güç odakların rekabetini, aşiret Şeyh'liklerini, Emir'liklerini ve aşiret Paşalık ve Beğ'liklerini, Osmanlı 'adem-i merkeziyet (yerel yönetim) idare sistemi çerçevesi içinde ve geleneklerin, sosyal değer yargıların siyasi duruşlara etkileri dahilinde yorumlamak gerekir. 'Adem-i merkeziyeti

(yerel yönetimi) ve aşiret geleneklerine riayeti bağımsızlık çatısına yükseltmek gerçeklerle mutabakat sağlamayacaktır.

Abd-ül-Rahman Paşa'nın yenilgilere doymaması ve yenilgilerden ders almaması, atılgan, yiğit, ihtiraslı ve kibirli olduğunu göstermekle beraber akıbet ve neticeleri hesaplamasında hep yanıldığı ve her keresinde arkasından dehaletlere düştüğü de dirayetsizliğini aksetmektedir. Tüm baş kaldırılarında Osmanlı'dan kopma veya bağımsızlık yönünde bir çabası görülmemiştir.[381] Baban'ların aile içi rekabetleri ve birbiri inadına İran'a dehletleri neticesinde doğan sorunlar, ilerde sülâlenin yönetimden uzaklaştırmasını hazırlamıştır.

Bağdat nezdinde Baban Paşa'ları tayinine İran müdahalesi; onları kendi emellerine maşa etmekten başka ve dehalet edeni korumak geleneği yanında, maiyetleri ile İran'a geçen paşalar oralarda da kargaşa ve düzensizlik çıkardıkları görülmektedir. Kürt aşiretler arasında sınırın iki tarafında geçişler ve etkileşmeler vardır. İran müdahalelerden Devlet rahatsız olmaktaydı elbette. İran'ın Kızılrabat ve Bağdat civarına kadar ilerleyip çekilmesi akabinde Tahran'a gönderilen elçi Babanlı'lara müdahaleden şikâyet etmişti ve Mirza'nın yaptığı tahribat tazminatını istemişti. Bu iki mesele hakkında alınan cevap hem İran'ın emelleri ve politikaları hem Kürdistan'da müdahaleleri konusuna ışık tutmaktadır. Tazminat talebi karşısında aşiretlerin talana uğrattığı İran ziyaretçilerin mallarını istedi ve Kürdistan işlerine müdahale konusunu kabul etmedi ancak Şehrizor aşiretleri İran'da yayladıkları ve İran aşiretleri Şehrezor arazisinde kışladıkları için Baban Paşa'ları İran'ın görüşüne bakılmadan tayin edilirse iki taraftaki aşiretler birbirine karışır ve iki devlet arasında ihtilaf çıkartırlar denilmiştir.[382]

Konuya bu açıdan da bakılırsa, Baban Paşa'ları iki devlet arasındaki ihtilaftan yararlanarak bağımsızlık gibi hayali hedeflerler üretmek söz konusu olmadığı, sadece şahsi ihtirasları uğruna, bilerek ya da bilmeyerek, kullanıldıkları ortaya çıkmaktadır. Hem

---

[381] - لطفي اوغلو، عوني عمر، دراسة في وثائق عثمانية تتعلق بكركوك وبابان (مق.)، مجلة توركمن إيلي، كانون الثاني، 2015، العدد 6 -2.ص ،96 Makalede Babanlı Abd-ul-Rahman'ın babası Mahmut Paşa zamanından itibaren siyasi hayatındaki çıkış ve inişlerin bir özeti ele alınarak bu sonuca varılmaktadır.

[382]-أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.10، ص.106. Müzakereler neticesinde Abd-ül-Rahman Paşa'nın İran'a taahhüt ettiği 10.000 Tümen'den vazgeçilmişti. bk. a.g.e., s.107.

iki devlet arasında müzmin problem olan sınırın iki tarafında müşterek aşiretlerin bulunması ve aşiret geleneklerin bağlayıcılığı düşünülürse, Baban Paşaların İran'da kaldıkları sırada, oralarda da güvenlik sorunu çıktığı görülmüştür. Bunun için de onları İran topraklarından uzaklaştırıp yerlerine yollamak isteyebilmektedir.

Diğer yönden, bu olaylardan anlaşıldığı gibi; Abdullah Paşa'nın da yiğitliği ve Devlet hizmetinde safiyane ihlasına rağmen; durumların nasıl gelişeceğini ölçülü bir şekilde değerlendirmediği, ön seziyle algılamadığı ve kararsızlığı, dirayetine gölge düşürmektedir.

2.10.3. Sait Beğ'in Müntefik'e Dehaleti, Müntefik Seferi ve Abdullah Paşa'nın Katli

Tüm resmi ve toplumsal kademelerde mevki rekabeti olumsuz yönde etkiler doğurmaktaydı. Bağdat Valisi Abdullah Paşa'yla Süleyman Paşa oğlu Sait Beğ arasında makam kuşkusundan doğan çekişme bu kabildendir ve konusuna bir örnek teşkil etmektedir.

2.10.3.1. Sait Beğ'in hayatından endişe duyması ve Müntefik şeyhine dehaleti

Büyük Süleyman Paşa oğlu Sait Beğ birkaç gün Bağdat'lıların rağbetiyle Kaimmakam olarak sarayda oturduğu, valiliğe hevesli olmadığı ve Abdullah Paşa'nın vali olarak tayin edildiği izah edilmiştir. Bazı güç odakların makam rekabeti zımnında Sait Beğ'i Abdullah Paşa'nın kendisini ortadan kaldırmak ihtimalinden endişelendiren var idi. Özellikle Kehya Tahir Ağa ile Sait Beğ arasında geçimsizlik vardır. Hayatı üzerine endişeleri yüzünden, Cemaziyelevvel 1227/ Mayıs 1812 civarında, Sait Beğ gezinti görünümünde geri dönmemek niyetiyle Bağdat dışına çıkmıştı. Vezir'in adamları Sait Beğ'e ''ray ve eman'' yollayarak dönmesini temin etmişti. İngiliz Balyozu Mr. Rich'in de bu konuda tavassutu olmuştur. Hatta Vezirin huzuruna Balyoz ile beraber çıkmıştı ve barış mahzarına imzalamasında da bulunmuştu.

Tarihçi Yakup Güvergis'in yayımladığı Britanaya Müzesi kaynaklı 6 Şaban 1227/ 13 Ağustos 1812 (Perşembe) tarihli[383] bir belgede, Sait Beğ ''Sadâkatkâr'a Balyoz Beğ

[383] - Belgede Sait Paşa'nın Şeyh Hümud'a varışı 5 Şaban 1227 Çarşamba ününü tespit edildiğinden miladi tarihe çevirmesi gün ile denkleştirilince 12 Ağustos 1812'la mutabakat sağlar. Belgenin tarihi de 6 şaban perşembe günü olur ve 13 Ağustos'la denkleşir.

Hazretleri''ne yazdığı mektupta: ''mâh-i hâlin beşinci günü yevm-ül-erbi'a mashuben bi-s-selame Müntefik Şeyh'i Hümud el-Thamir'e vasıl olup o'nda karar etmişizdir… gelelim Devletlü Abdullah Paşa hazretlerinden tarafa bil-külliyye emniyetimiz münselip olduğundan ve güft-ü gû'lerine i'timadımız olmadığından 'ale-l-husus Kethudası olan Mehmet Tahir Beğ'den emniyetimiz münselip olduğundan, rağmen aleyh halas nefsimiz için kendi kendimizi Müntefik Şeyh'i Hümud el-Thamir'in yanına attık ve Cenap Se'adetiniz dahi bu hususta tarafımızdan muğberr-ül-hatır olmıyasız…'' ifade etmektedir. Sait Bağ'in Abdullah Paşa'nın sözüne güveni kalmadığı ve özellikle Tahir Ağa'dan tedirgin olduğu ve Bağdat'ta kalmaya söz verdiği halde ayrılmasını İngiliz Balyozu'na özür dilercesine bildirmesi bu dört şahsiyetin arasındaki ilişkileri ve özellikle Balyoz'un müdahaleci durumlarını göz önüne sermektedir. Bu önemli belgenin devamında, Balyoz'un bir garantör gibi Sait Paşa'dan ettiği yemeni sorduğu anlaşılmaktadır. Yine mazeret olarak yemin sırasında baskı altında olduğunu, kendi gerçek ismiyle değil Mehmet Sait ismiyle imzaladığını ve dinimizde tüm işlerin dile değil niyete bağlı olduğunu bildirmektedir.[384]

2.10.3.2. Dehalet örfünün olaya etkisi

Abdullah Paşa son seferinden Bağdat'a dönmeden önce, özellikle Tahir Ağa'nın nefreti yüzünden ve sırf hayat endişesinden ötürü Sait Beğ Müntefik Şeyh'i Hümud el-Thamir'den dehalet istemiştir. O da örfün ve geleneğin gereği dehaletini kabul etmiştir (Şaban 1227/ Ağustos 1812).[385] Ancak Vezir bu sığınmayı hayra yormadı ve büyük bir ordu başında Bağdat'tan Müntefik üzerine sefere çıktı (27 Şevval 1227/ 3 Kasım 1812). Yolda Düleym aşiretlerinden borçlu oldukları Mirî mallarını istihsali için Felluce'ye oradan da Hille'ye yöneldi. Zahire teçhizatı eksikliği gerekçesiyle Müntefik'e gitmemesi tavsiyelerine rağmen geri adım atmadı ve devam etti.

Arap'ların avam tabakasından biri, tanıdık değilse bile, dahîl'i teslim etmeyi büyük ayıp saymakta iken Seyyit ve eşraflarından olan ve Şeyh Hümud'la ilişkisi ittifak ve

---

[384]- كوركيس، يعقوب، مباحث عراقية، القسم الأول، م.س.، ص.44 (أ)- 44 (ب).

[385]- كوركيس، يعقوب، مباحث عراقية، القسم الأول، م.س.، ص.10. ; Bu makale, Yusuf bin Dimitri adında bir tüccarın; Balyoz'a yakın ve Halep- Bağdat- Basra'da ticretle uğraşan, Hıristiyan papazalar yetiştiren ve ilimle de uğraşan bir aile mensubu olan, olaylar sırasında Basra'da bulunurken özenle yazdığı tarih evrakının metni ve tahkikidir.

uyumla geçen sabık veli nimeti Büyük Süleyman Paşa'nın oğlunu teslim etmek elbette beklenmezdi. Müntefik Şeyhi, Abdullah Paşa'ya Süleyman Paşa döneminden beri Hükümetin hizmetinden ayrılmadığını, Sait Beğ'i teslim gibi üzerine büyük leke ve 'ar getirecek teklifin yapmamasını diledi. Ancak Kethuda Tahir Ağa, Abdullah Paşa'nın yumuşamasına engel oldu. Cevapta, Mirî'yi iki yıldır geciktirdi ve Casim el-Şavî'nin de dehaletini kabul ettiği hatırlatıldı ve dahîl'lerin (sığınanların) teslimi konusunda ısrar etti. Mirî geciktirmesini kabullenen Hümud, dahilleri teslim edemeyeceğini bildirdi.

Müntefik Şeyh'i iki ateş arasında kalmıştı: Hükümet'e karşı durmak ya da haysiyetini çiğnetmek. Haysiyetine halel düşürmemek ve geleneğe uymak yolu seçti. Gelenekleri ve aşiret örflerini yansıtması açısından önemli olduğu için olayın bazı detaylarını mütala'a etmekte yarar vardır.

Şeyh Hümud el-Thamir Müntefik birliğine bağlı bağdaşlar (antdaşlar) sair aşiret Şeyh'lerini ve büyüklerini geniş bir toplantıya çağırdı. O yıllarda Irak'ta iki tane geniş Arap aşiret dayanışma birliği (bağdaşlığı, antdaşlığı) var idi: Müntefik aşireteleri, 'Inize'nin Role aşiretleri, Zufeyr (Dufeyr) ve 'Ukayl aşiretleri bir tarafta, diğer tarafta ise Şammar, Zübeyd ve Haz'al'ler.[386] Şeyh Hümud, Arap'lar arasında şöhret kazanan ve hâlâ dillerde dolaşan, toplanan Arap Şeyhlerine özetle şöyle hitap etti: ''Biliniz ki Sait Beğ tehlikede idi ve ben babasının has müttefiki idim… hayatını korumak için bize sığındı ve dehalet istedi… kendisi köle ve avâmdan değil, asilzâdedir… ben de dehaletini kabul ettim… dahîl'im (sığınmacım) ise Hükümet'i meşgul edecek her hangi hareket yapmadığı gibi Devleti'n rızasına aykırı hiçbir davranışta da bulunmamıştır… müracaatlarım ve istirhamlarım sonuç vermediğinden ve menfi cevap aldığımdan dolayı Hükümet'e muhalefet ve isyan edersem bende hakkı kalmamıştır… bize ya dahîl'imin teslimini ya da zorla elimizden alınacağını bildirmiştir… Arap'lık izzetim ve şiarım koyunu kasapa teslim edercesine dahîl'imin tesiliminden alıkoymaktadır ve dolayısıyla direnmeye karar kıldım… direnişi başaramaz isem, namusumu ve şerefimi korumak için ailemi ve evlatlarımı bırakıp dahîl'imi de yanıma alarak Necd diyarlarına kaçmak zorunda kalacağım… bu durumlardan (savaşmaktan) sakınmak isteyen var ise kenarda kalsın…

[386] - السعدون، حميد حمد، حكايات عن المنتفق، م.س.، ص. 130.

kimseyi benimle durmaya zorlamıyorum, her biriniz kararında serbesttir… bu mesele bana aittir ve kirlenmesini yahut ‘ar ile lekelenmesini kabul edemeyeceğim şahsî namusumla ve şerefimle ilgilidir. Dahîl’i teslim etmek çok ağır bir ‘ardır. Namusumu son damla kanıma kadar koruyacağım…’’

Mecliste hazır olan tüm Şeyhler ve aşiret büyükleri: ‘’Biz de senin gibi Arap’ız ve Arap’larız. Senin şerif ve gayretli olduğun için baş olarak kabul etmişizdir. Arap’lık şiarı dahîl’ini teslim etmeye manî olduğu gibi, bizi de Arap’lık şiarı kara günde seni yalnız bırakmaktan alıkoyar… bizler ki avamdan birisinin canını kurtarmak için canlarımızı fedâ edenleriz; nasıl ki dahîl Süleyman Paşa’nın oğlu olduğu halde vazgeçeriz?... Damarımızda kan varken seni ve dahîl’ini yalnız koymayacağız’’.[387]

Müntefik Şeyhi’nin meclise hitabında ve diğer Arap Şeyh’lerin cevabında vurgulanan aşiret değer yargılarına bakılırsa, örf ve adetlerin kararları ne denli etkilediği anlaşılır. Aslında Abdullah Paşa’nın bu aşiret değerlerine itibar etmemesi de ne denli yanlış olduğunu ortaya koymaktadır.

2.10.3.3. Abdullah Paşa’yla Müntefik’in savaşı

Abdullah Paşa 20.000- 30.000 süvari ve piyade savaşçı ve toplarla mülakata hazırlandı. Vezir’in askerlerinden başka Kerkük ve Erbil askerleri, Rabi’a Beğ’liği aşiretleri, Haz’al aşiretleri, ‘Ukayl ve Ceş’am aşiretleri ile Baban Kürtleri ve Müntefik’ten uzaklaştırılan Şeyh’lerden Necim el-Abdullah az adet maiyetiyle beraber de hamleye katılmıştı.[388] Müntefik Şeyh’i de bir o kadar savaşçı toplamıştı. Savaşmaktan başka yol kalmayınca 1 Safer 1228/ 3 Şubat 1813 Çarşamba günü iki tarafın arasında sabahtan ikindiye değin kıyasıya süren savaşta Müntefik askerleri dağılmaya başlamıştı ve karşıda Sait Beğ’le ancak otuz kadar atlı kalmıştı ki; Osmanlı’ların (Kölemen’lerin) 600- 700 Ağa’sı; Babası ve veli nimetleri Süleyman Paşa’nın yedikleri tuz- ekmek hakkı ve hürmetine Abdullah Paşa’dan ayrıldılar ve karşısına geçtiler. Ortaya çıkan büyük

[387]- فائق بك، سليمان، عشائر المنتفق، تقديم عبد الرزاق الحسني، الدار العربية للموسوعات/ بيروت، 2003/ 1424 ، ط.1، ص. 28-31.
[388]- السعدون، حميد حمد، حكايات عن المنتفق، م.س.، ص.118 و ص.127.

çözülmenin önü alınamadı. Savaşın bu şekilde ters tecelli edince, ordusundaki aşiret askerleri de mevcut malları talan edip geri döndüler.

Abdullah Paşa'yla Kethuda'sı Tahir Kehya ve 200 kadar kalan askerlerini Müntefik savaşçıları toparlanıp çepçevre sardıkları için Bağdat'a salimen ulaşmak amacıyla çıkış yolu da bulamıyordu. Şeyh Hümud'un kardeşi 100 atlıyla önlerine çıkıp ''Efendim ray, ray…'' deyimini kullanarak öldürülmekten temin etti ve Vezir ile Kehya tutuklandı. Abdullah Paşa büyük bir yenilgiye uğramıştı.

Yenilginin en esas sebebi, yine bir örf ve âdet olan tuz-ekmek'le ifade edilen veli nimete vefa ve bağlılık anlayışı olmuştur. Ancak bu defa resmi ordu olan Osmanlı ibaresiyle tanınan Kölemen'ler saffında etkisini göstermiştir.

2.10.3.4. Abdullah Paşa'nın tutsaklığı ve katli

Müntefik'in zaferiyle neticelenen ve Abdullah Paşa'nın tutsaklığıyla biten savaştan iki gün sonra, çatışma sırasında yaralanan Hümud'un oğlu vefat edince, amcası onu yaralayan Kapucular Kehya'sı ile Abdullah Paşa ve Tahir Kehya'yı savaş yerindeki çadırlarından aldı ve yine aşiret değeri olan öç örfü üzere katletti ve kellelerini savaş yerinde bulunan Sait Beğ'e yolladı. Yeniden bir örf ve gelenek kendi göstermiştir.

Abdullah Paşa iki gün tutsak kaldığına göre 4-5 safer 1228/ 6-7 Şubat 1813'te katledilmiştir. Büyük Süleyman Paşa'nın Kölemen'lerinden idi. Katledildiğinde 50 yaşlarındaydı. Kaymakamlık dahil Vezareti 2 yıl 5 ay 18 gün sürmüştür.[389]

2.10.3.5. Müntefik olayları hakkında değerlendirmeler

Müntefik olaylarından çıkarılacak bazı mülahazalar şöyledir:

1- Gerçek şudur; ne Sait Beğ Valilik makamına göz dikmiştir; ne de Abdullah Paşa onu ortadan kaldırmayı düşünmüştür. İkisini birbirinden korkutan şey hâkim zümre Kölemen'ler arasında bile şiddetli ve kanlı makam rekabetinden doğan kuşkular idi. Olaylar, rekabeti yansıtma açısından örnek hadiselerden sayılır.

---

[389]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1227 و1228، 134(أ)- 135(أ).

2- Şeyh Hümud'un Müntefik çatısındaki Arap Şeyh'leri ve büyükleri meclisine hitabı Sait Beğ'in Valilik makamına talip olmadığını teyit etmektedir. Yanı sıra yargı değerlerin ve örflerin duruş ve tutumlara ne denli etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Abdullah Paşa bu noktayı hesabına katmadığı, Şeyh Hümud'un tüm istirhamlarını reddetmekte görülmektedir. Gerçi yumuşama temayülünü Kethuda'sı engellemişti, ancak sonuçta hikmetli tavırlarıyla bilinen, saygın ve güç sahibi bir Şeyh'i isyana sevk etmesi dirayetle uyuşmamaktadır. Savaşta galip gelseydi sadakatli ve akıllı bir güç odağını kaybederdi. Mağlup olduğunda da durumun ne olacağı ortaya çıkmıştır.

3- Şeyh Hümud'un hitabesinden anlaşılan önemli noktalardan birisi de mahalli ifadeyle Bağdat Vezaret'i anlamına gelen Hükümet'e karşı koymakla Saltanat ve Hilafet anlamına gelen Devlet'e karşı durmak arasında bir ayırım yapılmasıdır. Hükümet'le ihtilaf Devlet'le ihtilaf anlamına gelmemektedir. Bu noktanın kökünde ve bazen doğru anlaşılmamasında 'adem-i merkeziyet (yerel yönetim) idarî sistem yatmaktadır. Şu anlamla ki, esasen kendi işlerini idare açısından bir çeşit muhtariyete sahip olan aşiretler kurumu, ihtilaf ettiği vakitlerde dahi Saltanat'la çelişmek durmu olmamaktadır, ancak yine bir çeşit özerkliğe sahip Hükümet'le (yani Bağdat valisiyle) ihtilafa düşmektedirler. Böyle bir ayırım Müntefik Şeyh'liği ve diğer Arap Şeyh'liklerde gözlemlendiği gibi Baban Beğ'liğinde (Paşa'lığında) ve diğer Kürt Beğ'liklerinde de gözlenmektedir. Şu var ki; çok eskilerden beri intikal eden Arap aşiretleri arasındaki geleneksel bağdaşlıkları (antdaşlıkları) yansıtan dayanışma, Kürt aşiretlerine göre daha güçlü bir vaziyettedir.

4- Bu noktayı gözden kaçıran bazı Irak tarihçileri, belki bugün değerlerini ve milliyetçi hislerini geçmiş olaylara yükleyerek, Baban konusunda olduğu gibi, Müntefik'in de bağımsızlık amacında olduğunu öne sürmektedirler. Tarihçi el-Sadun, Şehy Hümud'un Sait Beğ'le Bağdat'a gelişini ''iyice kullanmadığını, ele geçen imkânları iyice kullansaydı belki Irak'ı kurtuluşa kavuştururdu ve Irak'ın istiklalini gerçekleştirirdi'' söylemektedir. Oysa ortada ne böyle iddia ne de müsait ortam vardı. Hümud'un hitabesinde böyle bir rağbet bulunmadığı gibi, Vezir'e karşı direnişini sırf dehalet değer yargısına bağlamaktadır. Tarihçinin aynı satırlarda ifadesinde geçen bağımsızlık durumun gerçekleşmiş olmadığı sebebini ''kısa görüşlü olmak (uzağı görmekten yoksunluk) ve Müntefik'in kendine daha uygun gördüğü bedevî yaşam tarzına

alıştığına''[390] bağlaması kapalı olarak istiklal düşüncesinin yokluğu anlamındadır. Tüm bunlarla beraber, Müntefik aşiret ittifakı karşısında olan çok geniş kapsamlı zıt aşiretler ittifakı düşünülür ise, Şeyh Hümud gibi akıllı birisinin Irak'ın istiklalini ümit etmesine imkân varmıdır.? Babanlar kendi sülaleleri arasında ve diğer Kürt Beğ'lerle nüfuz genişlettirmeye dayalı ve dolayısıyla Hükümet'le anlaşmazlıklar çıktığı gibi Müntefik'te de Şeyh'leri arasında ve diğer aşiret Şeyh'leri ve Hükümetle aynı sebeplerle anlaşmazlıklar çıkmıştır ve çıkacaktır elbette. Ancak bunları Bağımsızlık talebine çekmek fiili vakalarda geçerliliği yoktur. O zamanlarda bu yönde bir söz bile duyulmamıştır. Dolayısıyla mesnetsiz yorumlardan ibarettir.

5- Dikkati çeken bir husus da Şeyh Hümud'un Sait Beğ köle olamadığına işaret etmesidir. Aslında babası Süleyman Paşa ve Abdullah Paşa da atîk (azat edilmiş) olduklarına göre köle değillerdir. Şeyh Hümud'un bu noktaya işret etmesi sebebi, sahibinden kaçan köle yâve (kaçgın) olması hasebiyle dehaleti geçersiz olduğundandır. Aynı zamanda, Arapların, daha doğrusu Irak'taki Osmanlı toplumunun azade edilmiş kölelerin Devlet tarafından hâkim kılındığında hâkimiyetinin kabullenmesini göstermektedir. Unutulmamalıdır ki; Irak Kölemen'leri daha fazla Devşirme sıfatına yakın bir konumda olduklarını gözetlemiştik. Irak'ta Kölemenler'e bu gözle bakıldığı söylenirse yanlış sayılmayacaktır.

2.11. Bağdat Valisi Sait Paşa (1 Cümazeyilahir 1228/ 1 Haziran 1813- 10 Rebiulahir 1232/ 26 Şubat 1817)

Yine Kölemen'ler arasında kanlı bir mücadelenin doğurduğu emr-i vakiler gölgesinde Sait Beğ Bağdat Vezaret'ine nail olmuştur. İşler şirazesinden kaymasın diye Bağdat'ta hâkimiyet sağlayan ve Bağdat'lılarla Müntefik şeyhi kabulünü alan Sait Paşa vilayet tevcihini almıştır.

2.11.1. Sait Paşa'nın Tayin Süreci

Abdullah Paşa'nın izah edildiği şekilde katliyle ve Osmanlı'ların (Kölemenlerin) Büyük Süleyman Paşa'ya vefa eseriyle; esasen sorumluluk taşıma hevesinde olmamasına rağmen oğlu Sait Beğ'e boşluğu doldurmak görevi zorunluğu doğmuştur. Sait Beğ 1228

[390]- السعدون، حميد حمد، حكايات عن المنتفق، م.س.، ص.124.

Safer/ 1813 Şubat ayını Müntefik'te geçirdi. Bağdat'ta Yeniçeri Ağası 'Uleyvi Ağa hep müşkülât çıkarma istidadında olduğu halde, Abdullah Paşa'nın boşluğunu doldurmak için ve yeni vali atanmasına değin Kaimmakam'ı Derviş Ağa, umurun idaresini güzelce başardı.

Sait Beğ refakatine Şeyh Hümud el-Thamir'i alarak 15 Rebiulevvel 1228/ 18 Mart 1813 günü ahâli ve ayânların sevinci içinde Bağdat'a ulaştı ve Kaimmakam'lık makamında oturdu. Âdet üzere Asitâne'ye kendisini Vali tayin mazbatası yollandı. İstanbul'da Irak hallerine bakan ve Bağdat vaziyetini yakından bilen Hâlet Efendi'nin marifetiyle, 1 Cemazeyilahir 1228/ 1 Haziran 1813 tebşiri (müjdesi) ve 15 Şevval/ 11 Ekim'de Vezir rütbesiyle Bağdat, Basra ve Şehrizor Valilik tevcih Ferman'ı ulaştı. Vezaret'i aldığında yaşı hakkında ihtilaf varsa da 20- 21 yaşındaydı.

2.11.2. Yetki Makamlarında Kölemen'ler Dışından Atamalar ve Etkisi

Sait Paşa genelde Abdullah Paşa devrindeki sorumluları değiştirmek arzusunda olmamakla beraber, Bağdat'a gelir gelmez bazı mevkilerde tayinat yapması doğaldır. Ancak bu atamalar bazı kesimlerce ve özellikle Bağdat'lılarca beğenilmemiştir.

2.11.2.1. Atamalarda Kölemen'lerin gözetilmemesi

Atamalar icraatı içinde dikkati çeken bir atama, geçen devirde Defterdar olan Davut Efendi'yi (sonradan Davut Paşa) vekâleten Kethuda tayin etmesidir.

Ancak önemli Kölemenler'den sayılan Davut Efendi, Bağdat'a vekâleten Kethuda olarak haşmetle girdiğinden çok kısa bir süre sonra onu azletti ve yerine Derviş Ağa'yı tayin etti. Azil sebebiyse, Sait Paşa'nın anası, damat Davut Efendi'yi sevmemesi olduğu denilmektedir. Her ne kadar Sait Paşa anasına dil döktüyse, ''sütüm sana haram olsun'' demesiyle haksız yere arzusuna uymuştur. Damat Davut Efendi'den nefretine kayın validelik dışında başka sebep var ise sır kalmıştır.[391]

[391]- فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند، م.س.، ص.44- 45.

Müntefik savaşı sırasında Kurna Ağa'sı[392] Musullu Seyit Hıdır Ağa'nın gösterdiği yararına ve ihlasına nazaran Bağdat Ağa'lığına nakletti. Musullu aşireti mensubu Hadır Ağa da Kölemen değildir. Bağdat Yeniçeri Ağa'sı Seyyit 'Uleyvi'nin davranışları hep rahatsız etmekle beraber, hemen ve acilen azledilmesi uygun değildir. Ancak Sait Paşa hakkında kötüleyerk konuştuğu devam ettiğinden dolayı azledilip Basra'ya sürüldü ve yerine Musullu Hıdır Ağa atandı. Bu atamada, kökeni Kölemen olmadığı halde bu zümreye karışmış olan Seyyit 'Uleyvi yerine Kölemen olmayan bir kişi atanmıştır. Seyyit 'Uleyvi Basra'ya eli-kolu bağlı hâlde ve idam emriyle sürüldüğü denilmektedir. Ancak Balyoz'la iyi ilişkiler içinde olduğundan, tavassut edip kurtarılacağı ümidiyle Basra'da bir mühlet verilmiştir. Nitekim öyle oldu ve üstünden idam kararı ertelendi ve yalnız Basra Saray'ında hapsiyle yetinildi. Tutuklanması üzerine yaklaşık 20- 25 gün geçmişti ki; Bağdat Balyoz'un Baş Çavuşu Hıdır Abd-ül-Razzak Ağa salı verilmesi ricasını iletti ve Basra'da İngiliz Balyoz'un yanında ikamet etmesi kabul edilmekle beraber, ihtiyaçları için bir miktar maaş tahsisi de emredildi. Ona hemen Balyoz'un makamında iki oda tahsis edildi daha sonra İran/ Buşehir'deki İngiliz Balyoz'u yanına yollandı.[393] Bu hadise İngiliz Balyoz'un vilayet işine karışmasını ve nüfuzunu yansıtmaktadır. İleride Davut Paşa'yla Balyoz arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi konusuna ışık tutmaktadır.

Boşalan Kapıcılar Kehya'lığına Memlüklü (Kölemen) tabakasından olmayan sabık Başağa Mıli'li Ömer Ağa atandı.

Ayni minval üzere ma'zul Basra mütesellimi Rüstem Ağa yerinde Fahrizade el-Seyyit Süleyman Beğ yerleştirild. Sabık Kerkük Mütesellim'i Halil Ağa'yı da Basra'ya sürdü. İkisi de canlarını kurtarmak için Kermanşah'a dehalet ettiler.

Çok tenkit toplayan Sait Paşa'nın bir tayini de Kölemen olmayan ve halk tabasından 20'li yaşlarında Hümmadi namında ve bir 'alveci'nin (yani manav hanında toptancının) oğlunu Mühürdar ve arkasından Hazinedar tayini olmuştur. Hatta Kethuda'lığa yükseltme

[392] - Kurna: Dicle ve Fırat'ın birleştiği ve Şat-tul-Arab'ın teşekkül ettiği, Basra'nın kuzeyinde bir kasabadır.

[393]- كوركيس، يعقوب، مباحث عراقية، القسم الأول، م.س.، ص.18.

niyetinden endişe edilmiştir. Hümmadi, Kazandığı yetki zımnında ehliyetsiz insanları da görevlendirdiği söylenmektedir.[394] Hümmadi de Kölemenler'den değildir.

Dikkati çeken bir husus da Küçük (katîl) Süleyman Paşa'nın süt kardeşi Ahmet Beğ Abdullah Paşa'nın korkusundan Rum diyarına (yani şimdiki Türkiye'ye) uzaklaşmıştı. Sait Paşa vali olunca sabık Kapıcılar Kethudası Mehmet Ağa'yla beraber Bağdat'a döndüler. Ahmet Beğ daha layık olduğu halde Mehmet Ağa fazla ikram gördü ve Ahmet Beğ'e sadece bir Beğ maaşı tahsis edildi.[395]

2.11.2.2. Müntefik şeyhi nüfuzunun artması

Sait Paşa ile 2000 atlıyla beraber Bağdat'a gelen Müntefik Şeyhinin nüfuzu öyle artmıştı ki hiçbir meselede görüşü dışına çıkılmıyordu. Müntefik'in iradâtına ilaveten, Irak'ın 1/3 geliri kadar iradâtı olan Basra'nın güneyindeki tüm köyleri Şeyh Hümud el-Thamir'e mükâfaat olarak tahsis etmesi hem hatalı icraatlarından sayılmaktadır hem diğer güç odakların tepkisini çekmektedir; hem de Sait Paşa hazine gelirini ne denli israf ettiği göstergesidir. Bu durum Bağdat'lılarca ve rakip aşiretlerce hoş bulunmuyordu ve özellikle Kölemen'leri hayli tedirgin ediyordu. Gerçi 'Ubeydî Şeyh'lerin el-Şavî'lerin Bab-ul-Arap çatısı altında topladığı Arap aşiretler her zaman ciddi nüfuz sürdürmekteydiler, ancak Bağdat'lılar bu durumu benimsememekteydiler. Ayrıca, sâbık Vali'nin tayininde Baban'lı Abd-ül-Rahman Paşa'nın önemli rolünden dolayı nüfuzu arttığını da görmüştük. Ancak ayni şekilde Bağdat'lıların hoşuna gitmediği bir durum olmuş idi. Müntefik Şeyhi'nin bu derecede etkili nüfuza sahip olması da Bağdatlıların tepkisini alıyordu. Müntefik'lilerin Basra ahâlisine yaptıkları zulümler ve haksız tasallutlar oradaki ahaliyi de kızdırıyordu.[396]

2.11.2.3. Kölemenler dışından tayinler hakkında bir yorum

Sait Paşa'nın Kölemen'ler dışından atamalarında kendine göre geçerli sebepleri düşünülebilir. Ancak mahallî deyimle Osmanlı'lar, yani hâkim zümre teşkil eden Kölemen'ler, bu icraattan endişe duymaktaydı. Gün geçtikçe endişeleri muhalefete

---

394- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1228، ص.135(ب)؛ جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.10، ص.220.

395- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1229، ص.136(أ)- 136(ب).

396- الوائلي، عبد الرحمن بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.118- 119.

dönüşüyordu. Sait Paşa'nın gençliğinden ve devlet kademelerinde hiçbir deneyi olmamasından doğan kusurlardan birisi Kölemenleri ihmal etmektir. İdaresinin kötüye gitmesi Kölemenlerin endişelerine ve hatta korkularına karışınca, ileride bir isyan hareketi çıkacağı habercisiydi.

Irak'ta güç odakların etkileri vakit vakit değişik seviyelerde tezahür ettiği görülmektedir. Özellikle Bağdat'lıların etkisi bariz bir şekilde tekerrür etmiştir. Kölemen'ler döneminde Bağdat'lıların vali azil ve tayinlerinde ne denli etkili oldukları hep görülmüştür. Bağdat'lıların beğenisini kazanmayan, hatta tepkisin çeken Sait Paşa'nın tayinleri de başına dert olacaktır.

2.11.3. Baban Mukata'alarındaki Gelişmeler

Baban mukataatındaki aile içi paşaların çekişmelerinden doğan gelişmeler ve çalkantılar müzmin bir problem hâl aldığı görülmüştür. Sait Paşa devrinde de bu hâl devem etmiştir ve diğer dirayetsiz icraatına katılarak başlı başına sorun olmuştur. Babanlı Paşa'lar ile ilgili Başlıca gelişmeler, aşaıdaki şekilde özetlenmiştir.

2.11.3.1. Abd-ül-Rahman Paşa'nın vefatı ve oğlu Mahmut Paşa'nın atanması

Babanlı Abd-ül-Rahman Paşa 1228/ 1813 yılının ikinci yarısında vefat etti. Yerine Bağdat'ta durup bekleyen Babanlı'lardan birisinin atanması düşünülürken; Kürdistan aşiret Beğ'leri, Ağa'ları, Seyyit'leri, Şeyhleri ve 'Alim'leri bir istirham mazbatası düzenleyip müteveffanın oğlu Mahmut Beğ'i babası yerine nasp edilmesi talebi ulaşınca; ona Paşa'lık unvanıyla Baban, Köy ve Harir Sancakları Buyuruldu'su ve paşalık hıl'atı yollandı.

Babanlı'lar yine aralarında bölündüler. Mahmut Paşa'nın tayininden gücenen amcaları (abd-ül-Rahman Paşa'nın kardeşleri) Abdullah Beğ, Ahmet Beğ ve Ömer Beğ'ler kendisinden ayrılarak ailelerini Kerkük'e yerleştirip kendileri Bağdat'a geldiler.

2.11.3.2. Kürdistan mukata'alarında atamalar

Vezir Sait Paşa Bağdat'ta seri tayinler yaptığı gibi, Baban mukataasında da aynı şekilde seri icraatlar uyguladı:

1- Sait Paşa 11 Zilhicce 1228/ 5 Aralık 1813'de Hille civarında Haz'al aşiretine hamle düzenlemişti. Beraberinde çıkan Sabık Baban mutasarrıfı Halit Paşa'dan rehavet gördüğünden gözünden düşmüş idi. İkinci defa aynı tarafa düzenlen ve 29 Safer 1230/ 10 Şubat 1815'te sonlanmış olan, kumandasındaki sefer sırasında, müteveffa Abd-ül-Rahman Paşa'nın kardeşi Abdullah Beğ 500 atlısıyla yarar göstermişti. Neticede Sait Paşa Halit Paşa'yı ev hapsinde tuttu ve elinde bulunan Mendelçin (Mendeli), Hanekin ve Aliâbad mukata'aların gelirlerini kesti ve bunları Abdullah Beğ'e tevcih etti. Gerçi birkaç gün sonra Halit Paşa'yı ev hapsinden avf etmişti, ancak elinden aldığı mukata'aları geri vermedi. Bu icraatta tutarsızlık aşikârdır.
2- Bir müddet sonra Hille civarında bazı eşkıyayı tedip etmek için sabık Baban mutasarrıfı Halit Paşa'dan bir miktar asker talep edilince; oğlu Mehmet Beğ maiyyetinde Baban'lardan 500 kadar askeri Bağdat'a getirdi ve buradan Hille'ye gönderildi (1230/ 1815). Üzerlerinde hiçbir mukataa tasarrufu olmadığından Bağdat Hazinesi'nden 50.000 Kuruş tedarik masrafları ödendi.
3- Şehzade Mehmet Ali Mirza'nın aracığıyla Bağdat'a bir miktar para ödemek taahhüdü ile Köy ve Harir Sancak'ları sabık Baban mutasarrıfı Süleyman Paşa'ya tevcih edildi (1230/ 1815). Bu durumda Mahmut Paşa'nın tasarrufu daraltılıp Baban Sancağı'yla sınırlandırıldı. Yanı sıra, Derne ve Bacalan mutasarrıflığı Mehmet Cevat Paşa'ya verildi (Baban ailesi mensubu değildir) ve Bağdat'a gelip Hıl'at giydirildi. Baban Sancağı Paşa'sıyla ihtilafa düşen paşalara iltifat edilmemişken, bu Kürdistan bölgelerine mücavir mukataaların tasarrufunu aile dışı birisine tevcih etmek de hoşnutsuzluk doğurabilir.
4- Sait paşa 2 Müharrem 1231/ 4 Aralık 1815 günü Hille ve devamında ortaya çıkan Haz'al aşiretine karşı seferden döndükten sonra, Halit Paşa ve oğlu Mehmet Beğ'in hizmet ve yararları karşısında Erbil Sancağı iradâtını Halit Paşa'ya tahsis etti ve tahsili için Mehmet Beğ ile tabilerine Erbil'e gitmek ruhsatı verdi.
5- Süleyman Paşa'ya gelince; taahhüt ettiği meblağın ifasını sürüncemeye bıraktığı için Köy ve Harir Sancaklarından azledildi ve bu Sancaklar yine bir miktar meblağ taahhüdüyle Halit Paşa'ya yönlendirildi. Buna Süleyman Paşa gücenerek tabi'leriyle İran'da Sine'ye; oradan da Kermanşah'ta Mehmet Ali Mirza'ya sığındı.

6- Tasarruf sınırları Baban Sancağı'yla daraltılan Mahmut Paşa ise azledildi. Baştan beri Mahmut paşanın tayini Mirza Mehmet Ali ile bir uyuşma çerçevesinde gerçekleşmiş idi. Yerine Bağdat'a sığınan amcalarından Abdullah Beğ, Paşa'lık unvanıyla atanıp Hıl'at giydirildi. Mahmut Paşa kendi azline ve amcasının tayine direndi. Mükavemetini kırmak için, Abdullah Paşa tayin edildiği Hükümet merkezi Süleymani'ye gidişinde yanına Kerkük'ten bir takviye gücüyle desteklendi. Mahmut Paşa ise amcasına karşı Kerkük ile Kürdistan arasında tabii topoğrafik hat sayılan Derbend-i Baziyan'da (Baziyan Geçidinde) savunmaya durdu.

7- Mahmur Paşa'yı azilden önce, İran'la Osmanlı arasında cereyan eden görüşmeler meyanında İstanbul'dan İran'a yollanan Süleyman Efendi Bağdat'a uğradığında; Sait Paşa'yla azil meselesini konuşmuştur ve İran'la görüşmeler bitmeden bu azlin yapılmamasını tavsiye etmiştir. Sait Paşa ise, bir emr-i vaki' yaparak elçinin İran'da olduğu sırada Mahmut Paşa'yı azletmiştir. Bab-ı 'âliye Mahmut Paşa'nın kardeşi Osman Beğ'i ''Kürdistan hudud-ı mahsusasını tecavüz ettirerek zikr olunan Baban Sancağına mühâdid Kerkük ve havali ve nevahisine ve Bağdat mukata'alarından Zengabad ve bu etraf ve eknafe dek irsal…'' ettiğinden dolayı gecikmeye yer kalmayıp acilen azledildiğini ve azil haberini İran'da bulunan elçiye bildirdiğini yazdı.[397]

8- Azil olayı görüşmeleri menfi yönde etkiledi ve umulan neticelere erişilmedi. Devlet nezdinde de Sait Paşa'nın davranışı ve mazereti hoş karşılanmadı. Gerçi Sait Paşa Bab-ı 'Âli'ye tahririnde Mahmut Paşa'ya tabi' güçlerin dağılacağını ve Abdullah Paşa'yı Tahran görüşmeleri sonuçlarına göre bekletildiğini yazmıştı, ancak gerçekte Abdullah Paşa'nın gücü ve yanına verilen Kerkük'ten takviyelerin Derbend geçinde müdafa'aya duran Mahmut Paşa'ya karşı zaafı anlaşılınca, Abdullah Paşa çarpışmadan geri çekildi ve Mahmut Paşa da yerine döndü. Sait Paşa da azilden vazgeçti.[398] Böylece bu Babanlı amca- yeğen çekişme faslı bitmiş oldu. Aynı zamanda Sait Paşa'nın başarısız kararlarına da yeni birisi eklendi.

---

[397] - B.O.A., HAT. 809/37200-B, tarih: 2 Recep 1231/ 29 Mayıs 1816. Bu belgede Kerkük etrafı ve nahiyeleri mahsus ve malum Kürdistan coğrafyası dışında ve Kürdistan'ın Baban Sancağına mihadid (bitişik, sınırdaş) olduğu titizlikle vurgulanmaktadır. Hatta Mahmut Paşa'nın kardeşi vasıtasıyla mahsus ve malum Kürdistan'ı tecavüz ettiği (aştığı) açıkça belirtilmektedir.

[398] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1228، ص. 135(ب)- 136(أ) ووقايع 1229، ص.136 (ب) ووقايع 1230، ص. 137(ب)- 138 (أ) ووقايع 1231، ص. 139 (أ) – 139 (ب) و ص. 140(أ)- 140(ب)

2.11.3.3. Babanlı'lardaki gelişmeler hakkında bazı değerlendirmeler

Bahsi geçen gelişmelere bakılınca, Babanlar hakkında birkaç tespite varılmış olur:

1- Baban Beğ'leri ve Paşa'ları sayısı artıkça, aralarındaki çekişmelerin de artması doğaldır. Her birinin maiyetindeki aileleri ve kendilerine (veli nimetlerine) bağlı savaşçıları geçindirmek ağır mali yük teşkil ediyordu ve mukataa tasarruf hakkını gerektiriyordu. Sorunu çözmek için Baban, Köysancağı ve Harir Sancakları dışında kalan kıtalardan irâdât (gelir) tahsis edilmekteydi. (Bu devirde Erbil Sancağı irâdâtının tahsisi örnektir). Pek tabii buna karşılık askeri hizmetler ifâ edilmesi beklenmekteydi. Paşa'lar da maiyetindekileri geçindirmek ve şahsi ihtirasları gereği irâdâtlarını artırmak için birbirleriyle kıyasıya rekabet yoluna gidiyorlardı. Bağdat hazinesine de Mirî (malî ödenek) vermek yükümlükleri vardır. Hatta bazı mazülleri yerlerine iade için, İran'ın yardımına karşı malî ödemeler taahhüdünde bulunmaktaydılar. Yani, Baban Paşa'ların tayini ve azli, hizmet edası nisbetinde mükafaat ve ceza olarak kullanıldığı gibi, malî ödemelerin düzenli ifâsı ve miktarı da tayin konusunda belirleyici idi.

2- Mahmut Paşa'nın azli, yerini amcası Abdullah Paşa'nın atanması, ayrıca Süleyman Paşa'nın azli, yerine Halit Paşa'nın atanması arkasında sırf mali sebepler durmaktadır. Babanlar Bağdat'ta çare bulmadıkları zamanlarda İran'a sığınıyorlardı. Bazen İran'da bulundukları zaman onlara oralarda bazı mukata'alar tahsis olduğu da görülmektedir. Bu durumlarda İran'da da problem çıkıyordu. Örneğin, Abd-ül-Rahman Paşa'nın babası Mahmut Paşa İran'a geçtiği zaman böyle bir tahsis yüzünden bazı Han'larla çatıştığı ve çatışmada öldürülmüştür.

3- Kürt aşiretlerin yaylak ve kışlak sınır aşar göçleri iki devlet arasında ezeli problemlerden idi. Böylece, Baban Paşa'ları özellikle İran'ın yayılmacı emellerinde kullanılmaya uygun hâle geliyorlardı.

4- Sait Paşa vezaret devrinde, iki devletin Rus ve dış tehlikelere karşı yakınlaşma çabasında olduklarından dolayı paşaların tayin ve azlinde özellikle Bağdat'la Kermanşah daha dengeli ve anlaşma çerçevesine hareket ettikleri görülmektedir.

5- Dikkate şayan bir nokta da Babanlı Paşa'ların bu kadar çoğalması, dallanması ve aralarındaki rekabetin sürekliliği artık hem Bağdat hem İran hem de Devlet üzerinde yük olmaya başladığı görülmektedir. İleride gözden düşüp sökülmelerine sebep olacaktır.

2.11.4. Bazı Arap Aşiretleriyle Asayiş Sorunu

Haz'al aşireti asayişi bozmaya devam ettiği ve Mirî'yi ödemediği için yeni Vezir 11 Zilhicce 1228/ 5 Aralık 1813 günü bir hamle başında üzerlerine yürüdü. Ordu araç gerecini yeterince hazırlamadığından, Hille'de duraklamak zorunda kaldı ve genel durumu gözetlemeye geçti. Kethuda'sı akıllıca davranarak ordunun kusurlarını gizli tutup Haz'al Şeyh'i ile haberleşti ve Mirî borçlarını ödemek taahhüdü ile 22 Safer 1129/ 13 Şubat 1814'te çarpışmasız Bağdat'a geri dönüldü. Sait Paşa'nın deneysizliği ve tedbirsizliği bu hamlede de görülmüştür.

Haz'al aşireti tedibinde rehavet olduğunu hisseden aşiretler Cezire'de ve Şamiye'de yol kesmeye ve akın yapmaya başladılar. Mirî rüsumatı da ödemiyorlardı. Bozgunculuğa katılan aşiretler kolları arasında: Haz'al, Zübeydî, Şammar Cerbâ, Zufeyr (Dufeyr) ve 'Inize'den Role aşiret kolları vardır. Şekavet işleri Hille, Kerbelâ ve Necef etrafından ta Bağdat kasabası Kâzımiye'ye kadar yayıldı.

Bu sıralarda Kerbelâ'de bulunan 40.000 kadar İranlı ziyaretçi arasında Şah'ın haremi ve birkaç Han da vardı. Aşiretler Kerbelâ etrafına yayılarak çıkışlarında onları talan etmeye göz diktiler. Kerbelâ merkat (yatır) hizmetkârları, kurtarma çağrıları zımnında Vezir Sait Paşa'ya yazılar yolladılar. Sait Paşa ziyaretçileri kurtarmak ve asayişi sağlamak için Defterdar Davut Efendi'yi bir hamle başında Hille tarafına gönderdi. (14 Zilkade 1229/ 28 Ekim 1814). Aslında 'Urban taifesi boşluk bulduğu zamanlar şekavet işlerine girişmeleri bedevî geleneklerin bir parçasıdır. Ancak karşılarında orduyu bulunca başa çıkamayacaklarını geçmiş deneylerinden biliyorlardı. Asayiş işi hep böyle bir sıkmak bir sallamakla sürmekteydi. Davut Efendi kılıcı kınından çekmeden bile Hille ve Kerbelâ etrafındaki aşiretler dağılmıştı. Ziyaretçileri Kerbelâ'dan Hille'ye, oradan Necef'e, bir daha Hille'ye aldırdı ve oradan da güvenlik içinde Bağdat'a yolladı.

Bu görev bittikten sonra Hille civarlarında yol kesmek ve gasp mefsedelerine kalkışan Zübeydî aşireti Şeyh'ini değiştirdi ve oradan Heseke taraflarına yöneldi. Heseke etrafında Cubur'un el-Vavî kabilesi şekavet işlerine karıştığı için aşiretin Şeyh'lerini yakaladı ve aşiretin kollarına saldırdı. Direnişe yeltendiler ise de yine tutunamayıp kaçınca, ordu mallarını ve davarlarını ganimet aldı.

Haz'al'in en büyük Şeyh'i Muhsin el-Ganim itaat gösterince hamlenin kumandanı Davut Efendi ona iyi davrandı ve bolca Mirî istihsal ettikten sonra 29 safer 1230/ 10 Şubat 1815'te Bağdat'a dönüşte onu takdirle beraberinde getirdi.[399]

2.11.5. Ebu- 'Akleyn Oğlu Hümmadî'nin Atanmasından Doğan Sorunlar ve Bir Ahlakî Şüphenin Değerlendirmesi

Genç yaştayken ve hükümet kademesinde deneyi olmadığı halde Vezaret rütbesini alan Sait Paşa'nın idaresinde zafiyeti çokça görülmekteydi. Zafiyet sebeplerinden birisi atamalarda deneyimli Kölemenler'e önem verilmemesiydi. Görevlerde deneyimli Kölemenler'e pek yer vermemesine karşı tepkiler birikmeye başladı.

2.11.5.1. Defterdar tayin edilen Hümmadi'nin kimliği

Sait Paşa'nın yaptığı hataların cümlesinden; hükümet işlerinde hiç bulunmayan ve avam halk tabakasından olan Bin Ebu- 'Akleyn lakabıyla tanılan (iki akıllı oğlu anlamına gelen) bir 'alveci'nin (zahireci/ toptancı han tacirinin) oğlu Hümmadi'yi ağırlığı olan Davut Efendi'nin yerine Defterdar tayin etmesidir. Hümmadi de Sait Paşa gibi yirmili yaşların başındaydı.

Bu lakapla anılması hakkında Şam diyarlarından Be'aklin kasabasına intisaben söylendiği; ya da dedesinin uzun ömür yaşadığı için aldığı rivayet edildiği gibi, alay etmek maksadıyla (sivri zekalı!!) mahiyetinde Bağdat'lıların kullandığı abu'akleyn (iki akıl sahibi) lakabıyla anıldığı da denilmektedir. Bir rivayete göre Hümmadi'nin Kürt'lerden olduğu doğru ise, Şam'a mensup olmasını zayıflatır. Karavul (Karağul) aşiretinden olduğu da söylenmektedir.[400] Karağul'lar aslen Türk, ancak Araplaşan bir aşirettir. Aynı zamanda

---

[399] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.220- 224.
[400] - شأني زاده، تاريخ شاني، م.س. ج.2، ص. 339.

çok yaygın bir kötüleme propagandasına uğradığı için, bu lakap alay malzemesi olarak kullanıldığını tercih ettirir.

Büyük ihtimalle Sait Paşa'nın hesapsız ve israflı harcamaları neticesinde hazinenin boşaldığından ve özellikle Hümmadi'nin ticarî ve mal toplama becerisini beğendiğinden idari kademelere aldığı ve sözlerine fazlaca uyduğu düşünebilir.

Davut Efendi gibi hatırı sayılır birini azletmek Kölemen'leri tedirgin ederken; Hümmadi'nin sözüne kanarak Malî çıkarlar uğruna başarısız bir eylemle Mahmut Paşa'yı Baban tasarrufundan azledip yerine Abdullah Paşa'yı tayin etmek ve önemli bir güç odağını küstürmek de Sait Paşa'nın seri hataları içinde sayılmaktadır.

Sait Paşa'ya karşı biriken tepkilerin kara tahtası Hümmadi olmuştur. Her kötüleme Hümmadi'yi dinlemesine yüklenmekteydi. Öyle ki; iş Sait Paşa'ya gayri ahlaki isnatlara ulaştı.

2.11.5.2. Gayri ahlakî töhmetin analizi

Kerküklü gibi ileride Vali Davut Paşa olacak zatın yandaşı tarihçiler, ellerinden geldikçe Hümmadi'yi kötülemektedirler. Davut Paşa'nın Divan Kâtibi olduğu sırada yazdığı Devhet-ül-Vüzerâ tarihinde Hümmadi'yi uzun uzadıya: Müşe'biz (hokkabaz, el çabukluğuyla hüner icrâ eden), Güdek (delikanlı çocuk), aklı noksan, dengesiz, bedbaht, bencil, tamahkâr (aç göz), cahil ve şuursuz, iki akıl değil yarım akıl sahibi sıfatları ile tanıtırken; güya sihir kullanarak Sait Paşa'nın aklını çelmiş ve iradesini eline almış, ona ''meşguf'' olmuş (yürek zarına/ kalbine yerleştirmiş, çok beğenmiş, severek bağlanmış), aklî melekesini ve düşüncesini zincire vurmuş, kalbinde yerleşmiş ve zamirinin (vicdanının) özünü ele geçirmiş olduğu sıfatlarla Sait Paşa'yı anmaktadır.

Irak memaliğinde bütün düzensizlikleri ve asayiş bozulmalarını Sait Paşa'nın Hümmadi'yi dinlemesine bağlamaktadır. Belki şair olması hasebiyle, hâllerini Şehname'lerde rivayet edilen ''Mahmut ile Ayaz'' ve '' Vamık ile Azra'' hikâyelerine benzetmektedir. Bu son benzetmede, özellikle destanda Azra şahsiyeti kadın olmak hasebiyle ''Vamık ile Azra'' benzetmesinde, sevilen bir insanın bütün arzularını gerçekleştirmek manasını aşarak; arzularını cinsel sapıklık iması zannen çıkarılabilir.

Ancak Davut Efendi'nin Bağdat'tan kaçmasını yorumlarken ''sefih'' dediği Hümmadi'nin Sait Paşa'yı ''sihir ve cadı'' ile etkilediğini tekrar vurgulamaktadır. Bizzat burada, imâ olarak algılandığında kötü anlamlara gelecek sıfatlarla suçlama üzerinde durmamıştır.[401] Kerküklü'nün Hümmadi'ye aşırı yüklenmesini Davut Paşa tarafgirliğine ve özellikle Hümmadi onun Defterdarlık makamında oturmasına bağlamak mümkündür.

Kerküklü'nün Tarihi'ni çeviren Nevres, Osmanlca ''meşguf''/ yürek zarına, kalbine yerleşmiş kelimesini Arap'ça aklı çeldiren aşk anlamında ''hiyâm'' olarak ve ''süveyda-i zamir''/ (vicdanın özüne yerleşmiş) kelimesini de lafız yakınlığı itibariyle yanlış sayılacak sevdâ/ aşk anlamında algılamış ve ''heva'sına'' yani sevdasına/ aşkına düştü olarak çevirmiştir.[402] Böylece Kerküklü'nün imâ sayılacak lafızları müşahhas hakikate döndürmüştür ve birçok yazar ve tarihçileri yanıltmıştır.

Ali el-Verdi; Davut Paşa döneminden sonra gelen tarihçi Süleyman Faik Bey'in ''Tarih-ü Bağdad'' (Bağdat Tarihi) unvanıyla Arapça'ya çevrilen risalesinden: ''… aralarında öyle bir muhabbet oldu ki aşk ve akıl alıcı dereceye vardı ve avam ve havassın konuşulan konusu oldu. Güzel yüzlü olması da ilave edilmekle, tüm bunlar onu (Sait Paşa'yı) halk nezdinde cinsel sapıklık şüphesi (töhmeti) altında bıraktı. Bu şüpheyi (töhmeti) tekzip edecek delil de bulunmamaktadır'' ifadesini nakletmektedir. Konuyu el-Verdi, halk nezdinde şüphe ve töhmet ifadesinden sabit ve katıksız hakikat olarak algılamaktadır.[403]

Süleyman Faik'in Osmanlı'ca yazma eseri basılmamıştır. Çevirisini de elde etmek imkânımız olamadı. Çevirilerde ve özellikle çevirilerden aktarmalarda hatalar işlendiği sık sık görülmektedir. Osmanlı'ca yazmasını ya da Arapça çevirisinin tetkiki mümkün olamadı. Her neyse, Süleyman Faik'in burada olduğu şekliyle ifadesinden sapıklık konusunun bir söylenti mahiyetinde ortada dolaştığı anlaşılmaktadır. Yanı sıra, geçen ifadede bu töhmeti (şüpheyi, suçlamayı) tekzip edecek delilin/ ispatın bulunamadığını söylemektedir. Burada ters bir muhâkeme ve mantık hatası vardır. Bir şüpheyi (suçlamayı) ispat etmek için delil aranması gerekirken, şüphenin (suçlamanın) reddi için delil aramak

---

401- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع1231، ص.139(ب)- 140(أ) و141(ب).
402- الكركوكلي، الشيخ رسول، دوحة الوزراء، م.س.، ص.269.
403- الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ج.1، ص.222- 223.

mantık dışı olmakla beraber; olamamış ya da olamayacak bir şeyi maddi delille ispat etmeye fiilen imkân yoktur. Mantıklı olan şey töhmetin doğru olduğuna dair delil var ise onu göstermektir. Kaldı ki, Süleyman Faik ‘’Bağdat Kölemenler’in Tarihi’’ çeviri kitabındaki Hümmadi’yi sıfatlandırması ‘’… acemi, cahil Hümmadi Ağa…’’ şeklidedir.

Ali el-Verdi’nin: ‘’…Vali, Bağdat’lı bir yakışıklı delikanlının aşkına düştüğü… yanında vakit geçirmekten başka hiçbir şey hoşuna gitmediği… duygusal ilişkisi… aşkı…’’[404] gibi kaynak göstermeksizin sarf ettiği ibareleri ise kendi hayal ürünü olduğu bellidir. Dediklerini şahsi tasavvurdan gerçeğe çevirmek ve hakikat saymak yanlış olur. Cedit Hasan Paşa’nın Kölemen çocukları eğitmek ve yetiştirmek için kurduğu İç Saray ocağına da aynı üslupla töhmet yöneltmesi hatırlanırsa, sağlam kanıt yok iken bariz sosyal topluluklara ve şahsiyetlere bu gibi aşırı yakıştırmalar getirmesi kişisel bir psikolojik takıntı veya Osmanlı’ya kindarlık yorumunu akla salmaktadır.

Kerküklü gibi Davut Paşa taraftarı ve aynı zamanda talebi üzere ‘’metali’-us-Su’ud’’ tarihini yazmış olan Bin-Sened; ayrıca Davut Paşa’dan ilmî icazet alan bir âlimdir. Sait Paşa’ya birçok tenkit ve yerme yönelttiği halde, Hümmadi konusuna ‘’… halkı Sait Paşa’ya kızdıran şeylerden birisi de Hamed bin-Abu’kleyn’i üst kademelere çıkarması, mülkünü (hükümetini) kendi eliyle tedbir etmemesi ve işlerin idaresini bu Urban’lara (yani Müntefik’lilere) bırakması…’’ ifadesiyle değinmiştir. Hümmadi bahsini sadece bu birkaç kelimeyle ifade etmiştir. Kitabında da idareyi etkilemek ve idare bozukluğu meselesinde daha fazla ve ağırlıklı olarak Hümmadi’ye değil, Müntefik Şeyh’ine yüklenmiştir.

Irak tarihini yakın elden yazan el- ‘Azzavi ve Longrigg gibi hatırı sayılır çağdaş tarihçiler, hatta o vakitlerde Bağdat’a uğrayan yabancı seyyahlar bile, birçok konuları titizlikle irdeledikleri halde, hele Osmanlı’yı tenkit etmeye pek istidatlı olmalarına rağmen, böyle sapıklık meselesine değinmemektedir. Sadece Sait Paşa’nın Hümmadi gibi bir akılsız, dengesiz ve soysuz bir toy gence umurunu teslim etmesini yermektedirler. En fazlası ve gerçekten Sait Paşa’nın eğlenceyle meşgul olduğunu söyleyenler olmuştur. Oysa aynı yazarlar daha önceleri idare kademelerinde uygunsuz yollarla yüklesen Acem

[404] - الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ج.1، ص.222- 223.

Mehmed'in ailevi ahlak bozukluğunu açık ibarelerle ve sert dille ifade etmekten başka; sefahat hayatı temin ettiği bazı valileri ve paşaları da açıkça suçlamışlardır.

Tüm bu noktaların göz önünde tutulması yanında;

1- Hümud el-Thamir gibi şan ve şerefle şöhret bulan bir Şeyh'in mütemadiyen Sait Paşa'ya sahip çıkmasını,
2- Davut Efendi'yle rekabet durumuna düşen sabık Basra Mütesellim'i Ahmet Bağ'i yermek makamında İstanbul'a yollanan mazbatada, onun vasfında ''ne akıl ne diyanet ve ne şu'uren İslamiyet'te sermu alakası olmayıp Rendi- meşrep ve Kalender- mezhep, değil hükümet, insaniyet ne olduğunu bilmez'' denilirken, aynı mazbatada ''Sait Paşa'nın ba'is azli mücerred idare-i umur-ı vezarete gayri muktedir ve 'uhdesinden gelmeyen âhad-ı nâsin birisi olmak'' ile suçlamaktadır. Yeri geldiğine rağmen, sefahat gibi imâ ile bile işarette bulunulmaması ve münhasıran idare zaafından dolayı azledilmesini,[405]
3- Hümmadi'nin evli olması, çoluk- çocuk sahibi, düzgün bir ailevi hayat yaşaması[406] ve Bağdat'ın sosyal ortamında sert tepkiyle karşılaşmadan yüksek kademelerde yaşam sürdürmesini,
4- Sait Paşa katledildikten sonra saklamış malların yerini ifşa etmesi için feci işkenceye uğraması sırasında, sırf âcilen öldürülüp işkenceden kurtarmak için Davut Paşa'yı en ağır dille sövmesine rağmen kendi namusuna dil uzatılmaması ve ayıplanmamasını,
5- Sait Paşa'nın Kölemen'leri idareden uzaklaştırması ve özellikle Davut Efendi gibi ağır başlı birisini Defterdar'lıktan azledip yerine Hümmadi'yi tayin etmesi, ikisi birden Kölemen zümresi tepkisinin odak noktası olması yanında Bağdat halkına ve aşiretleri gözünde de bu konu zaaf noktası görünüp hedef tutulduğunu,
6- Anarşi ve kargaşa ortamlarında, halk nezdinde abartılı söylentilerin üretilmesi, propaganda aracı olarak kullanılması ve sosyal psikoloji olarak yayılması beklenir bir durum olması yanında, bizzat bu söylentinin kaynağı birinci derecede kaynak olarak halka dayandırılmasını,

---

[405] - B.O.A., HAT. 763/ 36031-J, 26 Zilhicce 1231.
[406]- Torunlarından Abd-ul-Kerim Nadir, 1929 yılında, elde edemediğimiz Arapça ''Muhtasar-u Tarih-il-Irak''/ (Irak'ın özet tarihi) unvanında bir kitap yayımlamıştır.

7- İlk tarihi kaynaklarda konunun dillerde dolaşan söylenti ve şüphe niteliğinde olduğu açıkça ifade edilmesini ve hatta açıklanması gereken yerlerde bile dile getirilmemesini,

Bunların hepsini bir bütün olarak yan yana koyarsak Sait Paşa ile Hümmadi'nin bu türden bir ilişki içinde olması tasvip edilmemektedir. Bazen tarih safhalarında köpüğe benzeyen uçup giden iddialar gibi bir şey olduğu denilebilir.

2.11.6. Sait Paşa'nın Azil Süreci: Davut Efendi'nin Bağdat'tan Süleymaniye'ye kaçışı, Vali Olarak Geri Dönmesi

Sait Paşa'nın zayıf idaresinde Müntefik ve Basra dışında Irak memaliğin her tarafı denetimden çıkmış duruma düştü. Bağdat'ta bile el-Şavî ve hâkim zümre olan Kölemen'ler huzursuzdu. Hazinede de para tükenmiş gibiydi. Kerkük ahalisi arasında uzun süren kanlı bir ihtilaf düşmüştü. Arap aşiretleri yolları kesiyordu ve birbirlerine saldırıyordu. Baban mukataalarında da çalkantılar sürmekteydi.

2.11.6.1. Bağdat Kölemenler'in tedirginliği ve Sarraf Azra'nın oyunu

Dirayeti, hizmetleri ve ilmi ile her taraftan saygı gören Davut Efendi'yi idareden tamamen elini çekmek ve evinden çıkmasını yasaklamak (1229 Rabiulevvel ortaları/ 1814 Mart başları), onun yerine Lütfullah Ağa'yı ve bir süre sonra Hümmadi gibi toy birini tayin etmek özellikle Kölemen'leri ciddi bir şekilde tedirgin etmişti. Ses çıkarılmaz ise Hümmadi'ye Kethuda'lık, oradan da valilik yolu açılma endişesi büyümekteydi.

Kölemen zümresi arasında nüfuz çekişmesi zirve noktasına çıkmış olduğu görülüyor. Bu gibi hâllerde hem muhaliflerin ve halkın galeyana getirilmesi hem de Davut Efendi ile Sait Paşa gibi iki kutbun arasını açtırması ve birbirinden ürkütülmesi garipsenemez. Makam ihtilaflarında rakibi katletmek ise sıkça vuku' buluyordu. Doğru ya da yanlış olduğu kesinlik kazanmamış ise bile, Sait Paşa'yla Davut Efendi birbirlerini öldürecekleri rivayeti ortada dolaşmaktaydı.

Başka taraftan Sait Paşa, Yahudi Sarraf 'Azra'nın bir oyununa düştü. Hâlet Efendi İstanbul'da Irak memâliği umurunda söz sahibi konumundaydı. Sarraf 'Azra, Hâlet Efendi'nin sarrafı Bağdat Yahudi'lerinden Rahil oğlu Hiskayl'in kardeşi idi. Hâlet Efendi

tavassut ederek Sait Paşa'dan 'Azra'yı Bağdat Baş Sarrafı tayin etmesini rica ettiyse de isteğini gerçekleştirmedi. Hâlet Efendi buna kırılmıştı.

O zamanlarda Valilere Bağdat Darphanesinde aralıklı olarak bakır sikke basmak izni veriliyordu. Sait Paşa böyle bir görevi Sarraf 'Azra'ya verdi. Ne olduysa 'Azra bir miktar sikkeyi Tuğra yerine Sait Paşa adını nakşetmişti. Sait Paşa bunu öğrenince sinirden çıldıracaktı. Kendi adıyla sikke basmayı hemen durdurdu ve Padişah'ın Tuğrasıyla basmayı devam ettirdi. Ancak 'Azra, kardeşi vasıtasıyla Hâlet Efendi'ye bir miktar sikkeyi ulaştırmıştır. Diğer sebeplerle beraber, bu hareket Sait Paşa'yı Âsitâne'nin gözünden düşürdü ve azliyle sonuçlandırdı. Bu olayı doğrulayan belge olarak, darp edilen sikkeden birkaç örnek Azzavî'nin elinde bulunmaktaydı.[407]

2.11.6.2. Davut Efendi'nin Bağdat'tan kaçışı

Irak'ta asayişin bozulması, Sait Paşa Babanlı Mahmut Paşa'yı azletmesi, vakitsiz azil neticesinde Âsitâne'den İran'a yollanan elçinin eli boş dönmesi, Sarraf Azra'nın sikke darbı oyunu, Osmanlı'ların (Kölemenler'in) yönetim kademelerinden uzaklaştırması, Bağdat'lıların durumdan bezginliği gibi sebeplerden ötürü Bab-ı 'Âli'yi Sait Paşa'dan soğutuyordu ve Bağdat'ta da değişim arayışlarını pekiştiriyordu.

Davut Efendi etrafında kutuplaşma oluştukça Sait Paşa'yla arasında kuşkular ve gerginleşme artıyordu. Öyle ki; Davut Efendi öldürülmek endişesiyle, Bin-Sened'e göre, 12 Rabiulevvel 1231/ 11 Şubat 1816'da 150 neferle gizlice Bağdat'tan ayrılıp Kerkük ile Bağdat arasında Zangabad'a çıktı. Kerküklü'nün doğru tespitine göre Bağdat'tan çıkış tarihi 12 Şevval 1231/ 5 Eylül 1816'dır. Ebced hesabıyla çıkış yılı olan 1231 tarihini طلوع داود من بغداد cümlesi ile tespit etmiştir.[408] Sait Paşa bir tahrir ile Davut Efendi'nin kaçışını Bab-ı 'Âli'ye 29 Zilhicce 1231/ 20 Kasım 1816 tarihinde bildirmesi Kerküklü'nün verdiği tarihi doğrulamaktadır.[409] Böyle önemli hadiseyi Bin-Sened'in hesabına göre, İstanbul'a 8 ay gecikmeli bildirmesi muhtemel değildir. Davut Paşa'nın takibi için bir miktar atlı gönderildi ise de hangi tarafa yöneldiği kesin olarak bilinmediğinden yakalanamadı.

---

[407] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.231- 232.
[408] - الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.124؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، وقايع 1231، ص.142(أ).
[409]- B.O.A., HAT. 763/ 36031-i, 29 Zilhicce 1231.

2.11.6.3. İki taraf arasında Babanlı Paşaların değişik tutumları

Davut Efendi Kerkük'le Bağdat arasında Zangabat'tayken, onu Babanlı Mahmut Paşa Süleymaniye'ye davet etti ve kendisinin ve babasının Şafii olmaları itibariyle İran'a tabiiyetleri olmadığını, Bağdat Vali'leri yüz çevirmeleri sebebiyle İran himayesine sığınmaları olmuştur, Davut Efendi'ye arka olacağını, eğer Vezaret makamına nail olur ise mutlak itaatine gireceğini bildirdi. Sait Paşa'ya ise Mahmut Paşa'nın amcası Abdullah Paşa arka çıkıp 500 atlıyla destek oldu. Müntefik Şeyhi de Bağdat'a 1500 atlı gönderdi.

Bu esnada iki taraf Bab-ı 'Âli'ye tahrirat yolluyordu. Sait Paşa Zilhicce 1231/ Kasım 1816 ayların başlarında Bağdat'tan yollanan bir kaimesinde Davut Efendi'nin kaçışını, İran'la anlaşıp Mahmut Paşa desteği ile Bağdat'ı zapt etmek niyetinde olduğunu şikâyet etmekte, Babanlı Abdullah Paşa ve bazı Arap aşiretlerin desteği ile, onları Kerkük'e varmadan dağıtacağını ve Vezaret'te ipka müjdesinin gecikmesi zihinleri karıştırdığı bildirmektedir.[410]

2.11.6.4. Sait Paşa'nın Bağdat'ta durumu düzeltme teşebbüsü ve azil fermanı

Sait Paşa Kölemen'leri uzak tutmak vahametini geç de olsa artık idrak etti. Hümmadi'yi iş başından çekti, yerine Mirahur Yahya Ağa'ya haznedar vazifesini verdi. Başka değişmeler yaptıysa da artık genel bir tatmin yaratmak için vakit geçmiş idi. Kölemenler tek tek Davut Efendi'ye iltihak ediyorlardı. İltihaklardan alıkoymaları için tedbirler yetersiz kalıyordu. İran'a kaçan sabık Kerkük Mütesellimi Halil Ağa ve sabık Basra Mütesellimi Rüstem Ağa ile sabık Yeniçeri Ağa'sı Seyyit 'Uleyvi de Süleymaniye'ye vardılar. Sabık Basra Mütesellimi, Katîl (Küçük) Süleyman Paşa'nın süt kardeşi ve başkaları da o'na iltihak etmişti. Artık Sait Paşa'ya karşı bir cephe teşekkül etmiştir.

Sait Paşa'nın gözden düştüğü için 1231 Şevval ayı ortalarında (3- 13 Eylül 1816) azil fermanı çıkmıştı. Diğer bir fermanla Halep'te ikamet etmesi emredildi ve başka türlü mu'amele görmeyeceği konusunda tatmin edildi. Sabık Basra Valisi Ahmet Beğ de yeni vezir tayinine kadar Kapucubaşı'lık rütbesiyle beraber Kaimmakam vazifesi verildi. Sait

[410] - B.O.A., HAT. 763/ 36031-İ, b.t. 29.Z.1231 (20 Kasım 1231).

Paşa'nın Bağdat'tan çıkışını acilen temin etmekle mükellef olan Kaimmakam Ahmet Beğ, muhtemel bir muhalefet görür ise, vazifesini icra etmek için Bağdat kadısına, dört mezhep müftilerine ve sair Bağdat ayan ve iş erlerine hitaben yazılar gönderirdi.[411] Azil sebebi olarak idarî beceriksizlik, güvenliğin bozulması ve Baban Paşa'larıyla yanlış davranılması açıkça gösterildiği halde, malî yükümlüklerin yerine getirilmemesi de önemli sebeplerdendir.[412]

Diyarbekir, Rakka, Halep ve Maraş Vali'lerine 29 Şevval 1231/ 22 Eylül 1816 tarihli yazılarda, Sait Paşa itaat etmez ise külli miktar askerle üstüne varılması emrediliyor.[413] Bu tahrirlerin tarihi azil fermanın Şevval ortalarında sadır olduğunu desteklemektedir. Ancak Sait Paşa'nın azil haberin alması yaklaşık iki ay gecikeceği anlaşılmaktadır. Haberi olup da kasten bilmezlikten gelmesi söyleniyorsa da böyle bir çetin muhalefet ortamında azli gizlemek zor iştir. Azil fermanı çıktığı sıralarda Davut Efendi'nin Bağdat'tan kaçtığı, Bağdat'ta galeyan olduğu ve süt kardeş tanımı ile meşhur Ahmet Beğ de Davut Efendi'ye ilk baştan iltihak ettiği ve böyle ortamda azlin ifşa edilmemesi, Bağdat'a ve Sait Paşa'ya ulaşmadığı ihtimalini makul ve gizlenmesini zor kılar. Kargaşa ortamında iletişim zorluklarından doğmuş olan problemler azlin kısa sürede ulaşmasını geciktirmesi beklenebilir ve ondan dolayı alınmamış olabilir.

2.11.6.5. Kerkük'lülerin Davut Efendi'yi desteklemesi, desteği çekmeleri ve bu esnada kendisine vezaret tevcihi

Davut Efendi Süleymaniye'den çıkıp Kerkük yakınlarına vardığında, dinî, mülki ve askerî sınıfların tümünü temsil eden 22 kişi imzalı mazbata tahririnde, Kerkük'te uzun süreden beri düzenin bozulduğu ve şehirde süren fitnede birçok kişinin öldürüldüğünü, tüm Irak'ta asayişin bozulduğunu, artık kudretsiz Sait Paşa'yı istemediklerini ve Vezaret'i daha layık olan, bu hâlleri çözecek Davut Efendi'ye tevcihi istirham edilmektedir. Mazbatada Davut Efendi'nin maiyetindekiler ile Mahmut Paşa Kerkük civarına geldikleri

---

411- شاني زاده، تاريخ شاني، م.س.، ج.2، ص.306- 307.

412 - B.O.A., C.SM. 95- 4778, 23 Recep 1231 (19 Haziran 1816). Azilden yaklaşık üç ay evvel Sait Paşa'ya yollanan bu hükümde 1231 yılı malından 60.350 kuruş acilen gönderilmesi istenmektedir.

413 - B.O.A., C..DH.. 69- 3449, 29 Ş. 1231.

tespit edilmektedir.[414] Mazbata Musul Valisi'nin 15 Müharrem 1232/ 5 Aralık 1816 tarihli kaimesi ilişiğinde İstanbul'a ulaştırılmıştır.

Mazbata içeriğinden anlaşıldığına göre Davut Efendi Süleymaniye'den Kerkük yakınlarına geldiği vakit Halet Efendi'nin Kethudası Mehmet Ağa mübaşereti ve sabık Haznedar Numan Ağa refakati ile Vezaret iş'arları Davut Efendi'ye ulaşmıştır ve herkese ilan edilmiştir. Kerkük'lülerin Davut Efendi'ye tabiiyet mahzarı Vezaret iş'arından önce tanzim edilmiştir. Ancak Kerkük ahalisi mahzarı yazdıktan kısa süre sonra Davut Efendi'den sarf-ı nazar edip Musul Valisi kaimenin yazılışına değin Davut Efendi'ye zıt duruş inatlarında ısrar etmektedirler.[415]

Davut Paşa'nın da 3 Müharrem 1232/ 24 Kasım 1816 (pazar günü) yolladığı kaimesinden anlaşılıyor ki; daha Süleymaniye'de iken Vezaret istirhamlarını göndermiş, Kerkük civarındayken duraklayıp Bab-ı 'Âliden cevap beklemiş ve Bağdat, Basra ve Şehrizor Vezaret'i oradayken alınmış ve ferman bu tarihte ilan edilmiştir.[416]

Vezaret Ferman'ı Davut Efendi'ye Kerkük civarındayken gönderen, Bab-ı 'Âli'de Irak hususlarında sözüne itibar edilen Halet Efendi'nin kethüdası olup Irak'a memur kılınan Mehmet Ağa'nın memuriyeti hakkında yazdığı takrirden Kerkük'lülerin tutumu ve Vezaret tevcihi hakkında önemli bilgiler ediniyoruz.

Takrirdeki bilgilere göre, 25 Zilhicce 1231 Perşembe günü (14 Kasım 1816) Mehmet Ağa Musul'da bulunduğu sırada, Vali'si ve daha önce Irak'a memur gönderilen Başçukadar'la danışmalarda bulunuyor. Bağdat'ta Kaimmakam naspedilen sabık Basra Mütesellimi (süt kardeş) Ahmet Beğ, Davut Efendi'ye Süleymaniye'ye giderken iltihak etmişti. Bağdat'a dönüş yolculuğunda, Kerkük civarına varıncaya değin Davut Efendi refakatindeyken Kaimmakam'lık sıfatını izhar etmemiştir. Kerkük yakınlarına vardıklarında birkaç neferiyle Davut Efendi'den gizlice ayrılmış ve Kerkük'e girmiştir. Ahâliye Kaimmakam'lık Evamir-i Şerife'yi ibraz etmiş ve okutmuştur. Kerkük'lüler sırf

---

414- B.O.A., HAT. 763/ 36031-D. Mazbatanın yazılış tarihi muhtemelen 1231 Zilhicce başlarındadır. Musul Valisi kaimesi ilişiğine 14 Safer 1232'de arz edilmiştir.

415 - B.O.A., HAT. 763/ 36031-C, 15 M. 1232 (5 Aralık 1816) ؛308.ص ،2.ج ،م.س. ،شاني زاده، تاريخ شاني

416 - B.O.A., HAT 763/ 36031, 3 M. 1232 (23 Kasım 1816).

Evamir-i Şerife'ye itaat ederek Ahmet Beğ'e uydular. Davut Efendi yanında kalanlar ise Ahmet Beğ'den Ferman ibraz etmesini istediler. Ederse, Devlet'in fermanına itaat edeceklerini bildirdiler.

Bu gelişmelere binaen, Kerkük'ten çıkan savaşçılar, daha üstün olan Davut Efendi kuvvetleri ile bir müddet çarpıştıktan sonra Kerkük Kalesine çekilip korunmaya geçtiler. Bu esnada Sait Paşa da Ferman'a uyup Bağdat'ı terk etmediği tahkik olunmuştur. Musul Valisi'nin marifetiyle, sabık Hazinedar Nu'man Ağa refakatinde Mehmet Ağa elinde bulunan ''ismi açık olan Evamir-i Âliyet-ül-şan Efendi-i müşarün ileyhin ismine yazılıp tarafına'' yollanmıştır.[417] Açıkça anlaşılıyor ki, aynen geçmişte Halet Efendi gibi, Mehmet Ağa'ya isim yeri boş bırakılan Vezaret tevcih fermanı ve yetkisi verilmiştir. O da isim yeri boş vezaret Ferman'ına, durumu kurtaracak en uygun olan Davut Enfendi'nin ismini yazmıştır.

Rapordan anlaşıldığına göre, Ahmet Beğ'in baş kaldırış hareketi, Davut Efendi'ye Vezaret tevcihini pekiştirmiştir. Irak'ta umurun şirazesinden çıkma endişesi yanında, bir manada da Ahmet Beğ'in Vezaret'ten gözünü kesmek istenmiştir. Raporda, Kaimmakam'lığını öncelerden bildiği ancak gizlediği imâsı da vardır. Ayrıca, daha önceki Fermanları gizli tutulması, yani Ferman'ların saklanması ihtimalinin zayıf olduğuna işaret edilmiştir. Ancak Davut Paşa taraftarları Ahmet Beğ'den Kaimmakam'lığını teyit eden fermanı ibraz etmesini istediyseler de ibraz ettiği görülmemesi ve yalnız bazı müstenedatı Kerkük'lülere göstermesi, bu karışık ortamda azil ve Kaimmakam'lık Ferman'ları eline ulaşmadığını sezdirmektedir.

2.11.6.6. Davut Efendi'nin Bağdat'tan çıkışından dönüşüne değin gelişmeler

Davut Efendi ile beraber yaklaşık 150 Osmanlı'nın (Yani Kölemen'in) Bağdat'tan kaçışı ve vezir olarak dönüşü arasında inişli çıkışlı devreler olmuştur.

[417]- B.O.A., HAT. 763/36031-G, b.t. 29 Zilhicce 1231 (20 Kasım 1816).

2.11.6.6.1. Babanlı paşaların ihtilaflı hareket etmeleri

Sait Paşa aleyhine gelişen olaylar, Davut Efendi'nin 12 Şevval 1231/ 5 Eylül 1816'da Bağdat'tan kaçışıyla hız almıştı. Yanına bir kısım Osmanlı'lar (Kölemenler zümresi) iltihak ettiyse de esas dayanağı Babanlı Mahmut Paşa olmuştur. Bu esnada Mahmut Paşa ile Vezir'in arası gergin idi.

Davut Efendi, Bağdat'tan çıkıp Zengabad'a vardığında, Mahmut Paşa'nın amcası ve aynı zamanda rakibi Abdullah Paşa'yı da tarafına davet etti, ancak ondan karşı tepki aldı. Mahmut Paşa ile Abdullah Paşa ve Halit Paşa'nın ilişkileri bozuktu. Davut Efendi Süleymaniye'de yaklaşık kırk gün kaldı ve hazırlıklarını tamamladı, İstanbul'a gönderilen mazbatalar düzenlendi ve Mahmut Paşa'nın 2000 savaşçısıyla beraber, Kerkük yoluyla Bağdat'a yöneldi. Şevval ayında Bağdat'tan çıkışını, mesafeleri ve 40 gün Süleymaniye'de kalışı hesaplanırsa, Zilhicce'de Kerkük etrafına varması makul karşılanır. Süleymaniye'de Davut Efendi'ye adları daha önce geçen birkaç Sait Paşa muhalifi varsa da kendisine arka çıkan en önemli şahsiyet Babanlı Mahmut Paşa'ydı.

2.11.6.6.2. Kerkük'lülerin çelişkili tutumları ve sebebi

Kerkük'e üç saat mesafeye geldiğinde Mütesellim'i ve tüm ahâlinin desteğini aldı ve bu hususta İstanbul'a yollanan mazbata da düzenlendi. İlerleyip Kerkük'ten yarım saat mesafede Kızıldeğirmen konağında, vezaret hazırlığı icraatı zımnında, esbak Vali'nin süt kardeşi Ahmet Beğ'i Kethuda Vekili olarak nasp etti (atadı). Ancak Saltanat tarafından Ahmet Beğ'in tayin edildiği Kaimmakam'lık, ona vezaret yolunu açabilirdi. Bir ara hamam ve yıkanmak vesileyle Kerkük şehrine gitti ve Kaimmakam'lığını tasdik eden bazı müstenedatı izhar etti. Davut Efendi uğraştıysa da Ahmet Beğ'i yeniden geri dönmesine ikna edemedi. Bir gün Kerkük askerleri şehir dışına çıkıp Davut Efendi yandaşlarıyla çarpıştıktan sonra Kale'ye çekilip korunmaya geçtiler.[418] Ancak Davut Efendi esas maksadını aksatmamak için Kerkük'lülerle uğraşmak istemedi ve yoluna devam etmeyi tercih etti.

[418] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1231، ص. 144(أ)- 144(ب).

Vakaların bu detayında, esasen Davut Efendi yandaşı olan Kerküklüler, sırf Evamir-i Seniyye'ye itaat babından Davut Efendi'ye ve maiyetine muhalif oldular. Kerkük ahâlisi geleneğinde Âsitâne'ye bağlılığın sürekliği mülahaza edildiğini ve jeo-politik değerler itibarıyla genelde Kürdistanlı'larla siyasi ümitleri paylaşmadıklarını vurgulamak gerekmektedir.

Davut Efendi maiyetimdeki ve kendilerini ''sabık Bağdat Valisi Sait Paşa'nın tavaif-i askeriyân'' olarak tanıtan Ağa'lar, 26 Zilhicce 1231/ 17 Kasım 1816 tarihinde, Ahmet Beğ'i yeren ve durumunu İstanbul'a bildiren bir mazbata düzenliyorlar.[419] Demek ki mazbatanın yazıldığı tarihte Ahmet Beğ'in Kaimmakam'lığı malum olduğu gibi, ''sabık'' ifadesinden de Sait Paşa'nın azli de malum olmuştur. Tercihen bu bilgiler bu sularda Sait Paşa'ya da ulaşmıştır. Kerküklü ve Ahmet Cevdet Paşa'ya göre Ahmet Beğ başından beri Kaimmakamlık ve Sait Paşa'nın azil fermanlarını almıştı ve gizlemişti.[420]

Azil ve Kaimmakamlık Fermanları, Şevval'in ortalarında sadır olduğu ve Davut Efendi'nin Bağdat'ta kaçışı birbirine yakın vakitlerde olmakla beraber ulaşım zorlukları düşünülürse, maiyetinde olan Ahmet Beğ'e Fermanların baştan beri ulaşması uzak ihtimalde kalır. Hem ilk baştan saklanmasına ihtiyaç yoktur. Tam tersine, ilan edilmesi Ahmet Beğ için daha uygun olduğu düşünülür. Ancak karmaşalar içinde ve bir müddet geçtikten sonra, yazılar ya da sadır olan emirlerin bilgisi alınmış olabilir. Nitekim Ahmet Beğ'den Ferman'ın gösterilmesi istenildiğinde ibraz edememiştir. Sadece bazı müstenedât gösterdiği anlaşılmaktadır.

Ahmet Bağ'i yeren ve şikâyet eden mazbatanın yazıldığı tarihte, İstanbul tarafından yollanan Mehmet Ağa'nın bir gün önce Musul'dan yolladığı Davut Paşa'ya Vezaret tevcihinin de mesafe itibarıyla ulaşmadığı pek doğaldır. Azil ve Kaimmakam'lık konusu Ahmet Beğ'in eline ne vakit ulaştığını bir kenara koyarsak, Mehmet Ağa'nın Bab-ı 'Âli'ye gönderdiği kıtada ''… Sait Paşa'nın nefyi babında ısdar olunan Emr-i 'Âli'yi takımıyla mumâ ileyh Ahmet Bek yedinde kalmış olduğundan…'' ifade edilmesi, Sait

[419] - B.O.A., HAT. 763/ 36031-j, 26 Z. 1231 (17 Kasım 1816).

[420] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1231، ص.143(ب)- 144(أ)؛ أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.10، ص.223.

Paşa'nın azil ve nefiyden (ikamet yerine sürgünden) haberi olmadığı anlaşılmaktadır[421] ve burada söylenen tahminleri doğrulamaktadır.

2.11.6.6.3. İki tarafın kuvvet toplaması ve hareket taktikleri

Bab-ı 'Âli'ye gönderdiği kaimede, Davut Efendi'nin İran'la iş birliği yaparak isyana geçtiğini ifade eden Sait Paşa da kuvvet toplamaya başladı. Oysa Bağdat asâkiri öyle tedirgindi ki, Sait Paşa'nın kardeşi Salih Ağa bile bir süre geçince Davut Efendi'ye katılmıştı. Osmanlı'lar (Kölemen'ler) birer ikişer Bağdat'tan kaçıyorlardı.

Sait Paşa yine yeterli asâkir toplayabildi. Babanlı Abdullah Paşa 500 savaşçıyla Bağdat'a geldi. Müntefik Şeyh'i Hümud el-Thamir'in yolladığı 1500 atlı da 23 Zilhicce 1231/ 14 Kasım 1816 günü Bağdat'a vardı. 'Ubeydî'ler, Düleymî'ler ve 'Ukaylî'lerin katılmasıyla, Osmanlı'larla (Kölemenler'le) beraber Bağdat'ta 5000 kadar savaşçı toplanmıştı.

Mahmut Paşa 2000 atlısıyla Davut Efendi'yle çıkması, Baban merkezini Süleymaniye'yi savunmasız bırakmıştı. Babanlı Halit Paşa, Davut Efendi'ye tabi olmayı reddetmiştir. Dolayısıyla Davut Efendi Kerkük civarında Vezaret tebşirini alınca, uyguladığı düzenlemeler zımnında onu azletti ve Köy ve Harir Sancak'larını Mahmut Paşa'ya tevcih etti. Sait Paşa'nın Davut Efendi'yi zayıf düşürmek ve yanındaki kuvveti bölmek amacıyla, Abdullah Paşa ile Halit Paşa'yı Baban Sancak'ı üzerine saldırttı. Zaten Süleymaniye'yi ele geçirmek ikisinin hevesine uymaktaydı. Kerkük'teki hasıl olan Davut Efendi'ye karşıtlık ve Bağdat eksenine tabi tutum sonucu, Babanlı Abdullah Paşa'ya 2000 askerle destek verildi. Mahmut Paşa bir kısım savaşçısını kardeşi Osman Beğ'le Baban Sancak'ını savunmaya yolladı. Abdullah Paşa Süleymaniye üzerine yürüyüşü şiddetli direnişle karşılaşınca ve amacına ulaşamayınca; Kerkük taraflarına çekildi. Osman Beğ de tekrar Mahmut Paşa'ya, yani Davut Efendi'ye katıldı.

[421] - B.O.A., HAT. 284- 17046, b.t. 29 Zilhicce 1232. Bu telhiste olay safhaları hakkında detaylı bilgiler mevcuttur.

2.11.6.6.4. Davut Efendi'ye vezaret fermanı ve Sait Paşa'nın direnişi

Davut Efendi'ye Vezaret rütbesiyle Bağdat, Basra ve Şehrizor Vilayet'leri tebşiri, Kerkük yakınlarında Tokmaklı köyündeyken 1 Müharrem 1232/ 22 Kasım 1816 Cuma günü Vezaret tebşiri ile tatarlarla gelmişti ve 3 Müharrem 1232/ 24 Kasım 1816 Pazar günü Mehmet Ağa eliyle tevcih Ferman'ı ve teşrifat-ı Seniyye ulaşmıştı.[422] Artık bu tarihten itibaren Davut Efendi resmen Vezir Davut Paşa olmuştur.

Davut Paşa bazı düzenlemeler icrası için 15 gün Tokmaklı'da ve oradan Bağdat'a doğru yol alarak 10 gün Tuzhurmatı'da konakladı. Bağdat yakınında Cüdeyde'ye vardığında elindeki Fermanları Bağdat âyan ve söz sahiplerine ulaştırdı.

Sait Paşa Ancak bu sırada gerçek durumu kavramış oldu. İrade-i Seniyye'ye uymak istediyse de özellikle Hümmadi onu direnmeye teşvik ettiği söylendiği hâlde, tek buna odaklanmak doğru değildir. Aşamayı yöneten Mehmet Ağa, İstanbul'a bildirdiğine göre ''… Vali-i sabık Sait Paşa Bağdat'tan hareket ve huruç niyetindeyken Basra Mütesellimi sabık Ahmet Bek… Sait Paşa ile muhabere etmiş ve Sait Paşa dahi Bağdat ve mülhakatını kendüye olunacağı sahte tebşirname tahrir ettirub…'' itaat niyetini bozmuştur.[423] Yani en azından Sait Paşa'yı direnmeye teşvik edenler içinde Ahmet Beğ önemli bir faktördür ve belki Kaimmakam sıfatıyla Sait Paşa'yı yanılmıştır. Her şeye rağmen yaklaşık 5000 savaşçı toplamıştır. Normal şartlarda Bağdat'ı Davut Paşa'nın 2000 savaşçısı karşısında savunmaya yeterdi.

2.11.6.6.5. Bağdat'ta çözülme ve sebepleri

Ancak Bağdat'ta kıtlık baş gösterdi. Müntefik'in 1500 savaşçısı yanında 'Ubeydî, 'Ukaylî ve Düleym aşiret savaşçıların günlük masrafları 12.000 kuruş civarında idi. Osmanlı (Kölemen) taifelerin maaşları da eklendiğinde, esasen gelirleri daralan ve israfa uğrayan hazine bu kadar külfete dayanması ve ihtiyaçların karşılanması zor görünüyordu. 'Urban savaşçılar kıtlık çekerse şehirde muhakkak talan yaşanacaktır. Ayrıca Osmanlı taifesi (Kölemen'ler) ve ahâli endişeli ve bezgindi. Davut Paşa ise hem Bağdat'ı savaşla

---

[422] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س، وقايع 1232، ص.145(أ)؛ أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.10، ص.224؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص. 236.

[423] - B.O.A., HAT. 284-17046, p.t. 29 Zilhicce 1232 (9 Kasım 1817).

ele geçirmeyi göze almak istemediğinden hem durumu ustaca değerlendirerek Bağdat'ın içten çökmesini beklemek taktiğini seçtiğinden dolayı Bağdat yakınlarından uzaklaşıp otlağı bol Diyale taraflarına çekildi. Aslında Bağdat'ın mevcut kuvvetleri iyi idare edilseydi Bağdat'ı savunmak mümkün görülüyordu. Sait Paşa, Davut Paşa'nın Diyale'ye çekilmesini zaafına yormaktan başka, aşiret savaşçıların malî yükünden kurtarmak için de aşiret savaşçıların yerlerine dönmek ruhsatı verdi. Çözülmenin diğer önemli sebebi ise, azil fermanı aşikâr olmasıyla Sait Paşa'ya desteğin gevşemesidir. Devlet'in iradesi her zamanki gibi etkisini göstermekteydi. Müntefik Şeyh'i Hümud, Sait Paşa'ya azil fermanına uymayı defalarca öğütledi. Savaşçıların yerlerine geri dönmek ruhsatı kendi isteği doğrultusunda çıkmıştır.

Bu esnada Şeyh Abd-ul-Kadir Geylanî mahallesi 'ayânları Sait Paşa'nın gitmesini ve Davut Paşa'nın çağrılmasını istediler. Sait Paşa, görüşmek için onları Saraya çağırdı. Davetini kabul etmediler ve Bağdat mahallelerin alışkanlığı üzere metris savunması vaziyetine geçtiler. Durumdan bezgin Osmanlı taifesinden bir Ağa da Hümmadi'yi öldürmek için kurşunla vurdu ve yaraladı.

Bağdat'taki gelişmeler üzerine, Sait Paşa Saray'ı terk etmek zorunda kaldı ve Hümmadi ile beraber yanına bir miktar savunma gücüyle ve bazı aşiretlerle Bağdat'ın iç kalesine sığındı. Bazı Ağalar ve ahâli boş kalan Saray'ı işgal ettileri. Bir Ağa'yı da Kaimmakam yerine oturttular ve Davut Paşa'yı Vali olarak Bağdat'a çağırdılar. Böylece Davut Paşa 5 Rabiulahir 1232/ 21 Şubat 1817 Cuma günü büyük coşkuyla Bağdat'a ulaştı. Pazar günü resmi meclis kurdu ve sadır olan Fermanları okudu.[424]

2.11.6.7. Sait Paşa'nın katli ve katli hakkında iki rivayetin değerlendirmesi

Kerküklü'nün çok dakik rivayetine göre, Sait Paşa 10 Rabiulahir 1232/ 26 Şubat 1817 Çarşamba ''gecesi Devlet 'Aliyye memuru olan Hâlet Mehmet Sait Efendi'nin mu'temedi Mehmet Ağa yediyle hemân İç Kale derununda izale ve çend rüz sonra Hümmadî'nin

[424] - Sadaret arzları bu tarihi teyit etmektedir. Davut paşa yakında Bağdat'a gireceği haberi 28/2/1817'de İstanbul'a ulaşmıştır ve 14/3/1817'de Bağdat'a girdiği ve fesadın kapandığı haberi arz olunmuştur. Muhtemelen farlılık hadiselerle arz tarihi arasında sürelerden kaynaklanmaktadır. bk. B.O.A., HAT.338/19353, 11 Rebiulahir 1232 (28 Şubat 1817) ve HAT. 287/ 1729, 25 Rabiuahir 1232 (14 Mart 1817).

helkumuna dahi resen havâle ve her ikisinin ser-i maktuaları (kesik başları) Bab-ı Hümayun'a ba's ve isrâ'' olmuştur.[425] Gerçekten de Musul Valisi'nin gönderdiği ve 29 Rabiulahir 1232/ 18 mart 1817'de arz edildiği bir tahrirde Sait Paşa'nın kesik başı yolda olduğu ve birkaç günde İstanbul'a ulaşacağı anlaşılmaktadır.[426] Posta mesafeleri göz önünde bulundurulursa, Kerküklü'nun verdiği tarih teyit kazanacaktır.

Sait Paşa'nın gizlenmiş olabileceği paralara ulaşmak maksadıyla Hümmadî'yi birkaç gün çok ağır işkenceden geçirdikten sonra, iple boğdurularak öldürüldü. İkisinin kelesi 1232 Recep ayı ortalarında (27Mayıs- 6 Haziran 1817) Bab-ı Hümayun'a ulaştı ve ibret için siyasetgâhta teşhir edildi.[427]

Sait Paşa öldürüldüğünde 25 yıl birkaç ay yaşındaydı. Kaimmakam'lığından öldürüldüğüne kadar Vezaret süresi 4 yıl birkaç gün sürmüştü.[428] Öldürülmesi ve katlinden sorumluluk konusuda değişik görüşkler vardır.

Süleyman Faik'in trajedik rivayetine göre, Sait Paşa anası kucağında uyurken Davut Paşa'nın gönderdiği iki adam geceleyin evine girip anası kucağındayken öldürüp kellesini kestiler ve cesedini eski bir hasıra sarılı olarak avluda bıraktılar. Annesi delicesine: Sait… Sait bağırıp dolaşırken cesede çarpar ve üstüne düşüp ölür.[429]

Tarihçiler Sait Paşa'nın katlinden ve kesilen başı Bab-ı Hümayuna yollandığından genel bir şekilde bahsetmişler. Ancak Kerküklü'nün vakit, gün, tarih, yer ve kimin eliyle öldürüldüğünü detaylı bir şekilde izah etmesi, rivayetinin tercih keffesini artırıyor. Bu denli dakik bilgi vermesinden Davut Paşa'yı kasvet töhmetinden kurtarmak arzusundan kaynaklandığı da söyleniyor. Ancak Kerküklü'nün eli altında bulunan birçok belgeye dayandırarak ve olayların muasırı olarak yazdı tarih kitabında bu kadar detaylı bilgiyi tespit etmesi de gerçek ve sağlam kaynaktan alındığını tercih ettirmektedir. Başka bir tercih sebebi, olaylar sırasında kendisi de Bağdat'ta bulunurken, Mehmet Ağa gibi Devlet adamına Sait Paşa'yı infaz etmek kabilinden gerçek dışı bir isnatta bulunmaktan da elbette

---

[425] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1232، ص.147(ب)- 148(أ).
[426] - B.O.A., HAT. 284/ 17053, 29 Rabiulahir 1232 (18 Mart 1817).
[427] - شاني زاده، تاريخ شاني، م.س.، ج.2، ص.339- 340؛ أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.10، ص.226.
[428] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1232، ص.148(أ)- 148(ب).
[429] - فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند، م.س.، ص.48- 51.

şiddetle kaçınır ve sakınır. Ayrıca, ‘’… Bağdad Valisi sabık Said Paşa’nın ser-maktu’ıyla (İstanbul’a) gelen Halet Efendi’nin Çukadarı…’’ Mehmet Ağa olduğu ve kesik başı kendisi getirdiği için mükafaat aldığı, Kerküklü’nün görüşünü tercih ettirmektedir.[430]

[430] - B.O.A., C..DH.. 73- 3615, 20 Zilhicce 1232 (31 Ekim 1817).

BÖLÜM III

BAĞDAT SON KÖLEMEN VALİSİ DAVUT PAŞA

3 Müharrem 1232/ 24 Kasım 1816 – 1247/ 1831

Sait Paşa Bağdat'ta direnişteyken, 3 Muharrem 1232/ 24 Kasım 1816'da Davut Paşa Kerkük civarında yandaş savaşçılarıyla bulunduğu sırada, Basra ve Şehrizor Vilayetleriyle beraber üç tuğlu vezaret rütbesi Bağdat Vali'si tayin Fermanını almış ve ilan etmişti. Sait Paşa'nın direnişini kırmak ve Bağdat'a giriş harekâtı üç ay çekmiştir ve sonunda geniş kabulle resmen Bağdat Sarayı'nda oturmuştur.

Gürcistan'da ailesinden koparılıp Bağdat'ta bir çocuk köle olarak satılan, becerileriyle ilim ve idari kademelerde yükselen Davut Paşa; Osmanlı Devleti eyaletleri içinde Mısır'dan sonra en büyük öneme haiz olan Irak memâliğinin en önemli valilerinden olması, sonunda katilden kurtarıp azledilmesi, arkasından da Medine Şeyhül-Haremi mansıbına nail olup orada vefat etmesi, gerçekten iliği çeken bir hayat hikayesidir.

3.1 Davut Paşa'nın Hayat Seyri

Köle bir çocuktan büyük bir Devlet adamı yolculuğunda yürüyen Davut Paşa'nın hayat seyri, Osmanlı toplumunda kabiliyetlerin ön plana çıkmasına, hem en yüksek kademelere tırmanmasına tipik bir örnek teşkil etmektedir.

3.1.1. Davut Paşa'nın Kökeni ve Çocukluğu

Gürcistan'da ailece nesilden nesle geçen feodal kölelik düzeni hâkim ortamda, 1188/ 1774 sularında Tiflis'te köle ve fakir bir aile çocuğu olarak doğdu Davit (Davut

Paşa'nın eski adı). O günler Gürcistan'da kölelerle teamül ve fakirlik durumu, Türkiye yoluyla Bağdat'a neden fazlaca köle getirildiğine cevap verebilir. Gürcü Orbeliani lortların köleleri olan Davit'in ailesi: Babası Giorgi Manvelashvili, anası Meryem, iki kardeşi Şiyo (Shio) ve Dimitri, Şiyo'nun eşi Barbari, Şiyo'nun kızları Niyunu ve Ane ve Salumi'den müteşekkildi. Şiddetli fakirlikle yaygın feodal kölelik sistemi yan yana gelince, köle tüccarların iştahını kabartması garipsenemez. Davit 11 yaşındayken Gürcü köle tüccarları tarafından ailesinden sökülüp 1199/ 1785'de Bağdat'a getiriliyor. Bağdat eşrafından Mustafa Bey el-Rubay'î onu satın alıyor ve kendisi de aslen Gürcistan'lı atik (azat edilmiş köle) olan Büyük Süleyman Paşa'ya veriliyor ya da satılıyor.[431] Kaynaklarda Süleyman Paşa'ya satıldığı da verildiği de geçmektedir. Muhtemelen hibe olarak verilmiştir. Çocukluk hâline acınarak ve zekasını takdir ederek, besleme olarak mı böyle önemli bir yere verilmesi muhtemel ise de meçhulde kalmış bir şeydir. Ancak Müslüman ve özellikle Osmanlı toplumlarında kölelere merhametli davranıldığı, yeteneklerinden dolayı itibar kazandıkları ve sevap için azat edildikleri malumdur. Çocuk yaştaki ve sahipsiz kalan kölelere karşı acıma duygusuyla davranmak, sevap beklentisini bir kat daha artırır. O sıralarda İç Saray eğitim müessesesi Davit gibi çocukları satın alarak İç Saray'da yetiştirip hükümet hizmetlerinde görevlendirmek benimsenmiş politikaydı. Bundan ötürü Kölemen'leri köle edinme sıfatından ziyade hükümet hizmetlerinde görevlendirecek Devşirme sıfatına benzediğini söylemiştik.

Zeki bir çocuk olan Davit, İç Saray eğitim ortamında askerî, edebî, dinî, idarî ve tüm alanlarda çok iyi yetişiyordu. Ayrıca, ezan sedaları içinde ve Müslüman toplumda kendini daha rahat hissediyordu. Davit diğer Gürcü çocuklar gibi Müslüman oluyor ve adının İslamcası Davut oluyor artık. Kölemenler'den iyi devlet adamları yanında dindar Müslümanlar da çıktığı görülmüştür.

3.1.2. Davut Paşa'nın Yetişkinlik Çağı

Kendini oruçlu, namazlı Müslümanlar arasında bulan Davut, kiliseye hiç uğramadı. İç Saray'da ve Hz. Geylani medresesinde askerî ve malî ilimler yanında tefsir, Kur'an ilimleri (ezberlemek dahil), usul, fıkıh, tasavvuf Arap dil bilimleri ve tüm İslamî ilimlerde

[431] - عزالدين، يوسف، داود باشا ونهاية المماليك في العراق، ص.71 و74؛ الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص7؛ الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ج.1، ص.230.

üst derecelere ulaştı. Üç dilde, yani Türkçe, Arapça ve Farsça 'da şiir yazacak kadar edebiyata vâkıf oldu. İlmî hayatında büyük âlimlerden icazet aldığı gibi büyük âlimlere de icazet verdi. Sıbgatullah el-Hayderî'den fıkıh usulü ve Beyzavî tefsiri icazeti, Zeyn-ül-din Cemel-ül-leyl'den ilim tedrisatı icazeti, Kur'an-ı Kerim Kurrası Şeyhi Musullu Mehmet Emin'inden kıraat icazeti aldı. Molla Hüseyin bin Mehmet Ali'den nahv-ü sarf, Müderris Hafız Ahmet'ten tasavvuf ve Lütfullah Efendi'den riyaziyat (matematik) dersleri aldı. Büyük âlim Mehmet Berezencî'ye tüm ilim dallarında icazet verdiği gibi, Es'ad el-Hayderî ve Mehmet el-Naib'e icazet vermiştir. Abdullah paşa zamanında Defterdar'lığı sırasında (1811) resmi dairesi Konak'ta ikindiden sonraları ders vermeyi bırakmamıştır. Vali olduğu sırada bile perşembe sabahı Sahih-i Buharî'yi, cumartesi sabahı da Beyzavî Tefsirini okutmaktaydı.[432]

Becerileri ve zekasıyla Büyük Süleyman Paşa, Davut'un mütedeyyinliğini, becerilerini ve zekâsını takdir ederek, başlangıçta Kilitdarlık görevine atadı. Sonrası Mühürdar ve 27 yaşına geldiğinde önemli mevkilerden Haznedar oldu. Büyük Süleyman Paşa onu kızıyla evlendirdi ve bu yüzden haset edeni çoğaldı. Ali Paşa Vezaretinde yönetimden el çekti ve Geylanî hazresinde tedrisata odaklandı. Sait Paşa Bağdat'a vali olarak girişinde; kısa bir süre onu Kethuda yaptı ve ne kadar arzusu dışındaysa da annesinin ısrarıyla azletti. Ma'zül olmasına rağmen bazı aşiretlerin tedip harekâtı hizmetini yaptı. Yönetimden uzaklaştırıldığı zamanlarda hep ağırbaşlı davrandı. Devlet de onun kadrine riayet etmiştir. Azlinden sonra afv edildi ve 1249'da üç yıl Bosna Valisi oldu, 1254'te Şura meclisi uhdesine verildi, 1255- 1256'da Ankara Valiliği görevini aldı ve 1262'den 1267'ye kadar Medine-i Münevvere'nin Harem Şeyh'i vazifesindeyken vefat etti ve Medine/ Baki' mezarlığında defnedildi.[433]

3.1.3. Davut Paşa'nın Ailesine Karşı Vefası

Davut Paşa ailesine karşı vefalı duruşu dikkate şayandır. Vali olunca saray imkanlarını kullanarak ailesiyle haberleşmiştir. İlkin Şiyo isimli kardeşi Mart 1817'de Bağdat'a gelip

[432] - عزالدين، يوسف، داود باشا، م.س. ط.2، ص.40 و51؛ الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ج.1، ص.231.
[433] - الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.7؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.329- 330.

Davut Paşa'nın evinde müsafir kalmıştır. Hırıstıyan kalmayı tercih ederek bir miktar para alıp ağustos ayında tekrar Gürcistan'a geri döndü.

Bağdat'a varan Porter isminde bir İngiliz seyyah (Ekim 1818) İngiltere Balyozuyla beraber Davut Paşa'yı ziyaret etmişlerdi. Gürcistan'a uğradığını öğrenen Davut Paşa, oraların durumunu sordu ve ailesinin Tiflis'te olduğunu, onlara iyi bakması için Rus'lar tarafından tayin edilen Gürcistan valisine tavsiye mektubu göndereceğini söyledi. Porter, Rus valisi Yermoloff'un kadirşinas olduğu ve talebini yerine getireceğini ifade etti. Gerçekten de bu mahiyette bir mektup ve değerli hediyeler gönderdi. Ancak Mardin civarında bir kısım Kürtler gönderilen elçiyi soymuşlardır.

Ayrıca, Gürcistan'lı doğu bilimci Tsesrteli'nin ulaştığı ve Arapça'ya çevirdiği bir belgeden anlıyoruz ki Davut Paşa 2 Ağustos 1821'de anası Meryem'le haberleşmektedir. Bu belgeye göre, Gürcistan dilini bilmeyen Davut Paşa, Bağdat Sarayında Petro/ Petre namında bir kâtibe (Saray'da o'na Yusuf Ağa deniliyordu), anasına mektup yazdırmaktadır. Davut Paşa mektubun başında kendini Babil Melik'i ve sonunda Bağdat Melik'i olarak tanıtıyor, ısrarla anasını görmek arzusunu bildiriyor. Kendini bu sıfatlarla tanımlaması, ailesinin Bağdat hakkında yeterince bilgiye sahip olmadıklarındandır. Gürcistan büyük tüccarlarından Zobalashivili (Zobala oğulları) eliyle gönderilen mektupların ulaştığını tespit etmek, bir yandan Davut Paşa'nın ailesiyle haberleşmesini, diğer yandan Bağdat'la Gürcistan arasında ticaretin canlılığını göstermektedir. Mektupta, Petro/ Yusuf Ağa'nın eliyle gönderdiği bir yazıda Yermoloff'tan ailesini kölelikten kurtarıp ezna'ür (eşraf) sınıfına yükseltmesini istediğini, anasından Bağdat'a gelip arzu ettiği kadar kalabileceğini ve istediği vakit dönebileceğini, kardeşlerine ve çocuklarına selamlarını bildirmektedir.[434]

Haberleşmeler neticesinde, muhtemelen Davut Paşa'nın Müslümanlığına gücenen annesi Meryem, Bağdat'a hiç uğramadı. Bağdat'ta bulunan Ohanes adında İstanbul Ermenisi bir tacirin yazdığı günlükte Davut Paşa'nın kardeşleri bahsi geçmektedir. Ohanes'in 12 Mayıs 1817 tarihli kaydına göre, Davut Paşa'nın kardeşi; perros'un oğlu (Pedros veya pesros da okunabilir) Şiyo adındaki büyük kardeşi Bağdat'a geldi ve

[434] - عزالدين، يوسف، داود باشا ونهاية المماليك في بغداد، م.س.، ص.62-70.

Saray'ın hareminde ağırlandı. Gürcü'ce ve Ermeni'ce dillerinden başka dil bilmemekteydi. Saray'da Süleyman ismini kullandı ve Hıristiyan kaldı.

Aynı kayıtların 22 Ağustos 1817 tarihli notuna göre Süleymaniye vasıtasıyla lehine 20.000 kuruş alarak memleketine döndü. O vakitlerin hesabıyla yaklaşık 42 kuruş işlenmiş (Yani kuyumcuda) bir miskal altın ediyordu. Yerel hesapla 20.000 kuruş yaklaşık 490 miskal altına tekabül etmektedir ki,[435] 2 kilo 250 gramdan fazla altın karşılığıdır. O zaman için büyük sayılan bu meblağ Davut Paşa'nın Gürcistan'daki tüm ailesini kölelikten kurtarmaya yetecek ve artacak kadar olduğu akla gelmektedir.

Vezareti zamanında, belki Şiyo ile beraber, Dimitri adındaki diğer kardeşi de Bağdat'a gelmiştir. Bu kardeşi Müslümanlığı kabul etti ve Hüseyin adını aldığı söylendiyse de Ahmet adı aldığı doğrudur. Davut Paşa ona ilkin Ağalık vazifesi verdiği, sonradan Basra Mütesellimi vazifesinde tayin ettiği söylenmektedir.

Fransız seyyah Fontanier 1824'te Bağdat'a uğramıştır. Bu kardeşi hakkında verdiği olumsuz bilgileri sorgulama süzgecinden geçirmeden bazı tarihçilerin dilinde dolaşmaktadır. Örneğin ve özetle, parası bitince Davut Paşa'dan para istediği, azarlanıp alamayınca da sarhoş kafayla bir Yahudi'yi işkenceye çekip tüm malını elinden aldığı, böylece mal toplamının kolay yolunu bulduğu ve buna alıştığı, dolayısıyla Davut Paşa onu Mütesellim olarak Basra'ya yolladığı ve Basra'da da buna benzer zulümler uyguladığını Fontanier yazmaktadır ve el-Verdî de bu iddiaları sorgulamasız aktarmaktadır.[436] Tarihçi Serkis ise ciddi bir tespit ile, Fontanier'in yazdığı kitabın sadece 2-3 sayfasında birkaç yerde yanlışlıklarına işaret ettikten sonra Davut Paşa'nın kardeşine dayandırdığı bu hikayelerin ''hayal ürünü'' olduğunu, ayrıca Basra Salnamelerinde bu kardeşinin adı geçmediği söylemektedir.[437]

Azzavî ise, kanılarını Süleyman Faik Beğ'e dayandırarak, Davut Paşa'nın bu kardeşi 30 yaşında Bağdat'a gelmiş, İslamiyet'i kabul etmiş, Ahmet adını almış, din öğrenmesi için laleler ve öğretmenler tutulmuş, Erbil Beğ'i olarak Mir-miran rütbesine nail olmuş, kısa süre Basra Mütesellimliği vazifesini de görmüş ve 1239/ 1823'te birkaç ay süren

---

[435] - سركيس، يعقوب، مباحث عراقية في الجغرافية والتاريخ والآثار وخطط بغداد، القسم الثاني، شركة التجارة والطباعة المحدودة، بغداد، 1374/ 1955، ص.395- 396؛ الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ج.1، ص.232.

[436] - الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ج.1، ص.255.

[437] - سركيس، يعقوب، مباحث عراقية، القسم الثاني، م.س.، ص.397- 401.

Kethüda vazifesineyken vefat etmiş olduğunu söylemektedir.[438] Kardeşinin Basra Mütesellimliği meselesi müphem kalmakla beraber, Küçük Süleyman azil buhranı geçirdiği ve Basra Mütesellimi kaçtığı karışık sürede (1225/ 1810), yine Ahmet isminde kardeşini kaçan Mütesellim'in yerine atamıştır.[439] Karışıklık süresi olduğu için onun da ismi salnamelerde geçmeyebilir. Hem Davut Paşa birkaç yıl sonra vezir olmuştur (1231/1816). İki vezir arasında kısa süre olduğundan ve İsim benzerliğinden dolayı bazı tarihçiler bu iki vezir kardeşlerini birbiriyle karıştırmak ihtimali vardır.

Konuyla ilgili Gürcistan belgelerine göre, Davut Paşa'nın teşebbüsleri ailesini kölelikten kurtarmıştır. Ancak azna'ür (eşrâf) sınıfına alınmaları ricası kabul edilmemiştir. Gürcü diliyle bir Tiflis mahkemesi belgesine göre, Obelyani adında bir Gürcü beyin kölesi olan Şiyo, eşi, üç kızı, anası Meryem ve ''şimdi Bağdat'ta ikamet eden kardeşi Dimitri'' hür (azat) edilmektedirler. Mahkeme kararı tarihi 12 Kasım 1820 ve kararın: ''… bu çiftçilerin hür omlarında engel yoktur…'' Rus'ça tasdiki 13 Kasım ayındadır. Karar üzerinde: '' ben kardeşin Şiyo derim ki bu bana mahkemeden verilen karadır'' yazılan notla Davut Paşa'ya ulaştırıldı. Davut Paşa da üzerine şu notu yazdırarak geri yolladı: ''Tasdikli mahkeme kararını aldım. Kabul ettim ve mührümü bastım. (Gürcü'ce) yazıyı bilmediğim için katibim Bıtrı'ye (Petro'ya) imlâ edip yazdırdım''.[440]

Şiyo'nun Gürcistan'a dönüş tarihine ve 20.000 kuruşun yollanması ile ailenin hür edilmesi tarihine ve kararın Davut Paşa'ya gönderilip ''kabul'' notu ile geri yollamasına bakılırsa, o paranın aileyi hür etmek için verildiği hemen akla gelmektedir. Davut Paşa ailesine karşı vefa göstermiştir. Hürriyete kavuştuktan yaklaşık sekiz ay sonra, yukarıda geçen mektupta Anasına ''İnsan üzümünü yemek için üzüm ağacı eker… siz ektiniz ancak üzüm yiyemediniz…'' yazmıştı. O yüce insanî hissini doyurmaya çalıştığı bellidir.

3.2. Bağdat'ta Hükümet Teşkilatı

Davut Paşa devrine geçmişten kalmış olan Bağdat'ta resmi hükümet teşkilatı hakkında bilgiler, ancak tarih kitapların ve belgelerin satırları arasında bulunmaktadır. Tespit ettiğimiz kadarıyla, Bağdat'ta ana resmî kurumlar şöyledir:

---

[438] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.286.
[439] - الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.111.
[440] - عزالدين، يوسف، داود باشا ونهاية المماليك في العراق، م.س.، ص.71- 75.

3.2.1. Saray

Irak memaliği idaresinde üç tuğlu Vezir rütbesiyle Bağdat Valisi, aynı zamanda Basra ve Şehrizor vilayetlerinin de valisi idi. Bu iki vilayet Vezirin tayin ve azil yetkisi dahilinde mütesellimler tarafından idare edilmekteydi. Musul valisi Âsitâne tarafından tayin edilmesi eskiden beri devam eden bir kuraldır. Ancak Bağdat Valisi ile uyum içinde çalışması, hatta tayini konusunda Bağdat Valisinin görüşüne riayet gösterilmesi de uygulanan bir kaide idi.

Bağdat Valisi (Vezir'i) Irak memaliği sathında idarî, askerî, malî ve siyasi icraat alanında tüm yetkilere sahipti. Arap aşiret Şeyhlerin, Kürt Paşa ve Beğ'lerin tayin ve azli, vergi, gümrük, mirî tayin ve tahsili, asayiş ve güvenliğin temini, ordu sevk ve idaresi, Ağaların ve daire başlarının tayini konularında en baş sorumluydu. Diğer devletlerle (İran'la) savaşa girişmek ve Bağdat Kadısını tayin etmek Bab-ı 'Âli'nin yetkisinde kalmıştır.

Irak memaliği salyane usulüyle idare edilmekteydi. Bağdat Valisi masraflardan (harcamalardan) arta kalan varidatı hazine-i 'Âmire'ye gönderirdi. İstisnâ hariç, Bağdat Hazine-i 'Âmire'ye yılda 2000 kise göndermekteydi. Mısır Vilayetinden sonra hazinenin en büyük kaynağı idi.

Vezir, hükümeti Saray'daki meclisinden idare etmekteydi. Kapucular Kethuda'sı ve maiyetindeki çalışandanlar; merasim, koruma ve hizmetler gibi her türlü ihtiyaçları yerine getirmekteydi. Vezir'in huzuruna gelenleri merasimle karşılar ve meclise ulaştırırdı.

Saray Bağdat'ın gözde binalardan çok büyük ve daha geniş alanda oturmamasıyla beraber, görevlilerin vazifelerini icrâ etmesine yetecek kadar odaları vardır. Davut Paşa döneminde Bağdat'a uğrayan İngiliz seyyah Velisted'in detaylı anlatımına göre, sarayda Paşa'ya mahsus geniş odalar, daire odaları ve binek değil, sadece damızlık olarak kullanılan beheri 2500 Dolar (yaklaşık 5000 İngiliz Pound) değerinde asil Arap atları barındıran bir ahır vardır. Kendisi de nefis bir şekilde döşenmiş ve bezekli müsafirhane'de

ağırlanmıştır.[441] Başka kaynaklarda da Saray'ın çok şaşa 'alı bir şekilde donatıldığı anlaşılmaktadır.

3.2.2. Meclis

Karar alması için Vezir'in danışma kurulu idi. Tüm azaları bulunmasa bile her gün toplanırdı. Nihai karar Vezir'in elinde olmasıyla beraber, özellikle olağan üstü durumlarda kararların hep danışılarak alındığı görülmektedir. Meclis toplantılarına Kethuda, Kapucular Kehyası (Kethudası, Kethuda-ı Bevvabin), Hazinedar, Defterdar (Defteri-i Bağdat), Yeniçeri Ağası, Bab-ul-Arap Şeyh'i, Müftü, İnşâ Divanı Efendisi (Divan Efendisi), Basra Mütesellimi, Hille Hâkimi, Mardin Mütesellimi ve Paşa'nın seçkin Musahipleri gibi yüksek dereceli şahsiyetler katılıyordu.[442]

3.2.3. Kethuda

Kethuda, Vezir'den sonra en yüksek makamdır. Askerî, malî ve idarî işlerin tümünde Vezir'in vekili ve yardımcısıdır.[443] Kölemen'ler döneminde, herhangi bir sebeple Vezaret makamı boşaldığında, doldurması için baş namzet Kethuda idi.[444] Vezaret yolu Kethuda'lıktan geçtiği için Kehya'lar arasında rekabet ve çekişme konumu idi. Meclis toplantılarının daimî hazırlarındandır. Vezir tarafından tayin edilen Kethuda, kendine sadakatli, deneyimli ve özellikle askerî yeteneğe sahip kişilerden seçilmekteydi. Vezir sefere çıkmadığı zamanlarda yerine o çıkardı.

Kethuda dairesi Saray'dan ayrı bir binada bulunmaktaydı. Her gün sabah bir bölüm asker dairesinden Kethuda'yı alıp Vezirin kapısına getirirdi. Kapucular Kethuda'sı o'nu alıp Saray meclisi kapısındaki merdivenler başına kadar maiyet eder, oradan da Hazinedar alıp Vezir'in huzuruna götürürdü. Huzurda, Kethuda dünkü icraatları arz ederdi. O günün yapılacak işleri de arz edip onay aldıktan sonra aynı minval üzere huzurdan ayrılırdı. Gün

---

[441] - ولستيد، جيمس ريموند، رحلتي إلى بغداد في عهد الوالي داود باشا، تر. سليم طه التكريتي، مكتبة النهضة العربية ودار إحياء التراث العربي، بغداد، 1984، ص.67- 68.

[442] - العطار، عماد عبد السلام رؤوف، الحياة الاجتماعية، م.س. ص.11.

[443] - عزالدين، يوسف، داود باشا، م.س. ص.18.

[444]- العطار، عماد عبد السلام، الحياة الإجتماعية، م.س.، ص.11.

içinde Vezir ile danışılacak bir konu çıktığında, münasip bir aracı vasıtasıyla haberleşirdi.[445]

3.2.4. Kapucular Kethudası

Merasim, Mabeyn'cilik, giyim- kuşam, yiyecek- içecek ve tüm Saray hizmetlerinde sorulu olan Kapucular Kethudası, Bağdat Kethuda'sından sonra ikinci önemli makam sayılmaktadır.[446] Saray'ın işlerini görmek için İhtişamât Ağası (merasim) gibi maiyetinde birkaç ağa çalışırdı. Gerektiğinde askeri vazifelere ve tabileriyle sefere teklif edilirdi.

3.2.5. Malî Teşkilat

Maliye teşkilatında çalışanlar konusunda eğitimli ve vazife hayatından deney kazananlardan oluşmaktaydı. Göze çarpan mali kurumlar şunlardır:

3.2.5.1. Haznedar (Hazinedar)

Kapucular Kethudası makamının altında sayılan önemli makamdır. Vezir'in yedi-sekiz yüz kadar has Kölemen askerleri hep kumandası altında bulunurdu.[447] Önemini para muhafazası görevinden ve Kölemen dönemi başlarında yıllık 4-5 bin kise, sonlarında 2 bin kise akçayla Hazine-i 'Âmire'yi beslemesinden kazanmaktadır.

Genel gelirin zamanla azalması, savaş gibi sebeplerle masrafların artması yanında, malî icraatın yetersizliği de vardır. Emanet usulünü bırakıp 1650'lerden itibaren iltizam ve mukataa usulüne geçilmesi çözüm olmadığı gibi, kendi başına da müşkül oldu. Gün geçtikçe, bir yandan hazineye giren para azalıyordu, diğer yandan iltizamcıların ve mukataalıların halka zulümleri artıyordu.[448] Topoğrafik yapının tahsilatı zorlaştırması ve Devlet'ten uzaklığın doğurduğu denetim zaafı ıslah çabalarını da engelliyordu. Örneğin; Âsitâne'nin 1114/ 1702 Fermanı gereği, Bağdat Defterdar Divan'ından muktedir bir kâtibi Defterdar tayin edilerek Bağdat Hazinesini ıslaha, vergileri yeniden düzenlemeye, yeni icat edilen ağır vergileri kaldırmaya emrolunduğu halde, bu ıslahat işi aksamıştır. Bazı

---

[445] - أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.8، ص.204.

[446] - لونكريك، ستيفن همسلي، أربعة قرون من تاريخ العراق الحديث، م.س.، ص.269- 270؛ أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.8، ص.204.

[447] - أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.8، ص.204.

[448] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق، م.س.، ج5، ص.300.

düzenlemelerle masrafların kısılmasına gidilmiştir.[449] Bu da Hazine-i ‘Âmire’ye aktarılacak kiselerin azalması demektir. Buna Vezirin ve diğer makam sahiplerin ihtirasları eklenince, Hazinedarın vazifesi ne kadar hassas olduğu anlaşılır. Vezirlerin azil sebepleri başında kise göndermelerin aksamasıdır.

3.2.5.2. Defterdar (Defteri-i Bağdat)

Haznedar kadar önemli bir görev üstelenen Defterdar vilayetin varidatını ve masraflarını kayıt altında tutmakla mükellefti. Defterdar divanında yetişen, hesap işlerini iyi kavrayan ve Bağdat muhasebesine aşina olan memurlar arasından seçilmekteydi.[450] Âsitâne’yle birbaş ilişkili olması hasebiyle İstanbul’dan tayin edilmesi gerekirken, belki vazifenin ihtisas lüzumuyla, Kölemenler döneminde Vezir tarafından bir Kölemen’e deruhte edilmekteydi. Maiyetinde çalışanlar arasında Hazine Kâtibi, Cizye Sahibi ve Sarraf Başı gibi memurlar çalışıyordu.[451]

3.2.5.3. Darphane

Bağdat’ta hâlâ kalıntısı kalan bir Darphane’nin olduğu bilinmektedir. Aralıklarla Âsitâne’den izin alınarak sadece bakır sıkken, yani Guruş, aralıklarla basılmasına müsaade edilmekteydi. Günümüze ulaşan bazı nakit kıtalarına göre, Bağdat’ta 1049/ 1639, 1058/ 1648 ve 1143/ 1730 yallarında sikke basıldığı tespit edilmiştir.[452] Vali’nin para transfer işlerine bakan ve genellikle Yahudi ve Ermeni taifesinden olan Sarraflardan Sait Paşa’nın Sarraf’ı Azra, sikke basma denetimine teklif edildiğini görmüştük.

3.2.6. Dinî Teşkilât

Bağdat’ta camiler, vakıflar, tekkeler, medreseler ve bu müesseslere bağlı ‘ulemalar, şeyhler, müderrisler, imamlar ve kütüphaneler sayılamayacak kadar çoktur. İdarede ve sosyal hayatta etkileri o derecedeydi ki Âsitâne’ye gönderdikleri vali tayini ve azli hakkındaki mazbatalara itibar edilmekteydi. Dinî teşkilatın en bariz şahsiyetleri Kadı ve Müftü idi.

---

[449] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق، م.س.، ج.5. ص.301.
[450] - عزالدين، يوسف، داود باشا، م.س.، ص.19.
[451] - العطار، عماد عبد السلام، الحياة الإجتماعية، م.س.، ص.11.
[452] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق، م.س.، ج.5، ص.302.

3.2.6.1. Kadı

Devlet'in diğer vilayetlerinde olduğu gibi Kadı'nın icra ettiği esas görev, kendine arz edilen davaları Şer'i Şerif mucibince karara bağlamaktır. Vakıf senetlerini düzenlemek ve kayıt altına almak kadıların önemli görevlerindendir. Müftî'lerin ve ilim medreselerin işlerine karıştığı yoktur.[453] Kadı'ların tayini ya da azli ve nakli Âsitâne'nin yetkisindeydi. Vali bu işe karışmazdı. Maaşları maktu' değil, tahsis edilen rüsumattan çıkmaktaydı. Küçük Süleyman Paşa Kadı'yı maktu' maaşa bağlamak istemesi ve mevcut Kadı'nın zimmet konusunu Âsitâne'ye şikâyet etmesi üzerine İstanbul'a çekildiği ve sorguya alınıp sürgüne gönderildiği olmuştur.

Irak'lı tarihçi İmad Abd-ül- Selam Rauf bir makalede, 1198/ 1783 ilâ 1336/ 1917 arası yıllarına ait Bağdat Şer'iye Mahkemesinin 680 adet muhkem ciltlenmiş şer'iye sicillinin envanterini yayımlamıştır. Bağdat'ta (دار الكتب والوثائق) ''Dar el-Kütüb vel- Vesâik'' müdürüyle 2012'de yaptığı görüşmeye dayanarak, 1982'de bu müessese çatısı altına alınan siciller 2003 Irak işgal olaylarında zarar gördüğünü ve müessesenin imkânlarıyla onarılmasına çalışıldığını anlatmaktadır.[454] Merhum Rauf Hocayla 2020'de İstanbul'da bulunurken bu sicillerin hâlini sormuştum. Hâlâ tomar tomar bağlandığını ve yerinde durduğunu bana söylemesini esefle aktarıyorum.

3.2.6.2. Müftü

Bağdat Müftüsü ilmiyle şöhrete kavuşmuş ve diğer âlimlerden de kabul gören mahalli âlimlerden arasından birisine Vezir tarafından tevdi ediliyordu. Kadılar müftülerin işine müdahalesi yoktu. Hem ilim hem de mevki' itibarıyla toplumda ve resmi hayatta hatırı sayılan bir kişiliği vardır. Vali tayininde onun öncülüğüyle ve baş çekmesiyle düzenlenen mazbatalar, Bab-ı 'Âli nezdinde itibara alınırdı.

---

[453] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق، م.س.، ج.5، ص.302.

[454] - رؤوف، عماد عبد السلام، سجلات المحكمة الشرعية في بغداد وأهميتها في دراسة تاريخ العراق الإجتماعي والإقتصادي (مق.)، مجلة المورد التراثية، العدد 2، السنة 12، بغداد، 1983، (إعادة نشر مع تعليقات جديدة للكاتب نفسه عليها، نقلا عن موقع (www.alukah.net

3.2.7. Askerî Teşkilât

Bağdat Vali'si emrinde hareket edecek yeniçeri ve Osmanlı'lar (Kölemen'ler) gibi resmi asker teşkilatı yanında ister Arap ister Kürt aşiret savaşçıları iç ve dış savaşlarda Hükümet'in gücü olarak kullanılmaktaydı.

3.2.7.1. Yeniçeriler

Irak memaliği vilayetlerinin resmi temel askeri gücü Yeniçeri'lerdir. Eskiden beri fitne çıkardıkları için, Hasan Paşa döneminden itibaren denetim altında tutulmalarına çalışılmıştır ve İç Saray müessesende yetiştirilen sadakatli Kölemenler'e itimat ağır basmıştır. Nüfuzları epeyi kısıtlanmıştır. Eski dönemlerde Yeniçeriler ''Rum'' tabir edilenlerden Irak memâliği dışından oluşmuş iken, Kölemen'ler döneminde ocağa yerli unsurlar da katılmıştır. Aynı zamanda Yeniçeri Ağa'sı İstanbul'dan tayin edilmesi gerekirken; Vezir tarafından tayin edildiği için bir Kölemen'e veriliyordu.[455] Savaşlarda her ne kadar becerikli iseler de ahaliye zulmetmekten ve mefsedetten hâli kalmıyorlardı. Serden Geçti, Terakki, Levent, Yasakçı, Sarıca ve Kalpakçı[456] gibi sınıfları tarih kitaplarında geçmektedir. Diğer resmi askeri güçler gibi Bayrak'lara ve bölük'lere bölünüyorlardı. Her Bayrak 25- 40 neferden oluşup iaşe dahil ihtiyaçlar açısından her bayrak kendi kendine yetişiyordu.

Sultan Mahmut 1826'da Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırmıştır. Aynı yılın yaz aylarında diğer vilayetlerde icrâ edildiği gibi Davut Paşa'ya Yeniçeri Olacağını kaldırma fermanı gelmişti. Davut Paşa bir vesile ile 18 bölük olan Yeniçeri Ağa'larını Saray sahasında topladı ve top dahil silahlı Kölemen'lerle etraflarını sardı. Padişah'ın Ferman'ını okudu ve ağlayıp yalvararak Ferman'a uymalarını ya da katledileceklerini söyledi. Yeniçeri'ler teslim alameti olarak kalpaklarını çıkardılar ve böylece canlarını kurtardılar. Davut Paşa da onları nizam-ı cedid'e kattı. Böylece Yeniçeri ocağı kansız şekilde kaldırılmış oldu.[457] Bu da Davut Paşa'nın dirayetine bağlanmaktadır.

---

[455] - العطار، عماد عبد السلام، الحياة الإجتماعية، م.س.، ص.11.
[456] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.5، ص.302- 303.
[457] - الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ج.1، ص.263-264.

3.2.7.2. Kölemen birlikleri

Davut Paşa emrinde 12.500 kadar eğitimli ve teçhizatlı asker bulunmaktaydı. Mirza Mehmet Ali'nin Bağdat dolaylarına saldırısı, Davut Paşa'yı orduya yeni düzenlemeler getirmeye itmiştir. Eğitmesini daha önce Mirza'nın ordusuna hizmet veren, Napolyon Bonapart'ın bir generaline teklif etti. Ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için barut üretme ve çuha kumaş fabrikalarını kurdu, Avrupa'dan tüfek fabrikası satın aldı ve işletecek nitelikli elemanları temin etti.[458] Ordunun takviyesi için Sultan Mahmut 1236'da Davut Paşa'ya tam teçhizatı ile 15 modern top göndermiştir. Kendisi de kadrosu ve teçhizatı ile Avrupa'dan top imalatı fabrikası ithal etmiştir. Ancak üretime geçilip geçilmediği ve fabrikanın sonu ne olduğu bilinmemektedir.[459] İngiliz Balyozu kanalıyla Hindistan'dan gemi temin etmeye kalkıştıysa da[460] meramına ulaşmamıştır. Aşiret savaşçılarıyla birlikte ordusu hızlı bir şekilde 100.000 adede ulaşıyordu.[461] Musul Kuvvetleri 3000 kadardı.[462] Seyyah Niebhur da buna yakın bir bilgi edindiği geçmiştir. Seyyah James Welstead'e göre ise Davut Paşa 150.000 asker toplayabilmekteydi.[463] Belki bu tahmin tüm aşiretler dahil toplam savaşçıları kapsamaktadır.

Davut Paşa'nın Sarayında fâhir giysili, iyi kuşanmış, tam silahla donanımlı, bezekli takım Arap atlı yaklaşık 800 kadar mücehhez Gürcü (Kölemen) asker bulunmaktaydı.[464] Defterdar, Haznedar gibi her Kölemen Kehya'ya da ait bir miktar asker bulunduğu çeşitli kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bu bilgiler yan yana koyulur ise, Kölemen mücehhez ordusu şöyleydi:

1-	Enderun Ağaları:	1200 (sipahi)
2-	Çukadar ve Mehterler:	300
3-	Zobiler:	300
4-	Silahlı tabi ve haşiyeler:	1700 (çok kabiliyetli sipahi savaşçılardır)
5-	Leventler:	1500 (sipahidirler)
6-	Kalpakluyan (Kalpaklılar):	1500 (piyadedirler)

---

458 - فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند، م.س.، ص.52؛ الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ج.1، ص.248- 249.

459 - الأعظمي، علي ظريف، مختصر تاريخ بغداد، م.س.، ص.225.

460 - عزالدين، يوسف، داود باشا، م.س.، ص.24.

461- الأعظمي، علي ظريف، مختصر تاريخ بغداد، م.س.، ص.225.

462 - العطار، عماد عبد السلام، الحياة الإجتماعية، م.س.، ص. 12- 13.

463 - ولستيد، جيمس ريموند، رحلتي إلى بغداد، م.س.، ص. 59.

464 - فريزر، جيمس بيلي، رحلة فريزر إلى بغداد سنة 1834، تر. جعفر الخياط، الدار العربية للموسوعات، لبنان، 2006/ 1427، ط.1، ص.88.

7- Tüfenkçiler: 500 (barutlu tüfek kullanan piyadedirler)
8- Topçular: 500- 600
9- ‘Ukaylî aşiretinden Bağdat savaşçıları:5000 (piyadedirler. Sayıları ihtiyaca göre artar ya da azalır)

Toplamda 12.500- 12.600 olan bunlar Bağdat’ta sürekli hazır bulunan askerlerdir. Kerkük (4000 asker çıkara biliyordu), Musul, Erbil, Hille ve Mendeli ile Babanlar (Süleymaniye, Köy ve Harir. 10.000 kadar savaşçı), Zehav ve İmadiye (her biri 1500-2000 savaşçı seferber etme imkanıyla 30.000 savaş gücü oluşabiliyordu. Davut Paşa, İran’la savaş tedbirleri gölgesinde toplam sayıyı 100.000’e ulaştırdı. Savaş bitimi ve veba afeti neticesinde Davut Paşa kendi maiyetinde 5000 askere muhafaza etti. Yeniçeri Ocağı kaldırıldığında ise iki Nizam-ı Cedit alayı kurması yanında 2000 topçusu vardır.[465]

Ancak 1831’de Bağdat’tın üçte iki nüfusunu yok eden ve Davut Paşa’nın teslimiyle biten Kölemen dönemi akabinde, bu ordu darmadağın olmuştur. Bir İngiliz kumandanın eğittiği 1000 kişilik askeri birlikten bir kışı sağ kaldığına bizzat şahit olmuştur.[466]

3.2.7.3. Aşiret savaşçıları

Aşiret savaşçıları muharip gücün ayrılmaz bir parçasıydı. Her zaman Hükümet’in yanında savaşan aşiretler bulunmaktaydı.[467] Asayiş sağlamak, herhangi bir sebeple Hükümet’e karşı durmak, dış tehditleri püskürtmek ve hatta Bağdat valisinin azil ve nasbından doğan çakışma olaylarında resmi asker yanında aşiret savaşçıları kullanılmaktaydı. Aşiretler, Kürt ve Arap aşiretler olarak iki kategoride mütalaa edilebilir. Yiğitlik, cesaret, aşiretin başına bağlılık, zorluklara tahammül gibi sıfatları yanında şahsi silahlarla donanımlı, atlı ya da yayan olsun kendi kendini eğitmiş, geniş çaplı savaş idaresi ve planlaması konusunda yetersiz ve kişisel bazda bile eğitimden geçen resmi askere göre daha az beceriye sahip olmak, Kürt ve Arap aşiret savaşçıların müşterek sıfatlarındadır. Kürt aşiret savaşçıları Baban, Revanduz ve Behdinan aşiret paşaları ve beyleri emrinde hareket ederlerken, Arap aşiret savaşçıları Zübeydî, Şammar, ‘Inize, Haz’al Beni-Lâm ve Tay gibi aşiret şeyhlerin emrindeydi. Babanlar Kürt aşiretleri kesiminde büyük topluluk teşkil ettikleri gibi, Arap Kesiminde Müntefik emirliği büyük topluluk teşkil etmekteydi.

---

[465] - فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك، م.س.، ص.82- 84.
[466] - فريزر، جيمس بيلي، رحلة فريزر، م.س.، ص. 122.
[467] - العزاوي، عباس، موسوعة عشائر العراق، دار الموسوعات العربية/ بيروت، 2005/ 1425، ط.1، ج.1، ص.153.

Savaşçı adedi ve faaliyet itibarıyla Arapların varlığı daha yoğun ve daha ağırdı. Müntefik aşiret koalisyonu tek başına 100 bin savaşçı toplayabiliyordu. Babanlı'ların birkaç bin savaşçı çıkardıkları görülmektedir. Revanduz Kürt paşası Mira Kör'ün 1834'te nüfuzunu Erbil etrafından Baban'lara kadar genişlettiği vakitte, abartılmış olması düşünüldüğü hâlde, 50 bin savaşçıya söz geçirdiği[468] durumu ile Müntefik'in toplayabildiği savaşçılarla mukayese edilirse, aradaki keffe ağırlığı ortaya çıkar. Davut Paşa aşiret savaşçılarını da belli bir düzene bağlayarak Irak askeri gücünü 100.000 savaşçıya vardırdı. Çoğu Araplardan oluşan aşiret savaşçıları içinde 'Ukaylî aşireti şeyhi Cafer, Şammar şeyhi Sufuk gibileri vakalarıyla şöhret bulmuşlardır.[469]

Hem Kürtlerin hem Arapların tüm emirlerini şeyhlerini, paşa'larını ve beğ'lerini Bağdat Veziri müstakillen azil ve tayin etmekteydi. Şeyh'ler, paşa'lar ve beğ'ler aynı sülâleden tayin oldukları halde, kendi aralarındaki ihtilaf ve çekişmeler bitmek bilmiyordu. Herhangi bir sebeple Hükümet tarafında ya da karşısında olabiliyorlardı.

Arap aşiret savaşçıların vasıflarını İngiliz Seyyah J. Baillie Fraser'ın 1834'te Bağdat surlarına dayanan Zübeydî aşiretin savaş konağından bizzat gördüğü gibi anlatmıştır. Dikkat edilince resmi askere göre yetersiz donanımlı ve savaş kabiliyeti kişisel beceriye bağlı oldukları görülecektir. Kampta (konakta) bin atın olduğunu, atların asil (saf kan) Arap atları ve bakımlı olmadığı, sahipleri başlarında olduğu halde düzensiz şekilde bir arada toplandıklarını aktarmaktadır. Arap süvarilerin silahına gelince, çoğunluğu belinde kılıç ve hançer taşımaktaydı. Bir kısmı ağırlıklı demir matrak ya da 1,50 ilâ 1,80 metre boyunda mızrak taşıyordu. At takımlarına iki taraftan beş-altı küçücük mızrak gibi ''cırtı'' takılmaktaydı. Gerektiğinde hızlı ve başarılı bir şekilde çekip hedefe saplamakta kullanılmaktaydı bu cırtılar. Kimileri elinde yerden bir şeyi kapmak ya da karşı süvariyi at üstünden yıkmak için kullanılan başı çengelli sopaları da vardır. Ellerinde az adet eski tüfekler de bulunmaktaydı.

3.2.7.4. Bağdat'a Tabi Asker ve Aşiretler Savaşçıları Sayısına Toplu Bakış

[468] - فريزر، جيمس بيلي، رحلة فريزر، م.س.، ص.15.
[469] - الأعظمي، علي ظريف، مختصر تاريخ بغداد، م.س.، ص.225.

Davut Paşa döneminde, Bağdat İngiliz Konsolosluğu yüksek memuru el-Münşî el Bağdadî, vazifesi ve tecessüsü itibariyle dikkate alınması gereken asker ve aşiret savaşçı sayısı tespiti şöyledir:[470]

1- Valiye tabi ve mansıplar ile musahiplere bağlı 2000 atlı.
2- Kethuda: 500 atlı.
3- Bağdat Ağası: 200 atlı.
4- Levent Bayrakları: 100 Bayrak[471] ve 1000 atlı.
5- Ubeydî aşireti:[472] 1000 atlı.
6- Azledilen Kürt paşaları: 1000 atlı.
7- Mıli, Tay, Bayat 1000 atlı.
8- Yayan Beratlılar: 100 Bayrak ki 1000 neferdirler.
9- 'Akil aşireti: 1000 yaya tüfekçi ve 100 atlı.
10- Tikrit: yaya tüfekçi 100 nefer ve yeniçeri yayası 500 nefer.
11- Bağdat Ocaklı Yeniçeriler: 1100 nefer, Topçu ve Arabacı 200 nefer, Zemberekçi[473] ve Deveci 100 nefer.
12- Cubur, Elbu-Müfriç, Karağul, Düleym, Anbekî, Şammar Toga, Defafi'a, Sevakin, Eslem, Elbu-Heyazı' ile Elbu- 'Alge, Revaşid, 'Aze, Beni-Saad, Beni-Sabîh, el-Macma', Ceş'am (Kaş'am), Zübeyd, el-Batta, Şibil, Haface, Cenabî, Mi'dan aşiretleri: 2000 mahir atlısı Bağdat'ta olurlar ve hâkimlerinin savaşçı sayısını 50.000'e kadar ulaştırabilir.

3.2.8. Bab-ul- Arap (Arap Kapısı)

Arap aşiretlerle Hükümet'in arasındaki ilişkileri düzenlemekle mükelleftir. Sürekli 'Ubeydî aşireti Şeyhleri el-Şâvî sülâlesinden birisine teklif edilmekteydi. Genelde el-Şâvî şeyhleri bilgili, vakur, dirayetli, ilim ve edebiyata vâkıf ve bazıları şairdir. Aslen Kahtanî olan Zübeydî'lerin iki kolundan büyük kol Zübeydî'lere mensup aşiretlerden 'Ubeyd aşireti, Araplar içinde güçlü ve saygın olmalarıyla, şeyhleri de dinlenmekte ve sayılmaktadır. Valilerle bazen ihtilafa düştükleri olmuştur. Ancak fikirlerine ve meşveretlerine de uyulduğu görülmüştür ve arabuluculuk yeteneklerine ihtiyaç duyulmuştur. İran'a ve Vehhabî'lere el-Şâvî'lerden bir elçi gönderilmesi, el-Şavî'lerin ne denli dirayetli olduğunu ve vezirler nezdinde ne derecede güven kazandıklarını

[470] - المنشي البغدادي، محمد بن أحمد الحسيني، رحلة المنشي البغدادي إلى العراق، تر. عباس العزاوي، دار الوراق/ لندن، 2008، ط.1، ص.46-49

[471] - Hademeleriyle beraber her Bayrak ortalama 25- 40 neferdir.

[472] - Bağdat'ta Bab-ul-Arap (Arap Kapıs) Şeyhi, Ubeyd Aşireti Şeyhidir.

[473] - Zemberekli Top: bir top çeşididir.

göstermektedir. Savaşçılarına da çok kez ihtiyaç olmuştur ve bazı vakalarda bir tarafı diğer taraf üzerine üstün kılabilmişlerdir.

3.3. Davut Paşa Karşıtlarını Ortadan Kaldırması ve Bu Konuda Genel Siyaseti

Davut Paşa, muhaliflere ve asayişi bozanlara karşı şiddet ve kasvet kullanmaktan çekinmezdi. Hikmet ve müsamahayla teamül etmesi görülmekle beraber, gerekli gördüğünde en şiddetli cezalar uyguladığı da şikâyet konusu olmuştur. Bu konuları ilgililerle danıştığı halde, son kararı elinde tutmaktaydı. Uyguladığı bu siyaseti, Bab-ı 'Âli'ye gönderdiği bir yazıda açığa vurmaktadır. İran'la ve Babanlar'ın muhalif bir koluyla iş birliği yapan; Basra ve Kerkük sabık Mütesellim'lerinden Bekir'in adamı Der-Saadet'e varıp hallerini ve şikâyetlerini arz etmesinde, resmi âdetler üzere bir miktar ''atiyye-i seniyye'' verilmiştir. Davut Paşa bunun Irak'ta yanlış yorumlanacağını ve fitne uyandıracağını bildirmek kapsamında genel siyasetini şu sözlerle ifşâ etmektedir: ''Yüce meramlarda kılıç yerinde ikram ve müsamaha kullanmak, ikram ve müsamaha yerinde kılıç kullanmak kadar zararlıdır''.[474]

Sait Paşa ve Hümmadi Abu- 'Akleyn öldürüp, Davut Paşa Vezaret makamına yerleşince, Kerküklüler; Kaimmakam'lık davasında bulunan Süleyman Paşa'nın süt kardeşine yol açıp savuşturdular ve mücadele sırasında muhalefet ettiklerine pişmanlık gösterip 'ulemalar aracılığıyla afv istediler. Davut Paşa anlayış ve müsamaha gösterip Kerküklüleri afv etti. Yani yerine göre müsameha gösteriyordu ve şiddet uygulamaktan kaçınmıyordu.

Mücadele sırasında Sait Paşa'yı destekleyenlerden şu altı kişinin katline Ferman çıkmıştı:

1- Kehya Derviş Mehmet Ağa. Sait Paşa'yı azle karşı direnmeye teşvikle suçlanmıştı. Yaşı 70 yılı aştığı için ve soruşturmasında vazife çerçevesinde davrandığı beyanıyla afv edildi. Davut Paşa'nın Musahip'lerine katıldı ve hürmet gördü.
2- Ağa'lardan Hacı Abdullah Ağa. Yine Yaşı 70 yılı aştığı için ve soruşturmasında vazife çerçevesinde davrandığı beyanıyla afv edildi. Davut Paşa'nın Musahip'lerine katıldı ve hürmet gördü.
3- Defterdar Hacı Mehmet Sait. İdam edildi ve kesik başı İstanbul'a yollandı.

[474] - B.O.A., belge No. HAT. 783/ 36611-E, 7 Zilkade 1238 (16 Temmuz 1823).

4- Kapucular Kethudası Mılî Ömer Ağa. İdam edildi ve kesik başı İstanbul'a yollandı.
5- Bab-ul-Arap Şeyh'i Kasım Beğ el-Şavî. Arap aşiretlere firar edip yakalanmadı.
6- Tüccarlardan Nu'man el-Paçacı. Saygın ve sayılan tüccardan olması hasebiyle ve idam edilmesi tüccarları ürküteceği için afv edildi. Afv edilenler için Bab-ı 'Âli nezdinde şefaat edildi ve izin alındı.

Yanı sıra, hep müşkülât çıkarma huylu Yeniçeri Ağası Seyyit 'Uleyvî sabık valiyle ihtilaf edip İran'a kaçtıktan sonra, Süleymaniye'de Davut Paşa maiyetine katıldığını söylemiştik. Vezir de onu eski makamı olan Yeniçeri Ağası yaptı. Ancak yine müşkül çıkarmaktan boş durmadı. Dil uzatmasından başka, İran'la bağlantısının devam ettiği de sızmış olunca idam edildi. Davut Paşa kendine yakın olan ve işinde beceri gösteren Yeniçeri Kâtibi Abd-ül-Rahman Efendi'yi vekâleten Yeniçeri Ağası tayin etti.[475]

Davut Paşa'nın bu başlangıç icraatında Hükümetini sağlama almak politikalarını uygulaması, yerine göre müsamaha ya da sertlik kullandığı izlenmektedir ve icraatında bu üslubu kalıcı bir şeklide sürdürdüğü görülücektir.

3.4. Davut Paşa Döneminde Arap Aşiretlerin Durumu

Eski tarihlerden beri Arap Yarımadasından nüfus artışı, kuraklık ve savaş gibi sebeplerle aşiretler dalga dalga Irak taraflarına göç etmiştir.[476] Bu göçler Irak-ı Arap adını alan coğrafi bölgeyi kalıcı olarak Araplaştırmıştır. Yurtlarını değiştiren göçebeler örflerini, adetlerini ve geleneklerini değiştirdikleri söylenemez.

Başlıca ve büyük Arap aşiretler ve antdaşlar (bağdaşlar) toplulukları şöyledir:

1- Müntefik aşiretler bağdaşlığı (antdaşlığı), Irak'ın güney bölgesinde birçok aşiretler bağdaşlığı, Arap aşiretlerin en güçlü ve etkili topluluğudur.[477]
2- 'Ubeyd aşiret Beğ'lığı: 'Ubeyd aşireti, 18. Yüzyılda Cubur, Düleyim, 'Aze, Gureyr, Müfric ve Kübeysât aşiretlerini saffına çekerek Âl-Rişe aşiret birliğini (topluluğunu) bertaraf edip güçlü bir aşiret birliği oluşturdu. Topluluğun başı Şeyh Süleyman el-Şavî Beğ, Mılî aşiretini Urfa diyarlarına süre bildi. Hasan Paşa divanda Bab-ül-Arap (Arap Kapısı) dairesini kurup idaresi sürekli ilim ve kültürleriyle de şöhret kazanan el-Şavî'lere verilmiştir. Bab-ül-Arap Beğ'leri hükümet nezdinde önemli vazifeler ve etkili görevler üstlendiği gibi, umum

---

[475] - كركوكلي، رسول حاوي، دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1232، ص. 148(ب)- 149(أ)؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.244- 246.

[476] - العزاوي، عباس، موسوعة عشائر العراق، م.س.، ج1، ص.49.

[477] - السعدون، خالد حمود، الأوضاع القبلية، م.س.، ص.52- 52؛ نوار، عبد العزيز سليمان، تاريخ العراق الحديث، م.س.، ص.59.

aşiretler üzerinde de yüksek nüfuza sahip idi. Bağdat siyaseti üzerinde parmak izleri vardır.[478]

3- Şammar Cerba: Kuzeyde Dicle ve Fırat arasında el-Cezire denilen geniş arazide bulunmaktalar.[479] Küçük ve Büyük Zübeydî'ler, Düleym ve Haz'al aşiretleri; Fırat'ın Orta kesimi ve Bağdat'ın batı taraflarına kadar uzanan arazide bulunmaktadır.
4- Beni-Lâm ve Elbu-Muhammed aşiretleri: Beni-Lâm Irak orta kesimi doğusu Diyale nehri aşağısı ve Dicle doğusundan İran taraflarına kadar uzanan böğlerde bulunmaktadır. Varlıkları İran sınırlarına taşması yüzünden iki devlet arasında sorun çıkabiliyordu. Elbu-Muhammed orta kesim Emare'de Dicle'nin iki yatağı ve bataklık bölgelerinde bulunmaktadır. Bataklığın sağladığı topoğrafik savunma imkânı ve 10.000 tüfeğe sahip olmaları sık sık hükümete karşı durmalarına vesile olmaktaydı. Bu iki aşiret bağdaşlığına (antdaşlığına) yediden fazla daha küçük aşiretler bağlı idi.[480]
5- Ka'ab (كعب) aşireti: Güney Irak'ın Şat-url-Arabi doğusunda Karon nehri eteklerine yayılan Ka'ab aşireti[481] Osmanlı topraklarında bulunmasına rağmen, İran'ın kışkırtmasıyla nehir ticaretini ve Basra'yı defalarca tehdit altına almıştır.

3.4.1. Aşiretlerin Yerleşiklik itibarıyla Sınıflandırılması

Yerleşiklik açısından sosyal yaşayış tarzı itibarıyla Arap aşiretleri üç çeşittir:

A- Bedevî Araplar: bunlar çadırlarda göçebe yaşarlar ve şehirde yaşamayı sevmezler. Deve ve koyunlarını otlatmak amacıyla mevsime göre yaylağa göçerler. Yiğitlik, akıncılık, hür yaşamak, sözde durmak, öç almak, dehalete riayet, şeyhi itaat, aşiret hukukuna uymak misali aşiret örflerine bağlılık ve hükümet düzenlerine boyun eğmeyi sevmeme gibi bedevilik sıfat ve huylarını korurlar. Şammar, 'Inize, Züfayr (Dufayr) gibi aşiretlerin bedevîlikleri bilinmektedir.
B- Köylüleşen ya da ikamet eden aşiretler: Bunlar nehir kenarlarında çiftçiliğe ve ekin/ biçine alışan ve ziraate elverişli toprağa sahip olan Arap'lardır. Bir kısmı ziraat mevsiminde köylerde ikamet eder, mevsim dışında çadır hayatına döner ve davarlarını güderdi. Yani aşiret ve Arap geleneklerini yitirmemişlerdir.

---

[478] - العطار، عماد عبد السلام، الحياة الإجتماعية، م.س.، ص.203.
[479] - نوار، عبد العزيز سليمان، تاريخ العراق الحديث، م.س.، ص.59.
[480] - السعدون، خالد حمود، الأوضاع القبلية، م.س.، ص.68 و74- 75.
[481] - نوار، عبد العزيز سليمان، تاريخ العراق الحديث، م.س.، ص.60.

C- Şehirleşen Araplar: Bunlar şehir evlerinde sürekli ikamet ederler, bedevilik sıfatlarını yitirirler, memurluk ve askerlik yaparlar, ticaret ve çeşitli meslekleri icra ederler. Aşiret bağları zayıflamış olur.[482]

3.4.2. Aşiretler ve Asayiş Sorunu Sebepleri

Aşiretler sadece Osmanlı döneminde değil, tarih boyunca asayiş ve düzen sorunları çıkarmışlardır. Sosyal yapılarında gizlenen düzen bozuculuğun başlıca sebepler şöyle özetlenir:

1- Herhangi sebeple olursa olsun, aşiretler göçe yeltendiklerinde, daha önce bölgede yerleşen aşiretleri sıkıntıya sokması beklenir. Aşiretler arasında ihtilafların en önemli sebebi su kaynakları ve yaylak. Kervan yollarını sahiplenme de sebepler arasındadır. İnsandan başka, çöllerin kıt su ve ot kaynakları hayvan sürülerine yetmez olduğunda, kökte nesep akrabalığı olsa bile kaynakları rakiplere revâ görülmesi beklenmez. Bu yüzden aşiretler arası uzun süren kavgalar çıkmıştır. Örneğin, 1638'den itibaren göçen Şammar'lar Irak'ta yerlerini tutmuş iken, sonraları 'Inize aşireti bu taraflara yönelmesi Fırat'ın batısından ta Şam arazilerine kadar uzun süren kavgalar çıkarmıştır.[483] Buna bedevîlerde kuvvet ve koruma aracı sayılan gaza (akıncılık) geleneği eklenince, kaynak ve alan çekişmeleri[484] ne denli asayiş bozucu unsur olduğu ortaya çıkacaktır. Bu gibi hâllerde esas taraf olmadığına rağmen, asayişi sağlamak, yolların güvenliğini kollamak, aşiretler arasında adaleti kurmak ve halkın canını ve malını korumak Devletin temel vazifesinden olduğu için aşiretlerle çatışmalar doğabiliyordu.

2- Bedevî ya da yarı yerleşik aşiretlerin şeriat ahkâmı ile örf ve değer yargıların sosyal ve ahlak kurallarına karışmış bir anlayış dairesinde hareket ederler. Yanı sıra, kamu düzeniyle ilişkileri gevşek ve bedeviliğin verdiği serbest yaşam tarzı; aşiretlerin uyacağı örf ve değer yargıları[485] ve zamanla oluşan kendine mahsus hukuk ve yargılama usulleri kamu düzeniyle çelişkiye düşürebiliyordu. Meselâ fertlerin şahsi hukuklarını koruması temelde akrabalığa dayalı aşirete ve aşiret şeyhine itaati elzem kılıyordu. Katil ve kısas konusunda beş göbeğe kadar öç alma ve diyet ödeme dayanışması ve hakkı aşiret sistemine bağlılığı gerektiriyor. Aşiret hukukunu iyi bilen, hatta aşiretler arası en çetrefil müşküllerin çözümünde yetkili karar sahibi olan Ârife'lere (bilgelere) uymak zorunluğu da Bedevî aşireti kendine özel ve kamu

---

[482]- الهاشمي، طه، جغرافية العراق، مط.دار السلام/ بغداد، 1930، ط.1، ص.96.

[483] - الهاشمي، طه، جغرافية العراق، م.س.، ص.31.

[484] - Aşiretler arası gazalar, sulh ve savaş örfleri ve bazı vakalar için bk. العزاوي، عباس، موسوعة عشائر العراق، م.س.، ج.1، ص.356- 358.

[485] - Bedevîliğin değer yargıları için bk. العزاوي، عباس، موسوعة عشائر العراق، م.س.، ج.1، ص.396- 400.

düzeninden yarı bağımsız bir sistem içinde yaşamaya itmektedir.[486] Devletin getirdiği düzenlemeler ile bu örfler ve değer yargıları ve kurallar ters düştüğünde asayiş sorunları doğması kaçınılmazdır. Bu gibi durumların fazlaca görülen bir örneği dehalet örfüdür. Aşiretlerin nesep akrabalığı ya da mazlumun korunması yahut mürüvvet sebebiyle dehaleti kabul edilen dahîli teslim etmek büyük 'ar ve şerefsizlik sayılmaktadır. Dahîli (sığınmacıyı) teslim etmemek defalarca asayiş sonları doğurmuştur ve ciddi savaşmalara sebep olmuştur. Aşiretlerin isyan zemininde bu gibi özel örfü, yargı değerlerini ve aşiret hukuk sistemini de aramak gerekir. İsyanları sırf hükümetin zulmüne karşı direniş mahiyetinde olduğu çokça söylendiği hâlde, tek bu sebebe bağlayarak kesip atmakta acelecilik vardır.

3- Arap aşiretleri geleneklerinde nesep bağına dayanarak aralarında bağdaşlık ya da bağdaşlıklar (antdaşlıklar)/ (حلف، تحالف) oluşturmak eskilerden beri süre gelen bir örf ve âdettir. Göç hareketleri etkisiyle soy akrabalığı yananında kaynak alanlarını koruma amacı da antlaşma kapsamını etkilemekteydi. Durmak bilmeyen göç hareketleri, geniş sahalara yayılan ve kabarık nüfus sayıları kapsayan farklı antdaşlıklara (bağdaşlıklara) mensup aşiretleri sürekli birbiriyle savaşmaya sevk etmekteydi. Bu gibi savaşların temelinde devlet olmamakla beraber, kamu güvenliğini korumak açısından asayişin bozulması devleti işin içine katmaktaydı.

Özellikle Arap Yarımadası'ndan Irak'a dalgalarla göçen aşiretler değişik antdaşlıkları (bağdaşlıkları) ortaya çıkarmıştır. Büyük aşiretler antdaşlıklarından Müntefik Emirliği topluluğu ile Beni Lâm topluluğu uzun süre çekişmelere girmiştir. Kölemen'ler döneminde Müntefik'lerin Bahadıl ve Haface aşiretlerine Irak'ın orta kesimlerinde oturmaya müsaade etmeleri soy akrabalığı yanında Beni Lâm'e[487] karşı savunma hattı oluşturmayı amaçlamaktaydı. Beni Lâm ise arazilerini savunmak için Beni-Esed'i, beni-Sâ'ide'yi, Şammar Toga'yı ve başkalarını tarafına çekiyordu.[488] Benzer durumlarda bu gibi yeni aşiret bağdaşlıkları kurulabiliyor, aşiret hukuku çerçevesinde çözüm yolları aranıyor ve Hükümet'in denetimi dışında gelimeler doğabiliyor.

Beni-Lâm gibi İran sınırlarına yakın olan ya da İran arazisine geçiş yapan aşiretler iki devlet arasında aidiyet ihtilafları doğurmak yanında aşiretler sıkıştığı zamanlarda İran'ın yardımlarından yararlanmaya kalkışmaları ilave ığtişaş kaynağı olmaktaydı. Mehmet Hurşit Paşa'nın Davut Paşa dönemine

---

[486] - Aşiretlerin uyguladığı hukuk ve yargı sistemi için bk. العزاوي، عباس، موسوعة عشائر العراق، م.س.، ص.405-409.

[487] - Beni-Lâm aşireti Irak'ın orta kesimi ve İran sınırlarına kadar uzanan Dicle'nin doğu bölgelerinde bulunurlardı. (Günümüzde: Misan, Ali el-Garbi, Ali- el-şarki, Şeyh Se'ad ve Kümeyt'ten sınıra doğru). bk. العامري، ثامر عبد الحسن، موسوعة العشائر العراقية، م.س.، ج.2، ص.228 و 232.

[488] - السعدون، خالد حمود، الأوضاع القبلية، م.س.، ص.71- 72؛ العطار، عماد عبد السلام رؤوف، الحياة الإجتماعية، م.س.، ص.196-199.

yakın bir zamanda yazdığı eserde (1848- 1852) Beni-Lâm'ın yalnız Dicle'nin sağı ve solunda 11470 hane olduğu,[489] kıtlıktan, aralarındaki ihtilaflardan ve vâlilerin vergileri ağırlaştırdığından dolayı sınırı aşıp İran'da kalan Beni-Lâm'den de bahsetmektedir. Yoğun olarak kuzeyde Diyale Nehrinden Dicle boyunca doğuda İran sahasına giren arazilerde bulunan Beni- Lâm'ın nüfusu 45.000 ve Irak tarafında savaşçıları 10.000 adede varmaktaydı. Şeyhleri arasında çekişmeler, hükümeti müdahaleye zorladı, aşireti iki bölgeye ayırdı ve her tarafa bir şeyh tayin etti.[490] Anlaşılıyor ki; kıtlık (kaynak ve arazi yetersizliği), hem aşiretler hem de aynı aşiret şeyhleri arasında çekişmeler ve ağır vergi yükümlülüğü gibi sebepler göç hareketlerine ve asayişin bozulmasına kaynak oluşturmaktaydı.

Şammar Toga ve sonradan Şamar Cerba göç dalgası, arkasından 'Inize aşireti dalgası, Fırat'ın batısından Cezire, Şam ve Mardin sahalarına kadar bölgeyi karıştırmıştır. 'Ubeyd aşireti 18. Yüzyılda Cubur, Düleym, kübeysât, 'Aze ve Gureyr gibi aşiretlerin başını çekerek Elbü-Rişe bağdaşlığın (antdaşlığın) yerini tuttu ve Mevali (Mılî de deniliyor) aşiretini Düleym ve Cezire'den uzaklaştırdı. Hasan Paşa döneminden itibaren 'Ubeyd Şeyh'leri el-Şavî'ler Bab-ül-Arap kurumu vasıtasıyla hükümetle aşiretler arasında irtibat noktası olmuşlardı.[491] Ancak problemlerin kaynağı kurumadığı için sorunlar da bitmediği gibi, Hükümet uzun yıllar asayiş sorunlarıyla meşgul olmuştur. Asayiş sorunun temelinde aşiretlerin ihtilafı yatarken, düzenleyici olarak kamu otorite işe karışmak zorunda kalmaktaydı. Bu gibi olaylara da sırf otoriteye ya da Devlete isyan gözüyle bakmak pek doğru sayılmaması gerekir.

4- Bedevîliğin serbest yaşam tarzı ve gaza, yiğitlik gibi işaret ettiğimiz gelenek manzumesi, üstün kuvvete ve kamu otoritesine boyun eğmeme kişiliğini pekiştirmektedir. Aynı zamanda çöllerin uçsuz bucaksızlığı ve su kaynakların kıtlığı, güney bölgelerde ise bataklılar gibi topoğrafik şartlar, aşiretlere doğal savunma sağlaması neticesinde kamu otoritelerin denetimini engellemekteydi. Tüm bunlar, bir yandan Mirî'yi ödemekten kaçınma zeminini kolaylaştırıyor, diğer yandan istihsalini zorlaştırıyordu. Bedevîlik faktörü yanında aşiretlerin hem kamu otoritesiyle hem de diğer aşiretlerle ilişkilerini etkileyen diğer faktör aşiretin ve şeyhin çıkarlarıdır. Mirî'yi ödemekten kaçınmak aşiret isyanların başlıca sebeplerindendir.

---

[489] - Mehmed Hurşîd Paşa, Seyâhatname-i Hudûd, Çevirimyazı: Alâattin Eser, Simurg kitapçılık, İstanbul 1997, 1. Baskı, s.59- 60.

[490] - Mehmed Hurşıd Paşa, Seyahatname-i Hudud, a.g.e., s.63.

[491] - Ûbeyd ve andaşları ile Mılî için bk. .204 -210.ص ،م.س ،العطار ،الحياة الإجتماعية Şammar ve 'Inize ile Dufeyr (Zufeyr) ve Sukur için bk. a.g.e., s.206- 213.

3.4.3. Arap Aşiretlerin Asayiş Vaziyeti

Ali Paşa ve Sait Paşa dönemlerinde gevşek idare aşiretleri azdırmıştı. Düzensizlik ve anarşi her tarafa yayılmış durumdaydı. Davut Paşa çalışacağı kadroyu düzenledikten sonra ilk icraatı hükümet otoritesini sağlamak ve aşiretlerin zaptıyla uğraşmaktı.

3.4.3.1. Bağdat Etrafında Beni-Temim, Şammar'dan el-Bavî ve bazı aşiretlerin Tedibi

Beni-Temim, Şammar kollarından el-Bavî'ler[492], Difa'i' aşiretinden Elbü-Naccad, Beni 'Umeyir[493] ve bazı Mahmudiye mukataatı aşiretleri (orta kesimde) yol kesip huzuru bozmaktaydılar. Davut Paşa Başbölük Başı Abdül-Fettah Ağa'yı Beni-Temim üzerine, İhşamât Ağa'sını el-Bavî ve Difa'i el-Neccad'leri ile Elbü-Musa üzerine ve sabık Başağa ile Silahtar'ı Beni 'Umeyir üzerine yolladı. Mahmudiye mukataatı dolaylarında toplanan güruhlar üzerine ise Kerkük sabık Mütesellimi ile Bab-ul-Arap Şeyhi Abdullah Beğ el-Şavî'yi yolladı. Hepsinin hakkından gelindi ve ele geçirilen mal ve davarları Mirî'ye verildi.[494] Dikkati çeken husus, Abdullah el-Şavî'nin kardeşi Casım el-Şavî Sait Paşa'ya arka çıktığı için aşiretlere sığınarak firara geçmiş olmasıdır, aynı vakitte Bölgedeki Arap aşiretlerine saldırmasıdır.

3.4.3.2. Düleym, Şammar el-Cerbâ, el-Yesar ve 'Inize aşiretleri

Düleym aşiretleri de Sait Paşa'ya destek vermişti. Aslında diğer aşiretler gibi Mirî'den kaçınmak fırsatı bulduklarında ödemeyip hep isyan haline düşmekteydiler. Bütün nasihat ve ihtarlara uymadıkları için vekâleten Kethuda Mehmet Ağa kumandasında yeteri kadar asker 2 Zilhicce 1232/ 12 Ekim 1817 Pazar günü Bağdat'tan hareket etti. Düleym aşiretleri doğal yer yarıkları engeli bol, dikenli bitkileri ve ormanlık ağaçları sık, yani topoğrafik şartları askerin ilerlemesini engelleyeceği düşündükleri araziye çekilmelerine rağmen kendilerini korumayacaklarını anladılar. Hem askerlerin yılmazlığı hem de sefere çıktıktan birkaç gün sonra Mehmet Ağa'yı asaleten Kethuda tayin ile teşvik edilmesi

---

[492] - Bavî'ler 2000 hane olup 1205 h. civarında Beni-Lâm ile çakışmaya düşüp Felahiye'ye göçmüşlerdir. bk. Mehmed Hurşid Paşa, a.g.e., s.60.

[493] - Mehmet Hurşit Paşa, Beni- 'Umeyir'den 25 hanelik bir fırka Bağdat'tan 4 saat mesafede olduklarına ve koyun ticareti ile uğraştıklarına işaret etmiştir. bk. Mehmed Hurşid Paşa, a.g.e., s.146.

[494] - كركوكلي، رسول حاوي، دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1232، 149(أ)- 149(ب).

Düleym aşiretlerin hezimet habercisiydi. Şeyh'leri ve müteşahhısları Bab-ul-Arap Abdullah el-Şavî ve Baş Bölükbaşı Abd-ül-Fettah Ağa'nın vasıtası ve şefaatiyle epeyi miktar mal taahhüt şartıyla itaat arz ettiler. Kethuda Mehmet Ağa her aşiretin boyun olduğu (taahhüt ettiği) meblağın istihsali için bir ağa tayin edip beş-on gün içinde mallar ele geçti. Yeni bir Mirî kovalama faslı bitmiş oldu.

O taraflarda, yani Şamiye (Fırat'ın batısı) cihetlerinde[495] bulunan Şammar Cerbâ'lar,[496] geçmişte Hadidi aşiretine gaza düzenleyip mal ve davarlarını yağmalamışlardı. Mehmet Ağa şeyhlerini ve müteşahhıslarını sıkıştırıp bedel olarak onlardan 500 deve aldı.[497]

Böylece Şamiye taraflarında düzen sağlanmıştır. Pek uzakta kalmayan Hille cihetlerinde Hindiye nehri ile Fırat arasında el-Yesar[498] aşireti başka aşiretler garet (akın) ediyordu (ki Davut Paşa aşiretleri bu zararlı adeti terk etmelerini ve dinen yasak olduğunu tüm aşiretlere ihtar etmiştir),[499] Kerbelâ ve Necef ziyaretçilerine ve yolculara çeşitli zararlar veriyordu. Mehmet Ağa üzerlerine yönelip onları da tedip etti ve davarlarına el koydu.

Düleym/ Şamiye ve Hille[500] taraflarındaki asayiş ve mirî tahsilatı bitince, Kethuda 10 Safer 1233/ 18 Aralık 1817 Perşembe günü zaferle Bağdat'a döndü.[501]

Bu harekât üzerinden yaklaşık iki yıl geçmişti ki; Hükümet'in mirî haklarını ödemekte rehavet görülmüştü. Birkaç defa ihtar edilmelerine rağmen, hatta bazı aşiretler borçları ödemek maslahat olacağını bildikleri halde, yine bedeviliğin şekavet mantığı galip geldi. Mirî istihsali amacıyla, 27 Rabiulevvel 1235/ 13 Ocak 1820 Perşembe günü, Kehya'nın komutası altında bir kuvvet Bağdat'tan harekete geçti. Düleym'in dört aşiretlerinden Sarute Şeyh'i Kehyan'nın öğütüne uydu ve diğerlerinden ayrı tutuldu. Geri kalanları Fırat

---

[495] - Irak'ta Şamiye denildiğnde Farat'ın batısından Şam'a doğru uzanan ve genelde çöllük olan arazi anlaşılır. Ayrıca, Fırat'ın batısında Şamiye isminde bir yerleşim merkezi de vardır.

[496] - Büyük Şammar kabilelerin kökenleri Yemen'dendir. Oradan Necd'in Eca ve Selma dağlık bölgelerine geçtiler. Su ve otlak arayışı zımnında Şammar el-Cerba kolları Fırat'ın batısı, Badiye (çolleri), Musul ve Cezire bölgelerine yayıldılar. Ziraatten çok, göçebelik yaşayışı sürdürdüler. bk. العامري، ثامر عبد الحسن، موسوعة العشائر العراقية، م.س.، ج.1، ص.137.

[497] - الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.131.

[498] - Aslen Tay kabilelerinden olan el-Yesar aşireti Irak'ta Orta Fırat (Babil ve Kerblâ civarlarında) bulunurlar. bk. .العامري، ثامر عبد الحسن، موسوعة العشائر العراقية، م.س.، ج.1، ص.98

[499] - الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.132.

[500] - Bağdat'a tabi ve güneyinde vaki, Fırat Nehri üzerinde bir şehir. bk.50.ص .السعدون، الأوضاع القبلية، م.س

[501]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1233، ص.152(أ)- 152(ب).

kolları kenarlarındaki ormanlıklara sığındı. Artık zorluklara rağmen, atlılar ve yayanlar toplu ve tüfekli kuşluk vaktinden akşama kadar çetin bir savaş neticesinde, aşiretler 500 kişilik çoluk çocuklarını yerinde bırakarak çöllere kaçtılar. Birçoğu Fırat'ı geçmek çabasındayken boğulmuştur.

Kehya, oradan mirîyi ödememiş Zoba' aşireti[502] ile Elbu- İsa ve Cümeyle aşiretlerinden geri kalanlarına yöneldi. Bunlar baş kaldıran Düleym aşiretleriyle beraber oldukları halde, bir kısmı Mirî ödeyeceğini taahhüt etmiş ve yan durmuşlardı. Mirîyi ödemeyenler ise cezalandıracaklarını bildikleri için çöllere dalıp takipten kurtardılar. Kethuda, Cümeyle ve Elbu-İsa ile o civarlarda Mirî ödemeyen Şifatha aşiretlerinden taahhüt ettikleri bir miktar mal istihsalini düzenleyip 28 Rebulahir 1235/ 13 Şubat 1820 tarihinde geri döndü.[503]

Araplarda efsanevi rivayetler hâline gelen aşiretler arasındaki savaşların da asayişe ve hükümetle ilişkilere yansıması göz ardı edilmemelidir. Bu savaşlardan birisi Şeyh Sufuk el-Cerbâ (Şammar/ Zoba') ile 'Inize Şeyhi el-Hezzâl arasında Yevm Bassale[504] savaşıdır (1238- 1239). Şammarlar 'Inize'yi yendi, davarlarını ve mallarını talan etti ve el-Hezzâl'in kızının hevdecini de ele geçirdiler. Bu, Arap örflerine göre el-Hezzâl'e ağır darbe sayılır. Fırat'ın doğusuna çekilen el-Hezzâl, 'Inize aşiret kollarını öç almaya çağırdı. Hepsi toplanıp Fırat'ın batısında el-Şamiye taraflarında Şammar el-Cerbâ ile amansız bir savaşa tutuştular ve Şammar'ı mağlup ettiler. Bu kez 'Inize aşireti Şammar'ın birçok yiğidini öldürdü ve davarını ve mallarını talan etti. Şeyh Sufuk el-Cerbâ 1238'de İran'a karşı çok yarar gösterdiği için, zararını telafi maksadıyla Davut Paşa sayılamayacak kadar kendisine maddi yardımda bulundu.[505]

---

[502] -Bağdat mukataalarından Abu-greb bölgesi Zoba' aşireti 1000 hanedir. Bu mukataadaki Düleym aşiretlerin tümü öşür ve harc-ı hane'den başka miriyle mükellef değillerdir. Çoğu ziraatla iştigal ederler, mahsullarını Bağdat ve Müseyyeb taraflarında pazarlardı. bk. Mehmed Hurşîd Paşa, Seyahatname-i Hudud, a.g.e., s.132- 133.

[503] - الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.138؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1235، ص.160(أ)- 162(ب). Kerküklü bu olayı kendi kalemiyle valiye detaylıca rapor etmesi, metni belge seviyesine çıkarmaktadır.

[504] - Bassale savaş yeri adıdır. Arap rivayetlerinde büyük savaşlara ve vakalara gün anlamında ''yevm'' denilir.

[505] - الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.152- 154.

3.4.3.3. Şammar Toga aşireti

Şammar Toga[506] Şeyhi Hamed el-Berdi'nin mağrur şahsiyeti ve aşiretin yol kesmeye yeltenmesi güvenliğin temin edilmesini gerektirdi. Kethuda Mehmet Ağa akşam vakti Bağdat'tan çıkarak durmadan 18 saatlik hızlı hareketle üzerlerine çökmeye çalıştı. Ancak geceleyin vaziyeti haber alan aşiret, hemen dağılmaya kalkıştı. Aceleden yerlerinde bıraktıkları binlerce koyunu ve bir miktar deveyi Mehmet Ağa ganimet etti ve geri döndü. Sefer süresi sekiz gün çekmişti. [507]

Bu aşiret harekâtların sebepleri de mirî ödememek, yol kesmek ve aşiretler arası garetleri (akınları) ve ihtilafları denetlemektir.

3.4.3.4. Zübeyd Aşireti, Sadık Beğ'in dehaleti ve firarî Casim el-Şavî

Geçen dönemden kalma olayların yansıması sürmekteydi. Makam sevdası başında estiği söylense de kardeşi Sait Paşa'nın katli etkisini uzak tutamayacağımız Sadık Beğ'in Zübeyd aşiretine dehalet etmesi ve Şeyh Şefallah el-Şellâl'in[508] dehaleti kabulü yine bir kargaşa başlattı. Davut Paşa'dan ziyadesiyle itina görmesine rağmen, o vakitlerde İran'ın orta ve kuzey kesimden saldırıya geçmesi Sadık Beğ'in içindeki emellerin gerçekleştirmesine fırsat veriyordu. Araplık gelenekleri gereği Şeyh Şefellah dehaleti kabul etmesiyle Sadık Beğ Zübeyd gibi büyük bir aşiretin himayesine girmişti.

Başka yönden, Sait Paşa'ya arka çıktığından ötürü idamı ferman olan Bab-ul-Arap eski Şeyhi Casim (Kasım) el-Şavî'nin çöllere firar ettiğini söylemiştik. Önceleri Sincar'da karşı koymuştu ve üstüne orada gidilmişti. Yandaşlarından seksen kadar kesik başları (1234 Rabiulevvel ortaları/ 1819 Ocak ortaları) Bab-ı Hümayun'a ulaşmıştı.[509] Bu muharebede kurtaran Casim Beğ, Haz'al aşiretine sığınmıştı ve onlarda ikamet etmişti. Sadık Beğ'in dehalet istemesi Davut Paşa'ya karşı durması anlamına gelmektedir. O da

---

[506] - Şammar Toga aşireti Kölemen'ler döneminde Arap Yarımadasından göçüp Diyale Nehri ile Küt-el-'İmare arası Dicle Nehri doğusuna kondular. Çevre aşiretlerle kavgalı idiler. Birçoğu ziraatla uğraşmaya yöneldi. bk. .168 و 134- 133.ص ،1.< ،م.س. ،العامري، ثامر عبد الحسن، موسوعة العشائر العراقية

[507] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1232 و1233، ص.152(أ)- 153(أ).

[508] - Zübeyd aşireti çok geniştir. Şeyh Şefalleh kolu Bağdat'ın güneyine Suveyre bölgesinde bulunuyorlardı. bk. .14- 13.ص .2.ج ،م.س. ،العامري، ثامر عبد الحسن، موسوعة العشائر العراقية

[509] - شاني زادة، تاريخ شاني، م.س.، وقايع 1234، ج.3، ص.21.

durumdan yararlanmayı fırsat bilip Zübeyd aşireti[510] ve Sadık Beğ'le iş birliğine girip bir kısım aşiretlerle hareket ederek yol kesmeye ve Bağdat ile Basra arasında gelip- giden gemi ve tekneleri soymaya başladılar.

Davut Paşa'nın İran gailesiyle uğraşması, tüm gücüyle bu meşgaleye yönelmesini engellemiştir. Zübeyd müteşahhıslarından Ali el-Bender ve Şebib el-Derviş gözlerini şeyhliğe dikmekteydi. Davut Paşa şeyhlik rekabetini kullanıp Şefellah'ı azil ve el-Bender'i şeyhliğe tayin etti ve maiyetine birçok Arap aşiretlerini verip izlerine yolladı. Hükümetin teveccühü sayesinde savaşta Şefellah ile Casim Beğ ve Sadık Beğ mağlup oldu. Yine Topoğrafinin sağladığı bataklılar korumasına sığındılar. İran saldırısı meşguliyeti 'Afek bataklığında kovalamalarına iki ay ara vermeye zorladı. Bunlar bu sürede de yol kesmeye, gemileri soymaya devam ettiler.

İran'la uğraşı bertaraf edilince, Bölükbaşı Ağa'sı sipahilerini ve Casim el-Şavî'nin kardeşi Abdullah el-Şavî'yi bataklıklara çekilen Zübeydî'ler üzerlerine yolladı. Ancak topoğrafik engelleri aşmak zorluğu sebebiyle çeşitli vesileleri kullanarak vurulan çember daraltırdı. Sadık Beğ'den bazı yakın şahıslar ve 'Afek Arapları desteğini çekti. Şeyh Şefellah şeyhliği elden kaçırmak derdine kapıldı. Hepsi de askerlerle başa çıkamayacağını anladı. Şeyh Şefellah tabilerini ve Sadık Beğ ile Casim Beğ'den ayrılması ve şeyhliğe iadesi karşılığında itaate döneceğini bildirdi ve Safer 1242/ Eylül 1826'da Bağdat'a geldi. Davut Paşa onu afvetti ve yeniden Şeyh tayin etti.[511]O da maiyetindekileri bıraktı ve yerine döndü. Sadık Beğ ise Şatt-ul-Arap doğusunda Ka'ab aşiretine gitti ve aralarında yaşamayı sürdürdü.[512]

---

[510] - Zübeyd aşiret büyük ve yoğunlukla Hille'den Nasıriyye'ye kadar geniş sahada yayılan aşirettir. Bağdat'tan Hille'ye giden yol üzerindeki fellahleri (ziraatçıları) 100 hanedir. Nasıriyye mukataasında 200 haneye yakın Zübeydî fellah vardır. Mehavil mukataasında 680 fellah haneleri vardır. Yakın mukatalarda da toplam 640 fellah Zübeydi hanesi vardır. Vadî Bağında olan 50 hane Zübeydinin iştigalini Mehmet Hurşit Paşa: bekçi ve hırsız olarak işaret koymuş. Bu bölgelerde Yesar ve başka aşiratler de mevcuttur. Dolayısı ile aralarıda sürtüşme olması kaçınılmazdır. bk. Mehmed Hurşîd Paşa, Seyahatname-i Hudûd, a.g.e., s. 133 ve 136-138 ve 157.

[511] - الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.169؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.295.

[512] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1233، ص.154(أ)- 154(ب).

3.4.3.5. ‘Inize/ Sukur, Şammar, ‘Afek, Haz’al ve başka aşiretlerin bir kısmının baş kaldırması, diğer kısmı ise hükümetle olması.

Çoğu kez kamu düzenini sağlamakla yükümlü olan Hükümetin (yerel anlamıyla Bağdat Vezareti’nin) dışında gelişen ve aşiret geleneklerinden kaynaklanan asayiş sorunlarına müdahale etmek zorunda kalmaktaydı. Her ne surette bir zafiyet durumu görülürse, yine aşiret geleneklerinden doğan sebeplerle, başka asayiş sorunlarına götürmekteydi. Davut Paşa, büyük ölçüde aşiretleri zapt altına almadan önce bu kabilden bazı aşiret sorunları çıkmıştır.

3.4.3.5.1. ‘Inize Kollarından Sukur’ların çıkardığı ığtişaş

Inize Kollarından el-Sukur aşireti davarlarını otlatmak ve alış-veriş için Halep civarından Irak’ta Hille ve Heseke taraflarına geçtikleri oluyordu. Davut Paşa dönemi başında (1233/ 1817) Müseyyeb dolaylarına gelip, şeyhleri itaat arz ettiler. Uygun davranmaları ve güvenliğe riayet kaydıyla gelişleri ve o civarda yaylamak ve ticaret yapmaları kabul oldu. Ancak aşiretler gelenekler, çevre aşiretlerle sürtüşmelerden uzak durmalarına mahal vermeyeceği beklenir bir durum idi.[513] Durumlarından şikâyetlerin artmasıyla, Davut Paşa haznedar Yahya Ağa komutasında bir kuvveti üzerlerine sevk etti. Haznedar, savaş taktiklerine aşina olmadığı için Sukur’lara mağlup oldu ve Bağdat’a döndü.[514]

3.4.3.5.2. Şammar kollarından el-Züveynî’lerin ığtişaşı

Hezimeti hükümetin zaafına yoran diğer aşiretler cesaret kazanıp, Mirî’yi ödememek, yol kesmek adetlerine kapıldılar. Bu cümleden Şammar kollarından Şeyh Meşkür el-Züveyn şekavet işlerine girişti. Vezir, her ne kadar öğüt verdiyse dinlemedi. Tedibine Kethuda Mehmet Ağa’yı yolladı. Baskın haberini alan el-Züveyn’ler yaklaşık 8000 koyunu, 700 deveyi ve mallarını, çadırların yerinde ganimete bırakıp çoluk-çocuklarıyla koyup kaçtırlar.[515]

---

[513] - Bin-Sened’in Sukur bedevileri hakkındaki ‘’… şehirlilerle adetleri üzere köylere tecavüzatta bulunduklarını ve garet ettiklerini…’’ ifade etmesi aşiretlerin gelenkleri ve güvenlik üzerinde olumsuz etkileri açısından dikkate şayandır. bk. .الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.135

[514]- كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1233، ص.156(ب)- 157(أ).

[515] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1233، ص.157(أ)- 157(ب).

3.4.3.5.3. Necef Ahalisinden Şimrit ve Zıgrıt güruhları ığtişaşı

Yine Hazinedar'ın hezimetini otorite zaafı sayarak Necef şehrindeki dinî mütevellinin hizmetinde çalışan Abbas el-Heddad (demirci Abbas) namında birisi kol işleri gibi faaliyete kalkışıyordu ve uyguladığı kol işleri sahasını genişlettiriyordu. Bir davranışlarına kızan makam (yatır) kilitdarı onun zümresine karşı direndi ve şehir ahalisi Şimrit ve Zıgrıt olarak iki taifeye ayrılıp aralarında kanlı ihtilaf çıkmaya başladı.[516]

Hz. Ali'nin makamına hürmeten Davut Paşa kalabalık ve teçhizatlı asker göndermek istemiyordu. Bir-iki bayarak piyade ile yetinerek Kürt Salih Ağa'yı uygun yollarla konuyu çözmeye mükellef kıldı. Kürt Salih Ağa şaki Abbas el-Heddad'ı canlı olarak ele geçiremediğinden birileri vasıtasıyla onu ve kafadarlarından birisini de kılıçtan geçirip kesik kellelerini Vezire gönderdi, Şimrit ve Zıgrıt güruhların fitnecilerini dağıttı ve ahaliyi huzura kavuşturmak için de bir yatır mütevelli vekili tayin etti.[517] Davut Paşa'nın şehir ahalisine karşı ordu sevk etmeden makul bir tedbirle sorunu çözmesi dikkate şayandır.

3.4.3.5.4. 'Inize şeyhlerin tutuklanması ve yandaşları Buay'ic'i kırmak

Davut Paşa bu, arada Kethuda Mehmet Ağa'yı el-Sukur, Cüleyhe ve 'Afek aşiretleri üzerine 2 Muharrem 1234/ 1 Kasım 1818 Pazar günü Bağdat'tan yollamıştı. Hille'den Şamiye'ye doğru ilerlerken 'Inize Şeyh'i Bin-Hezzal ile akrabalarından 17 'Inize şeyh ve ayanlarına rastladı ve ikramla beraberinde götürdü. Ancak Küfe'ye vardığında ellerini kollarını bağlayıp Bağdat'a gönderdi.

Kethuda Mehmet Ağa'nın 'Inize Şeyh'lerini müsafir ederek aldatıp tutuklanmaları aşiret geleneklerinde bir çirkin ve ayıp iş olduğundan hep kınanmıştır ve Davut Paşa da tenkit edilmiştir. Bir gaddarlık sayılmıştır.

Bu sırada Mehmet Ağa'nın esir olarak Bağdat'a gönderdiği 'Inize şeyhlerine ait, zahire için gelen 4000 develik kervanın o çevrede bulunduğu kulağına gelmişti. Haz'al ve

---

[516] - Demirci Abbas'ın yıldızı 1802'de Vehhabiler Necef'e saldırdığı vakit şehrin müdafaasında cesaret göstermişti. Kolluk işlerine kalkışması sırasında birisini öldürdü. Öç almak şehri iki taifeye böldü. Uzun süren fitne çıktı. Minarelerden ve ev damlarından tüfekle atışılıyordu. bk. سركيس، يعقوب، مباحث عراقية، م.س.، ج.2، ص.342- 343؛ الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ج.1، ص.237-239.

[517] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1234، ص.157(ب)- 158(أ).

Bu'ayiç aşiretleri şeyhleri yanına bir miktar atlı ve Osmanlı Arap'larını (Kölemen ordusunda sürekli hizmet veren Arap aşiret mensubunu) verdi ve tenkilleriyle görevlendirdi. Kendisi ise yol köprülerinin tamiri maksadıyla orduyu bekletti. Sabık Bu'ayiç şeyhi ise beraberindekilerle 'Inize'nin desteğine koşmuştu. İki tarafın sabahtan akşama değin savaşı, hükümet yanlısı aşiretlerin zaferiyle bitmiştir ve karşıtlarından çok miktarda deveyi ele geçirmişlerdir.

3.4.3.5.5. 'Afek ve Cüleyhe aşiretlerinden Mirî istihsali ve genel düzenlemeler

Mehmet Ağa hazırlıklarını tamamladı ve Cüleyhe ile 'Afek aşiretleri tarafına yöneldi. Haberi almış olan aşiretleri korku sarınca güç birliğine gittiler. Cüleyhe'nin bir şeyhi eman talebinde bulundu ve talebi kabul oldu. Diğer kısmı ise ordunun zor ilerleyeceği ve topoğrafik korunma için kullanıldığı bataklıklara sığındı.

'Afek'liler de korkuya kapılarak bir kısmı etrafa dağıldı, bir kısmı da şeyhlerinin muhkem ve hendek benzeri derin çukurlarla çevrilmiş kalesi olan Şuhayr Kalesi'nde savunmaya geçtiler. Mehmet Ağa yapay tepecikler oluşturup topları üstüne çıkararak ve kaleyi top ateşine tutarak direnişlerini kırabildi. Yağmur altında ve geceleyin askerlerin metrisleri ve topları adım adım ileriye almakla meşgul olacağını anlayan 'Afek'liler, karanlıktan yararlanıp mallarını yerinde bıraktılar ve yalnız çoluk çocuklarını alarak bataklıklara kaçıp canlarını kurtardılar. Böylece ordu kaleyi aldı ve tamamen tahrip etti, 1000 tağar'dan[518] fazla hububatı ganimet etti ve yerinde bıraktıkları malları ele geçirdi.

Asayiş harekâtının tamamında düzenlemeler uygulandı. İz'an eden Cüleyhe ve el-Fetle aşiretlerine Şeyh'ler tayin edildi. Her birinden 50.000 kuruş Mirî istihsali ve ödenmesi tamamlanmadan Yusufiye suyunu açmamak şartıyla istihsal görevine Haz'al Şeyh'i tayin edildi. Görevi sağlaması için yanına Osmanlı Arap'larından (bizzat Akil aşiretinden) 30 bayrak bırakıldı. Aynı şekilde el- 'Akra' (الأقرع) aşireti şeyhine bir suyun muhafazası görevi verildi ve yanına 40 bayrak bırakıldı. Mehmet Ağa 25 Rabiulevvel 1234/ 22 Ocak 1819'da Bağdat'a döndü. Başarılarından ötürü Davut Paşa hıl'atle onu mükâfatlandırdı.[519]

---

[518] - Tağar: Hububat ve zahire ölçüsüdür.

[519] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع1234، ص.158(أ)- 160(أ).

3.4.3.6. Müntefik Şeyh'liği (Aşiret Emîr'liği)

Dicle ve Fırat arasında ve yakalarında Küt- el-'İmare'den Basra'ya kadar uzanan bölgelerde bulunan Müntefik aşiretleri İslam fetihleri sıralarında Arap Yarım Adası'ndan göçmüşlerdir. Üç büyük aşiretler topluluğu teşkil eden Ben-i Malik, Ben-i Said ve el-Ecved aralarında şiddetli ihtilafa düşmüşlerdir. Kökenleri Hicaz'dan olan ve nesepleri Hz. Hasan'a dayanan bir şerif ve saygın Âl- Şebîb ailesinden bir seyidi ihtilaflarını çözmek için hakem kabul ederek sözüne itaat edip umumlarına Şeyh seçtiler. Kanuni Sultan Süleyman Bağdat'ı aldığında (941/ 1534) Müntefik Şeyh'i Râşid bin Mugamis Basra'ya hâkim idi.[520] Gönüllü olarak Osmanlı Devleti'ne tabi oldu. Sultan Süleyman da diğer bölgelerde yaptığı gibi Basra'yı tasarrufunda bıraktı.[521]

3.4.3.6.1. Davut paşa devrinde Müntefik'in durumu

Müntefik Şeyh'liği Irak memaliğinde en köklü ve güçlü aşiret topluluğu idi. Müntefik'in üç esas aşireti olan Ben-i Malik 2500, el-Ecved 1000, Ben-i Sa'id 1800 toplam 5300 adet erkek nüfusundan müteşekkil olup Basra'dan Şamiye taraflarına kadar dallanmış aşiretler ve taifelerin erkek nüfusu 40.550 adet ve artı 3000 hane olduğu tespit edilmiştir.[522] Gücünü kalabalık kütle aşiretler nüfusuna ve Müntefik Şeyh'lerinin kabiliyetli idareciliğine dayanmaktadır.[523]

Sosyal yapı olarak Müntefik aşiretleri dört çeşittir:

1- Bedevîler: Bunlar diğer bedeviler gibi serbestlik alışkanlıklarına binaen aşiret hukukundan başka bir otoriteye itaat etmeye yatkın değillerdir, gareti (akını) gaza, yol kesmeyi yiğitlik ve kıvanç saymaktadırlar.
2- Şavîler (çobanlar): Koyun ve kara sığır beslemekle uğraşırlar. Bedevilik sıfatlarını kaybetmemiş iseler de intizama yatkınlıkları vardır.
3- Manda besleyicileri: Bunlara ''Mi'dan'' denilir. Mandalar su ortamında beslendiği için gölet, bataklık ve kamışlık bölgelerinde yaşarlar. Her türlü hırsızlık ve düşüklüğe yeltenirler. (Bu taifeye hor bakılmaktadır).
4- Fellahler (ekinciler): Özellikle hurma ağaçları ve kısmen ziraatla iştigal ederler.

---

[520] - سركيس، يعقوب، مباحث عراقية في الجغرافية والتاريخ والآثار وخطط بغداد، جمع وتنصيص وتعليق وفهرسة: معن حمدان علي، وزارة الثقافة والإعلام/ دار الرشيد، بغداد، 1981، القسم الثالث، ص.326- 328.

[521] - السعدون، خالد حمود، الأوضاع القبلية، م.س.، ص.53- 54.

[522] - Mehmed Hurşîd Paşa, Seyâhatname-i Hudûd, a.g.e., s31- 40.

[523] - العزاوي، عباس، موسوعة العشائر العراقية، م.س.، ج4، ص.22.

Müntefik aşiretleri yeterli oranda köylüleşmeleri ve yerleşmeleri ile şeyhlerinin ağır başlığı, hükümetle ilişkilerini daha uyumlu seviyeye taşımaktaydı.[524] Müntefik Şeyh'lerinin tasarrufuna verilen mukataalara bağlı olarak ve bazen fiili durum doğarak nüfuzları Basra'yı da kapsıyordu.

Genelde Saltanat'a bağlılıklarına muhafaza etmekle beraber, aşiret hukukunun sağladığı iç himaye, tali şeyhlerin büyük şeyhe bağlılığı ve fertlerin de şeyhlere itaati, Şeyhleri Vezir tarafından tayin edilmesine rağmen, aşiretler topluluğu üzerinde onların sözü geçerliydi ve hükümete karşı baskı ve etki oluşturdukları gibi işlerinde yardımcı da oluyorlardı. Müntefik aşiret emirliği, Irak memâliğinde en kudretli ve intizamlı topluluktur.

İran Zendî'lerin Basra'yı işgal sırasında, Bağdat ve hatta Devlet bile, çaresiz ve kudretsiz kalmış iken Müntefik aşiretleri İran'lılara acı bir yenilgi tattırdığını söylemiştik. Sait Paşa'nın vali olmasında Müntefik Şeyhi'nin cesur ve sabit duruşunu ve azli vaktinde Devlete itaat gereği Sait Paşa'dan desteğin çektiğini de görmüştük. Bunlar gibi sayısız olaylarda Müntefik aşiretler topluluğun hem gücünü hem etkilerini hem de Hilafete (Devlete) itaatlerini izleyebiliriz.

3.4.3.6.2. Müntefik Şeyhi ve Davut Paşa arasının açılması

Müntefik Şeyh'i Hümud el-Thamir ilk başta fedakârca Sait Paşa'ya arka çıkmıştır. Ancak Saltanatın kararına uyarak, azli aşamasında desteğini çekmiştir. Davut Paşa vezareti döneminde uzun süre Hükümet'le uyum içindeydi. Müntefik sahasına yakın aşiretlerle Hükümet'in ihtilaflarında da aşiretlerden yana karışıklıklara katıldığı olmamıştır. Zamanla bazı hadiseler Davut Paşa'yı Müntefik Şeyhi Hümud'tan soğutmuştur.

3.4.3.6.2.1. Zübeyr'de Bin-Züheyir Hadisesi

Yıllarca devam eden uyumlu ilişkiler, 1238/ 1822'de Bağdat'la ilgisi olmayan ve Basra Mütesellimi'nin teskin edici müdahalesini gerektiren, esasta iki 'ayân arasında çıkan fitne

[524] - Mehmed Hurşîd Paşa, ag.e., s.42- 43.

bu uyuma gölge düşürdü (1238/ 1822). Basra'ya çok yakın Zübeyir Kasabasında,[525] Müntefik Şeyh'lerinden Râşit Bin-Thamir'in vekili sırf haset yüzünden meşhur tacirlerden Bin-Züheyir'in şeyhini zehirlemek istediği söylentisini yaydı. İki cemaat arasında çarpışmalar oldu. Mütesellim şeyh vekilinin tarafını tuttuysa da Davut Paşa'nın marifetiyle teskin edici bazı icraat uyguladı. Gelişmeler zımnında Müntefik Şeyh'i Hümud el-Thamir, dostuluk vesilesiyle Bin-Züheyir'i misafir etti ve tarafına gidince; yanında alıkoydu ve dönüşüne izin vermedi. Ancak bir süre sonra Hastalandığı için Basra'ya dönmesine izin verdi ve arkasından vefat etti.[526] Bu olay Davut Paşa ile Şeyh Hümud'un arasına gölge düşürdü.

3.4.3.6.2.2. Aynı sülaleden rakip şeyhlerin Bağdat'a sığınması

Aynı sülaleden Müntefik şeyhlerin rekabeti, Vezir ile Şeyh Hümud'un arasına soğukluk düşürdü (1241/1825). Müntefik 'ayânlarından şeyh Muhammed bin Mugamis, Arap kabilelerince yiğitliği, necabeti ve dindarlığı ile tanınmakta, Müntefik şeyhlerinden Thüveynî nezdinde itibarlı ve Şeyh Hümud yanında da hatırı sayılmaktaydı. Şeyh Hümud'la bir kırgınlığı oldu ve küsüp Davut Paşa'ya gelince ikram buldu. Davut Paşa'dan Müntefik Şeyhliğini talep ettiyse de talebi uygun bulunmadı. Şeyh sülalesinden Bin-Sakar da Vezir'e gelip ikram buldu. Vezir ise Hümud'u azledip yerine Thüveynî'nin oğlu Berrak'ı şeyhliğe atamayı düşünmüştür, ancak bu düşünceyi erteledi. Bu arada Berrak'a arka çıkmak için, ayni sülaleden başka bir şeyh, atlılarıyla beraber Bağdat'a geldiler. Berrak'ın keffesi ağır basmaya başlamıştı ancak vezir düşüncesini yine erteledi.

3.4.3.6.3. Müntefik şeyhin azli ve neticesinde çıkan vakalar

Şeyh Hümud, Bağdat'taki gelişmeleri izlemekteydi ve boş duracağı da beklenemezdi. Irak Memâliğinde sular durulmaz iken, Müntefik Şeyhi de imkân ve kudretiyle çalkalanan dalgalara gemisini salabilir durumdaydı.

---

[525] - Zübeyir kasabası 2000 haneli önemli bir ticaret merkezi idi. (Günümüzde Basra şehrinin bir semti.) bk. Mehmed Hurşîd Paşa, a.g.e., s.29.

[526] - Bin-Sened'e göre Şeyh Hümud Bin-Züheyir'i ölünceye değin yanında tutmuştur ve zehirlenip öldürürdüğü söylentisini de nakletmiştir. Olayın detayları için bk. الوائلي، عثمان بن سند، م.س.، ص.149- 150؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص. 284- 285.

3.4.3.6.3.1. Şeyh Hümud'la İran'a Kaçan Mehmet Ağa Meselesi

Bu esnâda, sırası geldiğinde izah edeceğimiz vaka neticesinde Vezir'in Kethuda'sı Mehmet Ağa İran'a kaçmıştır. Hümud onunla gizlice irtibat kurduğu ve Davut Paşa'ya karşı harekete geçmesine destek vereceğini bildirdiği söyleniyor. Yine gizlice üç Müntefik aşiretine Mehmet Ağa'ya arka çıkmalarını emrettiği söylenmektedir.

Mehmet Ağa ile bu aşiretler Hille'de ıgtişaş çıkardılar ancak hezimete uğradılar. Mehmet Ağa hezimete uğradıktan sonra Hümud'a sığındığı halde, sığınmasını kabul etmemiştir ve onu İran tarafına sızdırmıştır. Bu durumu aşiret gelenekleriyle ilişkilendirmesi pek doğaldır ve savuşmasına yardım etmesi beklenen durumdur. Ancak aralarında gizli bir ittifak şüphesini çağrıştırmıştır. Bin-Sened olayın müphem olduğunu ''gizlide olan şeyleri ancak Allah bilir'' cümlesiyle ifade etmektedir.[527]

3.4.3.6.3.2. Rakip Şeyh'lerin Bağdat'ta Yığılması ve Hümud'un Azli

Humud'un gizli hareketi gün yüzüne çıkmadığı için Vezir onun azline hemen girişmedi. Yalnız Bağdat'a sığınan Şeyh Berrak'ı güçlü kılmakla yetindi. Berrak'ın hizmet ve gücünü ve kabiliyetini denmek için yandaşlarıyla beraber Casim el-Şavî'yi barındıran 'Afek aşiretleri üzerine yolladı. Bataklıklara sığındıkları halde, Berrak yanındakiler peşlerini bırakmadılar, takipleri sırasında büyüklerinden ve şeyhlerinden birkaç savaşçıyı kaybettiler. Zübeyd Şeyhi de Berrak'ın yanındaydı ancak fazla yarar göstermedi. Bataklık şartlarında savaştan kesin bir sonuç alınamadı.[528]

Hümud'dun davranışlarından ve belki uzun süren şeyhliğinden[529] rahatsız ve bezmiş olan akrabaları Bağdat'a gelmeye devam ediyorlardı. Kardeşi oğlu şeyh 'Acîl ve başka yakınları da 1242/ 1826'da Bağdat'a geldi ve Davut Paşa 14 safer 1242/ 17 Eylül 1826'da onu Müntefik Şeyh'liğine tayin etti. Ancak Hümud'un azli ve 'Acîl'in tayini işinden doğan çatışmalar, Hükümet'in (yani Bağdat Valisinin) ve yandaşlarının zaferi ile bittiyse de Müntefik'te aile içi şeyhlik rekabetini ve çatışmalarını körüklemiştir. Davut Paşa

---

[527] - الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.157.

[528] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.289- 291.

[529] - Hümud'un Şeyh'liği yaklaşık 40 yıl sürmüştür. Son yirmi yılında kör olmuştu. Heybetli, akıllı yiğit ve mürüvvetliydi.

dönemi akabinde Hümud'un oğulları amcaları Şeyh 'Âcîl ile savaşmışlardır (1247/ 1831) ve o savaşta 'Âcîl attan düşüp ölmüştür. Bu defa Hümud'un oğlu şeyh olacaktır.[530]

3.4.3.6.3.3. Hümud'un Basra'yı almaya çalışması ve yeni şeyh merkezine gitmesi

Şeyh Hümud ve iki oğlu azli hazmedemedi. Şeyh 'Acîl'in tayinine karşı Hümud, Faysal ve Macit adında iki oğluna Basra'yı ele geçirmeyi emretti. Ka'ab aşireti ve bağdaşlık (antdaşlık) vesilesiyle başka aşiretleri de bu yöne sevk etti, hatta fırsatçı ve yağmacı aşiretlerden bile takviye buldu. Basra Körfezi hakimlerinden Maskat Sultan'ı de gemileriyle Şat-ul-Arab'a gelmişti. Basra, ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya kalmıştır.

Sonuçta, Basra Mütesellimi'nin ve Zübeyir'de Necdî 'Ukayl aşiretinin iki ay süren çetin bir mücadele neticesinde, Basra tehlikeyi püskürtmüştür. Önce Faysal kardeşinden ayrılıp babasına döndü. Bu esnada İran'a kaçan Mehmet Ağa kırgına ve hüsrana uğrayıp Hümud'a uğramıştı ve oradan İran'a savuşturulmuştu. Macit ise Basra'yı ele geçirmeden dönmeyeceğine ısrar etmiş idi. Ancak sonunda amacına ulaşmaktan aciz kalmıştı. Diğer taraftan, Basra Mütesellim'i bir miktar para karşılığında Maskat Sultan'ını gemileri geri çekilmeye razı etmişti.

Yeni Şeyh 'Acîl bir miktar askerle beraber Bağdat'tan merkezine yöneldi. Yolda rastladıkları Mirahur'un maiyetindeki asker ve Zübeydî'ler ile sabık Kethuda Mehmet Ağa yanında el- 'Akra' (الإقرع) ve Kaş'am aşiretleri kapışmaktaydı. Mirahur'un az adet askerine rağmen zafer kazanmıştı. Bu da Hümud'un talihini karatmıştır. Şeyh 'Acîl ve yanında bulunan ve Şammar Şeyh'i Sufuk bu savaşa karışmamışlardır. Ancak Şıhayyir savaşında ciddi katkıları olmuştur. Davut Paşa'nın tavsiyesi üzerine yavaş yavaş yol alan Âcîl'in amcaları ve amca oğulları Hümud'u terk edip yanında toplandılar.

3.4.3.6.3.4. Şeyh Hümud'un akibeti hakkında bir tespit

Azzavî'ye göre, yalnız kaldığını gören Hümud atını alıp ailesi ve yakınlarıyla çöle daldı.[531] Oysa Davut Paşa'nın sadaret gönderdiği bir tahrirden Şeyh Hümud ''Hayyen

---

[530] - سركيس، يعقوب، مباحث عراقية، م.س.، ج.3، ص. 186- 188.

[531] - الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.163- 169؛ B.O.A., HAT 395/20868, 9 Cemaziyelahir 1242 (8 Ocak1827) belgede, Davut Paşa güvenliğin sağlandığını, Abdullah Paşa'yla savaşta gasp edilen 10 topun ve iki kumbaranın (havan topu) geri döndürüldüğünü, Basra hasılat durumun düzeltildiğini ve aşiretlerin itaati sağlandığını bildirmekle harekâtın bu tarihte bittiği anlaşılmaktadır.

girift ve mukayyeden Bağdad'a getirilüb nezd-i senaverîde sicn-ı haybet olduğu…''[532] kesin bir şekilde ifade edilmektedir. Yani yakalanıp Bağdat'a getirildiği ve Davut Paşa nezdinde çaresizlik ve hüsran içinde Vezir'in denetimi altında tutulmuştur. Osmanlı diplomatiğinde bunun anlamı izzet ve ikramla tutulmaktadır. Aynı belgede üç kardeşinin (yeni şeyhin üç amcası) ve bazı oğulları ığtişaş çıkarmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Bu tutum da aşiret gelenekleri bağlamında mütalaa edilirse beklenen bir durumdur.

3.4.3.6.3.5. Hümud'un azil sebepleri hakkında bir değerlendirme

Hükümet'le mülayim davranış sergileyen, on yıl süre içerisinde görünürde Davut Paşa'yla kayda değer bir sorun yaşamayan ve ister istemez azledilmesi sorun doğuran Şeyh Hümud'un azil sebeplerini harekât bitişini bildiren Davut Paşa'nın Sadarete yolladığı bir tahrire bakarak şöyle sıralayabiliriz:[533]

1- Hümudun meşyehati 40 yıla yakın uzun bir süre sürdürmek. Yerleşik nüfuzun artmasından sakıncasına ve aile şeyhleri içinde bezginliğe işarettir.
2- Sabık Vali Abdullah Paşa'nın 20.000 askerini kırmak, toplarını ve cephanelerini talan etmek ve nezdinde muhafaza etmek. Azledilen Sait Paşa'ya yandaş olmak ve Hükümet ordusuna karşı koymak ihtimaline işarettir.
3- Basra hasılatı aidatına fazladan tasarruf etmek. Sait Paşa tarafından mukâfaat olarak tevcih edilmiştir.
4- İran'lılarla haberleşme ve ''rapt-u peyvent'' etmek (ilişki kurmak). Mehmet Ağa'la mülayım davranmasına işarettir.
5- Azlini ve birader zadesini (kardeşi oğlunu) Şeyhlik tayinini duyunca iki oğlunu Basra'ya saldırtmak. Bu da emirlere karşı direniştir.

Hümud'un geçmişte Abdullah Paşa'yı kırması azline sebebiyet vermesi konusu, hadiseden sonra uzun süre şeyhlikte devam etmesi ve Davut Paşa tarafından bu süre zarfında kısıtlanmaması, inandırıcılığını zedelemektedir.

Basra hasılatı aidatı ise zorlamayla değil Sait Paşa'nın bahşıyla olmakla beraber Müntefik'in geleneksel nüfuz havzası dışında da değildir. Ancak Müntefik Şeyhi'n Basra mukataatına tasarrufu diğer aşiret şeyhlerini gücendirmiştir. Diğer aşiretleri memnun etmek azil üzerinde etkili olabilir.

---

[532] - B.O.A., HAT. 444/ 22236, 11 Ramazan 1244 (17 Mart 1829).
[533] - B.O.A., HAT 394/ 20835, 9 Cemazeyiahir 1242 (9 Ocak 1827).

Azil kararını duyunca da direnişe geçtiği sebepler arasında sayılmaktadır. Burada bir mantık yanılgısı vardır. Azle karşı direnmek sebep teşkil etmez, ancak bir neticedir, hatta beklenen bir neticedir. Belki sahip olduğu gücün tehlikesine işaret sayılır.

Şeyh Hümud gibi önemli bir şeyhin esas azil sebebi sayılan Mehmet Ağa'yla ve bilahare İran'la irtibat kurmasına gelince, Sabık Kethuda Mehmet Ağa olayında Şeyh Hümud'un İran'la bağlantı kurmasını Davut Paşa kesin dille vurgulamamakla beraber, belki aşiret değerleri gereği Mehmet Ağa'ya karşı ılımlı davrandığından ötürü kuşku yaratmıştır ve Davut Paşa'yı gücendirmiştir. Zaten Şeyh Hümud'un Mehmet Ağa'ya riayet ettiği söylentisi ortada dolaşmaktaydı. Mehmet Ağa'yla ilişki kurması söylenti halinde olmasını ve hakikatin meçhulde kalmasını akılda tutmakla beraber, Hümud'un ona karşı mülayim ve müsalim davranmasını aşiret geleneklerin gereklerine ve muhtemelen Bağdat'ta aleyhine dönen gelişmelere dayandırmak makuldür. Ancak birebir İran lehine çalışan Mehmet Ağa'yla Şeyh Hümud'un iş birliği yapması kişiliğine hiç yakışmaz ve geçmişiyle hiç uyuşmaz. Hem Basra'yı kuşatacak derecede bir harekete kalkışmasına rağmen, azil safhasında İran'la hiçbir bağlantısı görülmemiştir. Davut Paşa'nın karakterinde toleranslık bariz ise de sadakatinden şüphelendiği kişilere karşı müsamahasız davrandığı da bilinmektedir. Azil olayında temel sebep Hümud'un sadakatinden şüphelenmektedir. Yanı sıra, bahsi geçen Zübeyir ihtilafına karışması da Vezir nezdinde güvenirliğine leke düşürmüş sayılabilir. Bağdat'ta toplanan rakip şeyhler ise Hümud'u azledip yerine sadakati sağlam bir şeyhi tayin etmek fikrini muhakkak pekiştirmiştir ve kolaylaştırmıştır.

Hümud'un azil olayında bu noktalara yoğunlaşmak, Davut Paşa'nın mali açgözlüğü sebebine ya da Hümud'un ısyan ve istiklalen hareket etmek ihtimaline yahut Davut Paşa'nın şeyhleri birbirlerine kırdırmak politikasına dayandırmaktan daha mantıklıdır.

3.4.4. Davut Paşa'nın Arap Aşiretlerle Politikası

Aşiretleri nizama sokmak ve sükûneti öğüt ve ikna yoluyla sağlamak Davut Paşa'nın temel politikasıydı. Aşiretlere hâkim olan özel örfler, geleneğe dayalı özel hukuk kuralları ve başka geleneksel yargı değerler; antdaşlık (bağdaşlık) rabıtasıyla beraberlik teşkil eden büyük aşiretler topluluklarını fırsat buldukça kamu düzeninden bağımsız hareket etmeye iteklemektedir. Davut Paşa vezaret makamına oturduğunda kamu otoritesi şirazeden

kaymıştı. Müntefik, Zübeydî, Benî-Lâm ve Zufeyr (Dufeyr) gibi bazı aşiret toplulukları geçici sükûnet içindeydiler. Haz'al, Tamim, Dileyim, Bâvî ve beni- 'Umeyir gibi başka aşiretler ise hükümete karşı baş kaldırdıkları izah edilmiştir. Baş kaldırı sebepleri içinde Casim el-Şavî ve Sadık Beğ'in Haz'al aşiretine dehaleti, Düleyim aşiretlerinin son güne kadar sabık vâli Sait Paşa'ya arka çıkmaları, Mirî vergileri ödememeleri ve bezer sebeplere de değinilmiştir. Bayat ve 'Ukayl gibi bazı aşiretler de Hükümetin askeri hizmetlerindeydi ve baş kaldırı durumuna düşmemekteydiler.

3.4.4.1. Uygulanan aşiret politikaların temelleri ve bir değerlendirme

Davut Paşa aşiretler politikasını şu temellere dayandırmaktaydı:

1- Aşiretlerin maruz kaldığı kuraklık, kıtlık ve dış sahada savaşların doğurduğu göç dalgaları aşiretler arası bölge paylaşım sorunu çıkarmaktaydı. Davut Paşa aşiret toplulukları ihtilaflarını gidermek için bölgeler tahsis anlaşmalarını uygulamaya çalışmaktaydı.
2- Aşiretleri garet, gaza (akın), yol kesme ve çapulculuktan caydırmak için dini temaları, ülül- emere (devlet idarecilerine) itaatin vecibesini ve ısyanın akıbette cezalandıracağını hatırlatmakta ve öğütlemekteydi. Bu yönde bir genel kanıyı yaymaktaydı
3- Kamu düzenine uymayan aşiretlere karşı, önce nasihat ve ikna yoluyla, hatta şeyh değişmesi gibi mülayim bir şekilde yanlışlarını kendi içlerinden düzeltmeye çalışmaktaydı. Son çare olarak askeri güç kullanmaktan da kaçınmamaktaydı.

Uyguladığı icraatlar neticesinde geçmişe göre nisbeten intizam sağlanmıştır. Aşiretler arası barış ve sükûnet sağlama politikası, Davut Paşa'nın idarede toleranslı davranış zihniyetine uyduğu gibi, dış tehlikelerden (İran ve Vehhabî'lerden) korunma düşüncesi yanı sıra Mirî (vergi) tahsilini kolaylaştırmayı ve ekonomiyi canlandırmayı düşündüğü de bilinmektedir.

Davut Paşa'nın Irak memâliği aşiretleri arasında mümkün oldukça sükûneti sağlamak, varidatı çoğalmak ve kamu otoriteyi üstün tutmak gibi politikalarını Devlet'e hizmet olarak mütalaa edilmesi gerekirken; bazı tarihçileri şahsî düşüncelere kapılıp, Davut Paşa

Irak'ı birleştirerek Mısır'a bezer bir duruma getirmesi ya da Irak'ı Osmanlı'dan koparmak niyetinde olması[534] iddiasıyla yormalarına elle tutulur herhangi bir emare yoktur.

3.4.4.2. Aşiretler arası barış politikası ve başarısızlığı

Davut Paşa işe başlar başlamaz, bir buyuruldu dağıtarak Müslümanlıkta aşiretler arası garet (akın), katil, yol kesme ve çapulculuğun dinen haram olduğunu, barış içinde yaşanması gerektiğini ve asayişi bozan aşiretlerin cezalandıracağını ilan ettiyse de umduğu aşiretler arası barış ortamını yeterince gerçekleştirmeyi başaramadı. Belki Vehhabî'lerin kendi nüfuz alanında yaptıklarına özenerek böyle bir adım atmıştır ancak her zaman olduğu gibi muğlak aşiret hukuku anlayışı üşüte çıkmaktadır. Arzu edilen kadar başarmamak sebepleri arasında şunları sayabiliriz:

1- Hicaz ve Necid'te Vehhabî'lerin bu konuda görünür oranda başarı sağlaması, aşiretlerin kökleşmiş gaza (akın) geleneklerini cihat adı altında muhalif aşiretlere saldırmalarıyla doyurulmasına bağlanabilir. Oysa Irak'ta aşiret topluluklarını mezhep ya da başka bir ölçüye göre aşiret topluluklarını iki fırkaya ayırıp birbirine saldırtmakla kökleşmiş olan garet (akıncılık) geleneğini doyurmak gibi bir politika, Davut Paşa'nın, Hükümet'in ve hatta devletin temel politikalarına aykırıdır.
2- Vehhabî'liğe uymayan ve baskısından Irak çöllerine kaçan Arap aşiretlerle mevcut aşiretler arasında çıkan ihtilafların aşiretler arası çatışmalara yol açması, Davut Paşa'nın aralarında barış ortamı sağlaması politikasını engellemiştir. Asayişi sağlamak amacıyla, ihtilaflara Hükümetin karışmak zorunda kalması da aşiretler arası barış politikasını geçersiz kılmaktaydı.
3- Aşiretlerin kendi içinde ve aralarında cari olan muğlak aşiret hukukuna, geleneklere ve sosyal yargı değerlerine dayalı ve aşiretler gibi fertleri de bağlayan kurallar ve sistemi, Vezir'in emirlerinden daha üstün ve etkin olması da aşiretler arası barış politikasını engellemiştir. Fertlere ve aşirete bir nevi güvence veren gelenekler, fertleri kamu düzeninden ve idareciden ziyade aşiret hukukuna ve şeyhe itaat ettirmekteydi. Şeyhler ise aşiret çıkarlarını gözetmesi sırasında fırsat buldukça kamu otoritesinden bağımsız hareket alışkanlığı eskiden beri kökleşmiş ve yerleşmiştir. Aşiret muğlak hukukun üstün gelmesi hem aşiretler arası barışı engelliyordu hem hükümetle ihtilaf çıkarıyordu. Su ve yaylak kavgasına tutuşan aşiretleri çıkarlarını korumaktan feragat edip kamu düzenine uymak beklenmemektedir.

---

[534] - نوار، عبد العزيز سليمان، داود باشا والي بغداد، إتحاد الناشرين العراقيين، بغداد، 2013، ط.2، ص. 241؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.5، ص.82.

3.4.4.3. Aşiretlerle temel sorunlar ve bir yorum

Irak memâliğinde süre gelen asayiş vakaları, Hükümet ve Devlet'le siyasi temellerden ziyade topoğrafik ve sosyal yapı yanında, muğlak aşiret hukuku ve yargı değerlerinden kaynaklandığı için eskilere dayanan müzmin bir problem yumağı olarak nesilden nesile intikal ettiğini hatırlamak gerekmektedir.

3.4.4.3.1. Kölemenler Dönemi ve Davut Paşa devrinde aşiret sorunların sebepleri

Aşiretlerle Hükümet arasında temel sorunlar birkaç noktada odaklana bilir:

1- Mirî'yi ödememek: Aşiretler en fazla Sevaim (davar: deve, koyun, inek) ve zirai vergiler (aşar ve haraç) gibi Mirî denilen vergilerden kaçınmaktaydı. Mirî'yi ödememek özellikle bedevî alışkanlıkların bir parçasıdır. Nehir kenarlarında yarı yerleşik aşiretlerin Mirî ödememek fırsatı çadırlılara göre daha zayıftır. Ancak esasta bedevî aşiret uzantısı olduklarından, şeyhlerine bağlılıktan ve geleneklerinden kopmamışlardır.
2- Yine garet (akın), yol kesme, öç gibi gelenekler kamu düzenini ihlâl ve ticaret akışını bozduğu için Hükümet'le sürekli sorun çıkarmaktaydı.
3- Aşiretler arası ihtilaflar da Hükümetin müdahalesini gerektirmekteydi. Bu durumlarda Davut Paşa'nın politikası, mümkün derecede taraflarını ikna etmeye çalışmaktı. Sonuçta ikna olmayan taraf baş kaldırıya geçmiş olur ise, güç kullanarak bastırmaktaydı.
4- Aşiret şeyhliği çekişmeleri de düzensizlik ortamını doğurmaktaydı. Aşiret büyüyünce ve şeyh sülâlesi çoğalınca, aralarında rekabet doğuyordu. Bazen tekâlifte kusur gösteren ve yararsız olan ya da Mirî ödemesini ihmal eden bir şeyhin rakibi, fırsatı kullanıp sadakatini arz ederek Vezir'i kendi tarafına çekebiliyordu ve şeyhliği alabiliyordu. Azil edilen şeyh ise baş kaldırıyordu.
5- Diğer bir sorun kaynağı, özellikle İran'la savaş çıktığı sürelerde, aşiretlerin Hükümet'e ve Devlet'e bağlılığın gevşemesidir. Ağırlıkla aşiret şeyhin çıkarları ve bazen mezhep temayülleri yüzünden Devlet-i Saniye'ye bağlılığın ve itaatin gevşediği görülmektedir.

3.4.4.3.2. Bazı iddialar hakkında bir yorum

Özellikle Kölemenler dönemi ve Davut Paşa devrinde aşiretler politikası hakkında doğru sayılamayacak iddialar ortaya atılmaktadır:

1- Bazı Irak'lı ve yabancı tarihçiler, hükümetin bir aşireti diğerine ve bir şeyhi diğerine kırmak politikası güttüğü iddiası çokça dile getirmelerine rağmen,[535] özellikle bir şeyhi azil, onun yerine hükümete uyan rakip şeyhin tayinini aşiretleri bölme aracı olarak kullanıldığı iddiası doğru sayılmaması gerektir. Bir idarenin sadâkat gösteren bir şeyhi tayine ve sadâkatsiz bir şeyhin azline yönetimi sağlamlaştırma çerçevesinde bakılması daha doğrudur. Gerçekte, aşiret bünyesinde rakipler esasen mevcut olup, hükümet tarafından icat edilmemektedir ki aşiretleri bölme töhmeti konu olsun. Doğal olarak sülalede şeyhlerin çoğalması ve aşiretin kollara ayrılması neticesinde şeyhler arasında rekabetin kızışması, aşiretlerin tabii yapısında vardır. Aynı şekilde, sadakatli aşiretler askerî gücün bir parçasıydı. Bir tarafta düzensizlik baş gösterdiği hallerde, aşiret güçlerini kullanmaktan daha doğal bir vaziyet düşünülemez.
2- Bazen Devlet'in ve Hükümet'in Sünnîcilk yaptığı da söylenmektedir. Davut Paşa hatırı sayılır sünnî bir âlim ve Devletin mezhebi sünnî mezhep olmasına rağmen, aşiretler arasında mezhepçilik ya da mezhep kayırmak politikası uygulamamıştır. Sünnî aşiretlerin duygusal sebeplerle yavaş yavaş Şiiliğe kaydığı görüldüğü hâlde, cereyanı engellemek için hiçbir icraata yanaşmamıştır. Hatta bu duruma karşı hiçbir icraat alınmaması, hatırı sayılır bazı Sünnî âlimlerden tarafından tenkit edildiği de olmuştur. Ancak savaş hallerinde, Sünnî olsun Şiî olsun, İran'a arka çıkan aşiretler cezalandırılmaktaydı. Bazen Kerbelâ ve Necef ziyaret kafileleri Şiî aşiretler tarafından soyulduğu halde, Hükümet'in azami korunmasına alındığı vakalar görülmektedir.

3.4.4.3. Davut Paşa'nın aşiretlerle teamül üslubu

Davut Paşa'nın aşiretlerle uyguladığı genel teamül üslubu, şu başlıklarda özetlene bilir:

1- Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi, Irak'ta da riyaset hanedanlıkların aynı sülalede kalmasına riayet edilmiştir. Davut Paşa'ya intikal eden bu politika gereği aşiret şeyhliği aynı sülale arasında kalmasına uyulmuştur. Bu politika hem aşiret geleneklerine uymaktaydı hem hükümetin aşiretlerle teamülünü kolaylaştırmaktaydı.
2- Aşiretler çöl, bataklık, ormanlık ve dağlık ortamları gibi topoğrafik şartlara da bel bağlayarak, bazen de İran'ın kışkırtmasıyla, baş kaldırıyorlardı. İran'la savaş ve kışkırtması neticesinde hükümetin güvenlik kolunun gevşemesi, aşiretlerde kökleşen özel hukuk kuralları ve sosyal değerlerin şuur altı baskısı, başkaldırıya özendirdiği de dikkate şayandır. Davut Paşa, kamu düzenini bozanlara karşı hükümet güçlerini ve bu güçlerin bir parçası olan hükümet yandaşı aşiret güçlerini tereddütsüz ve ustaca kullandığı görülmektedir.

---

[535] - Bu iddiaları dile getirenlerden örnekler: نوار، تاريخ العراق الحديث، م.س.، ص. 12 و 24؛ السعدون، الأوضاع القبلية، م.س.، ص. 40 و 47

3- Baş kaldırı ya da isyan haline düşen aşiretlere karşı güç kullanım aşamasında, Davut Paşa'nın uyguladığı genel politika önceleri nasihat ve akıbetten sakındırmaktı. İş savaşa dönüştüğünde ise, aşiretlerin uzun süreli savaşlara dayanıksız oldukları için hep süreci uzatma taktiğini kullanmaktaydı. Herhangi bir aşamada çözüm yolu belirlenseydi toleranslı davrandığı görünmektedir.

3.5. Davut Paşa Döneminde Kürt Aşiretlerin Durumu

Kürt Aşiretler Musul'un kuzeyinde, Erbil'in kuzeyi ve batısında, Kerkük'ün batısı ve güney batısından İran sınırlarına değin uzanan genelde dağlık bölgelerde yaşamaktadırlar. Irak'ın güney sınırlarındaki Arap aşiretleri gibi, Kürt aşiretlerin de varlığı sınır ötesine taşımaktadır. Hatta nüfus yoğunluğu oranına göre, Kürt aşiretlerin sınır ötesindeki uzantıları Arap aşiretlerden daha büyüktür. Hem kış ve yaz mevsimlerinde yaylak hareketi iki devlet arasında bazı aşiretlerin tabiiyet sorununu doğuruyordu ve aralarında ihtilaflar çıkarıyordu.

3.5.1. Kürt Aşiretlerin Sosyal Yapısı

Yaşadıkları dağlık bölgelerde pınarların ve ırmakların varlığı ve mevsim yağmurların bolluğu, Kürt aşiretlerin ziraatta çalışmasını ve köyleşmesini hızlandırmıştır. Köyleşme aşiret bağlarını zayıflatır ve dar bölge bağlarını güçleştirir. Dağlık bölgelerde ulaşım zorlukları dar sahalar arasındaki ilişkileri yıpratır.[536] Ağırlıkla nesep bağına dayanan Arap aşiretleri yapısından farklı olarak, Kürt aşiret yapısında bir bölgeye intisap süreci hızlanmıştır. Yine de Kürtlerin yaklaşık üçte biri,[537] davarlarını otlatmak amacıyla yazın yüksek tarafların yaylaklarına, kışın daha elverişli engin otlaklara göçmekteydiler. Tarikat şeyhi ya da âlim büyük saygı görmekteydi. Zamanla şeyhin ya da âlimin nesilleri bölgede hakimiyet kurduğu görülmektedir. Köylerde istikrar, toprağı sahiplenmek, Osmanlı'nın hanedan sülâleleri hukukuna riayet etmek ve dağlığın topoğrafik şartları, bu bölgede düzenli devlet teşkilatına sahip olmayı ve kol denetimi altına almayı engellediği için, gün-begün güçleşen aşiret oluşumları ortaya çıkarmıştır.

---

[536] - العطار، عماد عبد السلام، الحياة الإجتماعية، م.س.، ص.277- 278.
[537] - العطار، عماد عبد السلام، الحياة الإجتماعية، م.س.، ص.286.

3.5.2. Kürt Aşiret Beğ'likleri ve Aşiret Birlikleri (Toplulukları)

Kürt aşiretlerin Sünni olmaları hasebiyle, gönüllü olarak Osmanlı tabiiyetine girmişlerdi. Devlet de buna karşılık mevcut hâkim unsurların riyasetini tanımıştı. Aynen Arap şeyhleri gibi, Kürt Beğ'lerin de azil ve nasbı münhasıran Bağdat Veziri uhdesine bırakılmıştı. Kölemenler ve Davut Paşa döneminde Kürt aşiret beğ'likleri ve önemli aşiret toplulukları şunlardır:

3.5.2.1. Behdinan Aşiretleri Beğ'liği:

Musul'un kuzeyi dağlık bölgelerde İmadiye kasabası (kalesi) merkezli bir Kürt aşiret Beğ'liğidir. Zaho, Duhok ve Akra köylerinde yaşayan ve birkaç aşiretten teşekkül eden bu topluluğun adı, Abbasî emîrlerden Baha-üd-din'e mukata'a verilmesinden alınmıştır. İmadiye ise kalesini yapan Türkmen melik İmadeddin Zengî'den almıştır. Musul Vilayeti sınırları içinde olduğundan, duruma göre hem Musul hem de Bağdat nüfuzuna uymaktaydı.[538] Diğer Kürt Beğ'liklerine göre ve özellikle Kölemen'ler döneminde hükümetle daha uyumlu haldeydi. Ancak aşiret beğ'leri kendi aralarında ve diğer Kürt beğ'lerle kavgaları bitmemekteydi. Behdinan aşiret beğ'liği 1259/ 1843'te ortadan kaldırıldı.[539]

3.5.2.2. Yezidî Aşiretleri Beğ'liği:

Köylerde yerleşmelerine rağmen, daha ziyade bedevî adetleri sürdüren ve ağırlıkla Musul'un batısında kain Sincar ve Şeyhân etrafından Hakkâri kadar uzanan bölgelerde yaşayan birçok aşiret topluluğudur (birliğidir). Şeytanı darıltmama inancı etrafında teşekkül eden kapalı bir itikat zemininde, Kökleri Arap ve Kürt aşiretleri birleştirip içe dönük ve kendi özel adetlerini koruyan taife oluşturmuştur. Sincar dağlarında korunmak imkânı, etraflarındaki Müslüman toplumla arlarında elle tutulmayan bir perde örmüştür. Riyasetleri Beni-Ümeyye kökenlidir. Büyük ihtimalle Yazidî ismi almaları bundandır. Yol kestikleri ve itikaden etrafla insicamsız olmalarından dolayı Hükümetle sürekli

---

[538] - نوار، عبد العزيز سليمان، داود باشا، م.س.، ص.117؛ العزاوي، عباس، موسوعة عشائر العراق، م.س.، ج.4 (الكردية)، ص. 220-223.

[539] - زكي، محمد أمين، تاريخ الدول والإمارات الكردية، م.س.، ص. 392- 399. Bağdat Beylerbeyi'ne bir hükümde, İmadiye hâkimi Sultan Hüseyin Beğ Kızılbaşlarla savaşta yarar gösterdiğinden 20.000 akça terakki edip tımar verildiği anlaşılmaktadır. B.O.A., A. {DVNSMHM.d…, 1-354 Hüküm No. 28 fi 14.R.961/ 12.8.1554 Pazar.

çatışmaktaydılar. Osmanlı Devleti, baştan beri diğer topluluklar gibi kendi riyaset hanedanlarını tanımıştır ve tayinlerini Bağdat Vezirin yetkisine bırakmıştır.[540]

3.5.2.3. Soran (Suhran) Aşiret Beğ'liği:

Büyük Zap nehri ile Küçük Zap nehri arasındaki ve Erbil Sancağına ait Revanduz (Ravandız) merkezli aşiretler topluluğudur. Eskiden beri varlık göstermişken, özellikle sonraları Babanlar'ın yıldızı parlamasıyla nüfuzları daralmıştır. Davut Paşa döneminde Revanduz Beğ'i Mire Kör Mehmet Paşa, Baban'ların nüfuzunu daraltarak Soranlı'lara güç kazandırmıştır. En önemli Beğ'lerinden Mehmet Paşa'ya halk dilinde kör denilmesi ve bu lakap takılması, gözünün şaşılığındandır. Beğ'leri arası ve Babanlar'la savaşları dinmek bilmemiştir.[541]

3.5.2.4. Babanlı Aşiret Beğ'liği:

Gerçekte Baban aşireti diye bir aşiret yoktur. Dağlarda Pijder aşireti bölgesinde, başlangıçta Baban adıyla hâkimiyet oluşturan bir dini riyaset manzumesi ile görülmüş, sonradan ''aşiret idaresi teşekkülüne'' dönüşmüştür. Pijder aşireti ile Baban'ların müşterek soy intisapları, sahabelerden Halid b. Velîd'e ulaştırılmasını Pijder bölgesinde oluşmaları desteklemektedir.[542] Baban Aşiret beğ'liği Megri, Pijder ve Bane bölgelerinde oluşmuştur. Kuytuluk dağ bölgelerinde, Osmanlı Devlet'ine hizmetleri sayesinde, nüfuzları gün-begün genişlemiştir. Kölemen'ler döneminde Bağdat valilerini arkalarına alarak Caf aşiretini denetim altına almıştır ve Belbas aşiretini Şehrizor ve Erbil bölgelerinde bertaraf etmiştir.[543] Farsça Baba'nın çoğulu olan ''Babân'' kelimesi tarikat başlarına verilen addır. Belgelerde ''bebe'' olarak da geçmektedir.

Irak tarihçilerine göre, Babanlar'dan tespit edilen ilk isim Megri ve Bane'ye hâkim olan Mir Ebdal oğlu Pir Budak'tır. Vefatından sonra kardeşi oğlu Budak bin Rüstem kısa süre hâkim olmuştur. İki yıl geçince, haşiyesinde olan Pîr Nazar bin Bayram aşiret idaresini ele alıp esas Baban sülâlesi kesintiye uğrattığına rağmen, Baban unvanı devem

---

[540] - العطار، عماد عبد السلام، الحياة الإجتماعية، م.س.، ص.279؛ العزاوي، عباس، موسوعة عشائر العراق، م.س.، ج.4 (الكردية)، ص.240.

[541] - العامري، ثامرعبد الحسن، موسوعة العشائر العراقية، م.س.، ج.6، ص.113؛ العزاوي، عباس، موسوعة عشائر العراق، م.س.، ج4 (الكردية)، ص.179- 181؛ زكي، محمد أمين، تاريخ الدول والإمارات الكردية، م.س.، ص.404- 414.

[542] - العزاوي، عباس، موسوعة عشائر العراق، م.س.، ج.4 (الكردية)، ص.119.

[543] - العطار، عماد عبد السلام، الحياة الإجتماعية، م.س.، ص.282.

etmiştir. Sürekli kanlı riyaset çekişmesi Baban adındaki gerçek hâkim sülaleyi tüketti. Uzun süre sonra, Pijder aşiretleri arasında adından anlaşıldığı üzere dinî mevkiye sahip ‘’bebe’’ lakaplı ‘’Fakih Ahmet’’ isminde birisi Şehirbazar bölgesinde riyaset konumuna gelmiştir. Oğlu Mavdo sahip olduğu toprakları genişletmiştir. Bunun oğlu ‘’bebe Süleyman’’ topraklarını daha genişletmiş ve 1080/ 1669’da Karaçolan’ı almıştır.

Babanlı aşiret beğ’liğinin asıl başlangıcı meçhuldür ve aydınlığa kavuşmamıştır. Bilinen tarihleri karışık bir yumak hâlinde ve müphem olmakla beraber 900 hicri veya 1500 miladi yıllarından itibaren ancak ifade edilebilir. Hanedan hâkimiyetleri 1265/1848’de zamanın Bağdat valisi tarafından kaldırılmıştır.[544]

Bağdat Beylerbeyi’ne 3 Zilkade 961/ 30 Eylül 1554’te yazılan bir hükümde, Şeyh Haydar muharebesine katıldığı için ‘’sabık Baban Beğ’i Mir Hüseyn’in oğlu Hızır’a’’ zeamet tevcihi istenmesi,[545] Baban aşiret hanedanlık tesisi, İran’la savaşta hizmet verdikten dolayı tımar tahsisine dayanmasını ortaya çıkarmaktadır. Özellikle Devlet’in eli kolu ulaşmadığı bölgelerde, tımar sahibinin köylü halk ve köyler üzerindeki nüfuz kurması yaşanan bir gerçektir. Kürt bölgeleri, Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçmesinin başlarında ‘’Baban sancağından mazül Hüseyin Bey’e, Hacı Şeyh oğlu Budak Bey elinde bulunan atası ülkesinin Sancak tariki ile tevcih’’[546] edilmesi, Budak Beyin elinde bulunduğu halde, atasının ülkesi Baban Sancağını mazül Hüseyin Bey’e tevcih konusu, küçük bir sancak olan Baban Sancağı beyleri arasındaki ihtilafı gösterdiği gibi, azil ve tayin muameleleri herhangi bir aşiret sancağı kabilinden olduğunu da ifade etmektedir.

Bu dağlık bölgelerinde cereyan eden kanlı ihtilafların bir örneği, azil kararına uymadığı anlaşılan Budak Bey üç Sancak Bey’ini öldürdüğü ve yaklaşık altı ay sonra sancağı elinden alınıp bu kez Musul Beyi’ne tevcih edildiği ve Budak Bey’in hakkından gelinmesi

---

[544]- زكي، محمد أمين، تاريخ الدول والإمارات الكردية، م.س.، ص.416- 422؛ العزاوي، عباس، موسوعة عشائر العراق، م.س.، ج.4 (الكردية)، ص.117- 118. Kurucu isimlerin Türkçe oluşu dikkat çekmektedir

[545] - B.O.A., A. {DVNSMHM.d…, 1-354, 3 Zilkade 961 (30 Eylül 1554). Verilen tımar, Babanların çekirdek bölgelerinden olan Megri’de bulunduğu yukarda geçen belgeden anlaşılmaktadır.

[546] - B.O.A., A.{DVNSMHM., 2/104, 13 Rabiulevvel 963 (26 Ocak 1556).

hükmedilmektedir.[547] Bu kanlı rekabet, sabık Baban Sancağı Bey'i Budak Bey'e Atak Livası tevcihiyle çözüldüğü anlaşılmaktadır.[548]

Babanlı aşiret beğ'liği Kürt ve Baban Beğ'leri arasındaki sürekli çatışmalar ortamında genişlemiştir. Özellikle Kölemen'ler dönemi, Baban Paşa'ları arasında çekişmelerde bir kısmı Hükümet (yani Bağdat Valisi) yanında, bir kısmı da onların karşısında olmakla ve bazen İran'dan yardım alıp onları devirmeye çalışmakla birçok vakalar yaşanmıştır ve bazen Osmanlı'yı İran'la savaşmaya götürmüştür. İran desteği ile nasp edilen Baban hâkimleri, karşılığında o tarafa bir malî bedel ödedikleri de anlaşılmaktadır. Süleymaniye'yi 1237/ 1821'de ziyaret eden el-Münşi' el-Bağdadî, vaktin Baban hâkimi İran'a yılda 20.000 Tümen (İran para birimi) ödemekte olduğunu bildirmektedir. Bu durum, 1238 anlaşmasıyla İran'ın etkisi kalkmıştır.[549]

3.5.2.5. Caf Aşireti Beğ'liği:

Irak ve İran taraflarında bulunan Caf aşireti büyük Kürt aşiretlerden birisidir. Riyaset hanedanları Haşimî kökenli seyitlerdendir. Caf aşiretler topluluğu beğ'lerin dinî riyaseti zamanla aşiret riyasetine dönüşmüştür. Siyaset alanında bu aşiret beğ'liği, İran'la ihtilafta Osmanlı'ya taraftar olduğu hasebiyle, 11 Muharrem 1049/ 14 Mayıs 1639 anlaşmasında ortaya çıkmaya başlamışlardır. Varlıklarını korumakla beraber, ya Baban Paşa'ların denetimi altında kalmışlardır, ya da beraberlerinde hareket etmişlerdir. Davut Paşa döneminde Caf aşiretler topluluğu 8000 hane kadardır. Kürtler arasında atlı savaşçıları ün vermiştir. Yaylak için Yazın Süleymaniye ve İran'da Sine (Soğukbulak, Senedeç) tarafına kadar göçerlerdi, kışın ise Bağdat etrafına kadar inerlerdi.[550] İran tarafındaki Caf'lar Hanekin ve Mendeli taraflarına gelirler. İki devlet arasında intikal hareketlerinde gittikleri bölgelerde sorun yaratıyorlardı. Bağdat Hükümeti tarafından takipleri zor olduğu için ''Güde'' denilen vergiyi bir baharda, bir de güzde Süleymaniye'ye vermeleri kararlaştırıldı. İşaret edilen İran anlaşmasından 35- 40 yıl öncesinden beri, Caf'lar o tarafa

---

[547] - B.O.A., A.{DVNSMHM.d…, 2/ 1236, 28 Ramazan 963 (5 Ağustos 1556).
[548] - B.O.A., A.{DVNSMHM.d…, 2/ 1804, 17 Safer 964 (20 Aralık 1556).
[549] - المنشي البغدادي، محمد بن أحمد الحسيني، رحلة المنشي البغدادي، م.س.، ص.87- 88
[550] - المنشي البغدادي، رحلة المنشي البغدادي، م.س.، ص.86.

vergi vermekten kaçınmaktaydı. Bu ve benzeri durumlar İran'la ihtilaflar ve müdahale bahanelerine ışık tutmaktadır.[551]

3.5.2.6. Belbas Aşiret Beğ'liği:

Şerhizor, Erbil ve İran bölgelerinde yayılmış 5 kabileden oluşan büyük aşiret topluluğudur (birliğidir). Babanlar, Hükümeti ve Caf aşiretini arkalarına alarak, Belbas aşiretine defalarca ağır darbeler indirip istikrarlı ve hâkim bir aşiret beyliğine dönüşmelerinin önünü kesmiştir ve kısmen İran arazisine kaymalarına sebep olmuştur. Ravanadız'lı Mire Kör (Mehmet Paşa) da Belbas'a fazla sıkıntı vermiştir. Tüm bunlara rağmen, Kölemen'ler döneminde Belbas aşiret birliğini koruyabilmişlerdir.[552]

3.5.3. Davut Paşa Döneminde Baban Hadiseleri ve İran Müdahalesi

Davut Paşa döneminde, Baban bölgeleri hariç, o zamanlar Bağdat'a tabi Mardin vilayetinde Dasni aşiretinin (Yezidi Kürt aşireti) küçük çapta asayiş bozması dışında Kürt aşiretlerle hükümet arasında büyük sorun çıkmamıştır. Baban mukataaların İran'la sınırdaşlığı, o bölgelerde sorun çıkmasına elverişliydi. Meselelere İran'ın karışması iki devlet arasında savaşa vardıracak tehlikeler barındırıyordu.

3.5.3.1. Baban Paşa'ları, İran ve Bağdat'ın güç kudretleri

Babanlı Paşalar arasındaki çekişmelerini İran tarafından kullanmak savaş hâline götürme ihtimali mevcut iken, doğan vakaları dış ilişkilerden arındırmak imkânı yoktur. Olaylara iç içe geçmiş bir yumak hâlinde bakmak gerekmektedir. Üç tarafın siyasi ve askeri durumuna bakmak, hadiseleri daha gerçekçi bir gözle yorumlamaya ışık tutacaktır:

3.5.3.1.1. Babanlı Paşa'ların durumu:

Arap şeyhler sülalesinin artan sayısı rekabet sorunu yarattığı gibi, Baban Beğ'lerin artan sayısı da birbiriyle ihtilaf ve çakışmalara yol açmaktaydı. Davut Paşa Vezareti başlarında Baban Paşa ve Beğ'leri, birbirlerine karşı fırsat bekleyip ayrı ayrı pusularda yatıyordu. Mahmut Paşa Köy ve Harir sancağı dahil Süleymaniye'ye hâkimdi. Kardeşi

---

[551] - العطار، عماد عبد السلام، الحياة الإجتماعية، م.س.، ص. 279 و281؛ العزاوي، عباس، موسوعة عشائر العراق، م.س.، ج.4 (الكردية)، ص.37- 39 و41.

[552] - العطار، عماد عبد السلام، الحياة الإجتماعية، م.س.، ص.282- 283؛ العزاوي، عباس، موسوعة عشائر العراق، م.س.، ج.4 (الكردية)، ص.121 و125- 126 و128.

Hasan Beğ ise Mahmut Paşa'nın kabulü ile Karadağ mukataasını tutmaktaydı. Köy Sancağı, Mahmut Paşa'nın kardeşi Osman Beğ idaresindeydi. Abdullah Paşa Bağdat'ta bekleyişteydi. Halit Paşa ve oğlu Mehmet Paşa Kerkük ve etrafında bekleyişteydi. İbrahim Paşa'nın oğlu Süleyman Paşa, sabık vâli Sait Paşa zamanından beri İran'a sığınmıştı. Sabık Derne ve Dertenk Sancak'ları mutasarrıfı Abd-ül-Fettah Beğ oğlu Abd-ül-Aziz Beğ ise sabık Vali Abdullah Paşa vaktinden beri İran'a sığınmıştı. Bu kadar Paşa'lar ve Beğ'lerin karışık ve ihtilaflı durumları, 1233/ 1817'de patlak veren ve İran'la savaşa vardıran en önemli sebeplerindendi.

3.5.3.1.2. İran tarafında durum:

Kermanşah hâkimi Şehzade Mirza Mehmet Ali, Nadir Şah vaktinden beri sönen Irak arazilerini işgal emellerini kabarmaktaydı. Bu konunun zorluğu ve tehlikesini sezen babası Feth-i Ali (Şah Fetih Ali), pek hevesli olmadığı anlaşılmaktadır

Baban Paşa'ların Mirza'ya sığınmaları, o tarafta mahalli Han'larla problem çıkarmaktan hâli kalmıyordu ve yük teşkil ediyordu. Meselenin başka yönü, Baban Paşa'ların bir kısmı İran arazisine geçişleri Mirza Mehmet Ali'ye Irak memâliğine müdahale zemini hazırlamakla beraber, dehalet eden Paşa'lar bir yük teşkil etmekteydi ve bu yükünden de kurtarmaya çalışmaktaydı. Aynı zamanda çıkan fırsattan yararlanarak, Kürtdistan'dan başka Bağdat'ı ve Necef/ Kerbelâ'yı bile işgal fırsatına zemin hazırlanmış oluyordu.

Babaları Şah Feth-i Ali aksine, kuzey İran tarafların hâkimi Mirza Abbas da kardeşi Mirza Mehmet Ali'nin Osmanlı topraklarında genişleme emellerini paylaşmaktaydı. O dönemde İran ordusunu eğitmek için bir Fransız askeri eğitimci getirilmişti ve Osmanlı'ya karşı ciddi tehlike oluşturma yeteneğindeydi.

3.5.3.1.3. Bağdat Hükümeti durumu:

Davut Paşa Bağdat idaresini iyice sağlamlaştırmıştı. Ancak Sait Paşa döneminden kalan aşiretlerin başı boşluğu bitmemişti. Davut Paşa'nın askeri ve yönetim kabiliyeti bilinmektedir. Yeteri kadar eğitimli ve aşiret savaşçılarından müteşekkil askeri güce de sahipti. Toleranslı ve uzun nefesli olmakla beraber, gerektiğinde şiddet kullanmakta tereddüt etmeyen bir haslete sahiptir. Sadakatinden kuşkulandığı sorumluları katletmekten

çekinmediği söyleniyor ise de aşırıya kaçtığı fiilen görünmemektedir. Davut Paşa ister askerî gücüyle ister diplomatik maharetiyle, isterse gerektiğinde Devlet'in yardımıyla, İran müdahalesini bertaraf etmeye muktedir idi.

3.5.3.2. Baban paşaların çekişmeleri ve İran'la savaş

Baban Paşa'ları arasındaki sürekli rekabet ve çekişmeler, çoğu kez İran'la sürtüşmeye bazen de savaşmaya sürüklemekteydi. Davut Paşa döneminde İran'la vuku bulan savaşı esasta bir dış mesele olarak ele alınması gerekirken, Baban hadisesinden sıyırıp müstakil bir başlıkta ele alınırsa, sebep/ netice zinciri kaçırılmış olacaktır. İran'la savaş konusu Baban hadisesiyle sebep/ netice ikilemi içinde cereyan ettiği için, burada da iç içe bahsedilmiştir.

3.5.3.2.1. Mahmut Paşa'yla ilişkinin seyri

Sait Paşa'ya karşı Davut Paşa'nın mücadelesinde Baban'lı Mahmut Paşa'dan ciddi destek bulmuştu ve vezareti alırsa kendisine ve Devlet'e itaat sözü vermişti. Vezaret alması üzerinden bir yıl civarında süre geçmişti ki, Mirza Mehmet Ali, Mahmut Paşa'yı baskı altına almaya çalıştığı haberleri ulaşmaya başladı (1233/ 1817). Büyük ihtimalle Baban ihtilaflarında oluşan çetrefil ilişkiler neticesinde, Mahmut Paşa daha önceleri verdiği bazı malî taahhütleri yerine getirmemek ya da Kermenşah'a dehalet eden (sığınan) bazı Baban Paşa'larla ilgili konularında sıkışık duruma düşmekteydi. Bunun bir yansıması kardeşi Hasan Beğ'i rehin olarak Kermenşaha'a göndermeye kalkışması idi.

Davut Paşa, Devlet'e dokunmamak kaydı ile Mahmut Paşa'yla aralarındaki hukuku ve sadakati sürdürmeden yanaydı. Nasihat için Mühürdar'ını Mahmut Paşa'ya gönderdi ve olumlu sonuç alamadı. Bunun üzerine önce Köysancak'tan elini çektirdi ve arkasından Mühürdar'la 100 İçağası, Erbil askerlerini, Şemamek ile Dizeyi (Kürt) aşiretleri savaşçılarını Köysancağı'na doğru yolladı.

Bu arada Mahmut Paşa, kardeşi Karadağ Beğ'i Hasan Beğ'i Kermenşah'a rehin olarak yolladı. Hasan Beğ yolunu değiştirerek 500 seçkin atlısıyla Bağdat'a sığındı. Hasan Beğ Vezirin takdirini kazanırken, Mahmut Paşa'yla ilişkisi daha da gerildi. Mühürdar'ın geleceği haberini alan ve Köysancak'ta bulunan Mahmut Paşa'nın diğer kardeşi Osman Beğ Köysancak'ı 100 atlının korumasına tevdi etti ve kendisi Süleymaniye'ye çekildi.

Mühürdar Köysancak'a yaklaşınca, atlılarla ile başları kaçtılar ve Köysancak'ı Mühürdar rahatlıkla tuttu. Vezir, Köysancak ile Harir'i Hasan Beğ'e Paşa rütbesiyle tevcih etti ve hükümeti yerine yolladı.

3.5.3.2.2. Mahmut Paşa'yla gerginliğin İran'la savaşa dönüşmesi

Baban Paşa'ları arasında ihtilaf tazelenmiştir. Bu hadise, Davut Paşa'yla Mahmut Paşa'nın ilişkisini daha da germiştir. Her zaman olduğu gibi, Baban Paşa'ların çekişmesi Bağdat Hükümetiyle gerginliğe götürmüş ve İran'ın müdahalesine zemin hazırlamıştır.

3.5.3.2.2.1. İran'ın Üç Koldan Saldırısı

Mahmut Paşa olup bitenleri Mirza Mehmet Ali'ye bildirip elinden çıkanlarını geri alması için yardım istedi. Yardım istemesi Mirza'nın hevesiyle iyice uyuşması, olaya abartılı boyutta tepki vermesinden anlaşılmaktadır. Mirza hemen üç koldan Irak memâliği üzerine harekât başlattı:

1- Kuzeyde Mahmut Paşa tarafına 10.000 asker sevk etti.
2- Orta kesimde Mendelçin (Mendeli) tarafına Feylî ve Lor aşireti askerlerini sevk etti.
3- Orta kesimde Bedre ve Cessan'a Gelhür Han'ı ve Kelb-i Ali Han ile 3000- 4000 asker sevk etti.

Baban Paşa'ların kardeş kavgaları ve makam hırsları bir kez daha İran'ın Irak memâliğini işgal hevesini körüklemiştir ve savaş kapısını aralamıştır.

Davut Paşa, üç koldan saldırıya karşı tedbir aldı. Kapıcılar Kethudası'nı yeterli güçle Mendeli'ye yolladı. Aynı şekilde sabık Başağa'yı Berde ve Cessan'a yolladı. Saldırının ana kolu Kürdistan'a yönelen idi. O tarafa Kethuda'sı Mehmet Ağa kumandasında Kerkük tarafına yollamak için büyük bir kuvvet hazırladı. Hedef İran ordusunun yolunu kesmek idi.

Ancak bu esnada daha önce değindiğimiz Sadık Beğ'in Zübeydî aşiretine dehaleti ve dehaletin kabul edilmesi, Casim el-Şavî de Zübeydî'lere varması durumu karıştırdı ve Davut Paşa'yı zora soktu. Bu sebeple Mehmet Ağa'nın Kerkük'e gidişi ertelendi ve yerine Babanlar'dan Abdullah Paşa ile Halit Paşa'nın oğlu Mehmet Paşa'yı görevlendirerek yanlarına bir miktar asker desteği de verildi. Ayrıca Mühürdar ve maiyetindeki askerler

ve Şemamek ile Dizeyi aşiret savaşçıları onlara ilhak edildi. Hepsi de Kerkük'te beklemeye geçti. Hazırlıklara adı geçen Baban Paşa'larından ve Kürt aşiretlerden başka, iki Baban Paşa'sı daha katılmış oldu.

3.5.3.2.2.2. Baban Vakaları Hakkında Bir Yorum

1- Bu hadisede de ihtilafta olan Babanlar'ın hiçbirisi çatıyı istiklal ya da Osmanlı'dan kopmak gibi amaçlara yükselttiği görülmemiştir. Sadece kaybettikleri mansıpları geri almak çabasındadırlar.
2- Bazı Irak ve Arap tarihçiler, bu gibi olaylarda Vezir'in paşa'ları, şeyh'leri ve aşiretleri birbirine kırdırdığını tekraren söylemektedirler. Oysa diğer vakalar gibi burada da ne Baban Paşa'larına ne de aşiretlere Vezirin zorlaması yoktur. Kendi aralarındaki ihtilaflarından ve temayüllerinden doğan bir durum söz konusudur. Aşiret savaşçıları ise sistem içinde askerî gücün bir parçasıdır ve onlara aşiret olarak değil, askerî teşkilat gözüyle bakılmalıdır.
3- Diğer yönden bakılır ise, Mirza Mehmet Ali'nin diplomatik alanda iddia ettiği gibi Babanlar'ı bahane edip sınır ötesi askerî harekâtın iki taraftaki Kürt aşiretlerin yaylak ve kışlak göçlerini zapt etmek amacıyla olmadığı, geniş çaplı harekâtla bu maksadın aşıldığı ortaya çıkmaktadır. İran tarafı temel amacı Irak memâliğini zapt etmektir.

3.5.3.2.3. Mirza Mehmet Ali kendisi hamle başına geçiyor

Bu arada Şehzade Mirza Mehmet Ali kendisi ordu başına geçecek haberi alınmıştı. Yeri gelince bahsedilmek üzere, ileride Kethuda Mehmet Ağa da İran'a kaçacağından ve Davut Paşa'ya karşı faaliyetlere geçeceğinden dolayı, bazı tarihçiler göre; Mirza'nın kendisi ordu başına geçeceği söylentisini yayan Mehmet Ağa olduğu ve bundan maksat Davut Paşa'yı da karşısına çıkarıp Bağdat'tan uzaklaştırmak istemesidir. Bu iddiayı doğrultacak alâmet olmadığı gibi, gerçekten de Mirza'nın kendisi Irak'a girmiş olması bu zannı doğrulamamaktadır.

Mahmut Paşa'ya destek amacıyla Süleymaniye'ye gelen İran kuvvetleri, Kerkük'te konaklayan Hükümete (yani Bağdat valisine) ait kuvvetlerin dönüş yollarını kesmeyi düşünerek, Köysancak ve Harir'e yürümeyi ve Mahmud'un kardeşi Hasan Paşa'yı oralardan kovalamayı yanlış görmüşlerdir.

Kerkük ve etrafına doğru yön değiştirmek, belki de esas hedefte Mahmut Paşa'ya arka çıkmak olmadığı, harekâtın ana gayesi Bağdat'ı ele geçirmek düşüncesini

çağrıştırmaktadır. Eskiden beri İran'ın Bağdat'ı ele geçirmek stratejisi, Osmanlı'nın Kerkük ve Musul'dan geçen imdat yolunu kesmek üzerine kurulmuştur. Her neyse, Baziyan geçidinden Kerkük'e doğru yön değiştirdiler.

Güneyde Zübeyd ve diğer Arap aşiretleri ile uğraşı iki ay kadar sürmüştü. Mendeli'ye gönderilen kuvvet Hasan Feylî ve Lor'ları durdura bildi. Bedre ve Cessan tarafında da Ali Han ve Kelb-i Ali Han'ın ilerlemesi engellene bildi. Baziyan'dan hareket eden ve Mirza'nın bizzat baş çektiği Mahmut Paşa ve İran birleşik kuvvet Kerkük'te konaklayan asker, Kürt aşiretleri ve adları geçen Babanlı iki Paşa tabileri ile Kerkük'lülerin azimli mukavemeti İran'ı püskürttü. Öyle ki, Kerkük'e yakın Tisin köyüne 500 atlı saldırmış ve köyü talan ettikten sonra, yalnız 30 Şemamek aşiret savaşçısı karşılarına çıkmıştı ve başta talan ettikleri mal ve koyunları bırakarak kaçmışlardır.

Özetle, İran harekâtı üç kolda da akamete uğramıştı. Gerçekte saldıran ordunun omurgası İran askeri idi. Mahmut Paşa savaşçıları fazla ağırlık teşkil ettikleri düşünülemezdir.

3.5.3.2.4. İran'ın barış istemesi ve geri çekilmesi

Savaş gidişatı neticesinde, Mahmut Paşa İran'dan beklentisini alamayacağını anlamış, Mirza Mehmet Ali de işi başaramayacağı kanısına varmıştır. Davut Paşa'nın İstanbul'dan imdat istediği, Devlet savaş ilan haline geçtiği ve büyük bir ordu hazırladığı haberi de kulağına gelmiştir. İki devlet arasında diplomatik girişimler de devreye sokulmuştur.

3.5.3.2.4.1. Barış Anlaşması Şartları

Mirza Mehmet Ali'nin Irak memâliğinde çekilmesi için ortak bir yol bulup anlaşmaya gidildi. Savaştan çıkış yolu olarak, Köysancak ve Harir'i[553] Mahmut Paşa'ya tevcihi ve Baban'lı Abdullah Paşa'yı Mahmud'a saldırmaktan caydırması karşılığında Mirza Mehmet Ali barışa teşebbüs etti. Davut Paşa da sığınmacı paşalar kozunu İran elinden almak istiyordu. Sait Paşa zamanında İran'a sığınan İbrahim Paşa'nın oğlu Süleyman Paşa'yı, Vezir Abdullah Paşa zamanında sığınan sabık Derne mutasarrıfı Abd-ül-Fettah

[553] - Bu zamanda Köysancak Livası 4000 hane idi. Aşiretleri İran/ Hoy'a kadar ulaşırdı. Beri tarafta ise Erbil'e kadar uzantılıdırlar. Harir Livası da yakınındadır. bk. المنشي البغدادي، م.س.، ص.87

Beğ oğlu Abd-ül-Aziz Beğ'i Bağdat'a iade şartını koştu. Böylece Barış sağlandı ve İran askerleri geri çekildiler.

Anlaşma gereği Hasan Paşa Köysancak ve Harir'i bırakıp Bağdat'a döndü. Şehzade Mehmet Ali de Abd-ul-Aziz Beğ'yi ve Süleyman Paşa'yı Bağdat'a yolladı. Davut Paşa, Baban sülalesi arasındaki çekişmeleri bertaraf etmesini ve bu vesileyle bölgenin sükûnete kavuşmasını istiyordu. Amacına ulaşmak için İran'dan geri döndürülen Süleyman Paşa'ya Zengabad mukataasını ve Abd-ul-Aziz Beğ'e Paşa rütbesiyle Derne ve Bacalan Liva'larını tevcih etti. Mahmut Paşa da Abdullah Paşa'ya Köy ve Harir'den feragat ederek barıştılar. Ayrıca, Mahmut Paşa Davut Paşa'ya şükran mektubuyla hediyeler gönderdi ve anasını Hasan Paşa'yı Süleymaniye'ye gelmesine teşvik ve ikna için o'na yolladı ve yanına çekti de. Baban esbak mutasarrıfı Halit Paşa ve oğlu Mehmet Paşa ise Kerkük etrafında bazı köylerde oturdular.

3.5.3.2.4.2. Sığınmacı Baban Paşa'ların İran'daki durumu hakkında yorum

Diplomatik çaba zımnında ve barış müzakeresi esnasında Mirza Mehmet Ali'den konuyla ilgili İstanbul'da İran sefirine gelen bir mektup, İran'ın Babanlı sığınmacı paşalarla muamelesini ve sığınmacı paşaların İran'dan beklentilerini göz önüne sermektedir.[554] İlgili belgeden anlaşıldığına göre:

1- Sığınan Baban Paşa'larına İran amaçları doğrultusunda bir rehin veya maşa gözüyle bakılmaktadır. Bazıların söyledikleri gibi, Baban'lar bir nevi özerklik amacıyla iki devlet arasında manevra yaptıkları diye bir durum yoktur. Sadece ellerinden kaçan mevkileri iade etmek için akrabaları ve hem cinsleri ile savaşmaya hazır durumda İran'a rehin olmuşlardır.
2- Yaylak ve kışlak intikallerinde aşiretlerin iki tarafa geliş- gidiş olduğundan, taifelerin maslahatı idaresi için Kürdistan Paşa'larından birini İran sınırında tutmak öteden beri adet olmuştur. Yani sınırı aşan aşiretlerin sorunlarını İran lehine çözmek bahanesiyle Baban Paşa'larından birisini Iran'da tutmak, başka deyişle rehin almak ''adet'' hâline gelmiştir.
3- Bundan dolayı müteveffa Abd-ul-Rahman Paşa İran'da bulunduğu sırada, oğlu Mahmut Paşa'yla Kelb-i Ali'nin kızı evlenmişler ve gözü ma'lül (kör) bir oğlu doğmuştur. Süleymaniye'ye nasp olduktan beri Mahmut Paşa'nın onlara arzusu kalmadığı gibi onların da Mahmut Paşa'ya arzusu kalmamıştır. Yani sığınmacı

[554] - B.O.A., HAT.787/36744, 17 Zilhicce1235 (25 Eylül 1820).

Baban'larla tüm alakalı şahısları iade edildiği hâlde, Mahmut Paşa'nın eski eşi ve oğlu iade edilmeyecektir.

4- Başka Kürdistan Paşa'larından ve onlara bağlı olanlardan ''İran tarafında rehin suretiyle kimesne kalmayıp hususat-ı vakı'a-yı ehali-i Kürdistan kemâ kân Bağdad Valisi müşarün ileyh tarafından tanzim ve rü'yet olunmakda olduğu…'' tespit edilmiştir. Yani Mahmut Paşa'nın eski işi ve oğlundan başka tüm sığınmacı paşalar Bağdat'ın emrine verilecektir.
5- İran vükelâsı (yani İran hâkimleri) bunun tersini tecviz etmeyeceklerini, sınır aşiretlerinden tabiatları icabı bazı kaba hareket görülürse çözülmesine bakılacağı da beyan edilmiştir.
6- Gerçi kısa süre geçmeden İran barış sözünde durmayacağı anlaşılacaktır. Ancak Mirza Mehmet Ali'nin İstanbul'da İran sefirine gönderdiği bu yazı, Babanlı Paşa'ların İran'daki melül hâllerini, biçareliğini ve sadece kaçırdıkları mevkilere iade beklentilerini açığa vurmaktadır.

3.5.3.2.5. Baban paşaların tekrar çekişmesi ve bir kısmı tekrar İran'a sığınması

Sükûnet sağlanması üzerine yaklaşık iki yıl geçmişti (yani 1235/ 1819'a gelinmişti) ki; bazı asayiş sorunları yeniden hortlamaya başladı. Sabık Baban mutasarrıfı Halit Paşa ve oğulları Kerkük'te oturmalarına izin verilmişti. Ancak tabîleri etraftaki köylülere mütemadiyen eziyet veriyorlardı. Kerkük'lü ayan ve din adamların şikayetleri defalarca Vezir'e ulaştı. Davut Paşa eziyetlerden sakındırmak emirlerini birkaç kez Halit Plaza'ya ve oğlu Mehmet Paşa'ya ilettiyse de emirlere uymadılar. Şikâyetler devam ettiğinden, Mehmet Paşa'yı Kerkük Mütesellim'ine tutuklattırdı.

Mehmet Paşa'nın 200- 300 adamı Kerkük sarayını gece leyin basıp Mehmet Paşa'yı hapisten kurtardılar. Vezir, bu baskına karşılık babası Halit Paşa'yı ve kardeşi oğlu Süleyman Paşa'yı tutukladı. Babası hapsedilince, Mehmet Paşa İran'a yönelmek niyetindeyken, oraya gitmekten vazgeçti ve Kerkük yukarılarında bir köyde durup pişmanlığını arz etti ve Vezirden afv istedi. İtaate ve sadakate bağlı kalacağı ve köylere eziyet etmeyeceği şartıyla afv edildi. Hıyanet etmeyeceklerine söz veren Halit Paşa ve Süleyman Paşa da serbest bırakıldı. Her birine geçinmeleri için yetecek kadar maaş da bağladı.[555] Davut Paşa hoşlukla ve mülayim bir şekilde olayı geçiştirmek istediği mülahaza edilmektedir. Bu olay aşiretlerle toleranslı siyasetini aksetmektedir.

---

[555] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1235، ص.165(أ)؛ الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.138- 139.

Ancak bir süre sonra (1236/ 1820), Mehmet Paşa verdiği sözlerden sıyrılarak yine İran'a sığındı. Babası Halit Paşa'nın teşvikiyle İran'a kaçtığı düşünüldüğü için, o da tutuklandı. Süleyman Paşa da ''…galiba Yahya Ağa ile zîr-i perdede müvafakat ve rabıtası olduğundan'' ve ilişkisi ortaya çıkacağı ihtimalinden tedirgin olduğu için İran'a kaçtı.[556]

Ancak ''galiba'' ile ifade edilen kaçışı, diğer tahtan düşen! akraba Babanlar'la İran'da toplanıp Mahmut Paşa'ya karşı bir hareket hazırlığı yapmaları da uzak değildir. Yani işin içinde yine akraba Baban Paşa'ların mevki çekişmesi vardır. Tutuklanan Halit Paşa'ya gelince, Oğlunun kaçışıyla ilgisi olmadığı anlaşılmıştır ve dolayısıyla hapisten Salıverilmiştir. Davut Paşa'nın Halit Paşa'yı salıvermesi de toleranslığını yansıtmaktadır.

Mahmut Paşa tarafında da Baban Paşa'ları arasındaki rekabet ve çekişmeler dinmiyordu. İran'la Bağdat arasındaki barış anlaşması çerçevesinde, Mahmut Paşa gönüllü olarak amcası (Abd-ul-Rahman Paşa'nın kardeşi) Abdullah Paşa'ya Köysancak ve Harir Liva'larından feragat etmişti. Ancak amcasından emin olmadığı için oralarda kalmasını istemedi ve çekip yakınında oturmaya mecbur etti. Gönüllü olarak tasarrufuna verdiği mukataaları da elinden çekti ve açıkta kalmaması için, ona aidatlarına denk kadar geçim harcı tahsis etti. Buna rağmen, kendisinde Şehzade'ye kaçmak temayülü sezdiği için birkaç ay onu tutukladı. Sonra kendisinden sadakat sözü aldıktan sonra salıverdi. Verdiği sadakat sözüne rağmen, serbest kalınca Şehzade'yle yazışmaya başladı ve fırsatını bulup 200- 300 tabiiyle İran'a kaştı.[557]

Bu minval üzere, çok kısa süren üstü örtülü ateşli rekabetten sonra, Baban Paşa'ları tekrar birbirine gidiler ve mevkilerini kaybeden kısmı tekrar kendilerini İran'ın kucağına attılar ve her zaman olduğu gibi yeni gerginlikleri körüklediler.

---

[556] - Kerküklü, Resul Havî, tarih-u Devhet-ül-Vüzerâ, vakayi-i 1236, a.g.e., s.169(A)- 169(B). Sabık Haznedar Yahya Ağa, Sukur aşireti karşısında kaybetmesinde kusurlu bulunduğundan o'na Kerkük civarında Taze Hurmatu mukataası tevcih edilmişti. Mirza'yla irtibata söylentisi üzerine sorgulamak için Bağdat'a getirildi. İdam edilecek korkusuna kapılarak kaçmaya teşebbüs esnasında birkaç muhafızı yaradı ve dolayısıyla katledildi.

[557] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1236، ص.170(أ).

3.5.3.2.6. Babanların sığınmaları hakkında belgeli yorum

Böylece Baban Paşa'lardan Abdullah Paşa, Mehmet Paşa ve Süleyman Paşa Mirza'ya sığınmışlardır artık. Ortak sığınma sebepleri makam kayıplarını ve mevcut durumlarını kendilerine yedirmemelidir. İran'da toplanmaların müşterek zeminleri, Mirza Mehmet Ali'nin zorlamasıyla tayin edilen Mahmut Paşa'dan sıkılmalarıdır. Mahmut Paşa'yı maşa kullanarak Bağdat'a karşı savaş açan Şehzade, bu defa ondan hoşnut olmayan akrabalarına yardım bahanesiyle yeniden Irak'ı işgal etmeye heveslenecektir.

Mahmut Paşa, kardeşini rehin yollaması olayı ise Şehzâde'ye bazı malî taahhütler verdiğine delalettir. Aslında böyle taahhütler gizlice yapılmasına rağmen, yine ortaya çıkmaktaydı. Azledilen Baban Paşa'larını mansıplarına iade karşılığı verilen böyle malî taahhütler, sadece tarihçilerin tespitlerinde kalmayıp, bir vecihle belgelerle de teyit edilmektedir. Bu kabilden bir belgede, Tebriz'de barış müzakereleri sırasında, Bab-ı 'Âli elçisi İran'ın Mahmut Paşa'dan istediği 16.000 Tümeni (1000 kise akça) kesin verilemeyeceği ve Sine tarafına geçiş eden bir aşiretin otlak vergisi karşılığı olarak çok bulmakla beraber, zaten o aşiret Sine Han'ına birkaç yüz Tümen veriyor olmalarına işaret ederek, İran heyetine: ''…Siz ise Kürdistan'a pey-der-pey mübaşir gönderip Mahmut Paşa'dan zecren (zorlayarak) tahsil ediyoruz. Mahmut Paşa koyuncu (kuyun otlayıcı) olmayıp, Devlet-i 'Âliyye'nin Mir Miran-ı kiramındandır, Baban Sancağın mutasarrıfıdır ve bu sözler Bağdat Valisi'nin ifadesi değil, geldiğim Süleymaniye'de Mahmut Paşa'yla mülâkat olunmakla İran devletine te'addisinden feryad ve figan ediyor…'' söylenmektedir.[558]

Geçmişte İran'ın desteklediği Mahmut Paşa artık gözden düşmüştür. Bağdat tarafında olan Babanlar ise artık İran tarafına geçmiştir. Şehzâde bunlardan en azından savaş masraflarını da kurtaracağını düşünmesi pek tabiidir. Baban olaylarında bunun gibi ters yüzlü dönüşler çokça görülmektedir. Hepsinde de Babanlar'ın makam rekabeti ve Şahsi çıkarları ana sebeptir. Hiçbirinde istiklal ya da Osmanlı'dan kopma anlayışına yönelik bir badire ve düşünce gözetilmemiştir. ''Bu gibi desiselerin sabit bağlılıktan (sadakatten) ve

[558] - أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.12، ص.244.

düzgün bir ilkeden yoksun, aynı zamanda şahsi çıkarlar dışında her türlü şerefli gayeden mahrum olduğu, olayları izleyenlerde şaşkınlık doğurmamalıdır.''[559]

Belgelerde de bazen şahsi çıkar yarışı bir pazar haline dönüştüğü izlenmektedir. Gerçek şudur ki; sadece rakip Baban Paşa'ları değil, rekabete giren ya da hırsına kapılan resmi makam sahipleri bile İran'la pazarlığa katılmış olabiliyordu. Kerkük ahalisi ve âyanlarının Bab-ı 'Âli'ye yolladığı tahrir, konunun tipik bir örneğini ortaya koymaktadır.

Baban mukataalarında karışıklık sürdüğü bir sırada, orada bulunan veya gönderilen bir zattan bilgi alınmaktadır. Kerkükî Küçük Mehmet Alemdar adındaki bu şahıs Kürdistan'dayken duymuştur ki; sabık Kerkük Mütesellimi firarî Bekir Ağa Kerkük'ü zapt etmesi için Mahmut Paşa'ya ''küllî şey'', yani büyük miktar mal taahhüt etmiş ve karışlığında yanına bir miktar asker istemiştir. Mahmut Paşa isteğini yerine getirmediği için Tebriz'e gitmiş ve Kerkük'ü zapt etmesi için o vakitte İran'da bulunan Babanlı Abdullah Paşa'yı da yanına vererek Şehzâde'ye 60.000 Tümen teklif etmiştir. ''Abdullah Paşa dahi kavl-i mezkûra razı ve Ağa'yı merkumun maiyetinde bulunacağına müte'ahhid olduğunda'', bu teklif aynı şartla İran'lı İbrahim Han vasıtasıyla defalarca Mahmut Paşa'ya aktarıldı.[560] Belgedeki bilgiler, İran'la bu gibi teamüller, şahsi menfaatler uğruna kirli pazarlıktan başka bir şey değildir. Herhangi bir temiz ahlak değeri veya istiklal ve özerklik gibi yüksek çatılı hedeflerden yoksunluğun belgelenmesidir.

Hem bazı yazarların iddia ettiği gibi, İran'la bu teamüllerde iki devlet arasında manevra yaparak bölgesel kazanım ya da özerklik sağlamak anlayışına da bir yöneliş yoktur. Barış müzakereleri için Bab-ı 'Âli'nin Tebriz'e giden elçisi Süleymaniye'ye uğradığında, Mahmut Paşa'nın gâh İran'dan korkusunu, gâh Bağdat'tan çekindiğini, ancak malla ve canla ''Devlet-i 'Âliyy'ye hizmet ve ubudiyet edeceklerini ve İran'lı tarafına meyilleri zaruri ve kasrî (cebren, zorlamayla) olduğunu ifade ve ikrar'' ettiğini raporuna geçmiştir.[561] Mahmut Paşa gibi büyük ve önemli bir Baban Mir Miran'ın bu sözlerinde çaresizlik ve mecburiyetten başka, herhangi istiklale yöneliş veya iki devlet arasında siyasi manevra yapmak var mıdır.?

---

[559] - لونكريك، ستيفن همسلي، أربعة قرون من تاريخ العراق، م.س.، ص.266.

[560] - B.O.A., HAT. 788/36750, 17 Ramazan 1239 (16 Mayıs 1824).

[561] - أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.12، ص.242.

İster Süleymaniye mutasarrıflığına oturmak için İran'a rüşvet mahiyetinde büyük meblağlar boyundurluğu altına girmesinde, isterse Devlet'e can ve malla bağlı oluğunu beyan etmesinde şahsi ihtiraslardan başka yüksek çatılı bir amaç görülmemektedir. Bu hadiselerin temelinde kalabalıklaşan sülâle paşaların geçimsizliği ve şahsi kazanımlar sağlamak minvalindedir.

3.5.3.2.7. İki Baban Paşa'sını kullanarak İran'ın Sınırı Aşması

Mirza Mehmet Ali, Abdullah Paşa'yla Mehmet Paşa teçhizatla ve donanımla sınırı aştırdı. Babası Kaçarlı Şah Feth-i Ali Osmanlı'ya dokunmaktan sakındığı için, tam bu sırada Tahran'a giderek bu iki Paşa'nın sınırı geçmesinden habersiz olduğu görünümü vermeye çalıştı.

Mehmet Paşa bir göstermelik hareket yaparak Hanekin tarafına saldırıya kalkıtı. Vezir de üzerlerine bir kuvvet yönlendirdi. Ancak Bağdat'la mesafe uzun olduğundan Mehmet Paşa'ya ulaşıp sıcak temas kurulmadan tekrar İran'a dönmüştür.

Davut Paşa bir yandan bu tehlikeli gelişmeyi Âsitâne'ye bildirdi ve gereğinde sınırı aşma yetkisi istedi, diğer yandan ilk koruma icraatı olarak Baş Bölükbaşı'yı 1800 sipahiyle Zengabad'ta hazır bekletti. Sadaret hem bu yetkiyi verdi hem 1500 teçhizatlı Hayta'yı zengabad'a yolladı.

Şehzâde Mehmet Ali babasıyla buluştuktan sonra Tahran'dan dönünce, kendi tarafından Baban mukataasına Abdullah Paşa'yı tayin etti ve 4000- 5000 askeri emrine verdi. Abdullah Paşa, kardeşi oğlu Mahmut Paşa'yı Süleymaniye'den kovmayı tasarlıyordu. Davut Paşa 13 Ramazan 1236/ 14 Haziran 1821 Perşembe günü, Kethuda'sı Mehmet Ağa kumandasında bir kuvvet çıkarttı ve Zengabad'ta bekleyen Bölükbaşı'yı da ona bağladı. Mahmut Paşa'nın imdat talebini karşılamak için Mehmet Ağa Süleymaniye'ye geçit yolu veren Baziyan'a doğru hareket etti. Bu sularda Abdullah Paşa ve beraberindeki İran askeri Halepçe'ye ulaştı, köyleri talan etti ve Mahmut Paşa'yla uyumlu olan Caf aşireti Beğ'ini de kendi saffına çekti. Bu vakitlerde tüm Kürt aşiretler savaşçıları 10.000 atlı ve 10.000 yaya kadar olduğu[562] düşünülürse; neden Mahmut Paşa Kethuda'ya 7000- 8000 savaşçı sözü vermişken, Baziyan'a yaklaştığında ancak 500 atlı

[562] - المنشي البغدادي، م.س.، ص.87.

ve 200 yayan ile katıldığı anlaşılır.[563] Abdullah Paşa Süleymaniye'ye yaklaştığı halde, saldırmaya cesaret edemedi. Dağlar arasında muhkem bir yerde bekledi ve yine Şehzâde'den medet istedi.[564]

3.5.3.2.8. Mirza Mehmet Ali Kürdistanı ve Bağdat'ı hedefliyor

Bu defa da Şehzâde Mehmet Ali'nin gerçek amacı Irak'ı işgal olduğu ortaya çıktı ve 15.000 atlı ile 5.000 tüfekçi yaya ordusu başında Zahav'dan Diyale, Zengabad ve Kerkük'e doğru saldırıya geçti.

Davut Paşa bir hamle başında kendisi de sefere çıkmak hazırlığı zımnında, kardeşi Ahmet Ağa'yı bir miktar askerle karşı koymaya yolladı ve Mehmet Ağa'ya da kendisine iltihak emri verdi. Kethuda Mehmet Ağa ise havası gündüzün sıcak, geceleyin soğuk ve nemli olan, Süleymaniye'ye tabi Barika adında bir yerde konaklamıştı. Kötü hava etkisiyle ordusuna günde 15- 20 askeri öldüren bir hastalık yayıldı. Hastalık haberini ve ordunun moral bozukluğunu duyan Abdullah Paşa, Kethuda Mehmet Ağa'ya doğru ilerleyerek Karadağ'a yaklaştı. Ordudaki ağalar Mehmet Ağa'ya savunulması muhkem bir yere çekilmesini tavsiye ettiler. Şehzâde de ordusu başında Mehmet Ağa'ya yaklaşıyordu. Vezir'in acilen geri dönmesi emrine de mazeret göstererek kulak asmadı. Abdullah Paşa'yı kırmadan çekilmeyeceği inadına kapıldı.

Bu şartlar içinde, Mehmet Ağa konakladığı yerden 14 Zilhicce 1236/ 11 Eylül 1821 Salı günü tüm öğütleri kulak ardı ederek, Abdullah Paşa ve beraberindeki İran'lılara doğru yürüdü. Perşembe günü savaşacak alana ulaştı. Cuma günü 14 Eylül'de sıcak temasa geçmek üzereyken, Abdullah Paşa barış arz etti. Barış müzakereleri, Şehzâde'yle ordusunun ulaşması için oyalama taktiğiydi. Pazarertesi 17 Eylül'de Şehzâde'nin ulaşmasıyla 25.000 adedine varan İran'lıya karşı Mehmet Ağa 3000 kadar yorgun askeriyle 17 Eylül'de saldırıya geçti. Yiğitçe çarpışan Mehmet Ağa ve ordusu İran'lıları kaçma noktasına getirdiğinde, kovamalarına mâni oldu. Onlar da öte tarafta toparlanıp geri saldırdılar ve Mehmet Ağa'yı darmadağın ettiler. Mehmet Ağa kendisi ve kırılan

---

[563] - Sait Paşa'yla ihtilaf vakasında da Davut Paşa'ya söz verdiği asker sayısı yetersiz kaldığı dikkate şayandır.

[564] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1236، ص.170(أ) و170(ب) و171(أ)؛ الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.142.

askerleri canlarını Kerkük'e atmakla kurtardı. Kerkük'e çarşamba 22 Zilhhicce 1236/ 19 Eylül 1821'de vardı[565] ve 26 Eylül'de kardeşi Ali Ağa ile iki neferle beraber kaçıp Şehzade'ye sığındı.[566]

İran kaynaklarındaki rivayetlere göre, Şehzade refakatinde Fransız ordu eğitmeni de vardı. Mahmut Paşa ve Mehmet Ağa'nın ordusu 10.000 askerdi. İki tarafta toplar vardı. Mahmut Paşa gizlice Şehzâde'yle anlaşarak, savaştan aniden çekilip saf değiştirmesi teklifini gizlice Şehzâde'ye yolladıysa da Şehzâde bunun hile olacağını hesaplayarak mülayim cevap bildirdi.

Savaşta Osmanlı'lar İran ordusuna arkasından saldırarak tuzağa düşürünce, Şehzâde yüksek bir tepe başına çıkıp kazanması için göz yaşı döke döke Allaha yalvardı. Savaşın tecellisinde Mehmet Ağa hezimete uğrayınca Mahmut Paşa'yla Kerkük'e kaçtı. Hezimet utancı içinde Bağdat'a gidemedi ve hayat endişesiyle Şehzade'ye sığındı. Şehzâde, Abdullah Paşa'ya Baban mukataalarını teslim etti ve Muharrem 1237 ayını Süleymaniye'de geçirdi. Tahran'da babasına durumu bildirdi ve 1 Safer 1237/ 28 Ekim 1821'de Bağdat'a doğru harekete başladı.[567]

3.5.3.2.9. Kethüda Mehmet Ağa'nın hıyaneti konusu ve bir değerlendirme

Bu savaşı kaybetmesinden İtibaren Mehmet Ağa şahsi korkularına ve ihtisarlarına kapılacaktır ve İran'ı arkasına alıp Davut Paşa'ya karşı çetin bir mücadeleye girişecektir. Tarihçiler olay hakkında değişik değerlendirme yapmışlardır. Mehmet Ağa'nın hezimeti ve Şehzâde'ye sığınması hıyanet neticesinde olup olmaması gizemini o gün tarihçileri nezdinde korumuş ve bugün tarihçilerine aynı gizemini aktarmıştır.[568]

Kerküklü, Bin-Sened ve el-A'zemi gibi tarihçilere göre[569] Mehmet Ağa Şehzâdeyle anlaşarak hıyanet edip, Davut Paşa'nın dönmek emirlerine uymamıştır ve bitkin orduyu

---

[565] - B.O.A., HAT. 792/ 36828, 1 Muharrem 1236. Mehmet Ağa'nın Kerkük'e ulaşması ve Şehzâde'ye kaçması hakkında Kerkük Mütesellimi'nin Davut Paşa'ya yazdığı bu tahrirde, 1 Müharrem itibarı ile yılın dönmesine rağmen, yanlışlıkla 1236 yazılmıştır. Burada 1237'ye düzeltilmiştir.

[566] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1236، ص.171(أ)- 172(ب)؛ الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.143.

[567] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.276- 277.

[568] - لونكريك، ستيفن همسلي، أربعة قرون من تاريخ العراق، م.س.، ص.263.

[569] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1236، ص.172(ب)؛ الوائلي، عثمان بن سند، م.س.، ص.143؛ الأعظمي، علي ظريف، مختصر تاريخ بغداد، م.س.، ص. 226.

kesin kırılacak bir savaşa sokmuştur. Ancak savaş seyrine bakılırsa, Mehmet Ağa'nın geri dönmesi emrine uymamasını cengaverliğinden, zafer hırsı ve inadından kaynaklandığına de bağlamak mümkündür. Israrla Abdullah Paşa'yı kahredeceğini ifade etmekteydi. Durum değerlendirmesinde Abdullah Paşa'nın hakkından gelebilir düşüncesi ağır basmış olabilir. Beş yıllık Kethuda'lığı süresince ihlasla hizmet ettiği ve birçok zafer kazandığı da bu ihtimali tercih ettirebilir. Ancak devletler arası savaş deneyimi olmamasından dolayı müzakere oyununa kanmıştır ve Şehzade'nin ulaşmasıyla güç dengesi alt üst olacağını hesaba katmamıştır.

Aynı zamanda kendisi ve ordusu, ilk etapta kat kat üstün düşmanı hezimet hizasına getirecek kadar çetin bir mücadele vermesi de lehine bir delalet sayılır. Başta İran'lıların hezimete yüz çevirmelerine rağmen takip edilmemelerine mâni olması hata sayılmıştır. Ancak hastalığın orduya verdiği bitkinlik ve güç dengesinin ağır bir şekilde aleyhte olması böyle bir kararı aldırtmış olabilir.

İran tarihlerin nakline göre de Şehzâde'yle anlaşmasına işaret olmadığı, Mehmet Ağa canın kurtarmak amacıyla Bağdat'a gitmekten ürküp Kerkük'e gittiği ve yedi gün sonra Şehzâde'ye sığındığı teyit edilmektedir. Gerçekten de Mehmet Ağa savaş sırasında Şehzâde'yle anlaşmış olsaydı Kerkük'e gelmesine ve orada bir süre beklemesine de gerek kalmazdı. Savaşın ardından hemen Şehzâde'ye sığınması daha mantıklı olurdu. Her neyse, böyle ortamda savaşı kaybetmek Mehmet Ağa'yı idam edilecek endişesine sevk etmesi beklenirdi.

Bütün bunlar yan yana koyulursa, Mehmet Ağa'nın Şehzâde'ye sığınması önceden planlanmış bir hıyanet eseri olmadığını ve can havliyle olduğunu kuvvetle düşündürmektedir. Kerküklü'nün ve bin-Sened'in hıyanet yorumu Davut Paşa'ya yakın adamlar olmaları etkisiyle resmi görüşü yansıtmaktadır.

Mehmet Ağa'nın Musul Valisi yoluyla Bab-ı 'Âli'ye ulaştırdığı ve Şehzâde'ye iltihakından iki hafta sonra yazdığı bir yazıda, konuyla ilgili önemli ip uçları bulmaktayız.[570] Yazıda ''…Kerkük ehâlisi, 'aşâyır ve kabayıl cümle Arabistan ve

[570] - B.O.A., HAT. 826/ 37448, tarih: 12 Muharrem 1236. Mehmet Ağa Zilhicce/1236'da hezimete uğradığına göre, belgenin yıl tarihini kâtip yanlış yazmıştır. Doğrusu 12 Muharrem 1237 olmalıdır. (9 Ekim 1821).

Kürdistan…'' Davut Paşa'dan şikâyet ettikleri ve ''…kangı kimesne üç akçe güman olunur ise bîca kenduyi katl ve emval ve eşyasını zapt etmekten hâli olmamakla, hatta memleket bir hâlete resid olmuş ki bir etmek sahibi bu diyarda kalmayub ki etmeki kat' ve nâhak kanı rihte olmaya…'' demektedir. Mehmet Ağa can ve mal tehlikelerini abartılı bir şekilde dile getirmekle, neden kaçtığına işaret ve imâ etmektedir. Mehmet Ağa Bağdat'ta bir miktar mal edinmesi doğaldır. Özellikle mal tehlikesini öne çıkarması, Bağdat'taki malına el koyacak olan Davut Paşa'ya karşı canhıraş mücadele etmesini de yorumlamaktadır. Yazıda gerçek vakalara uymuyorsa bile, Davut Paşa'nın zoruyla yanlış bir savaşa zorlandığını ve ''…Kerkük ve etraf…''[571] kendisinden Vali olmasını talep ettiğini iddiasında da bulunmaktadır.

Olaya tümcel bakıldığında, Mehmet Ağa önceden Şehzâde'yle anlaşıp hıyanet etmediği, savaşı kaybettikten sonra idam edilmek ve canını kurtarmak endişesiyle Şehzâde'ye sığındığı gerçeklere daha yakın görünmektedir. Valilik talebi ve bu uğurda mücadelesini de cengaverliğine ve belki malını kurtarmaya bağlamak mümkündür.

3.6. Davut Paşa ve Dış Tehditler

Davut Paşa iç siyaset ilişkilerinin temel taşını sadakat üzerine kurulmaktaydı. Rehavete düşmeksizin toleranslı davrandığı ön plandaydı. Dış tehditlere karşı siyasetinde ise hep hazırlıklı ve teyakkuz halindeydi. Osmanlı dönemi boyunca, Irak memâliği üzerinde temel dış tehdit unsuru İran'dan kaynaklanmaktaydı. Hiçbir vakitte ve herhangi bir sebeple hoşnut olmayan bir zümreyi kullanmaktan çekinmemiştir. Kölemenler döneminde ise İran tehdidi yanında ortaya yeni çıkan Vehhabî hareketi tehdidi de eklenmiştir. Yanı sıra, potansiyel dış güç olarak Fransa'yla İngiltere tehdidi yavaş yavaş baş gösteren, ancak uluslararası gelişmelere nazaran esas yerini İngiltere'ye bırakan dış tehdittir.

3.6.1. İran Tehdidi

Babanlı Paşa'ların ananevi ihtilafını kullanarak, önce Abdullah Paşa'yla Sülemaniye'ye doğru asker yollayıp Baban'a hâkim kılmak bahanesiyle savaş başlatan Şehzade Mirza Mehmet Ali, sonra kendi komutasında bir orduyla o tarafa geldiği ve

[571] - birçok belgede olduğu gibi, burada da iki kez sosyal ve coğrafya açısından Kerkük ahalisi ile Arap ve Kürt kesimleri arasında ayrıcalık arz ettiğine işaret vardır.

Kethuda Mehmet Ağa'yı hezimete uğrattığı, arkasından Kethuda'nın Şehzâde'ye sığındığı ve 1 Safer 1237/ 28 Ekim 1821'de Kürdistanlardan (Süleymaniye'den) Kerkük taraflarına, oradan da Bağdat'a doğru hareket ettiği anlatılmıştır. İhtiraslarına kapılıp artık Vezaret peşine düşen Mehmet Ağa'yı da yanına almıştır.

3.6.1.1. Şehzâde Kerkük'e ve Bağdat'a yöneliyor

Şehzâde Mehmet Ali, Bağdat'a doğru hareketi yolunda Kerkük'ü ele geçirmek istemiştir. Etraftaki Türkmen köyleri İranlı'ya boyun eğmedikleri için birkaç çiftçiyi idam etti. Şehir olarak da itaat etmeyip kalesinde direnişe geçtiler.[572] Kerkük'lüler ''Sultan'ın itaatinde ve düşmanına düşman idiler ve onlara galip gelemedi.''[573] Kerkük'ün direnişini kıramayacağını anlayan Şehzâde yüzünü Dakuka'ya çevirdi. On gün sonra Tuzhurmatu'ya, oradan Kifri, Delliabbas, Deltava, Halis ve Bağdat'a çok yakın Hibhib'e kadar vardı. Bu sırada, 1236/ 1820- 1821'den itibaren Hindistan'dan gelen salgın ve Irak'a ilk defa görülen Basra'dan Kürdistan'lara kadar şehir şehir kolera (kusak) hastalığı intikal etmekteydi. Görüleceği gibi, salgın savaş seyrini etkileyecektir.

İran tehlikesi Bağdat kapılarına yaklaşınca, sur kapılarında gece gündüz muhafazaya ve Ocaklı'nın her müteşahhıs ve namdârı mahalle halkıyla bir tabyada beklemeye koyuldular. Aşiretler ve halk hükümete sadakati ve bağlılığı korudular. Mehmet Ağa karşı tarafta olmasına rağmen asker taifeleri ve mülkî idarede sadakat bozukluğu yaşanmadı. Dolayısıyla Bağdat'ı ele geçirmek zorlaşmaktaydı.

Doğal olarak Davut Paşa başından beri ve pey-derpey durumu Âsitane'ye bildirmiştir ve Şehzâde Kürdistan istilasından sonra Bağdat'a geleceği halinde, püskürtmesine mevcut imkânları yetmeyeceği için acilen imdat istemiştir.[574] Bu arada Devlet Yunanistan/ Rum gailesiyle uğraşmaktaydı. Rus'tan da tedirginlik vardı. Tüm meşgalelere rağmen İran

---

[572] - لونكريك، ستيفن همسلي، أربعة قرون من تاريخ العراق، م.س.، ص.263.

[573] - الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.144.

[574] - B.O.A., HAT.792/ 36821, 9.2.1237 (Bu tarih belgenin arz tarihidir. Yazılış tarihi 5 Müharrem 1237'dir/ 2 Ekim 1821); HAT. 795/ 36869-D, 7 Müharrem 1238 (24 Eylül 1822); HAT. 795/ 36868-E, 7 Müharrem 1238. Örnek olarak gösterilen bu belgelerde Baban Sancağındaki gelişmeleri, Mehmet Ağa'nın durumu, Mahmut Paşa'ya Mirmiran rütbesi talebi, Kerkük'teki güçlerin Bağdat savunmasına çekilmesi, Şehzâde'nin Bağdat yakınlarında Bakuba'da bulunması ve püskürtmesi için yardım talebi gibi konular vardır.

saldırısına karşı Şark Seraskeri tayin etti ve Davut Paşa'ya takviye asker gönderme kararları peş peşe alındı.

3.6.1.2. Savaşın Van ve Erzrum cihetlerine yayılması

Şehzâde Mirza Mehmet Ali Kürdistan tarafından savaş başlattığı sırada, kardeşi Tebriz hâkimi Mirza Abbas Van'ı, Erciyes'i Hakkâri'yi ve Erzurum'u tehdit ediyordu. Haydaranlı aşireti eskiden Osmanlı tabiiyetindeyken İran'a geçmiştir. Bu vakitlerde ise Osmanlı topraklarına girmişler ve İran'a tekrar dönmemişlerdir. Sine Hanı bunları zorla geri almaya teşebbüs etti ve sınır bölgeleri karışmaya başladı.[575] Erzurum Valisi İran'ın çıkardığı ığtişaşları Bab-ı 'Âli'ye yazdığı tahriratta (Şaban 1236/ Mayıs 1821) Rum ifsatlarına ve Devlet-i 'Âliye aleyhine Rus'la ittifak etmek ihtimaline dikkat çekilmektedir. Mirza Abbas 12 Zilhicce 1236/ 11 Eylül 1821'de ordusu başında bu cihetlere doğru harekete geçti.

Zamanlama açısından Mirza Mehmet Ali ve Mirza Abbas'ın hareketleri eşleştiği gibi, o taraflarda da aşiretlerin iki devlet arasında gelip gitmeleri ve tabiiyet sorunları, askerî harekâtla sınırın aşılmasına bahane ediliyordu. Bu yönden bölgenin durumu Babanlar'dakine benzemekteydi. Haydaranlı aşiretinin Diyarbekir taraflarına savuşmuş olduğundan arkalarından hareket edilmesi, Muş mutasarrıfı İran tarafına meyletmesi sonucu ona Han rütbesi verilip Muş'u Tasarrufunda bırakılması, bir kısım Kürt aşiretler o tarafta olması ve bir kısmı bu tarafta olması gibi sorunlar Irak'taki vaziyetlerle benzerlik göstermektedir.[576]

Mirza Abbas kışın bastırmasıyla taktik gereği Tebriz'e dönerken, Mirza Mehmet Ali Süleymaniye'den Kerkük ve Bağdat'a doğru hareket etmişti. Bu arada, Yunanistan gailesine rağmen Devlet-i 'Âliye askerî icraat alıp Şark Canibi Seraskerliğini Mehmet Rauf Emin Paşa'ya ve Diyarbekir ve Musul asâkirini Davut Paşa maiyetine vermişti.

3.6.1.3. Şehzâde barış öneriyor

Şehzâde'nin ordusu Bağdat'a yakın Halis ve Horasan (Diyale) taraflarındaki köy ve aşiretlerden 40.000 kadar davar ve sair iaşe malları talan etti. Aşiret savaşçıları ile bazı

---

[575] - شاني زاده، تاريخ شاني، م.س.، ج.3، وقايع 1236، ص.127- 129 و145.
[576] - أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.12، وقايع 1236، ص.10.

asker birimleri yer yer İran ordusuna saldırmaktaydı. Şehzade tarafından Mehmet Ağa hizmetine verilen bin kadar asker iaşe ve zahire temini için Halis'e yakın Deltava'ya gelmişlerdi. Beklemediği bir şekilde, Şammar Cerba Şeyh'i Sufuk el-Faris ile yanına verilen on kadar Bölükbaşı'nın saldırısına uğradı. Mehmet Ağa maiyetindekilerin bir kısmı öldürüldü, birkaç tanesi tutsak düştü. Geri kalanları da atlarını ve teçhizatlarını ganimete bırakıp kaçtılar. Nihayet, Şehzâde bu savaştan umduğunu elde edineceği kanısına varmış olacak ki, Şii merci'lerden birisini araya sokup barış görüşmesi istedi. Davut Paşa danışmanları da barışı daha uygun gördüler.

3.6.1.4. Olaylarla ilgili Babanlar hakkında bir yorum

Van ve Erzurum cihetleri ile Babanlar cihetleri olaylarda bazı benzerlik gözetilmektedir. Hem yukarı hem aşağı taraflarda, sınırdaki aşiretlerin iki tarafa bölünmesi ve tabiiyetlerin değişmesi cari bir olaydır. İran'lılar yaşanan gerçekleri malî ve siyasi amaçları doğrultusunda kullandıkları gibi, yerel aşiret beğ'leri ve reisleri de kendi çıkarları için kullanmaktaydılar. Muş mutasarrıfı gibi sırf mevki kazanımlarını muhafazası uğruna, resmi mevki sahipleri de taraf değiştirmekten masun değillerdir. Bir benzer hadise, Kethuda Mehmet Ağa olayında da aynı durumu müşahede etmekteyiz. Demek ki, şahsi çıkar ve kazanımlar muhafazası ve tahsili için bu gibi taraf değişmeleri Babanlar'a mahsus bir durum değildir. Başka bölgelerde sınır aşan ve benzer ortamlarda bulunan aşiretlerde de bu gibi vakalar görülmektedir. Baban Paşa'larını mercek altında tutup, bu gibi vakaları yalnız kendilerine münhasır zannetmek ve bu davranışlar üzerine hiçbir gerçek ispat bulunmadan iki devlet arasında manevra yaparak özerklik kazanmak amacına bağlanırsa geçersiz sayılması lazım.

Genel bir kural olarak, aşiretler ve aşiret Beğ'leri, çok taraflarda yaygın ve cari olan sosyal ve siyasal ortam şartlarına göre davranmışlardır. Aşiret Beğ'lerini veya topluluklarını, genel ve geniş ortamlarından arındırılarak, sanki davranışları sırf kendilerine mahsus ve münhasır özel sıfat ve tasarruf olarak yansıtılması ve düşünülmesi, hatalı sonuçlara vardıra bilir. Vakaları geniş ortamdan ve genel şartlardan arındırarak lokalleştirmek, yanlış değerlendirmeye yol açar.

3.6.1.5. Mirza Mehmet Ali'yle barış görüşmesi

Barış görüşmeleri mecrası Davut Paşa'nın yönetim tarzına ışık tutmaktadır. Bir taraftan Devlet'in hoşlanmayacağı durumdan kaçınmasını, diğer taraftan önemli kararları danışarak aldığını ve danışma müessesesinin çalıştığını ve aynı vakitte Davut Paşa'nın dirayetini yansıtmaktadır.

Müzakerelere kendi nüdemâ'lerinden Mehmet Ağa'yı ve müderrislerden Kerkükî Mehmet Es'ad Naipzâde'yi göndermişti. Şehzâde, geri çekilmesini Baban Sancağını Abdullah Paşa'ya, Köy ve Harir Sancaklarını Halit Paşa'nın oğlu Mehmet Paşa'ya Buyuruldu'yla tevcih edilmesine bağlamıştı. Oysa bu kabilden tayinler İran iradesinde ve yetkisinde olmadığından dolayı ve Padişahî Fermanlar bu türlü taleplerin kabullenmesini mahzurlu kıldığı için, Davut Paşa tereddüte düşmüştür. 'Ulemâ ve 'ayanları toplayıp görüşlerini istedi. Beyan edilen görüşe göre, bu Baban paşalar yıllardan beri Kürdistanlara fiilen tasarruf etmektedirler. ''Bu takdirce, tevcihin kendulere bir faidesi ve bizlere bir mazarrat-ı Zaide'si olmayup…''[577] ancak bunlara tevcih edilmez ise ordunun buralarda geç kalması muhakkak büyük zarardır. Şehzâde'nin çekilmesinde yarar varken, mezkûr Baban paşaları tayininde zarar yoktur. Hem Şehzade'yi püskürtmek Devletten yardım gelmesini gerektirmektedir. Yardımların yakın zamanda ulaşacağı da belli değildir. Hem de bu gaile bertaraf edilince, mezkûr paşaları azletmek mümkündür. Barışın Devlet-i Âliyye'nin rızasına aykırı olmamasına ''bizler sened veririz'' diye toplananların cümlesi görüş birliği içinde olmuşlardır. Böylece, gönderilen iki temsilci, Şehzade'nin gecikmeden çekilmesi ve Halis havalisinden yağmalanmış olan ve halen orduda kalan 10.000 adet koyunun iadesi şartıyla barışın kabulünü bildirdiler.[578] Irak taraflarında barış süreci başlamıştı ancak Erzurum taraflarında biraz gecikmişti.

3.6.1.6. Vakalardan çıkarılacak bazı değerlendirmeler

Olayların takibinden ve barış mecrasından anlaşılmaktadır ki:

1- İki devlet arasındaki elçilerin çabalarından, Kaçarlı Şah Feth-i Ali'nin Osmanlı'yla savaşmaktan kaçınmasına rağmen oğulları Mirza Mehmet Ali ve Mirza Abbas savaşmak hevesinde oldukları anlaşılmaktadır.

---

[577] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1237، ص.175(أ).

[578] - الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.145- 147؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1237، ص.174(ب)- 176(أ).

2- Mirza Mehmet Ali'nin barışa yeltenmesi, Kerkük'le baş edemediyse Bağdat'la hiç edemeyeceğini anlamasındandır. Kerkük'ten Bağdat yolu boyunca aşiretler ve köyler kendisine karşı koymuşlardır. Yer yer aşiretlerin saldırısı ordusunu çok yıpratmıştır. Aynı zamanda, kolera salgını ordusunu perişan etmiştir. Hatta barış sürecinde kendisi de hastalandığı muhtemeldir. Ancak kolera salgınına duçar olmayı Davut Paşa'dan gizleye bilmiştir. Bu durumda elde ne ederse geri dönmesi gerçekten kâr sayılır.
3- Mirza Mehmet Ali'nin barışa yeltenmesi, Bağdat'ı alamayacağını anlaması yanında, Devlet-i 'Aliyye'nin savaş imdatlarını da duyması ve kesinlikle bu savaşı kazanamayacağını bilmesindendir.
4- Davut Paşa'nın devamlı kullandığı savaş taktiği bu savaşta da başarıyla kullanmıştır. Karşı tarafları uzun süre oyalayıp yormak, sevk ve idare sorunlarını kabartmak ve zayıflatmak taktiği ve Davut Paşa'nın uzun nefesi Şehzâde'yi bitap etmiştir. Kolera da ziyade bir faktör olmuştur. Davut Paşa'nın savaş planlama kabiliyeti dikkate şayandır.
5- Davut Paşa'nın barış kararı alma konusuna Bağdat'ın tüm âyân ve 'ulema'yı katması, dirayetini ve idare kabiliyetini göstermektedir. Savaş ve barış konularında kollektif kararların harp idaresine yansımaları bilinmektedir. Ayrıca, Devlet seferberlik haline geçmişken ve Mirza Abbas hâlâ savaşa devam ederken Bağdat'ın barışı onaylaması Devlet rızasına ters düşebilirdi. Bu durumda âyân ve 'ulemalar topluca Davut Paşa'ya sahip çıkacaklarını bildirmektedirler. Bu noktada da Davut Paşa'nın dirayet, yönetim kabiliyeti ve hikmeti ortaya çıkmaktadır.
6- İran ordusu çekildikten sonra, Şehzâde'nin bölgeye tahribatı telafi etmek amacıyla aşiretleri ve köyleri iki yıl vergilerden muaf tutması da dirayetin ve üstün yönetim kabiliyetin göstergesidir.

3.6.1.7. Mirza Mehmet Ali'yle barış ve vefatı

Barış görüşmeleri sırasında, kolera salgını Şehzâde Mirza Mehmet Ali ordusuna sıçramıştır. Arda kendisi de hastalığa kapılmıştır. Anlaşma gereği hızlıca Deliabbas'tan geri çekilmeye başladı. Ancak Şammar Cerba ve bölge aşiretler, âdetleri üzere çekilen orduya saldırıyorlardı. Kelhür Hanı 500 tebaasıyla İran ordusundan ayrılırken aşiretlerin saldırısına uğradı ve 200 kadar adamı öldürüldü. Sufuk el-Cerba da çekilen orduya yeni bir saldırı düzenledi ve savaş sırasında sağladığı yararları ve sadakatinden dolayı Davut Paşa'nın beğenisini kazanarak ona 'Âne mukataası ve tabi köylerini tevcih etti.[579]

Şehzâde geri çekilirken, İran sınırına ulaşmadan önce, yakalandığı kusak (kolera) hasatlığı ağırlaştı ve Cuma'yı Cumartesi'ne bağlayan 26 Safer 1237/ 23 Kasım 1821

[579] - الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.146.

gecesi vefat etti. Ölüm haberi 10 gün sonra babasına ulaştı. Cenazesi Kirmanşah'a götürüldü.[580]

3.6.1.8. Mirza Abbas'ın savaş sürdürmesi ve genel barış anlaşmasına varılması

Sevk ve idare açısından daha uygun olan bahar gelince (Şaban 1237/ Mayıs 1822), ve Mirza Abbas tekrar Tebriz'den Osmanlı topraklarına hareket ettiğinde, Mirza Mehmet Ali'nin Bağdat'a saldırısı ve kolera hastalığından vefatı üzerine altı ay geçmişti. Nihayet onun da ordusu koleraya yakalanmıştı.[581] Bu sebebe ilaveten Osmanlı'yla başa çıkamama inancıyla, hem de müşterek düşman Rus tehlikesine karşı korunma güdüsüyle, iki devlet de savaşa son vermek arzusundaydı. Bir süre sonra, Şark Cephesi Ser Asker'i Mehmet Rauf Paşa'yla sulh müzakereleri başlaması neticesinde Mirza Abbas da İran'a dönmüştü.[582]

Ancak Mirza Mehmet Ali'nin saldırısı kırılmasına ve İran ordusu Irak'tan çekilmesine rağmen Devlet-i 'Âliyye resmen İran'la hâlâ harp halindeydi. İran adına Mirza Abbas, barış anlaşması şartlarını görüşmekteydi. Bu amaçla, Bab-ı 'Âli'den bir sefir Bağdat'a gelmişti. Babanlı Abdullah Paşa'nın Bağdat'a iadesi vesilesiyle, beraberinde gelen bir İran'lı elçiyle Davut Paşa huzurunda İran'ın şikayetlerini dinledi. Merkatlar (yatırlar) ziyaretçilerinden rüsumat alındığı, defin maksadıyla İran'dan gönderilen cenazelerden ihale yoluyla para tahsil edildiği gibi meselelerin gerçek ve İran tarafından şikâyet konusu olduğunu İstanbul'a yolladığı takrirde kaydetti. Esasen iki devlet arasındaki savaşın sebebi Kürdistan'a müdahale olduğundan ötürü, Bab-ı 'Âli sefiri Tebriz'e genel bir sulh müzakeresi için gittiğinde, özellikle Kürdistan meseleleri üzerinde ısrarla durmuştur ve sonuçta bu mesele sulh anlaşmasının önemli dayanağı olmuştur.[583]

İki devlet, altı maddelik anlaşmayı 19 Zilkade 1238/ 18 Ağustos 1821'de onaylamıştır ve fiili savaş hâli ortadan kaldırıldıysa da müzmin sebeplerini yok etmemiştir. Metnin birinci maddesinde, iki devlet birbirlerinin iç işlerine karışmamak, Bağdat tarafında ister Kürdistan'da isterse sınırın diğer cihetleri dahilinde yerlerde ve Kürdistan sancakları

---

[580] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.282.

[581] - B.O.A., HAT. 793/ 36838, 27 Zilhicce 1237 (14 Eylül 1822).

[582] - أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.12، وقايع 1237، ص.11- 12.

[583] - Görüşmenin detayları için bk.: أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.12، ص.241- 251.

tevcihlerine hiçbir sebeple ve hiçbir türlü ‘’…İran tarafından müdahale ve tecavüz ve taarruz ve sabık ve lâhık sancak mutasarrıfları hakkında tasahhüp…’’ etmemek, o bölgeler ahalisinden iki tarafın yaylak ve kışlaklarına geçişten ötürü doğan rüsumat ihtilaflarını Mirza Abbas ile Bağdat Valisi arasında görüşmelerle çözmek karara bağlandı. Birinci maddenin tamamlayıcısı sayılacak Dördüncü madde ise firarileri ve iki tarafa geçen aşiretleri sahiplenmemeyi vurgulamaktadır. Diğer maddelerde, yukarı tarafta bazı aşiretlerin tabiiyet ve sınır geçişleri, merkatların (yatırların) ziyaretçileri, hacılar, ticaret vergileri, gümrük, vefat eden İran’lıların miras hakları gibi savaş sorunları sayılamayacak konulara değinilmektedir.[584]

3.6.1.9. Barış anlaşması hakkında değerlendirme

Savaşı sonlandıran barış anlaşması iki devlet arasında sürtüşmeleri kökten sökmesinden ve sonlandırmaktan yoksun olduğu görünmektedir. Anlaşma maddeleri mevcut sorunu çözmüştür ancak özellikle İran’ın müdahale olanaklarını bertaraf etmemiştir. Gerçekten de İran’ı tatmin edecek ve Irak’tan gözünü kesecek bir ortama erişmesi ihtimali bulunmamaktaydı. Anlaşmada ele alınan konulara dikkat edilirse, sorunların patlak veren neticeleri üzerinde durulduğu, ancak sebeplerini kökünden sökmediği ve sökmesi mümkün olamayacağı ortaya çıkacaktır:

1- Iran, sınır boyu yayılan Kürt ve Arap aşiretlerin yaylak ve kışlak intikallerini, bundan doğan vergilerin aidiyeti ve tabiiyet konuları bahanesiyle hep müdahale etmiştir. Her ne kadar iyi niyet düşünülse bile, aşiretlerin huşunetleri ve vergi ödememek alışkanlıkları her zaman sorun çıkarmaya namzettir.
2- Baban Paşa’ların ihtirasları ve çekişmeleri kısa bir süre dindirilse bile, elbette yeniden hortlaması beklenir. Hem kendi çıkarları hem de İran’a verdikleri harçlar ve İran’ın Irak’a yayılma hevesi, müzmin bir arıza kaynağı olarak bu anlaşmayla kökü kesilmemiştir.
3- Şi’ilikten (mezhepçilikten) doğan heyecan ve hamaset neticesinde, İran gözünü hep meşhur yatırlara dikmektedir. Mezhep heyecanını zapta almak kolay değildir. Diğer yönden, mezhepçilik Şi’i mezhebinde olan aşiretleri tahrik etmeyi kolaylaştırmaktadır. Bu durum da anlaşmaların söküp atacağı bir vaziyet olamamaktadır ve önü kesilmemektedir.

---

[584] - أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.12، ص.231- 234.

3.6.1.10. Sabık Kethuda Mehmet Ağa'nın Hille'yi ele geçirmesi

İran'a geçen Mehmet Ağa 1240/ 1824 sonlarında Irak'a geri dönüp Hille aşiretlerinden Âl-Kaş'em, Âl-Hümayd ve Âl-Rufey' آل قشعم وآل حميد و آل رفيع gibi bazı aşiretleri arkasına alarak Hille'yi ele geçirdi ve Valilik iddiasında bulundu. Kimine göre bu aşiretlerin desteği İran'ın marifetiyle; kimine göre ise Müntefik Şeyh'i Hümud'un gizli işaretiyle olmuştur[585]. Her hâl ve kârda, bu aşiretlerin Mehmet Ağa'yla duruşları kendi kendine oluşacak ihtimali zayıftır. Barış anlaşmasından sonra gerçekleşen bu fitne, İran tahrikleri ve tahrik unsurları bertaraf edilmediğinin göstergesidir.

Mehmet Ağa tehlikesi Bağdat'ı tehdit altına sokacak hâle gelmişti ki; bu sürede Kehya tayin edilen Talip Ağa kumandasında[586]Hille'ye bir hamle tevcih etti. İki taraf, 1241'in başlarında/ 1825'in ortalarında, Hille yakınlarında çetin bir savaşa tutuştu. Vezir'in ordusunda bulunan 'Ukayl aşireti yiğitlik ve yarar göstermiştir. Mehmet Ağa taraftarları geri çekilip aradaki nehrin karşı yakasına geçtiler ve takiplerini engellemek için köprüyü kestiler. Özellikle 'Ukayli'ler bedenleriyle nehri geçtiler ve Hille şehrini geri aldılar.[587]

Mehmet Ağa Müntefik Şeyhi'ne gidip yardım istedi. Bu bir nevi dehalet anlamına gelmektedir. Şeyh Hümud'un Vezir'le arası gergin olmasına rağmen, yardım ve dehalet talebini kabul etmedi. Bu da fitnenin daha fazla İran parmağıyla olduğunu tercih ettirmektedir. Bin- Sened'e göre, Mehmet Ağa ''… beraberlerinde Rafizî'lerden Rüstem Han vardı…''[588], yani İran'lılardan. Mehmet Ağa tekrar İran taraflarına döndü ve zamanın akışı içinde izi silindi.

3.6.2. Vehhâbî Tehdidi

Bir dini hareket olarak Vehhâbî'lik ve tâbi aşiretleri birkaç kez Kerbelâ'yi, Necef'i ve Basra'yı tehdit altına almışlardır. Bir defasında merkatları (yatırları) talan ve ahaliyi perişan etmişlerdir. Basra Vilayetine tabi Lahsâ'yi (ihsâ'yi) zapt etmişlerdir. Çöl savaşı zorlukları Ali Paşa'nın Lahsâ'yi kurtarma hamlesinin akamete uğraması arkasından

---

[585] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.288- 289.
[586] - لونكريك، ستيفن همسلي، اربعة قرون من تاريخ العراق، م.س.، ص.267.
[587] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق، م.س.، ج.6، ص. 289؛ لونكريك، ستيفن همسلي، أربعة قرون، م.س.، ص. 266؛ الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.157- 158.
[588] - الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص. 164- 165.

Irak'tan Vehhâbî'lere karşı ciddi bir harekât yapılmamıştı. Ancak tehditleri devam etmekteydi. Oysa Saltanat talebi uyarınca, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ordusu 1228/1813'ten beri Vehhâbî'lerin kuvvetini kırmakla uğraşmaktaydı.[589]

3.6.2.1. Vehhâbî'lerin Irak'a etkileri

Vehhâbî hareketi, sürekli güvenlik tehdidinden başka, Davut Paşa dönemine de yansıyan birkaç yönden etkisini hissettirmiştir:

1- Düşünce açısından bazı 'ulemâ'yı etkilemiştir. Vali Süleyman Paşa da bazı ıslahat yaptığında Vehhâbî'likten etkilendiği söylenmiştir. Tanınmış âlimlerden el-Âlûsî bir hülasasında, Suud bin Abd-ul-Aziz'in kahramanlığı övdükten sonra, Vehhâbî zehapları karşısında âlimlerin tutumunu şöyle özetlemektedir: ''…Lakin Müslümanları haçtan alıkoydu, Sultan'ın itaatinden çıktı, ehl-i Sünnet ve Cemaat'ten olmalarına rağmen muhaliflerin tekfirinde ifrata (aşırıya) gitti, bazı hükümlerde ağırlaştırma yolunu tuttular ve birçok meseleyi yüzeysel yorumladılar. Keza, Müslümanlar da tenkitlerinde aşırıya kaçtılar. İnsaf, orta yolu tutmaktadır. Ne Necd âlimlerin ve halkının Müslümanlara garet etmelerine (saldırılarına) Allah uğruna cihat demelerindeki ve haçtan alıkoymalarındaki ifrat doğrudur; ne de umumen Irak ve Şamlar halkının ve başkaların Allah'tan başkasına ant içmekteki, salih Müslümanların kabirleri üzerinde altınla, gümüşle, çeşit renkli bezeklerle süslenmiş binalar yapmaktaki ve bunlara adak edinmelerindeki tafrit doğrudur. Hasılı, ifrat ve tafrit (aşırılık ve suyuna salmak) müslümanlığa yakışmaz. Doğrusu salih selefin yolunu izlemektir. Müslümanların birbirini tekfir etmesi nefret ve kızgınlığı getirir''. Devamında ise İstanbul'a getirilip idam edilen Suud'un oğlu Abdullah hakkında: ''…selefleri gibi kabilelere din ahkâmını öğretti ve beş vakit cemaatle namaz kılmalarını emretti, öyle ki günümüze kadar Necd'te namazlardan geri kalan olmamaktadır. Ancak Sultan'ın beldelerine cesaret etmek yanlışına düştü. Eğer ki, Necd ve Umman, Bahrayn adası gibi civar taraflarla yetinseydi işi rast giderdi ve davarlar kadar, hatta ziyadesiyle şaşkın olan kabilelere din ahkâmı öğretisinin sevabını kazanırdı''.[590]

Bu metinden Vehhâbî'lerin bazı görüşlerini benimseyen âlimlerin olduğu, uyguladığı birçok ahkâmın doğruluğuna inandığı ve tatbikatı tasvip ettiği anlaşılmaktadır. İtirazları ise, bazı durumlarda müsülmanları tekfir etmeleri, bazı ahkâmda aşırı tutumları ve yorumlarda derinine düşünmemeleri noktası yanında Sultan'ın itaatinden çıkmaları, belki de hadlerinden fazla alanlara yayılmaları konularında odaklanmaktadır. Düşünce bazında etkilenmenin bir derecede yansımaları muhakkaktır. Nitekim Süleyman Paşa'nın ıslahatına ve azil konusuna

[589] - الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.94- 103.
[590] - الآلوسي، محمود شكري، أخبار بغداد، م.س.، ص.406- 407.

yansıması görülmüştür. Büyük Süleyman Paşa döneminde hacca gitmek vesilesiyle Abd-ul-Aziz el-Şavî, Irak aşiretleri bir Vehhabî kafilesine saldırıp 300 kişiyi öldürmesi neticesinde El-Suud'la diyet konusunu konuşmayla teklif edilmişti. Uzun süre orada kalan el-Şavî, Vehhabîlikle etkilenmişti.

2- Necd'ten ve Hicaz'dan Irak'a aşiretlerin göç hareketi hızlanmıştır. Suud'lara buyun eğmeyen ve savaşta mağlup olan aşiretler Irak yolunu tutmaktaydı. Bağdat'ın ise göçleri engellemeye imkânı yoktu. Eskiden beri Arap Yarımadasından göç hareketi kesilmemekle beraber, Necd'te Vehhabî'lerin aşiretlere akınları aşiretlerin Irak'a akışını hızlandırmıştır. Yeni gelenlerle mahalli aşiretler arsında savaşlar türemesinden başka, Vehhabî'ler de Irak aşiretlerine akınlar düzenlemekteydiler. O zamanlarda Irak/ Basra Vilayetine bağlı olan Lahsâ'yi (İhsâ'yi) aldılar ve başta Ben-Halit aşireti olmak üzere bir kısım aşiretleri Irak'a sürdüler (1211/ 1796). Müntefik, Basra ve Semava'ya kadar uzanan Vehhabî akınlarında yeni göçen Şammar Cerbâ, Zufeyr (Dufayr) ve başka aşiretlere de eziyet verdiler (1212/ 1798). Bağdat Valisi Büyük Süleyman Paşa Lahsâ'yi kurtarmak için Müntefik ve Beni-Halid aşiret destekli bir ordu gönderdiyse de kurtarış amacını gerçekleştiremedi (1213/ 1798). Irak aşiretlerin bir kervanlarına saldırı neticesinde Kerbelâ'yi kısa süre ele geçirdiler ve Hz. Hüseyin merkatı (yatırı) altınlarını ve ahaliyi yağmaladılar (1216/ 1802). Tabii şartlar zorluğu, Bağdat Valisini tedip ve takiplerinde aciz kalıyordu.

3- Necd ve Hicaz cihetlerinde kendilerine boyun eğmeyen aşiretlere garet (akın) düzenliyorlardı. Mağlup olanlar Irak'a göçüyordu. Sırf Vehhabî'lere zekât vermeyi ve saç kesme zorlamasını zillet saymak yüzünden Şammar Cerbâ aşireti Vehhabî'lere kafa tuttu ve yurtlarından Irak'a kaçtılar (1205/ 1791). Abd-ul-Aziz bin Suud 1212/ 1798'de Basra, Müntefik ve Fıratın batısı Badiye'ye akınlar düzenlediği sıralarda, Şammar Cerbâ'yla bulundukları Badiye'de çarpıştılar ve Şammar Şeyh'ini öldürdüler.[591]

Vehhâbî'lerle çatışmalar sonucunda Irak'a göçen aşiretlerden birisi de Dufayr'dır. Irak'a göçleri 1219 yılına rastlamaktadır. Daha önce gelen 'Inize'yle beraber Şammar'la savaştılar (1224/1810) ve Bağdat Vali'si Küçük Süleyman Şammar'a arka çıkmasına rağmen orduyu mağlup ettiler. Bu olay göçen aşiretlerin yarattığı çekişmelere bir örnektir. Dufayr'ın Urfa taraflarına hareket etmesi ve Vali onları takip ederek Urfa sınırını aşıp Diyarbekir'e girmesi tecavüz sayıldığı için Bab-ı 'Âlî'nin Vali'ye kızması konusuna daha önce değinilmiştir.[592]

Göçle gelen başka bir aşiret de 'Inize'dir. Göçleri, Şammar Cerbâ'nın Irak'a geliş zamanına yakındır. Diğer aşiretlerle vakalarından: Bağdat civarında 1214/ 1800 ve 1231/1816 yılları; Şammar ve Sukur aşiretleriyle 1233/ 1818 yılı; yine

[591] - العزاوي، عباس، موسوعة عشائر العراق، م.س.، ج.1، ص. 137- 139.
[592] - العزاوي، عباس، موسوعة عشائر العراق، م.س.، ج.1، ص. 309- 311.

Şammar'a mağlup olduğu 1238/ 1823 yılı; arkasından Şammar'a galip geldiği 1239/ 1824 yılı vakalardır.[593]

Kölemen döneminde Irak'a gelen aşiretlerden birisi de Şammar Toga'dır. Suud'larla uyuşamadılar. 'Ubeydî'ler ve başka aşiretlerle kavgaları olmuştur.[594]

3.6.2.2. Vehhabî'lerin Lahsâ'den çıkarılması

Basra'ya bağlı Lehsâ'yi (İhsâ'yi) Vehhabî'ler işgal etmişlerdi ve böylece Basra tarafları tehdit altında kalmıştı. Lahsâ aşiretlerinden Beni-Halid Şeyh'leri oralardan çekilerek Bağdat'a sığınmışlardı. Saltanat, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yı Vehhabî gailesini bitirmeyi teklif etmiştir. Mısır Valisi de Saltanat'ın izniyle bu işi oğlu İbrahim Paşa'ya yüklemiştir.

3.6.2.2.1. Mısırlı İbrahim Paşa Dır'iye'yi zapt ediyor

Mısır Valisi, Vehhabî'lerin kökünü kazımak vazifesi için oğlu İbrahim Paşa'yı fiilen göndermişti ve vazifesinde epiyi başarı gerçekleştirmişti. Başarı haberlerini alan Müntefik Şeyh'i, Davut Paşa'ya yolladığı mektupta, İbrahim Paşa 8 Zilkade 1233/ 9 Eylül 1818'de Vehhâbî'lerin hükümet merkezi Dır'iye'yi zapt ettiğini ve Abdullah bin Suud'un muhkem bir kasra (Saray'a) sığındığına rağmen tebaasıyla yakalandığını haber vermektedir.[595] Şanî tarihinde Dır'iye'ye, 5 Zilkade/ 7 Eylül'de, dört taraftan saldırı başlamıştır ve ele geçmesi aynı gün olduğu anlaşılmaktadır.[596] Kerküklü 'nün verdiği tarihle bu üç günlük fark, Dır'iye'nin zapt edilmesiyle Abdullah bin Suud'u kasrında tutsak edilmesi arasındaki süredir. Bir belgede, Dır'iye'ye saldırı Zilkade'nin beşinde başladığı, altısında metrislerin zapt edildiği ve yalnız Kars'ın kaldığı tespit edilmesi; bu duruma açıklık getirmektedir.[597]

3.6.2.2.2. Davut Paşa Lahsâ'ya (İhsa'ya) Beni-Halid ve Müntefik aşiretlerini yolluyor

İbrahim Paşa Dır'iye'ye yaklaştığı bir sırada, Necd'ten gelen bir kervan reyisi eliyle Davut Paşa'ya yolladığı ''tavsiyeyi muhtevi'' mektup ulaşmıştı. Davut paşa bu mektubu Bab-ı 'Âli'ye gönderdi ve bir müddetten beri böyle bir maslahat için Lahsâ'yi Vehhâbî'ler aldıktan sonra Bağdat'ta ikamet eden Beni-Halid Şeyh'leri 'Urey'ır oğulları Mehmet ve

---

[593] - العزاوي، عباس، موسوعة عشائر العراق، م.س.، ج.1، ص. 260- 262.
[594] - العزاوي، عباس، موسوعة عشائر العراق، م.س.، ج.1، ص.172 و230-231.
[595] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1233، ص.156(ب).
[596] - شاني زاده، تاريخ شاني، م.س.، ج.3، وقايع 1233، ص.9.
[597] - B.O.A., HAT. 342/ 19579, 9 Zilkade 1233 (18.Eylül.1818).

Macit ile beraber Müntefik aşiretleri ve halkını Lahsâ'ye yollandığını bildirdi. İbrahim Paşa Vehhâbî'leri ''… temzik etmek (parçalamak) niyet-i halisanesinde olduğunu iş'ar ile Necd'ten bu tarafa müteveccih kafile reisini tavsiyeyi muhtevi müşarun ileyh hazretlerinin tarih hulusnâmede tarafımıza bir şukkası vürud etmekle siyak ve sebbak tahriri reside-i nazar mekârim eserleri olmak için şukkası tayyen isrâ olundu. Müşarun ileyh hazretlerinin işbu tahriri vürudundan mukaddem… istilaleri haberi bu taraftan mersül cevâsis ile tahkik olundukda… Beni-Halid meşayihinden Macid el-'Urey'ır ve biraderi… ve Lahsâ'ye aşiretleri derinüne irsal…'' olduğunu Bab-ı 'Âlî'ye bildirmektedir. Tahrir üzerinde Hatt-ı Hümayun şöyledir: ''Manzurum olmuştur. Aferin. Müşarun ileyh dahi mukteza-i diyaneti üzere gayret eylemiş. Tahsini havî cevap tahrir oluna''.[598]

Bu Hat'tan ve tahrirden Davut Paşa, İbrahim Paşa'dan tavsiye içerikli mektup aldığını (belki destek istemesi anlamındadır), mektubu Bab-ı 'Âlî'ye göndermesiyle Dır'iye haberinin doğruluğunu ispat etmesini, mektup gelmeden önce casuslar haberleri doğruladığı için Lahsâ'ye aşiretleri ve askeri güç gönderdiğini, böyle bir işe kalkıştığı için de Padişah tarafından tasvip edilmesini ve övüldüğünü, Davut Paşa'nın Lahsâ harekâtı Bab-ı 'Âli emri üzerine yapmadığını ve kendi inisiyatifi ile gerçekleştiğini kanıtlamaktadır.

Mehmet ve Macit el- 'Urey'ır aşiretleri ile Müntefik halkıyla beraber, İbrahim Paşa Dır'iye'i zapt etmeden evvel Lahsâ'den Vehhâbî'leri çıkardılar. Beni-Halid Lahsâ'yi fiilen aldıktan sonra, İbrahim Paşa tarafından daha önce Lahsâ idaresine tayin edilen Emir, Müntefik'lerle beraber 9 gün mücadele ettikleri için Macit ve Mehmet'ten idareyi almak istiyor. Şeyh Macit, Davut Paşa'ya gönderdiği bir Arapça mektupta durumu izah ediyor ve İbrahim Paşa'nın tayin ettiği Emir'in istediklerini kabul etmediğini bildiriyor. O'na: Hepimiz bir Efendinin hizmetindeyiz, siz ayrı biz ayrı değiliz… kabul etmeyince yerinden yolladık ve kırılarak geri gittiğini ve Şeyh Mehmet ise, desteklemek amacıyla Nice'te İbrahim Paşa'ya iltihak ettiğini ve Diri'ye muharebesine katıldığını bu Arapça mektubunda yazmaktadır.[599] İbrahim Paşa tarafından yollanan Emir sorun çıkarmadan

---

[598] - B.O.A., HAT. 344/ 19653, 11 Rabiulahir 1233 (18 Şubat 1818).

[599] - B.O.A., HAT. 444/ 22238, 2 Recep 1233 (8 Mayıs 1818). Bin-Sened bu ihtilafın Dır'iye alındıktan sonra cereyan ettiğini ve İbrahim Paşa Lahsâ'yi kendisine bağlamayı amaçladığını yazmaktadır. Bu kaynağa dayanan tarihçiler de aynı şeyi yazmışlardır. bk. الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.133؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6. ص.258؛ نوار، عبدالعزيزسليمان، داود باشا، م.سٍ.، ص. 230.

çekilmiştir. Aslında Lhasa idaresi için iki şahıs yollamıştır. Ancak birisi bu arada vefat etmiştir.

3.6.2.2.3. İbrahim Paşa'nın Lahsâ Emiri ve Bani-Halid

Muasır Arap tarihçileri Bin-Sened'ten naklen, İbrahim Paşa'nın tayin ettiği Emirin çekilmesini Davut Paşa'nın talebi üzerine Bab-ı 'Âli emri mucibince olduğunu yazmaktadırlar.[600] Belgelere bakılınca, Şeyh Macit yazdığı Arapça mektupta 2 Recep/ 8 Mayıs'ta Lhasa ve civar bölgeyi nizama soktuğunu ve İbrahim Paşa'nın tayin ettiği Emir'in Düriye'ye döndüğünü bildirmektedir. Bir gün sonraki tarihte, yani 3 Recep/ 9 Mayıs'ta Kahire'den Mehmet Ali Paşa Bab-ı 'Âli'ye gönderdiği tahrirde, oğlu İbrahim Paşa beklendiği gibi Düriye'yi aldıktan sonra Medine'ye mi döneceğini, yoksa bölge tam intizama gelinceye dek buralarda mı kalacağını, ya da Lahasâ bilâdine gidip ''memâlik-i Padışahi'ye mülhak olmasına gayret'' mi edeceğini sormaktadır. Mesafe uzaklığından dolayı, bu hususları oğlunun takdirine bırakmak daha doğru olacağını ifade etmektedir.

Hatt-ı Hümayun'da: ''Müşarun ileyh bu hususu oğlu İbrahim Paşa'nın re'yine ihale ile cevap yazmış ise hata etmiş… Lahsâ'ye gitmek bir vecihle uymaz… bundan asıl matlup Haremeyn'in muhafazasıdır… Lehsâ'ye giderse Haremeyn külliyen muhtel olup yeniden fethe muhtaç olur… Dır'iye'nin teshiri müyesser oldukça bir nizama rapt edip Medine'ye gelmesi münasiptir'' ve bu konu acilen ve kesin bir şekilde tahrir edilmesi ferman edilmektedir.[601]

Davut Paşa ise 15 Recep/ 21 Mayıs'ta, yani 6 gün sonra, Bağdat'ta ikamet eden Lehsâ aşiretleri Şeyh'leri Macit ve Mehmed'i teçhizatla yurtlarına gönderildikleri, Lahsâ'yi Vehhâbî'lerden kurtardıklarını ve Dır'iye'ye yaklaşan İbrahim Paşa'ya iltihak ettiklerini bildirmektedir.[602]

Cevdet Paşa olayı daha ihtiyatlı bir şekilde: ''…İbrahim Paşa Lehsâ'ye doğru hareketi Bab-ı 'Âlî'ye inha olması, İbrahim Paşa'ya Haremeyn'den (Lehsâ'ye hareket) münasip

---

[600] - الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.134.

[601] - B.O.A., HAT. 342/ 19572, 3 Recep 1233 (9 Mayıs 1818).

[602] - B.O.A., HAT. 444/ 22238, 15 Recep 1233 (21 Mayıs 1818).

değildir Medine'ye'' dönmesi gereği Mehmet Ali Paşa'ya cevaben yazıldığını ifade etmektedir.[603]

3.6.2.2.4. Belgeler Işığında Lahsâ olayının değerlendirmesi

Bu tarihî bilgiler, belgeler süzgecinden geçirilirse, şu sonuçlara ulaşılabilir:

1- Beni Halid Şeyh'lerin Bağdat'ta ikameti, Davut Paşa'nın ve Kölemen valilerin Basra Vilayetine tabi olan Lehsâ'yi Vehhâbî'lerden geri almak için fırsat beklediklerini göstermektedir. Ancak geçmişte Ali Paşa'nın hamlesi akamete uğraması, topoğrafik şartların lojistik imdatları ağırlaştırması ve arkasından gelen Kölemen Valilerin ihtilafları; yeni bir hamleye özendirmemekteydi. İbrahim Paşa Haremeyn'i kurtarıp Dır'iye'ye yöneldiğinde, yeni Vali Davut Paşa birçok asayiş işlerini halletmiş idi. Dirayetli bir vali olarak, fırsat çıkınca Basra'ya ait Lahsâ'yi İstanbul'dan henüz emir almadan kurtarmaya kalkışmıştır. Davut Paşa'nın Bab-ı 'Âlî'ye yolladığı tahrirattan böyle anlaşılmaktadır.
2- Lehsâ'den Vehhâbî'leri çıkartmak Bağdat Valisi'nin aslı görevlerinden olması yanında, belki Cidde Valisi İbrahim Paşa'ya böyle bir ilave zafer imkânını kaptırıp Lahsâ'yi da kendisine bağlamak fırsatını vermek istememiştir. Ancak İbrahim Paşa'nın Lahsâ'den ferman emrine uyarak çekildiğine dair bir alamet yoktur. Belgelerden anlaşıldığı gibi, Mehmet Ali Paşa 9 Mayıs 1818 tarihinde Mısır'dan yazdığı tahrirde İbrahim Paşa'ya gidip gitmemesi için izin ister gibidir. Şeyh Macid'in yazısına göre Lahsâ 8 Mayıs'ta zapt olunmuştu. İbrahim Paşa'yla babası arasındaki mesafe düşünülürse, Mehmet Ali Paşa tahriri yazdığında Lahsâ'nin kurtarılmasından haberdar değildir. Davut Paşa'nın beni-Halid'i hareket ettirdiği İstanbul'da bilinmişse de Lahsâ'nin istikrar durumu kesinleşmemiştir. İbrahim Paşa'nın da ne bu tarihte ne sonrasında, Lahsâ'de hiçbir varlığı oluşmamıştır. Yani, İbrahim Paşa'nın Lahsâ'ye yönelmemesi söz konusudur. Bazı tarihçilerin söylediği gibi Lahsâ'den Saltanat'ın emriyle çekildiği söz konusu değildir. Özellikle Nevvar'ın: İbrahim Paşa dır'iye'yi temizledikten sonra kuvvetleri Lahsâ'ye geçtiği ve oraya Mısır tabyalarını yerleştirdiği Bağdat'ta tepki yarattığını, Bağdat ise konuyu Saltanat'ın kanalıyla çözdüğünü söylemesi gerçeklerle bağdaşmamaktadır.[604] Hele Davut Paşa'nın tepkisi, başı ucunda Mısır Kölemenlerini ortadan kaldıran askerlerin görmek istemediğinden de kaynaklandığı[605] iddiasına hiçbir mahal yoktur. Mısır Kölemenleri ile Irak Kölemenleri arasında hiçbir bağ bulunmamıştır. Hem Mısır ortamı Irak ortamından apayrıdır. Bu gibi düşünceler, olayları şahsi tasavvurlara büründürmekten doğmaktadır.

---

[603] - أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.11، ص.14.
[604] - نوار، عبد العزيز سليمان، داود باشا، م.س.، ص.229- 230.
[605] - نوار، عبد العزيز سليمان، داود باشا، م.س.، ص.228- 229.

3- Davut Paşa'nın kendi isteği ve seçeneği ile Beni-Halid'i ve aşiretleri teçhiz edip Lahsâ harekâtına sevk etmesi, henüz işlerini tamamıyla toparlamayan yeni validen beklenilmezdi. Belki bunun için Padişahtan fazlaca övgü kazanmıştır. Ancak Davut Paşa Vehhâbî'lerin İbrahim Paşa'yla uğraşırken Lahsâ müdafaasında aciz kalacaklarını da doğru tahmin etmiştir. Burada da Sevk ve idare yeteneği kendini göstermiştir. Bundan dolayı da Padişahın övgüsüne mazhar olmuştur.
4- Ayrıca, Beni-Halid'leri ve aşiretleri teçhiz ederek Lahsâ'yi zapta aldıkları ve Dır'iye kurtarışına da katılıp umurun intizama geçtiğini bildiren bir tahrirde, Davut Paşa'nın aldığı icraat hakkında çıkan hatt-ı Hümayun'da: ''…güzel tedbir eyledi, doğrusu mahzuz oldum. Zikr eylediği 'Urban şeyh'lerine gerek müşarun ileyh tarafından gerek Devlet-i 'Aliyye tarafından bir nev' iltifat ıktizâ eder ise terahi etmeyıp asıl matlup olan Lahsâ'nin şu nizamına istikrar vererek ecânibin tasallutundan vikaye esbabını istihsale dikkat eylesin. 'Akıl vezirdir. Hak Te'ale berhurdar eyleye. İşbu Hatt-ı Hümayun'umun ibaresini derç ederek tarafımdan müşarun ileyhe mektup tahrir olunsun''[606] övgü dolu ibareler ifade edilmektedir. Belgede işaret edilen ecânib'ten (yabancılardan) korunma araçlarını tahsil etmekten kasıt Basra körfezinde bulunan İngiliz donanmasıdır.

3.6.3. İngiliz Nüfuzunun Artması ve Tehlikesi

Hindistan ticareti yollarına denetim sağlamak Lehistan'ı, Portekiz'i, Fransız'ları ve İngilizleri; Hindistan Okyanusu, Basra körfezi, Kızıl deniz ve Ümit Burnu güzergahları ile Güzergaha hâkim sahil ülkeler üzerinde kıyasıya bir rekabete sevk etmişti. Basra'yla Şam'ı ve Anadolu'yu Hindistan'a bağlayan ve Fırat'la Dicle'yi kapsayan Irak kara yolları da deniz yolları kadar önem taşıdığı için bu rekabetten uzak kalmamaktaydı. Rekabet, savaşlara ve işgallere yola açmaktaydı. İran'dan geçen yolları ve Rusya'nın da özellikle bu taraflarda rekabet oyununda ortak olduğunu unutmamak gereklidir.

3.6.3.1. Basra Körfezinde İngilizlerin nüfuzu

Basra'nın uzantısı olan Lahsâ'yi Davut Paşa tarafından Vehhabî'ler elinden kurtarışı ve Saltanat'ın bunu hoş görmesi, Basra Vilayetine tabiliği yanında, bahsi geçen Hatt-ı Hümayun'un ''…asıl matlub olan Lahsâ'nin şu nizamına istikrar vererek ecânibin tasallutundan vikaye esbabını istihsale dikkat eylesin…'' cümlesinde, özellikle körfezde

[606] -B.O.A., HAT. 345/ 19676, 7 Safer 1234 (6 Aralık 1818).

artan İngiliz donanmasının tehlikeleriyle Bağdat'ın daha ehliyetli bir şekilde teamül edeceği sezilmektedir.

O günlerin çalkantılı ortamı ve İngiliz nüfuzu tehlikesi hakkında genel bir düşünce teşkil edebilmek için bazı noktaları göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Mısır, Akdeniz ve Basra körfezi sahasında Fransızlar ile İngilizler arasında kıyasıya bir savaş vardır. Napolyon Bonapart 1798'de Mısır'ı işgal etmiştir. Fransızlar oradan Akdeniz limanlarına uzanmaktaydı. Umman/ Maskat limanına da el uzatmaktaydı. Hedefte İngiliz'lerin Hindistan'la kara ve deniz yolları ticaretini aksatmaktır. Mısır'ın işgali; Hindistan ticaret yolu için İngilizlerin gözü Basra- Bağdat- Şam yoluna çevrilmişti.[607] Bağdat ve Basra ticaret yolları hem İran hem de Hindistan ile açıktı. Avrupa'ya ulaşan Alternatif Hindistan yolu idi.

Davut Paşa döneminde; Basra'yla Bağdat arasında 100- 200 ton yüklü gemilerle Hindistan'dan ve Çin'den şeker, ipek, ince veya haşin dokulu elbiseler gibi mallar taşınarak Kürdistan, Şam ve Anadolu'ya yollanırken; aksi yöne ise reçine, bakır, hurma, ham ipek, tuz gibi mallar gitmekteydi.[608] Bu ticaret hareketinden Bağdat Vilayeti gümrük geliri kazanıyordu.

Osmanlı donanma zafiyetinden dolayı Fransız'ları defetmek için İngiliz'lerle iş birliği yapmaktaydı. İngiliz'ler Fransa'yı 1801 Mısır'dan çıkarabildi ve Basra'dan Akdeniz'e, oradan da tüm Avrupa'ya açılan yollardan Fransız tehdidini bertaraf edebilmiştir. Süveyş Kanalı henüz açılmadığı da düşünülürse[609] Basra Körfezi- Basra- Bağdat- Şam yolunun ne denli önem taşıdığı ortaya çıkacaktır. Bu yol Ümit Burnu yolundan hem daha kısa süre almaktaydı hem de daha korunmalıydı.

3.6.3.2. Fransa'yla Savaş Britanya'nın gözünü Basra- Bağdat' yoluna çevirtti

Fransa'nın Mısır'ı işgali, Britanya için Ortadoğu'da, bu arada Basra Körfezi ve Irak'ta kalıcı nüfuz kurmaya yönelmesini hızlandırmıştı. Fransa aleyhine yapılan, 1798 yılında Maskat'la ilk İngiliz anlaşması bu çekişme süresine denk gelmektedir. O devirde Maskat

---

[607] - كيلي، جون، بريطانيا والخليج (1795- 1870)، ت. محمد أمين عبد الله، سلطنة عمان/ وزارة التراث القومي والثقافة، مط. عيسى البابي الحلبي، د.م.، د.س.، ج.1، ص.95.

[608] - ولستيد، جيمس ريموند، رحلتي إلى بغداد في عهد الوالي داود باشا، م.س.، ص.98- 99.

[609] - Süveyş Kanalı 1869'da açılmıştır.

Şeyhi'ne tabi Bender-Abbas Liman'ında İngilizlere bir fabrika kurmaya ve fabrikayı korumak için 700- 800 Hindistan'lı asker bulundurmaya izin verişmişti.[610]

Uzak doğu idaresinde sorumluluk yüklenen siyasetçi General John Malcolm, (1808 yılında) Basra Körfezinde Hark adasına dikkat çekti ve İngiliz ticaretini korsan eylemlerinden korumak için üs olarak kullanılmasına işaret ederek gerekirse güç kullanıp işgal edilmesi kanısını vurguladı.

İngiliz mahfillerinde, Basra Körfezinde sabit bir üssün oluşturulması, 1819 yılında genel kanı haline gelmişti. İngiliz donanması 1820'de Körfezi denetlemekteydi artık. Diğer yönden, Malcolm'un 1807 yılı yazdığı bir rapor; Ortadoğu bölgesine İngilizlerin stratejik bakışı açısından ''Türkiye ve Fars, Britanya Hindistan'ını aralayan bir mıntıkadır…bu iki ülkenin her hangi birisi bir Avrupa eline geçmesi Hindistan'ı tehlikeye sokar… Britanya Hükümeti'nin siyaseti; bu iki devleti desteklemek ve aynı amacı gerçekleştirecek başka devletler kurmak ve bunları güçlendirmek temeli üzerine yapılmaktadır''.[611] Britanya'nın nüfuzu askeri güçle koruncak hâle doğru gidiyorken; siyaseti ise Körfezde ve bölgede yerel güçlerle ''başka devletler kurmak ve bunları güçlendirmek'' noktasına varacak tehlikeler taşıyordu. Tüm bu gelişmeler Davut Paşa dönemiyle eşleşmekteydi. Davut Paşa gibi basiretli bir vali; Balyoz'un hareketlerinden kuşkulanması elbette beklenirdi. Nitekim böyle de olmuştur.

Britanya'nın Irak memâliğinde nüfuzunu Bab-ı 'Âlî'yle ilişkilerden ayırmak mümkün değildir. Bağdat Vali'si Süleyman Paşa 1759'da İngiliz tüccarlarına tanınan tüm imtiyazlardan yararlanmaya izin vermiştir. Basra'da ilk Balyoz (Konsolos) derecesi Doğu Hindistan Şirketi temsilcisine verilmiştir. Bağdat'ta ilk Balyoz sıfatı 1802'ye rastlamaktadır.[612] Britanya sürekli Maskat'ta, Basra'da ve Bağdat'ta nüfuz kazanmaya çalışması yanında Maskat'la Basra arasında sıkı irtibat kuşağının varlığı; Bab-ı 'Âlî'nin Lahsâ'ye istikrar kazandırması ve yabancıların tasallutundan koruması vazifesini Davut Paşa'ya yükümlendirmek sebeplerindendir.

---

[610] - صالح، زكي، بريطانيا والعراق حتى عام 1914(دراسة في التاريخ الدولي والتوسع الإستعماري)، مط. العاني، بغداد، 1968، ط.1، ص.57 و73.

[611] - كيلي، جون، بريطانيا والخليج، م.س.، ج.1، ص.277 و320 و443.

[612] - صالح، زكي، بريطانيا والعراق، م.س.، ص.80- 81.

Maskat'ın İngiliz'lerle ve Basra'yla ilişkilerine, Balyoz'ların Âsitâne'ye varan Bağdat valilerini tayin tavsiyeleri, Büyük Süleyman Paşa'nın vali olmasına İngiliz temsilcisi desteği,[613] Ali Paşa'nın (1806'da) Basra Konsolos'un haber vermeden giriş- çıkışından ve ikamet yerini seçmesinden ve layık olmayan davranışlarından dolayı değiştirilmesi isteği,[614] Küçük Süleyman azli sırasında (1811) Divan Kâtibi Bağdat Konsolosluğuna sığınması[615] ve Abdullah Paşa'yla Sait Paşa örneği ihtilaflarda iç meselelere bile müdahalede bulunmaları gibi olaylara bakılırsa, neden Davut Paşa Bağdat Balyozuna karşı tavır takındığı anlaşılabilir. Gerçekte daha önceki valiler de balyozların nüfuz artmasından ve bazı Arap aşiretlerin ve hatta bazı resmi sorumluların bile Balyozlardan koruma istemesinden rahatsızdırlar; ancak Devlet'in yüksek siyaseti onları idare etmeye zorlamaktaydı. Balyoz, 18. Yüzyılda ticarî imtiyazları takip etmek konumundan; Davut Paşa döneminde Âsitâne'de sözüne iltifat edilen, Irak'ta gemi şirketlerin, Hıristiyan hayır kuruluşların ve tarihi eser araştırıcıların adına konuşan bir hâle gelmiştir.[616]

3.6.3.3. Bağdat Balyozunun iç işlere karışması

Resmen Balyoz'luğa (Konsolosluğa) dönüşen Bağdat ve Basra'daki Doğu Hindistan Şirketi temsilciliklerin nüfuz artması ve iç işlere müdahalesi Davut Paşa'nın yönetim tarzına zıt düşmesi doğaldır. Bilindiği gibi seyyahlar çeşitli sıfatlara büründükleri hâlde birçoğu gördüklerini siyaset amaçlı rapor şeklinde sunmaktaydılar. İngiliz yandaşı papaz Anastas el-Kermeli'nin ifadesiyle, İngilizlerin Irak'a göz dikmeleri Hindistan'la ticaret yüzünden başlamıştır. Ticare ya da keşif maksadıyla 19. Yüzyılda Irak'a gelen seyyahlar gördükleri geri kalmışlığı ve imar etme imkânlardan yararlanmayı raporla elçiye aktarıyorlardı ve buraları himaye altına almayı teşvik ediyorlardı. Bir Britanya subayı 1835'te Dicle ve Fırat nehirlerin taşımacılığa uygunluğunu araştırmıştır. Hindistan ticaret yolu güvenliğini temin için Basra körfez sahillerini korsanlardan temizlemiş ve deniz denetimini kurmuştur. İddiasına göre, Britanya ile Irak arasında asırlar ve nesiller boyu süregelen! dostluk, yakınlık ve iş birliği neticesinde İngilizler Irak'ı imar etmeye çok istekliydi.! Bir de Irak'ın Hindistan'a yakınlığı ve ticaretin gelişmesi, bağları daha da

---

[613] - صالح، زكي، بريطانيا والعراق، م.س.، ص.81- 82.

[614] - B.O.A., HAT. 1175/ 46438-C, 29 Zilhicce 1220 (20 Mart 1806).

[615] - B.O.A., HAT. 394/ 20844, 29 Zilhicce 1225 (25 Ocak 1811).

[616] - لونكريك، ستيفن همیسلي، أربعة قرون من تاريخ العراق، م.س.، ص.301.

güçlendirdi.! Irak'lılar İngilizlerden büyük itina bulunca; yararlarına hiçbir çaba harcamakta kusur koymadıklarını görünce; ümranı, kültür ve ticareti geliştirmek uğruna göz kırpmadan her türlü fedakârlığı yaptığını bilince; yardımlarına koşacak tek devletin Britanya olduğundan emin oldular. Ondandır ki birçok şeyhleri ve büyükleri konsolosa sayılmayacak kez Britanya'nın himayesi altına girmeyi talep ettikleri halde, denizler sultanı (yani Britanya) Osmanlı'yla güçlü bağları muhafaza uğruna konsolos bunları letafetle yola salıyordu.![617] Bu ifadelerin abartısına ve yalakalığına değinmeden, İngilizlerin ve balyozların ne denli tehditvari emeller beslediğine işaret etmeden geçemeyiz.

Davut Paşa vali olarak Bağdat'a girişinden dört ay önce seyyah James Silk Buchingham Bağdat'a gelmişti (20/7/1816). Buchingham, atılganlığıyla meşhur Bağdat Balyozu Claudius James Rich'in haşmeti hakkında önemli bilgiler vermektedir. O vakitte Bağdat'ta Fransa ve Britanya balyozlarından başka yabancı konsolosluk yoktu. Fransız konsolosluğu pek faaliyet göstermemekteydi. Rich'in sayesinde İngiliz konsolosluğu hayli hareketli ve etkiliydi. Bağdat'ın en görkemli, birbirine bağlı ve geniş evlerde yerleşmiştir. Rich'in divan dairesi yanında İngiliz doktor, İtalyan sekreter, tercüman daireleri ile seyis ve hizmetçiler müstakil mekanlarda işlerini yürütüyorlardı. İçlerinde Türk, Arap, Gürcü (yani Kölemen taifesi), Fars (yani İran'lı) ve Hindistan'lı vardı. Korumayla mükellef bir bölük Hindistan'lı asker; karargâhlardaki gibi davul ve borazan merasimi uygulamaktaydı. Bu hâliyle; ‘’konsoloslukla ilgili her şey ahali nezdinde bize saygınlık kazandıran şekilde hazırlanmıştır ve idare tarzını görüp beğenilerini kazanmıştır. Doğrusu genelde Mr. Rich; Vali'den sonra Bağdat'ın en etkili kişisi sayılmaktadır. Bazılar kimse: ‘Neden Vali idaresini meclisi yerine Mr. Rich'in önerileri ve öğütleri doğrultusunda yapmaktadır?' sorusunu dile almaktadırlar.'' Sabah leyin mecliste oturduğunda, şehrin hükümet sorumluları ziyaretine geldiklerinde de gayet saygı gösteriyorlardı.[618]

İran'la ilişkiler 1819'da adım adım gerginleşiyordu ve sonuçta savaşa dönüşmüştü. Şehzade Mirza Mehmet Ali; bazı Fransız subaylarını ordu eğitimi için istihdam etmiştir.

---

[617] - الكرملي، انستاس ماري، خلاصة تاريخ العراق، م.س.، ص.171-173.

[618] - بكنغهام، جمس، رحلتي إلى العراق عام 1816، ت. سليم طه التكريتي، مط. أسعد، بغداد 1968، ج.1، ص.206 و210- 211.

İngiltere ile Fransa arasındaki rekabete bakılırsa, Fransız eğitim subaylarının Şehzade'yi Bağdat'a karşı tahrik etmeleri görüşü doğrulanabilir. Bu arada Şehzade; Britanya'dan silah ve eğitim subayı temini için Balyoz'un aracılığıyla talep ediyor. Balyoz konuyu Hindistan Hükümetine yazıyor. Hindistan Hükümeti; bu işle uğraşmamasını ve Hindistan'ın yetkili İngiliz Bakanına bırakmasını tavsiye ediyor.[619] Bu hadise; Balyoz'un ne kadar haddi aştığını gösterirken, Davut Paşa'nın Balyoz'a karşı hassasiyetinde ne kadar haklı olduğunu da göstermektedir.

3.6.3.4. Davut Paşa'yla Bağdat Balyoz'un arasında gerginlik

Böyle bir ortamda, Rich'in Bağdat'tan Süleymaniye'ye; oradan da İran'a doğru ekibiyle 1820'de tebdil-i hava bahanesiyle seyahate kalkışması Davut Paşa'ya inandırıcı gelmemişti ve tedirgin etmişti. Bab-ı 'Âli'ye yazdığı tahriratta Rich'i kötü huylu, inat, fitne arayan ve kibirli sıfatlarıyla anmaktaydı.[620] Rich ise 1233/ 1818'de devletine gönderdiği bir raporda Bağdat'ta durum hızla karışıklığa yöneldiği ve sebebi Davut Paşa'nın cerbezeliğinden ve zulmünden kaynaklandığını yazmıştı.[621]

3.6.3.4.1. İki tacirden fazla vergi almaktan dolayı kızışan ihtilaf

Rich yolculukta Musul'dayken Zebuda ve Estermi adında Halep'ten gelen iki tacirden haksız mal alındığı yüzünden Davut Paşa'yla ihtilafa düştü. Konsoloslukta Rich'e yakın memur ve yolcukta beraberinde olan İran'lı Münşî el-Bağdadî'; ihtilaf konusunu abartarak çoğu kez sözleşmelere muhalefet, fazla gümrük ve mal almak ve hakaret etmekle Paşa'nın adamlarını suçlamaktadır.[622] Irak kaynaklarına göre konu bir tacirden başka vilayette resmen %3 vergi vermesine rağmen haksız yere ikinci kez ve %3'ten de fazla tekrar vergiye tabi tutulmasıdır.

Rich, hemen Basra Konsolosuna limana Hindistan'dan gelen ve giden gemi hareketini durdurmasını emretti ve devletine Davut Paşa'yı şikâyet etti. Basra Balyoz'u Davut Paşa'nın davranışı şikâyetini celp ettiği ve bunu Bab-ı 'Âli'ye ifade eden; nezâket usulünden uzak üslupla gönderdiği yazının başında, Paşa'ya cari şartları hatırlatarak tüm

---

[619] - المنشي البغدادي، رحلة المنشي البغدادي إلى العراق (مقدمة عباس العزاوي)، م.س.، ص.13.

[620] - B.O.A., HAT. 789/ 36800A, 23 Safer 1238 (9 Kasım 1822)

[621] - المنشي البغدادي، رحلة المنشي البغدادي إلى العراق، م.س.، ص.14- 15. (من مقدمة عباس العزاوي).

[622] - المنشي البغدادي، رحلة المنشي البغدادي إلى العراق، م.س.، ص.17.

Osmanlı memaliğinde %3 gümrüğün bir kez alınması, mükerrer alınan gümrüğün iadesi, az ya da çok olsun; Zebuda ve Estemi'nin mallarına isabet eden zararın telafisi, tacirlerle tam saygı ve layıkıyla teamül edilmesi ve müsafirlere iltifat göstermesi, teadiyattan korunması, yolculuk tekâlifin alınmaması ve şikâyetlerine acil ve adil bir şekilde görülmesi talepleri Arap'ça özetle derç ve detaylıca şerh edilmişti. Davut Paşa bir yandan İran fitneleri ile uğraşırken, diğer yandan Basra Balyozuyla ne kadar nazik davrandıysa da haksız talepleri ve edeple uymayan dil kaçırmaları ve istekleriyle de uğraşmak dayanılmaz hâle geldiğini; dolayısıyla ya devletçe bu isteklerinden caydırılmasını yahut tüm isteklerin gerçekleştirmesine ferman edilmesini arz etmektedir.[623]

Davut Paşa seyahatten dönen Rich'e huşunet göstermişti. Gerginleşen ilişkiden dolayı Bağdat'tan ayrılmak için izin istedi. Davut Paşa ise kırgın ayrılmasından sakınarak izin vermedi. Rich izinsiz ve gizlice Bağdat'tı terk etmeye niyetlendi. Hindistan/ Bombay hâkimi Davut Paşa'ya kınama ve Rich'in rahat bırakılması mektubu yolladı. İstanbul/ İngiliz Elçiliğine de durumu bildirerek Osmanlı Devleti'nden özür dilemesi talep edilmesine işaret etti.[624]

3.6.3.4.2. Davut Paşa'nın şikâyeti ve konsolosluğun rivayeti

Davut Paşa'nın Bab-ı 'Âlî'ye yolladığı tahrirde Rich'in hava değişikliği bahanesiyle Kürdistan'a seyahatinde ''mefsedetten hâlî olmadığı''nı, o müddete ticarî anlaşmazlık çıktığını, malî taleplerden başka; Hazinedar'ın azli ve cezalandırılmasını, olmazsa ''harp derkârdır'' sözünü meclisinde dile aldığını, mülakatına giden Mühürdarı tehditlerle geri döndürdüğü, ''bizimle muharebe ve muhasame'' maksadıyla hizmetkârlarını ve tüfekçilerini silahlandırdığını ve İngiliz gemilerini askerleriyle getireceği tehdidini konuştuğunu, akşam vakti gizlice Bağdat'tan çıkacağını, bu hırçın tasarruflarına karşı hamiyet ehli galeyana geldiğini, görünürde ikametgâhını korumaya almak ise de gerçekte Basra'ya seferi engellendiğini, özür dilemekten başka çaresi kalmayınca pişman olup bizimle görüşmek istediğini bildirmiştir. Sonunda Rich'le uyuşmanın mümkün

---

[623] - Basra Balyoz'un Arapça evrakını ve Türkçeye çevirisini Davut Paşa'nın gönderdiği tahrirat için bk.: B.O.A., HAT. 789/ 36800 A, 23 Safer 1238 (9 Kasım 1822) ve ekleri B.O.A., 789/ 36800- B ve D ve c ve E. Bu eklerin aslında tarih görülmemektedir. Bedaheten aynı tarihte olmaları gerekirken; B.O.A. portföyunda yanlışlıkla 29 Zilhicce 1238 tarihiyle kaydedilmiştir.

[624] - المنشي البغدادي، رحلة المنشي البغدادي إلى العراق، م.س.، ص.17. (من مقدمة عباس العزاوي).

olmayacağı için Bağdat'tan uzaklaştırmasını ve başka konsolosla değiştirmesini İngiliz Elçisine iletilmesini arz etmektedir. Tahrir üzerine sadır olan Hatt-ı Hümayun şöyledir: ''Manzurum olmuştur. Bağdat Valisi öyle hafif-ül-akıl ve mütehevvir bir âdem değildir. Bir konsolos Hazinedar'ının tebdiline kadar müdahaleye cesaret etmesi kabul olunmaz. Bunu elçiye bu leyle ifade ederek ref' ve tebdili çaresine bakılsın.''[625] Bab-ı 'Âlî Davut Paşa'nın istediğini yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Acilen aynı gecede İngiliz Elçisi'nden Rich'i değiştirmek istenmesi, Bağdat'tan ayrılma sebebidir. Azzavî'nin söylediği gibi yazışmaların eseri görünmeden Rich'in Bağdat'ı terk ettiği doğru değildir. Rich'in sert tavırlardan vazgeçip Davut Paşa'yla uyuşması ve 8 Nisan tarihli tahririnden 32 gün sonra Bağdat'tan izinle ayrılması kendi mercileri iradesi doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla, gitmeden önce Davut Paşa'ya verdiği memnuniyet mektubu da kerhen alınmış olduğu doğru sayılmaz.

Olaya konsolosluk açısından bakışı el-Münşi şöyle rivayet etmektedir: Rich Musul'dayken tacirlerin mağduriyetini duymuştur. Vali'ye iki kez yazmasına rağmen olumlu cevap almayınca Basra Balyozuna gemi giriş- çıkışlarını durdurma emri vermiştir.[626] Vilayet askerleri konsolosluk ikametgâhını salmıştır. Defterdar ile sarraf Azra birkaç kez müracaat edip tüccarlara ait gemilerdeki mallara teslim etmesi üzerine; Rich geceleyin boşaltmaya ruhsat verdi. Defterdar aracılığıyla üç günden sonra beraberce Vezir Davut Paşa'yla görüşmeye gitti ve Vezirden memnuniyet yazısını kerhen alarak gitmesine izin verdi. ''Şayet Mr. Rich o vakitte fitne ve fesat çıkarmak istemiş olsaydı yapabilirdi ve Yeniçeri'lerden, 'âyânlardan, Bağdat'lı şahsiyetlerden ve beraber oldukları sair insanlardan yardım bulacaktı, sözüne itaat edilecekti ve o'nu sevdikleri için Bağdat'ı alabileceklerdi. Ancak o, kargaşa çıkarmayı, ifsat etmeyi hiç istemezdi. Husumete rağbet etmeyen son derece barış ve hayr sever idi. Her neyse, 7 Şaban 1236'da (10 Mayıs 1821) Bağdat'tan Basra'ya doğru ayrıldı''.[627] Konsolosluk memuru olması hasebiyle Balyoz taraftarları Bağdat'ı alabilmeyi telaffuz etmesi, İngiliz nüfuzu ne denli tehlike ve tehdit arz ettiğini göz önüne sermektedir.

---

[625] - B.O.A., HAT. 1289/ 50032, 5 Recep 1236 (8 Nisan 1821)

[626] - Burada Münşî atlama yapmaktadır. Rich ile yazışmalar ve rivayet ettiği diğer hadiseler seyahatından dönüp Bağdat'ta olmuştur. Oysa gemi hareketlerini durdurma emrini Musul'dayken vermişti.

[627] - المنشي البغدادي، رحلة المنشي البغدادي إلى العراق، م.س.، ص.27- 29.

3.6.3.5. Davut Paşa'nın Balyozla ilişkisi hakkında değerlendirme

Konsolosluk memuru olan el-Munşî, Rich'in bu derecede bir tesir gücüne sahip olmasına işaret etmesi Bağdat Balyozunun ciddi tehlike teşkil ettiği ve Davut Paşa kuşkularında haklı olduğunu göstermektedir. Ticarî ihtilafı tazminatla çözmesi yanında, Davut Paşa Bab-ı 'Âli'ye gönderdiği tahriratla balyozdan gelen mektuplar da leffen yollaması Davut Paşa'nın görüş ve duruşlarını doğrulamaktadır. Münşî'nin iddiası aksine; Rich'in barışçı, husumet sevmez, fitneden uzak bir şahıs olmadığını ve aslında inatçı, mesleğini aşacak şekilde iç işlere karışan ve potansiyel tehdit oluşturan atılgan ve savaşçı ruhlu bir huyda olduğu söyleyenleri teyit etmektedir. Bab-ı 'Âli'de Davut Paşa'yı tasvip etmiştir. İzahı geçtiği üzere, İngiliz'lerin Körfezde ve Irak'ta yayılma ve hatta yerleşme emelleri göz önünde tutulursa, Davut Paşa'nın bu tehdidi hissetmesi ve sınırlamaya çalışması takdirle karşılanır.

3.7. Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve Bağdat'a Yansıması

Tarihi süreç içinde Yeniçeri Ocağı devletin faal bir askeri güç olmaktan çıkıp hezimetlere sebep olmaktan başka yenilenmeyi de kabullenmeyerek isyan hallerine dönüştüğü için; 1241 Zilkade/ 1826 Haziran ayında Vak'ayı Hayriye ile bilinen kanlı bir bastırma sonucunda hem ocak ilga edildi hem de intisap sebebiyle Bektaşî tekke şeyhleri değiştirildi ve sürgüne gönderildi. İki yönlü bu icraatları tüm vilayetlerde de uygulanması istendi. Yeniçeri yerine Asâkir-i Mansure-i Muhammediye kuruldu.[628]

3.7.1. Yeniçeri Ocağı Kaldırılmasının Bağdat'ta Uygulanması

Yeniçeri Ocağı'nın ilgası ve şiarlarıyla tüm varlıklarının kaldırılması fermanı Bağdat Veziri ve Musul Valisine gönderildi. Eskilerde merkez askerlerinden oluşan Yeniçeri'ler, Son zamanlarda terimlerini ve oturmuş deyimlerini korumalarıyla beraber çoğunluğu yerli ahaliden oluşmaktaydı.

İlga Fermanı gereği; Davut Paşa Bağdat Saray sahasına Kölemen'leri yerleştirdi ve iki top bataryasını da emir altında hazırladı. Yeniçeri'leri de Ferman dilemek maksadıyla ortaya çağırdı. Yeniçeri Ocağı ilga Fermanı ilanı dehşetle karşılandı. Davut Paşa yaşlı

---

[628] - أحمد لطفي، تاريخ لطفي، مط.-ء عامرة، إستانبول 1290، وقايع 1241، ج.1، ص.136- 149؛ أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، م.س.، ج.12، 166- 170 و181- 183.

gözlerle Ferman'a uymalarını Nizam-ı Cedid'e intisaplarını talep etti. Hiçbir şiddet tepkisi göstermeden hepsi yeniçeri kalpağını başlarından çıkardı ve adlarını teşekkül edecek orduya yazdırmayı kabul ettiler. Ortadan kaldırılmaları için hazırlanan toplar sevinç ilanı için atmaya başladı. Benzeri itaat Hille, Basra ve Yeniçeri bulunan diğer yerlerde de tekrarlandı.[629] Böylece Davut Paşa'nın hâkimane tasarrufuyla asâkir-i Mansura nizamına geçiş kansız gerçekleşti.

Yeniçeri Ocağıyla bağlantılı Bektaşî tekkelerine kızgınlık neticesinde de Davut Paşa Bağdat'ta mevcut Bektaşî dedeleri tekkeden kovdu, kendi tabîlerinden Halil Efendi'yi; o da Taha el-Hadisî isminde bir imamı tekke'ye kayyum kıldı. Birkaç gün geçince o da Bektaşîlik dedesi şüphesiyle azledildi.[630]

3.7.2. Yeniçeri Ocağı Kaldırılmasının Musul'da Uygulaması

Bağdat Veziri aynı zamanda Basra ve Şehrizor Vilayetlerin de valisiydi. Müstakillen vilayet olan Musul Vilayeti ve Kölemen'ler döneminde bazen Mardin Vilayeti de Bağdat Veziri denetimindeydi. Ancak valileri Âsitâne tarafından tayin edilmekteydi. Musul Valiliği çoğunlukla Ömerî yahut Celilî sülalesinden birisine ve Bağdat'ın kime yönelişini gözeterek tevdi edilirdi.

Bağdat'ta Yeniçeri ilgası kansız ve başarıyla uygulanması akabinde Davut Paşa, 1 Müharrem 1242/ 5 Ağustos 1826'da Musul Valisi, 'ulemâsı ve tüm vücuhuna (âyânlarına), Bağdat'ta Yeniçeri varlığının silindiği ve nizama uyduklarını bildirdi ve Musul'da da isimlerini artık kimse dile almamasına dair buyuruldu gönderdi, isyan ederler ise Âsitane'den emir beklemeden kendisi hareket edeceği ikazında bulundu.[631] O sıralarda Musul'da istikrarsızlık hâkim olduğu halde, Yeniçeri'lerden ocağın ilgasına karşı bir direniş görülmemiştir ve gecikmeli bile olsa Musul 'ulemâsı, vücehası (âyânları) ve söz erbabı bir mazbatayla Vezir'in buyuruldu'suna uyulduğunu ve Yeniçeri'lerin ismi ve şi'arları ortadan tamamen kaldırıldığını beyan ettiler.[632]

---

[629] - لونكريك، ستيفن همسلي، أربعة قرون من تاريخ العراق، م.س.، ص.279- 280.
[630] - الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.162.
[631]- B.O.A., HAT. 1228- 47935, 1 Müharrem 1242 (5 Ağustos 1826).
[632] - B.O.A., HAT. 1228- 47935-J, 29 Zilhicce 1242 (24 Temmuz 1827).

3.7.3. Bağdat Askerî Gücün Geliştirilmesi

Askerî gücün geliştirmesi amacıyla 1 Safer 1236/ 8 Kasım 1820'de Bağdat'a ulaşan; İstanbul yapımı 15 adet çeşitli top ve mühimmatı ile iki topçu ve bir arabacı takviye yollanmıştı.[633] Davut Paşa'nın gönderdiği teşekkür tahriri üzerindeki hatt-ı Hümayun: ''Müşarün ileyh ortaların gittiğinden pek memnun olduğu tahririnden ma'lum oluyor rıza-cuy (rızayı tahsil etmek isteyen) ve 'âkıl vezirdir. Hakk Te'alâ umurunda tevfik ihsan eyleye''[634] cümlesi, o tarihlerde Saltanat'ın Davut Paşa'dan ne kadar hoşnut olduğu ifadesidir.

Bağdat'ta Yeniçeri Ocağı ilgası akabinde Davut Paşa, Asâkir-i Mansura'nın modern usullerle talimi ve geliştirmesi için emekli bir Fransız generalini getirdi. Bunu İngiliz Balyozu hassasiyetle karşılamıştı. Davut Paşa'nın Hindistan'dan eğitim subayları, sanatkârlar, üç silahlandırılmış gemi ve çok miktarda cephane isteği kabul görmedi. Her şeye rağmen yeni orduyu başarıyla geliştirebildi. İki yıl içinde binlerce silahlı asker eğitilmişti ve aksamadan maaşlarını alıyorlardı. Yanı sıra, elbise ve askerî gereksinimlerin tedariki için fabrikalar da kuruluyordu.[635] Bu arada Davut Paşa'nın talebi üzerine tam mühimmatı ile iki mükemmel top,[636] ayrıca top eğitimi için bir topçu ustası ve beş nefer topçu da gönderildi.[637]

3.8. Davut Paşa Devrinde Musul Vilayeti Hadiseleri

Musul valileri Âsitâne tarafından tayin edildikleri halde, tayinlerinde Bağdat Vezir'i yönelişine ve görüşüne riayet edilirdi. Musul Valisi de denetiminde çalışırdı. Kölemen döneminde süre gelen bu iki sülâle arasında valilik rekabeti, Baban Sancağı'nda ve Müntefik Şeyh'liğindeki gibi, birçok kargaşaya sebep oluyordu. İran sınırından uzakta olduğu için, Musul kargaşaları iç mesele zımnında kalıp dış tehlikeye ve müdahaleye fırsat kalmıyordu.

---

633 - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1236، ص.166.

634 - B.O.A., HAT. 762- 36003, 17 Safer 1236 (24 Kasım 1820).

635 - لونكريك، ستيفن هميسلي، أربعة قرون من تاريخ العراق، م.س.، ص. 280- 281.

636 - B.O.A., HAT. 316- 18607, 29 Zilhicce 1243 (12 Temmuz 1828).

637 - أحمد لطفي، تاريخ لطفي، م.س.، ج.1، وقايع 1241، ص.204.

3.8.1. Celilî ve Ömerî Sülalelerin Valilik Rekabeti

Osmanlı'nın Musul Vilayetine yerleşmesinden beri nüfuza haiz olan Abd-ül-Celil zâdeler Osmanlı idaresi kademelerinde hizmet etmişlerdir. Musul valilerinden Celilî İsmail Paşa, 1139/ 1726'dan itibaren 30 yıl zarfında aralıklarla 8 kez valilik makamında oturmuştur. Arkasından oğlu Gazi Mehmet Emin Paşa 1171-1175 arası kısa sürelerle 7 kez vali olmuştur. Süregelen el değiştirme sahnesinde vali değişimleri rekabet çalkantılarından hâlî kalmamıştır. Davut Paşa Vezareti devrine varılınca, Celilî'lerden Hasan Paşa, arkasından Ahmet Paşa, Abd-ül-Rahman Paşa ve Yahya Paşa Musul'a vali oldular.[638]

3.8.2. İki Celilî'nin Çekişmesi: Yahya Paşa ve Abd-ül-Rahman Beğ

Bölgeyi saran kuraklık, kıtlık ve vebâ (ölet) hastalığı, aşiretleri Şam taraflarına göçe zorlaması çalkantılar doğurmaktaydı. Muhakkak ki kıtlık ve açlık ahali arasında çeşitli asayiş sorunların yayılması ve yönetim gevşekliği sebebiydi. Doğan düzensizlik ortamı, eskiden beri süre gelen Celilî ve Ömerî sülâleleri arasındaki rekabeti kızdırmıştır. Vali Celilî Yahya Paşa'ya karşı yine Celilî ve akrabası olan Mahmut Paşa oğlu Abd-ül-Rahman Beğ tarafından bir ayaklanma neticesinde (1241/ 1825) Bağdat'a kaçmak zorunda kaldı. Davut Paşa onu kabul etti ve olayı Sadaret'e bildirdiler. Musul 'âyânlarından da Yahya Paşa'dan memnuniyet mazbatası gönderildi.[639] Sadaret'in teyidini alarak ve Davut Paşa verdiği destek ile, Yahya Paşa Musul'a döndü ve Abd-ül-Rahman Beğ Halep'e sürgünlüğe mahkûm edildi. Bu kez Abd-ül-Rahman Beğ sürgüne yollanırken Bağdat'a kaçıp Davut Paşa'ya dehalet etti.[640]

Davut Paşa Bab-ı Âli'ye Abd-ül-Rahman Beğ'in kendisine dehalet sebebi olarak; Bağdat serhaddi her zaman fitne ve nifak ehliyle kaynadığı ve bundan ötürü Bağdat valilerin istekleri Saltanat nezdinde kabul gördüğü mülahazasıyla, aynı zamanda suçundan afv edilmesi ümidiyle yapıldığını ve Halep'e sürgün edilmişken, Memalik-i Hakaniye arasında fark görmediği için Halep yoluna giderken yüzünü Bağdat'a

---

[638] - عزتلو صفوت بك (سر محرري)، موصل ولايتي سالنامه-ء رسميسيدر، موصل ولايت مط. سي، 1325 سنه-ء هجريه سنه مخصوصدر، (1907)، دردنجي دفعه، ص.86- 87.

[639] - B.O.A., HAT. 1229- 47937-G ve HAT. 1229-47937-H, 10. Şaban 1241 (20 Mart 1826).

[640] - B.O.A., HAT. 451- 22355-A., 17 Rabiulahir 1241 (29 Kasım 1825); HAT. 451- 22356-A, 25 Rebiulahir 1241 (7 Aralık 1825).

çevirdiğini bildirmiştir. Afv edilmesi kabul umudu ile beraber hemen sürgün yeri Halep'e yollanacak diyerek, aslında nazik bir üslupla kendi hatırını saymak ve Abd-ül-Rahman'a afv dilemektedir. Sadır olan Hatt-ı Hümayun: ''Vali-i müşarün ileyh'in tenfiz irâde-i Şahanemize müsare'at ile merkumu derhâl menfa mahalline göndermesi mahzuziyet-i Hümayunumuz olduğu iktizasına göre tahrir ve irsal oluna''[641] diyerek, nazik üsluplu istirhamı kabul görmemiştir. Bu, Saltanat'ın Davut Paşa'dan soğumasına bir alametidir. Halep Kadısından Sadarete gelen bir yazıdan Abd-ül-Rahman'ın sürülmesi kayda alındığı ifade edilmektedir.[642] İki yazı arsında yaklaşık iki ay arası olduğu hâle, bu ifadeden Davut Paşa hâlâ Abd-ül-Rahman'ı göndermediği anlaşılmaktadır.

3.8.3. Celilî Yahya Paşa ve Ömerî Kasım Efendi Çekişmesi

Musul'da sular durulmuyordu. Musul Beyzâdelerden Osman Beğ, Haziran 1826 tarihinde Davut Paşa'ya gönderdiği Arapça mektupta Yahya Paşa'nın Musul'dan çıkarıldığını bildirmektedir.[643] Yahya Paşa da Bağdat'a gelmekte olduğunu Davut Paşa'ya yazdı.[644] Olaylara şahit bir şahsin Bağdat'ta bir akrabasına yolladığı Arapça mektupta Musul'da şiddetli çarpışmaların devam ettiği, Celilî Paşa'ların canlarına kast edildiği, evleri ve malları talan edildiği ve fitneyi körükleyen Kasım el-Ömerî olduğu yazılmıştır.[645]

Yahya Paşa ise düşmanlarını lekelemek gayretiyle, Musul'da Yeniçeri bakayâsından (kalanlarından) Osman Ağa'yla Ahmet Ağa istiklal sevdasına kapılıp şehir içinde metrisler kurarak top-tüfekle savaş açtıklarını ve onları cezalandırmaya izin istemektedir.[646] Ceza uygulamaya izin istemesi Vali makamında kalmak iznine tekabül etmesi açıktır. İki hafta sonrası gönderdiği tahrirde makamında kalması ikrarına teşekkür etmesi, istediği cevaba nail olduğu anlamındadır. Bu tahrirde, hâlâ Bağdat dışında olduğu ve Musul'a dönme hazırlığı yaptığını bildirmektedir.[647]

---

641 - B.O.A., HAT. 510- 25033, 15 Şaban 1241 (25 Mart 1826).
642 - B.O.A., HAT. 509- 25005, 15 Şevval 1241 (23 Mayıs 1826).
643 - B.O.A., HAT. 1229- 47937- E, 2 Zilkade 1241 (8 Haziran 1826).
644 - B.O.A., HAT. 1229- 47937- C, 5 Zilkade 1241 (11 Haziran 1826).
645 - B.O.A., HAT. 1228- 47935- K, 17 Zilhicce 1241 (23 Temmuz 1826).
646 - B.O.A., HAT. 1288- 47935-B, 9 Müharrem 1242 (13 Ağustos 1826).
647 - B.O.A., HAT. 1228- 47935-C, 23 Müharrem 1242 (27 Ağustos 1826).

Celilî Yahya Paşa'ya silahlı muhalefeti tahrik Ömerî Kasım Paşa Musul'da fiilen iş başında idi. Diğer tarafta Halep sürgününden kıvırıp Bağdat'a kaçan Celilî Abd-ül-Rahman Beğ bekleyişteydi. Davut Paşa ise, Âsitâne'ye gönderdiği tahrirden sezildiğine göre, dehaletini kabul etmiştir ve afv edilmesine çalışmaktadır. Alışılmış bir şekilde; Kürdistan ve Müntefik ve diğer aşiret Şeyhlik'lerdeki benzeri bir kavgalı makam mücadelesi Musul'da da cereyan ettiğini görmekteyiz.

3.8.4. Çekişmelerin Davut Paşa Hakkında Menfî Düşüncelere Yol Açması

Çekişmeler Davut Paşa tarafından Âsitâne'ye arz edildi. Sadaret'in mütalaasında Celilî'lerin 300 yıldan beri Devlet hizmetleri tanınmış olduğuna işaret ettikten sonra, Ramazan ayında Musul 'âyânları mazbatasında Yahya Paşa'dan hoşnut olduklarını beyan ettikleri halde; şimdi de zulümleri ve tecavüzleri hakkında tersine bir mazbata göndermeleri makul bulunmamaktadır. Sadaret bu durumu: ''beher hâl kendilerinden olmayıp'' Bağdat Valisi ''Abd-ül-Celil Zâde hanedanından bazı erbab-ı âmâli tarafına celp ve imâle ederek ol takrib ile ve ol taraftan dahi kesb-ı temettü etmek kasdından neş'et eylediği'' şeklinde yorumlaması ve Padişah'a arz etmesi Davut Paşa'ya karşı töhmetten öte ciddi bir suçlama tespitidir. Abd-ül-Rahman Beğ'in de Bağdat'a dehaleti Yahya Paşa'dan hoşnut olmadığına delil gösterilmektedir.

Arzın ifadesiyle, Davut Paşa'nın celp ettiği denilen bazı Celilî'lerden maksat Abd-ül-Rahman olduğu açıktır. İşin önemli ve vahim bir yönü de Davut Paşa'nın ''ol taraftan dahi kesp ve temettü'' etmesine işaret etmektir. Üstelik aynı arzda işaret edilin bir vahim nokta da Davut Paşa'nın Şam'lardan ürküp kaçarak Bağdat'a gelen Rafael adında bir Yahudi sarrafın sadakatli olduğu ve onun hizmete alınmasına tevessül ettiği, ayrıca Rafael'in Devlet'e hizmet akçası arz etmesi söylemesi de kötülenmektedir. Tüm bunlar yan yana koyulduğunda, ''akıllı ve rızacu vezir'' imajı zedelenmiş ve yerini tamahkâr imajı konmuş sayılır. Padişah, Hatt-ı Hümayun'da Rafael'in hizmete alınma talebini garip bulmuştur ve Musul 'âyân ve ahalisi hoşnut olduklarını beyan ettikleri valiyi, değiştirmek isteği (mazbatası) yazmadan önce böyle uygunsuz şekilde ihraç etmeleri kabahat olduğunu ve ne yaparsa yapsın behemehâl tekrar Yahya Paşa'yı makamına döndürsün ve gasp edilen

malları geri verilsin diye Davut Paşa'ya yazılmasını ferman etti.[648] Bu manaları kesin bir dille ihtiva eden Ferman fiilen gönderilmiştir.[649] Üç hafta sonraki tarihli bir belgede, Davut Paşa'nın tahriratını tek tek özetleyen bir arzda, talepleri hakkında Bab-ı 'Âlî'de ne düşünceler oluştuğu şöyledir:[650]

1- Yahya Paşa'nın Musul'da makamına iadesi için Davut Paşa'nın talep etti taltif fermana hacet yoktur. Her hâl ve kârda Vezirin tüm gayret ve çapa harcaması yeterlidir.
2- Şam/ Akka'dan ürküp endişe içinde Bağdat'a gelen Yahudi sarraf Rafael'in istihdamı uygunsuzluğu hasebiyle kabul edilmemesi Padişah'ın Hat'tını beklemeden ret edildiği arz olunmuştur. Hatt-ı Hümayun'da Davut Paşa'nın Rafael'i istihdam talebini garip bulması yanında ''Yahudi-i merkumun hakkında hüsn-i şehadet edip, sonra şu kadar hizmet edecek demesi gariptir'' şeklindeki ifade Osmanlı diplomatikasında çok ağır bir üslup sayılır.
3- Musul'daki vahim durumu bildiren Bağdat'ta bir akrabalık vesilesiyle gönderilen Arapça şahsî mektuba da Sadaretin şüphe gözüyle baktığı arzda ifade edilmektedir.

Bu kesin ifadeler hem Davut Paşa taleplerinin kabul edilmediği hem de Bab-ı 'Âli kendisinden derin bir şekilde tedirginlik duymaya başladığını göstermektedir. İleride azil sebeplerine ışık tutmaktadır.

3.8.5. Yahya Paşa'nın Musul'a Dönmesi ve Davut Paşa Hakkında yansımaları

Yahya Paşa Sadaret'e yolladığı tahrirde Bağdat asâkiriyle Musul'a zaferle girdiğini,[651] Davut Paşa ise kesilen başların Musul'dan Bağdat'a ulaştığını, buradan da İstanbul'a yolladığını[652] bildirmektedirler. Yahya Paşa, 21 safer/ 24 Eylül'de Davut Paşa'ya gönderdiği teşekkür tahririnde sırf yardımıyla Musul'a salı günü girebildiğini ve fitne elebaşların bir kısmını afv ettiğini ve üç- beş tanesini de idam ettiğini bildirmektedir.[653] Demek ki Davut Paşa Bab-ı 'Âli'nin taleplerini yerine getirmiştir. Kendi yazdığı tahrirlerle beraber bu tahriri de övünerek Bab-ı 'Âli'ye yolladı.[654]

---

[648] - B.O.A., HAT.1229- 47937, 13 Zilkade 1241 (19 Haziran 1826)
[649] - B.O.A., HAT.1228- 47935-H, 27 Müharrem 1242 (31 Ağustos 1826.)
[650] - B.O.A., HAT.1228- 47935, 19 Safer 1242 (22 Eylül 1826).
[651] - B.O.A., HAT.35056, 3 Rabiülevvel 1242 (5 Ekim 1826).
[652] - B.O.A., HAT. 25002, 5 Rabiülevvel 1242 (7 Ekim 1826)
[653] - B.O.A., HAT.773- 36219, 21 Safer 1242 (26 Eylül 1826 Salı günü).
[654] - B.O.A., HAT.735- 34894, 25 Safer 1242 (düzeltilerek 30 Eylül 1826)

Yahya Paşa, Davut Paşa'ya gönderdiği tahririn unvan ve lakap başlığında; mutat boşluk yerin üstünde "Sultanım" kelimesini yazmıştır. Bu şekilde yazılması, Davut Paşa'yı o yüce makam sahibi gözüyle bakıldığı zannıyla yazıldığı tasavvur edilemez. Böyle bir zan ihtimali olsaydı Davut Paşa aynı tahriri Bab-ı 'Âlî'ye aktarması mümkün değildir. En makul ihtimal, Yahya Paşa Musul'da karar kıldığı, sırf Davut Paşa sayesinde gerçekleşti için teşekkür ettiğini ve haberin Davut Paşa kanalıyla Bab-ı 'Âlî'ye yollanacağını bildiği için böyle bir tahrir kusuru işlemiş denilebilir. Ancak Davut Paşa'dan gelen tahrirler Padişah'a arz edildiğinde, bizzat boşlukta ''Sultanım'' yazıldığına dikkat çekilmektedir. Tabii bu noktaya işaret Davut Paşa aleyhine bir noktadır. Buna rağmen, sadır olan Hat'ta bu konu üzerinde durulmadığı görülmektedir. İzahı verilen tüm bu tutum ve mülahazalardan ve cımbızlayarak bu kusuru çıkarmak; bizzat Sadr-ı 'Azam'da Davut Paşa'ya karşı bir nefreti bulunduğuna mı? Yoksa titizlikle iş görmesine mi bağlı? Bu, tarihin gizli sayfalarında gömülü kalacaktır galiba.

Yahya Paşa Musul'da istikrarı üzerine yaklaşık bir ay geçmişti, Halep'e sürgüne gitmeyip Bağdat'ta kalan Abd-ül-Rahman Beğ'in ıslah olduğu ve sürgünden avf edilmesi istirhamında bulundu[655] ve istirhamı kabul edildi.[656] Abd-ül-Rahman Beğ'in Celilî ve Yahya Paşa'nın akrabasıdır. Davut Paşa, Abd-ül-Rahman Beğ'in dehaletini benimsemesi ve sürgünlüğünü Bağdat'a çevrilme talebi, hakkındaki oluşan şüphelerden birisi olduğunu hatırlamak gerekmektedir. Abd-ül-Rahman Beğ'e karşı Davut Paşa'nın tutumu; etkili kişilerle müsamaha politikasıyla ve dehalet değeriyle yorumlanması pek mümkün iken Bab-ı 'Alî'de sü-i zanla (kötüye yorumlanarak) algılanmıştır. Özellikle Davut Paşa'nın para sevdalısı olduğu gözüyle bakılmıştır. Bab-ı 'Âlî'nin Davut Paşa'dan soğuması sebepler üzerine bu sebep de eklenmiştir.

3.8.6. Musul'da Kıtlık ve Talan Edilen Yahya Paşa'nın Malları Sorunu

Musul Vilayeti'ndeki kıtlık ve verimsizliği; Yahya Paşa'nın Sadaret'e yolladığı tahrirde Musul'un her tarafı ıslahı umulmayacak kadar haraba uğramış ve neticede siteme

---

655 - B.O.A., HAT.508- 24985, 29 Rabulevvel 1242 (31 Ekim 1826).

656 - B.O.A., C..DH.. 45-2233, 29 Cemazeyilevvel 1242 (28 Aralık 1826). Belge portföyünde ikamet yeri olan Musul yerine yanlışlıkla Mısır yazılmıştır. Belge metninde tespit edilen tarih 29 değil, evahir Cemazeyilevvel'dir.

maruz kalacağından çekindiği için uhdesine başka vilayet verilmesi ifade etmiştir.[657] Fitnede yağma edilen mallar hakkında gönderilen müfettiş de bu sürelerde kıtlıktan dolayı Musul varidatının yetersizliğini teyit etmiştir ve Musul'a başka vilayet ilhak edilerek sorunun çözülmesini önermiştir.[658] İleride Musul'da kıtlığın sorun olacağını göreceğiz.

Musul fitnesi ardında kalan bir sorun da yağmalanan malların Yahya Paşa'ya iadesi meselesidir. Davut Paşa'dan bu konu kesin dille istenilirken, kıtlıktan ve yağma işine karışanların sıvıştığından dolayı Yahya Paşa da bu konuda başarısız kalmaktaydı.

Davut Paşa, fitneye karışıp da Bağdat'a kaçanları Musul'a iade etiğini, ancak Kasım el-Ömerî hastalığa duçar olduğu için hâlâ Bağdat'ta kaldığı ve iyileşince onu da yollayacağını bildirdi.[659] Kasım el-Ömerî'nin Bağdat'ta barınması Sadaret'i kuşkulandırması beklenmektedir elbette.

Talan edilen malların geri alınması için İstanbul'dan Musul'a bir müfettiş dahi gönderildi. Yazdığı takrirde kıtlık ve pahalığa ilaveten o yıl çekirge de ekini harap ettiğini bildirdi.[660] Malların geri alınması önünde ciddi engeller olduğu bellidir ve doğrudur.

Karışıklıkta Yahya Paşa'ya ait yağmalanan malların iade zorluğu ve firarilerle teamül şekli Davut Paşa'yla arasını açtı. Davut Paşa bir tahririnde Musul hadiseleri sırasında Devletin tüm emirlerini yerine getirdiğini, Yahya Paşa'yı tekrar makamına ulaştırdığını, emirler mucibince Bağdat'a kaçan firarileri Musul'a gönderdiğini vurguladıktan sonra; Yahya Paşa idama ve kasvete baş vurduğu için herkeste nefret uyandırdığını, Irak memâliği umurunu idraksizliği yüzenden kullandığı kasvet; Musul'dan kaçanlar inatkâr Yezidî'leri ve diğer zaptı zor aşiretleri tahrik etmeye başladığını yazmaktadır. Ayrıca Yahya Paşa'nın hürmete riayet etmediği ve geçmişte Musul Vali'leri Rum (Anadolu) seferlerinde bulunurken, İran tehlikeleri lüzumuna göre Bağdat seferleri hizmetine verilmiş olmaları ve Bağdat'tan bu kadar hizmet aldıktan sonra, şimdiler Musul'un Bağdat maiyetine geçtiği halde; Yahya Paşa hürmetle yakışmayan davranışlarda bulunmaktadır. Hürmetsizlik vakalardan birisi de Salih Ağa oğlu Osman namında yaşlı bir firariyi teslim

[657] - B.O.A., HAT.1229- 47936-A, 13 Recep 1242 (10 Şubat 1827).
[658] - B.O.A., HAT.731- 34749, 29 Zilhicce 1242 (24 Temmuz 1827).
[659] - B.O.A., HAT. 731- 34749, 15 Zilkade 1242 (6 Haziran 1242).
[660] - B.O.A., HAT.731- 34749-A, 7 Zilhicce 1242 (2 Temmuz 1827).

edince değnek darbeleriyle öldürmüştür. Yine Bağdat'a sığınan Abd-ül-Rahman Beğ Musul'a gönderildiğinde, kötü akıbet korkusuyla Erbil'e varınca korumalardan kaçıp İmadiye'de Musul'dan diğer kaçanlara iltihak etmiştir. Ayrıca, Âsitane'den bir müfettiş talep edip ne türlü takrirler yazdıracağını bilmediği için de şikâyet etmektedir. Davut Paşa tahririn sonunda Yahya Paşa'yla geçinemeyeceğini ve her birini birbirinden uzak yerlere verilmesini istemektedir.[661] Yolladığı aynı tahrirlerde Musul sorunundan başka, Müntefik Şeyh'leri arasında çekişmelere ve İran hâlâ Kürdistan'dan elini çekmeyip Baban'lı Mahmut Paşa'dan Ruslara karşı beşyüz atlı istemesine değinmektedir. Bundan Maksat Musul olayı gevşek tutulmaya gelmeyeceğini ve bu kadar gaileler içerisinde kendisinin önemli konumunu vurgulamak gibi görünüyor.

3.8.7. Abd-ül-Raman Beğ'in Direnişi Davut Paşa'yla Yahya Paşa'nın arasını açtı

Bir telhiste, durumları kendi açısında izah eden Davut Paşa'nın tahrirlerine karşı, Yahya Paşa da firarilerin İmadiye'de toplandıkları, Celilî olduğu halde Abd-ül-Rahman buraya varıp üç Arap aşiretine mektup göndererek ayaklandırıp Musul'u ablukaya aldıkları, Davut Paşa'nın adamı yanlarında olduğu, Yezidî ve diğer aşiretleri tahrik ettikleri, yollar kesilerek Musul'da kıtlık baş gösterdiği, Erbil Beğ'i kendi sınırını aşıp Musul arazisinde bir aşiretten koyunlarını selp ettiği, araştırmak için gönderdiği çavuşu da soyduğu, İstanbul'dan gönderilen müfettiş de bir kısım vakalarına şahit olduğu ve bu işlerin arkasında Davut Paşa olduğu konularını şikâyet ettiği[662] Padişaha arz edildi. Yazdığı tahrirde, Yahya Paşa yedi-sekiz gün içinde Musul'u bırakmak zorunda kalacağını da bildirmektedir. Müfettiş gönderilen Kapıcı Başı'larından Osman Ağa da benzer ifadelerle Âsitâne'ye tahrir yolladı.[663]

Sadır olan Hatt-ı Hümayun'da, iki valinin ihtilafı Devlet'e zarar vermesi endişesiyle uyuşmaya gitmeleri tavsiye ve tembih edilmeleri yanında, Davut Paşa ''Devlet-i Âliyye'mizden… daimâ taltif ve nüfuzu her vecihle gözetilmekte iken İran'lıyı ortaya koyarak cihet âhere ibraz hizmet eylediği meşhud olmayıp, dâimâ kendi kâr ve menfe'atına bakmakta olduğu zahirdir. Bu husus ileride hatırdan çıkmayıp etrafıyla

[661] - B.O.A., HAT.773- 36220 ve HAT. 773-36220-B, 2 Müharrem 1243 (26 Temmuz 1827).
[662] - B.O.A., HAT. 771- 36181 ve HAT. 771-36181-C, 27 Safer 1243 (19 Eylül 1827).
[663] - B.O.A., HAT. 771- 36181-G, 29 Safer 1243 (21 Eylül 1827).

mütala'a oluna dursun'' ifade edilmektedir.[664] Burada Davut Paşa'nın İran meselesinde, yani Irak'ı korumasında, sadakta aykırı bir şey hiç göstermemesine rağmen, hep kendi mali çıkarlarını gözetmekte olduğu ve Bunu ileride unutmamak vurgulanmaktadır. Padişah'ın ifadesi olan bu sözlerin eseri ileride görülecektir ve Âsitâne'nin Davut Paşa'ya karşı soğuduğu göstergesidir.

3.8.8. Yahya Paşa'nın Musul'dan Ayrılıp Abd-ül-Rahman'a terk Etmesi

Âsitâne'den ulaşan Ferman mucibince, Yahya Paşa Musul'a Ömerî Adb-ül-Rahman Beğ'i mütesellim olarak tayin ettiğini, Musul'u bırakıp Diyarbekir'e çıktığını ve gönderilen müfettişin Musul'da bulunmasına gerekçe kalmadığı için beraberinde hareket edeceğini yazdı (5 Ocak 1828). Müfettiş Osman Ağa da aynı anlamda bir tahrir gönderdi.[665]

Davut Paşa da gönderdiği tahrirde İrade-i Seniyye mucibince Yahya Paşa Musul'dan Diyarbekir'e çıktığını, Abd-ül-Rahman Beğ Musul Kaimmakam'lığı hizmetine başladığını ve Yahya Paşa'nın selametle Diyarbekir'e varması için gereken ihtiyaç ve korumalar temin edildiğini yazdı.[666] Yahya Paşa ''mütesellim'' dediğine Davut Paşa'nın Kaimmakam dediği, Abd-ül-Rahman Beğ'e karşı tutumlarını açığa vurmaktadır. Kaimmakam unvanı valiliğe yol açmaktadır. Aynı vakitte bu unvanla tayin Sadaret'in onayını gerektirmektedir.

Yahya Paşa 9 Şubat 1828'de Diyarbekir'e varmıştır[667] ve yaklaşık beş ay sonra vezaret ipkasıyla Adana Vilayetine tayin edilmiştir.[668] Abd-ül-Rahman Beğ'e Nisan 1828'de bulunduğu makamında ipkaen Mirmiran rütbesi verilmiş[669] ve 12 Temmuz tarihinde Musul Vilayeti uhdesine verilmesine teşekkür tahriri göndermiştir.[670]

---

664 - B.O.A., HAT.767- 36139, 13 Müharrem 1243 (6 Ağustos 1827).
665 - B.O.A., HAT. 849- 38081 ve HAT. 849- 38081-C, 17 Cemazeyilahir 1243 (5 Ocak 1828).
666 - B.O.A., HAT. 1090- 44289, 3 Cemaziyelahir 1243 (22 Aralık 1827). Portföyde belge tarihi 3.2 (safer) 1243 olarak gösterilmiştir. Belge metninde ise 3 ج (Cemaziyelahir) yazılmıştır. Burada tarih metne ve olayın akışına göre düzeltildi.
667 - B.O.A., HAT. 849- 38081, 23 Recep 1243 (9 Şubat 1828).
668 - B.O.A., C..DH.., 217- 10835, 16 Müharrem 1244 (29 Temmuz 1828).
669 - B.O.A., C..DH.. 142-7054, 29 Şevval 1243 (14 Mayıs 1828). Portföyde tarih evahir Şevval hesaplanmış ve 29 Şevval olarak sayılmıştır. Belge metninde ''evail Şevval''dır; B.O.A., HAT. 1574- 20115, 9 Ramazan 1243 (21 Mart 1828).
670 - B.O.A., HAT. 751- 35497, 29 Zilhicce 1243 (12 Temmuz 1828).

3.8.9. Celili Adb-ül-Rahman Paşa'nın Sü-i Kastla Öldürülmesi ve Celilî M. Emin Paşa Valiliği

Musul'da Celilî Abd-ül-Rahman Paşa mutasarrıflığı üzerine yaklaşık bir yıl geçmişti ki; karşı bir ayaklanmada kendisi ve Kethudası olan kardeşi öldürüldüler. Başka kimseye zarar vermeden yalnız bu ikisi öldürüldü, umurun idaresi için Vilayet Kadısını Mütesellim makamında oturttular, müteveffanın malı korunmaya alındı ve Musul 'âyân ve vücuhu Davut Paşa'dan her kesin memnun olduğu Celilî Mehmet Emin Beğ'i Kaimmakam nasp etmesi ricasında bulundular. Davut Paşa olayı Bab-ı 'Âlî'ye aktararak; Musul'u boş bırakmamak zarureti için Celilî Mehmet Emin Beğ'i Mirmiran rütbesiyle mutasarrıf tayin edilmesini istedi. İrade-i Seniyy'e bu emr-i vakiyi kabullenmesiyle beraber Abd-ül-Rahman Paşa'yı öldürmeye bulaşanların cezalandırması ve mallarını zapt etmek için bir mübaşir gönderilmesi yönünde sadır oldu.[671]

Yahya Paşa'nın talan edilen malları sorunu çözülmemişken; bu kez öldürülen Abd-ül-Rahman Paşa'nın bıraktığı mallar sorun olacağı görülecektir. İki sülâle arasındaki makam rekabetinde mal kazanımı sevdası da açıktır.

3.8.10. Kargaşaların Devamı: Ömerî Kasım Efendi Ayaklanması, Celilî M. Emin Paşa'nın Musul'dan Çıkması ve Davut Paşa'nın çelişkili duruşlarının İstanbul'da Menfî Yansımaları

Çok sürmeden Musul Beylerbeyi'si Mehmet Emin Paşa'dan da şikâyet başlamıştı. Musul Kadısı'ndan gelen mahzarda Mehmet Emin Paşa tüccarlardan ve fukaradan haksız ve gerekçesiz yüzyirmi bin üçyüz kuruş aldığı isimli liste arz etti.[672] Şikâyetler ayaklanmaya dönüşmekteydi. Tahrik eden ise bu kez bir Ömerî olan Kasım Efendi idi.

Davut Paşa konuyu Sadaret'e izahında, İrade-i Seniye mucibince Abd-ül-Rahman Paşa arkasından kalan malların tahsiline de değinerek, katline cesaret edenleri cezalandırmak işleminde bir kısmı Talefer'e kaçmış ve Musul etrafındaki aşiretleri tahrik etmeye giriştiklerini söylemektedir. Davut Paşa belki Âsitâne'yi kışkırtmak için 'âsilerin Yeniçeri Ocak resmini aldıklarını iddia etmektedir. Hem Mehmet Emin Paşa'ya isyanı bastırmak

[671] - B.O.A., HAT. 726- 34612 ve HAT. 726- 34612-B, 19 Şevval 1244 (24 Nisan 1829).
[672] - B.O.A., HAT.727- 34621, 11 Rebiulahir 1245 (10 Ekim 1829).

meselesinde belini tutmak için; Yeniçeri isim ve resmini tamamen ortadan kaldırıldığına dair etrafa yeniden Ferman gönderilmesini istemektedir. Özetle Mehmet Emin Paşa'yı överek arkasında durmayı önermektedir.

Arz üzerine sadır olan Hatt-ı Hümayun; Davut Paşa hakkında Bab-ı 'Âlî'de oluşagelen düşünce açısından dikkate şâyandır: ''İstediği Ferman isdar ve kendisine iktizasına göre cevap tahrir ve irsal olunsun. Ancak bu müteveffa Abd-ül-Rahman Paşa'nın muhallefatı hususu nasıl oldu (ki) akça ve emval tahsilatı gibi şeylere gelince çekinerek durur? Bu Fermanı istemekten meramı yine etraftan bir takım akça kapmak garazından ibaret idogi zahir olayur. Şimdi şu madde iyilikçe olarak yazılsa ise birtakım şeyler göstererek inandırayım sevdasına düşecek. Bu surette şimdilik sükût etmek lazım geliyor.''[673]

Padişah'ın bu Hattı, Davut Paşa'nın gözden düştüğünü, para perest olduğu ve söylediklerine şüpheyle bakıldığı kanısına varıldığını kanıtlamaktadır. Bu sebeple de uygun vakit geldiğinde azil olunacağı düşünüldüğünü göstermektedir.

Bu esnada Sabık Haznedar Ömerî Kasım Efendi, topladığı aşiretlerle yirmi gün süren çatışmalar neticesinde Musul'u ele geçirdi ve Celilî Mehmet Emin Paşa Bağdat'a doğru çıkmak zorunda kaldı. Davut Paşa'nın tahririne binaen sadır olan Hatt-ı Hümayun, Musul ahalisinin üç kez arka arkaya böyle harekette bulunmalarına kızgınlığını, ahaliyi arsızlık ve edepsizlikle vasıflandırarak ifade etmekle beraber 'âsilerin cezalandırması için gereken icraatın alınmasını ferman kıldı.[674] Davut Paşa'ya gönderilen cevapta isteği doğrultuda Mehmet Emin Paşa'nın yerine iadesi için gerekli icraatın yapılması emredildi.[675]

Bab-ı 'Âlî'nin Emin Paşa'yı destekleyen cevabı Bağdat'a ulaşmamıştı ki; Davut Paşa başka bir tahririnde Ömerî Kasım Efendi hakkında Musul ahalisinden memnuniyet, Celilîzade'lerden ve özellikle Mehmet Emin Paşadan nefret mahzarı geldiğini, Kasım Efendi'yi Mütesellim nasp ettiklerini ve Musul'u idareye yetenekli olduğunu, eyalet kendisine tevcih edilir ise 1500 kise hizmette bulunacağını bildirmesinin yanı sıra mahzarda geçen konuların doğruluğunu ve vilayetin ona tevcihi maslahat olduğunu ifade etmiştir. Sadır olan Hatt-ı Hümayun; Davut Paşa'nın buradaki görüşleri kısa zaman

673 - B.O.A., HAT.624- 30832, 5 Cemazeyilevvel 1245 (3 Kasım 1829).
674 - B.O.A., HAT.636- 31350 ve HAT.636- 31350-A, 7 Cemazeyilahir 1245 (4 Aralık 1829).
675 - B.O.A., HAT.636- 31350-F, 19 Recep 1245 (14 Ocak 1830).

farkıyla öncekilerine ters düştüğü vurguluyor ve kesin fikri izah etmesi gerektiği isteniliyor. Ancak bu durum Davut Paşa hakkında oluşan Para perestilk kanısının pekişmesi Hatt'ın şu açık ve ağır ifadesiyle açıklanmaktadır: ''… bu maddeden dolayı muşarün ileyh katı çok akçalar alacaktır zan ederim''.[676] Bu ibarenin Osmanlı diplomatikasındaki anlamı, Davut Paşa'nın para sevdalığı yüzünden işi bitmiş demektir. Üstelik, Davut Paşa'ya birbirine ters düşen fikirler sevk ettiğine ve gerçeklerin ne minvalde olduğunu beyan etmesine dair bir yazı yollandı.[677] Bu da usulca azarlama mahiyetindedir.

Davut Paşa, işaret edilen bu tahriri ile Ömerî Kasım Efendi'nin 1500 kise hizmet taahhüdü kaimesini yollamıştı[678] ve Mehmet Emin Paşa Bağdat'ta bir konakta yerleştirildiğini bildirdi.[679]

3.8.11. Davut Paşa'nın Azil Sürecine Değin Belirsizliğin Sürmesi ve Kasım Paşa'nın Mütesellim'liği

Alışıla gelmiş galipten yana, yani Ömerî Kasım Efendi'den memnuniyet ve mağluptan yana Mehmet Emin Paşa'yı yeren mazbatalar Âsitâne'ye yollanmaktaydı.[680] Aynı zamanda Kasım Ömerî'nin oluşturduğu emr-i vaki' sürüncemede kalmaktaydı. Bağdat'ta gelişen Davut Paşa'yı azil süreci başlamasıyla, Ömerî Mirmiran rütbesiyle Musul Mütesellimi oluyor.[681] Davut Paşa kendi tarafına çekmek ümidiyle artık Musul Mütesellimi olan Kasım Paşa'ya altın kabzalı bir kılıç hediyesiyle gönderdiği Buyuruldu'da; ''vürudunda kendini müstakillen Musul Mütesellimi'' bilmesini yazmaktadır.[682] Oysa Kasım Paşa bu makamı Davut Paşa'yı azle mükellef ve onunla iş birliği yapacağı Halep Valisi Ali Paşa sayesinde almıştı. Bu durum Ali Paşa'ya yazdığı Arapça mektubunda açıkça beyan etmektedir.[683]

---

[676] - B.O.A., HAT.727- 34621, 19 Recep 1245 (14 Ocak 1830). B.O.A. portföyünde belgenin tarihi 19 Receptir ancak belge metnindeki tarih: 21 Recep'tir.
[677] - B.O.A., HAT.640- 31514-C, 23 Şevval 1245 (17 Nisan 1830).
[678] - B.O.A., HAT.727- 34621-B, 21 Recep 1245 (14 Ocak 1830).
[679] - B.O.A., HAT.727- 34621-A, 21 Recep 1245 (14 Ocak 1830).
[680] - B.O.A., HAT.636- 31350-E ve 727- 34621-G, 29 Zilhicce 1245 (20 Haziran 1830).
[681] - B.O.A., HAT.390- 20712, 15 Şaban 1246 (29 Ocak 1831).
[682] - B.O.A., HAT.395- 20871-C, 25 Şaban 1246 (8 Şubat 1831).
[683] - B.O.A., HAT.396- 20876, 12 Ramazan 1246 (24 Şubat 1831).

3.9. Davut Paşa'nın Azil Süreci

Davut Paşa'nın azil süreci sancılı geçmiştir. Yaşanan olayların detayları Osmanlı devlet idaresine, devletin eyaletler yönetimine, Irak memaliğinde Osmanlı idare biçimine, faal güçler üzerinde etki unsurlarına, Saltanatla ilişkileri tarzına ve bunlar gibi çok yönlü konulara ışık tutabilir.

3.9.1. Davut Paşa'nın Cimriliği

Tarihçiler Davut Paşa'nın vakıflara harcama konusunda eli açık olduğu halde çok cimri olduğu hakkında aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Mal toplamasına ve biriktirmesine aşırı derecede düşkün, Bağdat ahalisi üzerine yüklediği vergiler çok ağır idi. Yazarı meçhul yerli bir yazma tarihte, Davut Paşa'yı Firavun'a benzeterek; fazla mal sahibi olduğu hâlde aşırı cimriliğinden ve milletin malını gasp etmesinden yakınmaktadır.[684]

Bu aşırı mal sevdalığı ve cimriliği azlinin en önemli ve sabit sebebi olduğu görülmektedir.

3.9.2. Devletin Davut Paşa'ya Bakışı

Davut Paşa'nın ilk vezaret yıllarında, Hat'larda ''… güzel tedbir eyledi. Doğrusu mahzuz oldum. 'Âkil vezirdir. Hak Te'alâ berhudar eyleye…'', ''Aferin… mukteza-i diyaneti üzere gayret eylemiş. Tahsini hâvî cevap tahrir oluna'', ''… öyle hafif-ül- akıl ve mütehevvir bir âdem değildir…'' gibi ifadelerle övülüyordu.

3.9.2.1. Davut Paşa'nın Tahriratı Bab-ı 'Âlî'de irdelenmesi

Irak'lı tarihçiler ve yazarlar, Davut Paşa'nın tahriratındaki yüksek edebî üslubu ve belagat kabiliyeti; Bab-ı 'Âlî'yi iknâ hususunda büyük etkisini vurgulamaktadırlar. Doğrusu Bab-ı 'Âlî tahriratı edebî üslubu ve belagatine göre değil, içeriğine göre değerlendirmektedir. Daha önce bahsi geçen Mirza Mehmet Ali ve Mirza Abbas'ın Irak ve Erzurum sınırlarından açtıkları savaş sırasında Davut Paşa'nın yolladığı bir kaime üzerindeki Sadaret arzında yapılan yorumda ve sadır olan Hat da bunu göstermektedir. Hem bazı tahrirlerin arzında, Davut Paşa'nın bazı kusurları bilindiği halde, idare edildiği

---

[684] - الأعظمي، علي ظريف، مختصر تاريخ بغداد، م.س.، ص. 231؛ لونكريك، أربعة قرون، م.س.، ص.257؛ فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك، م.س.، ص.53؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص. 330-331.

anlaşılmaktadır. Bu kabilden, Davut Paşa 1832 tarihli kaimesinde, alışılmış abartılı üslubuyla Irak tarafındaki geniş çaplı saldırıyı püskürtmek için Âsitane'den askerî imdat istemesi yanında, Mısır Vali'si Mehmet Ali Paşa da donanmasıyla İran limanlarına saldırmasını önermektedir. Önerisi, Mısır donanmasının yetersizliği, Mısır'dan hareketin zorluğu ve İran limanlarında İngilizlerin bulunduğu gibi birkaç yönden doğru bulunmamaktadır ve Davut Paşa bunları bildiği hâlde böyle bir talepte bulunması garipsenmektedir. Sadaret arzında önemli teşhisler ve değerlendirmeler vardır:

a- ''Bağdat Valisi hadd-ı zatında erbab-ı ilim ve fazıldan ve Sünni-yül-mezhep âdem olarak zatından kat'â vesvese olunur kabilden olmadığı derkâr'' olarak övülmektedir. Yani tespit edilen sıfatlarından dolayı İran'la uyuşmasına yer verilmemektedir.
b- ''Bağdat'ta olan Kölemen takımlarını 'imal (çalıştırma) ve istihdamda; müşarun ileyh'ten elyak ve ahakk'ı (daha layık ve yeteneklisi) olmadığı'' zahirdir. Yani Bağdat vezareti için Davut Paşa'dan daha iyisi yoktur.
c- Ancak Bağdat Eyaletinin malî ve askerî kudreti İran'lının şimdiki gailelerine karşı duracak derece tedarikte bulunmaya yeterlidir. Yani Davut Paşa'nın hem Âsitâne'den hem Mısır'dan yardım istemesine gerek görülmemektedir. Hem kendisi de teçhizatta kusur ettiğine dolaylı işaret vardır.
d- Arzda titizlikle üstünde durulması gereken bir teşhiste, Davut Paşa'nın tez elden asker ve akçeyi Âsitâne'den istemesi karşılık bulacağı itibariyle, ''hisset mizacı'' (cimriliği) sebebiyle akça harcamasını istemediğinden, hemen Âsitâne'den asker ve para talebindedir. ''… hâl bu ki; ledel- iktizâ Eyalet-i Bağdat'tan beş-on kuruş mahiye (aylık maaş) ile birkaç cins askerden yiğirmi- otuz bin asker tedarik ve istihdam etmek kabil ve bu dahi bir-iki aylık iş görünceye kadar bin kese masraf ile vücuda geleceği'' zahirdir. Bu ifade, Davut Paşa doğru davranmadığını tespit etmektir ve cimriliği yüzünden töhmet altında bırakılmaktır. Ayrıca, Bab-ı 'Âlî Bağdat Eyaleti imkânları hakkında yeterli bilgilere sahip olduğu görülmektedir.
e- Davut Paşa'nın ciddiyetine yöneltilen bir tenkit de eğer kendisi ''… böyle bir hizmet ve himmete teşebbüs edip de sonra taraf Devlet 'Aliyye'den dahi isti'anet (yardım) kaydında olsa be'is olmayarak ol vakit memnunen 'i'anet-i Seniyye (Saltanat yardımı) erzan buyurulacağı zahir'' olduğudur.
f- Yukarıda geçen tenkitler neticesinde, ''… müşarun ileyh bir vakitten beri tuttuğu tavır ve usul ve bütün bütün her şeyi Devlet 'Aliyye'ye tahmil (yükleme) suretleri münasip (uygun) olmadığından'', Bab-ı 'Âlî'nin gözünden kaçmamıştır ve Davut Paşa'ya bakışı yavaş yavaş değişmiştir. ''… her ne hâl ise, yine müşarun ileyhi kollamanın ve iş görürümünün (himayesi iş başında oluşu) suretine münasip olacağından…'' uygun bir dille ve makamını zedelemeden isteklerin yerinde olmadığı cevabı verilecektir. Sadaret, Darphane Nazırı ve Kapı Kethudası vasıtsıyla

Davut Paşa'ya bunu yap, şunu yapma kabilinden nasihat ve uyarıcı mektuplarla yönlendirilmesini önermektedir.

g- Padişah'ın Hat'tı ''… vakı'â Bağdat Valisi Davut Paşa'nın hisset mizacı (cimriliği) m'alum olamakla, dokunaklı olmamak üzere darphane nazırı ve kapı Kethudası tarafından iktizasına göre tahrir ettirilsin, bakalım ne zuhur eder'' ibaresiyle sadır oldu.[685]

3.9.2.2. Devlet'in Davut Paşa'ya karşı düşüncesi hakkında değerlendirme

Arzdan ve Hatt-ı Hümayundan anlaşılıyor ki; 1823'ten beri Devlet Davut Paşa'nın sadakatinden ve liyakatinden kuşkulanmamasına rağmen başta cimriliği ve dolayısı ile bazı tavırlarından rahatsızdır. Bağdat Vezareti ancak Kölemen taifesi idaresinde başarılacağı ve en yeteneklileri Davut Paşa olduğu için, değiştirilmesi düşünülmemektedir, öğütleyerek idare edilmektedir ve tavırları nereye varacağına bakılacaktır. Diğer yönden, Devlet Davut Paşa'yı iddia edildiği gibi tahrirattaki belagat ve üstün edebiyat üslubuna göre değil; fiili tavır ve davranışlarına göre değerlendiriyordu. Kaldı ki, gördüğümüz kadarıyla Bağdat'ın tahrirat üslubu Mısır gibi büyük vilayetin tahrirat üslubundan pek üstünlüğü ve farkı yoktur.

3.9.3. Devlet'le Davut Paşa Arasının Açılması

Davut Paşa'nın cimriliği ve mal hırsı Devlet'le arasını soğutmaya ve sonunda gerginleştirmeye götürmüştür. Hazine ödemelerin azaltması Âsitâne'de menfi düşünceleri yoğunlaştırırken mahalli çevrelerde de şikâyetler oluşmaktaydı. Bu durum Saray'ın kulağına da ulaşmaktaydı.

Davut Paşa 1825'te yolladığı bir tahrirde, sabık Bağdat sarrafı Yahudi Azra ile İstanbul'da kardeşi beraber çalışıyorken, kardeşinin idam ve Azra'nın sürgün edilmesiyle, Bağdat'ın hesabı zimmetlerinde kaldığını iddia etmesi,[686] Devletle arasında malî yönden o tarihten beri bir ihtilafın olmasını göstermektedir. Aynı tarihli diğer tahririnde, İstanbul'a uğrayan Bağdat Yahudilerinden İlyahu'nun ''mashara (soytarı) herze-gü bir mel'undur… üzerine lazım olmayacak güft-ü-gü''ye cesaret etmesinden dolayı tedip ve

[685] - B.O.A., HAT.798- 37015, 29 Zilhicce 1238 (6 Eylül 1823).
[686] - B.O.A., HAT.510- 25032, 7 Safer 1241 (21 Eylül 1825).

sürgün edilmesi talebi[687] de bazı olumsuz malî konuların İstanbul'a aktarıldığını ve konuşulduğunu kanıtlamaktadır.

Mora karışıkları ve Rusya'yla savaşa hâlleri Devlet'in maliyet yükünü hayli ağırlaştırmıştı. Bir yandan Davut Paşa hakkında cimrilik gibi menfi düşünceler yoğunlaşıyor, diğer yandan Musul kargaşalarında davranışları hakkında kuşkular[688] ve talan edilen paraların geri alınmamasından doğan olumsuzluklar birikiyordu.

3.9.3.1. Bedeliye İstihsali İçin Tayyıbî Efendi'yi Memuren Bağdat'a gönderilmesi

Rusya'yla savaş masraflarına bedeliye olarak Bağdat, Basra ve Şehrizor Vilayetlerine 6000 kise katkı payı biçildi. Davut Paşa Irak'taki elverişsiz şartlardan dolayı ancak 1000 kise tedarik edilmesini bildirdi.[689] Bu miktar Sayda gibi nispeten küçük bir vilayetin verdiği 1500 kise bedeliye[690] ile mukayese edilirse az durur. Ancak Davut Paşa Irak'ta kıtlığı, vebayı ve İran tehdidini mazeret göstermekteydi. Bedeliye tahsili için İstanbul'dan Mehmet Tayyıbî Efendi memuren gönderiliyor. Bedeliyenin takdiri 6000 nefer süvari, her süvarinin aylık bedeli 45 kuruş, toplam yıllık bedeliyeleri 6000 kese üzerinde yapılmaktadır. Ancak Davut Paşa bir akçe bile ödemeyecek hâlde olduğu için bu tekliften bağışlanması istenilmektedir.[691]. Tayyıbî Efendi, yazdığı takrirde aktar-ı Irakıye'nin serhat oluşuna işaret ettikten sonra, ''hususen üç-dört seneden beri bilcümle bağât (bağlar) ve mahsulatına âfe-i cerâd (çekirge) istilâ''sından dolayı kıtlık ve pahalık yaşanmasına ilaveten; bu yıl Mardin, Musul ve Erbil'de halkın vebâdan kavrulduğunu, hatta Bağdat'a sirayet korkusuyla ahali ve tüccarlar uzak yerlere savuştuğunu bildirmektedir. Bu sebeplerle istenilen ''bedeliye akçesinin tarh ve tevzi'inde'', yani halktan tahsiline kalkışması durumunda, bir akça hasıl olamayacağından dolayı, Bağdat'ı bu bedeliye akçasından tamamen vazgeçilmesini arz etmektedir.[692] Vazifesinden bir hasıl çıkmayacağına göre, İstanbul'a geri döndü. Ancak Davut Paşa takrir tarihinden iki hafta sonra, tüm zorluklara rağmen 1000 kise göndereceğini taahhüt etmektedir.[693] Tayyıbî

[687] - B.O.A., HAT.510- 25032- A, 7 Safer 1241 (21 Eylül 1825).
[688] - B.O.A., HAT.771- 36181- D ve B, 29 Zilhicce 1243 (12 Temmuz 1828). Musul Valisi Yahya Paşa, Davut Paşa'yı ısyancılarla iş birliği yapmakla ve Musul'u bitirmekle suçlamaktadır.
[689] - B.O.A., HAT.820- 37374, 21 Rebiulevvel 1244 (1 Ekim 1828).
[690] - B.O.A., HAT.1019- 42594, 25 Safer 1244 (6 Eylül 1828).
[691] - B.O.A., HAT.810- 37214-A, 7 Rabiulevvel 1244 (17 Eylül 1828).
[692] - B.O.A., HAT.810- 37214-B, 29 Zilhicce 1244 (2 Temmuz 1829).
[693] - B.O.A., HAT.820- 37374-G, 21 Rabiulevvel 1244 (1 Ekim 1828).

Efendi bedeliyeden vazgeçilme önerisi ile Davut Paşa'nın taahhüt ettiği 1000 kise'yi yan yana koyulduğunda, bu konu Tayyıbî'den saklanmış ve aynı vakitte dolambaçlı yollara ödemekten sapmak olduğu demektir.

Yaklaşık üç ay geçmesine rağmen, Davut Paşa poliçe düzenlemesi imkânsızlığını ve altına çevirerek yollanması zorluğunu vurgulayarak bedeliyenin ne türlü göndermesini sormasından anlaşılıyor ki; ya ulaştırmasında gerçekten zorluklar var idi, ya da oyalanmaktadır.[694] Her neyse, mümkün olacağında daha da gönderileceği vaadiyle 1000 kiseyi mazeret beyanı ve yanında usulen gereken bazı hediyeler ile yolladı.[695] Ancak Âsitâne'de 1000 kise akça az bulunduğu anlaşılmaktadır. Tahrir arzında, hediyelerin Padişaha ulaştırıldığını, ancak 1000 kise akçanın Sadaret'te muhafaza altında tutulup teslimine cesaret edilmediğini ve geri kalan kısmını tamamlamaya gayret lüzumu cevaben ifade edilmesi önerisini Padişah onayladı. Bu durum da Davut Paşa güvenirlik kaybına uğradığına işaret ettiği kadar, artık arkasından bazı işlemler yapılmakta olduğunu, hatta altı oyulduğunu göstermektedir.

Arzda, Irak'ın geçirdiği ağır şartlardan dolayı bedeliyenin büsbütün kaldırılmasını isteyen Tayyıbî Efendi'nin arkasından (yani bilgisi dışında) 1000 kise gönderildiği kanısı beyan edilmesi, Sadaret tarafından Davut Paşa'nın gönderdiği tahrirler tarihlerini irdeleyerek tespit edilmesi, Davut Paşa inandırıcılığını ve güvenirliğini kaybetmesi anlamına gelmektedir. Bu durum hem Davut Paşa'nın sözlerine güvensizliği hem de iddia edilenin tersine, belagat ve üstün edebî üslubun etkisizliğini yansıtmaktadır.

Tayyıbî Efendi görevinden eli boş dönmüştür ve Âsitâne'nin Davut Paşa'ya güveni yitirmesiyle sonuçlanmıştır.

3.9.3.2. Defterdar-ı Şıkk-ı Evvel Sadık Efendi'yi özel görevle Bağdat'a gönderilmesi

Davut Paşa'yla malî sorunların yaşanması, Tayyıbî Efendi eli boş dönmesi, Musul gelişmelerinde de davranışları şüpheler uyandırması, Devlet nezdinde güvenirliğini

[694] - B.O.A., HAT.811- 37288, 20 Şaban 1244 (5 Şubat 1829).
[695] - B.O.A., HAT.1017- 42543, 7 Recep 1244 (13 Ocak 1829).

yitirmesi yanında, vilayetleri idare yönteminde Devletin merkeziyete yönelmesi, uzun süre Bağdat'ta hâkim kalan Veziri sıkı denetim altına almayı elzem kılmıştır.

Bazı uyarılar ve görevler için Şıkk-ı Evvel Defterdarı Sadık Efendi memuren Bağdat'a gönderildi. Resmen yüklendiği vazifeler, Rusya savaşı neticesinde Hazine'nin vilayetlere ve aralarında da Bağdat Vezirine de tahmil ettiği akçe tahsilinden başka, Kürdistan mutasarrıfı Mahmut Paşa'nın İran'a dehaleti meselesi ve Bağdat mutat irsaliyesine ilaveten Mısır Valisine eş miktarda Devlet'e yıllık akça vermesi hususlarını görüşmekti.[696]

Sadık Efendi Davut Paşa'nın cimriliğini ve canını almak malını almaktan daha kolay olduğunu bellediği için bu görevden kurtarmak amacıyla rüşvet olarak altın vermeye bile teşebbüs etmiştir.[697] Altınlarla yakasını kurtarmayınca, bu zor görev ifasına güç kazandırmak için Hatt-ı Hümayun teyitli Ferman istedi. İstenilen Ferman, 50 beygir ve yeterli harc-ı rah[698] tahsisi ile İçlerinde ferman müsveddesi yazacak bir Divan Kâtibi dahil 40-50 kişilik görkemli maiyetini[699] yanına alıp Rabiulevvel 1246/ Ağustos-Eylül 1830'da Bağdat'a doğru yol aldı.[700]

Tarihçiler, Sadık Efendi'nin resmi talimattan başka sözlü talimat alıp almadığı ve Davut Paşa'nın azli memuriyeti içinde olup olmadığı hakkında kesin ve teyitli bilgi vermemektedirler. Meselenin iç yüzü hakkında tahmine dayalı kanaatlar ve gelişen vakaları duyumlara ya da mümkünse görgü tanıklarına dayandırmaktadırlar.

Ancak Sadaret'in konuyla ilgili arzda Sadık Efendi'nin görevini aydınlatmaktadır. Ser-askerin Bab-ı 'Âli'ye gelip Bağdat'a bir devlet adamını memuren gönderilerek ''… zahir halde (görünürde) tazminat-ı ticaret[701] Vali-i mumâ ileyhden münasip miktarda akça matlup olunması, bir de Vali-i muşarün ileyhin İran'lı ile beynlerinde (aralarında) münaza'un fih olan (ihtilaf edilen) hususların hakikatini anlaması maddeleri olup iç yüzünde olan memuriyeti dahi bi-'aynihi (tıpkı) müteveffa Hâlet Efendi'nin Bağdat'a memuriyeti suretinde olarak tayin buyurulacak kulları Bağdad'a vusulunda ol tarafın

---

[696] - B.O.A., HAT.391- 20736, 29 Zilhicce 1247 (30 Mayıs 1832).

[697]- أحمد لطفي، تاريخ لطفي، مط-ء عامرة، 1292، ج.3، ص.118.

[698] - B.O.A., C..DH.. 217- 10801, 16 Safer 1246 (6 Ağustos 1830).

[699] - B.O.A., HAT.391- 20748, 29 Zilhicce 1245 (21 Haziran 1830).

[700] - أحمد لطفي، تاريخ لطفي، م.س.، ج.3، ص.118.

[701] - Rusya'yla anlaşma şartlarından olan ticarî zararların ödenmesi tazminatıdır.

hâline in'am nazar ve dikkat ederek (dikkatle araştırarak) ve bazı münasib olan vücuh ve saire ile dahi söyleşerek memuriyet-i hafiyyesinin (gizli görevinin) çare ve imkânını bulduğu anda bilâ- te'hir (geciktirmeden) icrâ ve ifasına…'' dair ifade ettiği arz olunmaktadır.

Sadaret'e göre de Davut Paşa'nın şimdiye değin tuttuğu yol bendeliğe (itaate) yakışmıyor ve bundan sonra da düzeleceğine benzemediğinden, Sadık Efendi'ye görünür memuriyeti olan; her taraftan istenildiği gibi Davut Paşa'dan da tazminat yardımı olarak 10.000 kise alınması ve İran'lıyla anlaşmazlıkların çözümü için müzakere edilmesi hakkında bir Ferman çıkarılıp ''memuriyet-i hafiyyesi (gizli vazifesi) dahi mektümen (saklı olarak) Efendi-i mumâ ileyh kullarına bildirilip ve bu madde için bir güne Ferman-ı 'Âlî tasdiri icab etmeyerek müteveffa Hâlet Efendi'ye verilen Ruhsat-ı Seniye misillü efendi-i mumâ ileyh kullarına dahi memuriyet-i hafiyyesi zımnında her türlü Ferman-ı 'Âlî tasdirine ruhsat'' verilmesi önerilmektedir. Ayrıca, Sadık Efendi yolunda Diyarbekir Valiliğine getirilen sabık Musul Valisi Yahya Paşa'nın Davut Paşa'yla düşmanlığı herkesçe bilindiği için, Sadık Efendi'ye ona uğraması ve asıl vazifesini çaktırmadan ondan Bağdat hakkında bilgi edinmesi önerilmektedir. Sadır olan Hatt-ı Hümayun arzda geçenleri bir an önce uygulanmasını ve Bağdat vaziyeti hakkında ne türlü tedbirler alınmasını ser-askerden bizzat kendisi istediğini ifade etmektedir.[702]

Bu belgeye göre Sadık Efendi geniş yetkilerle ve beyaz (metin yazılmamız) fermanla donatılmıştır. Beraberinde Ferman yazacak kâtip yollanmasından maksat budur. Asıl ve gizli olan görevi akça ve İran meselelerini konuşup ve o arada ortamı araştırıp hazırlayınca Davut Paşa hakkındaki azil kararını uygulamaktır. Hat'tan anlaşıldığına göre bu durum Padişah'ın isteğiyle doğmuştur.

Dikkati çeken husus, Tayyıbî Efendi memuriyetinde 6000 kise bedeliye'yi ödemeyen Davut Paşa'dan 10.000 kise ticaret tazminat payı istenmesidir. Bu ziyade ödemesi biriken borçlarla beraber bir ceza mahiyetindedir. Davut Paşa bunu ödemeyeceği akla gelen bir

[702] - B.O.A., HAT.391- 20728, 29 Zilhicce 1247 (30 Mayıs 1832). Belgenin aslında tarih yoktur. Olayın gerçek tarihi B.O.A. tasnif portföyünde belgeye verilen tarihle uyuşmamaktadır.

şeydir ve dolayısıyla arzda düzelmeyeceği de düşünülmüştür. Ancak düşünceyi zorlayan bir soru da ortada kalacaktır: Davut Paşa ödemeleri yapmış olsaydı azledilir miydi?

3.9.3.3. Sadık Efendi'nin Bağdat'a Varışı ve Davut Paşa'yla gergin görüşmeleri

Sadık Efendi Ağustos/ Eylül 1830'da gereken Fermanları alarak maiyetiyle İstanbul'dan ayrılıp Bağdat'a yol almıştı. Tavsiyeler üzere yolunda Diyarbekir Valiliğine atanan eski Musul Vali'si Yahya Paşa'ya uğrayıp Davut Paşa ve Bağdat ahvali hakkında bilgi almıştır. Edindiği bilgiler vazifesini icrâ etmek yöntemini etkilediği kuvvetle sanılmaktadır.

Sadık Efendi yaklaşık 120 kilometre Bağdat'ın kuzeyinde bulunan Tuzhurmatı kasabasına vardığında, Davut Paşa o mesafede saygıyla karşılamasına Mehmet Efendi eliyle dört bezekli ve asil at, seçkin hediyeler ve hoş meyveler yolladı. Ancak Sadık Efendi Mehmet Efendi'ye fazla iltifat göstermedi ve huzurunda ayak üstü durdurarak oturmaya davet etmedi.

Hasan Paşa döneminden beri uygulanan merasime göre, Devlet'ten gönderilen memurlar bir gece Bağdat girişi kasabası Azamiye'de bir gece kalırdı, ertesi günü özel alayla şehre girerdi ve müsafir konağına alınırdı. Sadık Efendi bu kuralı da çiğnedi. Cuma günü gündüzün Azamiye'ye varınca, beklemeden şehre girmek istedi. Apar topar muhteşem bir alay düzenlendi Azamiye sur kapısından şehir içine uzanan nizamiye asker safları dizildi. Sadık Efendi merasime iltifat etmeden atını bir baş müsafir konağına doğru sürdü. Davut Paşa'yı mahcup etmişti. Belli ki Sadık Efendi Davut Paşa'ya karşı layıkıyla davranmamaktaydı ve bunu bilerek yapmaktaydı. Bu durum Yahya Paşa'dan edindiği bilgiler etkisi altında kalmasından olabilir. Gerçekten de bir devlet adamı dirayetiyle uyuşmamaktadır.

Cumartesi görüşme günü olan ertesi gün, karşılama merasiminde hiçbir kusura yer bırakılmamıştı. Ancak meclise geldiğinde Davut Paşa ağır ağır ayağa kalkıp Sadık Efendi'yi karşıladı. Aralarındaki konuşmalar hâl hatır sormayı aşmadı. Ne Sadık Efendi geliş sebebini ne de Davut Paşa niçin geldiğini konuştu. Sadık Efendi meclisten ayrıldığında da Davut Paşa ağır ağır ayağa kalkıp vedalaştı. Sadık Efendi'yi gücendiren

ve Davut Paşa'dan beklenen soğuk davranış kırgınlık ifadesidir. Aslında Sadık Efendi'nin usul ve layıkıyla hareket etmemesine karşılıktır.

Pazar günü Davut Paşa'dan beklenen redd-i ziyaret gerçekleşmeyince, Sadık Efendi Pazarertesi günü görüşmeye gidip Davut Paşa'ya azledildiğini söyledi ve Vezaret'ten hemen ayrılmasını istedi. Bu da layıkıyla bir tasarruf değildir. Önce bedeliye akçelerini konuşması vazifesi gereğidir. Davut Paşa hoşnutsuzluğunu beyan edip Devlet'le bazı bahisleri olduğu ve sonuç alınana değin azil meselesini ifşa etmemek gerektiğini söyledi. Sadık Efendi bu gibi sürüncemelere gelmeyeceğini ve hemen vilayeti kendisine teslim etmesinde ısrar etti. İkisi de toplantıdan kızgın ve dargın ayrıldılar.[703]

Burada da Sadık Efendi'nin Bağdat Vezir'i gibi bir makama karşı bu derece beklenmedik ve sonuçsuz kalacak sert davranışı devlet adamlığı dirayetiyle ve Irak memaliğin idarî ahvaliyle uyuşmamıştır diyebiliriz. Bu davranışlar Davut Paşayla düşmanlığı bilinen Yahya Paşa'nın aktardığı yanlış bilgiler etkisiyle işlendiği muhtemeldir. Kaldı ki malî konuları hiç ağzına almamak yüklendiği temel görevle uyuşmadığını söylemiştik. Gerçi Bab-ı'Âlî'de hasıl olan kanı Davut Paşa yola gelemeyeceği yöndeydi, ancak özellikle 10.000 kiseyi ödeme konusu sınanmalıydı. Belki azil işine varmadan bu meblağ pazarlık konusu olurdu.

3.9.3.4. Sadık Efendi'yi öldürme kararı nasıl alındı?

Sadık Efendi meclisten kızgın hâliyle konağına döndükten sonra, Kölemen büyüklerinden Davut Paşa'nın atîk (azât ettiği) kölelerinden Mirahur Süleyman Ağa'yı çağırdı ve Davut Paşa'yı azledip yerine kendisini ataması teklifinde bulundu. Süleyman Ağa önceleri rıza göstermedi, sonrası durum değerlendirmesi için süre istedi. Bazı rivayetlere göre Sadık Efendi ona Davut Paşa'nın katlini teklif etmiştir.[704] Mirahur Süleyman Ağa hemen Davut Paşa'ya varıp Sadık Efendi'nin teklifini anlattı. Bu esnada Kapucular Kethuda'sı içeriye girip Nakib-ül-Eşraf Efendi acilen görüşmek istediğini iletti ve içeriye alındı. Sadık Efendi'nin kendisine gönderdiği azli beyan eden tezkireyi titrek

[703] - فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند، م.س.، ص.53- 55.
[704] - فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند، م.س.، ص.56.

elle Davut Paşa'ya gösterdi. Davut Paşa: Devlet'imle uyuşurum ve gazabını gideririm kabilinden tatminkâr sözlerle onu uğurladı.

Davut Paşa gayet tedirgin olmuştu. Süleyman Ağa'yı, Musarrıf Mehmet Efendi'yi ve Sarraf Başı Yahudi İshak'ı konu nasıl çözüleceğini ve ne yola gidileceğini konuşmaya çağırdı. Mirahur Süleyman Ağa kendi namına: hayatta kalması Sadık Efendi'nin ölmesine bağlı olduğunu söyledi. Mehmet Efendi de aynı yönde düşündüğünü söyledi. Davut Paşa: ''bunun encamı vahim olacağını'' söylediğinde, ikisinden de: ''Efendim, efendim, bu âdem hayatta kaldıkça hepimiz canımızdan emin olamayız. Bunun yüzünden büyük fitneler kopacaktır. İzalesinden başka çâre olamayacağı'' cevabını aldı. Yahudi sarraf da aynı görüşle uyum gösterdi. Mirahur Süleyman Ağa: ''ben ölüm eri oldum. Bâri evvelce sebep olan kimesneyi idam ettireyim de badehu yolunda başımı fedâ ederim''[705] sözüyle Davut Paşa'ya sadakati yüzünden her hâl ve kârda öldürüleceğine göre Sadık Efendi'yi öldürmekte ısrar etmiştir.

Sadık Efendi'nin attığı yanlış adımlar, Bağdat'ta durumu kilitlemişti. Davut Paşa'yla görüşme yolları tıkanmış. Ortamı doğruca değerlendirmemiştir. Bir yandan azil konusunu açtığı adamalar Davut Paşa'yla sadakati bozmamıştır, diğer yandan işin ortada sallantıda durmasına da imkân kalmamıştır. Dikkat edilecek husus Davut Paşa Sadık Efendi'yi öldürme konusunda tereddüt göstermesidir. Ancak cengâver ruhlu Mirahur için de geri dönüş yolu kesilmiştir. Yani Sadık Efendi dirayete ve eline verilen teklife göre ortamı gözetip doğru karar almaya yakışmayacak şekilde görevini gör düğüme çevirmiştir.

3.9.3.5. Sadık Efendi'nin öldürülmesi

Sadık Efendi'nin katline karar kılındıktan sonra, Devlet nezdinde suçlanmadan kurtaracak ve muhakkak Davut Paşa'nın da katıldığı bir katil eylem planı üzerinde anlaşmaya varıldı.

Yerel bilgileri Mehmet Emin Efendi'den duyduklarını aktaran Ahmet Lütfi, asâkir-i Nizamiye'den bir Yüzbaşı ile bir Mülazım uydurma kusurlardan dolayı cezalandırmak

---

[705] - أحمد لطفي، تاريخ لطفي، م.س.، ج.3، ص.122- 123. .(23 Ocak 1831) B.O.A., HAT.392- 20785, 9 Şaban 2246
Bu belgede, Halep Valisi Ali Paşa Bağdat'tan gelen tüccarlardan alınan bilgileri aktarmaktadır. Ahmet Lütfi'nin resmi kaynaklara ve Devlet Şurâsı üyesi sabık Bağdat müftüsü Mehmet Emin'den duyumlarına dayandırdığı tespitleriyle de mutabıktır.

korkusuyla Sadık Efendi'ye sığınmaları, daha büyük rütbeli subaylar onları tutuklamaya gelmeleri, korumalarına kalkışması tasavvur edilen Sadik Efendi'yle arbede çıkarıp kavgada öldürülmesi planlanmış idi. Ancak planın uygulanması safhasında, Sadık Efendi'ye sığınan subayları tutuklamaya gelen memurlara itiraz etmeyip nizamiye askerlerin işine müdahale olmaz deyip güya suçluları teslim etti.

Bu tedbir baş tutmayınca, yatsıdan sonra bir tabur nizamiye konağı sardı, Sadık Efendi tâbilerini ve ağalarını odalara tıkayıp kapılara karakolcular dikildi. Mirahur Süleyman Ağa ve musarrıf Mehmet Efendi konağın bir odasında bulundukları hâlde, Davut Paşa'nın ikinci Çukadarı ve Mirahur'un bir Kavvas'ı Sadık Efendi üzerine kabaca girdiler. Bu şekilde giriş sebebini sorduğunda, memuriyetleri onun katli olduğunu söylediler. Sadık Efendi: aman Ağa bana kıyma, efendimizin eteklerini ayaklarını öperim ve istediklerini yaparım, bir kere bu dediklerimi kendisine söyleyin tekrar katlimi ferman ederse ferman kendisindedir, kabilinden ne kadar yalvardı ise de Kavvas'ın kılıç kaytanıyla Sadık Efendi'nin nefesini kestiler. Bu aralıkta Davut Paşa yakın bir yerde kılık değiştirip birkaç kölesiyle oturarak haber beklemekteydi. Öldürüldüğü haberini alınca, konağa gidip öldüğünden emin olmak için kendi eliyle ağzına ayna tuttu. Üzüntüsünü göstererek konağın yakınlarında bir tabyada defnedildi.

Ölüm haberi yayılmasını önlemek amacıyla, Sadık Efendi'nin hasta olduğunu söylüyor, hatta ilacı için bir tabip tahsis ettiği ve ara sıra çiçekler yolladığı oyunlarını düzenliyor. Ancak olayı kapalı tutmaya imkân yoktu. Aynı gece şehir ahalisinin bir kısmına bile ulaşmıştı. Deniliyor ki aynı gün Halep'e ulaşmıştır. Mesafeleri göz önünde bulundurulur ise, aynı gün ulaşması ihtimali zordur, ancak Halep Valisi erken haber aldığı doğrudur. Dikkati çeken bir husus, Mehmet Emin Efendi rivayeti, yine yerel kaynaklı Süleyman Faik Beğ'in rivayetiyle mukayese edildiğinde, iki rivayetin birebir örtüşmesidir.[706]

Ali Paşa'nın Âsitâne'ye yolladığı bir takrirde, Halep'e varan bazı tüccarlardan naklen, katlin ertesi günü Davut Paşa Sadık Efendi'nin hareketleri memlekete ve ahaliye zarar verdiği için onu hapsettiği ve durumu Devlet'e bildirip netice beklediği gibi sözler

[706] - أحمد لطفي، تاريخ لطفي، م.س.، ج.3، ص.125- 127؛ فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند، م.س.، ص.57- 59.

yaydığını yazmıştır.[707] Diğer bir takrirde ise, Bağdat'tan gelen bazı tüccarların dilinden, yeni rüsumat istemesinden dolayı Sadık Efendi'yi dışarıya çıkması yasaklandığı söylendiğini, Öldürülmesi aşikâr olunca da Mirahur'u birkaç gün hapsettiğini ve sonra salındığını yazmıştır.[708] Bu gibi karışık ve kargaşalı ortamda çelişkili duyumların oluşması beklenmektedir.

Sadık Efendi İstanbul'dan 1246 Rabiulevvel/ 1830 Ağustos- Eylül ayında ayrılıp Bağdat'a varış müddeti göz önünde tutulursa ve öldürüldükten sonra mührünü kullanarak Müfettiş Salih Ağa'ya Musul'a gelmemesi için gönderilen sahte kaime[709] tarihi 3 Cemaziyelevvel 1240/ 20 Ekim 1830'dan biraz önce öldürüldüğü bedaheten düşünülürse, katil hadisesi Ekim'in ilk yarısında gerçekleşmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

3.9.3.6. Davut Paşa'yı azil girişimi

Sadık Efendi'nin katli Bab-ı 'Âlî'ye yansıdı ve olayın araştırılması başlandı. Davut Paşa, Bab-ı 'Âlî'ye Sadık Efendi eceliyle öldüğünü aktarmıştır,[710] ancak olayı ört bas etme çabası başarılı olmamıştır. Sadık Efendi'nin öldürülmesi elbette cezasız geçiştirilemez bir hataydı.

Âsitâne, çeşitli kaynaklardan bilgi topluyordu. Davut Paşa tarafından Bab-ı 'Âlî'ye (yuvarlak ve yoruma bağlı bir ifade olan) Sadık Efendi ''kazasıyla'' !!! öldüğü bildirirken; Halep Valisi Ali Paşa Sadık'ın idam edildiğini peş peşe yazmaktaydı.[711] Muhtemelen Ali Paşa tarafından gönderildiği 28 Cemaziyelevvel 1246/ 14 Kasım 1830 tarihli bir raporda, Bağdat'tan Şam'a ve Halep'e varan tüccarlardan üç kişi Sadık Efendi'nin idam ettirildiği söylenmektedir.[712]

Sadık Efendi arkasından Musul'a memuren gönderilen Kapıcı Başı Salih Ağa da Mardin'e vardığında Davut Paşa'dan ve Sadık Efendi'den mühürleriyle aldığı ayrı ayrı iki yazıda Musul'a gelmesine gerek kalmadığını ve Musul maslahatlarını aralarında anlaşarak

---

[707] - أحمد لطفي، تاريخ لطفي، م.س.، ج.3، ص. 123.

[708] - B.O.A., HAT.392- 20785, 8 Şaban 1246 (23 Ocak 1831).

[709] - Sahte kaime konusu belgesine ileride değinilecektir.

[710] - B.O.A., TS-E.448- 43, 29. Zilhicce 1246 (10 Haziran 1831).

[711] - أحمد لطفي، تاريخ لطفي، م.س.، ص.118.

[712] - B.O.A., C..HD.. 28- 1382, 28 Cemazeyilevvel 1246 (14 Kasım 1830).

çözeceklerini anlatan tahrirleri Bab-ı ‘Âlî’ye bildirmiştir.[713] Salih Ağa 47 gün bekledikten sonra Sadık Efendi’nin öldürülmesi haberini alıyor.[714]

Belgenin arzında, bu tarihte Davut Paşa’nın Sadık Efendi’yi idam ettiği kesin bilinmektedir. ‘’Müteveffa’’ Sadık Efendi mührüyle yazılan kaime, Davut Paşa mührüyle yazılan kaimeyle hat karakteri gözüyle mukayese ediliyor ve Sadık Efendi’nin mührünü ‘’hain’’ Davut Paşa sahtece kullanıldığı deniliyor. Ayrıca, ‘’hain-i merkumun’’ yolladığı bazı isyancıların kesik başların da günahsız âcizlere ait olabildiği ve sırf Bab-ı ‘Âlî’yle ilişkilerin sürdürmesi amaçlı oluğu, dolayısıyla teşhir edilmesi uygun olmadığı için gizlice denize atılması arz edilmektedir. Hatt-ı Hümayun arz olunanları onaylıyor ve Davut Paşa’nın hakkında ‘’inşaallah kendisi karîben ceza-i sezasını bulur’’ söyleniyor. Artık Bab-ı ‘Âlî ile Davut Paşa’nın arasındaki ipler kopmuştur ve o ‘’hain’’in tezviratı aşikâr olmuştur, ‘’ceza-i sezasını’’ da pek yakında bulacaktır.

Bütün hazırlıklar tamamlanarak, Davut Paşa’yı cezalandırma görevi Halep Valisi Ali Paşa’ya verilmiştir. Gönderdiği 15 Şaban 1246/ 21 Ocak 1831 tarihli kaimesine göre, hazırlıklar zımnında kendisine Halep’e ilhak olarak Bağdat, Basra ve Şehrizor Vilayetleri tevcih edildiği anlaşılmaktadır. Davut Paşa’ya düşman olan Kasım Efendi’ye Mirmiran rütbesiyle Musul Vilayeti tevcih edilmiştir. Arap Şeyh’lerine ve Kürt Paşa’lara isim yeri açık gerekli emirler yazılmıştır. İran Şehzade’sine lüzumlu tembihler yollanmıştır. Etraf vilayetlerden destek tedbirleri alınmıştır. Akça ve mühimmat temin edilmiştir. Ayrıca, Ali Paşa kendini güçlendirmek için Serasker unvanı talep etmiştir.[715] Serasker’lik meselesi mecliste müzakere edilmiştir. Hem meseleyi abartmak açısından hem başka ülkeye karşı memur olunmuş gibi bir izlenimi andırmamak için, Ali Paşa’nın Serasker unvanı istemesi uygun görülmemiştir. Ali Paşa’yı takviye icraatı zımnında kendisine Diyarbekir Vilayeti de ilhak edilmiştir.[716]

---

[713] -B.O.A., HAT.390- 20711-B, 3 Cemaziyelevvel 1246 (20 Ekim 1830), Davut Paşa’nın Salih Ağa’ya gönderdiği kaimesidir. Sadık Efendi’nin gönderdiği diğer kaime de aynı numara ve tarih taşımaktadır.

[714] - B.O.A., HAT.390- 20711, 7 Rebiulahir 1246. Salih Ağa yukarıda belirtilen iki kaimeden sonra 47 gün beklediğine göre, Arşiv portföyündeki tarih kesinlikle yanlış okunmuştur. Belgenin aslına bakılırsa 7ب (Recep) 1246 şeklinde okunması gereken tarih, harf şekli benzerliği yüzünden 7 ر (Rabiulahir) 1246 okunmuştur.

[715] - B.O.A., HAT.390- 20712, 15 Şaban 1246 (21 Ocak 1831).

[716] - أحمد لطفي، تاريخ لطفي، م.س.، ج.3، ص.120.

Bu tarihten itibaren Davut Paşa'yı azil harekâtı fiilen başlamıştır. O günlerin şartlarında yaklaşık üç ay içinde bu gibi geniş bir harekâtın başlatılması uzun süre sayılmaz.

3.9.3.7. Sadık Efendi Katli sonrası Bağdat'ta Şaşkınlık

Sadık Efendi'nin katli ört bas edilemeyince, işin içinden nasıl çıkılacağı şaşkınlığı yaşanmıştır. Bir yandan Davut Paşa pişmanlığa ve vahim akıbet korkusuna düştü, diğer yandan memleket ahalisi hayret ve korku içinde Devlet'in icraatlarını beklemeye başladı. Davut Paşa olayı İstanbul'a ne şekilde bildirmiş ise, hiçbir cevap geri dönmediği için endişeye kapılmıştır. Katilden sonra tatarların getirdiği posta içinde Sadık Efendi'ye gelen evraklar tatardan alındı ve olayı duyduğunda Sadık Efendi'yi öldürmek cüreti vahim sonuçlar doğuracağını ihtar etti. Elbette İstanbul'a döndüğünde vaziyeti anlatmıştır.

Şaşkınlık içerisinde, Davut Paşa Bağdat'ı savunmak havliyle ne düşündüğü rivayet edilen icraatlar içinde, Müntefik Şeyh'i 'Acîl el-Sa'dun ve Arap'larını Bağdat'a getirmek, Müntefik Şeyh'i kumandasında Arap aşiretlerini Deyr-i Zor üzerinden Urfa taraflarına çıkarmak ve bir kuvvet başında Mirahur'u Mardin'e yollamak olduğu söylenmektedir. Her hâl ve kârda, bu düşünceler fiiliyata yansımamıştır. Bu düşüncelerin gerçekleşmemesi, Bağdat Kapı Kethudası'nın, Davut Paşa'ya sabırla beklemesi, duyumlarına göre afv edilerek ipka edileceğine kuvvetle muhtemel olmasına ümit vermesi, hatta dört Arap kısrağını ve alışılmış hediyeleri Bab-ı 'Âlî'ye yollaması ve asker sevkinden zinhar uzak durması tavsiyelerine bağlanmaktadır.[717]

Davut Paşa bu kadar korku, şaşkınlık ve pişmanlık halindeyken, gelecekte muhtemel ve nereden geleceği bilinmeyen hamlenin önünü Mardin ve Urfa'dan yolunu kesmek düşünülemez. Hamle ortada değilken nerede yolunun kesilmesi nasıl düşünülür.? Hem Musul'da Davut Paşa'nın düşmanı Kasım Efendi'nin kolu güçlüyken Mardin ve Urfa'ya doğru bir hareketin başarısız olacağı ihtimali böyle harekete engel olur. Hem de Bağdat'ı korumaya yoğunlaşmak daha doğru olmaz mıydı.? Bağdat müdafaası daha uygun olduğu göz önünde tutulursa, asılda da gerçekleşmeyen Mardin'e ve Urfa'ya tepki harekâtının

---

[717] - فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند، م.س.، ص. 59- 60؛ أحمد لطفي، تاريخ لطفي، م.س.، ج.3، ص. 127. ,.B.O.A HAT. 392- 20785, 9 Şaban 1246 (23 Ocak 1831), Bağdat'tan gelen bazı tüccarların ifadesine göre yazılan Ali Paşa'nın raporu.

varlığı uzak ihtimal olur. Belki Müntefik Şeyhi'ni bu yüzden veya genel durum değerlendirmesinden ötürü Bağdat'a çağırmıştır. Hatta bu konu, yani Müntefik Şeyhi Bağdat'a gelmeyişi de gerçekleşmediği için sadece söylenti mertebesinde sayılabilir. Davut Paşa kendi hanesini Müntefik Şeyhi'ne yolladığı ve doğruluğu mantıkla uymadığı halde, ona nefis mallarını emanet ettiği ve hatta kendisi de oralara savuştuğu[718] söylentileri de çıkmıştır.

Söylentiler ve gerçekleşmeyen nesneler bir kenara koyulursa, Kapı Kethudası'nın tavsiyeleri doğrultusunda, askerî bir eyleme kalkışmamak, Devlet'ten umut kesmemek ve afv dilemek cihetine gidildiği müşahede edilmektedir. Askerî sevkiyatın durdurulduğu bu tavsiyelere yapıldığını düşünmek bile, kargaşa ortamının çeşitli rivayetlere doğmasına uygun olduğu bağlamında mütalaa etmek mümkündür. Gerçek şudur ki; Sadık Efendi katlini hastalığa bağlayarak ört bas etmesinde aciz kalan Davut Paşa'nın önünde Devlet'e teslimiyetten başka çaresi kalmamıştır. Yapacak en doğru şey de buydu ve kendisi de bu gerçeğin ve çaresizliğin bilincine varmıştır.

Davut Paşa'nın pişmanlığı ve çaresizliği, Ali Paşa Halep'ten hareket etmesinden bir ay önce Padişah'a, Sadaret'e, Şıkk-ı Evvel Defteri Kethudası'na, sabık Halep Valisi Serasker Rauf Paşa'ya ve diğer Devlet erkânına gönderdiği ve itiraf ettiği suçundan yalvarıp yakarak afv talep etmesinden aşikârdır. Aynı tarihte yazılan yedi adet mükerrer afv talebi B.O.A. evraklarında mahfuzdur.[719]

Davut Paşa Devlet'ten bağışlanmak dilemesi sırasında, Bağdat İngiliz Balyoz'u vasıtasıyla İngiltere Elçisi'nin yardımına da tevessül etmiştir. Elçilik kâtibinin Sadarete takdim ettiği Elçilik mektubun özeti şöyledir: Davut Paşa'ya sahip çıkmamakla ve meseleye müdahaleden masun olmakla beraber, Bağdat'ta çıkacak savaş düzeni bozacağı için, uzun yıllar ticaret yollarına verecek zararlardan endişe edilmektedir. Davut Paşa hayli pişman ve varını yokunu Devlet'e vermeye hazır olduğunu, afv edilirse yirmi bin kise akça takdim etmeye hazır olduğunu, bu parayı tahsil edip savaş masraflarına

---

[718] - B.O.A., HAT. 396- 20876-A, 17 Ramazan 1246 (1 Mart 1831).

[719] - B.O.A., HAT.397-20901; HAT.395-20866; HAT.395-20875-; HAT.397-20897; HAT.397-20899; HAT.395-20867-F, hepsi: 11 Ramazan 1246 (23 Şubat 1831); HAT. 393- 20817, 29 Zilhicce 1246 (9 Haziran 1831). Padişah'a yazılan bu son belge üzerinde tarih yoktur. Diğer belgelerle aynı içerikte olduğuna rağmen B.O.A. tasnifi portföyünde daha geç tarih taşıması, yeniden ve tekrar arz edilmesine bağlanabilir.

katlanmamak ve orduyu lazım olan Rumeli'de kullanılması daha yararlı olacağı görüşü Bağdat Balyoz'un arzı üzerine beyan edilmiştir. Sadaretten alınan cevap: Davut Paşa elbette cezalandırılacak ve bu paralar hazine gözünde bir şey sayılamaz şeklinde olmuştur.[720]

3.10. Halep'ten Azil Harekâtı ve Bağdat'taki Gelişmeler

Halep Valsi Ali Paşa'ya Devletin sağladığı olanak ve yetkiler tamamlandıktan sonra, salı günü 8 Şevval 1246/ 22 Mart 1831'de Halep'ten Bağdat'a harekete başladı[721] ve cumartesi günü 18 Zilkade/ 30 Nisan'da Mardin'e ulaştı. Mardin'de iki gün konakladıktan sonra Musul'a devamla etti.[722] Musul'a varışı ise 3 Zilhicce 1246/ 15 Mayıs 1831'taydı. [723] Bu tarihten itibaren Bağdat'a yönelik direkt askeri faaliyet başlamıştır.

3.10.1. Bağdat Üzerine Yürüyüş

Ali Paşa, Halep'ten hareket ettiği gün yazdığı tahrirde, Davut Paşa mallarını Hindistan'a kaçırmak niyetini ve kendisi de başı sıkılırsa o taraflara savuşmak niyetinde olduğu bilgisine göre, İngiltere Elçiliği Tercümanı ile konuşulup tedbir alındığından dolayı teşekkür etmektedir. Savaş hazırlığı zımnında, Bağdat ve etrafındaki mirmiranlara ve Arap şeyhlerine, Kerbelâ ve Basra taraflarına Buyuruldu'lar gönderip uyanık olmaları ve İrade-i Seniye'ye uymaları uyarısını yapmıştır. Özellikle Davut Paşa'ya bağlılığıyla bilinen ve Musul taraflarında yuğun adette savaşçısı olan Şeyh Sufuk el-Faris'in İrade-i Seniye'ye uyacağını ifade eden Ali Paşa'ya Arap'ça mektubu önemliydi.[724] Yanında Bağdat'tan kaçan Kölemenler'den Rüstem Ağa'yı şimdiden Bağdat Musarrıfı ve Hacı Ahmet Ağa'yı Kapıcılar Kethudası hizmetine tayin ettiğini, bunları Musul'a gönderdiğini ve vasıtaları ile mümkün olacak her kesi kazanmak için Bağdat dahiline bile ''ray ve eman'' yolladığını bildirmektedir.

Ali Paşa, Musul'a (3 Zilhicce/ 15 Mayıs) vardıktan altı gün sonra yazdığı tahrirde genel harekât vaziyetini izah etmiştir. Özellikle Şammar Şeyh'i Sufuk el-Faris 6000 Arap

---

[720] - أحمد لطفي، تاريخ لطفي، م.س.، ج.3، ص. 121 و212- 213.
[721] - B.O.A., HAT.393- 20823, 8 Şevval 1246 (22 Mart 1831).
[722] - B.O.A., HAT. 389- 2074, 21 Zilkade 1246 (3 Mayıs 1831).
[723] - B.O.A., HAT.389- 20706, 9 Zilhicce 1246 (21 Mayıs 1831).
[724] - B.O.A., HAT.507- 24913-K, 29 Zilhicce 1246 (21 Mayıs 1831).

hanesiyle kendisini karşılamasına işaret etmesindeki önem, bu Şeyh'in Davut Paşa'ya çok yakın olması hasebiyle yandaşlarının bile İrade-i Seniye'ye uyarak kendi tarafına kaydıklarını ve güç kazandığını göstermektir.

Genel durumun izahında, Dicle ve Zap nehirleri aşırı taştığından dolayı köprü kurmak ve kelek denilen teknelerle askerî mühimmatı geçirmek zor olduğunu, ayrıca Erbil'den Bağdat'a kadar ölet (veba) her tarafı kasıp kavurduğunu, bundan ötürü Dicle'nin Şamiye (yani batı tarafından) Tikrit'e kadar gidileceğini ve Tikrit Şeyhi yardımıyla nehrin karşı yakasına geçileceğini, Ravandız'lı Mehmet Beğ (Kürt)[725] Kerkük yolundan Bağdat'a ilerleyeceğini, Baban'lı Süleyman Paşa da Diyale üzerinden ilerleyeceğini, Kerkük'te vebanın yayıldığı için ''vücuhunun celbinden ve tarafımızdan mütesellim gönderilmesinden sarf nazar olunarak'' kendi aralarından birisini seçmelerini ve bayram namazını kıldıktan sonra (yani 10 Zilhicce/ 21 Mayıs) kendisiyle maiyetindekiler, aşiretler ve Musul Mirmiranı Ömerî Kasım paşa da Bağdat'a doğru hareket edeceğini ifade etmiştir. Davut Paşa'ya gelince, doğru teşhiste bulunarak, veba sebebiyle askeri nizamı dağılmış ve Bağdat'ı bırakıp kaçmak halinde olduğunu söylemektedir.[726]

Ali Paşa'nın yanında bulunan aşiretlerden maksat Şammar Cerbâ Şeyh'i Sufuk el-Faris ve 'Ukaylî aşireti reislerinden Süleyman el-Gannam'dır. Beraberinde bir miktar Bağdat'tan kaçan Kölemen'ler de vardı. Tüm bu hazırlıkların yanında, Bağdat üzerinde Dicle taşkını ve vebâ salgını etkileri düşünülürse, Davut Paşa direnişe kalkışsa bile, elde edilecek bir sonuç alamayacağının habercisiydi. Buna rağmen, Ali Paşa vebadan ötürü ihtiyatı elden bırakmayıp bir miktar askerle Şeyh Sufuk'u ve Süleyman el-Gannamı öne saldı ve ordusuyla arkalarından takip ederek Bağdat üzerine yürümeyi başlattı.[727]

3.10.2. Davut Paşa'nın Afv Edilmesi ve Afv'ün Gizlenmesi

Ali Paşa'nın bu tahririnde hazırlıkların mükemmel olduğunu, vebâ ve Dicle taşkını Davut Paşa'ya verdiği zararlar zaferi kolaylaştırdığını bildirmesinden temel maksat,

---

[725] - B.O.A., HAT. 396- 20876-A, 17 Ramazan 1246 (1 Mart 1831). Revadız Mir'i Bağdat hadiselerini duymuş ve Diyarbekir Valisi Yahya Paşa'ya irade-i Seniye doğrultusunda Davut Paşa'ya ve Baban Paşa'larına karşı savaşmaya hazır olduğunu yazmıştı.

[726] - B.O.A., HAT.389- 20706, 9 Zilhicce 1246 (21 Mayıs 1831).

[727] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.311؛ فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند، م.س.، ص. 61.

Davut Paşa direnişe kudretinde olmadığını izah etmek ve hakkında henüz çıkarılan bağışlama fermanın gizlenmesine izin almaktır.

Davut Paşa'nın afv iltimaslarına irade-i Seniye iltifat ederek, Zilhicce 1246/ Haziran 1831 ayında Davut Paşa'ya hitaben: ''Sen ki Bağdad Valisi sabık Davud Paşa'sın… istirhamnâmen manzur Hümayun'um olmuştur. Çûn ki cürm ve kabahatine mukır ve mu'terif olarak afv-ü merhamet Şahâne'me dehalet etmiş olduğundan, işte şime-i rahîm ve şefkat mülükânem üzere canın sana bağışladım, şu şartla ki derhâl… Bağdad'dan çıkıp, Bağdad'ı halefin Ali Paşa'ya teslim ve sen berilere gelip civar-ı âsitân-ı şevketim'de… ikamete razı ve talepkâr olduğun hâlde… ray ve eman-ı Şahâne'm derkârdır…'' İrade-i Seniye sadır olmuştur.[728] Tahrire göre, Ali Paşa Musul'dayken Davut Paşa'nın ''… afv'ü hususuna İrade-i merâhim âdet Hazret Taçdarî te'alluk etmiş (yani Padişah'ın merhametiyle bağışlanmış) ve ol babda Paşa'yı mumâ ileyh'e hitaben ray ve emniyet şamil keramet efzay sudur olan mübarek Hatt-ı merhamet nukat mülükâne ile bir kıt'a emr-i samîleri vasıl olarak, İrade-i Seniyye ıktizası ma'lum-ı bendegânım olmuştur''. Yani Davut Paşa'ya hitaben çıkarılan afv fermanı Ali Paşa tarafından bilinmesi ve bildirmesi emr olunmuştur. Ancak bu aşamada afv meselesini duyurmak, her kesi dehaletine çekmişken, Irak ahalisi üzerinde menfi etki doğuracağı mümkün olacağından dolayı, ileride kendisi ray ve eman istediği zamana kadar gizli tutulması yararlı olacağı denilmektedir.

Sadır olan Hatt-ı Hümayün, fiilen iş başında oluşuna dayanarak her hal ve kârda afv'un gizli kalması ve başka vaziyetler takdirini Ali Paşa'ya bıraktı. Bu mesele sonuna kadar gizli tutulduğu için, tarihçiler Davut Paşa'nın Ali Paşa tarafından idam edilmemesi hakkında değişik yorumlara götürmüştür. Belgede açıkça ifade edildiği gibi, meselenin esasında Davut Paşa'nın idam edilmemesi, Ali Paşa'nın afv fermanını ve yanında konuyla ilgili emirname almasına bağlıdır. Davut Paşa'yı idam etseydi gazab-ı Şahane'ye uğrayabilirdi.

Dikkat edilmesi gereken bir husus da Bağdat – İstanbul- Musul arasındaki tatarların geliş- gidişleri ve böyle önemli konuda müzâkere müddetleri göz önünde bulundurulursa,

[728] - B.O.A., TS.MA.e 861- 16, p.t. 29 Zilhicce 1246 (10 Haziran 1831).

Davut Paşa'nın 3 Şubat'ta afv istemesi ile 21 Mayıs'tan önce afv fermanı Ali Paşa'nın eline ulaşması arasındaki süre düşünülürse, yaklaşık iki buçuk ay gibi kısa bir zaman dilimi içerisinde afv'ın çıkması, Saltanat'ın hızlı davrandığı anlaşılır.

3.10.3. Bağdat'lıların Aldığı Tavır

Vebâ Bağdat nüfusunun %90'dan fazlasını almıştı. Davut Paşa afv bekleyişi içinde çâresiz ve şaşkın iken, vebâ sonucu askerler ve memurlar da dağıldığı için idare felç olmuştu. Etrafında 40-50 kişi kadar adamı kalmıştı. Belli ki direniş iradesinden yoksundu. Vebâya da yakalanmış ve çok bitkin halde ölümden kurtulmuştu. Bitkin hâliyle iki-üç günde bir ellere tutunarak meclise gelip oturuyordu ve biraz oturup tekrar ellere tutunarak harem dairesine götürülüyordu.

Mirahur Süleyman Ağa ve Musarrıf Mehmet Efendi vebâ esnasında Hanekin'e kaçmışlardı. Salgın bitmesiyle Bağdat dışına kaçanlar geri dönmeye başladılar. Ancak Mirahur vebaya tutulup ölmüştü. Davut Paşa onun yerine Musarrıf Mehmet Efendi'yi Mırahur tayin etti. Musarrıf Mehmet Efendi direnişi sürdürmek amacındaydı. Hanekin'den Bağdat'a döndü, ancak şehrin dışında kalıp Babanlı Halit Paşa oğlu Mehmet Paşa'yıla beraber 500 kadar atlıyı bekledi. Babanlı Mehmet Paşa'yla beraber savaşçı toplamak için tekrar Hanekin ve Mendeli tarafına gitmeye çalıştılar. Ancak Şeyh Sufuk'la Şammar Toga Şeyh'i Muhammed el-Berdi arasında yazışmalarda Bağdat'tan çıkmalarını engellemesini istemişti. Hem bir hizmet göstermek istemesi hem Musarrıf'ın yanındaki paraları ganimet etmeye göz dikmesi, aşiretiyle yollarını kesmeyi cazip kıldı ve üzerlerine saldırdı. Babanlı Mehmet Paşa ve savaşçıları sudan uzak kaldıkları için takatsiz düşene kadar savaştılar ve geri çekildiler. Mehmet Efendi ve maiyetindekiler perişan olup canlarını kurtarmak havliyle Mehmet Paşa'ya kaçtılar. Malları ise aşiretlerin talanına uğradı.

Bağdat'ta vaziyet bu hâldeyken, Kasım Paşa ve maiyetindekiler nehrin karşı tarafı Kâzimiye kasabasına ulaştılar.[729] Bağdat'a yaklaşması sırasında Kadı Efendi'ye Davut Paşa azil ve Ali Paşa vali olduğunu, kendisi de Kaimmakam tayin edildiğini ve İrade-i Seniye'ye uyulmadığı takdirde isyan vebali altında kalacaklarını ihtar eden yazılar

[729] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6. ص.312- 313.

gönderdi. Kadı Efendi de Bağdat'lılara durumu açıkladı ve Devlet iradesine itaatin vacip olduğuna, Davut Paşa'yı meclisinden alıp yeni Vali Kaimmakam'ını karşılayarak yerinde oturtulması gerektiğine ikna etmeye çalıştı. Zümreler halinde ahali sözüne ikna olup hiçbir fiili teşebbüse yeltenmeden kendi günlük uğraşılarına dönüyorlardı. Kölemen döneminde, Bağdat'lıların valileri tayin konusunda söz sahibi olmak alışkanlığını hep görülmüştür. Bugünkü duruma da uymuş ve irade-i Seniye'ye boyun eğmiştir.

Kasım Paşa Kazımiye'de konaklayınca ve Davut Paşa böyle bitkin hâldeyken, bir akşam hizmetkârlar (birkaç tanesi hariç) âdet üzere dağılınca, mahallelerin başları yönettiği silahlı ahaliden 200 kadarı kişi Saray'a âni saldırdı düzenleyip hemen de çekildiler. Maksatları sorulduğunda ise, zat-ı Şahâne'ye bağlılık ve tayin ettiği valiye itaat göstergesi olduğu ifade edildi.

Zaten güçsüz ve yapacak bir şeyi kalmayan Davut Paşa, her şeyin tükendiğini tam kavramış halde, aynı gece yanına tek bir kölesini alıp atına bindi ve Ağa'lardan birisinin ayrıldığı hanımı evinde saklandı. Sabah leyin, Bağdat âlimleri ve âyânları o evde olduğunu öğrenince, gittiler onu saygıyla oradan aldılar ve hiçbir eziyet görmeyeceği şartıyla Ali Paşa vardığında ona teslim edeceklerine topluca söz verip korunması için Büyük Süleyman Paşa'nın oğlu Salih Beğ'e Şer'-i Şerif senedi ile teslim ettiler ve Salih Beğ'den de selameti hakkında ahd-ü mîsak aldılar.[730]

3.10.4. Kasım Paşa'yı Bağdat'a Davet ve Ahalisi Tarafından Öldürülmesi

Bağdat âyân ve ahalisi, vaziyeti Kaimmakam Kasım Paşa'ya bildirdiler ve gelip Saray'da yerini almasına çağırdılar. Süleyman Faik ve Devlet Şurası üyesi sabık Bağdat Müftüsü Mehmet Emin Efendi'nin yerel duyumlarına göre, bu minval üzere gaile bertaraf olacak iken Kasım Paşa ile Şeyh Sufuk el-Faris ve Süleyman el-Gannam'ın yardımıyla Ali Paşa'yı işten sıyırıp Bağdat Vezaret'ini kendisine alamk Kasım Paşa'nın aklına esmiştir. Maksada ermek için de Kölemen'leri ve Osmanlı denilen tabi askerleri ortadan kaldırmak gerektiği kanısına varmış olduğu denilmektedir.[731]

---

[730] - فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند، م.س.، ص. 61- 62 و64- 65.

[731] - أحمد لطفي، تاريخ لطفي، م.س.، ج.3، ص.130؛ فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند، م.س.، ص.66.

Yakın kaynak niteliğinde olduğu için, mahalli duyumları ret etmek hakkına sahip olmamakla beraber, Kasım Paşa ile diğer iki şeyh'in Devlet'i arkasına alan Ali Paşa'yı Bağdat Vezaret'inden defetmek imkânında olmadıkları akla gelmektedir. Zaten Kasım Paşa'yı Musul Mirmiran'ı tayin etmek, Davut Paşa'yı ortadan kaldırmak amacıyla Ali Paşa'nın talebiyle ve ancak son vakitte gerçekleştiğinden dolayı, Musul da bile kök salmamışken Bağdat Vezaretini ele geçirmek nasıl düşünebilir.? Hem vali tayinlerine yön verebilen Bağdat ahalisi, İrade-i Seniye ile tayin edilen Ali Paşa'yı bırakıp Kasım Paşa'yı kabul edecekleri de muhtemel değildir. Kaldı ki; Kasım Paşa bu yönde bir irade göstereceğine delalet eden vaka da yoktur. Tam tersine, Kasım Paşa öldürülmesi akabinde Bağdat'tan aşiretlere yollanan Arapça mektuplarda, ''Musul Valisi Kasım Paşa Devlet-i 'Aliyye tarafından Eyalet Ali Rıza Paşa'ya tevcih edildiği ve Ferman'ı ibraz ettiği için hepimiz itaate girdik'' tekrar edilmektedir.[732] Yani Kasım Paşa Ali Paşa'yı vali olarak göstermekteydi.

Kasım Paşa kendine Vezaret yolunu açmak için Davut Paşa'yı ortadan kaldırmak istediği de söylenmektedir. Davut Paşa'yı idam etmek istemesi, ona karşı bilinen düşmanlığına, Devlet'e yararlanmasına ve tabii ki afv edilmesinden haberdar olmamasına bağlamak ve bu gibi vakaların mutat bir parçası olarak mütalaa edilmesi, Vezaret hevesine bağlamaktan daha fazla uymaktadır.

Kasım Paşa, maksadı ne olursa olsun, Davut Paşa'yı idam etmek istiyordu. Bağdat'lılar, Kasım Paşa'nın Davut Paşa'yı teslim almak arzusu kabul görmemesi üzerine, gelişinin üçüncü gecesi bizzat kendisi Salih Beğ'e gidip teslim almasını istedi. Salih Beğ her ne kadar caydırmak istediyse, ısrarından vaz geçiremedi. Zaman kazanmak için Salih Beğ; Davut Paşa'yı Şer-i Şerif senedi ile aldığını ve ancak bu şekilde teslim edilirse, mallarını paylaşmak töhmeti vebalinden kurtarmak imkânı olduğu için, yarın Şer-i Şerif mahzarıyla teslim etmesini öne sürerek Kasım Paşa'yı ertelemeye ikna etti.

Bağdat âyan ve Ağa'ları haberi duyunca, bir kısmı ayni gece Salih Beğ'in evine gelip meseleyi müzakere ettiler. Kasım Paşa'nın kibirli bazı davranışlarından, âyânı küçümsemesinden ve özellikle vebâ ve Dicle taşkını dolayısıyla yaşanan kıtlık ortamında,

[732] - Örneğin, Salih Beğ'den 'Ubeyd Şeyhi'ne yazılan Arap'ça mektup: B.O.A., HAT. 395- 20864-L, 10 Müharrem 1247 (21 Haziran 1831)

maiyetindeki aşiretlerin Bağdat'lılara yaptığı eziyetlerden, malların gaspından da şikâyetteydiler. Kasım Paşa'nın bu şekilde Bağdat'a girmesi kötü bir tedbir ve Bağdat'lıların haklı olduğunu Sadık Efendi ile gelen Ali Cenap Efendi teyit etmiştir.[733] Müzakere sonucu, cümlenin selameti için Kasım Paşa'yı ortadan kaldırmak kararı alındı.

Sabah leyin Kasım Paşa, Davut Paşa'yı senetle teslim almak için meclise davet ettiği zatların bir kısmı gelmiş iken esas lazım olanlar gecikmişti. Durumdan kuşkulanan Kasım Paşa ele geçenleri öldürmeye ve geri kalanlarla sonra haklaşmaya kurulmuşken, gelenler birer birer meclisten savuşmaya çalışmaktaydılar. Bu anlarda silahlı ahali Saray'a akın düzenlemeye başladı. Kasım Paşa gürültünün ne olduğunu sorunca, kalan âyanlar: bir takım başı boş insanlar oldukları ve çıkıp onları püskürtmek bahanesiyle onlar dahi savuştular. Saray içinde 3000 kadar el-Gannam'ın 'Ukayli askeri bulunmaktaydı. İki taraf duvar arkasından tüfekle atışmaktaydı. Bağdat'ın batısında bulunan 800 nefer civarında 'Ukayli asker, kimseden istek gelmediği hâlde gönüllü olarak silahlı ahaliye katıldı. Bağdat'ın İç Kalesinde buluna Serçeşme (İhtişâmât) Ağası da gönüllü olarak ahaliye katıldı ve top, mühimmat ve cephaneler ile Saray'ı birkaç taraftan dövmeye başladı. Saray'da mahsur kalanlar ümitsizliğe kapıldılar. Bağdat Ağa'larından Derviş Ağa aracılığıyla Kasım Paşa maiyetindekilerden bazısına çıkış izni verildi. İkindi vakti Kasım Paşa teslim zorunda kaldı. Ali Paşa'nın sabık Kethudası ve el-Gannam akşam karanlığı basmadan, Saray'dan taşıyabilecekleri kadar nefis malları alıp Bağdat dışına kaçtılar. Saray'ı da ateşe verdiler.

Lutfî tarihindeki rivayete göre, Kasım Paşa bir buçuk ay hapisten sonra idam edilmiş ve idamı Davut Paşa'nın ısrarı üzerine gerçekleşmiştir.[734] Oysa olayların seyri Davut Paşa'nın dışında ve Bağdat'lıların yönetiminde cereyan ettiği açıkça görülmektedir. Hem Davut Paşa, Sadık Efendi kanından bağışlama beklerken yeni bir kan dökmeye teşebbüs etmesi muhtemel değildir. Bir buçuk ay hapsedildikten sonra idam edilmesi de doğru değildir. Saraya saldırıdan sonra idam edilmesi muhakkaktır.

Azzavî, Irak ulamalarında Âlüsî'nin toplu yazma evrakından naklen, Ali Paşa Bağdat'ı almadan önce Kasım Paşa ile Mardin Voyvodası 3 Muharrem 1241/ 14 Haziran 1831 günü

---

[733] - B.O.A., HAT. 395- 20864-R, 7 Müharrem 1247 (18 Haziran 1831).

[734] - فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند، م.س.، ص.66- 70؛ أحمد لطفي، تاريخ لطفي، م.س.، ج.3، ص.130- 132.

idam edildiğini yazmaktadır.[735] Kasım Paşa 29 Zilhicce 1247/ 10 Haziran 1831 Cumartesi ya da bir gün sonrası Bağdat'a girmiştir.[736] Birçok belgeden anlaşıldığına göre 1 Müharrem gününe varınca, Bağdat ahalisi idareyi ele geçirmek işini henüz bitirmişti ve Salih Beğ'i kaimmakam olarak nasp etmişti. Ali Paşa Bağdat'a varıp 1 Safer 1247/ 12 Temmuz 1831 tarihli yazdığı tahrir de Kasım Paşa'nın öldürüldüğünü yazması, Âlûsî'nin verdiği tarihi zımnen teyit etmektedir.

3.10.5. Bağdat Ahalisi'nin Direnmesi

Kasım Paşa'nın öldürülmesi, Saray'ın talan edilip yakılması ve Bağdat dışından gelenlerin eziyetleri, Ali Paşa'dan da endişe doğurmuştu. Bağdat ahalisi, din adamları, âyânlar, Osmanlı'lar (yani Kölemen'ler), haytalar ve 'Ukaylî başları hepsi bir araya gelip, bu vakadan sonra Ali Paşa'dan eman olunamayacağı, Davut Paşa'yı ipka ya da Salih Beğ'i vali tayin etmek daha selamet olacağı, cümlesi de Bağdat'ı savunacağı ve bu durumda Devlet kocaman Irak memaliğini Ali Paşa hatırı için çökertmeyeceği düşüncesiyle ahd-u peyman eyleyip bir mahzar düzenlediler.[737]

3.10.5.1. Bağdat'lılar Durumlarını Bab-ı 'Âli'ye arz ediyor

Kasım Paşa olayı gelişmelerini Bağdat din adamları, âyânları, erkânları ve ağaları, mahzarda Bab-ı 'Âli'ye özetle şöyle izah ettiler:

Kasım Paşa'ya hitaben yazılan davette 29 Zilhicce 1246/ 10 Haziran 1831 Cumartesi günü Davut Paşa'nın tutulduğu, herkesin İrade-i Seniye'ye boyun eğdiği, Davut Paşa vebâdan hasta ve çelimsiz kaldığı, Saray'dan çıkıp başka konağa sığındığı, zarar vermeden Ali Paşa geldiğinde ona teslim edileceği, pazar günü sığındığı konaktan getirilip Salih Beğ'in konağına alındığı, malları mühürlendiği Kasım Paşa'ya yazıldı ve Bağdat'a gelmesi istenildi.

Mahzarın devamında şöyle denilmektedir: Kasım Paşa, Şeyh Sufuk ve Şeyh Süleyman Gannam aşiretleriyle Bağdat'a girdi. Bunlar çeşitli mefsedet, eziyet ve mal gaspı yapıp ahaliyi aç ve çaresiz koyunca galeyan çıktı. Çözüm olarak da cümle ahalinin rızasıyla

---

[735] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.315- 316.

[736] - B.O.A., HAT.395-20864-J, 29 Zilhicce 1246 (10 Haziran 1831).

[737] - أحمد لطفي، تاريخ لطفي، م.س.، ج.3، ص.132.

Salih Beğ kaimmakam nasp edildi. İrade-i Seniye'ye aykırı hareket edilmeyeceğini bildirmekle beraber valiliği Davut Paşa ''üzerinde ibka veyahut cümlemizin müstehsen ve müntahabı (beğendiği ve seçkini) olan… Salih Beğ Efendi'ye ihale…'' olunması istirham edilmektedir.[738]

3.10.5.2. Bağdat'lıların direniş sebepleri

Bağdat'lıların hareket dayanakları, ''Kaimmakam Sadık Beğ'' unvanıyla Şeyh Sufuk'a gönderdiği Arap'ça mektupta; Ali Paşa'nın Buyuruldu'su gelince itaat ettiklerini, Davut Paşa'yı alıp evinde (yani Salih Beğ'in evinde) beklettikten sonra sizden gelmenizi istedik… siz ise Bağdat'a girdiniz ancak malları gasp etmeye engel olmadınız… altı saat geçmeden muteber 'âyân ve Ağa'ları atlayıp Naiboğlu'nu meclisin başında oturttunuz… bu davranışlarınızla kargaşaya sebep oldunuz ve Saray'dan yirmi paşadan beri biriken nefis malları talan ettiniz… fitnenin esas sebebi senle Süleyman Gannam'dır… bizler Sultan'ın emrine baştan beri itaat etmişizdir… Bağdat ahalisinden isyan çıkamaz… senin gibi yüzlerce şeyhin hiç birisi bu gibi hareketlerde bulunmadı ve tarafsız kaldılar… seni de onlar gibi olmaya çağırıyorum… çocuklardan büyüklere kadar, memleket ahalisi tek yürek olarak antlaştılar ki; erkekleri, kadınları ve çocukları öldürülmeden memlekete yabancı sokulmayacaktır… sen de bilirsin Bağdat'ı yabancı hükmetmedi ve edemez de… Ahali bize geldi ve beni Kaimmakam yerine oturttu… vaziyeti Bab-ı 'Âlî'ye arz ettik… şimdi Merahim-i Seniye'yi beklediklerini söylemektedir.[739]

mektup, Bağdat'lar açısından direniş sebeplerini tek tek göstermektedir. Resmi tarafların görüşleriyle mukayese yönüyle de önemlidir. Bir yönden de olayların gelişmesinde, Davut Paşa söylendiği kadar katkısı olmadığı anlaşılabilir. Bağdatlılardan aldığı güçle dizginleri elinde tutan Salih Beğ gözüküyor. Bağdat'lılar Davut Paşa'yı istemekle beraber, Saltanat'ın iradesi dışına çıkmaktan sakınmaktadırlar. Aynı manada başka şeyhlere de Arap'ça yazılan beş mektup, bu söylediğimizi pekiştirmektedir.[740]

---

[738] - B.O.A., HAT.395- 20864-J, 7 Müharrem 1247 (18 Hazüran 1831).
[739] - B.O.A., HAT.395- 20864-H, 6 Müharrem 1247 (17 Haziran 1831).
[740] - B.O.A., HAT.395- 20864-L; N; İ; D; K; Hepsi: 10 Müharrem 1247 (21 Haziran 1831). Son belgenin tarihi portföyde 11 Müharrem, asılda ise benzerleri gibi 10 Müharrem'dir.

10.5.3. Bağdat Haberleri Bab-ı ‘Âlî’ye Nakil Şekli

Bab-ı ‘Âlî bu şekildeki karışık durumlarda değişik kaynaklardan bilgi edinmesi âdettir. İstanbul’a varan tatarların ifadesinde, Kasım Paşa kandırılarak Bağdat’a çağrılmış ve gelince Davut Paşa huzurunda idam ettirilmiştir denilmektedir. Arkasından, Bağdat’lılar Davut Paşa’ya sahip çıkmadıklarını, ancak yabancı vezir Bağdat’ta oturduğu olmamıştır ve şimdi de dışarıdan vezir istemediklerinden dolayı içlerinden biri olan Salih Beğ’i istediklerini takrir ettikleri belirtilmiştir.[741] İdam meselesi Davut Paşa huzurunda olduğu aktarılmışsa da bu gibi karışıklık ortamlarda değişik ve abartılı söylentilerden ibaret olabilir. Davut Paşa Sadık Efendi katlinden canını bağışlamak beklentisindeyken yeni bir idam işine karışması ihtimilali zayıftır. Hem Bağdat’taki harekette çok etkili olmadığı da hatırlanmalıdır.

3.10.5.4. Bağdatlılar Önerdiği Vali kabul edilirse, taahhüt ettikleri salyâne miktarı

Bağdat’lılar, Davut Paşa’nın Saray’da oturması isyan anlamına gelmesinden sakınarak, Salih Ağa konağında kalmasını sürdürdüler. Lutfî, tatarlardan naklettiği duyumlara göre, Bağdat’lılar Davut Paşa’nın avf bedeli olarak hazineye hemen 20.000 kise hizmet ödeyeceklerine, ilk yıl Bağdat salyanesini 2000 kiseden 4000 kiseye çıkaracaklarına, arkasından her yıl 1000 kise artırarak 10.000 kiseye kadar ziyade ödeyeceklerine ve ayrıca Ali Paşa hamlesinin masraflarını da karşılayacaklarına eyaletçe kefil olmuşlar. Bu söz valiliği Davut Paşa’ya, İrade bu yönde olmaz ise Salih Beğ’e vermek kaydıyladır. İkisi de uygun görülmeyip dışarıdan başka birisine İrade ta’alluk eder ise bu taahhütlere bağlanılmayacaktır.[742] Taahhüt edilen yüksek rakamların ifâsı zor olduğundan, başka kaynaktan teyit edilirse ancak tatmin verebilir.

Bağdat Sarraf’ı Azra’nın oğlu Yasef’in şifahi (sözlü) ifadesine göre, Davut Paşa Vezareti’nin ilk altı yılında, tüm mukataalardan, iltizamlardan, gümrüklerden ve sairlerden, masraflar hariç, yıllık hasılatı 6000 kise idi. Son beş- altı yılda 10.000 kiseye

---

[741] - B.O.A., HAT. 395- 20864-C, 29 Zilhicce 1247 (30 Mayıs 1832). Belge, geç vakit ortaya çıktığı için gecikmeli tarihlendirilmiştir.

[742] - أحمد لطفي، تاريخ لطفي، م.س.، ج.3، ص. 133.

yükselmiştir. Muhammen mal varlığını 100.000 kise olduğunu ancak nerede saklandığı bilinmediğini ifade etmiştir.[743]

Gerçi bu ifadeyi mutlak gerçek saymaya pek olanak yoktur ve sanılan servetin nerede olduğu da meçhulde kalması konu hakkında ilave bir şüphe doğurması yanında, Hazineye gönderilen, orduya ve diğer kamu giderleri hesaba alınmamaktadır, hem Irak'ı kasıp kavuran vebâ salgınlar, nehir taşkınları ve İran savaşları ve en son Bağdat Sarayı uğradığı talan ve yangının verdiği zararları göz önünde tutmamaktadır. Buna rağmen ve bu rakamlara göre taahhüt edilen paraların ödeme zorlukları aşikârdır. Dolayısıyla, böyle bir taahhüt altına girmenin de zorluğu ortaya çıkmaktadır. Ancak Bağdat'lıların kendi seçecekleri bir vali arzularını yansıtması yanında, vali tayininde arzuları keffesi ile Saltanat'a itaat keffesi dengesini de iyi bir şekilde anlatmaktadır.

Konuyla ilgili Bağdat Kadısı bir mektupta, genel durumu arzdan sonra, Bağdat'lılar; eğer Davut Paşa'yı ipka buyurulur ise matlup malın ziyadesiyle ödeneceği müşarun ileyh (yani Davut Paşa) taahhüt etmektedir. Ancak Salih Beğ Efendi bendelerine tevcih buyurulduğu hâlde yalnız irsaliye yollayacağı ve bundan başka iktidarları olmayacağını yazmaktadır.[744] Bu da Lutfî tarihinde geçen rivayete ve Sarraf oğlu Yasef'in ifadesine gölge düşürmektedir.

3.10.5.5. Bağdat'ın elinde kalan askerî güç

Yerel bir yazmaya göre, âfetler ve gelişmeler neticesinde Bağdat'ın elinde kalan güç: Salih Beğ'in emrine verilen 500 kadar Asakir-i Nizamiye (başlarında subayları ve Fransız eğitmen Devaux de mevcut), 600- 700 kadar atlı asker ve 500 kadar 'Ukaylî yayan savaşçıdan ibarettir. Tüm bu vakalar ardından, ordudan arta kalanlar bu kadardır. Toplarıyla İç Kalede bulunan Atlı askerler, Serçeşme (Heşâmât) Ağa'sı emrine verilmiştir. Taşkında batı yakası suru tamamen yıkılmış ve Bağdat'ın savunması bu taraftan açıkta kalmıştır. Bu tarafı savunmak için 'Ukaylî savaşçılar, Haznedarın emrine verilmiştir. Diğer kapıların ve bazı tabyaların korunmasına da asker konulmuştur.[745]

---

[743] - B.O.A., HAT.389- 20705-C, 13 Cemaziyelevvel 1247 (20 Ekim 1831).
[744] - B.O.A., HAT.395- 864-V, 7 Müharrem 1247 (18 Haziran 1831).
[745] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.318- 319.

3.10.6. Ali Paşa'nın Bağdat'a Ulaşması ve Bağdat'ı Kuşatması

Ali Paşa Bağdat'a yakın Diyale Nehri kenarlarına vardığında, Sadık Beğ'in gönderdiği adamı Bağdat'ta olup bitenleri anlattı ve gelmemesi niyazını arz etti. Cevap olarak, Davut Paşa'nın ipkası ya da vilayeti Salih Beğ'e tevcih mümkün olamayacağı ve ancak Padişah'ın merhametine dehalet edip Davut Paşa'nın canın kurtarmak yönünde çaba harcamak imkânı kaldığı cevabını geri yolladı[746] ve hızlanarak Bağdat'a doğru yol aldı.

Bağdat kapılarına varışı 27 Müharrem 1247/ 8 Temmuz 1231'de olmuştur.[747] Bu tarihten itibaren Bağdat'ı kuşatmaya başladı ve ahaliyi korkutmak için günde dokuz pare top atılıyordu. İçerden de karşı top atışı yapılıyordu.

Yukarıda geçen resmi takrire göre, itaat eden aşiretlerle beraber Ali Paşa'nın ordusu 40.000 nefere varmıştır. Yerel bir yazmada ise 2 süvari alay, iki yaya bölük ve 12.000 atlı ve yayan karışık savaşçı olarak toplamı 15.000 nefer tahmin edilmektedir.[748] Uzun mesafeler akça ve levazımat ulaşmasını kesintiye uğratması, kuşatmanın gün be-gün uzaması, aşiretler âdetleri üzere talan ve ganimetin gerçekleşmemesi, orduda zafiyet doğuruyordu ve Bağdat'ı almayı zorlaştırıyordu.

3.10.7. Bağdat'lıların Sur Dışı Çıkış Taarruz Harekâtları

Ali Paşa İrade-i Seniye'yi ibraz ederek, Halep çıkışından beri yolundaki aşiretleri yanına çekebilmiştir. Musul ve Bağdat'a varıncaya değin, Basra dahil tüm mütesellimler, aşiretler ve hatta bir kısım Kölemenler bile, her tarafa gönderdiği Buyuruldu'lara uymuştur. Bu vaziyette, haklılık konusuna değinmeden, Bağdat'lılar direnişle nihai bir zafer kazanacakları düşünülmezdir. Herhâlde de dayanıklık göstermeleri, sur dışına çıkmadan şehri takviye ederek savunmaya geçmelerini gerektiriyordu. Ancak kıtlığın ve açlığın yanı sıra, içi boş hamaset ve heyecan, üç kez şehir dışına sıçrayarak harekât yapmışlardır. Ali Paşa, özellikle İrade-i Seniye etkisiyle Irak memaliğini yanına alıp lojistik zorlukları aşmıştır. Yalnız kalan Bağdat'lıların kıtlığı ve mühimmat temin

---

[746] - B.O.A., TS.M-e 448-43, 29 Zilhicce 1246 (10 Haziran 1831). Bu askeri takrirde, resmi görüşe göre Ali Paşa hamlesini baştan sonuna kadar özetlemektedir.

[747] - B.O.A., HAT.395- 20864, 1 Safer 1247 (12 Temmuz 1831).

[748]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.319.

zorluğunu aşmak imkânları görülmemektedir. Şehir dışına çıkıp çırpınmanın nihai bir yarar sağlayamayacağı da açıktır.

3.10.7.1. Bağdat Dışına Birinci Çıkış Hareketi

Ali Paşa'nın ordusu toplu hâlde bir merkezde konaklamamış, Dicle Nehri boyunca yayılmıştı. Kuşatmanın başlarında Hille kapısı ve Şark (Doğu) Kapı yolundan Bağdat'a ihtiyaç malları gelmekteydi. Ali Paşa'ya iltihak eden Kölemen'lerden Sadun Ağa'ya tabi Levent'ler ile el-Gannam 'Ukaylî'leri bu kapılara yakın yerde yerleşince, Bağdat'a gelen malların yolları kesilmiş oldu ve ahalide kıtlık, pahalılık ve açlık sıkıntısı baş gösterdi. Halk, askerler ve âyânlar Salih Beğ'e gelip çâreyi konuşuyorlardı. Sonunda el-Gannam'ı Hille Kapısı'ndan uzaklaştırmayı kararlaştırdılar. Bu işin komutasını da Fransız askerî eğitmen Devavo'ya (Devaux'a) verdiler. Devavo'nun emrinde iki top ve 500 yaya nefer Asâkir-i Nizamiye ve Bağdat 'Ukaylî'ler ile beraber, yaklaşık 500 Hayta ve Serçeşme (Heşâmât) Ağası'nın emrine giren; nehrin karşı yakası ahalisinden 1500 yaya nefer, Fransız eğitmenin planına göre beklenmedik gece saldırısı düzenlediler ve el-Gannam 'Ukaylî'lerden 200 kişi öldürdüler, bir o kadar da tutsak tuttular, geri kalanları da kaçarak canlarını kurtardılar. Bağdat savaşçıların yapısına ve cesaretlerine dikkat edilirse, ahalinin Kölemen'leri benimsediğini algılayabiliriz.

3.10.7.2. Bağdat Dışına İkinci Çıkış Hareketi

Süleyman el-Gannam'ın uğradığı hezimet, Bağdat'lıların umudunu coşturdu. Karşı yaka Kazımiye'de yerleşen bölüğe de saldırdılar. Ancak çevredeki göletler (her halde taşkından arta kalanlardır) ilerlemelerini engelleyince, elleri boş döndüler. Bu hareket birinci hareketin devamı ve küçük bir hareket sayılır.

3.10.7.3. Bağdat Dışına Üçüncü Çıkış Hareketi

Ali Paşa, Bağdat girişinde 'Azamiye yolu üzerinde ve başka yerlerde yapay tepecikler yapıp üstüne top yerleştirerek şehri dövmekteydi. Şehirden de üzerlerine karşı top atılıyordu. Ahaliden Kalabalık kütleler 'Azamiye sur kapısı arkasında toplanarak, bir kısmı top tabyaların üzerine hemen saldırmak istiyordu. Kapı muhafızları ne kadar da kapıları açmamakta direndiyseler; ahali bir o kadar açmaya zorlamaktaydı. Neticede çâresiz kalıp kapıyı açtılar. Bazı Ağa'lar 200 yaya (piyade) nefer ile hamle başında

ilerlemeye geçip arkalarından 1500 civarında ahaliyi takarak, hurma ağaçları ve arklar arasındaki Ali Paşa ordusunun Hayta'ları metrislerine ve tabyalara düzensiz saldırıp önlerine kim çıktıysa öldürmeye geçtiler. Tabyaların birindeki topları da ele geçirdiler.

Bu hengâmede, Kuşçubaşı'nın oğlu İbrahim Ağa, ahaliden 80 civarında kişiyi toplayıp 'Azamiye yolundaki yapay tepecik tabyasına saldırmak istedi. Ne kadar caydırmak istenildiyse de inat ve ısrar etti. Kapıdan çıkışa kalkışınca, işi başaramayacağını ve tehlikeye düştüğünü anlayıp geri çekilmek istedi. Ancak çekilme yolunu kesmişlerdi. Ayni vakitte Bağdat'tan açılan ateşin sahası içine de düşmüştü. Böylece iki ateşin arasında sıkışıp kalmıştı. Karşılıklı ateş alanından kurtarmak için bir kenar yoldan savuşmaya çalışırken, karşılarına bir miktar Hayta süvarisi çıkıştı. Her ne hâl ise, 'Azamiye Kapısı'na dönmek mecburiyetine düştüler. Kapıya gelince de kapalı buldular. Diğer taraftan saldıran yayalar da yine Bağdat'ın top atışları altına düştüler ve geri dönmeye başladılar. Yollarda beşerî kütleler ise o kadar kalabalıktı ki, çekilen askerler ve savaşçılar sırf kalabalık engeli yüzünden Bağdat'a giremiyorlardı. Tabyaları tutan Bağdat'lılar da intizamsız geri çekildiler, hatta ele geçirdikleri topları yerinde bırakarak, canlarını kurtarma telaşına düştüler. Geri çekilme sırasında Ali Paşa Hayta'ları yollarını kesince, yakınlarında bir mezarlığa sığınıp canlarını mezar taşları arkasında korumaya çalıştılar. Tam bu keşmekeş içinde, 'Azamiye'ye bakan Kölemen'lerin bir tepecik tabyası Ali Paşa ordusunun sipahilerini hedef almak niyetiyken, dostla düşmanı ayırmaksızın birbirine karışmış her iki tarafı da tüfek ateşi altına almaya başladı. Her taraf birbirine karışmış oldu ve çıkış hareketi akamete uğradı.

Sahalarda silah sesi susunca, sur kapası açılıp dışarda kalanlar içeriye alındı. İki tarafın ölü sayısı kesin belirlenmemekle beraber, Bağdat'lıların kaybı daha fazlaydı ve çoğunlukla yollarda izdiham teşkil eden kalabalık yığınların ayakları altında can verenlerden idi. Bu hezimet Bağdat'lıların azmini çöktürmüştür.

Bağdat'lıların bu son çıkış hareket tarihi 24 Rebiulevvel 1247/ 2 Eylül 1831'dir. Hezimetin doğurduğu manavî çöküntü üzerine üç gün geçmişti ki, Ali Paşa'dan ''ray ve eman'' istirham ettiler.[749]

3.10.8. Bağdat'lıların Teslim Olması ve Davut Paşa'nın Akıbeti

Ali Paşa kuşatmayı sıklaştırmıştı. Bu arada çeşitli yollarla Bağdat âyânları ve müteşahhısları ile bağlantı kurmaktaydı. Kimseye zarar vermek istemediği, idareyi sahiplerine bırakacağı, aslında gözü Bağdat'ta olmayıp sırf Devletin emirlerini uygulamaya çalıştığı gibi güven telkin edici sözleri her kesin kulağına fısıldamaktaydı. Gerçi Hille ve etraflardan lojistik ihtiyaçlar karşılanıyordu, ancak yol boyu bonkör harcamaları akça sıkıntısına götürmekteydi. Ordusundaki aşiretlerde ise bezginlik alametleri gözüküyordu. Ancak kendisi azimeti elden bırakmıyordu. Öte tarafta, Bağdat'ta kıtlık etkisini gösteriyordu. Ancak hâlâ yazdıkları mahzara Âsitâne'den cevap beklentisi içindeydiler.[750]

3.10.8.1. Bağdat'lıların teslim olması

Kıtlığın çektirdiği sıkıntılar, Fransız askeri eğitmen Devavo (Devaux) da bulunduğu bir kısım âyân ve müteşahhıslardan bir heyet Salih Beğ'le toplanıp durum değerlendirmesi ve ne yapılacağını konuştular. Devavo, düzensiz bir Şekilde uzunca bir hatta yayılan Ali Paşa ordusuna bir taraftan saldırarak dikkatlerini oraya odaklayıp diğer taraftan esas saldırıya geçerek hepsini darmadağın edecek bir plan teklif etti. Başta hamasetle karşılanan bu öneri, hazır olanlardan bazısı Devlet ordusunu ve vezirini kırmak akıbeti çok vahim olacağından korkuttular ve sakındırdılar. Böylece çözüm arayışlarında kesin bir karara ulaşmadan dağıldılar.[751]

Bu vakitte, Ali Paşa'ya Bağdat'lıların gönderdiği mahzar ile beraber, gailenin çözülmesinde zorluk çekilir ise gereken akıllıca usullere başvurulması tavsiyesi de Bab-ı 'Âlî'den Ali Paşa'nın eline ulaştı. Bunun üzerine, görüşmek için Bağdat'lılardan bir temsilci göndermelerini istedi. Temsilciyle tüm Bağdatlılara ve Salih Beğ'e selamlar

---

[749] - Bağdat'lıların sur dışı harekâtları için bk. B.O.A., HAT. 389- 20703-A, 19 Rabiulahir 1247 (27 Eylül 1831); bir yerel yazmadan naklen: العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.320- 323.

[750] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.224.

[751]- فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند، م.س.، ص.77- 78.

iletildi, barışla olamaz ise kuvvetle Bağdat'ı almaya emir geldiğini, doğacak zararlardan kaçınmak için direnmemek gerektiği ve bu durumda Ali Paşa'dan zarar görmeyecekleri bildirildi. Konu Bağdatlı'ların mahzarına cevap beklemeye gelince, temsilciye imzalı mahzarın Ali Paşa'ya iade edilerek Bağdat'lıların istirhamları kabul edilmediği söyleyip, Salih Beğ'i inandırmak için de mahzarı bizzat kendisine gösterilip muayene etmesi istenildi.[752]

Ali Paşa, yanındaki Kölemenler vasıtasıyla ''ray ve eman'' Buyuruldu'ları içerdekilere yollayıp bir kısım Kölemen'leri ve önemli mahallelerden birisinin ahalisini kendi tarafına çekti. Galiba teslim olmak kanısı yayılmıştı artık. Bağdat'ın Şark (Doğu) kapısı korumaları, 7 Rabiulahir 1247/ 15 Eylül 1831 Perşembe şafak vakti, ilerleyen Ali Paşa ordusuna kapıyı açmıştı ve rahat bir giriş gerçekleşmişti. Dindar, tecrübeli ve hikmet sahibi olan Kölemen'lerden Derviş Ağa Kaimmakam'lığa atandı.

Davut Paşa sabah namsızından sonra İç Kale'ye sığınmak istedi, ancak Serçeşme Ağa'sı içeriye almayınca civarda tanıdığı birisinin basit evine gidip akıbetini beklemeye geçti. Birkaç saat sonra Bazı ordu Ağa'ları onu alıp henüz Bağdat'a gelmeyen Ali Paşa'ya götürdüler. Ali Paşa ikram ve hürmetle bir mesafe yürüyerek ve öpüşerek onu karşıladı. Otağında kahve ve çubuk ikram etti, hâl hatırını sordu. Davut Paşa 5-6 yaşlarındaki oğlu Hasan'a ne olduğunu sordu. Ali Paşa arattırdı ve bulunup babasıyla buluşturuldu. Sonra Davut Paşa için hazırlanan çadıra kadar uğurladı. Ziyaretine gelenlere de izin verdi.

3.10.8.2. Davut Paşa'nın akıbeti

Ali Paşa, 13 Rabiulahir/ 21 Eylül'de, Davut Paşa'yı koruma altında İstanbul'a yolladığı, ilim ve yaşlılığına hürmet ile suçuna itiraf ve pişman olması sebebiyle afvunu ve Bursa'da ikamet iznini istirham etmektedir.[753] Zaten afv edilmiş olan Davut Paşa 24 Recep/ 29 Aralık günü ikamet yeri Bursa'ya varmıştır.[754] Kendisi ve ailesi geçimi için bir

---

[752]- العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص324- 325.

[753] - B.O.A., HAT.393- 20824-H, 15 Rabiulahir 1247 (23 Eylül 1831); B.O.A., TS.MA-E 448-43, 29 Zilhicce 1247 (geçen belge); B.O.A., C..DH.296- 14782, 1 Cemaziyelevvel 1247 (8 Ekim 1831); B.O.A., HAT.393- 20824-H, 15 Rabiulahir 1247 (23 Eylül 1831); B.O.A., HAT.392- 20787, 9 Rabiulahir 1247 (17 Eylül 1831).

[754] - B.O.A., HAT.390- 20708-B, 29 Zilhicce 1247 (30 Mayıs 1832).

miktar para hazineden ve hayat süresince aylık 4000 kuruş maaş tahsis edilmiştir.[755] Ali Paşa ise Davut Paşa'yı yola saldıktan sonra, 19 Rabiulahir 1247[756]/ 27 Eylül 1931'de ihtişamla Bağdat'a girdi ve Saray yanmış olduğundan ötürü seçtiği bir yeri düzenleyip meclise oturdu.

Davut Paşa, Rabiulahir 1249/ Ağustos 1833'te, yani Bursa ikameti üzerine yaklaşık bir yıl sekiz ay geçmişti ki; Vezir rütbesiyle Bosna Valisi tayin edilmiştir. Bu redd-i itibar olarak algılana bilecek görevlendirmede ilimi, dirayeti, deneyi ve ihtiyarlığı göz önünde tutulmuştur.[757]

Ancak bir raporda, Davut Paşa'nın güzel ahlakı, dirayeti ve Bosna ahalisi kendisinden memnun olması bilinmekle beraber, Bosna'daki çalkantılı vaziyette dirayetini ve cerbezeliğini ortaya koymamasından ve bu derecede halîm (toleranslı) ve sâkinliği maslahatla uymamasından dolayı İstanbul'a alınmasını ve vilayetin başka birisine tevcihi tavsiye edilmiştir.[758] İki yıla yakın süren Bosna valiliği, Rabiulevvel 1251/ Temmuz 1835 ortalarında yararlı hizmetleri göz önünde tutularak vezaret rütbesi ipkasıyla İstanbul'a çağrıldı.[759]

Bu arada, Sadaret'in Davut Paşa'ya Şam Trablus'u Vilayetine tayin edilmesi arzı, Halep ve Bağdat Valisi Ali Paşa'ya yakın olması sebebiyle hassasiyetini uyandıracağı için Padişah tarafından uygun bulunmamıştır.[760]

Davut Paşa, Da'ava Nazırı vasıtasıyla Medine Şeyh-ül-Haremlik iltiması uygun görülmüş ise de liyakatiyle ilgili olmayan sebeplerle uygulanmamıştır.[761] Onun yerine

---

[755] - B.O.A., HAT.544- 26920, 29 Zilhicce 1247 (30 Mayıs 1832); B.O.A., C..DH.. 176-8778, 21 Ramazan 1248; B.O.A., C..HD.. 176- 8778-001, 21 Ramazan 1248 (11 Şubat 1833).

[756] - B.O.A., HAT.404- 21157-E, 25 Cemazeyilevvel 1247 (1 Kasım 1831). Help Kadısına Arapça mektuptur; B.O.A., HAT.404 21157, 25 Cemazeyilevvel 1247 (1 Kasım 1831).

[757] - B.O.A., HAT.433- 21971, 18 Rabiulahir 1249; B.O.A., HAT.433- 21972-A, 18 Rabiulahir 1249 (4 Eylül 1833).

[758] - B.O.A., HAT.427- 21866, 29 Zilhicce 1251 (16 Nisan 1836).

[759] - B.O.A., C..DH.. 175- 8737. 001, 29 Rabiulevvel 1251 (25 Temmuz 1835).

[760] - B.O.A., HAT.476- 23329, 29 Zilhicce 1251 (16 Nisan 1836).

[761] - B.O.A., TS.MA.e. 580- 13, 29 Zilhicce 1253 (26 Mart 1838).

önemli bir mevki olan Bab-ı ‘Âlî Dar-ı Şûra Reis’liğine getirilmiştir (1254/ 1838 ortalarında).[762]

Yaklaşık bir yıl sonra, Ankara ile Gangırı (Çankırı) ve Çorum Mutasarrıflığına tayin edildi ve Müşir rütbesine nail oldu.[763] Belgelerden anlaşıldığına göre, bir yıl kadar süren Ankara valiliği, 1256/ 1840’ın ortalarında İstanbul’a dönüp ikametle bitmiştir.[764]

İstanbul’da altı yıla yakın ikametten sonra, geçmişte Medine Şeyh-ül-haremlik vazifesini kabul ettiği hâlde bazı engellerden dolayı gidememiş olduğu ve şimdiki hâlde yol masrafları ile biraz yardım masrafları tahsis edilir ise aynı vazifeye iltihak edeceği arz edildi (1262 Rabiulahir/ Mart 1846) ve arza göre tayin edildi.[765] Harc-ı rah ve maaş konuları düzenlendi ve 13 Rabiulahir/ 10 Nisan tarihli hüküm uyarınca Hazret Nebevî Şeyh-ül-Haremlik vazifesi karara bağlandı.[766]

Belgelerden anlaşıldığına göre; Davut Paşa dört yıl Şeyh-ül-Haremlik vazifesini görmüştür.[767] Cemazeyilahir 1266/ Nisan 1850’de Tayfur Ağa adında bir zat Şeyh-ül-Harem vazifesine getirilmiştir.[768] Ancak 8 ay geçmeden Tayfur Ağa’nın vefatı üzerine, Medine’den ayrılmayan Davut Paşa yine Şeyh-ül-Haremlik vazifesine tayin ediliyor

---

[762] - B.O.A., HAT.490- 24016, 11 Şevval 1254 (28 Aralık 1838); B.O.A., C..EV.. 211- 10542, 9 Zilhicce 1254 (23 Şubat 1839); B.O.A., HAT.1242- 48290, 29 Zilhicce 1254 (15 Mart 1839).

[763] - B.O.A., C..DH.. 323- 16106, 11 Cemazeyilahir 1255 (22 Ağustos 1839); B.O.A., İ.. DH.. 1- 46, 23 Cemazeyilahir 1255 (3 Eylül 1839); B.O.A., İ..DH.. 2-52, 24 Cemazeyilahir 1255 (4 Eylül 1839).

[764] - Ankara sabık Müşiri olarak İstanbul’da ikamet ettiği için bk.: B.O.A., İ..DH.. 17- 784, 10 Cemazeyievvel 1256 (10 Temmuz 1840. Bu süreye kadar Ankara’da olduğu için bk.: B.O.A., HAT.1423-58179, 11 Müharrem 1256 (15 Mart 1840); B.O.A., İ..DH.. 15- 715, 11 Rabiulahir 1256 (12 Haziran 1840).

[765] - B.O.A., TS.MA.e. 642- 44, 2 Rebiulahir 1262 (30 Mart 1846); B.O.A., İ.MVL. 76-1490, 2 Rabiulahir 1262 (30 Mart 1246.

[766] - B.O.A., A}DVN.MHM. 2- 60, 10 Rabiulahir 1262 (10 Nisan 1846). Harc-ı rah, maaş ve nişan düzenlemeleri için bk.: B.O.A., İ..HD..119- 6077, 3 Rabiulahir 1262 (31 Mart 1846); B.O.A., DH. 19- 6079, 3 Rabulahir 1262 (31 Mart 1846); B.O.A., A.} MKT. 39- 11, 6 Rabiulahir 1262 (3 Nisan 1846); B.O.A., İ..DH.. 120, 18 Rabiulahir 1262 (15 Nisan 1846).

[767] - B.O.A., A}MKT.81- 4, 2 Cemazeyilevvel 1263 (18 Nisan 1847); B.O.A., İ..HD.. 188-10507, 14 Rabiulevvel 1265 (7 Şubat 1849); B.O.A., C..ML. 577- 23679, 1 Zilkade 1265 (18 Eylül 1849); B.O.A., A}MKT.MVL. 21-94, 12 Müharrem 1266 (18 Kasım 1849); B.O.A., İ..DH.. 1295- 102477, 15 Rabiulevvel 1266 (29 Ocak 1850).

[768] - B.O.A., İ..HD.. 213- 12442, 3 Cemazeyilahir 1266 (16 Nisan 1850); B.O.A., A}MKT.NZD.. 6-3, 13 Cemazeyilahir 1266 (26 Nisan 1850).

(Ekim/ Kasım 1850).[769] Yine 7-8 ay geçmeden, 8 Şaban 1267/ 8 Haziran 1851'de Davut Paşa vefat ediyor[770] ve yerine Şerif Paşa tayin ediliyor.[771]

3.10.9. Davut Paşa'nın İdam Edilmemesi hakkında Değerlendirme

Tarihçiler, Davut Paşa'nın idam edilmemesini değişik sebeplere bağlamaktadırlar. Süleyman Faik, Ali Paşa'nın Ağa'ları idam edilmesini gerekli gördükleri hâlde sâlimen İstanbul'a göndermesini, Yanya sabık Valisi idam meselesinde töhmet altında kalanlar gibi, kendisi de Devlet'in töhmeti altında kalmak istememesini, isimlerini saydığı şahitlerden duyduğunu söylemektedir. Bu duyum elbette vakayı yaşayanların kişisel yorumudur. Kendisi ise, Davut Paşa'nın afv edilmesini Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yı ürkütmemek için olduğunu düşünmektedir.[772] Bu görüşün zaaf noktası, Davut Paşa afvu Mehmet Ali Paşa hadisesi tamamen oluşmasından daha önceydi.

Bazı yazarlar Davut Paşa canını kurtarmak için hazinelerini rüşvet olarak takdim ettiğini söylüyorlar. Oysa böyle bir şey fiilen olmadığı gibi, ma'zul paşaların mal varlığı zaten hazineye devredilmektedir. Bir başkası Ali Paşa kültürlü bir insan olduğu ve bu yönüyle Davut Paşa'ya benzediği için bir hissi saygı bağından dolayı idam etmediğini söylüyor. Ayrıca, idamıyla Bağdat'ın münevver sınıfını kızdırmaması ve beklenmedik bir ayaklanmaya vesile olmaması sebebiyle idam edilmediğini dile getirmektedir. Hatta bazı yazarlar Mahmut Paşa döneminde ma'zul valilerin idam edilmemek siyaseti güdüldüğü için idam edilmediği de denilmiştir.[773]

Gerçek ise, Ali Rıza Paşa Musul'dayken Davut Paşa'nın afv edildiği İrade-i Seniye'yi almıştı ve ilan edilmesi harekâta zarar vereceği için, kendisi teslim olana değin bunun saklanmasını uygun görmüştür. Davut Paşa hiçbir ciddi direniş faaliyetine katılmaması ve rahatça teslim olmasına rağmen başı vurulsaydı, İrade-i Seniye'ye aykırı davranmış olacaktı. İşte o vakit töhmet altında kalırdı ve belki cezalandırıldı. Âsitâne'ye yolladığı tahririn birisinde Davut Paşa'nın afvunu istemesi ve Bursa'da ikamet arzusunu arz etmesi, İrade-i Seniye'yle mutabık olması ve Bursa'da ikamet konusu sanki önceden kabul

---

[769] - B.O.A., İ..HD..223- 13271, 2 Müharrem 1267 (7 Kasım 1850).
[770] - B.O.A., İ..HD.. 237- 14336, 28 Ramazan 1267 (27 Temmuz 1851). Arapça mazbatadır.
[771] - B.O.A., A}AMD. 31-28, 27 Ramazan 1267 (28 Temmuz 1852)
[772] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص. 227.
[773]- نوار، عبد العزيز سليمان، داود باشا والي بغداد، م.س.، ص.277- 278.

edilmiş imajını vermektedir. Zaten Davut Paşa'nın afvu kabul İrade-i Seniye'de Âsitâne yakınlarında ikamet şartı geçmektedir. Canını bağışlanması İradesi önceden sadır olmuştur, ancak bizzat Bursa'da ikamet etmek kararı Bab-ı 'Âli'nin yetkisinde olduğu için istirhamların belli üslubu ile arz edilmesi gerekirken malum bir mesele gibi arz edilmesi dikkat de çekmektedir. Davut Paşa'yı yollaması arkasından hemen gönderdiği tahrirde, idamının afvu ile Bursa'da ikametine müsaade-i 'Âliyye istihsalinin ''tesviki'', yani ''yürütülmesi'' ibaresi ile, Ali Paşa özellikle niyaz etmektedir. Ayrıca, aynı tahrirde ''… mukaddemce ray'ı (emanı) şamil vürud ile taraf bendegânımda mahfuz olan Hatt-ı Şerif-i merhamet redif-i Şahâne ile… gönderilmiş olduğu…'',[774] yani daha önce ulaşan ve kendinde saklanan afv Hatt-ı Şahâne ile Davut Paşa'yı yollamak tahririyle beraber ek olarak Hatt-ı Şerif de gönderildiği ifade edilmektedir.

Ali Rıza Paşa'nın bu tahririnde, yazılan üslupta ve Davut Paşa'yla davranışlarında neden idam etmediğini açıkça anlamaktayız. Bağışlama meselesi gizli tutulduğu için ve tarihçiler konuyla ilgili belgeleri göremediğinden ötürü, Davut Paşa idam edilmemesi hakkında bu gibi tahminlerde bulundukları düşünülmektedir.

3.10.10. Kölemen'lerin Kılıçtan Geçirilmesi ve Sistemin Çökertilmesi

Ali Rıza Paşa Bağdat'a gelişi üzerine üç gün geçtiğinde, yani 22 Rabiulahir 1247/ 30 Eylül 1831, usul üzere Vezaret Fermanı'nı ilânen okumak için lazım olan şahısları davet etti. Âdete uyarak Kölemen'ler de hazırdılar. Hükümet Konağı olarak kullandığı eve seçkin askerler yerleştirdi. Abdest almak bahanesiyle içeri tarafa girdi. Bu, Kölemen'leri kılıçtan geçirme eylemi işaretiydi. Her birkaç asker yakınında bulunan Kölemen'in üstüne çullanarak âniden öldürdü. Kısa sürede mevcut Kölemen'leri ifna işi bitmiştir. Salih Beğ huzura geç kaldığı için yolda gelirken atından indirilip öldürüldü. İdam Fermanı okunda ve Şer'i Mahkeme sicilinde kayıt edildi. Ali Paşa, hamle başından beri tarafına geçen ve Bağdat'ı almasına yardım eden Kölemen'leri bile kılıçtan geçirmiştir ve herkesi yerinde bırakacağı sözünden dönmüştür. Öldürülen 16 Kölemen'in kesik başları Âsitâne'ye yollandı. Dışarda ve içerde kalan birkaç Kölemen sonra yakalanarak idam edildi.

Belgelerde yedi Kölemen'nin İstanbul'a sağ olarak yollandığı ve İrade-i Seniye mucibince oradan Vidin ve Trabzon'a sürüldükleri görülmektedir. Daha sonra, geçim

[774] - B.O.A., HAT.392- 20787, 9 Rabiulahir 1247 (17 Eylül 1831).

sıkıntısı çektikleri için birkaç kez İstanbul'a gelip yaşamak ruhsatı istemleri üzerine, Davut Paşa Bosna Valisi olunca, kendisine iltihak iznine kavuştular.[775]

Kaçıp ölümden kurtulan 10- 15 Kölemen ise bir süre geçince ''ray ve eman'' verilip Bağdat'a döndüler ve her birine kadarınca maaş tahsisiyle kendi hallerinde yaşamaya devam ettiler.[776] Ancak yedi ay geçmesine rağmen, yakalanan dört Kölemen ağası idam tavsiyesi ile İstanbul'a yollandı ve orada idam edildiler.[777]

3.10.11. Azil Süreci Hakkında Değerlendirme

Davut Paşa'nın Devlet'e sadakatli, dirayetli, halîm (toleranslı), âlim ve vakur olduğu genel bir kanıdır. En kötü anlarında bile Devlet'e hıyanet etmemiştir. Belgelerde de Devlet ondan hıyanet beklemediğini görmüştük. Belki sırf aşırı cimriliği yüzünden Devlet'i küstürmüş ve bu yüzden Sadık Efendi'yi öldürme hatasını işlemiştir ve Devlet'i aldatmaya giriştiği için cezalandırılmıştır. Suçunu itiraf ettiği ve pişmanlık gösterip ele geçirildikten sonra redd-i itibar edilmesi adını verdiğimiz yüce makamlara iade edilmesi, Devlet'çe de bu nitelikler nazar-ı itibara alındığı 'alâmetidir. Belgelerde de Davut Paşa'ya Devlet'in bu gözle bakışı yansımaktadır.

Kendisini kurtarmak için 20.000 kise ödemeye razı olduğu meblağı baştan beri bedeliye olarak Devlet'e ya da Sadık Efendi'ye ödemiş olsaydı azil edilecek miydi.? Sadık Efendi, hikmetle davranmaya ve bu miktardan daha az para istihsaline memur edilmiştir. Diğer vilayetler üzerine de biçilen ve hazineye lazım olan Para tahsilinden başka, Sırf azil maksadıyla gönderilmiş olsaydı, daha donanımlı yollanması beklenirdi. Diğer yönden bakılırsa, Eğer Davut Paşa istenilen meblağı ödemiş olsaydı, ki bu imkânı dahilindeydi ve Devlet'in hakkı idi, Devlet'le arasını düzelte bilirdi. Ele geçmesine rağmen ve Bursa'da ailesiyle tecrit edilerek yaşama imkânı var iken, sırf pişmanlığı, dirayeti ve ilmi sebebiyle yüce makamlara iade edilmesi, Devlet'le barışma fırsatı olduğunun göstergesi sayılabilir. Ancak cimriliği aklın yolunu kesmiştir. Zayıf bir ihtimâl olmasına rağmen ve cimrilik

---

[775] - B.O.A., HAT.427- 21864-A, 30 Müharrem 1249 (19 Haziran 1833); B.O.A., HAT.391- 20770, 5 Şaban 1249 (18 Aralık 1833); B.O.A., HAT.428- 21879, 29 Zilhicce 1249 (9 Mayıs 1834).

[776] - B.O.A., HAT.404-21157-E, 25 Rabiulahir 1247 (3 Ekim 1831); B.O.A., HAT.404- 21157, 25 Rabiulevvel 1247 (3 Ekim 1831); B.O.A., TS.MA-E-43, 29 Zilhicce 1246 (10 Haziran 1831); أحمد لطفي، تاريخ لطفي، م.س.، ص.142.

[777] - B.O.A., HAT. 328- 31059, 17 Zilhicce 1247 (18 Mayıs 1832).

seciyesi ile beraber, düşünmüş olabileceği kalkınma projelerini besleyecek kaynakları Devlet'ten kaçırmak arzusu akla gelmektedir. Davut Paşa'nın uyguladığı ıslahata bakılınca, bu durum da akıllara esmektedir. Ancak böyleyse, bu da suç sayılmaktadır. İşi özetlemek gerekirse; cimriliği galip gelmiştir.

3.11. Davut Paşa'nın İmar ve Islahatları

Davut Paşa 14 yıl kadar uzun sayılan bir dönem Irak memâliği idaresine sahip olması, birkaç alanda yararlı hizmetler yapmasına fırsat vermiştir. Hizmetleri yüzünden Osmanlı dönemi Irak memâliğinde gerçek kalkınma hareketini başlatan olduğu hakkında yaygın bir kanı vardır.

3.11.1. Askerî Alanda

Hem iç karışıklıktan hem İran ve Vehhabî dış savaşlardan dinmek fırsatı bulamayan Irak memâliği, askeri gücü zinde tutmak zorunluğu vardır. Yeniçeri Ocakların kaldırılması, yeniden bir nizamî asker sistemi doğuşuna vesile olmuştur. Irak'ın sosyal yapısı ve zaman şartları itibariyle, aşiret savaşçılardan vazgeçmek imkânı yok idi.

Davut Paşa, Asâkir-i Mansure ve nizamât-ı müstehsene'yi icra etmekte kusur etmedi. Ordunun yeni bir düzene ihtiyacı esas olmakla beraber, özellikle İran Şehzâdesi ordu eğitimini yabancı bir subaya teklif etmesi, Davut Paşa'yı Fransız generali Devaux (yerel dille Devo veya Devavo denilmektedir) uhdesine vermeye sevk edip hem Âsitâne'deki yenilenmeye ayak uydurmak hem özellikle İran'la yarışta geri kalmamak zorunlu kılmıştı. Devavo, Şehzade'nin ordusu eğitimini üstlenen subay idi. Şehzade vefat edince Davut Paşa onu Bağdat'a çağırmıştır. Ayrıca, işin içinde İngiltere ile Fransa arasındaki ticaret yolları ve nüfuz rekabeti konusunda, İngiltere'yi bir nispette frenlemek de vardır. Bağdat Balyozu bir İngiliz eğitimci getirtmeyi başaramamıştır. Daha önceleri, 1824'te, Davut Paşa Hindistan'dan bir İngiliz doktor ve bin askerlik teçhizat istemesi karşılık bulmamıştır. Yeni askeri teşkilât uygulaması gereği birkaç subay, eğitim subayları, ustalar, üç büyük silahlı gemi ve mühimmât talebi de İngilizlerden kabul edilmemiştir. Davut Paşa'nın İngiliz subay istihdamına karşı tutumu, azli yaklaştığı zamana kadar, ticari sebeplerle Balyoz ile arası düzelene değin sürmüştür. Devavo'nun himmeti sayesinde birkaç bin asker ve özellikle savaşlarda önemli yeri olan topçu askerleri yeni talim

düzenlere ve silahlara uygun bir şekilde eğitilmiştir. Aşiretler de nispeten zapt-u rapta alındıkları neticesinde toplam askeri savaş gücü yüz bin kişiye çıkabiliyordu.

Askeri eğitimin yanı sıra, Davut Paşa askeri elbise ve lazım olan mühimmâtı üretecek fabrikalar da kurmuştur. Avrupa'dan top ve tüfek üretecek fabrika ve çalıştıracak yabancı ustalar getirdiği söylenmektedir, ancak çalıştırılıp çalıştırılmadığı hakkında bilgi yoktur. Daha önceleri, 15 sürat (hız) topu ile 2 adet topçu, 1 adet arabacı ortaları ve yeterli mühimmât İstanbul'dan Bağdat'a 1 Safer 1236/ 8 Kasım 1820'de ulaşmıştır ve İçkale'de yerleştirilmiştir. Toplar, Bağdat'ın savunması için önemli takviyedir.[778] Davut Paşa'nın talebi üzerine, 1242/1826'da top eğitimi için bir topçu ustası ve beş nefer topçu da gönderilmiştir.[779]

3.11.2. Vakıflar, Camiler ve Medreseler Alanında

Vakıflar, camiler ve medreseler hayr ve ibadet vazifesi yanında ilim, eğitim ve terbiye müessesi vazifesini de görmektedirler. Davut Paşa birçok vakıflar kurmuştur, camiler ve medreseler imar etmiştir. Vezareti zamanında, eskiden kalma ve yenileriyle beraber Bağdat'ta toplam ilim medreseleri 28- 30 adede ulaşmıştır. Bunların bazıları Davut Paşa, Ali Paşa, Âdiliye, Ahmediye, Süleymaniye, Kadiriye, A'zamiye ve Nakip Kızı medreseleridir. Bunlardan başka, Sabbağlar, Davut Paşa, Hülefâ, Şeyh Şihabeddin, Eski Hüseyin Paşa, yeni Hüseyin Paşa gibi camilerde daha alt seviye tedrisât yapılmaktaydı. Devlet ve özel okullarda da eğitim icra edilmekteydi. Tüm bu medreseler ve okullarda tüm dallarıyla dini ilimler, Arap, Türk ve Fars edebiyatı, matematik gibi konular okutulurdu.[780]

Davut Paşa'nın en önemli eseri, 1234/ 1818 yılında Haydarhane Mahallesinde yaptırmaya başladığı ve 1242'de bitirdiği meşhur cami ve Davudiye namında medresesidir. Camiye ve medreseye bağlı birçok vakfiyeler tahsis etti ve şartları değiştirme hakkını kendine bıraktığına dayanarak 1243/ 1827 yılında medrese

---

[778] - نوار، عبد العزيز سليمان، داود باشا والي بغداد، م.س.، ص.322- 323؛ الأعظمي، علي ظريف، مختصر تاريخ بغداد، م.س.، ص.225؛ لونكريك، ستيفن همیسلي، أربعة قرون من تاريخ العراق، ص.281؛ كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1236، ص.166(ب).

[779] - أحمد لطفي، تاريخ لطفي، مطبعه-ء عامره، 23 جمادى الآخرة 1290، م.س.، ج.1، ص.204.

[780] - الأعظمي، علي ظريف، مختصر تاريخ بغداد، م.س.، ص.223؛ عيسى، رزوق، داود باشا ونهضة العراق الأدبية في القرن التاسع عشر (مق.-القسم 2، تاريخ النشر 1947/1/20)، مجلة الرسالة، العدد 707، د.م.، د.س.، (منقول من موقع ويكي مصدر Wikisource في 2023/3/17).

kütüphanesine sayısızca nefis kitaplar vakfetti ve imam/hatipten başak yeterince müderrisler ve hizmet görenler tayin edip hepsine maaş bağladı. Vezareti zamanında yaptırılan medreselerden birisi de el-Süveydî medresesidir. (1239'da).[781]

Yıkılmaya yüz çevirmişken canlandırdığı ya da tamir ettiği camiler ve medreseler arasında, Halid-i Bağdadî tekyesine dönüştürülen İhsaî camii (1231'de), Özbekîler (1242'de), Âsafiye, Numanî (1239'da), Davudiye, Herraç/eskiciler çarşısı (1242'de) camileri vardır. İmam-ı A'zam Camii'ni genişlettirdi ve tamirâtını yaptırdı. Seyf Camii gibi (1231), bazı camilerin tamirâtı yanında Dicle Nehrinden beslenen su sistemlerini kurdu. Bu su sistemleri aynı zamanda temizlik ve sosyal hizmetler ifâ etmekteydi. Asafiye Camii yenilemesine iki medrese inşası ilhak edip müderrislerine ve vazife icrâ edenlerine maaş bağladı.[782] Asafiye, Haydarhâne ve Özbekîler gibi camilere ve medreselere müsakkafat, dükkanlar ve bostanlar vakfiyeleri bağlamıştır.[783]

3.11.3. Genel Kültür Alanında

Davut Paşa'nın bizatihi İslamî ilimlerdeki yeri tartışılmaz bir konumdadır. Fıkıh usulü, ilm-i kelam, tasavvuf ve hakikat, riyaziyât (matematik), münazara, nahv-ü sarf, beyan, fıkıh, kıraat ve tecvit, Baydavî tefsiri, hadis ve senet gibi ilim dallarında vaktin büyük 'âlimlerden icazet almıştır ve bazı âlimlere de kendisi icazet vermiştir.[784] Ağır şartlar altında Bursa'ya sürgün edildiğinde bile, şahsî eşyası mazbatasında Bağdat'tan taşıdığı 14 adet temel kaynak, ilme tutkunluğunu yansıtmaktadır.[785] Bosna valiliği sırasında karışıklık çıkaranlara karşı sert tedbirler almadığını değerlendiren Sadaret raporunda Devlet'çe de ilmine işaretle: ''… zatında sadık ve âlim ve fazıl… ise de gayetle saf dil ve idare umurundan racil…'' olduğu vurgulanmaktadır.[786]

Davut Paşa derin bir din âlimi olması, genel kültür hareketini pekiştirmesine vesile olmuştur. Döneminde hem ilim hem kültür dalgaları çalkalanmıştır. Tarihçiler, Davut

---

[781] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.263؛ الآلوسي، محمود شكري، تاريخ مساجد بغداد وآثارها، مط. دار السلام، بغداد، 1346، ص.32 و133.

[782] - الآلوسي، محمود شكري، مساجد بغداد، م.س.، ص. 26 و28 و133؛ عيسى، رزوق، مجلة الرسالة عدد 707، م.س.، (مق. داود باشا)؛ نوار، عبد العزيز سليمان، داود باشا والي بغداد، م.س.، ص.300- 301.

[783] - B.O.A., C..EV.. 412- 20855, 29 Safer 1253 (4 Haziran 1837).

[784] - İcazet aldığı ve verdiği İslami ilim dalları ve âlimleri için bk.: الوائلي، عثمان بن سند، مطالع السعود، م.س.، ص.171- 175.

[785] - B.O.A., HAT.391- 20732, 25 Recep 1247 (30 Aralık 1831).

[786] B.O.A., HAT.439- 22123-A, 29 Zilhicce 1250 (27 Nisan 1835)-

Paşa zamanı Irak memaliğinde kültür hareketinin açılım yaptığı bir dönem olduğunu söylerler. Meclisinde zamanın önemli kültür aynası sayılan şiir müsamereleri olmaktaydı. Davut Paşa'nın isteği üzere Hatipzâde Adb-ul-Kadir Efendi Şehrebânî yazdığı Şu'ara Tezkerisi eserinde, o dönemde Bağdat'ta kahir çoğunluğu Türkçe yazan 68 meşhur şair ve şiir örneklerinden bahsetmektedir. Birisi de (hâkim) mahlasını kullanan Davut Paşa'nın kendisidir. Ancak birçok şiirleri kaybolduğu söyleniyor. Arapça gramer terimlerini kullanarak 7 beyitlik meşhur ''kaside-i nahviyye'' unvanıyla yazdığı aşk şiiri tahmis edilmiştir (her beyti beş beyitle işlenmiştir). Beğenilen beş beyitlik bir şiiri de aynı kitapta geçen birkaç şair tarafından tahmis edilmiştir. Bir defasında, Türk şairlerinden Mehmet Ragıp Paşa'nın bir beytini esas alarak şairlerden nazire dizmelerini istemiştir. Kendisinin yazdığı nazire, diğerleri arasında daha üstün görülmüştür. Beş beyitlik bir gazeli de meşhurdur. Tek beylik şiirleri de vardır. Az da olsa, Türkçe şiirleri yanında Arap'ça ve Fars'ça şiirleri vardır. Bazen bir mısra ya da bir beyit ortaya atıp, üzerine kaside işlenmesini talep ederdi. Bu kadar şiir müsamereleri, hareketliği ve özellikle Şehrebanî'den Türkçe tezkere yazmak istemesi, bu dönemde kültür canlanmasının yansımasıdır.[787] Nadir bir yazma evrakta kendisine ait 51 beyitlik Arapça bir kasidesi günümüze ulaşmıştır.[788]

Davut Paşa'nın Bağdat'ta bir matbaa kurması, yaptığı önemli kültürel hizmetlerdendir. Bazı Irak'lı tarihçiler, 1939 yılında ''Müerrih'' dergisi sahibi tarihçi Razzuk İsa'nın müphem bir şekilde Fransız seyyah Huart'a ve başka seyyahlara ihale ettiği: ''işaretlere göre Davut Paşa döneminde Irak Jurnali isminde bir gazete varlığını kaleme almıştır. Irak gazetecilik tarihini yazanlardan Refail Batti; aşiret vakalarını, Osmanlı Devleti haberlerini, Vezirin emirlerini ve yapılacak icraatları kapsayan Irak Jurnali'nin Türkçe ve Arapça basılıp ordu kumandanlarına, yüksek memurlara ve şehir âyânına dağıtıldığına

[787]- شهرباني، خطيب زاده عبدالقادر افندي، تذكره (تركي شعرايي جمع وترجمه ايله) ، تمت وبالخير عمت في 1245، ورقه 6- 13 Irak'ta Türk edebiyatını yansıtması açısından önemli olan bu Osmanlıca yazma eser, yeni Türkçeye aktarılmamıştır. Her varakası 25- 29 satır olan bu eser 191 varakadır. الشهرباني، عبدالقادر، تذكرة شعراء بغداد في عهد الوزير داود باشا، (تر. فؤاد حمدي، تح. عماد عبد السلام رؤوف)، منشورات المجمع العلمي، بغداد، 1422/ 2002، ص.40- 56.

[788] - عيسى، رزوق، مق. داود باشا، مجلة الرسالة، عدد 707. Arapça tahmisi ve kasidesi nadir olması hasebiyle eklere ilhak edilmesi yararlı görülmüştür.

ilaveten birkaç tanesi Saray duvarına asılıp kamuya arz edildiğini yazmaktadır. Ancak günümüze hiçbir belgesi ulaşmadığı için konuyu kanıtlamak mümkün olamamıştır.[789]

Sabit olan ve birkaç nüshası günümüze kadar ulaşan, ‘’Gülşen-i Hulefâ’’ tarihi tekmilesi; Resul Havî Kerküklü’nün Tarih-i Devhat-ül- Vüzerâ eserinin Bağdat’ta basıldığıdır. Harf karakteri itibariyle taş baskı olmadığı anlaşılan kitabın sonunda, ‘’ Mehmet Bakır el-Tiflisî’nin el emeği ile, bin ikiyüz kırk altı Cemazeyilevvel başlarında… Dar-üs-selam Bağdat matbaa hanesinde tab’ edilmiştir’’[790] beyanı; kitabın Bağdat’ta basıldığını, resmi bir matbaa ve basım evinin bulunduğunu kanıtlamaktadır. Kitabın giriş kısmında, Davut Paşa her taraftan sanat erbabını toplaması hasebiyle, iki-üç yıldan beri ustasından Tebriz’de basım sanatını öğrenip uğraşarak yetenek kazanan aslen Gürcü Mehmet Bakır Tiflisî, Rus’larla savaş neticesinde ustası Tahran’a ve kendisi Bağdat’a geldiği ifade edilmiştir. Bağdat’ta Naipzâde Esat Efendi vasıtasıyla Davut Paşa tarafından ‘’tab’ ve temsil (yani basım) ketebe murahhas ve memur kılınarak…’’ tayin edilmiştir.[791] Bu da Bağdat’ta resmi bir basım evi varlığını ve kitabın başka yerde değil, bizzat Bağdat’ta basıldığını göstermektedir. Miladi olarak kitabın Basım tarihi 18-28 Ekim 1830’a rastlamaktadır. Bu tarihlerde Bağdat’ta ve Irak’ta ne resmi ne de özel başka matbaa olduğuna dair hiçbir işaret yoktur. Demek ki; tüm Irak’a ilk matbaayı getiren Davut Paşa’dır. Ancak büyük ihtimalle Bağdat olaylarından doğan tahribat, hastalık salgınları ve nehir taşkınları, diğer kuruluşlar gibi bu matbaayı da zevale mahkûm kılmış ve ancak kırk yıldan fazla süreden sonra Bağdat’a yeni bir matbaa getirilmiştir.

Davut Paşa’nın uyandırdığı ve gözettiği kültür hareketi zımnında aktüel hayatı etkileyen birçok âlim/ edebiyatçı, tarihçi ve şair yetişmiştir. Kerküklü ve Bin-Sened önemli tarihlerini Davut Paşa’nın bizzat teklifiyle yazmışlardır. Şöhreti Basra’dan İstanbul’a varan ve dönemin en güzel divanlarından birisini gönümüze intikal ettiren Musul’lu Arap şair Abdulgaffar el-Ahres Davut Paşa’nın riayetine mazhar olmuştur. Konuşmasındaki aksaklığın ilacına bakılması için Hindistan’a yollamasını teklif etmiştir. Irak’ta ve İstanbul’da tanınan bariz ve çok yönlü âlim, edebiyatçı, müfessir Ebüs-Senâ el-

---

[789] - konu için bk. رزوق، عيسى، مجلة الرسالة، عدد 706،م.س.، ve Razzuk İsa’nın dergisi ile seyyah C. Huart’ın ‘’Bagdad daus les Temps Modemes’’ kitabına ihale ve aktarmalar için bk. سركيس، يعقوب، مباحث عراقية، م.س.، الوردي، علي، لمحات اجتماعية، م.س.، ج.1، ص.249- 250. Batti’nin verdiği bilgiler için bk. ج.2، ص.203- 204.

[790] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص.178(أ).

[791] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، ص.2(ب).

Âlüsî bu dönemde yetişmiştir. Musul'da meşhur tarihçi ve edebiyatçı Yasin bin Hayrullah el-Ömerî de bu dönemin meşhur şahsiyetlerindendir. Özetle; Musul'dan Süleymaniye, Kerkük, Bağdat, Hille ve Basra'ya kadar tüm Irak'ta etkili bir kültür hareketi dalgalandırmıştır.[792]

Bu itibarla, Irak'ta kültürel uyanışın temeli Davut Paşa döneminde atıldığına dair genel bir kanıya varılmıştır. Davut Paşa'nın Kültürel ve ıslahât geliştirmelerini görmezden gelip sonraları Bağdat Valisi olan Mithat Paşa'ya dayandıran tarihçiler de vardır.

3.11.4. Ticaret, Ziraat ve Sanayi Alanında

Bağdat'ın işlek ticaret yolları Hindistan, Britanya Krallığı, İran ve Urfa yoluyla Anadolu dahil Halep, Şam, Basra ve Musul gibi Osmanlı memâliğine bağlanmaktaydı. Bağdat'tan Hindistan'a, Britanya'ya ve Osmanlı memâliğine yollanan buğday, arpa, susam, pirinç, mısır, börülce, mercimek, hurma, meyan kökü, yün, hayvansal yağ, bazı kumaş ve dokuma mamulleri, at, beygir, inek, deve, koyun gibi mallar vardır. Urfa, İran, Hindistan ve Çin'den Bağdat'a getirilen mallar arasında kumaş ve özellikle çuha kumaşı, kilim ve halının yanı sıra Hindistan ve Çin'den de kumaş ve dokuma ipliği, ip, kâğıt, çay, şeker, tütün mamulleri, kurutulmuş meyveler, porselen kaplar, mis, kurşun ve demir gibi madenler ve bazı ahşap çeşitleri, tıbbi edevat ve ilaçlar, inci ve mücevherat gibi zinet eşyaları ve başka mallar vardır.[793]

Giren ve çıkan mallardan alınan gümrük önemli gelir kaynağı idi. Gümrük oranlarını yükseltmeye çalışan Davut Paşa ile İngiliz Balyozu Rich arası bu yüzden açılması konusuna değinilmiştir. Devlet'in anlaşmalarına uymak zorunda kalan Davut Paşa, İngiliz ticaret mallarına gümrük oranı yükseltmeyi başarmamıştır. Ancak İngilizler tarafından Mısır ticaret yoluna alternatif Fırat nehrinde küçük buharlı gemileri çalıştırma arayışı Davut Paşa döneminde başlatılmış olması ileriye doğru bir kazanım sayılır. Doğu Hindistan Şirketindeki vazifesini bırakan İngiliz subayı Ormsby, 1826'de başlattığı alternatif yol çalışması önerileri olumlu bulunmuş ve 1829'da Chesney adında başka bir subaya Fırat havzasıyla Basra Körfezi arasında ticaret gemileri kullanımına müsait olup olmadığı deneyi için yeterli kaynak tahsis edilmiştir. Gerçi 1834 yılında Birecik ile Bağdat

---

[792] - نوار، عبد العزيز سليمان، داود باشا والي بغداد، م.س.، ص.313- 314.
[793] - الآلوسي، محمود شكري، أخبار بغداد، م.س.، ص.357- 358.

arasında buharlı küçük gemilerin yürütmesi başarılamamıştır ve tahsis edilen iki gemiden birisi batmıştır; ancak Davut Paşa döneminde ticaret yollarını hareketlendirme ve gümrük gelirlerini artırma çabası açısından kayda değer girişimcilik örneği olarak kalmıştır. Bu başlangıç çalışmalar, sonunda Bağdat demir yolunu doğurmuştur.[794]

Davut Paşa'nın sağladığı belli nispette güvenlik ve kamu otoritesi, özellikle aşiretlerden çeşitli vergi ve rüsumat tahsilini kolaylaştırmış ve artırmıştır. Hatta rüsumat istifasında aşırıya kaçtığından dolayı tenkit ve zulüm töhmeti altında kalmıştır. Yazarı bilinmeyen yerel bir tarihte: ''Fazlaca zengin olduğu halde, çok cimri ve Fir'av'nun aklına gelemeyecek zulümler ihdas ettiği ve halkın malını zulmen gasp etmesi…'' ile suçlanmaktadır. Süleyman Faik Beğ de yeni icat ettiği rüsumatın ağırlığı altında halkın inlediğini ve haleflerinin de bu rüsumatı almaya devam ettiklerini yazmakla beraber,[795] haddi aşan ağır rüsumat yeni kurulan tesisatın gereği ve lüzumu olduğunu söylemektedir.[796]

Davut Paşa, Ticari hareketi genişlettirmeye yarayan Bağdat çarşılarını yenilemiştir ve 1241/ 1825'te Bağdat köprüsüne giden yolun darlığından ötürü yeni bir cadde açmıştır. Ticaretin ağırlık noktası tarım kesimine dayandığından dolayı önemli sulama projeleri gerçekleştirmiştir. Abbasî döneminde Bağdat'ın batısında kazılan ancak zamanla kuruyan ve suyunu Fırat'tan alıp Dicle'ye bağlayan İsa (Abu Greyb) nehrini yeniden ihya edip açmıştır. Bunun gibi Emevî döneminde Hille civarında kazılan ancak yine zamanla kuruyan ve suyunu Fırat'tan alıp Nil adında bir kasabadan geçtiği için Nil Nehri denilen önemli nehri de 1242/ 1826'da yeniden ihya etmiştir. Nehrin ihyasında 5000 işçi çalışmıştır. Bu iki nehrin ihyası, Irak'ın tanınmış Arap şairleri tarafından uzun kasidelerle övgüye mazhar olmuştur.[797]

Tarım kesiminde verimi artırmak çabalardan birisi de sulama sistemine getirdiği yeniliktir. Nehir yamaçları yüksek olduğu için kuyular kazarak ya da tulumbalarla su çekerek sınırlı alan ziraatı yapılmaktaydı. İran'dan gelen bir sanatkâr (1236/ 1820), su

---

[794] - زكي، صالح، بريطانيا والعراق، م.س.، ص.134- 135 و151- 156.
[795] - العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.330 و331.
[796] - فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند، م.س.، ص.52.
[797] - الأعظمي، علي ظريف، مختصر تاريخ بغداد، م.س.، ص.224- 225؛ عيسى، رزوق، مجلة الرسالة، العدد 707، م.س.، قسم 2؛ العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، م.س.، ج.6، ص.292.

gücüyle dolanan ve mevcut sisteme göre daha fazla suyu zahmetsizce yukarıya çeken bir asiyap (su çarkı deyirmeni) yapımcısı olduğunu Davut Paşa'nın Musarrıfı'na bildirdi. Davut Paşa gereken demir, ahşap ve gereken ihtiyaç maddeleri ve paraları tahsis edip, bu yeni usulle çalışan su çarkını yaptırdı ve başarılı olduğunu bizzat kendisi tetkik etti. İmalatçısına mükâfat ve harç tahsis etti ve sanatını icra etmek için Bağdat'ta oturttu. Dicle ve Fırat havzalarında benimsenen bu su çarkına oğlunun adı Yusuf çarkı denildi.[798]

Avrupa'dan top ve tüfek yapacak nitelikli elemanlar ile üretim fabrikası kurulması için gereken aletleri ve teçhizatları getirdiği (1244/ 1828) söylenmekte ise de fabrikadan bir eser görülmemiştir.[799] Muhtemelen kurulması gerçekleşmeden Bağdat'ta yaşanan olaylar neticesinde akamete uğramıştır. Ancak matbaa konusunda olduğu gibi, Davut Paşa yetenekli elemanlardan yararlandığı bilinmektedir.

Davut Paşa'nın imar alanında katkılarına, Bağdat dışarısında ve Dicle üzerinde dillere destan ve birçok çeşit meyve ve ağaç türleri bulunduran bir bağ kurmasını ve içinde muhteşem bir saray yaptırmasını ilave edilebilir (1236/ 1820). Aynı yıl Saray'ın kapısını ve Kethuda Saray'ı ile Enderun Sarayı'nı ihtişamına layık bir şekilde onarmıştır. Kerküklü, bu faaliyetleri kasidelerle övmüş ve adet üzere ebced hesabıyla tarihlerini düşmüştür.[800]

---

[798] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1236، ص.168(أ).
[799] - الأعظمي، علي ظريف، مختصر تريخ بغداد، م.س.، ص.225.
[800] - كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء، م.س.، وقايع 1236، ص.166(ب)- 167(أ) و167(ب) و168(ب)- 169(أ).

SONUÇ

Irak'ta Kölemenler idaresi; Bağdat Valisi Cedit Hasan Paşa'nın itaatli ve aynı zamanda askeri ve idari alanda yetenekli bir kadroyu yetiştirmek ihtiyacından doğmuştur. Yeniçeri'lerin disiplinsizliği ve aşiret savaşçıların istikrarsızlığı, Hasan Paşa'yı Bağdat'ta sadakatli ve yetenekli kadroları hazırlayacak ''İç Saray'' adında bir müessese kurdurmaya sevk etti. İtaatlerinden emin olacaklarını düşünerek, o vakitlerde Gürcistan'dan Bağdat'a bolca getirilen çocuklar/ gençler ve efendilerinden başkasına bağlılığı olamayacak düşünülen köleler; bu müessesede üstün bir seviyede meslekî ve dinî eğitime tabi tutulmuş ve yönetimin askeri, malî ve idarî kademelerinde yerleştirilmiştir. Böylece Hasan Paşa ve arkasından Vali olan oğlu Ahmet Paşa devirlerinde, yönetimin üst seviyesini teşkil etmişler ve yönetimde Kölemenler idaresini oluşturmuşlardır.

Yaklaşık kırk yıl süreç içinde, yetenekli bu kadronun bir kısmı atik olmuş (hür edilmiş), Bağdat ahalisine karışmış, evlilikler kurmuş, hatta valilerin kızlarıyla evlenmiştir. Aslî ve çocukluk topraklarını unutmuşlar ve yerelleşmişlerdir. Yönetici bir zümre olarak, aralarına aslen köle olmayan yerli unsurları da barındırmışlardır ve yönetim olarak halkça benimsenmişlerdir. Ahalinin kabulünü kazanmaları ve Irak memâliği idaresinde merkezden tayin edilen valilerden daha muktedir olmaları, emr-i vaki kabilinden İstanbul'un da kabulünü alabilmişlerdir ve Ebu-Leyle Süleyman Paşa'dan başlayarak (1750), müstakillen Bağdat valiliği ile Basra ve Şehrizor valiliklerini aralarında devretmeği başarmışlardır.

Her ne kadar bir köle zümresi olmaları algısı yaygın ise, sosyal yapılarında yaşanan gelişmeleri, eğitilmeleri ve yetiştirmeleri itibarıyla, Kölemenlerin bir köle zümresinden ziyade ''devşirilmiş'' hâkim bir zümre sıfatına dönüştükleri düşüncesine varılmıştır. Ancak bu şekilde bir ''Osmanlı devşirme'' benzeri sosyal gelişme sürecinde, istikrarlı ve

kenetli bir sınıf oluşturma imkânı doğmuş iken, başta aralarındaki kanlı makam kavgalar ve başka sebeplerden dolayı hep güçlü bir yönetim zümresi seviyesinde kalmışlardır. Sabit ve kenetli bir sınıf hâline dönüşememişlerdir ve içlerinden hâkim bir sülâle teşkil edememiştir. Devlet, her ne kadar bu zümreye kuşku gözüyle bakmış ise, ancak varlıklarını yararlı bulmuştur ve neticede Kölemenler yönetimini kabullenmiştir. Aynı zamanda, Kölemenler yönetimi de Devlet'e yaramış olduğunu da söylemek gerekir. Irak memaliği istikrarını ve kalkınmasını, mevcut şartlar dahilinde, mümkün olacak derecede gerçekleştirmişler ve dış tehlikeleri püskürtmeyi başarmışlardır.

Kölemenler Döneminde ortaya çıkan olayların takibinden çıkarılan bir tespit de, Irak memaliğine İran'ın karşıması hiç kesilmediğine ve küçük meseleler sayılan bazı aşiret ihtilafların çatısını yükseltip birkaç defa Bağdat'ı ve Kerbelâ/ Necef'i işgal çabasına vardırmasına rağmen, Osmanlı'nın eline fırsat geçtiğinde bile İran'a askeri müdahalede bulunmaktan kaçındığı, Iran topraklarına girmek hevesinden uzak durması ve Irak memâliğini savunma politikasıyla yetindiği mülahaza edilmiştir.

Kölemenlerin son Bağdat valisi olan Davut Paşa, bir kabahati yüzünden dönemin akıbetini yok etmeye uğratmıştır. Anacak kendisinin akıllı idaresi, kamu güvenliğini üstün kılması, Irak memaliğini dış tehlikelerden koruması, Irak memaliğine ait askerî gücü düzenlemesi ve artırması, sanayileşmeye önem vermesi, ticareti ve ziraatı geliştirmesi, imar ve bayındırlık faaliyetlerini hızlandırması, medreseler ve kütüphaneler kurması, birçok sosyal yardımlaşma vakıfları tesis etmesi, ilimi ve ilim talebelerini gözetmesi yanında kültürel hareketi dalgalandırması alanlarındaki emekleri tarihçiler tarafından genel kabul bulmuştur. Birçok Irak'lı tarihçilerin doğru bulunan tespitine göre, Irak memâliğinde ilk kalkınma hamlesini başlatan Mithat Paşa olmadığını, Davut Paşa'nın eseri olduğu kanısı bu tezde teyit edilmiştir.

Osmanlı'dan sonra oluşan Arap ve Kürt milliyetçiliği, Irak'çılık taassubu, duyguları gölgesinde yapılan bazı yorumcular, aşiret yapılarından ve Osmanlı idare sisteminde mahalli toplulukların yönetimini lokal iç hukuka uygun muhafaza etmesinden doğan baş kaldırmaları Osmanlı'dan kopma veya istiklal çapası olarak yorumlamışlardır. Tarihi olayların analizi sırasında, bu gibi baş kaldırıların gerçek sebeplerine işaret edilmiştir ve ne Arap aşiretlerde ne de Kürt aşiretlerde Osmanlı'dan kopma veya istklâle yönelme bir

bulgu bulunmadığı tespit edilmiştir. Tam tersine, Hilafet makamını temsil eden Saltanat'a ve o makamın tayin ettiği valilere ''dinî itaat'' değer yargısının etkinliği görülmektedir. Valilere veya yöneticilere karşı duruldğu hadiselerde bile, başkaldıranlar Saltanat'a itaat değerini vurgulandığı görülmüştür. Aynı değer yargısı, bazı valilerin azlinde ve başka valinin tayininde çıkan resmi makam savaşlarında da savaşan taraflar üzerinde faal tesiri görüldüğüne tez safhalarında işaret edilmiştir. Neticede, Irak memâliğinin neresinde çıkmışsa çıksın, başkaldırıların amacında Osmanlı'dan kopma veya istiklâle yönelme amacı olmadığı bulunmuştur.

Ele alınan dönem süresi içerisinde vazife gören yetenekli ve başarılı valilerin toplam süreleri orantılı olarak hesaplanması, Kölemen'ler döneminin genel bir değerlendirmesine yardımcı olacağı kanısındayız:

Valinin Adı	Valilik süresi	
Cedit Hasan Paşa	20 yıl	1704- 1724
Ahmet Paşa	20 yıl	1724- 1735 (Kısa arayla iki dönem)
Süleyman Paşa Ebu-Leyle	12 yıl	1750- 1762
Büyük Süleyman Paşa	22 yıl	1779- 1802
Davut Paşa	15 yıl	1816- 1831

İzah edildiği gibi 1704'te vali olan ve dönemi oluşturan Cedit Hasan Paşa'dan başlanır ise 1831'de son bulan Kölemen'ler dönemi arasında 127 yıl vardır. Bu süreçte ittifakla yetenekli ve başarılı sayılan valilerin toplam valilik süreleri 89 yıldır. Yeteneği ve başarısı tartışma götürmeyen valilerin süre oranı toplam süreç içinde 79% kadardır. Şayet fiili Kölemen'ler hükümetini başlatan Süleyman Paşa'dan (1750'den) 1831'de son bulan Kölemen'ler dönemi arasındaki 81 yıl müddet hesaplanır ise; bu süreçte aynı nitelikte olan valilerin toplam valilik süreleri 49 yılı bulmuş olur. Bu durumda, yetenekli ve başarılı valilerin süreleri 81 yıl süreci içindeki oranı %60 kadardır. Kölemen'ler döneminde kısa süreli kölemen valiler ve özellikle merkezden gönderilen valilerin yetenekleri ve icraatları yeri geldiğinde değerlendirilmiştir. Başarısız ve yeteneksiz olanları var olduğu gibi, zor şartlara mağlup olanları da vardır. Devlet idaresinde iniş çıkış olacağı elbette beklenir de. Ömer Paşa gibi Valilerin yönetiminde de başarı payı vardır. Toplu bir bakışta, bu nokta

da göz önünde bulundurulursa, Kölemenler döneminin genel değerlendirmesi Irak memaliğine ve Devlet'e yararlı ve olumlu olduğu kanısına varılmıştır.

Sonuçta, Irak memâliğinin muhafazası Devlet için hayatî önem taşırken; idaresinde bahsi geçen zorluklar yanında mükerrer vebâ (ölet) ve kolera (kusak) salgınları, Dicle nehri taşkınları, dış savaşlar ve saldırılar tahribatı tümüyle göz önünde tutularak denilebilir ki; gönün mevcut şartlar altında Kölemen'ler döneminde Irak memâliği mümkün mertebede ve yeterince iyi idare edilmiştir.

Irak Osmanlısı'nın özellikle Kölemenler dönemi, günümüzün siyasi ve ekonomik meseleleri ve sorunları ile yakından ilişkili olmasına rağmen, Türkiye'de yeterince ve ihtiyacı karşılayacak kadar araştırmalara konu olmadığı kanısındayız. Günümüzde Hindistan'ı ve uzak doğuyu Basra'dan Türkiye'ye ve Türkiye'den de Avrupa'ya bağlayan kara ve demir yolu projesi, Davut Paşa devrinde Süveyş kanalına rakip olarak, Fırat nehri yolu projesi incelemelerini ne derecede andırdığı ortadadır. Özellikle Kerkük ve Talefer'den Mendeliye uzanan bölgelerin Türklük kimliği, Musul meselesi ve Irak'ın kuzeyinde resmen oluşan Kürdistan yönetiminin genişletme emelleri hâlâ sıcaklığını korumaktadır. Bunlar ve başka konular, günümüze yansıması hasebiyle özellikle Kölemenler dönemi araştırmaların gerekliğini ortaya koymaktadır.

Yapılan sınırlı çalışmalar ise, sadece vaka nüvislerin eserlerine ve son yıllarda açılan Osmanlı arşiv belgelerine dayanmaktadır. Bir kısmı basılmış ve bir kısmı yazma eserler olan, ister Arapça isterse Osmanlı Türkçesi dillerinde olsun, Irak'ta yazılmış yerel kaynaklardan yararlanmak yolu araştırmacılara açılmamıştır. Diğer tarafa bakınca, birçok Arap ve Irak'lı tarihçilerin sağlam bir şekilde araştırmalar üretmesi önünde ise, Türkçe ve Osmanlı Türkçesine vakıf olamamk engeli yanında, milliyetçilik ve Irak'çılık duygusu geniş çapta engel teşkil etmiştir.

İzah edildiği gibi, arada yeni köprüler kurmak, çok yönlü yararlar sağlayacaktır. Özellikle Irak'ta, birçok yazma eserler ve belgeler raflarda toz altında kalmış veya çuvallarda çürümeye terk edilmiştir. Kanımızca bir düzenli çalışmanın yolunu bulup bu gibi eserleri ve belgeleri gün ışığına çıkarmak hem bilimsel hem millî acıdan takdire şayan ve önemli bir konudur. Aynı zamanda Irak Devleti karar yapıcılarına da yararlı olacağı

tahmin edilebilir. Bu anlayışın gelişmesinden, bir müşterek çalışmayı pekiştirmek ümidi de beslenmektedir.

KAYNAKLAR

TÜRKÇE KAYNAKLAR

ANTEPLİ SEYYİD MÜTERCİM AHMET ÂSIM EFENDİ, *Asım Efendi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmazer, Mega Basım, İstanbul 2015, c.1 ve 2.

ARTUÇ, Nevzat. Tanzimat Döneminde Bağdat (mak.), *SOBİDER*, yıl:5, sayı:32. Aralık 2018.

DEMİR, İsmet vd. (haz.), Musul- Kerkük ile ilgili Arşiv Belgeleri, *B.D.A.G.M./ O.A.D.B*., Yay. nu.11, Ankara, 1993.

GÜÇLÜ, Erdinç, Bağdat Kölemenler Hükümeti (1749- 1831), mak., Irak Dosyası-1, Tarih ve Tabiat Vakfı, Tarih Serisi-22, İstanbul, 2003.

GÜÇLÜ, Erdinç. 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Bağdat Vilayetinde Meydana Gelen İsyanlar ve Eşkıyalık Hareketleri, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 57. Erzurum, 2016.

GÜLER, Mustafa. Bağdat Valisi Süleyman Paşa ve Faaliyetleri (1779- 1802) (mak.), *İslam Medeniyetinde Bağdat Sempozyumu*, İstanbul, 2008.

GÜNDÜZ, Ahmet. *Osmanlı İdaresinde Musul*, F. Ü. B. E, Elâzığ, 2003.

MEHMET HÂKİM EFENDİ. *Hâkim Efendi Tarihi*, T.Y.E.K.B., No.103, Haz. Tahir Güngör, İstanbul, 2019, c.1, c.2.

HALAÇOĞLU, Yusuf. ‘’Bağdat’’ Mad., *TDVİA*., İstanbul, 1991, c.4.

IZZÎ SÜLEYMAN EFENDİ. *İzzî Tarihi*, T.Y.E.K.B., Haz.: Ziya Yılmazer, İstanbul, 2019.

MEHMED HURŞÎD PAŞA. *Seyâhatname-i Hudûd*, Çevirimyazı: Alâattin Eser, Simurg kitapçılık, İstanbul, 1997, 1. Baskı.

SAHİLLİOĞLU, Halil. Osmanlı Döneminde Irak’ın İdari Taksimatı (mak.), Çev. Mustafa Öztürk, *Belleten*, T.T.K., Aralık 1990, C.LIV.

SARINAY, Yusuf. (proje yöneticisi), ııı. *Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri*, T.C. B.D.A.G.M., O.A.D.B. yayın No. 64, Ankara, 2008.

ŞEM'DANÎ-ZADE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ. Mür'i-t-Tevarîh (Şemdanî Tarihi), Düzen.: Münir Aktepe, İ.Ü. Edebiyat Fak. Matbaası, 1976, C.I

ŞEM'DANÎ-ZADE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ. Mür'i'T- Tevârîh (Şem'danî Tarihi), Haz. Münir Aktepe, İ.Ü. Edebiyat Fak. Matbaası, 1978, C.II A.

ŞEM'DANÎ-ZADE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ. Mür'it-Tevarih (Şem'dani-zade Tarihi), Haz. M. Münir Aktepe, Edebiyat Fakültesi Matbaası, C.III., 1981.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. Osmanlı Tarihi, T.T.K. yay., Ankara, 1988, II. Cilt.

OSMANLI TÜRKÇESİ KAYNAKLAR

أحمد جودت باشا، تاريخ جودت، مطبعه-ء عثمانية، در سعادت ، 1309، ايكنجي طبعى، ج.1، ج.2، ج.6، ج.7، ج.8، ج.9، ج.10، ج.11، ج.12.-(Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Matbaa'-i Âmire, Der-sea'adet, 1309, İkici tab'ı, c.1, c.2, c.6, c.7, c.8, c.9. c.10, c.11, c.12.

أحمد لطفي، تاريخ لطفي، مطبعه-ء عامره (إستانبول)، 23 جمادى الآخرة 1290، ج.1 .-Ahmed Lutfi, Tarih-i Lutfi, Matba'a-i Âmire, 23 Cemazeyilahir 1290, c.1.

أحمد لطفي، تاريخ لطفي، مطبعه-ء عامرة، 1292، ج.3. ,Ahmed Lutfi, Tarih-i Lutfi, Matba'a-i Âmire 1292

أحمد واصف أفندي، محاسن الآثار وحقائق الأخبار (واصف تاريخي)، دار الطباعة العامرة/ إستانبول، 1219.
Ahmed Vasıf Efendi, Mehasin-ül-Âsâr ve hakaik-ul-Ahbar (Vasıf Tarihi), Dar-ül-Tıba'at-ül-Âmire, İstanbul, 1219.

سالنامه، بغداد سالنامه سي، (مرتب، بغداد مكتوبجيسي مصطفى ذهني بك)، دفعه 4، سنه 1300. ,Salnâme Bağdat Salnâmesi (Mürettip: Bağdat mektupçusu Mustafa Zihni Bey), Def'a 4, sene 1300.

سالنامه، موصل ولايتي سالنامه-ء رسميسي، بشنجي دفعه، موصل ولايت مطبعه سي، 1330 هجري. ,Salnâme Musul Vilayeti Salnâme-i Resmisi, Beşinci def'a, Musul Vilayet Matbaası, 1330 Hicri.

سالنامه، موصل ولايتي سالنامه-ء رسميسيدر، (سر محرري عزتلو صفوت بك)، موصل ولايت مطبعه سي، 1325 سنه-ء هجريه سنه مخصوصدر، دردنجي دفعه. ,Salnâme, Musul Vilayeti Salnâme-i Resmisidir, (Ser müharriri: İzzetlü Savvet Bey), Musul Vilayet Matbaası, 1325 sene-i Hicriyyesine mahsustur, Dördüncü def'a.

شاني زادة، محمد عطاء أفندي، تاريخ شاني، طرابزونلي بقرجي باشي محمد أفندي زاده سليمان افنديناڭ مطبعه سي، سنه 1290، ج.1 و2 و3. ,Şanizade, Mehmed 'Atâ Efendi, Tarih-i Şanî, Trabzonlu Bakırcı Başı Mehmet Efendi Zade Süleyman Efendinin Matbaası, sene 1290, c.1, c.2, c.3.

كركوكلي، رسول حاوي، تاريخ دوحة الوزراء ذيل كلشن خلفاء، دار السلام بغداد، جمادى الاولى سنة 1246.
Kerküklü, Resul Havî, Tarih-i Devhat-ül-Vüzerâ Zeyl Gülşen-i Hulefâ, Dar-üs-Selam Bağdat, cemazey-i evvel sene 1246.

مصطفى نوري باشا (منصوري زاده)، نتائج الوقوعات، مطبعه-ء عامرة، استانبول، 1296، ج.3. Mustafa Nuri Paşa (Mansurîzade), Netâyic-ül-vuku'at, Matba'a-i Âmire, İstanbul, 1296, c.3.

منصوري زادة، مصطفى نوري باشا، نتايج الوقوعات، اخوت مطبعه سى، استانبول، 1237، ج.4. Mansurizade, Mustafa Nuri Paşa, netâyic-ül-vuku'at, Uhuvvet Matbaası, İstanbul, 1237, c.4.

نظمي زاده، مرتضى، كلشن خلفا، دار الطباعة المعمورة في البلدة الطيبة القسطنطينية على يد ابراهيم من متفرقكان دركاه عالي، غرة صفر 1141. Nazmizade, Mürtaza, Gülşen-i Hulefâ, Dar-ül- Tıba'at-ül-Ma'mura fil- Beldet-il- Tayyibe el-Kustantıniyye, 'Ala yed-i İbrahim min Müteferrikan-ı Dergâh-ı 'Âlî, Gurret-i Safer 1141.

YAZMA KAYNAKLAR

السويدي، مهذب الدين محمد سعيد بن عبد الله بن حسين بن ناصرالدين البغدادي الشافعي، ورود حديقة الوزرا بورود وزارة مواليهم في الزورا.

el-Süveydî, Mühezzeb-üd-din Muhammed Said bin Abdullah bin Hüseyin bin Nasır-ud-din el-Bağdadî el- Şafi'î, Vürud-ü Hadikat-ül- Vüzerâ bi-Vürudi Vezareti Mevalihim Fil-Zevrâ (Zevrâ'da Mevaliler Vezaretine varışla, Vezirler Bahçesi Gülleri). (Arapça)

شمعداني زاده، فندقليلي سليمان أفندي، ذيل تقويم التواريخ (مخ.، عثمان فريد بكك كتبخانه سنده كي نسخه دن استنساخ ايدلمشدر.

Şem'danîzade, Fındıklılı Süleyman Efendi, Zeyl-i Takvm-it-Tevârih, (Osman Ferit Beyin kütüphanesindeki nüshadan istinsah edilmiştir). (McGill University Libraries/ Islamic Studies No. MS170 yazma nüshası). (Osmanlı Türçesi)

شهرباني، خطيب زاده عبد القادر أفندي، تذكره (تركي شعرايي جمع وترجمه ايله)، تمت وبالخير عمت في 1245.

Şehrebanî, Hatipzade Abd-ul-Kadır Efendi, Tezkire (Türkî Şu'arâyı Cem' ve Tercüme ile), Temmet ve Bil-hayr Ammet fi 1245. (Osmanlı Türkçesi)

ARAPÇA KAYNAKLAR

الأعظمي، علي ظريف، مختصر تاريخ بغداد أو بغداد في 4000 سنة، مط. الفرات، بغداد، 1344/ 1926.
el-A'zamî, Ali Zarif, Muhtasar-ü Tarih-i Bagdad ev Bagdad fi 4000 Sene (Özet Bağdat Tarihi veya Bağdat'ın 4000 yılı.), Fırat mat., Bağdat, 1344/ 1926.

الآلوسي، محمود شكري، أخبار بغداد وما جاورها من البلاد، تح. عماد عبد السلام رؤوف، الدار العربية للموسوعات، بيروت، ط.1، 1429/2008.
el-Âlüsî, Mahmud Şükrî, Ahbar-ü Bagdad vemâ Cavareha Min-el-Bilâd (Bağdat'ın ve Etrafındaki Beldelerin Tarihi), Düz. İmad Abd-üs-selâm Rauf, el-Dar el-Arabiyye lil-Mevsü'at, Beyrut, 1.bas., 2008/ 1429.

الآلوسي، محمود شكري، تاريخ مساجد بغداد وآثارها، مط. دار السلام، بغداد، 1346.
el-Âlüsî, Mahmud Şükrî, Tarih-u Mesacidi Bagdad ve Âsârühe (Bağdat Mescitleri ve eserleri Tarihi), Dar-üs-Selâm mat. Bağdat, 1346.

بن بشر، عثمان بن عبد الله، عنوان المجد في تاريخ نجد، تح. عبد الرحمن بن عبد اللطيف بن عبد الله، مطبوعات دارة الملك عبد العزيز، 1402/ 1982، ط.4، ج.1.
bin Bişr, Osman b. Abdullah, 'Unwan-ul-Mecd fi Tarihi Necd (Necd Tarihinde Şan Unvanı), Düz. Abd-ur-Raman b. Abd-ul-Latif b. Abdullah, Neş. Daret-ül-Melik Abd-ul-Aziz, 1402/ 1982, 4. bas., c.1.

الرجي، محمود بن عثمان، بهجة الإخوان في ذكر الوزير سليمان، الباب الرابع، الفصل الأول، (نقلا من نص الباب الرابع الذي نشره عماد عبد السلام رؤوف عن نسخة مخ.، في مقالته: قراءة في مخطوطة بهجة الإخوان في ذكر الوزير سليمان، موقع: الألوكة، تاريخ الإضافة 2012/11/24).
el-Reci, Mahmud b. Osman, Behcet-ül-İhvan fi Zikr-il-Wezir-i Süleyman (Vezir Süleyman Haberlerinde Kardeşler Sevinci), 4. Bölüm, 1. Fasıl. (İmad Abd-üs-selâm Rauf'un bir yazma nüshadan Alukah sitesinde yayımladığı: ''Behcet-ül-İhvan fi Zikr-il-Weziri Süleyman Yazması Hakkında Mutala'a'' makalesinin 4. Faslında tam metni yayımlanmıştır), Alukah sit. yön.: Saad el-Cümeyli, neş. tarihi: 24.11.2012.

رؤوف، عماد عبد السلام، قراءة في مخطوطة بهجة الإخوان في ذكر الوزير سليمان (مق.)، الألوكة، إشراف: سعد الجميلي، نشر 24/11/ 2012.
Rauf, İmad Abd-üs-Selam, Kıra'et-ün- fi Mahtutat-i Behcet-ül-İhvan fi Zikr-il-Wezir-i Süleyman, (m.), (Vezir Süleyman Haberlerinde Kardeşler Sevinci Yazması Hakkında Mütala'a), Alukah sit., yön. Saad el-Cümeyli, neş. tarihi: 24.11.2012.

رؤوف، عماد عبد السلام، عادلة خاتون صفحة من تاريخ العراق، مكتب جواد للطباعة والنشر، بغداد، ط.1، 1997.
Rauf, İmad Abd-üs-Selam, 'Adile Hatun, Safhatün min Tarih-ul- İraq ('Adile Hatun, Irak Tarihinden Bir Sayfa), Cevad mat. ve yay., Bağdat, 1. bas, 1997.

رؤوف، عماد عبد السلام، "ورود حديقة الزوراء" مصدراً لتاريخ الكرد في القرن الثامن عشر(م.)، موقع الألوكة الألكتروني، تاريخ الإضافة: 2013/1/8 م./ 1434/2/25 هج.
Rauf, İmad Abd-üs-Selam, ''Würud-ü Hadikat-ül- Zewrâ'' Masdaren li-Tarih-il-Kürd fil-Karn-il Thamin 'Aşer. (18. Yüzyılda Kürt Tarihi Kaynağı olarak: ''Zevrâ Bahçesi Gülleri''), (m.), Alukah sit., yön. Saad el-Cümeyli, neş. tarihi: 8.1.2013/ 25.2.1434.

رؤوف، عماد عبد السلام، سجلات المحكمة الشرعية في بغداد وأهميتها في دراسة تاريخ العراق الاجتماعي والإقتصادي (م.)، مجلة المورد التراثية، العدد 2، السنة 12، بغداد، 1983، (إعادة نشر مع تعليقات جديدة للكاتب نفسه عليها، نقلا عن موقع www.alukah.net)
Rauf, İmad Abd-üs-Selam, Sicillât-ül- Mehkemet-ül- Şer'iyye fi Bagdad ve Ehemmiyetüha fi Diraset-ü Tarih-ül-İraq-il- İctima'î vel-İktisadî (Bağdat Şer'iye Mahkemesi Sicilleri ve Irak Sosyal ve Ekonomik Tarihi Çalışmalarında Önemi), (m.), el-

Mewrid el-Thekafi der., 2. sayı, 12. yıl, Bağdat, 1983. (makale; aynı yazar tarafından yeni notlar ekleyerek ‘’www.alukah.net’’ sit. tekrar yayımlanmıştır).

السرحان، علي كامل حمزة، إمارة الحج العرا قي في عهدي حسن باشا وأحمد باشا، (م.)، مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية، بغداد، مجلد 2 عدد1، حزيران، 2012.
el-Serhân, Ali Kâmil Hamza, İmâret-ül- Hacc-ül- İraqi fi ‘Ahdey Hasan Paşa ve Ahmed Paşa (Hasan Paşa ve Ahmet Paşa Devirlerinde Irak Hacc Emirliği), m., Babil İnsanî Araştırmalar Merkezi der., Bağdat, c.2, 2. Sayı, Haziran 2012.

سركيس، يعقوب، مباحث عراقية في الجغرافية والتاريخ وخطط بغداد، القسم الأول، شركة التجارة والطباعة، بغداد، 1367/ 1948.

Serkis, Yakub, Mebahith İraqiyye fil-Cugrafiyeti vel-Tarihi ve Hutatı Bagdad. (Coğrafya, Tarih ve Bağdat Şehirciliği Hakkında Irak Çalışmaları), c.1, Şirket-ül- Ticareti vel- Tıba’a neş., Bağdat, 1367/ 1948.

سركيس، يعقوب، مباحث عراقية في الجغرافية والتاريخ والآثار وخطط بغداد، القسم الثاني، شركة التجارة والطباعة، بغداد، 1374/ 1955.

Serkis, Yakub, Mebahith İraqiyye fil-Cugrafiyeti vel-Tarih-i ve Hutat-ı Bagdad. (Coğrafya, Tarih ve Bağdat Şehirciliği Hakkında Irak Çalışmaları) c.2. Şirket-ül- Ticareti vel- Tıba’a neş., Bağdat, 1374/ 1955.

سركيس، يعقوب، مباحث عراقية في الجغرافية والتاريخ والآثار وخطط بغداد، القسم الثالث، جمع وتنصيص وتعليق وفهرسة: معن حمدان علي، وزارة الثقافة والإعلام/ دار الرشيد، بغداد، 1981.

Serkis, Yakub, Mebahith İraqiyye fil-Cugrafiyeti vel-Tarihi ve Hutatı Bagdad, (Coğrafya, Tarih ve Bağdat Şehirciliği Hakkında Irak Çalışmaları), c.3. Düz. Ma’an Hemdan Ali, Irak Kültür ve Enformasyon Bakanlığı- Dar-ül-Reşid neş., Bağdat, 1981.

السعدون، حميد حمد، حكايات عن المنتفق، وقائع من تاريخ العراق الحديث والمعاصر، مكتبة الذاكرة/ بغداد ودار وائل للنشر/ الأردن، د.س.
el-Sa’dun, Hamid Hamed, Hikâyât-ün ‘an-il-Muntefık/ Vakyi’ min Tarih-il- Irag-ıl-Hadîth vel- Mu’asır, (Müntefik’ten hikâyeler/ Yeni ve Çağdaş Irak Tarihinden Vakalar), Zâkire Kütüphanesi/ Bağdat ve Dar Vail/ Ürdün neş., t.y.

السعدون، خالد حمود، الأوضاع القبلية في ولاية البصرة العثمانية (ر.د.)، جامعة ام القرى/ السعودية، كلية الشريعة والدراسات الإسلامية، الدراسات العليا التاريخية، 1405 هجرية.
el-Sa’dun, Halid Hümud, el-Awda’- ül- Kabeliyyeti fi Wilayet-il Basrat-il- ‘Uthmaniyye, (Osmanlı’nın Basra Vilayetinde Kabileler Durumu), (dr.t.), Umm-ül-Kura ÜniversitesiL Suudi Arabistan, Şariat ve İslami İlimler Fak., Tarihî Yüksek Çalışmalar Böl., 1405 Hic.

السويدي، عبد الرحمن بن عبد الله البغدادي، حديقة الزوراء في سيرة الوزراء، تح. عماد عبد السلام رؤوف، نشر: المجمع العلمي العراقي/ بغداد، 1423/ 2003.
el-Süveydî, Abd-ül-Rahman b. Abdullah el-Bağdadî, Hadikat-ül- Zewrâ fi Sîret-il-Wüzerâ, (Vüzerânın Siresinde Zevrâ Bahçesi), Düz. İmad Abd-üs-Selam Rauf, Irak Bilim Kurulu neş., Bağdat, 1423/ 2003.

السويدي، محمد سعيد بن عبد الله، ورود حديقة الوزراء بورود وزارة مواليهم في الزوراء، تح. عماد عبد السلام رؤوف، نشر: دار الزمان/ دمشق والتفسير للنشر/ أربيل، ط.1، 2012.
el-Süveydî, Muhammed Said b. Abdullah, Würudü Hadikat-il- wüzarâ bi-Würudi Mewalihim fi-l-Zewrâ, (Zevrâ'da Mevaliler Vezaretine varışla, Vezirler Bahçesi Gülleri), Düz. İmad Abd-üs-Salam Rauf, Dar el-zeman/ Dımaşk ve el-Tefsir/ Erbil neş., 1. bas., 2012

شاكر، محمود، التاريخ الإسلامي، العهد العثماني، نشر: المكتب الإسلامي، بيروت، ط.4، 1421/ 2000.
Şakir, Mahmud, el-Tarih-ül- İslamî, el-'Ahd-il- Uthmanî, (İslam Tarihi/ Osmanlı Çağı), El-Mekteb el-İslamî neş., Beyrut, 4. bas., 1421/ 2000.

الشاوي، سليمان بك بن عبد الله بك، سكب الأدب على لامية العرب، تح. مهند مجيد برع العبيدي، جامعة بغداد، (ر.م.)، سنة 2005، (نسخة إلكترونية).
el-Şawî, Süleyman Bek b. Abdullah Bek, Sekb-ül- Edeb 'Alâ Lâmiyet-ül- Arab. (Arap Lamiyyesine Edebî Döküm). Düz. Mühenned Mecid Bura' el-'Ubeydî, (mr.t.), Bağdat Üniv. 2005, (elektronik nüsha).

صالح، زكي، بريطانيا والعراق حتى عام 1914/ دراسة في التاريخ الدولي والتوسع الإستعماري، مط. العاني، بغداد، ط.1، 1968.
Salih, Zeki, Britanya Wel-İraq Hettâ 'Ame 1914/ Diraset-ün- fil-Tarih-il-Dewli vel-Tewessü' el-İsti'mârî, (1914 yılına kadar Britanya ve Irak/ Uluslararası Tarih ve Emperyalist Yayılma Hakkında Bir Etüt), el-'Anî mat., Bağdat, 1. bas., 1968.

الصوفي، أحمد علي، أرض السواد، مط. الإتحاد، الموصل، 1374/ 1955.
el-Sufî, Ahmed Ali, Ard-ul-Sewad, (İki Nehir toprakları), el-İttihad mat., Musul, 1374/ 1955.

طقوش، محمد سهيل، تاريخ الكرد، دار النفائس، بيروت، ط.1، 1436/ 2015.
Takkuş, Muhammed Süheyl, Tarih-ül-Kurd, (Kürt Tarihi), Dar el-Nefâis, Beyrut, 1. bas., 1436/ 2015.

العامري، ثامر عبد الحسن، موسوعة العشائر العراقية، مكتبة الصفا والمروى/ لندن، ج. 1، ج.2، ج.3، ج.6، د.س.
el-'Amirî, Thamir Adb-ül-Hasan, Mewsü'at-ül- Âşa'ir-il- İraqiyye, (Irak Aşiretleri Ansiklopedisi), el-Safa vel-Mervâ neş., Londra, t.y., c.1, c.2, c.3, c.6.

عزالدين، يوسف، داود باشا ونهاية المماليك في العراق، دار البصري/ بغداد، 1967/1386.
İzz-üd-Din, Yusuf, Dawud Basha we Nihayet-ül- Memâlîk fil-İraq, (Davut Paşa ve Irak Memlüklülerin Akıbeti), Dar el-Basri, Bağdat, 1386/ 1967.

عزالدين، يوسف، داود باشا ونهاية المماليك في العراق، مط. الشعب، بغداد، ط.2. 1396/ 1976.
İzz-üd-Din, Yusuf, Dawud Basha we Nihayet-ül- Memâlîk fil-İraq, (Davut Paşa ve Memlüklülerin Akıbeti), el-Şa'ab mat. Bağdat, 2.bas., 1396/1976.

العزاوي، عباس المحامي، موسوعة تاريخ العراق بين احتلالين، الدار العربية للموسوعات، بيروت، 2004، ط.1، ج.5، ج.6، ج.7.

el-Azzawi, Abbas el-Mühami, Mewsü'atü Tarih-il- İraqi Beyne İhtilâleyn, (İki İşgal Arası Irak Tarihi ansiklopedisi), el-Dar el-'Arabiyye lil- Mevsü'at neş., Beyrut, 2004, 1. bas., c.5, c.6, c.7.

العزاوي، عباس، موسوعة عشائر العراق، دار الموسوعات العربية/ بيروت، 2005/ 1425، ط.1، ج.1، ج.2، ج.3، ج.4.
el-Azzawi, Abbas el-Mühami, Mewsü'at-ü'Asha'ir-ül-İraq, (Irak Aşiretleri ansiklopedisi), Dar el-'Araabiyye lil- Mevsü'at neş., Beyrut, 2005/ 1425, 1. bas., c.1, c.2, c.3. c.4.

العزاوي، عباس، تاريخ العراق بين احتلالين، شركة التجارة والطباعة، بغداد، 1373/ 1954. ج.6.
el-Azzawi, Abbas, Mewsü'at-ü- Tarih-il- İraq-i Beyne İhtilâleyn, (İki İşgal Arası Irak Tarihi), Şirket el-Ticare vel-Tıba'a neş., Bağdat, 1373/1954, c.6.

العطار، عماد عبد السلام رؤوف، الحياة الاجتماعية في العراق إبان عهد المماليك، (ر. د.)، جامعة القاهرة، كلية الآداب، قسم التاريخ، 1976.
el-'Attar, İmad Abd-üs-Selam Rauf, el-heyat-ül- İctima'iyye fil-İraq İbbâne 'Ahd-il-Memâlîk. (Memlüklüler Döneminde Irak'ta Sosyal Hayat), dr.t., Kahira Üniv., Edebiyat Fak., Tarih Böl., 1976.

العمري، ياسين بن خيرالله الخطيب، غاية المرام في محاسن بغداد دار السلام، منشورات البصري، بغداد، 1388/ 1968.
el-'Umerî, Yasin b. Hayrullah el-Hatip, Gayet-ül-Meram fi Mehasin-i Baqdadi Dar-ül-Selâm (Dar-üs-selâm Bağdat'ın Güzelliklerinde Meram Zirvesi), el-Basri neş., Bağdat, 1388/ 1968.

عيسى، رزوق، داود باشا ونهضة العراق الأدبية في القرن التاسع عشر (م.، القسم 2، تاريخ النشر 1947/1/20)، مجلة الرسالة، العدد 707 و706، د.م.، د.س.، (منقول من موقع ويكي مصدرWikisource في 2023/3/17).
İsâ, Rezzuk, Dawud Pasha ve Nahdat-ül- İraq-il-Edebiyyet-i fi-l-Karn-il- Tasi' 'Asher (Davut Paşa ve 19. Yüzyılda Irak'ın Edebiyat Kalkınması), m., 2. böl. Yay. tarihi 20.1.1947, Risale der., sayı 707 ve 706, yr.y., t.y., (Kaynak: Wikisource, Wiki Sitesi, 17.3.2023 tarinde alınmıştır).

فائق بك، سليمان، عشائر المنتفق، تقديم عبد الرزاق الحسني، الدار العربية للموسوعات/ بيروت، ط.1، 2003/ 1424.
Fayık Bek, Süleyman, 'Ashair-ül- Mutafık (Müntefik Aşiretleri), Önsöz: Abd-ul-Razzak el-Hasanî, el-Dar el-'Arabiyye lil- Mevsü'at neş., Beyrut, 1. bas., 2003/ 1424.

القهواتي، حسين محمد، تاريخ العراق بين الإحتلالين العثمانيين الأول والثاني، ر.م.، جامعة بغداد، كلية الآداب، كانون الثاني 1975.
Kahvatî, Hüseyin Muhammed, Tarih-ül- İraq Beyn-el- İhtilâleyn-il- 'Uthmaniyyeyn-il-Ewel we-l- Thani (Birinci ve İkinci Osmanlı İşgalleri Arası Irak Tarihi), mr.t., Bağdat Üniv. Edebiyat Fak., Ocak 1975.

لطفي اوغلو، عوني عمر، دراسة في وثائق عثمانية تتعلق بكركوك وبابان، م.، مجلة توركمن إيلي، كركوك، العدد 96، كانون الثاني، 2015.

Lütfioğlu, Avni Ömer, Diraset-ün fi Wethâık-e ‘Uthmaniyye Tete’allak-u bi-Kerkuk ve Baban (Kerkük ve Baban’la ilgili Bazı Osmanlı Belgeleri Hakkında Etüt), m., Türkmeneli der., Kerkük, 96. sayı, Ocak 2015.

مراد، خليل علي، العراق في العهد العثماني الثاني، الرافدين للطباعة والنشر، بيروت، ط.1، 2018.
Murad, Halil Ali, el-İraq-u fi-l-‘Ahd-il- ‘Uthman-il- Thani (Osmanlı İkinci Döneminde Irak), el-Rafideyn mat. ve yay., Beyrut, 1. bas., 2018.

مصطفى، نادية محمود (المشرف العام ورئيس الفريق)، العصر العثماني من القوة والهيمنة إلى بداية المسألة الشرقية، المعهد العالمي للفكر الإسلامي، القاهرة، ط.1، 1417/ 1996.
Mustafa, Nadiye Mahmud (Ekip Başkanı ve Genel Denetleyici), el-‘Asr-ül- ‘Uthmani Min-el- Kuwweti we-l-Heymeneti ilâ Bidayet-il- Mes’elet-il- Sharkıyye (Güçlü ve Üstünlükten Şark Meselesi Başlayana Kadar Osmanlı Çağı), İslamî Düşünce Uluslararası Enstitüsü, Kahira, 1. bas., 1417/ 1996.

نوار، عبد العزيز سليمان، تأريخ العراق الحديث من نهاية حكم داود باشا إلى نهاية حكم مدحت باشا، دار الكاتب العربي، القاهرة، 1968/1387.
Nevvar, Abd-ul-Aziz Süleyman, Tarih-ul-İraq-il- Hedith-i min Nihayeti Hükmi Dawud Pasha ilâ Nihayeti Hükm-i Midhad Pasha (Davut Paşa Hükmü Sonundan Mithat Paşa Hükmü Sonuna kadar Irak’ın Yeni Çağ Tarihi), Dar el-Kâtib el-Arabî neş., Kahire, 1387/ 1968.

نوار، عبد العزيز سليمان، داود باشا والي بغداد، إتحاد الناشرين العراقيين، بغداد، ط.2، 2013.
Nevvar, Abd-ul-Aziz Süleyman, Dawud Pasha Wali Baqdad (Bağdat Valisi Davut Paşa), İttihd el-Naşirin el- Arab neş., Bağdat, 2. bas., 2013.

نورس، علاء موسى كاظم، العراق في العهد العثماني (1700- 1800)، دار الحرية/ بغداد، 1399/ 1979.
Nevres, ‘Alâ Musa Kâzım, el-İraq fi-l- ‘Ahd-il- ‘Uthmanî 1700- 1800 (Osmanlı Çağında Irak 1700- 1800), Dar el-Hürriyye neş., Bağdat, 1399/ 1979.

الهاشمي، طه، جغرافية العراق، مط. دار السلام/ بغداد، ط.1، 1930.
el-Hâşimi, Taha, Cugrafiyet-ül- İraq (Irak coğrafyası), Dar-üs-Selam mat., 1. bas., 1930.

الوائلي، عثمان بن سند البصري، مختصر مطالع السعود بطيب أخبار داود (خمسة وخمسون عاما من تاريخ العراق: 1188- 1242)، اختصره: أمين بن حسن الحلواني المدني، تح. محب الدين الخطيب، مط. السلفية، القاهرة، د.س.
el-Wailî, Osman b. Sened el-Basrî, Muhtasaru Matali’-ul- Su’udi bi-Tîbi Ahbarı Dawud (Davut’un Hoş Haberlerinde Saadet Doğuşları/ Irak Tarihinin 55 yılı/ 1242- 1188), Özetleyen: Emin b. Hasan el-Hühvani el-Mdenî, düz. Muhibbüldin el-Hatib, Selefiyye mat., Kahira, t.y.

الوردي، علي، لمحات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث، انتشارات المكتبة الحيدرية، قم، إيران، ط.1، ج.1، 1417.
el-Werdi, Ali, Lemehâtün İctima’iyye-ün min Tarih-il- İraq-il- Hedith (Irak Yeni Çağ Tarihine Sosyal Bakışlar), el-Mektebe el-Haydariyye neş., Kum/ İran, 1. bas., c.1, 1417.

ARAPÇAYA ÇEVİRİ KAYNAKLAR

أداموف، ألكسندر، ولاية البصرة في ماضيها وحاضرها، تر. هاشم صالح التكريتي، الوراق للنشر/ لندن، ط.1، 2009.

Ademofe, Aleksander, (Rus Yazar, İngilizceden çeviri), Wilat-ül- Basrati fi Madihâ we Hadirihâ (Geçmişten Günümüze Basra Vilayeti), çev. Haşim Salih el-Tikritî, el-Varrak neş., Londra, 1. bas., 2009.

بكنغهام، جمس، رحلتي إلى العراق عام 1816، تر. سليم طه التكريتي، ج.1، مط. أسعد، بغداد، 1968.

Begingham, James, Rihleti ilâ-l- İraq 1816 (Irak'a Seyahatim 1816), (İngiliz seyyah ve şarkiyatçı- İngilizceden çev.), çev. Selim Taha el-Tikritî, c.1, Es'ad mat. Bağdat, 1968.

تافرنييه، جان بابتيست، رحلة الفرنسي تافرنييه الى العراق في القرن السابع عشر سنة 1676، تر. كوركيس عواد وبشير فرنسيس، الدار العربية للموسوعات، بيروت.

Tavernier, Jean Baptist, Rihlet-ül- Fransî Tavernier ilâ-l- İraq-i fi-l- Karn-il- Sabı' 'Asher senet-i 1676 (Faransız Taverier'in 17. Yüzyılda 1676 yılı Irak'a Seyahati), çev. Güvergis Avvad ve Beşir Faransis, el-Dar el-'Arabiyye lil- Mevsü'at neş., Beyrut.

ديللافاليه، بيترو، رحلة ديللا فاليه إلى العراق مطلع القرن السابع عشر، تر. بطرس حداد (من الإيطالية)، الدار العربية للموسوعات، بيروت، ط.1، 2006/ 1427.

Pietro delle Velle, Rihletü Delle Velle ilâ-l- İraq-i Matla'-ıl- Karn-il- Thamini 'Asher (18. Yüzyılın Başlarında della Velle'nin Irak'a Seyahati). (İtalyan seyyah, İtalyancadan çev.), çev. Putrus Heddad, el-Dar el-'Arabiyye lil- Mevsü'at neş., Beyrut, 1. bas., 2006/ 1427.

ريج، كلوديوس جيمس، رحلة ريج المقيم البريطاني في العراق عام 1820، تر. اللواء بهاء الدين نوري، الدار العربية للموسوعات، ط.1، بيروت، 2008/ 1329.

Rich, Claudius James, Rihlet-ül- Mukim-il- Britanî fi-l- İraq 'Ame 1820 (Britanya Balyozunun 1820 yılında Irak'ta seyahati) (İngilizceden çev), çev. Tümgeneral Baha-üd-din Nuri, el-Dar el-'Arabiyye lil- Mevsü'at neş., Beyrut, 1. bas., 2008/ 1329.

زكي، محمد أمين، تاريخ الدول والإمارات الكردية في العهد الإسلامي، تر. محمد علي عوني الجزء الثاني من كتاب خلاصة تاريخ الكرد وكردستان المؤلف باللغة الكردية، مط. السعادة/ مصر، 1364/ 1945.

Zeki, Mehmet Emin, Tarih-ül- Duweli we-l- İmârât-il- Kürdiyyet-i fi-l- 'Ahd-il- İslâmî/ Tercümet Mehmet Ali Avni, el-Cüz' el-Thani min Kitabi Hulasati Tarih-il-Kurdi we Kurdistan (İslamî Çağda Kürt Devletleri ve Beylikleri Tarihi, Kürtçe yazılan ''Kürt ve Kürdistan Tarihi Özeti'' kitabın 2. Kısmının Mehmet Ali Avni tarafından çevirisidir), Saadet mat., Mısır, 1364/ 1945.

الشهرباني، عبد القادر، تذكرة شعراء بغداد في عهد الوزير داود باشا، تر. (من التركية العثمانية) : فؤاد حمدي، تح. عماد عبد السلام رؤوف، منشورات المجمع العلمي العراقي، بغداد، 1422/ 2002.

el- Şehrebanî, Abdulkadir, Tezkiret-ü Shu'râ-i Baqdad fi Âhd-il- Wezir-i Dawud Pasha (Vezir Davut Paşa Devrinde Bağdat Şairleri Tezkiresi) (Osmanlı Türkçesinden çev.), çev. Fuat Hamdi, Düz. İmad Abd-üs-Sealm Rauf, Irak Bilim Kurulu neş., Bağdat, 1422/ 2002.

فائق بك، سليمان، تاريخ المماليك الكولمند في بغداد، تر. محمد نجيب أرمنازي (من التركية العثمانية)، مط. المعارف، بغداد، 1961.

Fayık Bek, Süleyman, Tarih-ül- Memâlik-ül- Kölemendi fi Baqdad (Bağdat'ta Kölemend Memlüklerin Tarihi), (Osmanlı Türkçesinden çev.), çev. Muhammed Necib Ermenazi, Maarif mat., Bağdat, 1961.

فريزر، جيمس بيلي، رحلة فريزر إلى بغداد سنة 1834، تر. جعفر الخياط (من الإنكليزية)، الدار العربية للموسوعات، بيروت، ط.1، 2006/ 1427.

Fraser, James Baillie, Rihletü Fraser ilâ Baqdad senete 1834 (1834 yılında Fraser'in Bağdat'a Seyahati). (İngilizceden çev.), çev. Cafer el-Hayyat, el-Dar el-'Arabiyye lil-Mevsü'at neş., Beyrut, 1. bas., 2006/ 1427.

الكركوكلي، الشيخ رسول، دوحة الوزراء في تاريخ وقائع بغداد الزوراء، تر. موسى كاظم نورس، دار الكتاب العربي/بيروت ومكتبة النهضة/ بغداد.

el-Kerkükli, el-Şeyh Resul, Dewhet-ül- Wüzerâ fi Tarihi Wakaı'i Baqdad-il- Zewrâ. (Bağdad-ı Zevrâ Vakaları Tarihinde Vezirler Ulu Ağacı) (Osmanlı Türkçesinden çev.), çev. Musa Kâzım Nevres, Dar el-Kitab el-Arabî/ Beyrut ve el-Nahda Kitapevi/ Bağdat neş.

كيلي، جون ب، بريطانيا والخليج (1795- 1870)، تر. محمد أمين عبد الله، وزارة التراث القومي والثقافة، سلطنة عمان، مط. عيسى البابي الحلبي، ج.1، د.م، د.س.

Kelly, Barrett John, Britanya we-l Halic 1795- 1870 (Britanya ve Körfez, 1795 -1870). (İngilizceden çev.), çev. Muhammed Emin Abdullah, Uman Milli töre ve Kültür Bakanlığı, Uman, İsa el-Babî el-Halebî mat., c.1, yr.y., t.y.

المنشي البغدادي، محمد بن أحمد الحسيني، رحلة المنشي البغدادي إلى العراق، تر. عباس العزاوي (من الفارسية)، دار الوراق/ لندن، ط.1، 2008.

el- Munşî el- Bağdadî, Muhammed b. Ahmed el-Hüseynî, Rihlet-ül- Munshî-l- Baqdadî ilâ-l- İraq (el-Münşî el- Bagdadî'nin Irak'a Seyahati), (Farsçadan çev.), çev. Abbas el-Azzavî, Dar el-Varrak, Londra, 1.bas., 2008.

لونكريك، ستيفن همسلي، أربعة قرون من تاريخ العراق الحديث، تر. جعفر الخياط، مط. التفيض، بغداد، 1360/ 1941.

Longrigg, Stephen Hemsley, ‘Arba’atü Kurunin min Tarih-il- İraq-il- Hedith (Irak Çağdaş Tarihinden Dört Yüzyıl), (İngilizceden çev.), çev. Cafer el-Hayyat, el-tefayyüz mat., Bağdat, 1360/1941.

نيبور، كارستن، رحلة نيبور إلى العراق، تر. محمود حسين الأمين، (من الألمانية)، نشر: وزارة الثقافة والإرشاد/ العراق، 1965/1385.

Niebhur, Carsten, Rihletü Niebhur ilâ-l- İraq (Niebhur’un Irak Seyahati), (Almancadan çev.), çev. Mahmud Hüseyin el-Emin, Kültür ve İrşat Bakanlığı neş., Irak, 1385/1965.

ولستيد، جيمس ريموند، رحلتي إلى بغداد في عهد الوالي داود باشا، تر. سليم طه التكريتي، مكتبة النهضة العربية ودار إحياء التراث العربي، بغداد، 1984.

Wellsted, James Raymond, Rihleti ilâ Baqdad fi ‘Ahd-il- Wali Dawud Pasha (Vali Davut Paşa devrinde Bağdat’a Seyahatim), (İngilizceden çev.), çev. Selim Taha el-Tikritî, el-Nahda el- Arabiyye Kitapevi ve Darü İhya el-türas el-Arabî neş., Bağdat, 1984.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ

B.O.A., HAT. 801/37086-G, 25 Cümaziyelahir 1238 (9 Mart 1823.

B.O.A., HAT.783- 36611-E, 7 Zilkade 1238 (16 Temmuz 1823).

B.O.A., HAT. 389- 20705-A, 15 Cemazeyilahir 1247 (21 Kasım 1831).

B.O.A., HAT. 389- 20705-B, 30 Cemazeyilahir 1247 (6 Aralık 1831).

B.O.A., HAT. 389- 20705-C, 13 Cemazeyilahir (19 Kasım 1831).

B.O.A., A. (DVNSMHM.d.. 112) Mühimme defteri, Hüküm 850, Evail Müharrem 1114.

B.O.A., HAT 108- 4282, 29 Zilhicce 1222.

B.O.A., HAT 108- 4282, 29 Zilhicce 1222

B.O.A., HAT 276- 16196, 23 Ramazan 1222.

B.O.A., HAT. 809/37200-B, 2 Recep 1231 (29 Mayıs 1816).

B.O.A., HAT. 763/ 36031-J, 26 Zilhicce 1231.

B.O.A., HAT. 763/ 36031-i, 29 Zilhicce 1231.

B.O.A., HAT. 763/ 36031-İ, b.t. 29.Z.1231 (20 Kasım 1231).

B.O.A., C.SM. 95- 4778, 23 Recep 1231 (19 Haziran 1816).

B.O.A., C..DH.. 69- 3449, 29 Ş. 1231.

B.O.A., HAT. 763/ 36031-D. Mazbatanın yazılış tarihi muhtemelen 1231 Zilhicce başlarındadır. Musul Valisi kaimesi ilişiğine 14 Safer 1232'de arz edilmiştir.

B.O.A., HAT. 763/ 36031-C, 15 M. 1232 (5 Aralık 1816).

B.O.A., HAT 763/ 36031, 3 M. 1232 (23 Kasım 1816).

B.O.A., HAT. 763/36031-G, b.t. 29 Zilhicce 1231 (20 Kasım 1816).

B.O.A., HAT. 763/ 36031-j, 26 Z. 1231 (17 Kasım 1816).

B.O.A., HAT. 284- 17046, b.t. 29 Zilhicce 1232.

B.O.A., HAT. 284-17046, p.t. 29 Zilhicce 1232 (9 Kasım 1817).

B.O.A., HAT.338/19353, 11 Rebiulahir 1232 (28 Şubat 1817)

B.O.A., HAT. 287/ 1729, 25 Rabiuahir 1232 (14 Mart 1817).

B.O.A., HAT. 284/ 17053, 29 Rabiulahir 1232 (18 Mart 1817).

B.O.A., C..DH.. 73- 3615, 20 Zilhicce 1232 (31 Ekim 1817).

B.O.A., HAT. 783/ 36611-E, 7 Zilkade 1238 (16 Temmuz 1823).

B.O.A., HAT 395/20868, 9 Cemaziyelahir 1242 (8 Ocak1827).

B.O.A., HAT. 444/ 22236, 11 Ramazan 1244 (17 Mart 1829).

B.O.A., HAT 394/ 20835, 9 Cemaziyelahir 1242 (9 Ocak 1827).

B.O.A., A. {DVNSMHM.d…, 1-354 Hüküm No. 28 fi 14.R.961/ 12.8.1554 Pazar.

B.O.A., A. {DVNSMHM.d…, 1-354, 3 Zilkade 961 (30 Eylül 1554).

B.O.A., A.{DVNSMHM., 2/104, 13 Rabiulevvel 963 (26 Ocak 1556).

B.O.A., A.{DVNSMHM.d…, 2/ 1236, 28 Ramazan 963 (5 Ağustos 1556).

B.O.A., A.{DVNSMHM.d…, 2/ 1804, 17 Safer 964 (20 Aralık 1556).

B.O.A., HAT.787/36744, 17 Zilhicce1235 (25 Eylül 1820).

B.O.A., HAT. 788/36750, 17 Ramazan 1239 (16 Mayıs 1824).

B.O.A., HAT. 792/ 36828, 1 Muharrem 1236.

B.O.A., HAT. 826/ 37448, 12 Muharrem 1236.

B.O.A., HAT.792/ 36821, 9.2 (Safer).1237.

HAT. 795/ 36869-D, 7 Müharrem 1238 (24 Eylül 1822).

HAT. 795/ 36868-E, 7 Müharrem 1238.

B.O.A., HAT. 793/ 36838, 27 Zilhicce 1237 (14 Eylül 1822).

B.O.A., HAT. 342/ 19579, 9 Zilkade 1233 (18.Eylül.1818).

B.O.A., HAT. 344/ 19653, 11 Rabiulahir 1233 (18 Şubat 1818).

B.O.A., HAT. 444/ 22238, 2 Recep 1233 (8 Mayıs 1818).

B.O.A., HAT. 342/ 19572, 3 Recep 1233 (9 Mayıs 1818).

B.O.A., HAT. 444/ 22238, 15 Recep 1233 (21 Mayıs 1818).

B.O.A., HAT. 345/ 19676, 7 Safer 1234 (6 Aralık 1818).

B.O.A., HAT. 1175/ 46438-C, 29 Zilhicce 1220 (20 Mart 1806).

B.O.A., HAT. 394/ 20844, 29 Zilhicce 1225 (25 Ocak 1811).

B.O.A., HAT. 789/ 36800A, 23 Safer 1238 (9 Kasım 1822)

B.O.A., HAT. 789/ 36800 A, 23 Safer 1238 (9 Kasım 1822).

B.O.A., HAT. 789/ 36800- B, 23 Safer 1238 (9 Kasım 1822).

B.O.A., HAT. 789/ 36800- C, 23 Safer 1238 (9 Kasım 1822).

B.O.A., HAT. 789/ 36800- D, 23 Safer 1238 (9 Kasım 1822).

B.O.A., HAT. 789/ 36800- E, 23 Safer 1238 (9 Kasım 1822).

B.O.A., HAT. 1289/ 50032, 5 Recep 1236 (8 Nisan 1821)

B.O.A., HAT. 1228- 47935, 1 Müharrem 1242 (5 Ağustos 1826).

B.O.A., HAT. 1228- 47935-J, 29 Zilhicce 1242 (24 Temmuz 1827).

B.O.A., HAT. 762- 36003, 17 Safer 1236 (24 Kasım 1820).

B.O.A., HAT. 316- 18607, 29 Zilhicce 1243 (12 Temmuz 1828).

B.O.A., HAT. 1229- 47937-G, 10 Şaban 1241 (20 Mart 1826).

B.O.A., HAT. 1229-47937-H, 10 Şaban 1241 (20 Mart 1826).

B.O.A., HAT. 451- 22355-A., 17 Rabiulahir 1241 (29 Kasım 1825).

B.O.A., HAT. 451- 22356-A, 25 Rebiulahir 1241 (7 Aralık 1825).

B.O.A., HAT. 510- 25033, 15 Şaban 1241 (25 Mart 1826).

B.O.A., HAT. 509- 25005, 15 Şevval 1241 (23 Mayıs 1826).

B.O.A., HAT. 1229- 47937- E, 2 Zilkade 1241 (8 Haziran 1826).

B.O.A., HAT. 1229- 47937- C, 5 Zilkade 1241 (11 Haziran 1826).

B.O.A., HAT. 1228- 47935- K, 17 Zilhicce 1241 (23 Temmuz 1826).

B.O.A., HAT. 1288- 47935-B, 9 Müharrem 1242 (13 Ağustos 1826).

B.O.A., HAT. 1228- 47935-C, 23 Müharrem 1242 (27 Ağustos 1826).

B.O.A., HAT.1229- 47937, 13 Zilkade 1241 (19 Haziran 1826)

B.O.A., HAT.1228- 47935-H, 27 Müharrem 1242 (31 Ağustos 1826.)

B.O.A., HAT.1228- 47935, 19 Safer 1242 (22 Eylül 1826).

B.O.A., HAT.35056, 3 Rabiulevvel 1242 (5 Ekim 1826).

B.O.A., HAT. 25002, 5 Rabiulevvel 1242 (7 Ekim 1826)

B.O.A., HAT.773- 36219, 21 Safer 1242 (26 Eylül 1826 Salı günü).

B.O.A., HAT.735- 34894, 25 Safer 1242 (düzeltilerek 30 Eylül 1826)

B.O.A., HAT.508- 24985, 29 Rabulevvel 1242 (31 Ekim 1826).

B.O.A., C..DH.. 45-2233, 29 Cemazeyilevvel 1242 (28 Aralık 1826).

B.O.A., HAT.1229- 47936-A, 13 Recep 1242 (10 Şubat 1827).

B.O.A., HAT.731- 34749, 29 Zilhicce 1242 (24 Temmuz 1827).

B.O.A., HAT. 731- 34749, 15 Zilkade 1242 (6 Haziran 1242).

B.O.A., HAT.731- 34749-A, 7 Zilhicce 1242 (2 Temmuz 1827).

B.O.A., HAT.773- 36220, 2 Müharrem 1243 (26 Temmuz 1827).

B.O.A., HAT. 773-36220-B, 2 Müharrem 1243 (26 Temmuz 1827).

B.O.A., HAT. 771- 36181, 27 Safer 1243 (19 Eylül 1827).

B.O.A., HAT. 771-36181-C, 27 Safer 1243 (19 Eylül 1827).

B.O.A., HAT. 771- 36181-G, 29 Safer 1243 (21 Eylül 1827).

B.O.A., HAT.767- 36139, 13 Müharrem 1243 (6 Ağustos 1827).

B.O.A., HAT. 849- 38081,17 Cemazeyilahir 1243 (5 Ocak 1828).

B.O.A., HAT. 849- 38081-C, 17 Cemazeyilahir 1243 (5 Ocak 1828).

B.O.A., HAT. 1090- 44289, 3 Cemaziyelahir 1243 (22 Aralık 1827).

B.O.A., HAT. 849- 38081, 23 Recep 1243 (9 Şubat 1828).

B.O.A., C..DH.., 217- 10835, 16 Müharrem 1244 (29 Temmuz 1828).

B.O.A., C..DH.. 142-7054, 29 Şevval 1243 (14 Mayıs 1828).

B.O.A., HAT. 1574- 20115, 9 Ramazan 1243 (21 Mart 1828).

B.O.A., HAT. 751- 35497, 29 Zilhicce 1243 (12 Temmuz 1828).

B.O.A., HAT. 726- 34612, 19 Şevval 1244 (24 Nisan 1829).

B.O.A., HAT. 726- 34612-B, 19 Şevval 1244 (24 Nisan 1829).

B.O.A., HAT.727- 34621, 11 Rebiulahir 1245 (10 Ekim 1829).

B.O.A., HAT.624- 30832, 5 Cemazeyilevvel 1245 (3 Kasım 1829).

B.O.A., HAT.636- 31350, 7 Cemazeyilahir 1245 (4 Aralık 1829).

B.O.A., HAT.636- 31350-A, 7 Cemazeyilahir 1245 (4 Aralık 1829).

B.O.A., HAT.636- 31350-F, 19 Recep 1245 (14 Ocak 1830).

B.O.A., HAT.727- 34621, 19 Recep 1245 (14 Ocak 1830).

B.O.A., HAT.640- 31514-C, 23 Şevval 1245 (17 Nisan 1830).

B.O.A., HAT.727- 34621-B, 21 Recep 1245 (14 Ocak 1830).

B.O.A., HAT.727- 34621-A, 21 Recep 1245 (14 Ocak 1830).

B.O.A., HAT.636- 31350-E, 29 Zilhicce 1245 (20 Haziran 1830).

B.O.A., 727- 34621-G, 29 Zilhicce 1245 (20 Haziran 1830).

B.O.A., HAT.390- 20712, 15 Şaban 1246 (29 Ocak 1831).

B.O.A., HAT.395- 20871-C, 25 Şaban 1246 (8 Şubat 1831).

B.O.A., HAT.396- 20876, 12 Ramazan 1246 (24 Şubat 1831).

B.O.A., HAT.798- 37015, 29 Zilhicce 1238 (6 Eylül 1823).

B.O.A., HAT.510- 25032, 7 Safer 1241 (21 Eylül 1825).

B.O.A., HAT.510- 25032- A, 7 Safer 1241 (21 Eylül 1825).

B.O.A., HAT.771- 36181- D, 29 Zilhicce 1243 (12 Temmuz 1828).

B.O.A., HAT.771- 36181-B, 29 Zilhicce 1243 (12 Temmuz 1828).

B.O.A., HAT.820- 37374, 21 Rebiulevvel 1244 (1 Ekim 1828).

B.O.A., HAT.1019- 42594, 25 Safer 1244 (6 Eylül 1828).

B.O.A., HAT.810- 37214-A, 7 Rabiulevvel 1244 (17 Eylül 1828).

B.O.A., HAT.810- 37214-B, 29 Zilhicce 1244 (2 Temmuz 1829).

B.O.A., HAT.820- 37374-G, 21 Rabiulevvel 1244 (1 Ekim 1828).

B.O.A., HAT.811- 37288, 20 Şaban 1244 (5 Şubat 1829).

B.O.A., HAT.1017- 42543, 7 Recep 1244 (13 Ocak 1829).

B.O.A., HAT.391- 20736, 29 Zilhicce 1247 (30 Mayıs 1832).

B.O.A., C..DH.. 217- 10801, 16 Safer 1246 (6 Ağustos 1830).

B.O.A., HAT.391- 20748, 29 Zilhicce 1245 (21 Haziran 1830).

B.O.A., HAT.391- 20728, 29 Zilhicce 1247 (30 Mayıs 1832).

B.O.A., HAT.392- 20785, 9 Şaban 2246 (23 Ocak 1831).

B.O.A., HAT.392- 20785, 8 Şaban 1246 (23 Ocak 1831).

B.O.A., TS-E.448- 43, 29. Zilhicce 1246 (10 Haziran 1831).

B.O.A., C..HD.. 28- 1382, 28 Cemazeyilevvel 1246 (14 Kasım 1830).

B.O.A., HAT.390- 20711-B, 3 Cemaziyelevvel 1246 (20 Ekim 1830).

B.O.A., HAT.390- 20711, 7 Rebiulahir 1246.

B.O.A., HAT.390- 20712, 15 Şaban 1246 (21 Ocak 1831).

B.O.A., HAT. 392- 20785, 9 Şaban 1246 (23 Ocak 1831).

B.O.A., HAT. 396- 20876-A, 17 Ramazan 1246 (1 Mart 1831).

B.O.A., HAT.397-20901, 11 Ramazan 1246 (23 Şubat 1831).

B.O.A., HAT.395-20866, 11 Ramazan 1246 (23 Şubat 1831).

B.O.A., HAT.395-20875, 11 Ramazan 1246 (23 Şubat 1831).

B.O.A., HAT.397-20897, 11 Ramazan 1246 (23 Şubat 1831).

B.O.A., HAT.397-20899, 11 Ramazan 1246 (23 Şubat 1831).

B.O.A., HAT.395-20867-F, 11 Ramazan 1246 (23 Şubat 1831).

B.O.A., HAT. 393- 20817, 29 Zilhicce 1246 (9 Haziran 1831).

B.O.A., HAT.393- 20823, 8 Şevval 1246 (22 Mart 1831).

B.O.A., HAT. 389- 2074, 21 Zilkade 1246 (3 Mayıs 1831).

B.O.A., HAT.389- 20706, 9 Zilhicce 1246 (21 Mayıs 1831).

B.O.A., HAT.507- 24913-K, 29 Zilhicce 1246 (21 Mayıs 1831).

B.O.A., HAT. 396- 20876-A, 17 Ramazan 1246 (1 Mart 1831).

B.O.A., HAT.389- 20706, 9 Zilhicce 1246 (21 Mayıs 1831).

B.O.A., TS.MA.e 861- 16, Protföy tarihi: 29 Zilhicce 1246 (10 Haziran 1831).

B.O.A., HAT. 395- 20864-L, 10 Müharrem 1247 (21 Haziran 1831)

B.O.A., HAT. 395- 20864-R, 7 Müharrem 1247 (18 Haziran 1831).

B.O.A., HAT.395-20864-J, 29 Zilhicce 1246 (10 Haziran 1831).

B.O.A., HAT.395- 20864-J, 7 Müharrem 1247 (18 Haziran 1831).

B.O.A., HAT.395- 20864-H, 6 Müharrem 1247 (17 Haziran 1831).

B.O.A., HAT.395- 20864-L, 10 Müharrem 1247 (21 Haziran 1831).

B.O.A., HAT.395- 20864-N, 10 Müharrem 1247 (21 Haziran 1831).

B.O.A., HAT.395- 20864-İ, 10 Müharrem 1247 (21 Haziran 1831).

B.O.A., HAT.395- 20864-D, 10 Müharrem 1247 (21 Haziran 1831).

B.O.A., HAT.395- 20864-K, 10 Müharrem 1247 (21 Haziran 1831).

B.O.A., HAT. 395- 20864-C, 29 Zilhicce 1247 (30 Mayıs 1832).

B.O.A., HAT.389- 20705-C, 13 Cemaziyelevvel 1247 (20 Ekim 1831).

B.O.A., HAT.395- 864-V, 7 Müharrem 1247 (18 Haziran 1831).

B.O.A., TS.M-e 448-43, 29 Zilhicce 1246 (10 Haziran 1831).

B.O.A., HAT.395- 20864, 1 Safer 1247 (12 Temmuz 1831).

B.O.A., HAT. 389- 20703-A, 19 Rabiulahir 1247 (27 Eylül 1831).

B.O.A., HAT.393- 20824-H, 15 Rabiulahir 1247 (23 Eylül 1831).

B.O.A., TS.MA-E 448-43, 29 Zilhicce 1247.

B.O.A., C..DH.296- 14782, 1 Cemaziyelevvel 1247 (8 Ekim 1831).

B.O.A., HAT.393- 20824-H, 15 Rabiulahir 1247 (23 Eylül 1831).

B.O.A., HAT.392- 20787, 9 Rabiulahir 1247 (17 Eylül 1831).

B.O.A., HAT.390- 20708-B, 29 Zilhicce 1247 (30 Mayıs 1832).

B.O.A., HAT.544- 26920, 29 Zilhicce 1247 (30 Mayıs 1832).

B.O.A., C..DH.. 176-8778, 21 Ramazan 1248.

B.O.A., C..HD.. 176- 8778-001, 21 Ramazan 1248 (11 Şubat 1833).

B.O.A., HAT.404- 21157-E, 25 Cemazeyilevvel 1247 (1 Kasım 1831).

B.O.A., HAT.404 21157, 25 Cemazeyilevvel 1247 (1 Kasım 1831).

B.O.A., HAT.433- 21971, 18 Rabiulahir 1249 (4 Eylül 1833).

B.O.A., HAT.433- 21972-A, 18 Rabiulahir 1249 (4 Eylül 1833).

B.O.A., HAT.427- 21866, 29 Zilhicce 1251 (16 Nisan 1836).

B.O.A., C..DH.. 175- 8737. 001, 29 Rabiulevvel 1251 (25 Temmuz 1835).

B.O.A., HAT.476- 23329, 29 Zilhicce 1251 (16 Nisan 1836).

B.O.A., TS.MA.e. 580- 13, 29 Zilhicce 1253 (26 Mart 1838).

B.O.A., HAT.490- 24016, 11 Şevval 1254 (28 Aralık 1838).

B.O.A., C..EV.. 211- 10542, 9 Zilhicce 1254 (23 Şubat 1839).

B.O.A., HAT.1242- 48290, 29 Zilhicce 1254 (15 Mart 1839).

B.O.A., C..DH.. 323- 16106, 11 Cemazeyilahir 1255 (22 Ağustos 1839).

B.O.A., İ.. DH.. 1- 46, 23 Cemazeyilahir 1255 (3 Eylül 1839).

B.O.A., İ..DH.. 2-52, 24 Cemazeyilahir 1255 (4 Eylül 1839).

B.O.A., İ..DH.. 17- 784, 10 Cemazeyievvel 1256 (10 Temmuz 1840).

B.O.A., HAT.1423- 58179, 11 Müharrem 1256 (15 Mart 1840).

B.O.A., İ..DH.. 15- 715, 11 Rabiulahir 1256 (12 Haziran 1840).

B.O.A., TS.MA.e. 642- 44, 2 Rebiulahir 1262 (30 Mart 1846).

B.O.A., İ.MVL. 76-1490, 2 Rabiulahir 1262 (30 Mart 1246).

B.O.A., A}DVN.MHM. 2- 60, 10 Rabiulahir 1262 (10 Nisan 1846).

B.O.A., İ..HD..119- 6077, 3 Rabiulahir 1262 (31 Mart 1846).

B.O.A., DH. 19- 6079, 3 Rabulahir 1262 (31 Mart 1846).

B.O.A., A.} MKT. 39- 11, 6 Rabiulahir 1262 (3 Nisan 1846).

B.O.A., İ..DH.. 120, 18 Rabiulahir 1262 (15 Nisan 1846).

B.O.A., A}MKT.81- 4, 2 Cemazeyilevvel 1263 (18 Nisan 1847).

B.O.A., İ..HD.. 188-10507, 14 Rabiulevvel 1265 (7 Şubat 1849).

B.O.A., C..ML. 577- 23679, 1 Zilkade 1265 (18 Eylül 1849).

B.O.A., A}MKT.MVL. 21-94, 12 Müharrem 1266 (18 Kasım 1849).

B.O.A., İ..DH.. 1295- 102477, 15 Rabiulevvel 1266 (29 Ocak 1850).

B.O.A., İ..HD.. 213- 12442, 3 Cemazeyilahir 1266 (16 Nisan 1850).

B.O.A., A}MKT.NZD.. 6-3, 13 Cemazeyilahir 1266 (26 Nisan 1850).

B.O.A., İ..HD..223- 13271, 2 Müharrem 1267 (7 Kasım 1850).

B.O.A., İ..HD.. 237- 14336, 28 Ramazan 1267 (27 Temmuz 1851). Arapça mazbatadır.

B.O.A., A}AMD. 31-28, 27 Ramazan 1267 (28 Temmuz 1852)

B.O.A., HAT.392- 20787, 9 Rabiulahir 1247 (17 Eylül 1831)

B.O.A., HAT.427- 21864-A, 30 Müharrem 1249 (19 Haziran 1833).

B.O.A., HAT.391- 20770, 5 Şaban 1249 (18 Aralık 1833).

B.O.A., HAT.428- 21879, 29 Zilhicce 1249 (9 Mayıs 1834).

B.O.A., HAT.404-21157-E, 25 Rabiulahir 1247 (3 Ekim 1831).

B.O.A., HAT.404- 21157, 25 Rabiulevvel 1247 (3 Ekim 1831).

B.O.A., TS.MA-E-43, 29 Zilhicce 1246 (10 Haziran 1831).

B.O.A., HAT. 328- 31059, 17 Zilhicce 1247 (18 Mayıs 1832).

B.O.A., C..EV.. 412- 20855, 29 Safer 1253 (4 Haziran 1837) .

B.O.A., HAT.391- 20732, 25 Recep 1247 (30 Aralık 1831).

B.O.A., HAT.439- 22123-A, 29 Zilhicce 1250 (27 Nisan 1835).

B.O.A., HAT.809/ 37200-B, 2 Recep 1231

B.O.A., HAT.809/37200, 28 Recep 1231

B.O.A., HAT.763/ 36031-J, 26 Zilhicce 1231

B.O.A., HAT.763/ 36031, 8 Müharrem 1232

B.O.A., HAT.792/ 36828-A, 28 Zilhicce 1236.

EKLER

Ek 1. Bağdat'tan Basra'ya ve Iran sınırına Kadar Irak memaliğindeki Şehirleri, kasabaları, aşiretleri ve bulundukları bölgeleri gösteren Osmanlı Haritası.

Ek 2. Orta ve Güney Irak Memâliği: Dicle ve Fırat havasından İran sınırına kadar uzanan aşiretleri ve bulundukları bölgeleri gösteren Osmanlı Haritası.

Ek 3. Irak memâliği güneyi: Fırat ve Dicle havzalarından Basra Körfezine kadar uzanan arazide bulunan aşiretleri ve bataklıkları gösteren Osmanlı Haritası.

Ek 4. Irak memâliği orta kesiminden Iran sınırı dahilini kapsayan aşiretleri ve bulundukları bölgeleri gösteren Osmanlı Haritası.

عراق

Ek 5. Basra'da Müntefik aşiretleri ve etraflarındaki aşiretler ile bataklık bölgelerini gösteren Osmanlı Haritası.

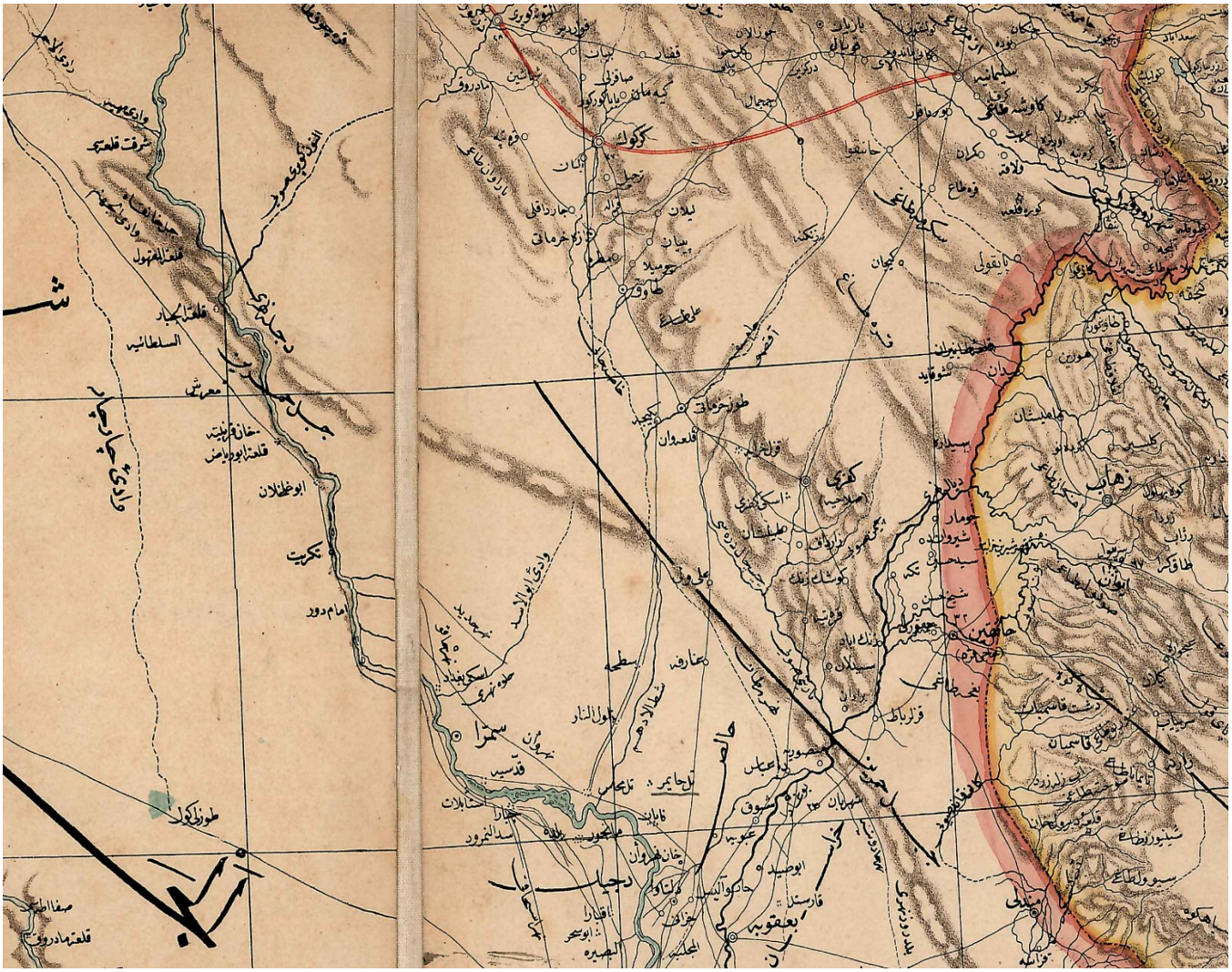
Ek 6. Irak memâliği Bağdat, Fırat ve Dicle ile Müntefik aşretlerin doğusundan İran sınırına kadar arazide bulunan aşiretlerin ve bataklıkların bulunduğu bölgeleri daha detaylı gösteren Osmanlı haritası.

Ek 7. Bağdat'ın kuzeyi, Kerkük havalisi ile Süleymaniye bölgesindeki şehirleri, kasabaları ve aşiretleri gösteren Osmanlı haritası.

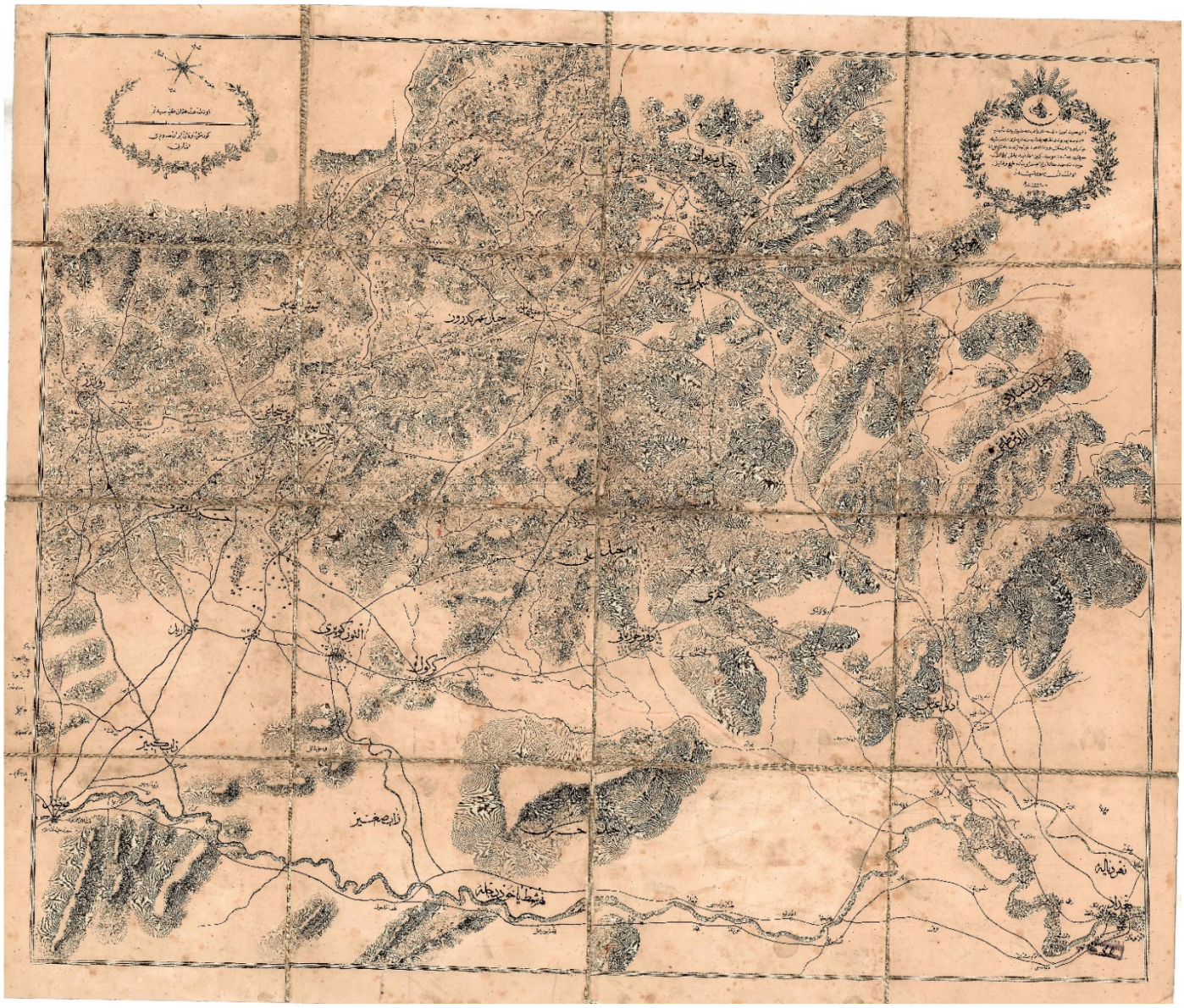

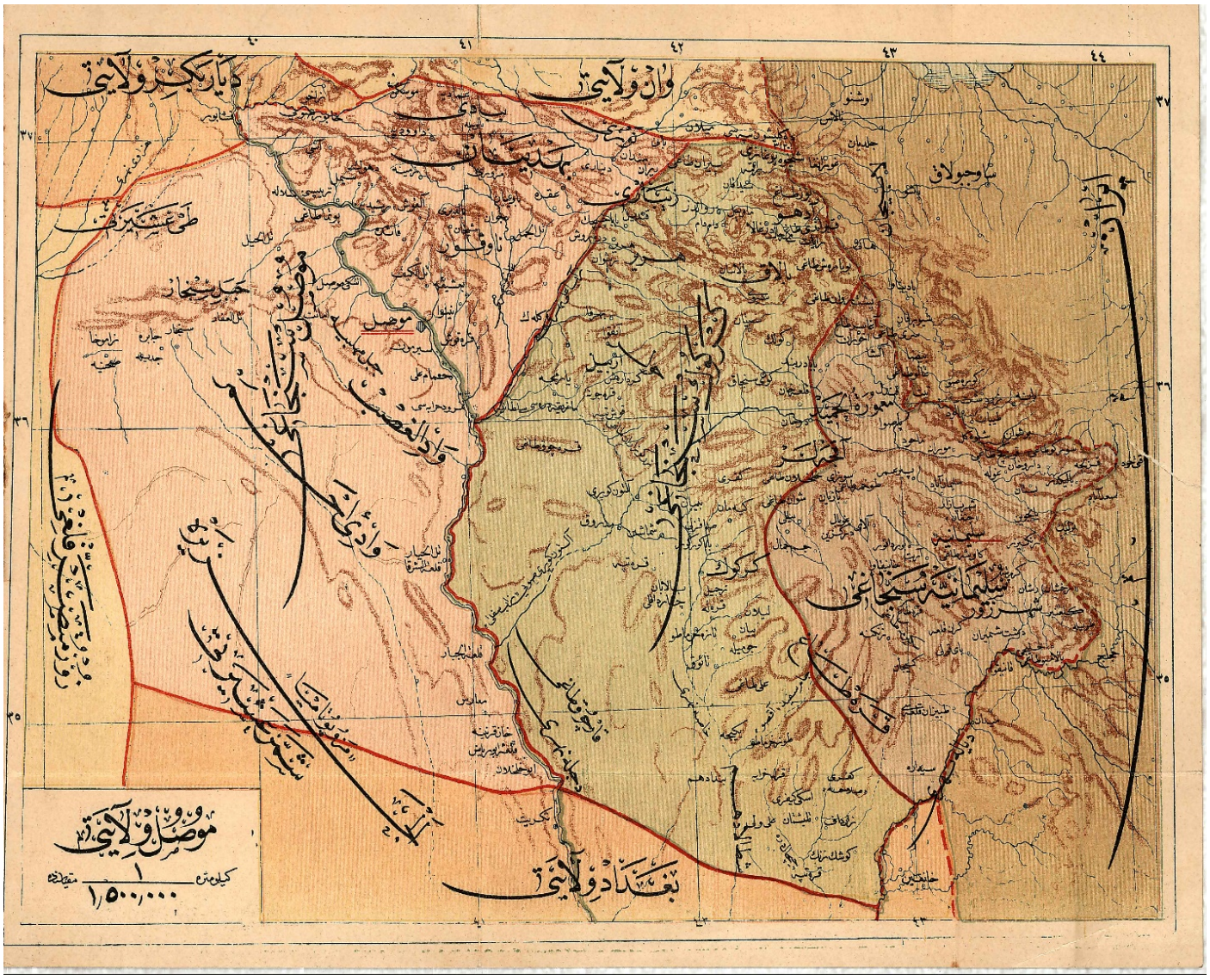
Ek 8. Bağdat, Musul ve Şehrizor Vilayetleri ile İran tarafındaki şehirleri, kasabaları, aşiretleri gösteren ve coğrafi bölgelere ve bazı etnik gruplara işaret eden Alman haritası.

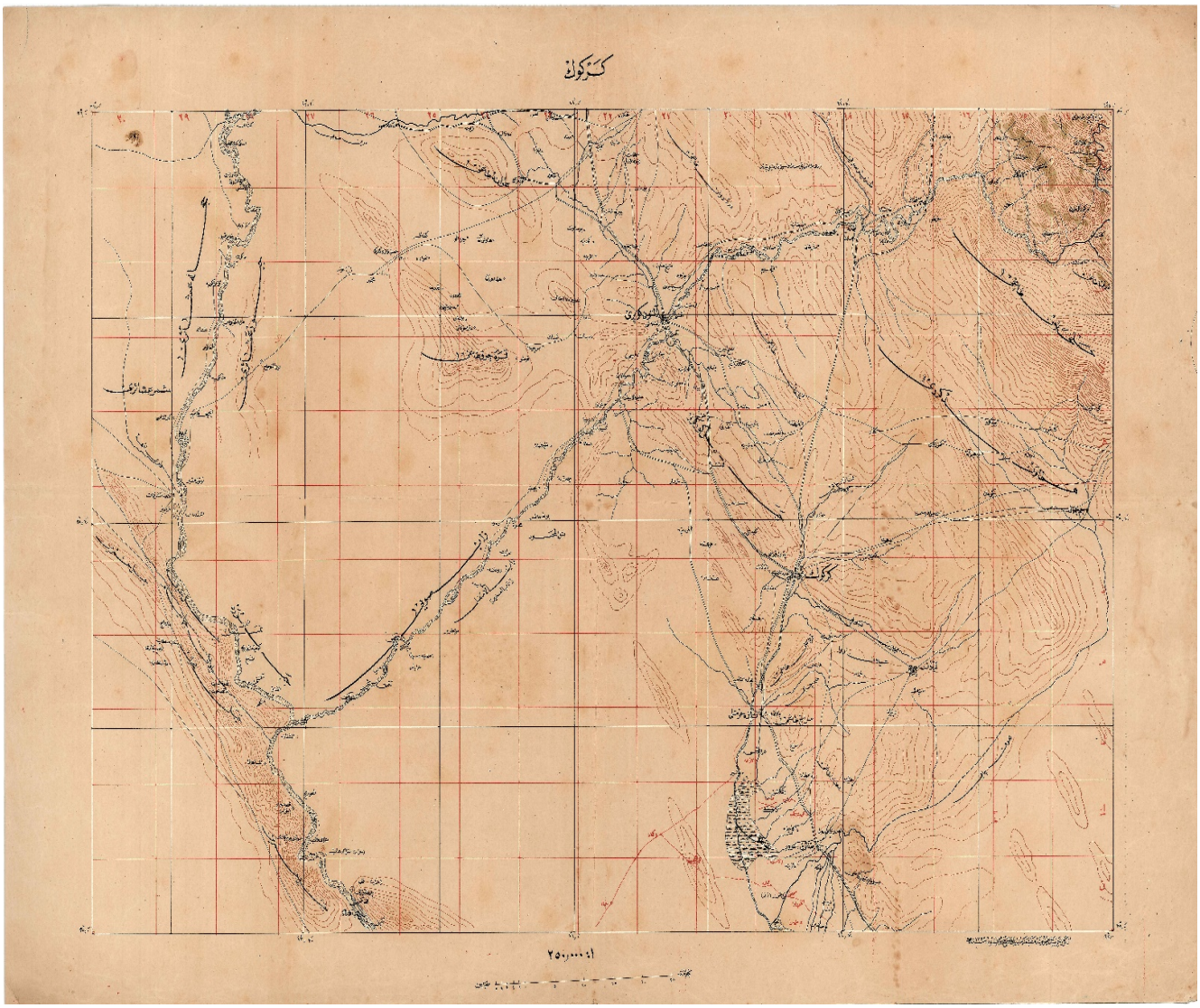

Ek 9. Şehrizor arazisinin dağlık bölgelerini ve topoğrafik yapısını gösteren Osmanlı haritası.

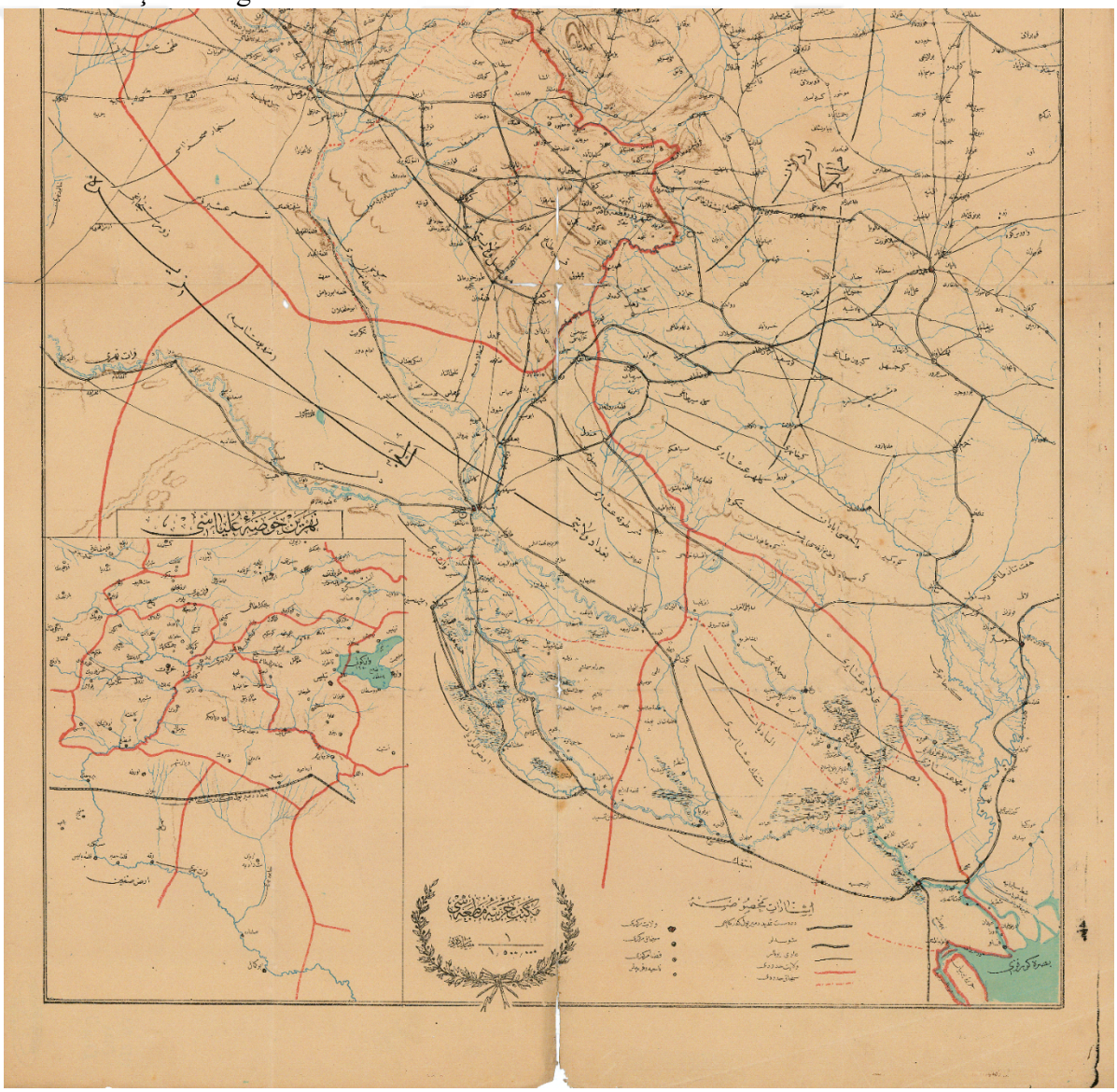

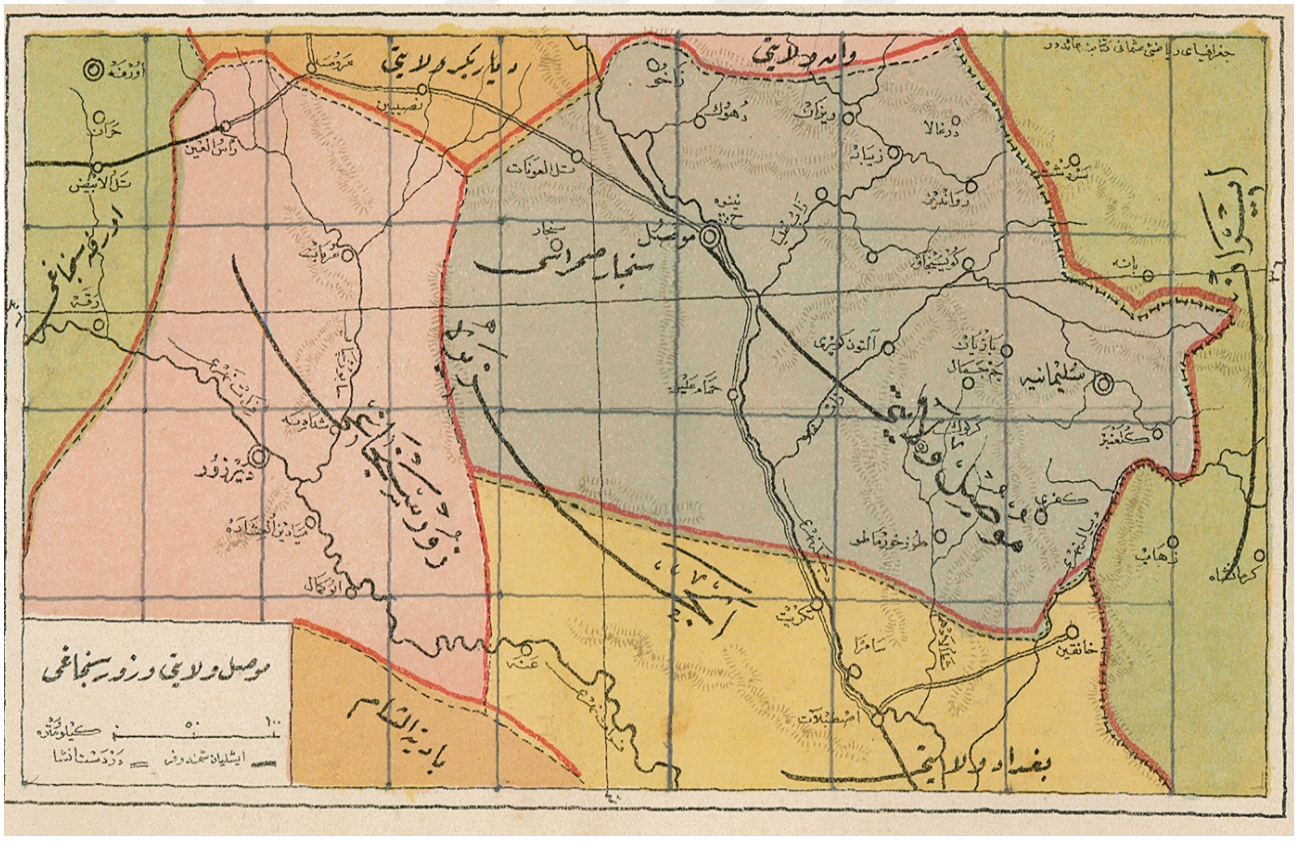

موصل ولایتی
بغداد ولایتی
کرکوک
سلیمانیه سنجاغی
شهرزور
موصل
کرکوک
اربیل
دهوک
زاخو
عقره
سنجار
تل عفر
تل کیف
تل اسقف
تل الحمیل
تل الجحش
تل الکبش
تل الحجار
تل الشرقی
تل الحسن
تل الحمام
تل الحمیدیه
تل الحمیدیه
تل الحمیدیه

Ek 11. Kerkük coğrafyasını ve etrafındaki aşiretleri gösteren Osmanlı haritası.

كركوك
١:٢٥٠,٠٠٠

Ek 12. Dicle ve Fırat havzası ile İran arazisinde bulunan şehirleri, kasabaları ve oralarda bulunan aşiretleri gösteren Osmanlı haritası.

Ek 13. Musul Vilayetinin idari sınırları dahilinde önemli şehirleri ve kasabaları gösteren Osmanlı haritası.

Ek 14. Erbil ve Süleymaniye dahil Musul'dan İran sınırına kadar Irak memâliği kuzeyindeki nehirleri, şehirleri, kasabaları, aşiretleri ve topoğrafik yapıyı gösteren Osmanlı haritası.

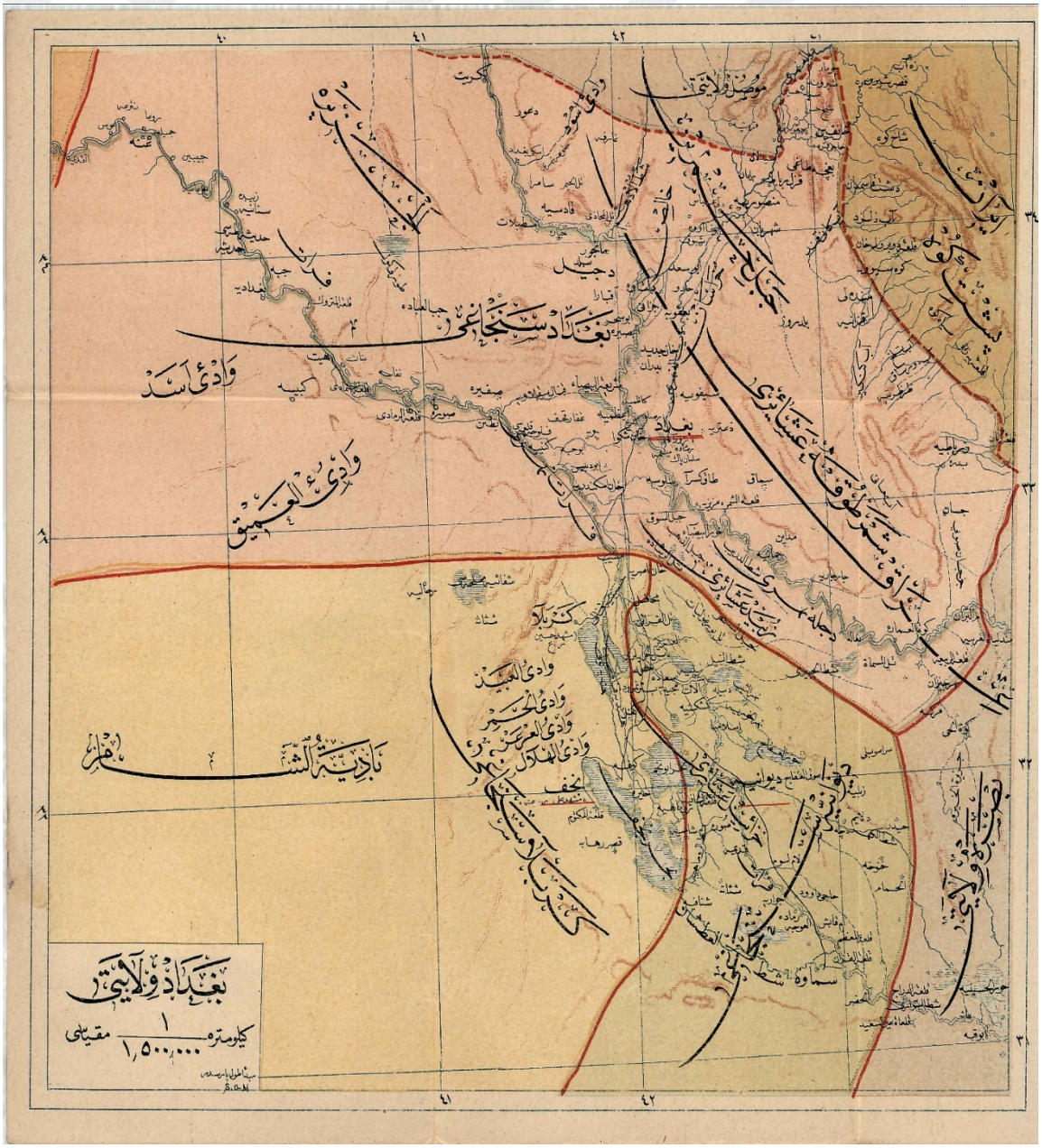

طائی عشیرتی
موصل
سیوی
بالاک

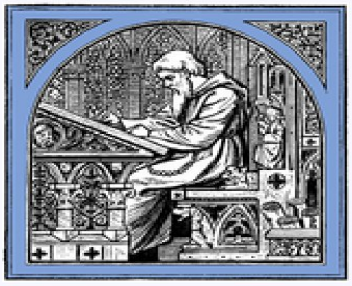
Ek 15. Orta ve güney Irak memâliği şehirlerini, kasabalarını, bataklıkları, aşiretleri ve bazı etnik kökenlere işaret eden Alman haritası.

Ek 16. Bağdat Vilayeti (Bağdat, Kerbelâ ve Divaniye Sancakları) nehirlerini, şehirlerini, kasabalarını ve aşiretlerini gösteren Osmanlı haritası.

بغداد ولايتي
١
كيلومتر ١/٥٠٠,٠٠٠ مقياس
بغداد
وادي العميق
وادي اسد
بادية الشام
كربلاء
النجف
سماوه
الحلة
الديوانية
الكوت
العمارة
البصرة
الناصرية
السماوة
الرمادي
الفلوجة
الحبانية
الرطبة
عانة
راوه
حديثة
هيت
الرمادي
الفلوجة
الحبانية
الرطبة
عانة
راوه
حديثة
هيت

مجلة الرسالة/العدد 707/داود باشا ونهضة العراق الأدبية

منقول من ويكي مصدر في ١٧ مارس ٢٠٢٣

1

Ek 17. Davut Paşa'nın Davudiye Kalkanı unvanında, kayıp ve başka yerde bulunamayan,

51 beyitlik Arapça kasidesi ile iki Arapça beytin tahmisini ve Davut Paşa'nın bazı ıslahatını havi belge mesabesinde nadir ve temel kaynak bir makale.

مجلة الرسالة/العدد 707/داود باشا ونهضة العراق الأدبية

مجلة الرسالة - العدد 707

→ وجهة النظر الجديدة في الحياة

داود باشا ونهضة العراق الأدبية

من أغاني الرق: ←

[[مؤلف:|]]

بتاريخ: 20 - 01 - 1947

في القرن التاسع عشر

للمرحوم الأستاذ رزوق عيسى

- 2 -

ومن آثاره الجامع المسمى باسمه في الكرخ قرب مقام الخضر، والشارع الذي وسعه والباب الذي فتحه في الرصافة بالقرب من رأس الجسر القديم بجانب الثكنة (القشلة) وقد نقشت فوق رتاجه هذه الأبيات:

آثار داود آثار بها لبست ... بغدادُ حسناً يروق العين واضحه

تشكو الرصافة قدماً ضيق مسكلها ... ويكره الضيف غاديه ورائحه

فأُمْنِحتَ بطريق لازحام به ... وباب جسر حُسبيِ بالنصر فاتحهُ

يخاطب الملكَ الأعلى كأن به ... شوقاَ إلى المشتري يبغي يصافحهُ

أعيا أبا جعفر المنصور حين بنى ... حظٌّ أبو يوسف المنصور رابحهُ

داود من أُيدت بالنصر دولتهُ ... وعن لسان الثنا سارت مدائحه

لا زلت تسمع خيراً من مؤرخه ... بابٌ وداود ربٌّ الفتح فاتحهُ

1241 هـ

ومن آثاره أيضاً الجامع القائم بسوق الهرج الذي شيد معالمه بعد درسها وقد كتب فوق بابه ما يلي:

ذا جامع كان قدماً لا شبيه له ... في حسن بنيانه والدهر غيَّرهُ

وكم وزير أتى الزوراء ثم مضى ... ولا لغير خيام الجند صيرهُ

حتى أتى ذا العلي داود آصفنا ... من حك بالسبعة الأفلاك مفخره

فشاد أطنابه من بعدما انهدمت ... للعابدين ووشاه وصوره

وحين ثم غدا الداعي يؤرخه ... ذا جامع بالندى داود عمره

1242 هـ

اهتم داود باشا اهتماماً عظيماً بتوسيع نطاق التجارة والزراعة وترقيتهما فكرى وشق الريح ومنها نهر عيسى المعروف اليوم

باسم أبي غريب الواقع في الجانب الغربي من بغداد، وقد نظم الشيخ صالح الخيمي قصيدة عامرة الأبيات مطلعها:

لو نهر عيسى يحاكي فيض محبيه ... لصير الماء في أعلى روابيه

نهر عليه ظباء الوحش عاكفة ... دهراً فعادت ظباء الأنس تأويه

ولم تم كري نهر عيسى شرع في كري نهر النيل الواقع في لواء الحلة، فأمر بحشد خمسة آلاف فاعل، وقد أنجز حفره عام 1242هـ، فأكثر الشعراء من مدح المترجم بقصائدهم ومنهم الشيخ صالح الخيمي الشاعر المطبوع القائل في مطلع قصيدته هذه:

دع نهر عيسى وحدثني عن النيل ... واجر الحديث بإجمال وتفصيل

نيل ولا مصر لكن في جوانبه ... نضارة لم تكن في مصر والنيل

ومن مآثره اهتمامه بفتح المدارس وإنشاء المعاهد العلمية والأدبية وقد بلغت في زمن ولايته نحو ثلاثين مدرسة بين عالية وابتدائية ومنها المدرسة المعروفة باسمه وقد نالت شهرة واسعة.

شعره

كان صاحب الترجمة يحسن العربية ويجيد قواعدها وشواردها وله وقوف على آدابها، وقد نظم قصائد عديدة، ودبجت براعته

رسائل كثيرة بعث بها إلى أصحابه وإخوانه؛ غير أن آثاره الأدبية فقد معظمها ولم يثبت منها سوى الشيء النزر في بطون الدواوين وعلى صفحات المهارق، وقد ورد في سجع الحمامة وهو ديوان بطرس كرامة ص324 ما نصه: وقال مخمساً والأصل بيتان لبعض شعراء العراق شطرهما داود باشا وإلى بغداد سابقاً:

زند الأسى بين الجوانح قدوري ... لما تأخر ذو الإمام إلى ورا

أين الوفا والغدر قد عم الورى ... ولقد يشق على النواظر أن ترى

ذاهمة في ذلة وصغار

أضحى النبيل الفرد منفصم العرى ... مما يؤمل جاهداً فوق العرا

يا لهف نفس مرة مما عرى ... ما كنت أوثر أن أشاهد أو أرى

كبراء قوم في أكف صغار

فالدهر خصم إن بدا إطراقه ... وإذا الزمان تراجعت أخلاقه سلب الرئاسة من يد الأحرار

لعب الزمان بنا فليس يغادر ... شهماً يميز عاذراً من غادر

يا طالباً شمساً بليل غادر ... ماذا تؤمل من زمان جائر

جعل الخيار بقبضة الأشرار

ومنها قصيدته المعروفة بالدرع الداودية، فقد وجدت في خزانة جرجس بك صفا، أوقفه عليها الأمير سعد حفيد الأمير بشير الشهابي الكبير، وهي من مخلفات شعر جده بطرس كرامه، وها نحن أولاء ندرجها كلها لأننا لم نقف على غيرها من نظم ذلك الوزير الشاعر:

الدرع الداوودية

أما آن للأحباب أن ينصفوا معنا ... فزاغوا وما زغنا وحالوا وما حلنا

نعم هجروا واستبدلوا الوصل بالجفا ... وخانوا عهوداً ماضيات وما خنا

رعينا حقوقاً لا علينا نعم لنا ... عليهم حقوق سالفات ولا منا

وفينا ولم نغدر فكان جزاؤنا ... جزاء أم عمرو فافهم اللفظ والمعنى

وإنا لقوم نحفظ الود غيرة ... ونرعى ذماماً إن حضرنا وإن غبنا

وإن جيشوا جيشاً من الصد والجفا ... بنينا من الصبر الجميل لهم حصنا

هم زعموا أن كل برق يخيفنا ... فخابوا بما قالوا وقلنا وما خبنا

إذا ضيعوا حقي فهم يعرفونني ... إذا هبت النكباء كنت لهم ركنا

وإني أبيُّ أن ألم بربية ... وأستعطف الخب اللئيم أو الأدنى

وما كان عيبي عندهم غير أنني ... إذا بيعت الأرواح لا أدعي الغبنا

وإن قام سوق الحرب إني أشدهم ... لأعدائهم بأساً وأكثرهم طعنا

وأثبتهم جأشاً وأطولهم يداً ... وأوفاهم عهداً وأكبرهم سنا

وأحكمهم عقداً وأمعنهم حمى ... وأصدقهم قولاً وأوسعهم مغنى

أجامل أقواماً ولا لامهابة ... فيزعم قوم أننا منهم خفنا

وأسكت إيفاء لود علمته ... وعندي مقال يحطم الظهر والبطنا

ولو وقفوا يوم الرهان مواقفي ... لأهديتهم روحي ومالي وما يفنى

فيا أسفي ضيعت عصر شبيبتي ... بكل خفيف القدر لا يعرف الوزنا فإن وصلوا حبلي وصلت حبالهم ... وإن قرعوا سني جدعت لهم أذنا

إذا همُ في إسعادنا لملمة ... ألمت بنا قد أسعفونا فلا عشنا

وظنوا بأن الآل يشفي من الصدى ... فخاضوا به للورد جهلاً وما خضنا

وقد بدلوا الغالي الذي تعرفونه ... بصفقة لهم تبت يدا كم وما أغنى

صحائف عندي غيرة قد طويتها ... ولو نشرت يوماً لقوا لها ذقنا

أجول بطرفي في العراق فلا أرى ... من الناس إلا مظهر البغض والشجنا

فخيرهم للأجنبي وقبحهم ... على بعضهم بعض يعدونه حسنا

وشبانهم شابوا المودة بالجفا ... وشبنا وما للصفو في كدر شيئا

حضرنا متى غابوا بموقف حربهم ... وإن حضروا في موقف للخنا غبنا

سمرنا مع السمر العوالي لياليا ... وهم سمروا في ذكر سعدى وفي لبنى

جفوا فوصلنا حبلهم بعد قطعه ... فدع منهم يبدو الجفاء ولا منا

ألا نخوة منهم فيصغون للذي ... أيادي سبأ قد لاعبت ذلك المغنى

ألا حازم للرشد شد حزامه ... لداهية ينسى بها الطائر الوكنا

ألا مرشد منهم عن الغنى قومه ... فيوقفهم منه على السنن الأسنى

ألا رافع عن قومه بني ظالم ... إذا فقدوا في الحرب من ينطح القرنا

وكان إذا أبدى التشاجر نابه ... يفرون مثل الجمر عنه وما كنا

لقد حملوا ما يثقل الظهر من خنى ... كأنهم من ماله حملوا سفنا

متى تعتذر أيامنا من ذنوبها ... وهيهات من غدر لمومسة لخنا

فكم طحنت قوماً بجؤجؤ صدرها ... وما أصلحت يوماً دقيقاً ولا طحنا

وعصبة لؤم قد تناجوا لحربنا ... فياويحهم ماذا يلاقونه منا

تراموا وحاشا المجد أن يتقدموا ... علينا وهاموا بالأماني وما همنا

وطاشوا ببرق لا أبالهم ... وسلوا علينا المرهفات وما خفنا

فقل لي بماذا يفخرون على الورى ... إذا عدت الآباء أو ذكروا إلا بنا

فهبهم على مجد الأثيل تسمنوا ... ألا يعلمون المجد بالقول لا يبني

ألا غيرة تدعو الصريخ إذا دعا ... ليوم عبوس شره يوقظ الوسنى وطينا عن الزوراء لا در درها ... بساطاً متى ينشر نعد به طعنا

وإني وإن كنت ابنها ورضيعها ... فقد أنكرتني لاسقاها الحيامزنا

إلى الله أشكو من زمان تخاذلت ... وصار الكريم الحريستر فد القنا

ألا مبلغ عني سراة بين الوغى ... وأقيال عرب كيف صبرهم عنا

أهم بأم الحزم في حومة الوغى ... ومن ناهز السبعين أنى له أنى

إذا كفى اليسرى أشارت لناقص ... قطعت لها زنداً وألحقتها اليمنى

وأنا إذا صاح الصريخ لحادث ... أجبنا ولبينا لمن فيه أنبأنا

على الكرخ في الزوراء مني تحية ... وألف سلام ما بها ساجع غنى

صحبتهم طفلاً على السخط والرضى ... وشبت فلا سيفي أفاد ولا أغنى

وبعد مضي أربع عشرة سنة على ولايته في بغداد سولت له نفسه أن يستقل بالقطر العراقي ويسمى أميره كما فعل محمد علي باشا والي مصر، غير إنه لم يفز بوطره إذ فشا على أثر خروجه على الدولة العثمانية طاعون شديد الوطأة في بغداد وما جاورها من البلاد بحيث ثبط عزمه وشتت شمل جيوشه. فلما انتهى إلى الآستانة خبر عصيانه أرسل السلطان محمود خان نحو عشرين ألف مقاتل يقودهم علي رضا باشا وإلى حلب لكبح جماح الوالي المتمرد، فباغت قائدهم مدينة بغداد وشدد عليها الحصار بينما كان أميرها المستقل منهمكاً في تحصين أسوارها وتقوية حاميتها، وبعد مناوشات عديدة

وهجوم ودفاع رأي أن لا طاقة له على القراع والكفاح لموت معظم جنوده بالوباء، فأذعن لخصمه وسلم نفسه أسيراً، فأرسل على الفور إلى الآستانة مخفوراً، وقد برح عاصمة العباسيين قاصداً القسطنطينية عام 1247هـ - 1831م حيث عفي عنه، ولقي مزيد الحفاوة والإكرام لكثرة خدماته السابقة للدولة، وبقي مشمولاً بالرعاية والالتفات، مدة إقامته في عاصمة المملكة.

لقد جمعت المترجم لحمة الأدب بالشاعر بالفلق المعلم بطرس كرامة الذي أتحفه بقصيدته الخالية التي بعث بها إلى طائفة من أدباء وشعراء بغداد وطلب منهم أن ينسجوا على منوالها ويباروا صاحبها وهاك مطلعها وبعض أبياتها:

أمن خدها الوردي أفتنك الخال ... فسح من الأجفان مدمعك الخال

وأومض برق من محيا جمالها ... لعينيك أم من ثغرها أومض الخال رعى الله ذياك القوام وإن يكن ... تلاعب في أعطافه التيه والخال

ولله هاتيك الجفون فإنها ... على الفتك بهواها أخو العشق والخال

مهاة أفتديها ووالدي ... وإن لام عمي الطيب الأصل والخال

أقترح صاحب الترجمة على الشيخ عبد الباقي العمري أن ينسج على منوال خيالة بطرس كرامه فعارضها بقصيدة غراء مطلعها:

إلى الروم أصبو كلما أومض الخال ... فأسكب دمعاً دون تساكبه الخال

وعن مدح داود وطيب ثنائه ... فلا القد يثنيني ولا الخد والخال

وقد ختمها بهذين البيتين:

وإني وإن كنت الرديف نظامه ... لمسبوقة حسن الردى لها الخال

فذي معجزاتي ما أرى ابن كرامة ... يعارضها حتى يصاحبه الخال

(يتبع)

رزوق عيسى

About this digital edition

This e-book comes from the online library Wikisource[1]. This multilingual digital library, built by volunteers, is committed to developing a free accessible collection of publications of every kind: novels, poems, magazines, letters...

We distribute our books for free, starting from works not copyrighted or published under a free license. You are free to use our e-books for any purpose (including commercial exploitation), under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 3.0 Unported[2] license or, at your choice, those of the GNU FDL[3].

Wikisource is constantly looking for new members. During the realization of this book, it's possible that we made some errors. You can report them at this page[4].

The following users contributed to this book:

---

1. ↑ https://wikisource.org
2. ↑ https://www.creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0
3. ↑ https://www.gnu.org/copyleft/fdl.html

Ek 18. Kendisi Gürcüstan dilini bilmediği için, Davut Paşa; 2/8/1821'de Saray Kâtibine Gürcü'ce yazdırdığı anasına mektubudur. Rus Kafkasya Hâkiminden ailesini kölelikten kurtarmasını ve ailesiyle ilgili başka hususlar ihtivâ etmektedir. Bu belgeyi Yusuf İzzeddin, a.g.e.'inde tespit ettiği gibi, Rusyadaki arşiv kaynaklarından temin etmiştir.

Ek 19. Bağdat Valisi Abullah Paşa'yla ihtilafa düştüğü sırada, Sait Beğ'in (sonrası Bağğdat Vailisi) İngiliz Balyoz'una yazdığı mektuptur. Balyoz'un Irak memâliği iç işlerine ne denli karıştığını göstermektedir. Bu belge, Yakup Serkis'in a.g.e.'i; c.1, 44.

